27456

FRANCUSKA KNJIŽEVNOST 19 i 20 VIJEKA

1939.

KNJIGA PRVA

DOBA ROMANTIKE DO 1850

GLAVA PRVA

Opći pogled na francuski devetnaesti i dvadeseti vijek i nove sociologičke i individualističke osnovice književnosti)*

1. Devetnaesti vijek moderne francuske književnosti ne smije se promatrati odijeljeno od osamnaestog, od t. zv. vijeka prosvjete, jer od ovog baštini ne samo političke tekovine revolucije, nego i izvjesne filozofske nazore na svijet, djelomice dapače i literarno-estetske principe. Smisao za opažanje (goût de l'observation directe) i smisao za prirodne nauke, pojave koje idu u glavne karakteristike čitavog fr. 19 i početka 20 vijeka, nastavak su, može se reći, senzualističke škole pokreta t. zv. ideologa (La Mettrie, Diderot, d'Álembert, Condorcet) na koncu osamnaestog vijeka.

Da se baština vijeka o kome je riječ uzmogne tačnije odrediti, ogledati nam je potanje literarne odlike jednog i drugog vijeka.

Književnost osamnaestog vijeka pripada razdoblju francuskog klasicizma. Klasicizmu je majka renesansa. Razvio se do savršenstva u Francuskoj istom u sedamnaestom vijeku kod Corneille-a i Racine-a, koji stvoriše dva tipa klasicističke tragedije[1]) (tragédie héroïque i tragédie des passions) i kod teo-

*) Povijest francuske književnosti, stare i nove, dijeli se obično na vijekove zbog toga da se olakša hronološki prijegled književnog razvitka u pogledu stila, ukusa, smjerova i književnih vrsta (genres littéraires). Ali treba istaći da vijekovi, sa gledišta ove povijesti, ne pretstavljaju takove vremenske jedinice koje bi se dale tačno omediti; naročito ne može se tačno odrediti kad počinje književnost jednoga vijeka i kad svršava. Književnost karakteristična za francuski 19 vijek počinje romantikom, a svršava u godinama prije početka svjetskog rata 1914. Prema ovom gledanju, ako je ispravno, za početak franc. književnosti 20 vijeka bio bi karakterističan Proustov roman i pojava t. zv. nadrealizma (le surréalisme).

[1]) Herojička tragedija Corneilleva prikazuje moralnu krizu, u kojoj predvladava volja i razum, dok Racineova tragedija svodi cijeli tragički sukob na sudar strasti, u kojima je razum pasivan. Upor. za razvitak francuskog klasicizma Bray René: La formation de la doctrine classique en France. Hachette 1927.

retičara klasicizma Boileau-a. Klasicizam obilježuje književnost tzv. »Ancien régime«, kako je već Hugo 1827 istakao u glasovitom *Préface de Cromwell:* »Il y a l'ancien régime littéraire comme l'ancien régime politique«.[1]) Klasicizmu je ideal stara Grčka i Rim. Ravna se po ustaljenim principima. Ide za otmjenošću i strogom stilizacijom.

Međutim, već osamnaesti vijek dobiva iz Engleske dosta pobuda protiv klasicizma. Već u ovom vijeku napuštaju Francuzi pravilno izdjelane vrtove Ljudevita XIV, a prihvaćaju engleski način, koji ne ide za gajenjem dugih i pravilno izdjelanih drvoreda. Pisci se počinju oduševljavati za slobodnu prirodu (kao Bernardin de Saint-Pierre) i smatrati melankoliju lijepom. Stoga se s pravom može govoriti o pojavama romantike već u osamnaestom vijeku, daleko prije službenog nastupa ovoga pokreta (1829).

Devetnaesti vijek daje, nakon pobjede romantike, francuskoj književnosti nove osnove: čuvstvo i promatranje života ili prirode (historičkog ili savremenog milieu-a, okoliša). Već Guiraud upotrebljava 1823 kao epigraf svome romantičkome manifestu riječi Boileau-ove: »Rien n'est beau que le vrai«[2]); a časopis *Le Mercure du XIX-ième siècle* odbacuje klasicizam i uzima, poslije 1826, sebi za književnu parolu: »Liberté, vérité, slobodu i istinu«. Spomenuti predgovor Hugo-ov, koji se općeno smatra romantičkim manifestom, naglasuje svom jakošću: »La nature et la vérité« (priroda i istina). I franc. romantika traži, prema ovim parolama, prirodnost i istinitost u književnosti baš kao i franc. klasicizam. Ali prvi smjer nalazi to u osjećaju i promatranju okoliša, a drugi u apstraknom razumu. U tome leži osnovna razlika između oba književna smjera i između obih estetika.

Burne godine što slijede nakon revolucije, kao i one za prvoga carstva, od 1789 pa sve do 1815, donekle još sprečavaju književni razvoj što ga je započeo Rousseau, koji je propovijedao vraćanje prirodi i naglašavao osjećaj nad razumom. Poslije pada Napoleonova izgledalo je još uvijek da će pobijediti klasicizam: imitovanje grčkih i rimskih uzora, bon goût (dobar ukus) i pravila. »Ancien régime«, prema tome, preživio je u književnosti i revoluciju i Napoleona.

Prema koncu osamnaestog vijeka u lirskoj poeziji zastupa André Chénier pomladeni klasicizam. Njegove *Eglogues* i *Yambes,* sve ako i pokazuju novih osjećaja i donekle se udaljuju od vijeka salona i parfuma, ipak su nastavak njegovim klasičnim elegijama. U *Yambes* povodi se u pogledu metra za Arhilohom i Horacijem. Stara ga Grčka inspiriše. Romantičari

[1]) »Postoji stari režim (vrijeme prije revolucije) u književnosti kao i u politici«. Ova Hugova krilatica često se citira.

[2]) »Samo je istina lijepa« krilatica je Boileauovog klasicizma.

su ipak i njega proglasili svojim pretečom. Prva čisto romantička revija *La Muse française* (1823—24) uzima za epigraf njegove riječi: »Sur les pensers noveaux faisons des vers antiques«[1]). I noviji ga pisci, kao n. pr. Pellissier (u *Le mouvement littéraire* etc. str. 9) drže pretečom romantike. Njegova djela izađoše dapače istom 1818 u predvečerje samog romantičkog pokreta, dok je umro u tamnici za revolucije 1794. Međutim, Chénier nije onakav preteča romantike kao Chateaubriand. Ne donosi ništa novo. Njegov klasicizam, istina, nije bio onakav kakav se gajio u francuskim književnim salonima. Nije bio konvencionalan, jer ga je istinski osjećao. Po majci je Chénier dapače bio helenske krvi. Ali ljubav prikazuje još uvijek čisto ćutilno; ona mu je samo »plaisir« (naslada). Nije spiritualna kao Lamartine-ova. U pogledu prikazivanja ljubavi sličan je klasicisti Parny-u, i ako ovaj potonji, zajedno sa l'abbé Delille-om, Léonard-om, Berquin-om, Florian-om etc. pripada onom krugu pjesnika što polaze od Rousseau-a i Bernardin de Saint-Pierre-a, a označujemo ih »entuziastima prirode«. Pored ovoga, Chénier se ističe osobitim osjećajem za formu. U ovom pogledu on je nov. Drugi će period romantike ondje nastaviti gdje je on prestao. Gautier obnavlja njegov kult forme.

U čemu je originalnost 19 vijeka?

2. Ovo bi ukratko bila općenita bilanca francuske književnosti na koncu osamnaestog i na početku devetnaestog vijeka, prije nastupa romantike. Da se tačnije sazna, u čemu je originalan devetnaesti vijek, treba ovu bilancu izbliže promotriti.

Na pozornici (u teatru) nije revolucija donijela gotovo nikakvih promjena. U ono burno doba poplavljuju pozornicu komadi pisani sa revolucionarnom tendencijom, slično kao nekad u boljševičkoj Rusiji. Tri jedinstva, srčika klasicističke tragedije, još su uvijek na snazi, uza sve što je Louis-Sébastien Mercier pokušao u 1773 u *L'Essai sur l'art dramatique* neku reformu, žestoko napao zastarjelu francusku pozornicu, zabacio dapače i Corneille-a i Racine-a i Boileau-a i zahtijevao na pozornici čistu istinu. Bio je to samo pokušaj bez dubljih posljedica, jer n. pr. još 1809 prerađuje Benjamin Constant Schillerovu tragediju Wallenstein na taj način što u nju uvodi jedinstvo mjesta i vremena. Joseph Chénier, brat spomenutog André-a, dramatičar revolucije, za čijeg Charles IX, kralja koji je uzrokovao bartolomejsku noć, reče Danton: »Si Figaro a tué la noblesse, Charles IX tuera la royauté«[2]), još uvijek sastavlja svoje drame po ukusu klasicizma, isto onako kao i

[1]) »Treba pratiti stihove u stilu antike, ali na osnovu novih misli.«

[2]) »Ako je Figaro (Beaumarchais-ov komad) uništio plemstvo, Charles IX uništiće kraljevstvo.«

Voltaire i Marmontel. Ni Népomucène Lemercier, koji čini donekle prijelaz između klasičara i romantičara, sve ako s potonjima i nije stajao u pismenom saobraćaju, ne znači u drami nikakav napredak, a Raynouardovi *Les Templiers* znače svakako propast klasicističke drame sagrađene na trim jedinstvima.

Uza sve što se osamnaesti vijek čvrsto drži klasicističke drame, ipak se može reći da se već pokazuju pojave koje će na dramatskom polju izazvati revoluciju. Revolucija je uništila kraljevstvo, glavnu društvenu osnovu klasicizma. Pored toga, i sami pisci počinju kršiti ugled klasicističke tragedije na dva načina: uvođenjem novih lica iz nižih društvenih slojeva i oduševljavanjem za Shakespeara.

Već Michel-Jean Sedaine (1719—97) prekida sa aristokratskom klasicističkom tradicijom, koja dozvoljava u drami samo kraljeve i prinčeve. Prema zahtjevu Diderotovu, dovodi i on na pozornicu osobe iz građanskog staleža. Jean-François Ducis prerađuđje već 1769 Shakespeare-ovog *Hamleta,* a kasnije (1772) *Romea i Juliju* za francusku pozornicu. Zna se da je Shakespeare važan za francusku i njemačku romantiku. Od 1776—1782 izdaje Le Tourneur čitava Shakespeara u francuskom prijevodu. Za Shakespeara se oduševljava kasnije i sam Stendhal, koji u svojim filozofskim nazorima pripada osamnaestom stoljeću. On ga dapače izdiže iznad Racinea.

Upliv engleske književnosti doprinosi također propasti klasicističke tragedije. Najvažnije pojave toga upliva nalazimo daleko prije revolucije: kod Marivaux-a (1688—1763) i kod Pierre-Claude Nivelle de la Chausée-a (1694—1753). Prvi je uveo u veselu igru i roman tu novost što je počeo analizirati i prikazivati unutarnje osjećaje. Na ovaj će smjer nadovezati kasnije i spomenuti Stendhal i »école psychologique« sa Bourgetom na čelu. Nivelle de la Chaussée počinje opet pisati dirljive komedije, koje nazvaše »comédie larmoyante« (plačljiva komedija).

Ova dva faktora: propast kraljevstva i engleski upliv imadoše za posljedicu propast klasicističke tragedije.

Umjesto tragedije publika počinje više voljeti lagani vaudeville, književnu vrstu (genre littéraire) koja nema ništa od ukočenosti klasične drame. U ovoj se vrsti čitav interes posvećuje živahnoj radnji, u kojoj se već, kako će u doba romantike Hugo zahtijevati, miješa šala i zbilja; a vide se i počeci t. zv. »couleur locale«, lokalnog kolorita. Danas se već u francuskoj literarnoj historiji ozbiljno priznaje da je Pixérécourt, glavni liferant takovih drama u razdoblju od 1798 do 1835, u mnogom pogledu preteča Hugove dramatike.

Pored vaudeville-a donijelo je vrijeme poslije revolucije historičku veselu igru, koju kasnije kultiviše Scribe. Prvijenac je ove vrste *Pinto* (1799) od Lemerciera. To je zavjerenička

drama, koja još pridržaje stare rekvizite dramske (preoblačenje i podmetanje osoba), a sadrži istu filozofiju kao i Scribe-ov *Verre d'eau,* naime da su male stvari uzroci velikim događajima.

Komediografija u ovom periodu slijedi stope Molièreove i Regnardove.

3. Klasicistički vijek, što eto na svojem glavnom domenu, na pozornici, polagano izumire, začudo još uvijek proizvodi didaktične epske pjesmotvore, kojima je glavno versifikatorska vještina i stil krcat perifrazama, kao kod Delille-a i Lebrun-a. Higijena, graditeljstvo brodova, poljoprivreda, botanika, astronomija, igre s kockama i kartama daju građu za ove salonske pjesmotvore, pune metafora i perifraza.

Epičari ovoga vremena uzimaju sujete iz stare Grčke i iz srednjovjekovnih viteških ciklusa. Još 1814 bude ponovno opjevan stari Amadis de Gaule, junak ogromnih romana za doba renesanse i sedamnaestog vijeka, i srednjovjekovni Roland.

4. Kad bismo, nakon ovog skromnog rezultata književnosti osamnaestog vijeka, odmah započeli promatrati književnost devetnaestog vijeka u njenim sjajnim počecima, sa Chateaubriand-om i Mme de Staël na čelu, morali bismo zbilja priznati da je devetnaesti vijek nešto sasvim novo, i da nije gotovo ništa baštinio od osamnaestog. Bilo bi to sa stajališta književnog razvitka zaista neprirodno.

Korijeni se devetnaestom vijeku ne smiju tražiti u književnosti revolucije i prvoga carstva, koje pokazuje smisla samo za prirodne nauke i matematiku, a u crkveno-političkom pogledu znači obnovu »ancien régime-a«. Korijeni su njegovi u duševnom raspoloženju predrevolucionarnom. U doba između 1760 i 1790 postoji atmosfera romantička, koju Chateaubriand nastavlja. Ovu predrevolucionarnu romantičku atsmosferu stvorio je Jean-Jacques Rousseau, čiju je dvjestogodišnjicu 1912 sva Francuska svečano proslavila. Ova se atmosfera, koja od njega potječe, sastoji u sanjarenju i melankoliji (le goût du rêve et celui de la mélancolie, Mornet, Le romantisme etc. str. 163). Ovakvo raspoloženje potakli su još i engleski uplivi (Young, Ossian i Gray).

Rousseau, najvažnija književna ličnost osamnaestog vijeka, potječe od niska roda. Osim sa svojim zaštitnicama, nije nikada imao posla sa uglađenim salonskim društvom, sa t. zv. »société mondaine«. Protiv otmjenog društva on ističe demokratičnost i naravni osjećaj. Osjeća se najsretniji kad je sam u prirodi. Za salone nikako ne mari.

Njegovo je naglašavanje prirode za književnost od goleme važnosti. Prije njega francuska lijepa knjiga nije imala mjesta za promatranje prirode. U drami i romanu sva se pažnja posvećivala moralnom konfliktu. Psihologisanje je obu-

hvaćalo najveći dio prikazivanja. Umjesto svega toga uvodi on »pittoresque«: slikovitost i liričnost. *Nouvelle Héloïse* i *Confessions* sadržavaju upravo dražesne opise iz prirode i porodičnog života. Oba su djela puna lirike.

Protiv racionalizma u osamnaestom vijeku, i glavnih mu pretstavnika Voltaire-a i Fontenelle-a, Rousseau ističe osjećaj, protiv razuma srce. »Rentrez en soi-même« (Povuci se u samoga sebe) glavna mu je deviza. Vlastiti ja »(moi)« čini glavni predmet analize u *Confessions*, koje nastavlja u *Revêries* i u *Dialogues* (sve izašlo u odlomcima poslije njegove smrti 1782, 1790). Ako su ova djela često puta i puna krivih činjenica i pogrešnog sjećanja, iznenađuju nas i danas velikom iskrenošću.

I u životu je bio Rousseau pun osjećaja. Osjećaj ga je često zavodio. Vidio je i tražio neprijatelje i ondje gdje ih nije bilo. U zadnjim se danima svojega života osjećao progonjen.

Kao u ovim djelima, tako je i u *Émile-u*, djelu (romanu) pedagoške prirode, dao osjećajnu notu svojega karaktera. Djela mu uopće i nisu ništa drugo nego »confidences personnelles«. Prepuna su senzibilnosti (sensiblerie, sensibilité, u Njemačkoj Empfindsamkeit). Kao takova važna su za razvitak romantike, jer senzibilnost nije ništa drugo nego etapa ka spleenu, svjetskoj boli, dosadi (ennui), a to će se sve očitovati u romantičkoj književnosti.

Od Rousseau-ove obnove osjećaja za prirodu polazi sva književnost devetnaestog vijeka. Rousseau, može se s pravom reći, otac je lirizma u književnosti devetnaestog vijeka. Kao čovjek osjećaja protivi se filozofiji čitavog osamnaestog vijeka, koja je, u glavnom, racionalistička. On zabacuje racionalizam i obnavlja religioznost, moral, ljubav za porodični život, instinkt i emociju, individualan život.

I u odgoju (pedagogiji) polaže najveću važnost na uzgajanje individualnosti. Od djeteta treba odstraniti, kaže, sve što je tuđe njegovoj prirodi. U tome je glavni zadatak pedagogije. Personalnost ima biti prva briga valjana odgoja. U ovome je Rousseau prorok nečeg novog čega otmjeno društvo (société mondaine) nije poznavalo. Otmjenom je društvu osamnaestog stoljeća bilo glavno imitovanje uzora: pravila i zdravog razuma (bon sens, »goût«, »honnête homme«). Société mondaine išla je za niveliranjem kulturnog čovjeka. Ona je htjela izbrisati iz karaktera svaku individualnu crtu. Protiv svega toga ustao je Rousseau, naglašavajući osjećaj nad razumom. A osjećaj je baš izraz naše individualnosti.

Rousseau je već u prvim svojim raspravama, koje je napisao povodom natječaja Dijonske akademije, doviknuo izvještačenom, salonskom društvu tadanjeg vremena da su svemu zlu krivi racionalizam i civilizacija. Tu je izvor nemorala. Prirodan, primitivan čovjek potpuno je moralan. O tome je duboko uvjeren.

Ma da danas sa smješkom gledamo na Rousseau-ove teorije o moralnosti primitivnog čovjeka, kao i na njegove političke teorije u *Contrat social*, ipak se ne može zanijekati činjenica da se ovakve ideje često opetuju u kulturnoj povijesti. I Tolstoj, primjerice, daje prednost seljačkom životu. I on zabacuje modernu kulturu.

Rousseau je dijete svoga doba kad iznosi ideje o sretnom stanju ljudstva u prvo doba. Nije on došao do tih ideja nikakvim iskustvom (istraživanjem), nego razmišljanjem (dedukcijom). I u njegovom se mišljenju očituje onaj »esprit géométrique«, kako je Pascal nazvao duh kartezijanske filozofije, što ju je osamnaesti vijek baštinio od sedamnaestog. Pored toga Rousseau je glava onog pravca filozofije osamnaestog vijeka, koji ide protiv senzualista i kasnijih ideologa.

Kult se je njegov stvarao već koncem osamnaestog vijeka. Podržavali su ga njegovi učenici i imitatori, od kojih je najvažniji Bernardin de Saint-Pierre. Kako su Rousseau-ova djela moćno djelovala koncem osamnaestog vijeka, pokazuje činjenica što mu je *Nouvelle Heloïse* doživjela do 1800, dakle za nepunih četrdeset godina, šezdeset izdanja i prerada.

Nazor na svijet u osamnaestom i devetnaestom vijeku

5. Sve ako je i u osamnaestom vijeku literarna doktrina ista, koja i u sedamnaestom, premda su salonski »moeurs«[1]) isti kao i u prijašnjem vijeku i ma da se malo tko usuđuje napadati literarne dogme što ih ispovijeda l'abbé Batteux u saglasnosti sa Boileau-om, ipak je ovaj vijek, kako vidimo, pun indicija za obnovu ukusa. Kod Rousseau-a pokazasmo najveću i najvažniju promjenu u ukusu, a drugu isto tako važnu istaknućemo kod Diderota.

Prije toga promotrimo promjenu u nazoru na svijet, jer je to od potrebe za shvaćanje Diderota.

U nazoru na svijet pokazuje osamnaesti vijek, kad se uporedi sa sedamnaestim, važnu promjenu. Dok se sedamnaesti vijek drži slijepo dogmi i nepomućeno vjeruje u autoritet crkve i antike, dotle je ovaj sasvim protivan i autoritetu i dogmi, i priklanja se sasvijem prirodnim naukama, koje se baš u ovom vijeku obogatiše Newtonovim otkrićima o gravitaciji. Svi inteligenti ovoga vijeka vole prirodne nauke. O njima diletantiziraju Maupertuis, Diderot, Rousseau, Voltaire

[1]) Ovu riječ upotrebljavaćemo vrlo često u ovoj knjizi kao književni tehnički termin. Prevesti ju je vrlo teško na srp.-hrv. Znači, u glavnom, način života (mores) i mišljenja, nazore na život, moral neke društvene sredine. Upotrebljavaćemo je u nazivima za književne vrste (roman, comédie de moeurs contemporaines itd.). Riječ n a r a v u značenju »običaj, mores moeurs« nije kod nas prodrla kao u češ. i ruskom. Upor. A. Rj. VII, 558.

i Fontenelle. Ali ovaj vijek još uvijek ne pozna zakona evolucije: a to je za mišljenje vijeka vrlo karakteristično. Nitko ne respektira historički razvitak, (tradiciju). Na površini se još uvijek drži vjera u svemoćnost razuma, a to je onaj kartezijanski »esprit géométrique«, kako ga je Pascal prozvao.

Najvažniji čovjek koji zastupa nazor na svijet osamnaestog vijeka jeste Diderot. On je ateist, dok je Voltaire deist. U nauci je mnogo dublji od potonjeg. U *Pensées sur l'interprétation de la nature* slavi Diderot opažanje i eksperimenat i protivi se teleološkom promatranju prirode. Još prije Lamarcka izrekao je teoriju o prilagođivanju.

Ovaj polihistor, romanopisac, novelista i dramatičar naviješta novu epohu ne samo u prirodnim znanostima nego i u estetici. Držeći se engleskih uzora, traži od drame da prikazuje prilike iz savremena života vjerno prema prirodi. Zabacuje stihove u drami i zahtijeva prozu. Evo već tu početaka naturalizma. Drama ima da prikazuje staleže, a ne shematičke karaktere. Protiv Batteux-a zastupa mišljenje da se različite umjetnosti imaju ravnati po različitim principima. Isti princip ne vrijedi, kaže, za sve umjetnosti. Lessing će kasnije dalje razviti ovo mišljenje (Laookon). Sedaine i Lemercier nastojahu provesti u praksu njegove teorije o drami. Sam Diderot nije kao dramatičar imao nikakva uspjeha.

I Rousseau i Diderot preteče su devetnaestog vijeka. Dok je prvi zastupnik liričnosti, drugi je zastupnik naturalizma, a to su dva pravca jednako važna za književnost devetnaestog vijeka. Ova dva pravca baštini devetnaesti vijek od osamnaestog.

Indicije za obnovu ukusa na osnovu liričnosti i naturalizma izriče već i Lemercier: »J'aime mieux lire Gil Blas de Santillana de notre ami Lesage que tout Boileau: Richardson me touche bien autrement que toutes les tragédies du divin Racine. Voilà sans doute, bien des blasphèmes«.[1]) Nestaje, kako se vidi, slijepa odanost klasicizmu. Ova tendencija izbija nanovo u drugim, naturalističkim pojavama u osamnaestom vijeku.

6. Naturalizam dolazi u osamnaestom vijeku do izražaja u podrugljivosti kod Voltaire-a, u prikazivanju rđava života kod Choderlos de Laclos-a, Louvet de Couvray-a, spomenutog Mercier-a, a ponajviše kod Rétif de la Bretonne-a. Posljednji, kao i Zola, iznašajući rđav život, tvrdi da to čini kreposti radi, da ljude popravi. Kao i kod Zole, isto tako i kod njega sve se kreće oko ljubavi, ženidbe i seksualnog izdovoljenja. Od interesa je ipak spomenuti da su ga na spisateljski posao pobudili Rousseau-ovi spisi. Grimm ga zove u svojoj Correspondance littéraire *igrom riječi*: »Rousseau du ruisseau«.[1]) I on hoće da poda *prirodopis* društva Ljudevita XVI, kao što kasnije piše Zola *prirodopis* jedne porodice pod drugim carstvom.

[1]) »Radije čitam Lesageova Gil Blasa, negoli čitava Boileau-a; Richardson djeluje na mene sasvim drugačije negoli sve tragedije božanskoga Racine-a ... Evo, bez sumnje, dosta pogrda.«

Osnovna razlika između osamnaestog i devetnaestog vijeka

7. Pita se sada što donosi nova devetnaesti vijek? U čemu je osnovna razlika između osamnaestog i devetnaestog vijeka?

Da se uzmogne na to pitanje tačno odgovoriti, treba najprije promotriti prilike za književno stvaranje u devetnaestom i dvadesetom vijeku. Treba, da obilježimo ukratko, sociološku osnovicu književnosti ovih vijekova, nakon što smo ocrtali njezinu individualističku osnovicu izazvanu Rousseau-om.

Da se razumiju novi uvjeti književnog stvaranja u ovome vijeku, poći ćemo od revolucije i carstva. Za revoluciju smo rekli da nije stvorila nove književnosti, barem ne takve od koje bi polazila književnost devetnaestog vijeka. A ni carstvo je nije stvorilo. Ali ma da ni carstvo ni revolucija ne stvoriše nove književnosti, postaviše ipak nove uvjete za književni razvitak. Revolucija je dala osnovicu za novo društvo. Ukinula je društvenu feudalnu hijerarhiju. Prije revolucije bili su nosioci francuske književnosti 5 do 6 salona pariških. Oni su bili mjerodavni za ukus, goût, i za njima se je morao pisac povoditi ako je htio da postigne zamjetan uspjeh. Saloni su, prema tome, djelovali na pisce samo nivelišući, brišući im individualna svojstva, sileći ih da se snize na niveau salonski.

Već Mme de Staël ističe 1813 u svome spisu De *L'Allemagne* pogibelj što prijeti Francuzima od literature raznih salona. Ona tvrdi da saloni duševno nivelišu Francuze time što im oduzimlju originalnost i personalnu notu u osjećanju. Nijemci, koji nemaju salona ni ustaljenoga glavnog grada, tvrdi dalje, mnogo su originalniji i individualniji u mišljenju i osjećanju.

Zanimljivo je ipak to što se može opaziti da i u osamnaestom vijeku ima takovih glasova. Tako već Baculard d'Armand kaže za Njemačku: »Les ailes du génie n'y son point rognées par les ciseaux du bel esprit«.[2]) God. 1768 više Dorat: »O Germanie, nos beaux jours sont évanouis, les tiens commencent. Tu renfermes dans ton sein tout ce qui élève un peuple au-dessus des autres, et notre frivolité dédaigneuse est forcée de rendre hommage aux grands hommes que tu produis.«[3])

[1]) Ovu je igru riječi teško prevesti. Ruisseau znači ovdje kloaka.

[2]) »Makaze duhovitosti ne podrezuju u toj zemlji geniju krila.«

[3]) »Tvoji, Germanijo, lijepi dani započinju, a naših je već netragom nestalo. U tvome krilu ima svega, što izdiže jedan narod iznad drugoga i naša je posprdna frivolnost prisiljena iskazati čast ljudima što ih rađaš.«

Literarni saloni, pretstavnici otmjenog društva (Société mondaine), neobično karakteristični za osamnaesti vijek, uništeni od revolucije propadaju sasvim u devetnaestom. U romantičko doba javljaju se doduše »cénacles«, literarni sastanci kod privatnih osoba, ali su bez stege i nemaju ni izdaleka karakter kakva salona iz Voltairovog doba.

U osamnaestom vijeku zanimanje i bavljenje književnošću ostalo je privilegija viših, feudalnih razreda, okupljenih u salonima. Toga svega u devetnaestom vijeku nema. Čitalačka publika postaje sve veća, rekrutira se iz svih staleža. Takvu raznovrsnu publiku ne mogu da zastupaju saloni. Pisac ne treba više da se obazire na salonski ukus (»goût«). On je nezavisan u svom vlastitom ukusu. Baš u devetnaestom vijeku u svim književnostima Evrope. ne samo u Francuskoj, možemo zapaziti zanimljivu činjenicu, da književnost postaje tim više lična što je veće i različitije kolo njenih čitalaca. Za salonski »goût« bio je mjerodavan »raison« (razum). Njegovo mjesto osvaja sada »sensibilité« i »imagination«. Ovaj će preokret imati dakako i loših posljedica za književni razvitak. Dovešće do ekscentričnosti i bizarnosti, jer mnogi pisci ovoga vijeka nastoje da budu odviše individualni, odviše »svoji«. Kao reakcija ovome individualizmu nastupa u Francuskoj sredinom vijeka naučna tendencija u književnosti, i prodire u kritiku, filozofiju, politiku i povijest, napokon u roman i poeziju.

8. Pored nestajanja literarnih salona i salonskog ukusa donosi devetnaesti vijek važnih promjena u shvaćanju dviju za lijepu književnost važnih disciplina, filozofije i povijesti. Ove se dvije discipline poslije revolucije osobito razvijaju. I osamnaesti ih vijek gaji u velikom razmjeru, ali više za volju raznih doktrina i sistema, da se dokažu razni ateistički nazori, društvene reforme itd.

Sada postaju filozofija i povijest same sebi svrha. Već povjesničar Thierry ide za tim da povijest oslobodi od raznih filozofskih doktrina. Guizotu je ona »nauka o kulturi«. Taine hoće da je približi pozitivnim prirodnima naukama.

U filozofiji ima doduše i u devetnaestom vijeku brojnih sistema. Ali Cousin nastoji da je postavi na historijski temelj. Devetnaesti vijek jeste uopće vijek historizma u čitavoj Evropi.

Filozofija opet prodire u romantičku poeziju; povijest također: nastaje epoha zanosa za srednji vijek. »Couleur locale«[1]) u romantičkoj drami nije ništa drugo nego posljedica prodiranja povijesti u lijepu književnost. Kritika, koja je u osamnaestom vijeku bila estetička, hoće da postane filozofija ili bolje psihologija lijepe književnosti.

[1]) »Lokalni kolorit« tehnički je izraz romantičke književnosti.

9. *Pored ovih promjena, revolucija i prvo carstvo dovode u Francuskoj do miješanja rasa i društvenih slojeva. Sa Napoleonovim vojnama prodiru Francuzi u strane zemlje. Tim se načinom približuju nefrancuskom životu. Takvih je doživljaja bilo doduše i u prijašnjim vijekovima, ali nikada tako živih i sustavnih kao u devetnaestom. Miješanje rasa i interes za inostranstvo pojačao je u velikoj mjeri i svjetski rat.*

Pozornica i časopisi glavni su putovi za upoznavanje stranog načina života i stranih društvenih slojeva.

Sistematičkog izvješćivanja o engleskoj i drugoj stranoj knjizi bilo je i u osamnaestom vijeku, ali u čednijem opsegu; sustavnije postaje istom od vremena romantike i traje u nesmanjenom obimu do danas.

Romantika, skršivši klasičku ukočenost i ekskluzivnost, naučila je Francuze upoznavati i poštivati osobitosti tuđih rasa. Sigurno su i Napoleonove vojne i svjetski rat u ovom pogledu povoljno djelovale.

Sve to dovodi Francuze, kao i ostali svijet do toga, da ne drže samo svoj, na klasičnoj drevnosti osnovani ukus najboljim. Nastaje ukus, koji bi u neku ruku mogli nazvati »le cosmopolitisme littéraire«. Već ga je 1813 Mme de Staël osjećala: »Il faut dans les temps modernes avoir l'esprit européen«.[1]) Toga je literarnog, kosmopolitizma bilo u zametcima već u osamnaestom vijeku. Već tada se mnoštvo ljudi oduševljavalo za englesku i njemačku književnost. Potrebu takoga duha osjećao je i Sébastien Mercier: »Heureux qui connaît le cosmopolitisme littéraire«.[2])

10. Zbog literarnog kosmopolitizma, veoma značajne pojave za sve evropske književnosti od početka 19 vijeka do danas, moramo i mi Hrvati i Srbi, već kao brojno razmjerno malen narod, voditi naročitog računa o francuskoj knjizi. Prateći razvitak naše vlastite knjige, opažamo po koju, makar i neznatnu paralelu sa razvitkom francuske knjige. I kod nas se, primjerice, u vrijeme borbe između Starih i Mladih, oko 1895 i dalje, mnogo naglašivala sloboda literarnog stvaranja i nezavisnost književnosti od morala. Poznavajući francuski devetnaesti vijek, u stanju smo označili izvor tih, za nas u ono vrijeme novih ideja, koje su francusku publiku zanimale već u prvoj polovini devetnaestog vijeka. Već se sada može kazati, ako još i nemamo napisane sistematske povijesti našeg idejnog razvitka u devetnaestom vijeku, osim Barčeve knjige o hrvatskoj književnoj kritici i Škerlićevih radova o srpskoj omladini, da doista nijesmo direktnim putem dobivali literarnih ideja od Francuza, nego, ako smo već koju mrvicu s njihova bogatog stola dobivali, dolazilo je to do nas većinom preko

[1]) »U moderno doba valja biti duhom Evropejac.«
[2]) »Blago onome ko pozna književni kozmopolitizam.«

Njemačke. Sada nakon našeg ujedinjenja i stvaranja velike Njemačke i definitivnog sloma Austrije, francuske literarne ideje dolaze k nama mnogo direktnije nego prije. Veze s francuskom književnošću postadoše već odavna prilično intimne.

Već se danas može sa stalnošću za našu Modernu kazati, — potvrdiće ovo moje mišljenje možda i koji naš pozniji literarni povjesničar —, da je ona odraz njemačke Moderne, koja je opet k nama došla posredovanjem češke. Ali i ova i ovakva Moderna, kakva je bila kod nas i drugdje, ne može se zamisliti bez francuskog devetnaestog vijeka. Ona je u uskoj vezi s idejama francuske romantike i kasnije njezine transformacije u naturalizmu, Parnasu i simbolizmu.

U devetnaestom vijeku jugoslavenske književnosti imali smo svega pomalo, ali ni jednog snažno istaknutog i isključivo književnog smjera. Romantika se kod nas očitovala u nacionalnoj i patriotskoj ideji. Hrvatski historijski roman ima svoj glavni korijen u patriotizmu. Hrvatska je lirika do devedesetih godina bila također pod jakim patriotskim uplivom. Realističkog romana u francuskom smislu, izuzevši Kumičićev pokušaj, nije, pravo reći, kod nas nikada ni bilo.

Polovinom devedesetih godina produbljuje Moderna literarno poimanje na hrvatskoj strani jugoslovenske književnosti. Javljaju se u jačoj mjeri ne realizam, nego romantičke ideje u ponovljenoj formi. Glavno je geslo tadanje naše kritike bilo sloboda literarnog stvaranja. Da je ovo geslo francuskog podrijetla vidjećemo u poglavlju o romantici. Da je to geslo bilo kod nas s tuđe njive presađeno, vidi se najbolje iz činjenice što se kod nas sredinom devedesetih godina, kao i danas, znalo govoriti o okovima pseudoklasicizma; a pseudoklasicizma, izuzevši dubrovačku književnost, nije kod nas uopće nikada ni bilo.

Naša savremena drama i pripovijetka obrađuje vrlo rado ljubav u formi neodoljive i fatalne strasti, što muči i uništava čovjeka i ženu. Od nastupa moderne, taj se motiv vrlo često susreće u našoj knjizi. Obradio ga je Vojnović u Gospodi sa suncokretom. I ovo je motiv francuskih romantičara. Omiljenost toga motiva u našoj savremenoj knjizi najbolje dokazuje indirektne veze naše moderne sa francuskom romantikom.

11. Naše kazalište, kao i ostala evropska, živi dobrim dijelom od francuske drame. Dovoljan razlog da se upoznamo sa devetnaestim vijekom francuskim. Istina je, francuska drama stvara kod nas, kao i drugdje, rđavu iluziju o francuskom životu, osobito o porodičnom. Sudeći jedino po drami i romanu, bio bi njihov porodični život sasvim rastrovan. U modernim francuskim dramama i romanima brakolomstvo jedan je od glavnih motiva. Ali ne treba spustiti s vida 1. da je to samo jedan literarni motiv, koji pisci upotrebljavaju u razli-

čite svrhe, i da ne treba da bude vjeran odraz realnosti; 2. da je francuska drama i roman produkat pariškog velegradskog života, u kojem mogu takvi slučajevi biti vrlo česti, ali pariški život ipak nije život čitave Francuske. Prema omiljelosti ovoga motiva ne treba suditi francuski život uopće. Taj motiv služi vrlo često samo kao sredstvo francuskom »esprit-u«.

I Francuzi sami ustaju protiv toga da se njihova žena sudi po pariškim dramama i romanima. Brieux piše dramu *La Française* (1907) protiv rđavog shvaćanja francuske žene: »Eh bien, monsieur, il ne faut pas juger les femmes françaises d'après vos romans, d'après vos pièces de théâtre, ni d'après les demoiselles qui vous ont donné l'hospitalité«,[1]) kaže glavna junakinja komada jednom Američaninu. U tim je riječima izražen i moral komada.

U novije se vrijeme čuje više ovakvih glasova, kao »Notre littérature nous calomnie à l'étranger«[2]) (Leo Claretie, Histoire de la litt. française, V, 45.) Jedan se uvodničar u Mercure de France, br. 337, str. 22 (Emile Magne, Les métiers d'art dans le roman contemporain), tuži da savremeni pisci obraćaju slabu pažnju sujetima iz umjetnog obrta, pa kaže: »Que d'autres romanciers à son exemple (tj. Pierre Sales-a) dirigent vers d'autres branches de l'art décoratif des attentions un peu trop accoutumées à se délecter de circonstances d'un adultère.[3]) »Još je važnije zabilježiti izjavu jednog od važnijih modernih dramatičara francuskih Paul Hervieu-a, što ju je dao povodom svojeg historičkog komada Théroigne de Méricourt: »J'ai voulu voir, si l'on pourrait intéresser le public autrement que par des drames de l'adultère.«[4])

Da se razumije omiljenost ovoga motiva u novijoj francuskoj knjizi, treba istaći ove dvije važnije crte francuskoga karaktera. 1. Francuz voli otmjenost, fino ponašanje, fin izraz, fin život uopće; Francuz je pristupačan lascivnosti, »masnim« šalama izraženim u finom obliku. Ova crta graniči kadkada i sa obscenošću. Ove su dvije crte našle izražaja i u književnosti. Već u srednjem vijeku zastupaju viteški romani keltske i klasičke materije otmjenost, a fabliaux, pripovijetke u stihovima, lascivnost. U sedamnaestom se i osamnaestom vijeku gajila otmjenost u idealističkom romanu i u salonima, gdje je dotjerala do precioziteta, koji je Molière žigosao u poznatoj svojoj komediji *Les Précieuses ridicules*. Druga lascivna ten-

[1]) »E, moj gospodine, ne smiju se francuske žene suditi ni po romanima, ni po kazališnim komadima, a niti po gospođicama koje su vam dale gostoprimstvo.«

[2]) »Naša nas književnost ocrnjuje u inostranstvu.«

[3]) »Neka drugi romanopisci sljedeći njegov primjer svraćaju pažnju, koja je malo preveć naviknuta na zabavu s brakolomstvima, drugim granama dekorativne umjetnosti.«

[4]) »Htio sam vidjeti, da li se može zainteresovati publika i drukčije, a ne samo dramom brakolomstva.«

dencija francuskog duha živjela je u tim vijekovima odijeljeno od prve u romanima Scarronovim, Furetière-ovim, Choderlos de la Clos-ovim i Rétif de la Bretonne-ovim, da ne pominjemo raznih drugih.

Ove dvije tendencije francuskoga duha, koje su možda prije revolucije bile odijeljene jedna od druge i značajne samo za pojedine klase, plemićku i građansku, stapaju se u jednu cjelinu, amalgamišu se poslije revolucije. Revolucija, kako smo već prije rekli, obara kineski zid, koji je za »ancien régime-a« djelio plemiće od građana. Na ovaj način ona je amalgamisala otmjenost i lascivnost. Dalja će se posljedica ovoga stapanja građanskog i plemićkog, ovoga amalgamisanja otmjenog i lascivnog duha, vidjeti u romantici, u Hugoovu spajanju uzvišenog i groteksnog u drami, u njegovu traženju lijepog i u najvećoj nečistoti. U *La Préface de Cromwell* kaže: »Il est vrai de dire qu'à l'époque où nous venons de nous arrêter, la prédominance du grottesque sur le sublime, dans les lettres, est vivement marquée.«[1]) Dalju etapu u smjeru ovoga amalgamisanja označuje naturalizam u prikazivanju čovječjeg instinkta i ružnih strana ljudskog života.

U ovom naginjanju francuskog duha na lascivnost u vezi sa vanrednom duhovitošću ima se pripisati i velika omiljelost motiva brakolomstva i preljuba u drami i romanu. Iz francuske književnosti prelazi taj motiv, razumije se, i u druge, pa i k nama. Ishodište mu je u romantičkom obožavanju strasti. Naturalistički ga je roman upotrijebio u tu svrhu da prikaže društvenu sredinu (milieu), psihološki roman za crtanje duhovnih motiva koji dovode do rastave braka, a drama čas za obranu izvjesnih teza, a čas opet za intrigu. Ovaj je motiv izdašan za specijalne namjere pisaca.

Uza sve to pokazuje francuska knjiga u devetnaestom i dvadesetom vijeku mnogo odgojnih elemenata i duševne hrane u raznim idejnim i literarnim smjerovima, u kojima su Francuzi zacijelo jedna od najbogatijih nacija na svijetu. Ako išta a ono bogatstvo raznih idejnih smjerova u fr. književnosti ova dva vijeka očigledno obara tvrdnju germanofilskih pisaca da su Francuzi dekadentan narod. Za razvitak općeg evropskog, bolje reći svjetskog duha oni su bili u 19 i 20 vijeku isto toliko kreativni i konstruktivni kao u srednjovjekovno svoje klasično doba (12 vijek) ili u novo doba u 17 i 18 vijeku. Vazda su bili iradiacioni centar civilizacije.

[1]) »Istina je, kad se kaže, da se u vrijeme, na kome smo se upravo zadržali, osobito ističe u književnosti prevlast groteskoga nad uzvišenim.«

LITERATURA PREDMETA[1]):

a) Od općih povijesti francuske književnosti pominjem samo poznatije koji obrađuju podrobnije devetnaesti vijek i mogu poslužiti za informaciju:

Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900, publiée sous la direction de *L. Petit de Julleville*. Colin[2]) 1896—99. 8. sv. (Devetnaestom su vijeku posvećeni VII i VIII svezak. Članci su od različitih autora i različite vrijednosti, pisani bez naučnih pretenzija za inteligentniju publiku. Citira se kasnije kao Petit de Julleville-ov zbornik).

LEO CLARETIE, Histoire de la littérature française (1900—1910) 5 sv. 1912. (Četvrti svezak obrađuje devetnaesti vijek. Posljednji, peti sadrži literaturu razdoblja od 1900—10. Vrijedne su analize sadržaja najnovijih djela).

FERDINAND BRUNETIÈRE, Manuel de l'histoire de la littérature française. Delagrave. (Razdijeljena je na tekst i na pitanja vrlo instruktivne i subtilne naravi. Pisana je suhoparnim stilom).

GUSTAVE LANSON, Histoire de la littérature française, 18 izd. Hachette 1924 (Devetnaesti vijek zaprema u ovom najboljem priručniku francuske književnosti razmjerno najviše mjesta. Pretpostavlja poznavanje i čitanje autora.)

H. SUCHIER I BIRCH-HIRSCHFELD, Geschichte der französichen Literatur von den altästen Zeiten bis zur Gegenwart, Leipzig i Wien, 2 izd., 2 sv. (Devetnaesti je vijek prikazan zajedno sa sadržinom važnijih djela. Pisana je popularno) 1900.

H. MORF, Die romanischen Literaturen. U Hinnebergovu Die Kultur der Gegenart I Teil Abt. XI, I (Francuski je devetnaesti vijek prikazan u vezi sa ostalim romanskim literaturama, razmjerno dosta opširno i pregledno).

Die Romanischen Literaturen des 19. und 20. Jahrhunderts. Handbuch der Literaturwissenschaft, hg. v. O. Walzel, Bd. I und II. Potsdam, Athenaion 1935/6. (Francusku književnost do Balzaca obradio je H. Heiss, Kurt Jäckel od 1850 do danas).

CH. M. DES GRANGES: Histoire illustrée de la littérature française 4 izd. Hatier 1918. (Vrijedne su savremene slike. Sadrži po konzekventno provedenom planu pored najvažnijih činjenica iz života i pisaca i analize njihovih djela i ideja. Pouzdan udžbenik. K tome od istoga autora čitanka. Morceaux choisis des auteurs français. 2me cycle).

JEAN FLEURY: Histoire élémentaire de la littérature française depuis l'origine jusqu'à nos jours. Plon 1912 (Lagano pisana zgodna za početnike).

ÉMILE FAGUET: Histoire de la littérature française 2 sv. Plon 1900.

RENÉ DOUMIC: Histoire de la littérature française. 37 éd. Delaplane 1919 (Za početnike).

L. PETIT DE JULLEVILLE: Histoire de la littérature française II. De Corneille à nos jours. Masson 1905. (Dobar udžbenik za početnike).

Dr. W. Friedmann: Die französische Literatur im XX Jahrhundert. Leipzig, Haessel 1914 (Može poslužiti za prvu orijentaciju o najnovijoj literaturi).

[1]) Pod ovim naslovom dajem bibliografske podatke za svaku glavu ovoga udžbenika. U obzir su uzete prilike zagrebačkih biblioteka (Sveuč. knjižnice, Roman. seminara, Fr. Instituta i Lansonov Manuel, koji ne daje bibliografskih podataka za vrijeme poslije 1925.). Djela koja poznajem iz druge ruke označena su pozivom na kritiku u RHLF. Kako Roman. seminar posjeduje zbirku njem. disertacija, citirane su i one bez obzira na vrijednost.

[2]) Za knjige izašle u Parizu ne označuje se mjesto izdanja, već samo izdavač i godina.

BRUNETIÈRE FERDINAND, Histoire de la littérature française, 4 sv.

Histoire de la littérature française, publiée sous la direction de *J. CALVET.* (Sadržaće 11 svezaka. Sveske koje obrađuju 19 i 20 vijek jesu ove: sv. VIII Le Romantisme, par Pierre Moreau; sv. IX Le Réalisme, par René Dumesnil; ove dvije su već objavljene; nijesu objavljene sv. VII De Candide à Attala, par Henri Berthaut; sv. X La Littérature contemporaine, par Henri Clouard. Poslije Petit de Julleville-ova zbornika najopsežniji prikaz fr. književnosti od različitih autora.)

BÉDIER JOSEPH ET PAUL HAZARD: Histoire de la littérature française illustrée. T I et II. Larousse, s. a. (I ovo je literarno-historijski zbornik napisan od različitih autora. 19 i 20 vijek do 1924 obrađuje u 2 svesci P. Hazard, Jean Giraud, Pierre Martino, André Chaumeix, Gustave Charlier i René Gautheron. Daje i bibliografiju kao i ostali zbornici.)

CALVET J.: Manuel illustré d'histoire de la littérature française.

CURY, CAMILLE, ET BOERNER OTTO: Histoire de la littérature française. (Za početnike kao i Fleury.)

DOUTREPONT GEORGES: Les Types populaires de la littérature française. Bruxelles 1926—1928 (Upor. RHLF 36, 306).

LANSON, GUSTAVE, ET P. TUFFRAU: Manuel illustré d'Histoire de la littérature française. Hachette. (Prerada gore pomenutog Lansonova udžbenika za školske potrebe. Dok gore pomenuta Histoire pretpostavlja poznavanje književnih djela, ovaj daje analize najvažnijih djela. Pored toga, kao i Brunetière-ov udžbenik, daje i ovaj Questionnaire.)

LANSON G.: Histoire illustrée de la littérature française. 2 vols. Hachette 1923.

STROWSKI FORTUNAT: Histoire des lettres (de Ronsard à nos jours). (Otsječak iz velike historije fr. naroda pod naslovom: Hanotaux Gabriel: Histoire de la nation française, t. XIII. 19 vijeku posvećeno je str. 455—604. Ilustracije su umjetničke, ne savremene kao u pomenutim zbornicima. To je pregled književnih ideja i najvažnijih djela u vezi sa historijom. Ovom pregledu odgovara Histoire des arts u istom zborniku t. XI, str. 447—633, gdje se daju obavijesti o tome što je romantika i realizam u raznim umjetnostima.)

b) Od specijalnih povijesti fr. književnosti u devetnaestom i dvadesetom vijeku preporučuju se za konzultiranje:

GEORG BRANDES: Die Hauptströmungen der Literatur im neunzehnten Jahrhundert. Sv. V. Die romantische Schule in Frankreich, prev. W. Rudow, Leipzig, 1924. (Upor. F. Arnold, NSpr. 33, 1935, str. 65).

EMILE FAGUET: Dix-neuvième siècle. Études littéraires. 9. izd. 1932 (Opsiže literarne portrete o Chateaubriandu, Lamartine-u, A. de Mussetu, Victor Hugo, A de Vigny-u, Th. Gautieru, P. Mériméu, Micheletu, George Sandovoj, Balzacu. Nije sustavna povijest ovoga vijeka. Psihološka je i stilistička analiza navedenih pisaca veoma duhovita.)

JULES LEMAITRE: Les contemporains. Etudes et portraits littéraires. Sept séries.

LE P. G. LONGHAYE: Dix-neuvième siècle, 1900—1906. 4 sv.

GEORGES PELLISSIER: Le mouvement littéraire au dix-neuvième siècle. P. 1889. (Vrlo fine karakteristike klasicizma, romantike i realizma).

FORTUNAT STROWSKI: Tableau de la littérature française au XIXme siècle. 1912 (Pouzdan priručnik).

BILLY ANDRÉ: La littérature française contemporaine. Colin, 1927.

BOUVIER E.: Initiation à la littérature d'aujourd'hui. Renaissance du Livre 1927.

CANAT RENÉ: La Littérature française au XIXe siècle. 2 vols. 1921.

CRÉMIEUX: XXe siècle. NRF 1924.

FAY B.: Littérature française contemporaine. Kra, 1925.

GAUBERT, E., ET J. CASELLA: La nouvelle littérature, 1885—1905, 1906.

LALOU RENÉ: Histoire de la littérature contemporaine (1870 à nos *jours).* Crès 1922. (Vrlo dobro. Upor. Friedmann, NSpr. 33, 1925, str. 382).

LANSON G.: Réflexions sur la littérature actuelle. (Revue des Cours od 30 IV 1931. Vrlo poučno.)

LECARDONNEL GEORGES ET CHARLES VELLAY: La Littérature contemporaine. 1905.

LE GOFFIC CHARLES: La Littérature française au XIXe siècle. Tableau général. 1910.

LE GOFFIC CHARLES: La Littérature française aux XIXe et XXe siècles. 2 vols. 1920.

MONTFORT E.: Vingt-cinq ans de littérature française (1895—1920). 2 vols. Librairie de France 1925—6. (Zbornik pisan od više autora. Jean Bonnerot daje Bibliographie théâtrale. Obasiže period književnosti 1895—1920.)

MORNET DANIEL: Histoire de la littérature et de la pensée française contemporaine (1870—1925). Larousse 1927. (Odlično).

MORNET DANIEL: Introduction à l'étude des écrivains français d'aujourd'hu. Boivin 1939.

MILLÉQUANT DR PAUL (lektor fr. jezika na universitetu u Frankfurtu): *Tableau de la littérature française du Romantisme* à nos jours. Berlin—Schöneberg, Langenscheidt. p. 215. (Daje veze sa njemačkom književnošću. Upor. prikaz u N. Spr. XLIV, 1936, str. 138).

ROUSSEAUX ANDRÉ: Littérature du vingtième siècle. P., Albin Michel, 1938, p. 270. (Autor je literarni kritičar dnevnika Figaro. Djelo prikazuje gledanje dnevnog kritičara književnosti. Zbog toga je od neke važnosti. Upor. prikaz NSpr. XLV, 1938. str. 330).

THIBAUDET ALBERT: Histoire de la littérature de 1789 à nos jours. Paris 1936. (Autor, poznati kritičar u Nouvelle Revue française, počinje savremenu francusku književnost francuskom revolucijom).

MULLER JEAN ET GASTON PICARD: Les Tendances présentes de la littérature française. 1913.

PARMENTIER FLORIAN: Histoire des lettres françaises de 1885 à 1914. 1919.

PELLISSIER G.: Le Mouvement littéraire contemporain. Hachette 1900, Plon 1902.

RENAUD L.: La crise de notre littérature, Hachette 1929.

RETINGER J.-H.: Histoire de la littérature française, du romantisme à nos jours. 1911.

THÉRIVE ANDRE: Coup d'oeil sur l'histoire littéraire du dernier siècle. (Upor. ipak Maynial RHLF 32, 617).

c) Studije i izdanja o pojedinim piscima donose: Les classiques populaires. P. Lecène, Oudin et Cie. Redigirao E. Faguet. (Sadrži do sada: *Bardoux:* Chateaubriand, 1893, *Causeret:* Béranger, 1895. *Dupuy,* Victor Hugo, 1894. *Rod:* Lamartine, 1894. *Chaveau,* A. de Musset. *Valentin,* Thierry, 1894. *Crozals:* Guizot, 1884. *Zévort:* Thiers, 1892 itd.)

Les grands écrivains français. Études sur la vie, les ouvres et l'influence des principaux auteurs de notre littérature. P. Hachette. (Kasnije se citira sa GEF.)

Analize najnovijih pisaca pruža kolekcija što je izdaje revija Mercure de France: Les hommes et les idées (o Régnieru, Coppée-u, Jammes-u, Rémy de Gourmont-u, Maeterlinck-u itd.)

Collection des Textes français. Les Belles Lettres. (Sadrži kritička izdanja kao Jourda: Stendhal, La Chartreuse de Parme. Itd.)

Les grands Evénements littéraires. Malfère.

Société des Textes français modernes.

Les Grands Ecrivains de la France. (Sadrži kritička izdanja tekstova, kao Lamartine-ove Méditations, Hugo-ovu La Légende des siècles i t. d.)

d) Bibliografskim podacima služe:

GUSTAVE LANSON: Manuel bibliographique de la littérature française moderne 1500—1900. IV sv. Révolution et dix-neuvième siècle. P. Hachette 1913, nouvelle édition 1939 avec un chapitre complémentaire sur le mouvement littéraire au début du XXe siècle et sur la littérature de la guerre.

VOLLMÖLLER: Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gebiete der romanischen Philologie. Erlangen. Dosada 13 sv. (Referati o literarnohistorijskim djelima o devetnaestom vijeku od Mahrenholtza i Chatelaina; kratke analize o beletristici svake godine od Hellera i Mayra.)

Literaturblat für germanische und romanische Philologie, Leipzig, Reisland. (Donosi mjesečni bibliografski pregled i kritike literarnohistorijskih radnja pored lingvističkih iz svih revija koje dolaze u obzir.)

FRANTZ CALOT ET GEORGES THOMAS: Guide pratique de Bibliographie. Delagrave 1936. (Daje dobre upute za početnike, upor. Mornet RHLF 44, 126.)

VARILLON F. ET H. HOLSTEIN: Bibliographie élémentaire de littérature française. Choix méthodique d'éditions et d'études critiques de Gigord 1936 (Upor. Jourda RHLF 44, 273.)

THIEME HUGO Z.: Bibliographie de la littérature française de 1800 à 1930. T. I (A-K), T. II (L-Z), T. III (Civilisation). Droz 1933 (Dok se Lansonovo bibliografsko djelo osniva na literarno-historijskom metodu, ovo golemo bibliografsko djelo daje po abecednom redu autora 19 i 20 vijeka za svakoga književna djela, članke o njemu, références iz časopisa. Osnovno bibliografsko pomagalo za izučavanje franc. književnosti 19 i 20 vijeka. Upor. Mornet RHLF 41, 146).

Zeitschrift für romanische Philologie. Halle a S. 1889. Supplementhefte. (Dosada dani za sveske I-LV. Sadrže, pored lingvističke, i literarno-historijsku bibliografiju obrađenu prema pojedinim autorima i prema književnim vrstama. Živi autori nijesu uzeti u obzir. Vrlo nužno za konzultiranje.)

e) Časopisi za proučavanje novije francuske literature:

Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Literaturen. Berlin (Citiran ASNL.)

Revue d'histoire littéraire de la France, publiée par la Société d'histoire littéraire de la France. (P. Colin od 1893. Po četiri sveske na godinu. Do sada 45 svezaka. Citirano kraćenicom RHLF. Svaka sveska sadrži najprije književno-historijske studije, zatim Mélanges o detaljnim pitanjima, kritičke prikaze izašlih važnijih književno-historijskih djela, u Chronique daje obilnu bibliografiju prema autorima i književno-historijskim principima. Posvećena fr. književnosti od renesanse do danas. Ali je isključena la littéérature actuelle.)

Revue de Littérature comparée. (Osnovana i redigovana od F. Baldenspergera. Donosi članke, prikaze i bibliografiju o vezama franc. književnosti s ostalima. Veće studije objavljuje Bibliothèque de la Revue comparée.)

Revue critique d'histoire et de littérature. (Donosi ocjene o literarnohistorijskim djelima novijega doba.)

Revue des cours et des conférences.

Romanische Forschungen. Erlangen.

Zeitschrift für französische Sprache und Literatur. Leipzig. (Citiran ZFSL.)

Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Halle a. S.

Die neueren Sprachen. (Citirano kraticom NSpr.).

Časopis pro moderní filologii. Praha, I—XXV (dosada).

Strani Pregled, Beograd, I—VIII (dosada).

Referate, prikaze, kritike o starijim, novijim i savremenijim djelima, literarnim smjerovima i bojevima donosi skoro svaka serioznija francuska revija: (Le Correspondant, L'Ermitage, Mercure de France, Revue de deux mondes, Revue de Paris, La nouvelle revue, La nouvelle Revue française, La grande Revue, Revue hebdomandaire, La Plume, Revue bleue, La Quinzaine, Revue latine itd. i novine Journal des Débats politiques et littéraires, Le Temps, Figaro (njegovi literarni suplementi su vrlo važni) itd. od njemačkih donaša polumjesečne prikaze: Das literarische Echo, Berlin).

f) Postoje još fr. književne historije izvan francuskih zemalja:

α) za fr. Švajcarsku:

ROSSEL VIRGIL: Histoire littéraire de la Suisse romande 1903.

KOHLER P.: La Littérature d'aujourd'hui dans la Suisse romande. Lausanne et Genève 1923.

β) za valonsku Belgiju:

LIEBRECHT HENRI: Histoire de la littérature belge d'expression française.

γ) Za fr. Kanadu:

FOURNIER JULES ET OLIVAR ASSELIN: Anthologie des poètes canadiens. Montréal 1920.

g) Uporedna književnost sa fr. gledišta:

LOLIÉE FREDERIC: Histoire des littératures comparées.

VAN TIEGHEM PAUL: La Littérature comparée.

h) Francuski metod kod književnog tumačenja izložili su:

HATZFELD Dr. HELMUT: Einführung in die Interpretation neufranzösischer Texte. München 1922.

ROUSTAN M.: Précis d'explication française. 1911.

RUDLER GUSTAVE: L'explication française. Principes et applications. Colin, 1902.

VIANEY J.: L'Explication française. Hachette 1912, 1921.

h) Najvažnije antologije fr. proze i stihova:

Anthologie des Ecrivains français contemporains. Poésie. Prose. 2 vols.

Anthologie des Ecrivains français du XIXe siècle. Prose. Poésie. 2 vols.

Anthologie des Ecrivains mors à la guerre de 1914—1918. 3 vols.

BRAUNSCHWIG MARCEL: Notre Littérature étudiée dans les textes. Siècle XIXe jusqu'en 1850. 2 vols. 1920—21.

DE LA VAYSSIÈRE ROBERT: Anthologie poétique du XIXe siècle. 2 vols. 1923.

KLEMPERER VIKTOR: Die moderne französische Prosa. — Die moderne französische Lyrik. 2 sv. München.

MAYNIAL E.: Anthologie des poètes du XIXe siècle.

VAN BEVER, AD., ET PEUL LÉAUTAUD: Poètes d'aujourd'hui. 2 vols. 2 izd. 1906.

WALCH G.: Anthologie des poètes français contemporains. 3 vols.

WEIL ARMAND: Choix de poésies du XIXe siècle.

WEIL A. ET E. CHÊnin: Contes et récits du XIX siècle.

i) Za upoznavanje historije književnosti, njenih metoda i problema neka služi *PETERSEN JULIUS: Die Wissenschaft von der Dichtung.* System und Methodenlehre der Literaturwissenschaft. 2 Bände. Berlin 1939.

DODATAK literaturi pod tačkom a): *KLEMPERER VICTOR:* Geschichte der französischen Literatur in fünf Bänden. Bd. V, 1—4: Die französische Literatur von Napoleon bis zur Gegenwart. Leipzig u. Berlin, Teubner 1931. (Upor. Heiss NSpr. 34, 1926, str. 478).

GLAVA DRUGA

GLAVNE OSOBINE FRANCUSKE ROMANTIKE

Općeno o pojmu romantike

1. Definirati romantiku neblagodaran je i težak posao, naročito zbog toga što u Francuskoj ima kritičara, kao Pellissier (1912), koji tvrde da ona sadrži u sebi i sva obilježja realizma. Pored toga zna se pod izvjesno da ona varira prema zemljama. Drugačija je u Francuskoj gdje znači kidanje s klasicističkim ukusom, negoli u Italiji gdje se naslanja na ovako nazvani pokret u Francuskoj i gdje upravo nadovezuje na italijanske klasičke uzore iz Trecenta. Sasvim je drugačija u Engleskoj i Njemačkoj, u zemljama gdje, u početku devetnaestog vijeka, klasični pisci tih zemalja (Shakespeare, Goethe, Schiller itd.) izgledaju Francuzima odgojenim u duhu Racina, Corneillea i, kasnije Voltaira kao pravi romantičari. Sasvim je opet drugačija romantika u slovenskih plemena Čeha, Poljaka, Hrvata i Srba, gdje je najvećim dijelom vezana na buđenje nacionalne svijesti.

Htjeti, dakle, književne i umjetničke disparatnosti, koje se pod imenom romantika javljaju u evropskim književnostima u drugoj polovini 18. i prvoj polovini 19 vijeka, izraziti u jednoj formuli definicije naprosto je jalov posao.

2. Isto tako ni do kakva pravog saznanja o suštini ovog pokreta ne dovodi ni analiza same riječi. Zna se da se u Francuskoj u jedno doba osamnaestog vijeka govorio pridjev »romanesque«, što je izvedenica od roman, a označivalo se njime izvjesno duhovno raspoloženje jednako onome u licima što se običavaju opisivati u fantastičnim romanima. Kasnije je u Francuskoj bio zamijenjen ovaj pridjev drugom izvedenicom od iste riječi, sa »romantique«, izrazom koji se upotrebljavao ponajviše u Engleskoj za oznaku divljeg i nekultivisanog kraja (paysage).

Ovaj je posljednji izraz pobijedio posvuda po Evropi, pa tako i kod nas, gdje prvi izraz *romanesque* uopće nije ušao u opću upotrebu obrazovanih ljudi.

3. Ako nije mogućno definisati romantiku, a ono je svakako mogućno analizirati ideje, književni ukus, duhovno raspoloženje i književne doktrine, ukratko ono književno nastojanje koje se pod imenom romantike ispoljuje u gore pome-

nutom periodu evropskog duhovnog života. To ću da dadem u ovim redovima.

Što se više udubljujemo u studiju ove pojave, sve više stičemo uvjerenje da se romantikom nikako ne može nazvati određena literarna koncepcija, doktrina, estetika, već da je to jedno duhovno raspoloženje, koje se vrlo lako dade okarakterisati. Kad je čovjek oduševljen za bilo što, ideju, nazor, stranku, osobu itd., sasvim drugačije gleda na svijet, na prirodu i ljude, nego kad trijezno razmišlja i ispituje bez ikakve primisli pojave oko sebe. Kad govori, ispoljuje svoje oduševljenje. On tada više projicira na vanjski svijet sebe (»étalage du moi«), negoli hladno opaža. U takvom duhovnom nastrojenju ne može biti govora o onom drugom raspoloženju, koje u književnom razvoju dolazi pod imenom realizma. Osvjetlimo ovu pojavu jednim tipičnim primjerom iz hrvatske književnosti.

Pjesnik Mažuranić, koji pjeva u doba buđenja hrvatske nacionalne svijesti, u vrijeme kad se sve oduševljava za narodnu pjesmu i Crnogorce, nužno ideališe Crnogorca. Njegov idealistički opis crnogorskoga svećenika u Čengić-agi i kraja (paysage) u kojem se pojavljuje, nije ništa drugo nego umjetničko oduševljavanje izazvano u preporodno vrijeme. Da je to oduševljenje ispoljio obični kakav novinar onoga doba, ne bi imalo umjetnički karakter, ali kad je to učinio genije, onda je to dobilo posebni svoj stil, svoj kolorit, koji je postao karakteristikom naše romantike. Realističnom gledanju, nema, razumije se, traga.

Kad al' eto inoga pastiera
Gdje no krotak svome stadu grede,
Ne resi ga ni srebro ni zlato,
Nego krepost i mantija crna.
Ne prate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i dupliere sjajne,
Ni ponosnieh zvona sa zvonika:
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjeran zvona iz planine.
Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina,
Tamjan miris, što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijelog svijeta
I iz krvi za krst prolivene.

Kad je *Čengić-aga* bio preveden na italijanski jezik, neki kritičari italijanski nisu vidjeli u djelu ništa pjesničko. Razlog je očit. Nisu mogli da saosjećaju ono oduševljenje koje je diktovalo Mažuraniću idealistički stil i koncepciju, i dabome, kad nema osjećajne osnovice za umjetničko djelo, onda je ono bez izražaja, mrtvo.

Sve evropske romantike, rekao bih, u tome se slažu što uzimlju za osnovicu jedno novo umjetničko oduševljenje, novo raspoloženje duhova za poimanje umjetnosti. Ako tako shvatimo romantiku, onda nestaje razlike između nje i prošlih literarnih smjerova, koji su svaki u svojem prvom početku ispoljavali samo jedno novo umjetničko oduševljenje.

Moram priznati da ni ovakovim poimanjem romantike nijesmo ništa dobili u pogledu saznanja o njezinoj pravoj biti.

Promatrajmo, dakle, radije odlike koje se javljaju u francuskoj romantici.

I. POČECI I KONTURE ROMANTIČKE DOKTRINE U FRANCUSKOJ

1. Romantika je svakako najvažniji literarni pokret u francuskoj književnosti 19 vijeka. Iz nje se u drugoj poli vijeka razviše svi ostali smjerovi. Ta škola, ili bolje, taj pokret počinje službeno istom 1827, kad je Victor Hugo napisao svojoj inače malo vrijednoj drami Cromwell glasoviti predgovor.[1])

Pokret se ovaj završuje između četrdesetih i pedesetih godina prošloga vijeka.[2]) Tada se u drami opet obnavlja klasicizam (Ponsard), u roman opet počinje da prodire naučni duh (Balzac), a u liriku težnja za savršenom formom (Théophile Gautier i kasnije Parnasovci).

U pomenutome predgovoru objavljuje Hugo, kao nekoć u 16 vijeku član Plejade Du Bellay u »Défense et illustration de la langue française«, manifest nove škole. Traži da se rječnik, što su ga osiromašili ograničeni versifikatori prvoga carstva, pomladi novim riječima, 2) da se prosodija oslobodi od ukočenih pravila Boileau-ovih, 3) da se pjesnik smije inspirisati na stranim svježim izvorima i 4) da dramatičar ima pravo miješati u svojim dramama i »suze i smijeh«, da smije kombinirati »tragično s komičnim«, da ne treba zazirati ni od burleksnoga ni od groteksnoga u tragediji, samo ako to služi ljepoti, jer drama ima da »imitira život, koji nije ništa drugo nego smjesa od žalosti, veselja i smiješnoga«.[3])

Tvrdi, nadalje, da drama mora biti uistinu historička (vraiment historique) sa svim potrebnim dokumentima, bez obzira

[1]) Mogli bi ga datirati i ranije, i to ili sa 1820, kada izađoše Lamartineove Méditations poétiques, koje sadrže vrlo mnogo romantičkih elemenata, ili sa g. 1824 kada su se romantičari okupili po prvi put u cénacle.

[2]) Obično uzevši 1843, kad Victor Hugo doživljuje poraz na pozornici svojom dramom Les Burgraves.

[3]) Ovim zahtjevima u pogledu drame približio se Victor Hugo starom španjolskom dramatičaru Lope de Vega. I don Lope miješa obično komično sa tragičnim. Njegova se tragedija svršava kao vesela igra, u čemu se razlikuje, na primjer, od Shakespeare-a. Ovo je jedna od odlika španjolske nacionalne tragedije. Ona se ističe baš time što tragički konflikt veselo rješava.

na klasička pravila, a osobito bez obzira na »trois unités (tri jedinstva: vremena, radnje i mjesta), s jedinom težnjom da što bolje izrazi »couleur locale« (= lokalni kolorit). Ti su zahtjevi bili romantičarima, kako veli Gautier u Histoire du romantisme str. 5, »les tables de la loi de Sinai«, kao Mojsijeve ploče sa Sinaja.

2. Ne valja ipak zaboraviti, da je sasvim slučajno, što istom 1827 ovim manifestom, koji francuske književnike podijeli u dva tabora: u klasičare i romantičare, službeno počinje romantika.

Ako hoćemo da razumijemo pojavu romantike s gledišta literarno-historičkoga razvoja, kako i moramo činiti u lit. historiji, onda valja posegnuti daleko u 18 vijek i valja početi, ako ne prije, a ono bar sa Rousseau-ovim Emile-om i »*Julie ou la nouvelle Heloïse*«.

U onom dijelu odgojnog romana *Émile* šta sadrži glasovito vjeroispovijedanje savojskoga vikara« *(La profession de foi du vicaire savoyard)* udario je Rousseau temelj čitavoj romantičkoj filozofiji, koja se osniva na čuvstvu. Taj vikar, zbog žalosnoga iskustva u toku svojega života, gubi posvema vjeru u ljudsko poštenje, pravicu i dužnost. Pita filozofe šta ima da čini. Kako svi osnivaju svoje nauke samo na slutnjama, ne dobiva pozitivnog odgovora. Odluči da pita svoje srce. Srce osjeća, da ima neka viša volja što svijetom ravna i oživljuje prirodu. Ono ga uči da mora biti zahvalan tom višem biću, Bogu, uči ga bogoštovlju (kultu).

Poslije toga baca vikar pogled na ljudski život u kojem vidi samo nered i haos, koji je čovjek sam skrivio svojim neobuzdanim planovima i težnjama. Sve to vikar osjeća u sebi. Boli ga sve to.

Tu već vidimo zarodak svjetske boli *(le mal du siècle* = Weltschmerz), koja će se vući kroz svu romantičku književnost, a izbiti će osobito jako kod Chateaubrianda i Musseta.

Jedino sredstvo protiv ove boli daje samo srce čovječje. Šta čovjeku ono kaže, onoga se ima držati, ono je dobro: »Tout ce que je sens être bien est bien, tout ce que je sens être mal est mal«. (Sve što osjećam da je dobro je dobro, a sve što osjećam da je zlo je zlo«).

Što je Rousseau ovdje teoretski izrazio, to je praktički pokazao u romanu *Julie ou la nouvelle Heloïse*, a kasnije *Bernardin de Saint-Pierre* u *Paul et Virginie*. Dvije nas osobe zanimaju u Rousseau-ovu romanu: Julie d'Estange i njen učitelj i ljubavnik St. Preux. Prva nije ni lijepa ni duhovita, ni graciozna, nije Parižanka, nego djevojka odrasla na selu. Dopada nam se samo zbog svoje nježne duše. St. Preux je isto tako nježan i čuvstven kao i Julija. Oboje se ljubi i podaje osjećajima bez obzira na moralne konvencije. Otac Julijin, plemić, radi staleških predrasuda ne može da privoli njihovoj ženidbi.

Poslije kratkotrajne sreće rastaju se i Julija polazi po želji očevoj za drugoga. Onaj isti osjećaj i glas srca koji ih je prije spajao, uči ih sada da se pokore volji očevoj. I St. Preux živi u kući Julijina supruga do smrti njene, kreposno i moralno.

Misao je vodilja romana da je u prirodnog čovjeka, koji slijedi samo zapovijesti svojega srca, duša uvijek čista i poštena. Srce spaja Juliju i St. Preuxa, ali ono ih uči također da moraju poštivati roditelje i brak.

Ovdje vidimo da Rousseau osniva cio moral na osjećaju, a vidimo također da brani prava srca, osjećaja i strasti. To će isto činiti kasnije i svi romantičari, a osobito Sand-ovica.

Roman je Rousseau-ov, uz Prévostov Manon Lescaut, u književnoj historiji nešto novo na polju crtanja ljubavi. Dosada su je crtali francuski pisci na dva načina: ili kao galanteriju, kojoj je izvor u Italiji (Romani gospođice Scudéry: Cyrus, Clélie i čitav tzv. galantni roman) ili »à la manière gauloise«, kao izvor šale i lascivnosti (Le diable boiteux). Rousseau je prvi koji u romanu prikazuje ljubav kao čisti osjećaj.

Rousseau je dakle pravi preteča onoga što će u francuskoj romantičkoj školi prevladavati, što joj daje biljeg, a to je lirski elemenat: *Premoć osjećaja i čuvstva nad hladnim razumom, premoć promatranja prirode nad promatranjem abstraktne moralne strane čovjeka.*

3. Ovaj lirski motiv stvara nepremostiv jaz između romantike i klasicističkog doba francuske knjige u 17 i 18 vijeku. Od protesta Rousseau-ova protiv kulture koja niveliše individuum i ništi njegove osjećaje polazi francuska romantika.

Da pravo kažemo, niti od »Vjerovanje savojskoga vikara«, nego od Rousseau-ova prvijenca »Discours sur les sciences et sur les arts« (1749) morali bi datirati romantičke ideje. U onim Rousseau-ovim riječima da će pametni ljudi podići svoje ruke prema nebu govoreći: »Svemogući Bože, koji držiš duhove u svojim rukama, izbavi nas od znanja i nesretnih umjetnosti naših otaca i povrati nam neznanje i siromaštvo, jedina dobra što vrijede kod Tebe i koja nas mogu učiniti sretnima« (Dieu, tout puissant, toi, qui tiens dans tes mains les esprits, délivre -nous des lumières et des funestes arts de nos pères et rends-nous l'ignorance et la pauvreté, les seuls biens qui puissent faire notre bonheur et qui sont précieux devant toi. Premier discours p. 18) izrazio je Rousseau gotovo čitavu francusku romantiku: njenu religioznost, njen protest protiv racionalizma i njenu težnju za primitivnošću.

Odnošaj Rousseau-ov prema romantici možemo dakle ukratko svesti na ove točke: 1) Kao što romantika naglašuje prava individuuma protiv društva, tako već i Rousseau ističe individuum iznad društva, 2) Rousseau je demokrat i zabacuje visoko društvo tzv. otmjeno društvo (société mondaine«) 18 vijeka; a i romantika ističe liberalizam (slobodu) u umjetničkom stvaranju (»le libéralisme dans l'art«) i protivi se aristokratskom klasicizmu. Protiv ove dvorske književnosti (»littérature de la cour«) ona hoće narodsku književnost (»une littérature du peuple«), pošto dosada »le peuple n'avait été qu'une épaisse muraille sur laquelle l'art ne peignait qu'une fresque«,[1]) pak zato svu važnost polaže na dramu. 3) Rousseau je preteča romantike time što više voli osjećaj prirode negoli izvještačenost salonsku, time što više cijeni maštu (fantaziju) negoli razum i što je njegova osjetljivost jedna etapa k spleenu, ka svjetskoj boli (»ennui«), koju uvodi u literaturu već Chateaubriand.

Polazeći od Rousseau-a romantika obnavlja spiritualizam i religiozni osjećaj kao reakciju protiv osamnaestog vijeka, vijeka ateizma i prosvjete. Otac je ove romantičarske reakcije Chateaubriand. Od njega potječe romantička religioznost i njeno oduševljenje za srednji vijek i gotsku umjetnost.

4. Ni književni krugovi (cénacles) što se obrazovaše oko vođa romantičara Victora Hugo-a nijesu upravo stvorili romantičkoga pokreta. On je bio plod dugog procesa koji datira od Rousseau-a. Osim njega, drugi je pokretač francuske romantike upravo francuska revolucija, koja je dovela do raspada literarne salone, stvaraoce literarnog ukusa za starog režima *(ancien régime)*. Čim je revolucija potkopala temelje otmjenom društvu (société mondaine, polie), dvoru, plemstvu i kleru, nestade i salona, nestade i ognjišta gdje se je stvarao *goût* (ukus) što ravnaše literarnom produkcijom. Francuski književnik izgubi odjedared zakonodavca, koji mu dolazaše iz društva, bude prepušten svome individualnom ukusu, svojoj mašti (imaginaciji) i osjećajima. Sociologičku bazu daje romantici velika revolucija, a individualističku Rousseau.

U ovim dvim bazama francuskog duhovnog razvitka treba tražiti izvor upornome naglašivanju *slobode pjesničkoga stvaranja* kod francuskih romantičara, *njihovoj težnji za originalnim, njihovoj mržnji na sve što je konvencionalno,* a ne toliko u predgovoru Hugo-ovu od 1827.

I Mme de Staël, kao prethodnica romantike, upozoruje Francuze u svome kritičnom prvijencu *De la littérature* (1800) na sterilnost, koja im prijeti, ako budu pazili samo na gracioznost kao za staroga režima, i naglašuje da novi duh slobode, što ga je probudila revolucija, mora i u književnosti izazvati temeljite promjene.

1828 u predgovoru za *Odes et Ballades* kaže Hugo da nova umjetnost i nije ništa drugo nego *»le liberalisme en littérature«.*

---

[1]) »Narod je bio samo debeo zid na kome je umjetnost slikala jedino koju fresku«. Sva ova gesla uzeta su iz Hugovih predgovora (Cromwell itd.).

»Liberté de (dans) l'art«, poklič Hugo-ov u predgovorima za Odes et Ballades (1828) i Hernani (1830), glavni je princip romantike.

I druge definicije, što ih daju romantičari u raznim prigodama, dadu se, kako ispravno primjećuje Brandes (École romantique en France, p. 4), svesti na ovu Hugo-vu devizu, koju 1830 formulira ovako: »Le romantisme, c'est le libéralisme en littérature«.

Evo još nekih definicija savremenika: nature et vérité (Thiers), indépendance (Duvergier, Hauranne), l'originalité opposée à l'imititation (Ampère), l'image fidèle de la civilisation moderne (neki anonimni pisac, valjda Sismondi, cf. Marsan, La Bataille romantique, p. 24), le spiritualisme dans la littérature, i na koncu: le protestantisme dans les lettres et dans les arts (Vitet).

U prvo vrijeme romantičkoga pokreta značile su sve ove formule samo jedno, a to je da je umjetnik slobodan od svih literarnih konvencionalnih pravila, koja su se razvila u klasičnoj književnosti: »Faites ce que vous voudrez, mais que ce soit de l'art« (Radite što hoćete, samo neka to bude umjetnost, veli Hugo. Ova formula Hugo-ova sadrži i fantastičnost romantičara i težnju za egzaktnom istinom kasnijih realista.

Davala je na žalost pravo književniku i na raspuštenost. Kao neko ograničenje romantičkih doktrina o slobodi umjetničkog stvaranja može se shvatiti kasnija teorija »l'art pour l'art«,[1]) koju sredinom 19 vijeka iznosi Gautier, ukoliko bezuvjetno traži od umjetnika formalnu ljepotu. Ali je Gautierova formula bila bez sumnje već pripravljena romantičkom. Ova već naime oslobađa umjetnika od obzira moralnih, političkih i naučnih. Gautier ide samo jedan korak dalje i proglašuje umjetnost samoj sebi svrhom.

II. NAZIV I KRISTALIZACIJA NOVOGA POKRETA

1. Kao što je Hugo-ov predgovor od sporedne važnosti za nastup romantike, isto tako je od sporedne važnosti i samo ime za ovaj pokret.

Braća Schlegel mogli su i drugim kakvim imenom nazvati svoju novu poeziju, koju zamisliše na osnovu viteške kršćanske kulture i književnosti romanskoga srednjega vijeka. Oni nazvaše svoju pjesničku struju romantikom, pridjevom koji imade vrlo mnogo značenja. Dade se potvrditi u pojedinačnoj upotrebi istom godine 1675. Ima i raniji primjer i iz godine 1674.

[1]) Ova Gautierova formula, koja se može slobodno prevesti »umjetnost radi umjetnosti = ima svrhu u samoj sebi,« postala je literarno-historijski termin, od kojega dalja izvedenica l'art-pour-l'artiste znači pristalicu ovoga smjera.

Već u 18 vijeku označuje Watelot (u Essai sur les jardins 1784) riječju *romanesque* ono što je u pjesništvu individualno i bez pravila; a u prirodi naziva tim pridjevom fantastički, strašan i tajnovit kraj (paysage). Kod Marmontela znači ono što je strastveno i osobno. Kod Rousseau-a zamjenjuje se ovaj pridjev sa *romantique,* koji mu znači mirni i osamljeni paysage. Malo po malo uzima se ovaj pridjev za oznaku onog novog duševnog raspoloženja što se osniva na čuvstvu i na stvaralačkoj slobodi, a opire se stezi stvorenoj u salonima ukusa.[1])

Kod Schlegela znači međutim poeziju protivnu klasičkoj. I baš u ovom specificiranom značenju preuzimlju ovu riječ Schlegelovi francuski prijatelji Mme de Staël (De l'Allemagne, 1813), Mme Necker de Saussure i literarni historik Sismondi i primjenjuju je na novu francusku književnost, koja ima da se temelji na čuvstvu i na zabacivanju racionalizma i francuskog pseudoklasicizma.

Ovim putem došla je ova riječ do oznake francuskog književnog pokreta. Njome označujemo u glavnom jedan literarno-historički pojam, koji treba pobliže odrediti.

2. Da ga posve razumijemo, moramo da mu označimo sve elemente koji ga sačinjavaju. Zadaća je to vrlo teška, jer cio pokret što ga označujemo francuskom romantikom, nije bio nimalo jedinstven, nego je pretstavljao skup različitih individua, koje je spajao u zajednicu samo gore pomenuti pridjev romantique kao oznaka književnog pokreta uz još nekoliko književnih gesala (formula), koje gore navedosmo.

Zadaća postaje još teža zbog toga što ni sama romantička doktrina nije bila jednostavna. Romantika je istupila najprije negativno protiv osamnaestog vijeka, protiv kulta razuma. Ovaj je vijek značio prevlast razuma nad čuvstvom, a romantika, naglašavajući čuvstvo protiv razuma, bila je reakcija protiv ovoga vijeka.

Da je doista francuska romantička književnost bila reakcija klasičkoj, vidi se ponajbolje iz Sismondijeva poimanja nove poezije. Ovako on crta razliku između jedne i druge: »Klasicističku poeziju inspiriše antika, a romantičku poeziju srednjovjekovno viteštvo. Klasička je poezija poganska, a romantika kršćanska. U klasičkoj vlada fatum, a u romantičkoj Providnost. Stari su tražili poeziju u sjetilima, a moderni u čuvstvu«.

[1]) Sa lingvističkog gledišta pridjevi r o m a n e s q u e i r o m a n t i q u e, o kojima je ovdje riječ, izvedeni su od iste osnove pomoću različitih sufiksa (upor. moj P r e g l e d f r a n c u s k e g r a m a t i k e I §§ 365 i 360). R o m a n t je starofr. cas. régime od cas sujet r o m a n z = r o m a n «pripovijest u narodnom jeziku« (upor. ibidem str. 191). Kako je došlo do toga da je obnovljen starofr. cas régime istom u pridjevnoj izvedenici 17 vijeka, kad to ne bi očekivali, nije još objašnjeno.

III. STANJE FRANCUSKE KNJIŽEVNOSTI PRIJE NASTUPA NOVOGA POKRETA

1. Da bolje uočimo karakter ove romantičke reakcije, bacićemo pogled na stanje klasicističke književnosti neposredno prije nastupa novoga smjera.

U drami prvoga carstva zauzima još uvijek najodličnije mjesto »tragédie classique«, koja se osniva na strogoj pravilnosti, na razumu i na moralnim konfliktima. Ona zabacuje crtanje individualnih osjećaja.

U lirici se cijene jedino klasički uzori, uza sve što se kod André Chénier-a i mimo utjecaja klasičkih uzora osjeća jak osobni akcenat.

Voltaire ni dramu nije ni u čem promijenio, osim što je u nju uvodio svoja filozofska načela, kao svoje misli o jednakosti vjere i toleranciju.

Za pjesničko su stvaranje još uvijek karakteristične Diderotove riječi: »La sensibilité n'est guère la qualité d'un grand génie« ..... Ce n'est pas son coeur, c'est sa tête qui fait tout« (Sensibilnost, osjećajna strana, nije nikako svojstvo velikog genija ..... Kod njega ne radi srce, već glava).

Prvo carstvo ne znači u književnom pogledu ništa. Napoleon, ako i čita Ossiana, zanosi se za klasičnom starinom. U umjetnosti se stvara tzv. *style empire,* neki spoj modernog i klasičnog stila. Karakteristično je za Napoleona da je i nove svoje državne tvorbe nazivao klasičkim imenima. Stvorio je mjesto napuljske *partenopejsku republiku.* Osvojene provincije austrijske ujedinio je u kraljevinu kojoj je dao staro ime Ilirija. U vojsku je uveo stare rimske orle mjesto zastava.

2. Dok ovako u književnosti, na pozornici i u političkim predodžbama prevladava klasicizam, ili kako se u literarnoj historiji naziva *pseudoklasicizam,* koji pomoću razuma hoće da imitira prirodu i gleda na nju sa stajališta grčke i rimske mitologije, pojavljuju se romantičari i zabacuju sve to.

Već 1814 piše klasicistički kritičar Dussault: »Ainsi donc par les manifestes réunis, positifs, bien et dûment libellés de MM Schlegel et Sismondi, voilà la guerre civile décidément allumée dans tous les Etats d'Apollon! Les deux partis sont en en présence« (Tako je dakle napokon podjarena vatra u svim državama Apolonovim pomoću sjedinjenih i dobro, kako valja ispisanih manifesta Schlegelovih i Sismondijevih. Dvije su stranke na poprištu«), a 1824 govori akademik Auger protiv romantike: »Un nouveau schisme littéraire se manifeste aujourd'hui« (= Novi se literarni raskol pojavljuje danas«). Taj novi raskol zabacuje »généralités morales«, kojima obiluje klasicistička tragedija.

Već Bonald (Du style et de la littérature, 1806), Barante (Tableau de la littérature française au XVIII-ième siècle, 1809) i Stendhal zahtijevaju da književnost bude izražaj društva svojega vremena (La littérature est l'expression de la société). Romantički teoretičari traže da se umjetnost približi prirodi bez obzira na klasičnu mitologiju.

Guttinguer, saradnik časopisa »Muse française«, član drugog romantičnog cénacle-a od 1829, pjesnik ne baš osobite veličine, karakteriše romantiku ovako: »Etre romantique, c'est chanter son pays, ses affections, ses moeurs et son Dieu« (= Biti romantičar, to će reći pjevati o *svojoj* zemlji, o *svojim* osjećajima, običajima i o *svome* Bogu«.)

Isti ovaj danas malo poznati pobornik francuske romantike reče u svome govoru u rouenskoj (Rouen, Normandie) Akademiji, gdje je 1824 bijesnio boj između romantičara i klasičara, ili, kako bi mi rekli, između »Mladih« i »Starih«, ove za pokret vrlo karakteristične riječi: »Le but des novateurs est évident: ils veulent que les autels se parent de poésie, que nos souvenirs historiques revivent, que nos temps soient connus, que notre Dieu et notre pays soient chantés«.[1])

U ovakovim definicijama treba tražiti zarodak budućeg realizma.

IV FRANCUSKA ROMANTIČKA DRAMA I ROMAN

1. Pseudoklasička francuska tragedija pretstavlja apstrakciju u obliku moralnog konflikta, bez obzira na sredinu (milieu), iz koje junak proizlazi. Tako u Corneille-ovoj tragediji *Le Cid* znamo samo po imenima glavnih lica: Cid, Don Gomez, Don Diège, Chimène, Don Fernande da smo u Španjolskoj; španjolski pojam časti, na kojoj počiva cio konflikt drame, stiliziran je bez obzira na španjolsku zemlju i običaje u tolikoj mjeri da bi se mogao odigrati u svakoj zemlji.

Kako je pseudoklasička tragedija bila samo stilizacija moralnog konflikta bez obzira na sredinu (milieu), na dekoraciju i posebni mentalitet dobe (Događaj se je, naime, koji je prikazivala, mogao zbiti u svakoj zemlji i u svako doba), vidi se najbolje iz ove okolnosti. Brifaut je napisao u vrijeme rata sa Španjolskom tragediju Don Sanche, kojoj se sadržaj odigravao u Kastiliji. Prikazivanje takvog komada izgledalo je ondašnjoj cenzuri neoportuno. Stvar se je izgladila tako da je autor izmijenio imena i radnju prenio iz Španjolske u Asiriju. Komad se je zvao sada Ninus II. Sve je to išlo bez ikakove zapreke zbog toga što nije trebalo realno prikazivati sredinu u kojoj se zbiva radnja.

Ovakvo mijenjanje nije u romantičkoj drami mogućno, jer romantički dramatičar sasvijem drugačije postupa. Njemu

[1]) Svrha je reformatorima jasna: hoće da se oltari urese poezijom, da naše historičke uspomene opet ožive, da se naša vremena upoznaju, da naš Bog i naša zemlja budu opjevani«.

nije glavno moralni konflikt, nego baš sredina iz koje junak potječe i vrijeme u kojem živi, ono što daje građu za »pittoresque«. Mjesto »fausse et fade élégance« dolazi »la vie, la couleur, la vérité locale«. Hugo traži u gore pomenutom manifestu »la couleur locale« (lokalni kolorit).

Taj se javlja već u prvoj romantičkoj drami Henri III et sa cour od Alexandra Dumasa (1829), a još će jače izaći na polje u historičkom romanu, koji je upravo i stvorila romantika pod uplivom Engleza Waltera Scotta.

Hugo-ov *Notre-Dame de Paris* nije upravo ništa drugo nego slika Pariza u 15 vijeku. Ta je slika, kako se općeno uzima, najuspjelija strana romana.

2. Roman, protiv koga ustadoše romantičari, kretao se u istim apstrakcijama kao i »tragédie classique«. U 17 vijeku opisuje pseudoklasički galantni i pastirski roman ljubav i ljubavne zgode u udaljenim zemljama, opisuje Cira i Aleksandra kao galantne ljude, kakve se moglo naći u savremenim dvorskim krugovima.

Osamnaesti vijek uvodi doduše pod engleskim uplivom u roman jednu novu notu, psihologisanje. Roman ovoga doba počinje crtati ljubav u građanskim nižim slojevima bez pustolovnih pothvata; ali je crtanje života i sredine još uvijek sporedna stvar, dapače i u Rousseau-ovoj *Julie ou la nouvelle Héloïse*. Ta sporedna stvar postaje sada glavno. La couleur locale iz Hugo-ova manifesta postaje krilatica romantičara u romanu kao i u drami.

3. U klasičkoj su francuskoj književnosti bile pojedine pjesničke vrste strogo jedna od druge odijeljene. Tragédie classique je ukočena. Tragički se junak u njoj izražava otmjenim stilom u cizeliranim aleksandrincima (le style soutenu). U njoj ne smije da bude ni epskih ni lirskih elemenata.

Romantičari se protive ovom rastavljanju pojedinih pjesničkih vrsta. Njima je ovo nenaravno, jer ne odgovara životu, kako kaže Hugo u pomenutom predgovoru. Drama će im biti smjesa od epike i lirike, tragedije i komedije, u čemu im je preteča u osamnaestom vijeku Diderot i tzv. građanska drama (le drame bourgeois).

U Hugo-ovu *Hernani ou l'honneur castillan* ima tragičnosti, epičnosti i liričnosti, u *Le roi s'amuse* liričnosti i tragičnosti. Liričnost, jedna od najglavnijih karakteristika romantike, prevladava u drami nad svim ostalim elementima, te će doseći vrhunac u Mussetovim dramama, koje i nisu ništa drugo nego izražaj raznih pjesnikovih raspoloženja.

4. Kako je gore rečeno, najvažnija je osobina novoga pokreta zabacivanje salonskoga ukusa *(goût)*, koji pjesniku smeta u izboru izraza i predmeta za obradu.

Prema klasicističkim pojmovima predmet je tragedije mogao biti samo život kraljeva i odličnika. Hugo, naprotiv, naglašuje da pjesnik može svoje sujete da bira gdje hoće, u blatu isto tako kao i u najvišim slojevima. »Tout ce qui est dans la nature est dans l'art«, kaže u spomenutom predgovoru. (»Sve što se nalazi u prirodi predmet je umjetnosti«.)

Da će romantičari zabaciti tri jedinstva (trois unités) klasicističke drame, razumije se samo po sebi. U ovom pogledu imaju preteča već u osamnaestom vijeku kod Beaumarchaisa i kod dramatičara prvoga carstva.

Već je Diderot govorio »Les régles ont fait de l'art une routine; et je ne sais si elles n'ont pas été plus nuisibles qu'utiles« (Pravila su svela umjetnost na rutinu; i ne znam nijesu li više škodila nego koristila).

Do kakve nemogućnosti dovode ova tri jedinstva, vidi se iz jedne od najboljih klacističkih tragedija, iz Corneille-ovog Cida. Za cigla 24 sata (Tako dugo je imala trajati radnja u tragediji) doigrava se konflikt između Don Gomeza i don Dièga; Cid osvećuje čušku očevu, ubivši oca Chimenina; Chimena nalazi vremena da moli kralja za pomoć u obrani povređene porodične časti; Cid ima vremena da svlada Maure i kralj napokon da cio spor riješi u korist Cida i Chimene.

Ovakvu nenaravnu sintezu dramskoga konflikta zabacuju romantičari. Dramska radnja, primjerice u Hugo-ovim *Les Burgraves,* traje čitav jedan vijek i obuhvata četiri generacije.

V. POZITIVNE DOBITI FRANCUSKE ROMANTIKE

Pored negativnih crta francuske romantike što se rodiše iz reakcije protiv pseudoklasicizma ne smiju se mimoići pozitivne dobiti od romantike za Francuze, uza sve što ih Seillière i drugi svode na ništa.

Poznato je iz novije literarne historije da svaki književni pokret počinje rušenjem staroga i građenjem novoga.

Valja nam dakle istaći što su francuski romantičari iznijeli nova. Vrlo mnogo! Već je gore rečeno da oni nastavljaju Rousseau-a. Priroda sa svojom slikovitošću i čovjek sa svojim osjećajima i strastima jesu praizvor poezije, vele oni. Ne stoji više umjetnost u tome da se imituju lijepi oblici u prirodi, da se analiziraju samo plemeniti osjećaji, već u tome da se nađe originalnost u svakome obliku, bio ružan ili lijep, u svakoj strasti ili osjećaju, bio on uzvišen ili nizak.

Nakon pseudoklasicizma, nakon grčkih i rimskih bogova na lažnome mjestu, na pozornici i u pjesmi, kad Francuzi ni u snu ne pomišljaju da žive kao Grci i Rimljani, kad je klasička starina bila samo književna konvencionalnost i otrcani stil, romantika nastavlja Rousseau-ovu reakciju povratka prirodi i dovodi književnost praizvoru poezije, prirodi i čovjeku.

U romanu će odsele biti vrlo važan elemenat »*le sentiment de la nature*« (= osjećaj za prirodu), pa i takvi autori, kao Balzac, koji inače nemaju mnogo smisla za prirodu, ne mogu ga obići.

U romantičkom će romanu, osobito kod *George Sand*, ovaj osjećaj (sentiment) doći do najvećeg izražaja. *Sentimentalnost i emocija odsada su glavne komponente pjesničkoga stvaranja.*

2. Mjesto salonskoga ukusa (goût) iz predrevolucionog vremena nastupa u francuskoj književnosti piščevo individualno uvjerenje. Otuda dolazi da pisci osobito vole crtati metafizičko-filozofska pitanja, koja ih muče.

Ne samo, dakle, da se od doba romantike pjesničke vrste međusobno miješaju, već se i filozofija miješa sa poezijom. Od doba romantike može se reći da filozofske misli prodiru u lijepu književnost. Ako kasnije uvode Ibsen i Tolstoj u književnost socijalne teze i filozofske probleme, nije to ništa novo, pošto su romantičari već to pokušali.

Dok su još Hugo-ve Odes (1822) sasvim klasičke, Lamartine-ove su Méditations (1820), ako su i ranije, posvema romantičke. Smrt Lamartine-ove miljenice pobuđuju u njega melanholičke, zagrobne misli. Kao nekada što Dante-u i Petrarki, tako isto sada Lamartine-u daje zagrobni život ljubovce predmet za poetsko tretiranje metafizičkih pitanja.

Da se vidi kako romantičar miješa filozofiju u romanu, neka služi kao primjer Hugo-ov predgovor u romanu *Notre Dame de Paris*. Tu kaže Hugo, da je u jednom tornju Bogorodičine crkve našao napisanu riječ ἀνάγκη (= nužda, fatum). Da pokaže nuždu i fatalnost u životu i strastima pojedinaca, napisao je svoj roman. »C'est sur ce mot qu'on a fait ce livre«, kaže u predgovoru (1831).

Kasnije će realistički roman samo potencirati ovu ideološku stranu. Daće se sasvim na tretiranje filozofskih, socijalnih i moralnih pitanja. Vrhunac će postići u Zolinim humanitarnim romanima: *Les trois villes* i *Les quatre évangiles*.

3. Unošenje filozofije u dramu i roman dovodi do simboličnosti u dva pravca: 1) Što pisci kao n. pr. Hugo crtaju takve osobe koje su nosioci stanovitih njihovih misli. 2) Što stvaraju takve romane i drame koje čitavom svojom građom pretstavljaju jednu misao. Već mnoge drame Victora Hugo-a nisu ništa drugo nego simboli, kako se vidi iz predgovora što ih piše Hugo. Hugo-ovi *Les Burgraves* imali bi da budu simbol njemačkog srednjeg vijeka. Četiri osobe u drami *Ruy Blas* simbol su španjolske monarhije prema njenoj propasti, a roman *Notre-Dame de Paris*, sa poznatom gotskom crkvom kao središte romana, simbol je srednjega vijeka.

Chatterton A. de Vigny-a također je simboličan. Glavni junak Chatterton, simbol je nesretna pjesnika; druga osoba u drami Beckfort, simbolizira orleansku buržoaziju, koja se bavi novčanim spekulacijama i nema obzira za idealna pjesnika.

Kasnije će u drugoj poli devetnaestog vijeka prevladati u drami abstraktna misao u obliku društvene teze: nastaće pièce à thèse, kojoj zametak imademo da tražimo u romantičkom unošenju filozofije u dramu i roman.

Međutim simbolika je važan elemenat i u naturalističnom romanu. U mnogim Zolinim romanima ima jakih tragova simbolike. Uzmimo kao primjer od ranijih njegovih romana *La débâcle*, roman u kojem opisuje slom drugoga carstva, pobjedu Prusa kod Sedana i zauzeće Pariza. Jean, jedan od glavnih junaka romana, predstavlja zdravu srčiku francuskoga naroda što potječe od francuskoga seljaka. Na njemu ostaje nada nove Francuske, koja se ima da regenerira na razvalinama carstva. Maurice, druga glavna ličnost, pretstavlja francusku idealističku inteligenciju bez pravog smisla za realnost, koja je u ustanku komune, nakon pada Pariza doživjela slom.

4. Romantika je, nadalje, stekla zasluga reformom metrike i jezika. Ali nas ova stvar u ovom prikazu idejnih pokreta u franc. književnosti toliko ne zanima. U metrici su doduše zadržali stari aleksandrinac i nadalje, ali su ga oslobodili od raznih propisa iz klasičnog doba.

U jeziku su pjesnici izvojštili potpunu slobodu.

Za njih nijedan izraz nije više tako prost da ga ne bi mogli upotrebiti u beletrističkom djelu, samo ako udovoljava pjesničkoj potrebi (stilu). Kasnije će se naturalizam ovom slobodom obilno poslužiti.

Klasicistički je francuski stil trpio samo otmjene ili plemenite izraze. Bio je isključen svaki izraz[1]) koji je bilo čime potsjećao na vulgarnost, pa bio inače ne znam kako »pittoresque« (slikovit).

Do kakvih je smiješnosti dovodila klasičare ova stilistička ekskluzivnost, pokazuje slučaj sa pseudoklasičkim pjesnikom Lebrun-om. Sastavljajući tragediju *Marie Stuart*, napisao je ove stihove:

Prends ce don, ce mouchoir, ce gage de tendresse,

---

[1]) Već je zakonodavac Parnassa Boileau govorio: »Le mot de génisse en français est fort beau, surtout dans une églogue: vache ne s'y peut pas souffrir«. (»Riječ génisse = junica lijepa je u francuskom, naročito u eglogi; vache = krava ne može se u njoj trpjeti«.). Protiv toga ima glasova već u 18 vijeku. Interesantno je pomenuti ovom prilikom stihove koje piše Delille u eposu Jardins (1782):

La herse, les traîneaux, tout l'attirail champêtre,
Sans honte à mes regards osent ici paraître.
Ne rougissez donc point, quoique l'orgueil en gronde,
D'ouvrir vos parcs aux boeufs, à la vache féconde,
Qui ne dégrade plus ni vos parcs, ni mes vers.

»Brana, saonice, cio poljski alat usuđuju se ovdje da pojave pred mojim očima bez ikakva stida. Ne crvenite se, premda se ponos opire tome, da otvorite svoje parkove volovima i steonoj kravi, koja ne ponizuje više ni vaše perivoje ni moje stihove.«

Que pour toi de ses mains a brodé ta maîtresse.[1])

U ovim stihovima izraz »ce mouchoir« (rupčić za nos) bio je njegovim prijateljima odviše vulgaran. Na njihovu molbu zamijenio ga je pjesnik blijedim literarnim izrazom »ce tissu«, »tkivo«, jer je tobože plemenitiji.

Romantičari, naprotiv, ne će da znaju za razliku izmedu plemenitih i vulgarnih izraza, već traže i ovdje stil, »pittoresque«.

5. Romantičari, ti bâtards des littératures étrangères (kopilad stranih književnosti), kako ih podrugljivo naziva Zola, važni su i u tome što su Francuze stavili u dodir sa stranim književnostima. Upliv stranih književnosti, kao engleske i njemačke, nije doduše u njihovo vrijeme počivao na direktnoj imitaciji, nego je bio više moralne naravi. Romantičari su dosta slabo poznavali strane jezike. Hugo je, na primjer, nepotpuno poznavao Shakespearea, Schillera i Scotta i to većinom iz izvora druge ruke. Prijevodi i referati širili su ideje stranih književnosti u tolikoj mjeri, da su one bile, tako reći, u zraku.

Važnost stranih književnosti počinje isticati Mme de Staël. U De l'Allemagne (1813) upozorava Francuze na lirsku i filozofsku dubinu njemačke literature.

Romantičari su naučili Francuze shvaćati ljepotu stranih rasa, čime su samo obogatili ukus svoga naroda.

U 19 vijeku inostranstvo doduše vrlo mnogo uzajmljuje od Francuza. Ibsenove drame, primjerice, nisu ništa drugo nego francuske comédie à thèse, a ruski roman Turgenjeva na slovensku prerađeni humanitarni roman Sand-ovičin. Pa ipak se Ibsenova drama, prekaljena osobinama njegove rase, mogaše kasnije vratiti u Francusku, kad se comédie à thèse u svojoj vlastitoj domovini već počela preživljavati.

Baš time što su se Francuzi za romantike počeli obogaćivati stranim literarnim motivima, pomogoše oni stvarati literarni kosmopolitizam, značajan pojav svih evropskih književnosti u 19 vijeku.

Književnom kosmopolitizmu imade i naša srpsko-hrvatska narodna pjesma da zahvali svoj ulazak u svjetsku literaturu.

Već je Mme de Staël isticala taj kosmopolitizam pod imenom *Esprit européen*. Francuski romantičari prilično rade oko upoznavanja stranih literatura. *Barante* prevodi Schillera, *Guizot* Shakespearea, a *Fauriel* Manzonija. Od 1821 prevodi se vrlo marljivo Scott i Byron. *Raynouard* izučava trubadure, za koje se za čudo u Francuskoj dosada vrlo malo znalo. Španjolske romance, grčke i engleske pučke balade prevode se u prozu.

[1]) »Uzmi ovaj rupčić za nos, koji je za tebe svojim rukama vezla tvoja draga, kao dar i jamstvo ljubavi.«

Ovo oduševljenje za stranu poeziju ide tako daleko, da Mérimée pokušava patvoriti španjolske drame u Théâtre de Clara Gazul i naše narodne pjesme u svojoj famoznoj *La Guzla*.

U ovom pogledu znači romantika za francusku književnost svakako obogaćenje, jer se »la grande nation« bila već od 17 vijeka navikla gledati na strance s nekim omalovaženjem, što nije bilo na korist doduše veoma bujnom duhovnom životu ove zaista velike nacije.

Romantika je pomogla, to se kao izvjesno može danas kazati, da se je u književnosti stvorio t. zv. »esprit européen«, evropski duh koji je tražila Staël-ica. Prema tome, romantika znači bogaćenje francuskog i evropskog duhovnog života novim umjetničkim i naučnim koncepcijama. Ona nikako nije zastranjenje (aberacija) francuskog duha, kako je htjedoše prikazati predratni i poslijeratni kritičari kao Seillière, Lasserre, Maigron i t. d.[1])

U pogledu književnog kosmopolitizma, francuska književnost poslije svjetskoga rata nastavlja u još jačoj mjeri rad romantičara. Obavještenja o stranim književnim smjerovima danas su u Francuskoj na dnevnom redu. Još prije rata poznata revija *Mercure de France*, koja se razvila za simbolističkog pokreta, imala je stalne rubrike za strane književnosti. Ako francuska romantika i nije stvorila francusku slavistiku, danas je ova nauka, blagodareći književnom kozmopolitizmu, u Francuskoj veoma jako razvijena.

Od naših književnika naučio je književni kozmopolitizam u Francuskoj G. A. Matoš. Matoš kad prikazuje čisto naša književna djela, koja su izrasla iz našeg okoliša, on gleda na njih kroz prizmu čovjeka koji pozna francusku književnost. Kad se danas pišu udžbenici novije srp.-hrv. književnosti, mora se operisati, hoćeš nećeš, sa pojmovima uobičajenim u francuskoj književnosti 19 vijeka i nadovezivati naše moderne književne pokrete, bilo indirektno ili direktno, na francuske.

Jedna od velikih zasluga što ih je stekla francuska romantika za svjetsku književnost leži baš u književnom kosmopolitizmu, o kojem je riječ.

VI. FRANCUSKA ROMANTIKA I NAZOR NA SVIJET

1. Romantika u svojoj suštini znači temperamenat u kojem prevladava strast i osjećaj nad hladnim razumom, ili da se drugojačije izrazimo, ona znači prevlast individualizma nad kolektivizmom, koji zastupa razum (racionalizam).

Romantički individualizam, t. j. isticanje pjesnikova ja (»moi«), dolazi do izražaja u ovih pet pravaca: 1) u volji za

[1]) Upor. Fritz Neubert, Der französische Kreuzzug gegen die Romantik im 20. Jahrhundert. NSpr. 42 (1934), str. 435.

samoćom i u melanholičkom raspoloženju uopće; 2) u crtanju raznih čuvstvenih šimera, egzotičkih krajeva i neshvaćenih genija; 3) u glorifikaciji strasti; 4) u isticanju individuuma nad društvom, u crtanju kontrasta što postoji izmedu pojedinca i društva, i napokon 5) u emfatičkom prikazivanju realnosti. Ovom posljednjom tačkom romantika prelazi u oblast stila. Ona je stvorila i poseban svoj stil.

U ovih pet tačaka mogu se sažeto definisati elementi od kojih se sastoji sva romantika.

Prema ovim tačkama idu u romantiku i oni pisci koji nijesu bili ni u kakovoj vezi sa romantičkim malim udruženjima, sa t. zv. cénacles, kaošto su, osim preteča romantike, Lamartine, Sand i Dumas, i to samo zbog toga što su i u njihovim djelima jaki romantički elementi izraženi u gornjih pet tačaka.

Ovih romantičkih elemenata u različitom opsegu naći ćemo kasnije i u očevima realitičkoga romana, kod Stendhala, Balzaca, Mériméea, dapače čak i kod Flauberta.

Slično, ako i ne posve jednako, definišu romantiku i Seillière i Lanson (prvi u Le mal romantique, u La philosophie de l'impérialisme, Paris 1907, Lanson u kritici te knjige u Revue universitaire, octobre 1908). »Le romantique«, kaže prvi, »est l'homme en qui la sensibilité et l'immagination prédomine sur la raison.«[1]) Drugi ga donekle ispravlja: »Le romantique est l'homme en qui l'immagination prévaut sur la raison. Il faut bien entendre que le romantisme n'est pas une doctrine, mais tempérament. Il n'est pas attaché aux idées libérales plus qu'aux idées conservatrices«,[2]) dok, na primjer, *Jules Marsan* (u RHLF 18 u ocjeni Maigronove knjige Le romantisme et les moeurs) drugačije, više sa stilskog gledišta shvaća romantiku: »Le romantisme .... est une façon de s'exprimer plûtot qu'une façon de sentir.«[3])

2. Isticanje čuvstva nad razumom je jakost, ali ujedno i slabost romantike. Čuvstvo je samo po sebi vrlo neodređeno, ono se pretvara u čežnju, slutnju, strah ili žalost, melanholiju, ne vodi li ga razum i ne vlada li njime dosljedna misao vo-

[1]) »Romantičar je čovjek u kome je jača osjećajnost i mašta negoli razum«.

[2])»Romantičar je čovjek u kome je mašta jača negoli razum. Pod tim treba razumjeti da romantika nije doktrina, nego temperamenat. Ona ne prijanja više uz liberalne ideje negoli uz konservativne«.

[3]) »Romantika je više poseban način izražavanja negoli osjećanja.« Ovo bi bila stilistička definicija romantike. — Kako se vidi iz ovih citata, moderne se definicije romantike isto tako razilaze kao i definicije savremenika što su se razilazile. Od svih modernih definicija, čini mi se, približuje se najviše istini Brunetière-ova (Evolution de la poésie lyrique, II, p. 178 i sl.). Njemu obadva izraza koja karakterišu romantiku: individualizam i lirizam znače isto što i romantizam. Za romantizam veli da je to »ordre social caractérisé par le triomphe de l'individualisme« (»socijalno uređenje obilježeno triumfom individualizma«).

dilja, čuvstvo ne može da se samo o sebi održi na dulje vremena. Bez vodstva razuma pretvara se naskoro u apatiju. Ova psihološka činjenica vrijedi i za literarnu historiju.

Romantika je baš zato što se osnivala na čuvstvu morala propasti. Propast njenu zapečatiše prirodne nauke, što se tako silno počeše razvijati u prošlom vijeku, naročito Saint-Simonizam i pozitivistička filozofija Comte-ova. Saint-Simonizam osuđuje ondašnje društvo, jer u njemu prevladava individualizam bez obzira na opće dobro.

Fourier piše knjigu *De l'humanité*, da dokaže kako pravu sreću i zadovoljstvo treba tražiti u sreći bližnjega.

Comte zabacuje svaku teleologiju i metafiziku i oslanja se samo na fenomene, koje može da proučava naš razum; zabacuje i svaku vjeru u nadnaravne sile i nadnaravnu volju, te stvara novu vjeru u nauku i kolektivizam, u čovječanstvo kao cjelinu. U radu za nj treba da pojedinac traži svoj spas.

I kod Saint-Simonista i kod pozitivista i kod prirodoslovaca opaža se nastojanje da se nazor na svijet postavi na naučni temelj.

Ovu osnovicu za nazor na svijet, nauku, treba da slijedi i umjetnost, koja i nije ništa drugo nego izražaj nazora na svijet u određenom vremenu. Čim je bio pokopan stari grčki i rimski svijet i zavladalo kršćanstvo, nije ni umjetnost više mogla da bude izražaj grčke i rimske misli; srednji je vijek triumf kršćanstva u umjetnosti. Tako se dogodi i sada.

Ovu novu osnovicu u umjetnosti označuje Leconte de Lisle, predstavnik nove lirike, ovako: »Nous sommes une génération savante; la vie instinctive, spontanée, s'est retirée de nous«.[1]) Gautier pak u svojem važnom prikazu razvitka francuske poezije poslije 1830 (Les Progrès de la poésie française depuis 1830, Hist. du romantisme, p. 358) konstantira poslije 1848 opću averziju protiv versifikacije i tumači to na osnovu nove orijentacije u duhovnom životu. »L'esprit en proie à d'autres préoccupations et tourné vers les recherches scientifiques et historiques, s'est détourné de la poésie«.[2])

Istodobno sa naukom karakteriše opoziciju protiv romantike i težnja za demokratičnošću i utilitarizmom u umjetnosti. I umjetnost mogla bi da vrši određenu funkciju u društvu. Glasnik je ovih ideja Proudhon u svome spisu »Du principe de l'art«. Ove tri krilatice, koje će naturalisti zapisati na svoje zastave, označuju reakciju protiv romantičkoga iznošenja svoga »ja« (»étalage du moi«), protiv ove egocentričke književnosti, kako je neki nazivaju.

[1]) »Mi smo učena generacija; instinktivan, spontan život ostavio nas je.«

[2]) Duh zabavljen drugim brigama i upravljen prema naučnim i historiskim izučavanjima napustio je poeziju.«

VII. ESTETIKA FRANCUSKE ROMANTIKE

1. Ovo bi bio u glavnom prikaz ideja, koje su pokretale književnim bojevima izmedu romantičara i klasičara.

Možemo ih još jednom okupiti u ovih šest tačaka: 1) Romantičari zabacuju grčke i rimske uzore. 2) Oni preporučuju strane literature (littératures du Nord). 3) Za osnovu svoje estetike ne uzimlju tipičnost, nego karakterističnost dobe i kraja (couleur locale). 4) Ne osvrću se na propise Boileau-ove u pogledu jedinstva i versifikacije (violation des règles). 5) Zahtijevaju integralnu umjetnost i protive se separiranju pojedinih književnih vrsta (mélange des genres). 6) Svi ovi zahtjevi imaju biti sredstvo kako bi se stvorila književnost osnovana na pjesnikovu »ja«.

2. Pored ovih šest karakteristika romantičke estetike, koje se mogu zapaziti u romantičkom pokretu u raznim predgovorima i novinskim polemikama, imademo još tri što ih opažamo u književnim djelima romantičkoga perioda. Kako se romantička estetika osnivala na čuvstvu, književnost se njihova bavila i prikazivanjem posebnoga čuvstvenog raspoloženja, koje je na početku stoljeća došlo do izražaja u raznim evropskim zemljama, iznašanjem tzv. svjetske boli (crise sentimentale, le mal du siècle, ennui, mal de René, spleen, Wertherisme, Byronisme). Chateaubriandov je René bio u ovom pogledu tipičan.

Romantika nadovezuje na ovaj tip nezadovoljnika s društvenim i kulturnim uredenjem na taj način što prikazuje ovakvoga nezadovoljnika kao biće koje se izdiglo iznad prosječnoga građanina i raskrstilo s društvom, pa živi dalje svojim posebnim životom. Takav čovjek, po romantičnom shvaćanju, može biti samo umjetnik. Vigny-ev Chatterton i Stello samo su umjetnički izražaj ovoga doba.

3. U romantičkoj se estetici ističe, pored toga, kao zajednička značajka glorifikacija strasti. Romantičari prikazuju strast kao fatalnu moć, koja suvereno vlada individuom. Ona je iznad razuma i može biti sama po sebi krepost. I kod Hugo-a i kod Musseta i u prvoj maniri Sandovičinoj susrećemo se sa ovakvim shvaćanjem strasti. Strast nalazi svoj najbolji izraz u ljubavi. Hugo-ova Marie Tudor žrtvuje zbog ljubavi državu. U Hugovoj Marion Delorme i u Dumasovoj Dame aux camélias strastvena ljubav nadomještava kurtizani izgubljeno djevičanstvo.

Ogromna je razlika izmedu romantičkoga i klasicističkoga shvaćanja u ovome pogledu. Klasicistima je centar svega života razum, a romantičarima strast. Otac je njihovog shvaćanja, kako rekosmo, Rousseau, za koga je Mme de Staël ispravno istakla već u svojemu prvijencu Lettres sur le caractère et les écrits de J.-J. Rousseau (1788): »Rousseau a su faire de la passion une vertu«.[1])

4. Uporedo sa glorifikacijom strasti ide i različito shvaćanje junaka u drami i u romanu u romantičkoj i u klasicističkoj estetici.

Junak klasičke tragedije (tragédie classique) ističe se duševnom veličinom. Njegova se duša odlikuje jasnom inteligencijom, jakom voljom i plemenitim ciljem. Klasicistički je junak inkarnacija razuma (raison). Romantičar, naprotiv, prikazuje svojega junaka kao neko misteriozno biće, kojim upravlja ili strastvena ljubav ili neograničena mržnja (passion). Taj junak ne zna tko njim ravna, odakle dolazi i kuda ide. Njime ravna fatum. On samo trpi i čini da drugi trpe. Njegov je mentalitet neki mixtum compositum od ironije, nježnosti, čistoće i raspuštenosti.

Svi se romantički junaci tuže na sudbinu. Ako su umjetnici, onda su neshvaćeni geniji. Prototip romantičkoga junaka jeste Didier u Marie Delorme. Didier je strašan i proklet. Svima je na nesreću i tuži se na ljutu sudbinu:

Oui, mon astre est mauvais.
J'ignore d'où je viens et où je vais.
Mon ciel est noir.[2])

Takav je junak i Hernani, čovjek noći (»homme de la nuit«).

Tu me crois peut-être
Un homme comme sont tous les autres, un être
Intelligent qui court droit au but qu'il rêve.
Détrompe-toi. Je suis une force qui va,
Agent aveugle et sourd des mystères funèbres.[3])

Takav je junak i Dumas-ov Antony, koji je 1831 elektrizovao publiku, kako prikazuje Gautier u Histoire du romantisme (p. 167): »La passion brûlante de la pièce avait incendié tous les coeurs. Les jeunes femmes adoraient Antony: les jeunes gens se seraient brûlé le cervelle pour Adèle d'Hervey«.[4]) Najbolji znak, kako je ovakvo shvaćanje dramskoga junaka odgovaralo duhu vremena u publike odgojene u Rousseau-ovim idejama.

5. Ostale odlike romantičke estetike posljedica su dijelom od »coleur locale«, a dijelom isticanja mašte (imaginacije) nad razumom.

---

[1]) »Rousseau je znao stvoriti krepost iz strasti.«

[2]) »Jest, moja je zvijezda zla. Ne znam odakle dolazim i kuda idem. Moje je nebo crno.«

[3]) »Misliš možda da sam čovjek kao drugi, razumno biće koje ide pravo ka cilju o kome sanja. Mani se toga. Ja sam sila koja ide, slijepo i gluho sredstvo gonjeno od zagrobnih tajni, nesretan duh stvoren od tmine.«

[4]) »Žarka strast iz komada zapalila je sva srca. Mlade su žene obožavale Antonya. Mladići bili bi se ubili zbog Adele d'Hervey.«

Ljubav za lokalni kolorit dovodi romantičkoga pisca do toga da traži u mjestu i vremenu ono što je slikovito »pittoresque«. Lokalni kolorit romantički ne smije se zamijeniti sa težnjom za historičkom tačnošću kod Flauberta. »Pittoresque« je romantičarima historičko šarenilo, koje djeluje na maštu. Romantičar se obično ne pita da li je njegovo prikazivanje historijskih lica ispravno. Glavno je da podražavaju maštu i da nijesu svakdašnja. Zbog toga se i oduševljavaju za srednji vijek i gotsku umjetnost (l'art ogival). Sadašnjica im je razum, a prošlost mašta. Posljednjemu daju prednost. Trebalo je dosta vremena dok se je iz ovoga prvoga oduševljenja za prošlost, u kome je mašta igrala glavnu ulogu, razvila egzaktna historiografija.

Težnja za lokalnim koloritom udružena sa maštom razvija kod romantičara volju za putovanjem po stranim zemljama i za traženjem umjetničkih motiva u zemljama izvan Francuske. Svaki je gotovo romantičar putovao po Orientu, Španiji i po tim zemljama tražio pobuda za svoje inspiracije. Razvio se »goût exotique«, moćno poduprt Napoleonovim ratnim poduzećima na Orientu. U romantičkoga preteče Chateaubrianda osobito se ističe. I on i Lamartine i Gérard de Nerval putuju po Orijentu. Ali valja istaći da je exotizam u romantičkoj literaturi često puta konvencionalan, kako ćemo vidjeti kod Hugo-a i Musseta.

6. Romantička se mašta napokon ističe u fantastičnosti. Charles Nodier i Gérard de Nerval posvetili su svoju književnu djelatnost isključivo ovome pravcu. Otac je romantičke fantastike F. T. A. Hoffmann (1776—1822), čije su novele raširene u Francuskoj već od 1829. Elemenata ove ruke naći ćemo gotovo kod svih romantičara.

7. Napokon karakteriše romantičku estetiku i religioznost. U pogledu religije suvisi romantički pokret sa obnovom religioznog mišljenja (restauration de l'esprit réligieux) što ju započinje reakcionarna opozicija vođena de Bonaldom, de Maistre-om i Lamennaisom protiv enciklopedističkih ideologa (la queue des enciclopédistes) u Napoleonovo doba.

Upliv je reakcionara na Lamartinea i mladog Hugo-a očit. Lamartine piše de Maistre-u: »M. de Bonald et vous, M. le comte, Vous avec fondé une école impérissable de haute philosophie et de politique chrétienne. Elle portera ses fruits, et ils sont jugés d'avance.«[1]) Hugo pak u predgovoru za Odes naglašuje važnost mónarhičkih i religioznih ideja u životu čovječanstva: »Il y a deux intentions dans la publication de ce livre, l'intention littéraire et l'intention politique, mais dans la pensée de l'auteur la dernière est la conséquence de la pre-

[1]) G. de Bonald i vi, g. grofe, osnovaste neprolaznu školu visoke filozofije i kršćanske politike. Ona će dati plodove, koji se već unaprijed mogu prosuditi.«

mière, car l'histoire des hommes ne présente de poésie que jugée du haut des idées monarchiques et des croyances réligieuses.«[1])

Pjesnički izraz obnovljenog religioznog duha potaknutog Chateaubriandom je religiozna poezija Lamartinea. U predgovoru Premières Méditations poétiques (Des destinées de la poésie) ističe Lamartine, među ostalim, i religiozno-meditativni karakter poezije budućnosti: »La poésie sera de la raison chantée, voilà sa destinée pour longtemps: elle sera philosophique, religieuse, poétique, sociale, comme les époques que le genre humain va traverser; elle sera intime surtout, personnelle, méditative et grave; non plus un jeu d'esprit, un caprice mélodieux de la pensée légère et superficielle, mais l'écho profond, réel, sincère des plus hautes conceptions de l'intelligence, des plus mystérieuses impressions de l'âme'.[2])

Međutim, istaći valja da se religiozni kao i monarhički karakter ističe samo u početku romantike, a ne u daljem njenom razvoju. Ova se činjenica tumači sama od sebe.

8. Romantika se je rodila iz opozicije protiv ireligioznog 18 vijeka. Njezina se estetika formirala u sastancima ili »cénacles«. Mladi književnici nezadovoljni sa klasičkim ukusom, koji je u ono vrijeme vladao u književnosti, spontano su razmišljali o reformama i o novom ukusu i sastajali se kod istaknutijih svojih drugova, najprije kod Victora Hugo-a i kod Émile Deschampsa. Od 1824 centar je salon Charles Nodiera, koji je u to vrijeme bio bibliotekar u knjižnici Arsenala.

Na ovim sastancima, pored književnika, osobito se ističu slikari i kipari kao glasnici novoga ukusa.

U »cénaclu« okupljenom oko Nodiera najviše se teoretizira. Hugo, Nodier, Guttinguer i dr. raspravljaju o estetici Kantovoj ili Hegelovoj, a Nodier čita svoje fantastičke priče.

Karakteristično je, da su u ovim konverzacijama, koje bi trajale do ponoći, sve umjetnosti bile zastupane, i pjesništvo i likovna umjetnost i glazba. Prisutni bi se međusobno obavještavali o umjetničkim sredstvima za izražavanje. A miješala se u diskusiju i filozofija. Ovdje se, može se s pravom reći, rodio romantički »mélange des genres«.

Drugi se romantički »cénacle« okupio oko Hugo-a, koji je već onda bio književna velesila. Ovaj je »cénacle« imao

[1]) Objavljivanje ove knjige pobudile su dvije namjere, književna i politička, ali prema misli autorovoj druga je posljedica prve, jer povijest ljudi pokazuje samo takvu poeziju koja se može promatrati sa stajališta ideja monarhičkih i religioznih.«

[2]) »Poezija će biti opjevani razum. To je njezina sudbina za dugo vremena. Ona će biti filozofska, religiozna, pjesnička, socijalna kao i epohe kojima će proći ljudski rod. Ona će, naročito, biti intimna, lična, meditativna i ozbiljna, nikako duhovna igra ili melodiozna kaprisa lagane, površne misli, nego duboka, iskrena i stvarna jeka najviših koncepcija razuma i najmisterioznijih utisaka duše.«

na sebi karakter kulta Hugo-u kao književnom geniju. Nijesu se više stvarale literarne doktrine kao u cénacle-u okupljenom oko Nodiera, nego su se spremale borbe protiv klasicista.

Ove su se borbe vodile većinom u kazalištu za pretstava od Hugo-ova Hernani (25. veljače 1930) i Dumasovog Antony (1831). Da romantički komadi ne propadnu ili da nadjačaju klasicističke vikače, mobilizirali su romantički »Mladi« sve što su imali na raspoloženju: literate i učenike iz raznih umjetničkih škola i doveli ih u kazalište, da pljeskom pomognu romantičkom komadu do uspjeha. Sve nam je to slikovito opisao Gautier u Histoire du romantisme (1874).

VIII. ROMANTIKA I ŽIVOT

1. Kad smo ovako ogledali sve glavne osobine u kojima se javlja romantika u Francuskoj, analisali ih na osnovu karakterističnih gesala i vidjeli da ovaj književni smjer ima i svoj nazor na svijet i svoju estetiku i da nije samo negativna opozicija klasicizmu, jasno je da moramo doći do zaključka da je romantika u svojoj suštini upravo temperamenat, koji se može u razno doba i na raznim mjestima da pojavi, spontano i bez spoljašnjeg upliva.

Da se o ovoj istini još bolje osvjedočimo, dovoljno je da bacimo pogled na našu literarnu prošlost i na slovenske literature.

Ako promatramo francusku romantiku kao opoziciju klasicizmu, tj. umjetnosti simetrički stilizovanoj, koja od vremena renesanse ističe kao uzor harmoničku antiku za razliku od šarenog srednjeg vijeka, *vidimo da romantičari postavljaju kao princip protiv klasičke simetrije slobodu umjetničkog stvaranja.*

Gledamo li u našu literarnu prošlost, vidimo odmah paralelu u bojevima naših Starih i Mladih iz konca devedesetih godina prošloga vijeka. Protiv pseudopatriotičke umjetnosti »Starih« traže »Mladi« slobodu u umjetnosti i kritici. I premda između pokreta »Mladih« i francuske romantike nema baš nikakve ni vremenske ni teritorijalne veze, ipak se javlja isti princip literarne opozicije.

2. Shvatimo li opet francusku romantiku, kako i moramo, kao jedan od izdanaka Rousseau-ove filozofije u tome što ona daje veću vrijednost individuumu nego kolektivitetu, što je prema romantičkim koncepcijama uvijek individuum onaj koji u opreci sa društvom ima pravo, a društvo krivo, a osobito pak u tome što joj je genije, pjesnik, umjetnik biće daleko vrednije negoli društvo, nailazimo i opet na paralele u slovenskim literaturama.

Ovdje je rousseau-ovska ideja o većoj vrijednosti individua prenesena dakako samo na narodno, rasno, etničko polje.

A drugačije i nije moglo da bude, jer je slovenska romantika vezana na buđenja nacionalnog osjećaja.

Slovenski romantičari, koji se u Poljskoj zovu Mesijaniste a u Rusiji slavjanofili, izdižu vrijednost određenih narodnih individualiteta iznad drugih i pripisuju poljskom narodu, odnosno slovenstvu uopće, neku posebnu misiju ili zadaću, koja može da bude i u protivnosti sa zapadom. Slavjanofilima je zapadna civilizacija uopće pokvarena, itd. Ove su ideje, kako svi znamo, našle odjeka i kod našeg Preradovića. I kod nas su se kadikad i za hrvatstvo tražile posebne misije itd. Analiza naših političara mogla bi da bude poučna u ovome pogledu.

3. Shvatimo li pak francusku romantiku, kako i moramo činiti, kao opreku (opoziciju) racionalizmu, tj. kao smjer koji pripisuje veći upliv maštи (fantaziji) i srcu na književno djelo i na život uopće, negoli razumu, onda nam je pogotovo lako naći naših domaćih hrvatskih i slovenskih paralela.

Romantički je junak čovjek osjećaja. On trpi; njega progone; tuži se ili na druge ili na društvo, ili na sudbinu, samo dakako ne na sebe. Njegovo je osnovno raspoloženje byronsko: bol i dosada. U njegovu radu razum često nije mjerodavan, nego instinkt i raspoloženje.

Kad je tako, onda je jasno, da se romantika ne ispoljuje samo u književnosti, da ona nije samo književna moda, nego jedno nastrojenje koje se može da ispolji u socijalnom životu isto tako kao i u politici, u svagdanjem životu isto tako kao i u religioznom, prosto svagdje gdje maštа (fantazija), instinkt i raspoloženje mogu doći do izražaja, a to je u čitavom životu.

Od interesa bi bilo promatrati, kako se romantičko raspoloženje javlja u Francuskoj u raznim socijalističkim teorijama, kojima su bogati baš Francuzi prije nastupa naučnoga socijalizma s Nijemcem Karlom Marxom na čelu.

Još bi interesantnije bilo promatrati, kako se ispoljuje ovo raspoloženje u francuskoj politici. Trebalo bi tom prilikom odgovoriti na pitanje, da li se romantika pojavljuje u isto doba u Francuskoj u politici i u socijalnom životu. Zna se da su romantičari spoljašnošću i nošnjom, baš kao i naši »Mladi«, bojom prsluka ili kravate, kosom, bradom itd. izazivali klasičare. Sve su to stvari na koje će jednom kritička historija romantičkoga pokreta morati da odgovori. Da je to golem posao i da se ne može da dade u ovom sažetom prikazu jasno je.

Ali da se romantika odlikuje svojim kontrastom racionalizmu osobito u politici i u socijalnom životu, ne treba nam drugo nego ogledati politički život baš nas Hrvata. Većih i jačih romantičara teško je naći. Kod našeg čovjeka kad politizira i nema ništa drugo nego osjećaj. On ne računa. Kod nas je obična pojava da dvojica iz različnih stranaka ne razgo-

varaju. »Jal«, »mržnja« i »srditost« u političkom životu naša je svakidanja stvar.

4. Romantika je, prema tome, odredeni tip ljudskoga temperamenta, koji se može da pojavi i kod realista. Kaošto je Pellissier pisao god. 1912 o realizmu romantičara, tako je 1914 Ernest Seillière pisao o romantismu realista, uzevši kao primjer Gustava Flauberta. *(Le romantisme des réalistes. Gustave Flaubert.* Paris 1914, p. XXIX 299).

Član instituta g. Seillière, pošavši od kritike romantike, stvorio je čitavu svoju filozofiju, onako kao Barrès što je stvorio svoju na osnovu proučavanja francuskoga nacionalizma svoga lorenskoga kraja. On je studirao Rousseau-a, francuske i njemačke socijaliste, Gobineau-a, Nietzschea itd. i napisao o tome već čitavu biblioteku knjiga i članaka (feuilletona u Journal des Débats). Svoju je filozofiju nazvao »imperijalizmom«, koji se osniva na moći volje. Imperijalizam mu je svako nastojanje koje ide za tim da individuum pokaže svoju volju i moć bilo na kojem polju.

To je, uglavnom, poznata Hobbesova i Nietzscheova želja za moću usađena u čovjeku, etički dozvoljena, ako je bez egoizma i ako čovjek nastoji da iskoristi prirodu u korist čovječanstva.

Kako je Seillièreu romantika uglavnom mistika prirode ili strasti, on tumači i nju na osnovu ovoga principa, jer, veli, i mistik je imperijalista, samo što je svijestan svoje nesposobnosti, pa se utječe nekom božanstvu, koje će mu pomoći da se domogne gospodovanja. Rousseau-ov čovjek vjeruje zbog toga da je sve dobro što dolazi iz prirode, a sve zlo što dolazi od civilizacije, a romantičar, opet, da je sve dobro što dolazi od strasti, od instinkta, a sve zlo od razuma. Vjera i jednom i drugome imade da nadomjesti kriticizam razuma. Prema tome mu je romantičar mistički imperijalista.

Kao i mistik uopće tako se i romantičar, veli, smatra privilegovanim višim bićem i božjim odabranikom. Vigny-jev Mojsija trpi, jer nije kao ostali ljudi, nego više biće koje opći s Bogom. Zbog toga romantičar osjeća potrebu da stvori sebi svoj posebni misaoni i osjećajni svijet, u kojem on dakako gospoduje lakše negoli u realnosti. Znamo da je Baudelaire sebi stvorio u mašti svoj »paysage« u mansardi.

5. Ovo što kaže Seillière bez sumnje je ispravno. Njegovoj koncepciji imademo da zahvalimo što nam je danas mnogo toga jasnije u romantici, uza sve što mnogi u Francuskoj, naročito literarni historičari, zabacuju njegovu interpretaciju romantike.

Ova koncepcija mu je omogućila da je Flauberta mogao da plastički prikaže kao reprezentanta četvrte romantičke generacije, kao zastupnika impersonalne umjetnosti. Njegova Emma Bovary sada nam je potpuno jasna. Njegov »estetički misticizam«, vjerovanje u poziv odabranog pjesnika, iskače nam jasno pred oči.

Temperamenat Flaubertov ukazuje se Seillièreu na osnovu njegove korespondencije kao posve romantičan. Svuda mu je dosadno, sve ga enervira. Aristokratičan je. Ne brine se za svijet, nego sluša samo svoju maštu i srce.

Za razliku od romantičkoga Chattertona, on se ne zadovoljava time da se opire filistarštini, nego preduzimlje da velikim umjetničkim djelom ovjekovječi sebe i da ga stvori u samoći. On doduše ne trpi od romantičkoga »socijalnog misticizma«. On ne drži čovjeka iz naroda (puka) od prirode dobrim i sposobnim za vlast i zakonodavstvo. Ali trpi od romantičkoga »misticizma strasti« i od estetičkoga misticizma.

Kao i Sandovica, tako i on tvrdi da je strast Bog usadio čovjeku u dušu (= la nature). Njegov je »estetički misticizam« u tome što tvrdi da je jedino umjetnik od prirode dobar. Umjetnici su »missionaires de la Providence«. Umjetnik je mesija na svijetu. Nešto je slična naučavao već i Hugo. Mašta mladoga Flauberta kreće se samo u ovome pravcu. Flaubertu umjetnost nadomještava vjeru, kao Comteu što je to činila nauka. Riječ »le mysticisme esthétique« on je sam izmislio. Pjesnik (= artiste du verbe, kako veli) sam se žrtvuje svome djelu time što nastoji da u njemu zatomi svoju osobu, da bude impersonalan. Dok je romantičarima prvih trih generacija bilo glavno da dožive neki osjećaj, a sporedno izraz, kojim će ga izraziti, dotle je Flaubertu baš izraz glavno, jer je on »artiste du verbe«, umjetnik riječi.

6. Tako, dakle, vidimo i u autoru koji se razvija u vrijeme najvećega prodiranja nauke u umjetničke koncepcije, u doba realizma, jedan sasvim romantički temperamenat. Na tome ništa ne mijenja što i on plaća nauci tribut na taj način što deset godina studira feničku arheologiju, kako bi napisao historijski roman iz prošlosti stare Kartage Salammbô (1862).

IX. ROMANTIKA I USPJEH

1. Nakon ovih razmatranja o romantičkome karakteru u književnosti i životu treba postaviti pitanje, koje je vrlo važno za poznavanje dinamike u literarno-historijskom razvitku.

Znamo, da su francuski klasičari bili nosioci jedne ekvilibrirane umjetnosti. Njihova »tragédie classique« tipa Corneilleova i Racineova i kasnije Voltaireova savršena je stilizacija i sinteza dramskoga konflikta osnovanog na moralnoj bazi. Dialog dramskih junaka stilski je uzvišen (style soutenu) i harmoničan. Ova drama gledaocu dočarava život u najharmoničnijem skladu razuma i osjećaja.

Pitanje, koje mora svako sebi da postavi nakon pobjede Hugo-ove romantičke drame, — za koju je Lanson u svome

poznatom udžbeniku upotrijebio posebni termin »drame romantique«, da njime označi potpunu divergenciju romantičnoga tipa drame od klasičnoga —, glasi ovako: Kako je mogla romantička umjetnost koja se osniva upravo na duhovnoj neuravnoteženosti, na predominaciji osjećaja nad razumom, da nadjača uravnoteženu klasičku?

Ovo pitanje postaje još važnije danas kad i Ferrero u jednom od svojih feuilletona dolazi do mišljenja da je antička uravnotežena kultura potrebna našem modernom vremenu kao komplemenat i korelativ za uravnoteženje duhova, tako da se nikako ne može misliti da su danas suvišne grčko-latinske studije. Gornje je pitanje, velim, važno osobito danas kad može svaki čas da iskrsne ona poznata »querelle des anciens et modernes« iz konca 17 vijeka, raspra o tome, da li smo se mi moderni ljudi toliko izdigli iznad antike da možemo biti bez nje.

Čemu se ima pripisati čudna pojava, da su u francuskom literarnom razvitku u doba, recimo, od 1820 do 1835 jači romantičari od klasičara?

Ima li se ta pobjeda pripisati samo tome da je u oblasti ukusa i ljepote samo moda mjerodavna, tako da kad se čovjek zasiti jednog načina izražavanja lijepog, instinktivno teži za novim drugačijim izražavanjem, u književnosti baš onako kako i u nošnji i u građenju kuća i pokućstva?

2. Nema sumnje da i u razvoju književnog ukusa može da dođe do izražaja određena neka moda. Ali ako bi htjeli da pripišemo uspjeh što su ga imali francuski romantičari samo novotarijama mode, bilo bi nam odmah nejasno zašto je trebalo istom da se pojave Lamartine, Hugo, Alfred de Vigny, Alfred de Musset itd. da bude ta pobjeda potpuna. Zašto nisu mogli tu pobjedu da osiguraju već Mme de Staël i Chateaubriand, koji unose u francusku književnost note sasvim oprečne tradicionalnom klasicizmu od doba renesanse?

Vidi se da u književnom razvoju igra presudnu ulogu nešto što je jače od književne mode.

Chateaubriandova kršćanska estetika je zacijelo odgovarala duhu vremena, koji se je zasitio racionalističkoga ateizma isto onako kao i Staëličino novo shvaćanje žene što je zaista odgovaralo liberalnom raspoloženju, koje je nastupilo poslije revolucije.

I Chateaubriandova i Staëličina umjetnost bila je, prema tome, savremena i kao takova jaka opreka (opozicija) klasicizmu, pa ipak i jednoga i drugoga pisca smatramo samo pretečama romantike, romantičarima druge generacije nakon prve rousseau-ovske u najbolju ruku. Za potpunu pobjedu romantike oni nisu bili dovoljno jaki uza sav sjajan stil, kojim se odlikuje Chateaubriand, da ne govorim o rđavom stilu Staëličinu. Nju osiguravaju gore spomenuti pisci. Zašto?

Zašto je bila jača drama Hugo-ova, koja traži ljepotu i u »blatu«, u palim ženama, u ljudskim nakazama (upor. u romanu groteksno lice Quasimodo) itd. i u antitetičkom crtanju karaktera, koja traži plemenitost u grdobi itd., od ciselirane umjetnosti Racineovske i Corneilleovske, koja traži ljepotu samo u uzvišenosti, sasvijem odijeljenoj od svagdašnjosti i običnoga života? Zašto je bila jača, da se vulgarno izrazimo, estetička raspojasanost i sloboda od estetičke discipline, od otmjenosti i uglađenosti?

Pitanje je tim opravdanije što smo vidjeli da u Francuskoj i u najnovije doba vrlo ozbiljni ljudi kritikuju i optužuju romantiku kao smjer protivan francuskom narodnom geniju.

Odgovor na ovako postavljeno pitanje ne može glasiti drugačije nego ovako. Uspjeh romantičkoga pokreta u Francuskoj uvjetovan je genijalnim piscima, koje gore pobrojasmo. Da u gore spomenuto vrijeme romantički pokret nije imao na raspoloženje onih literarnih genija ili da su ti literarni geniji bili ne na romantičkoj nego na protivnoj, pseudoklasičkoj strani, romantički bi pokret prošao baš onako kako prolazi svaka moda, koja je mušica jednoga dana. Geniji osiguravaju prevlast književnim koncepcijama. Oni dovode ideje do pobjede. Geniji su prvobitno u literarnom razvoju, a ne kakve doktrine ili klike. To treba da osobito zapamte naše kulturne organizacije, koje gotovo redovno radije uzvisuju mediokritete iznad talentovanih ljudi.

LITERATURA:

1. Dokumenti za historiju romantičke književnosti:

a) *Victor Hugov Préface de Cromwell* (izdan sa komentarom *M. Souriau-a*, P. 1896); predgovori zbirkama pjesama *Odes et Ballades* (1824, 1826, 1828), *Voix intérieures, Rayons et Ombres*, kao i njegov predgovor za *Etudes françaises et étrangères* od *Émile Deschamps* (1828) i članak o *Walter Scottovu* romanu *Quentin Durward*.

b) *Alfred de Vigny-ev* predgovor za *Othello* (1832), romanu *Cinq Mars* i njegov *Journal d'un poète*.

c) *Lamartineov* predgovor *Premières Méditations poétiques* (1832 *Des destinées de la poésie*).

d) *STENDHAL: Racine et Shakespeare* (1822, 1854).

SISMONDE DE SISMONDI: De la littérature du Midi de l'Europe 4 sv. P. 1829.

f) *SAINTE-BEUVE:* Opaske o razlikama između klasicističke i romantičke poezije u *Joseph Delorme. — Portraits contemporains,* članci o A. de Mussetu i Victor Hugo-u. *Portraits littáraires. — Tableau de la littérature française au XV siècle.*

g) *Mme DE STAËL: De l'Allemagne* (1813).

h) *A. DE MUSSET: Première lettre de Dupuis et Cotonnet* (Revue de deux mondes 1836). Premda je ovo pamflet na romantičku književnost, služi indirektno i za poznavanje romantičke estetike.)

i) *THÉOPHILE GAUTIER: Histoire du romantisme suivie de notices romantiques et d'une étude sur la poésie française* 1830—1868, 1874. (Sadrži različite članke što ih je pisao po časopisima, kritike o predstavama i prikaze slikara iz doba romantike. Knjiga ima dokumentarnu vrijednost jer je Gautier osobno poznavao ljude o kojima piše.)

j) *Annales romantiques* (1823—1836. Važno za studij romantičkih dokumenata).

Bibliothèque romantique publiée sous la direction de Henri Girard. (Donosi romantičke publikacije sa literarno-historijskim predgovorima.)

EGGLI EDMOND ET PIERRE MARTINO: Le débat romantique (1813—1830). Pamphlets. Manifestes. Polémiques de Presse. T. I (1813 do 1816). Les Belles Lettres 1933 (Upor. Mornet RHLF 42, 285).

II. Od novijih djela što izučavaju romantiku uopće treba naročito spomenuti djelo profesora na univerzitetu u Caenu *SAURIAU MAURICE, Histoire du romantisme,* t. I (romantika za ancien régime, revolucije, konsulata i carstva), t. II (za restauracije). T. Spes 1927. (Kako nema drugoga kritičkoga djela o francuskoj romantici mora ovo da ga nadomjesti zasada).

A. DAVID-SAUVAGEOT: Le romantisme. (U 7 sv. Petit de Julleville ova zbornika, P. 1899. Stariji, još uvijek dobar, kratak pregled estetičkih pogleda romantičara).

WALTER KÜCHLER: Französische Romantik. Heidelberg 1908. (Općenit pregled romantike na osnovu prikaza o Rousseau-u, Saint-Pierre-u, Mme de Staël, Chateaubriand-u, Lamartine-u, Hugo-u, Musset-u, Vigny-u).

GUSTAVE LANSON: Histoire de la littérature française. 18 éd. P. 1924. (Poglavlje o romantici p. 916—998 uopće je vanredno instruktivno).

LOUIS MAIGRON: Le romantisme et les moeurs P. 1910. — Le Romantisme et la mode 1911. (Oba djela važna su zbog podataka o romantičkom raspoloženju među piscima i u publici).

PIERRE LASSERRE: Le romantisme français. Essai sur la révolution dans le sentiment et dans les idées au XIXe siècle. P. 1907. (Djelo polemičke naravi. Romantika mu je »désordre sentimental« koji potječe od Rousseau-a.)

LECIGNE: Le Fléau romantique P. 1909 (Posljednja tri djela karakterišu struju nove predratne Francuske[1]) koja nije voljela romantiku. Lecigne vidi dapače u romantici izvor sviju zala što pritištu predratnu Francusku. To je dakako pretjerano).

GEORGES PELLISSIER: Le réalisme du romantisme P. 1912.

JULES MARSAN: Notes sur la bataille romantique (1823—26). U časopisu RHLF).

JULES MARSAN: La bataille romantique. P. 1912. (Podrobniji opis literarnih bojeva od 1820—30, pored drugih članaka što zasijecaju u romantiku. Upor. Bouvier RHLF 33, 295.)

LÉON SECHE: Le cénacle de la Muse française (1823—1827). P. 1908.

LÉON SECHE: Le cénacle de Joseph Delorme (1827—30) T. I: Victor Hugo et les poètes (De Cromwell à Hernani). T. II: Victor Hugo et les artistes P. 1912.

A. JUSSAIN: Romantisme et religion. P. 1918.

DANIEL MORNET: Le Romantisme et la Pensée française (Les Nouvelles littéraires 1927). — *Le romantisme en France au XVIIIe siècle.* P. 1912. (Instruktivno za upoznavanje romantike u 18 vijeku).

SEILLIERE ERNEST: Pour le centenaire du Romantisme. Un examen de conscience. Champion 1928 (Književno-historijsko gledište zastupa Jasinski u RHLF 35, 462).

SEILLIÈRE ERNEST: Le mal romantique. La philosophie de l'Impérialisme. Le romantisme des réalistes. G. Flaubert P. 1914.

[1]) Upor. Friedrich Hugo: Das antiromantische Denken im modernen Frankreich. Sein System und seine Herkunft. München 1935 (Ocjena u Literaturblatt für germ. u. rom. Phil. 48, p. 46.)

FAGUET: Les origines françaises du romantisme. (Revue de cours et conférences 1909. Služi za upoznavanje odnošaja romantike prema Rousseau-u.)

PAUL LAFOND: L'Aube romantique. Jules Rességuier et ses amis.

GEORGES LOTE: Napoléon et le romantisme français (Romanische Forschungen, t. XXXIII).

STEWART TILLEY: The romantic movement in French Literature. (Sadrži tekstove koji karakterišu romantiku. Izbor je zgodan).

TH. FR. CRANE: Le Romantisme français. A selection from writers of the french romantic school. New-York & London 1887. (Antologija iz franc. romantičke književnosti. Sadrži i stariju literaturu predmeta).

La Muse française 1823—1824. (Romantički časopis izdan od Julesa Marsana, Société de textes français modernes, sv. I i II).

FRITZ STROLOKE: Das Tönende in der Natur bei den französischen Romantikern. (Romanische Forschungen, t. XXXI).

VOYSLAV M. JOVANOVITCH: »La Guzla« de Prosper Mérimée. — Etude d'histoire romantique. Préface de M. Augustin Filon P. 1911.

BRAY RENÉ: Chronologie du Romantisme (1804—1830) Boivin 1932 (Upor. Mornet RHLF 43, 123).

CANAT R.: Du sentiment de la solitude morale chez les Romantiques et les Parnassiens. Hachette 1904.

CASSAGNE A.: La Théorie de l'art pour l'art chez les derniers Romantiques et les premiers Parnassiens. Hachette 1906.

ČERNY VÁCLAV: Essai sur le Titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1850. Prague, Orbis s. a. (Analiza romantičkog morala na osnovu Masarykove kritike.)

DEBRÉ ANSELM: Darstellung der Weltgeistlichen bei den franz. Romantikern. (Njemačka disertacija.)

DOOLITTLE DOROTHY: The relations between literature and mediaeval studies in France from 1820 do 1860. Pennsylvania 1933 (Upor. P. Martino RHLF 41, 611).

FRANKE MAX WALTER: Das »Artifizielle« in der franz. Literatur des XIX Jh. (Njemačka disertacija.)

ESTÈVE EDMOND: Etudes de littérature préromantique. Champion.

GIRARD HENRI: La Pensée religieuse des Romantiques à propos d'un livre récent (RHLF 32, 79—97).

GIRAUD JEAN: L'Ecole romantique française. Colin 1927.

HUNT H.-J.: Le Socialisme et le romantisme en France. Etude de la presse socialiste de 1830 à 1848. Oxford 1935. (Upor. Giraud RHLF 44, 566).

LACHÈVRE FRÉDERIC: Bibliographie sommaire des Keepsakes et autres recueils collectifs de la période romantique (1823—1848), 2 vols. 1929 (Upor. Mornet RHLF 37, 112).

MONGLOND ANDRÉ: L'Histoire intérieure du préromantisme français, de l'abbé Prévost à Joubert. Grenoble 1929. (Upor. Mornet RHLF 36, 603).

MOREAU K.: Ferdinand Denis et les Romantiques (d'après des documents inédits). RHLF 33, 530—564. — *Le Classicisme des Romantiques.*

POTEZ HENRI: L'Elégie en France avant le Romantisme, de Parny à Lamartine 1898.

ROEMIG JAKOB: Edmond Gérand, ein Vorläufer der Romantik. (Njemačka disertacija.)

SÉCHÉ ALPHONSE ET JULES BERTAUT: La Passion romantique. Antony, Marion Delorme. Chatterton. Fasquelle 1927. (Upor. Giraud RHLF 35, 281). — *Au temps du romantisme 1909.*

SELLARDS JOHN: Dans le sillage du romantisme, Charles Didier (1805—1864). 1933 (Upor. P. Moreau RHLF 41, 295).

SOURIAU MAURICE: Histoire du romantisme en France. 3 vols. (Jedina ukupna historija francuske romantike što postoji. Upor. Villey RHLF 35, 458. Teza istoga autora važna je također za studije o romantici: De la convention dans la tragédie classique et le drame romantique, 1885, kao i njegovo izdanje Hugo-ova Préface de Cromwell.)

TRAHARD PIERRE: Une revue oubliée: La Revue poétique du XIXe siècle. 1835. (Doktorska teza.)

VIATTE A.: Le Catholicisme chez les Romantiques. Boccard 1922.

KLEMPERER VICTOR: Idealistische Literaturgeschichte. Grundsätzliche und angewandte Studien. Bielefeld u. Leipzig, 1929. (Vrlo poučno, naročito za rokoko i francusku novoromantiku. Upor. prikaz Kalthoffa, NSpr. 38, 1930, str. 608.).

HEISS HANNS: Romanische und europäische Romantik. NSpr. 42 (1934), str. 255.

III. Strane uplive što pridonesoše formiranju francuske romantike, izučavaju ova djela:

EDMOND ESTÈVE: Byron et le romantisme français. Essai sur la fortune de l'influence de l'oeuvre de Byron en France de 1812 à 1850. P. 1907.

ALBERT COUNSON: DANTE EN FRANCE. Erlangen et P. 1906.

FERDINAND BALDENSPERGER: Goethe en France.

SÜPFLE: Geschichte des deutschen Kulturenflusses auf Frankreich.

PIERRE PARAF: Anthologie du romantisme. (Dobar je ovaj najnoviji izbor i dobro klasificiran. Zastupani su svi smjerovi).

J. TEXTE: J.-J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. 1895.

MORNET DANIEL: Le sentiment de la nature en France de J.-J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre. P. 1907.

P. VAN THIEGHEM: Ossian en France. P. 1917.

MORNET DANIEL: Pensée française au XVIII siècle. P. 1926.

P. VAN THIEGHEM: Le mouvement romantique (Angleterre, Allemagne, Italie, France). Hachette 1913. (Jedino djelo za uporedno izučavanje romantike).

P. VAN THIEGHEM: Le préromantisme (Etudes d'histoire littéraire européenne). P. 1924.

FOLKIERSKI: Entre le classicisme et le romantisme. P. 1925.

JACOUBET HENRI: Le Genre troubadour et les origines françaises du Romantisme. Les Belles Lettres 1929. (Upor. Van Tieghem RHLF 37, 621).

BALDENSPERGER F.: Etudes d'historie littéraire. 1907. (Studirao isti problem kao i Jacoubet.)

JACOUBET HENRI: Une source peu connue du Romantisme. La galerie de tableaux du duc d'Orléans. RHLF 41, 375—396, 539—552.

LARAT JEAN: Etudes sur les origines du Romantisme français. La tradition et l'exotisme dans l'oeuvre de Charles Nodier, Champion 1923. (Upor. H. Girard RHLF 34, 455).

REYNAUD L.: Le Romantisme. Les origines anglo-germaniques. Colin 1927.

ROE Mme C.: Les véritables origines du romantisme français. RHLF 36, 202—220.

GLAVA III

PRETEČE ROMANTIKE: CHATEAUBRIAND, MME DE STAËL,[1]) CONSTANT I SENANCOURT

1. Prve preteče romantike polaze u idejnom pogledu od 18 vijeka, od vijeka ateizma i prosvjete, ili, kako bi danas rekli, od vijeka slobodne misli. Ali ga oba tečajem svog života napuštaju i obraćaju se religioznosti, toj glavnoj noti romantike. Postaju mu dapače ljuti protivnici. Chateaubriand se vraća katolicizmu, a Mme de Staël protestantizmu. Kad se zna da Chateaubriand potječe iz katoličke Bretagne, a Mme de Staël iz protestantske Genève, rodnog mjesta Rousseauovog, postaje obraćanje jednoga pisca katolicizmu, a drugoga protestantizmu posve shvatljivo.

Od osamnaestog vijeka zadržava Mme de Staël samo vjerovanje u usavršavanje ljudskoga roda (perfectibilité humaine). *Chateaubriand* već i to zabacuje u *Essai sur les révolutions.*

Ovim pretečama romantike još je i to zajedničko što teže za reformama u književnosti. Chateaubriand ide u stilu za slikovitošću i uvodi religiozne motive u književnost, a Mme de Staël hoće da reformiše ukus (»goût«), upućujući Francuze na sjeverne književnosti (»littératures du Nord«), koje ne stoje pod stegom salona ni Boileau-ovih pravila.

Obojici je zajedničko i to što ih najviše zanima isti literarni motiv. I jedan i drugi preteča romantike iznosi u svojim djelima Wertherovo raspoloženje, onaj problem što se rađa iz sukoba srca, individualnih čeznja, sa propisima društva. Taj je problem prvi iznio J.-J. Rousseau, a Goethe ga u svom *Wertheru* dalje obradio.

2. François-René Vicomte de *Chateaubriand* iz plemićke je porodice. Rodio se 1768, jedan decenij prije revolucije u Saint-Malo, malom bretonskom gradu na morskoj obali. Romantička priroda toga mjesta uli mu u srce ljubav i smisao za prirodne ljepote, za samoću i sanjarenje, koje će ga poslije nagnati u amerikanske prašume. Pored romantičke prirode rodnog mjesta djelovala je na obrazovanje (formiranje) njegova pjesničkog karaktera i sestra Lucile de Caud.

Kako je mladost proveo, to nam je kasnije na široko ispričao, doduše sa mnogo pjesničkog uljepšavanja i iskrivlji-

[1]) Izgovori **Stal.**

vanja, u *Mémoires d'outre-tombe*, koji izadoše poslije njegove smrti (1848).

Kao sedamnaestgodišnji mladić stupa u vojsku. Nezadovoljan nešto sa samim sobom, a nešto s upravo započetom revolucijom, uputi se u sjevernu Ameriku, ne bi li otkrio, kako sam u svojoj romantičkoj umišljenosti kaže, američki sjevernozapadni put i polarno more.

Boravak od nekoliko mjeseci u divljoj američkoj prirodi ostavi dubokih tragova u djelima mu. O tim utiscima govori u *Voyage en Amérique, Génie du christianisme, Natchez, Atala, Mémoires d'outre-tombe*. Ali danas se izvjesno znade da nije sam vidio sve ono o čem govori u tim djelima. Mnogo je povadio iz raznih putopisa; mnogo je opet čista mistifikacija i fikcija, pojave koje sve češće dolaze u romantičkoj književnosti (n. pr. i kod Mérimée-a).

Na glas o smrti Ljudevita XVI vraća se 1792 opet kući. Nakon kratke službe u emigrantskoj vojsci, ranjen kod Thionville-a, ostavlja dragovoljno Francusku i odlazi u Englesku, gdje u dosta velikoj oskudici proboravi 7 godina (1793 do 1800). Tu je sastavio svoja najvažnija djela.

Već u djelu *Essai historique, politique et moral sur les révolutions anciennes et modernes considérées dans leurs rapports avec la révolution française* (1797), u koje je strpao cijelo svoje tadašnje znanje, izbija skeptičan i dezolatan ton. A i ideja je toga djela pesimistička: čovječanstvo se kreće, veli se tu, uvijek u istom krugu zabluda i bijeda.

U Engleskoj se zbiva i najvažniji proces u njemu: povratak religioznosti prve mladosti. Taj obrat ubrzava upliv prijatelja Fontanesa i smrt majke mu i starije sestre (Mme Julie de Farcy). Tu izrađuje i epos u prozi *Les Natchez*, u kojem prikazuje propast indijanskog plemena, koje je dalo naslov djelu.

3. Dok mu je boravak u Americi podao predmete zgodne za njegov opisivalački talenat, i utemeljio tako slavu kao piscu prikazivaocu, boravak u Engleskoj važan je za nj kao religioznog pisca. Tu je započeo i svoje glasovito djelo *Le Génie du christianisme, ou Beautés de la religion chrétienne*, koje je dovršio u Francuskoj na početku konzulata. Epigraf toj knjizi prikazuje intenciju djela: »La religion qui ne semble avoir d'objet que la félicité de l'autre vie fait encore notre bonheur dans celle-ci«.[1])

Djelo je apologija kršćanstva i u prvom redu protest protiv doktrina osamnaestog vijeka. Dok su filozofi prosvjetitelji toga vijeka govorili sa posprdnošću o kršćanstvu, dotle ga Chateaubriand slavi kao najčišći izvor umjetnosti i poezije.

[1]) »Vjera, za koju se čini da joj je predmet samo sreća na drugom svijetu, donosi nam sreću i na ovom.« Ovu je rečenicu uzeo iz Montesquieu-a.

U tom djelu podaje kršćansku estetiku. Mjesto klasičke mitologije zahtijeva »merveilleux chrétien«.[1]) A i sam piše kasnije *Les Martyrs* zbog toga da pokaže na primjeru estetiku izloženu u *Génie du christianisme*.

Klasička mu mitologija, veli izričito, »rapetisse la nature. C'est le christianisme qui, en chassant ces petites divinités des bois et des eaux, a seul rendu au poète la liberté de représenter les déserts dans leur majesté primitive.«[2])

Srednji je vijek, koji već od doba Plejade u Francuskoj drže barbarskim, ovim djelom opet rehabilitiran. Viktor Hugo nastaviće njegovo oduševljenje za gotsku umjetnost (»l'art ogival«).

Interesantno je što Chateaubriand prikazuje vjeru izvorom poezije, a ne kao nešto istinito. Time se očigledno udaljio od poimanja vjere klasičkih francuskih pisaca. Apologetima 17 vijeka, Bossuetu primjerice, ovaj se postupak ne bi svidao. Oni su u vjeri tražili, prije svega, istinitost, izvjesnost.

Poslije duševnog iscrpljenja, koje je izazvalo neprestano rezoniranje, praktikovano u 18 vijeku, trebalo je oduševljavati. Za to Chateaubriand i počinje oduševljavanjem, a ne rezoniranjem. Zbog toga prikazuje vjeru u prvom redu kao nešto lijepo.

U prvom dijelu knjige počinje pjesničkim prikazivanjem 7 sv. sakramenata, a završuje besmrtnošću duše i egzistencijom Boga. Izgleda kao da su mu učitelji J.-J. Rousseau i Bernardin de Saint-Pierre. Isti religiozni duh vlada kod njega i kod njih.

Sa literanohistoričkog su gledišta interesantne dvije epizode u *Génie du christianisme*, koje su imale dokazati poetičnost kršćanstva. To su dva romana *René* i *Ataia*. Posljednje je djelo izašlo još 1801, godinu dana prije apologije *Génie du christianisme*.

René je francusko izdanje Goetheova Werthera, pjesnička slika svjetske boli i autobiografija samog pjesnika.

Romantičari, kako je već rečeno, vole autobiografiju, rado prikazuju sami sebe, čine »étalage du moi«, u čemu ima naravno vrlo mnogo poziranja. I romani *Mme de Staël, Corinne i Delphine* su autobiografski. Chateaubriand opet ne prikazuje sebe samo u René-u, nego i u *Eudoru*, glavnom junake u *Les Martyrs*.

René-om, junakom pripovijesti, upravo eposu u prozi, vlada mašta. Njegov je čuvstven život bolestan. Ne može da nađe duševni mir u svojoj domovini. Pošto mu sestra stupa u samostan, odlazi k Indijancima u Sjev. Ameriku, ne bi li kod

[1]) Pridjev merveilleux termin je u literarnoj historiji. Označuje fantastičke, nerealne motive koji začuđuju maštu.

[2]) »Umanjuje prirodu. Prognavši mala šumska i vodena božanstva, kršćanstvo je dalo pjesniku slobodu da prikaže pustinje u svom njihovom prvobitnom veličanstvu.«

njih našao toliko žudeni mir. *Les Natchez* što izadoše istom 1826—31 dovršuju ovu pripovijest. René uzima Indijanku Celutu, nećakinju Chactasovu za ženu, zbog toga što ga spasava od pogibije, na koju ga osudiše Indijanci.

4. Često se uspoređuje Chateaubriandov René sa Goetheovim Wertherom, ne zbog toga što bi Chateaubriand bio ovisan od Goetheova djela, nego zbog toga što oba literarna tipa izrazuju isto raspoloženje vremena u kojem su nastali.

Tačno uspoređenje ukazuje znatne razlike između oba tipa, naročito u temperamentu. Chateaubriand crta melanholičara, Goethe sangviničara. U Wertherovoj tuzi vidi se izvjesni razvitak; René je, naprotiv, od početka pa do kraja jednako tužno raspoložen. Njegovoj tuzi nije uzrok u iskustvu, nego u tome što osjeća bolesnu i ispraznu potrebu da se svojom boli razlikuje od drugih ljudi. Svega toga nema kod Goetheova Werthera, čija se tuga realno razvila.

5. Istom krugu pripada i *Atala ou les amours de deux sauvages dans le désert*. Ova mala pripovijetka daje u neku ruku pendant Bernardin de Saint-Pierre-ovoj *Paul et Viriginie*. U oba je djela obrađen isti motiv: ljubav dvoje ljudi, koje nije pokvarila civilizacija. Kod Chateaubrianda pripovijeda sadržaj romana stari Chactas. Zato je ovaj roman upravo ono što Nijemci zovu »eine Rahmengeschichte«, uokvirena pripovijest.

Ideja same pripovijesti zabavljala je Chateaubrianda već od vremena mladenačkog sanjarenja u bretonskom dvorcu Combourgu. U Americi je dobila formu i sadržaj. 1725, pripovijeda se tu, prispije René u Louisianu. Prešavši Mississipijem, dođe do Chactasa, poglavara indijanskog plemena Natcheza, i zamoli ga da ga prime u to pleme. Chactas ga uistinu i primi i dade mu Indijanku Celutu za ženu. Jedne noći pripovijeda Chactas René-u svoje doživljaje, među ostalim i svoje doživljaje sa Atalom. Kao mlada ratnika zarobiše ga Indijanci i osudiše. Znao je već da će biti nataknut na kolac. Atala, kći glavara toga plemena, odgojena potajno u kršćanstvu od svoje majke, oslobađa Chactasa i prati ga u bijegu.

Putem malo da ne popusti Atala svojim osjećajima koje je gajila prema Chactasu. Oboje zateče naime nevrijeme kod nekog indijanskog sela što se nedavno obratilo na kršćanstvo i ne živi više nomadski. Misionar ih vodi u to svoje selo. Ali Atala oboli i pripovijeda kako ju je majka kršćanska na samrti posvetila Bogorodici. Sjena majčina neda joj da se zaljubi u Chactasa. Misijonar doduše izjavljuje da biskup iz Quebeca može pomoći, jer ima povlasticu da odrešuje od jednostavnih zavjeta. Ali je već prekasno, jer Atala umire.

Pripovijetka sadrži sama po sebi veoma malo istine. Saint-Pierre-ova idila od nje je mnogo naravnija. Novo je u njoj katolički entuzijazam i melanholija, »ennui« (dosada = spleen), zlovolja i mržnja na život, »Weltschmerz«, kao i u René-a.

Sve ove emocije bile su dosada nepoznate u francuskoj književnosti.

Eksotični sujet, koji obrađuje, daje Chateaubriandovoj fantaziji priliku da razvija slike u neobično živim bojama. Kao i u svim ostalim, tako i u ovom djelu Chateaubriand se pokazao kao vanredni crtač kraja (paysage), ali kao crtač prirode dosta je jednostran. Crta samo pustinju i ruševine i ne pokazuje smisla za ljepotu gora i dolina.

6. Oba ova romana, sve ako u René-u i nema kakovih osobitih dogodovština (avantura), kao i Werther u Njemačkoj, doživješe golem uspjeh, koji ne dostiže ni *Itinéraire* ni *Les Martyrs*, premda bi ga možda više zaslužili. Estetičko kršćanstvo ovih djela zavladalo je kao moda u modernom religioznom osjećaju. Chateaubriandov upliv u ovom smjeru vrši se preko romantičara sve do Huysmansova katolicizma.

7. 1803 posveti Chateaubriand Napoleonu novo izdanje *Atale*. Izgledalo je u prvi mah kao da je ušao u osobitu milost Napoleonu. Ovaj ga imenova dapače tajnikom poslanstva u Rimu. Bezrazložno smaknuće vojvode od Enghiena bilo je uzrokom da se raskrstio s njime baš u času kad je imao da u posebnoj diplomatskoj misiji pođe u kanton Vaud.

1807 pođe na put u Orijent. Obišavši Grčku, Carigrad, Malu Aziju i Svetu Zemlju, vratio se preko Tunisa i Španije kući. Kao i za putovanja po Americi, tako i sada pravi putem bilješke. Iz njih nastaje djelo, koje se odlikuje harmoničkim stilom i prekrasnim crtanjem osobnih impresija: *Itinéraire de Paris à Jerusalem* izašlo je istom 1811 nakon *Les Martyrs*. U literarnohistorijskom pogledu ovo je djelo u toliko važno što se na njemu osniva moderna putopisna francuska literatura, koja je prije Chateaubrianda bila veoma siromašna. Mnogi su iznosili netačnosti iz tog djela. Kao i za njegove putopise po Americi dokazalo se da reproduciraju tuđe opise krajeva. Našlo se čak da Chateaubriand opisuje krajeve koje nije nikada ni vidio. Ali Petit de Julleville (Histoire de la litt. française II str. 228), inače ozbiljan literarni historik, kaže da mu je opis Grčke tačan.

Svrha je njegovu putu, međutim, bila da spremi građu za jedan kršćanski epos, kao dokaz poetičnosti kršćanstva. U tom je eposu upotrebio mjesto klasičke mitologije »le merveilleux chrétien«: svece, djevicu, Boga, sve ono čega nije mogao pojmiti Boileau u jednome eposu. Taj epos *Les Martyrs* važan je već i zbog toga što se u njemu vidi težnja za lokalnim koloritom (»couleur locale«), krilaticom romantičara. 1809 izađe taj epos u prozi u 24 pjevanja pod naslovom *Les Martyrs ou le triomphe de la religion chrétienne*.

Chateaubriand crta vjerno običaje, mjesta i nošnje slikovitim stilom kao i u svim svojim djelima. Ali još uvijek stoji

pod dojmom klasicizma u toliko što voli mitološko zaodjevanje.

Ideja mu je bila da opiše propast poganske kulture i triumf kršćanstva. Cijeli je epos serija slika koje međusobno kontrastiraju. Radnja se odigrava za doba Dioklecijana u svim provincijama golemog rimskog carstva. Cjelokupno je djelo bez života, ali je u detalju prekrasno.

Važno je naročito zbog toga što od njega potječe za 19 vijek veoma karakteristično nastojanje za historičkom istinom i vjernošću. Augutin Thierry, otac francuske historiografije u 19 vijeku, veli da ga je čitanje ovoga djela potaklo na studiranje historije. Interesantno je da su baš poganski dijelovi u ovome djelu najljepše ispali.

8. U cjelokupnom izdanju Chateaubriandovih djela iz 1825 nalazimo pored *Les Natchez* i *Les aventures du dernier Abencérage* (1808). To su mu posljednja djela. Abencérage su Chactas i Atala preneseni u vitešku romantičku prošlost Španije. Abu Hamet, posljednji Abencérage, dolazi iz Tunisa u Granadu da obađe zemlju svojih otaca. Tu ugleda donu Blanku, kćer vojvode de Santa Fé iz kuće Cida, u koju se zaljubi. Gledajući nekadašnji posjed svojih otaca obuzima ga tuga. Razlika u vjeri onemogućuje ženidbu.

Ovaj u literarnohistorijskom pogledu veoma važni roman prikazuje ne samo konflikt između ljubavi i religije na vrlo dramatički način, nego i protivnosti među glavnim licima: Blanka ima strogog brata Don Carlosa, a Abu Hamet rivala Francuza Lautreca.

Roman je upravo »divertissement lyrique« (lirska razbibriga). Chateaubriand ga je napisao za gđu Noailles, koju je volio. Zbog nje je išao u Španiju, ne samo da vidi Alhambru.

Ni u ovom romanu ne počiva opis kraja (paysage) na vlastitom viđenju. Chateaubriand se u Španiji nije dulje vremena zadržavao. Čak je utvrđen i putopis koji je upotrebio. To je Voyage de Henri de Swinburne en Espagne, preveden na francuski 1787.

Povod je romanu, kako je rečeno, autobiografske prirode i već zbog toga preteča je romantičke književnosti. Na tu književnost opominju i vrlo česti opisi mjesečine.

Chateaubriand je ovim romanom upravo uveo Španiju u romantičnu književnost. Za Vigny-eve pjesme Dolorida i Trapiste (1832), za Alfred de Musset-ov Don Paez, koji se također odlikuje opisom mjesečine, za Victor Hugo-ove drame Hernani i Ruy Blas rodonačelnik je Chateaubriandov Abencérage. Dolorida se truje na španjolski način zbog nevjernosti supruga. Španjolski Trapiste predvodi u borbi protiv Maura da oslobodi zarobljenog kralja. Španjolska ljubav (pasija), španjolski historijski sujeti, nada sve »l'honneur castillan« postadoše omiljele teme francuskih romantičara. Pobude za sve to dao je Chateaubriandov Abencérage.

9. Bourbonska restauracija privodi Chateaubrianda opet politici. Postade ministar i poslanik. Na književnost posve zaboravlja. Revolucija od 1830 tjera ga opet u privatni život i privodi književnosti. Daje se na pisanje svojih memoara (1811—1841) pod imenom *Mémoires d'outre-tombe,* nazvani tako jer su imali da izidu istom poslije njegove smrti (1848).

Svijet ih je malo čitao zbog toga što autor u njima sama sebe uveličava, a sadržavaju, uz obilje netačno i lažljivo prikazanih činjenica iz njegovog života, i mnogo mistifikacije. Mješanje realnosti i mašte (fantazije), kako tu biva, moglo bi se uporediti samo s načinom Villiers de L'Isle Adam-a (1840—1889). Stil mu je, kao i svagdje tako i ovdje, neobično krasan.

10. Umrije 4 VII 1848.

Važnost njegovu za romantičku književnost najbolje je izrazio kasnije njen otpadnik Théophile Gautier u *Histoire du romantisme:* »Chateaubriand peut être considéré comme aïeul, ou si vous l'aimez mieux, comme le Sachem du romantisme en France. Dans le Génie du christianisme il restaura la cahtédrale gothique, dans *les Natchez* il rouvrit la grande nature fermée: dans René il inventa la mélancolie et la passion moderne.«[1])

I na književne običaje (»moeurs«) vidljivo je uplivao. Za pesimističko raspoloženje, melanholiju, dosadu, nezadovoljstvo sa životom, koje se ispoljuje u kasnijoj romantičkoj književnosti i društvu, za koketiranje sa ovim duševnim stanjima, koje prelazi granice Francuske i širi se u različitim epohama 19 vijeka po evropskim književnostima i pod konac toga vijeka dolazi i u hrvatsku književnost, može se u glavnom reći da je on dao primjer.

On nije doduše jedini otac ove struje, ali joj je dao moćnu pobudu (impuls), osobito kod romantičara. Struja, naime, polazi od Rousseau-a, Richardsona, Ossiana i Goethe-a i dolazi preko Chateaubrianda romantičarima, pesimistima i dekadentima prema koncu stoljeća.

Kako je Chateaubriand bio romantički raspoložen, vidi se već odtle što je u krajnjim časovima svoga života želio da ga sahrane blizu valova Oceana u Bretagni, gdje se i rodio.

Chateaubriand je otac ne samo religioznosti nego i eksotizma i divlje romantike u francuskoj knjizi. Donekle nastavlja poeziju Bernardin de Saint-Pierre-a, koji je prenio klasičku idilu iz Arkadije i sa obala Lignona u realne predjele

[1]) »Ch. se može smatrati djedom, ili ako vam je milije, Sahemom romantizma u Francuskoj. U Geniju kršćanstva obnovio je gotsku katedralu, u Načezima ponovno je otvorio zatvorenu prirodu: a u René-u pronašao je melankoliju i modernu strast.«

tropske. Svojim opisima prirode obnavlja Chateaubriand smisao za prirodu (»sens de la nature«). Time daje pobude dobrom dijelu romantičke lirike, parnasistima i eksotičnom romanu Pierre Loti-a. Za nj se može reći da je otac romantičke »couleur locale«, koju je toliko naglašavao Victor Hugo.

Ovoj svojoj književnoj važnosti udario je temelje boravkom u Americi i Engleskoj (Londonu). Kasnija putovanja po Grčkoj, Palestini itd. u bitnosti ništa ne doprinose njegovoj književnoj fiziognomiji.

S pravom ga zove Faguet, »la plus grande date de l'histoire littéraire de la France depuis Pléiade«.[1]) Od njega polaze i kasniji romantičari, osobito Lamartine i Vigny, Victor Hugo i Georges Sand. U prvom periodu rada donekle i Musset, a najvećim dijelom Flaubert.

U književnim nazorima i u stilu bio je klasičar. Zagovarao je tri jedinstva i opirao se romantičkom miješanju komičnoga i tragičnoga, isključivao je iz umjetničkog djela prikazivanje ružnoga (le laid). Svijesno je naglašivao da treba nadovezati na »grand siècle«, na 17 vijek. Već početkom 19 vijeka dijeli francuske književnike u dvije kategorije: 1) na one koji slijede stranu umjetnost; to su romantičari, i 2) na one koji nadovezuju na 17 vijek; to su klasičari.

11. Druga važna glasnica nove književne struje jeste Anne-Louise-Germaine Necker, baronne de *Staël-Holstein* (1776—1817), kći poznatog finansijera Neckera, udata kasnije za švedskog poslanika, za dvije godine starija od Chateaubrianda. Starinom potječe iz protestantske Genève, kao i Rousseau. Majka joj je bila pastorska kći.

Ako i odgojena u salonima i njima kroz sav svoj život odana, zavolje već rano Rousseau-a, njegov čustveni entuzijazam, čemu je dodala jaku kosmopolitsku tendenciju. Već kao 11-godišnja djevojčica kreće se u salonu svojih roditelja u društvu enciklopedističke gospode na vrlo slobodan način. Sloboda je uopće značajka njezina karaktera. Duh joj ni kasnije ne poznaje discipline. U osamnaestoj godini raspravlja o Rousseau-u i zove njegovu *Julie* »knjigom žena«. U dvadesetoj godini udaje se bez prave ljubavi za švedskog poslanika. Već 1798 raspada se taj nenaravni brak. Od 1802 je udovica.

Po primjeru svojih roditelja, u mladosti vodi salon. Revoluciju pozdravlja i baca se kao udovica na političko polje. U novim ljubavnim vezama nije sretne ruke, ni sa vojvodom od Narbonne-a ni sa Benjamin Constantom, piscem romana *Adolphe*, o kome će biti malo niže riječ. Kad nastupa Napoleon, njen salon postade središte opozicije, zbog čega je Napoleon 1803 protjera iz Pariza. Mme de Staël poduzima sada

[1]) »Najvažniji datum u francuskoj književnoj povijesti od doba Plejade« (16 vijek).

književno putovanje u Njemačku, koje će biti od presudnog značenja za francuski književni razvitak.

Već odavna, što pod utjecajem Rousseau-ovim, a što pod utjecajem svojeg nedisciplinovanog temperamenta nije zadovoljna sa razvitkom francuske knjige. 1800 izdaje radnju prilično polemične naravi *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, spis koji se ima smatrati polaznom tačkom nove francuske književne kritike. U smislu svojih liberalnih načela naučava u njemu da postoji uska veza između slobode i razvitka književnosti. U tom djelu vidimo, uz to, i začetke književnog kozmopolitizma. Ne radi se više o tome, kaže ona, koja književnost nadvisuje drugu, nego o tome kako ćemo tude osobitosti razumjeti i u njima uživati.

Takva je nauka značila za naobražene Francuze 18 vijeka pravu revoluciju na polju ukusa. Ovo učenje bilo je očito upereno protiv klasicizma i protiv samodopadnog izdizanja. Već u tom spisu oduševljava se ne toliko za romanske koliko za sjeverne književnosti (»littératures du Nord«).

U decembru 1803 nastupa svoje prvo putovanje u Njemačku, u Weimar do Goethe-a i Schillera. Šest je mjeseci poslije toga putovala po Italiji (1804—1805). Vraća se u Coppet, gdje otvara internacionalni salon, nešto slično Voltaire-ovu u Ferneyu. Zovu ga »Auberge de l'Europe« (»krčma Evrope«). Od 1807—1808 opet je na putu po Njemačkoj (u Monakovu, Beču i Weimaru). S puta dovodi kući Schlegela, oca njemačke romantike, da bude odgojitelj nenoj djeci.

Poslije smrti svoga oca proživljuje vjersku krizu. Obraća se od deizma pobožnome protestantizmu i tako se raskrštava sa 18 vijekom. Vrijeme između prvoga njenoga romana Delphine (1802) i drugoga Corinne (1807) ispunjeno je religioznim meditacijama.

God. 1810 izda kao plod svojeg putovanja po Njemačkoj *De l'Allemagne*. Iste se godine zaruči s oficirom de Rocca, 27 godina mlađim od sebe. Brak ju je ipak učinio sretnom, dok je veza sa Constantom bila nesretna.

Ni u Coppetu nije joj svemoćni car dao mira. Opet ide na put; ovaj put preko Rusije i Finske u Švedsku i Englesku, gdje je 1813 dala ponovno štampati *De l'Allemagne*, jer je prvo izdanje od 1810 Napoleon dao uništiti.

Nakon pada Napoleona otvara salon u Parizu. Ali ni Bourbonci joj ne prijaju.

Umre 1817 u nekome salonu.

12. Tri su stvari koje ovu neobičnu ženu zanimaju: 1) književna kritika, 2) život kakav bi imao da bude i 3) obrana vlastitog nazora protiv vlastodržca.

Već 1795 piše *Sur la paix intérieure*. Duševni mir, ono što traži René, kako se ima postići, sadržaj je ovoga spisa. 1796

piše *De l'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations*, gdje nalazimo mnogo reminiscencija na Rousseauova Emila. I u svojim romanima Delphine (1802) i Corinne (1807) obrađuje problem života.

Svoj liberalizam brani u spisu protiv Napoleona *Dix années de l'exil* (napisan 1812, izdan istom 1821). Kao i Chateaubriand, tako i ona izražava svoj odnos prema revoluciji u *Considérations sur les principaux événements de la révolution française* (1818). I tu brani nazore svoje i svoga oca.

13. Od svega ovog mnogostranog literarnog nastojanja najvažniji su njeni kritični radovi. U njima je ona glasnica nove književnosti. Ti su spisi daleko važniji negoli njeni autobiografski romani, koji obrađuju Wertherov i Renéov problem, postavljen već od Rousseau-a. Delphine je Mme de Staël, kakva je bila u mladosti. I vanjski oblik toga romana pokazuje da je nastao pod uplivom Rousseau-a. Napisan je kao i Julie u listovima.

Delphine je slobodoumna kao što je i Mme de Staël bila. Žarku ljubav što postoji između Delphine i španjolskog plemića Léonce-a de Mondonville-a, nište različiti nazori ljubavnika. Pošto, naime, Delphine traži slobodu i na državnom i crkvenom polju, ne može je Léonce uzeti za ženu zbog toga što treba ženu pokornu i odanu konvencionalnim pravilima.

Za epigraf romanu služe načela majke Staëličine. »Un homme doit braver l'opinion, une femme doit s'y soumettre«.[1] U Léonce-u je Mme de Staël idealizirala grofa de Guiberta, svoju ljubav iz mladih dana. Roman prikazuje konflikat i pogibli što nastaju kad se sukobe prevelika subjektivnost, i individualistički moral s konvencionalnim nazorima društvenim. Staël izražava svoj moral ovako. »Supporte ta peine, entends la nature et fais du bien aux hommes«.[2] Staël-ica se ne protivi braku, ali brani rastavu.

Sličnu temu obrađuje i u romanu *Corinne ou l'Italie*. Lord Oswald Nelvil zaljubi se u Rimljanku Corinnu, lovorom okrunjenu pjesnikinju rodom Engleskinju. Oboje uživaju zajedno promatrajući rimske umjetnine i prirodu napuljsku. Corinne je slobodoumna i ogrešuje se često o konvencionalne društvene nazore. Hladni Englez, koji pozna samo »moral«, ostavlja je zbog toga. Corinne umire od tuge. Englez vjenča njenu sestru Lucile, koja nema Corinnina genija, ali Oswald misli da će mu njena čednost prije osigurati obiteljsku sreću negoli genijalnost Corinne. Ženidbu ometa pored protivnosti u nazorima još i razlika u rasi. Rousseau-ovska sensibilité dovodi i Delphinu i Corinnu u smrt. Oba tipa ženski su Wertheri.

[1]) »Muškarac može prkositi javnom mišljenju, žena mora mu se pokoriti.« To znači, žena nije za javni život.

[2]) »Podnašaj muke, imaj razumijevanja za prirodu i čini dobro ljudima.«

U ova dva romana razvija Staëlica svoje misli o bračnoj sreći. O njoj je govorila i u svom kritičnom spisu *De l'Allemagne* (pogl. XIX) i u *De l'influence des passions* (pogl. IV) jednako kao i u ovim romanima. Vidi se da ju je ta misao neprestano mučila. Sreće ne može biti nigdje drugdje nego u braku, zaključuje ona upravo kao i njezin otac u *Cours de morale religieuse*. Osnovni joj je uvjet za sreću u braku duboka međusobna ljubav bračnih drugova. Žena će biti sretna uda li se za čovjeka koga isto toliko poštuje koliko i voli, a koji je nadvisuje svojim duhom. Prema njenom mišljenju nužno je da muž posjeduje pravu vrijednost i realnu prednost pred svojom ženom zbog toga što joj mora biti vođ, ali ne smije da omalovažuje njezinu volju, već treba da joj prosvjećuje razum i da je podupire kad se pokaže slaba. Čovjek koga žena voli može da izvrši na nju svemoguć upliv svojim duhom i karakterom. Glavna osnovica braka mora biti ljubav. Kad nje nema, bolja je rastava, zbog toga što prirođena nježnost žene ne može u rđavom braku doći do izražaja.

14. Kao što je već rečeno, mnogo joj je važniji kritički rad *De l'Allemagne*, koji se naslanja na njezin kritički spis od 1800 *De la littérature* itd., a napisan je pod uplivom A. Schlegela. Ovo poveće djelo sadrži 4 dijela. Prvi dio radi o njemačkim običajima, drugi o njemačkoj književnosti, treći o njemačkoj filozofiji, a četvrti sadrži Staëličine misli o religiji i idealnosti (idéalité).

Za nju je Francuske frivolna, skeptična i blazirana, Njemačka joj je ozbiljna, meditativna, religiozna i entuzijastička. Ona ponavlja gotovo isto ono što je Tacit toliko stotina godina prije nje govorio u svojoj *Germanii*. Slavi njemački individualizam kao izvor lirike i filozofije. U Francuskoj je, naprotiv, veli ona, sve smiješno što je individualno. Cio duševni život stoji u ovoj zemlji pod »terrible autorité du ridicule«.[1] Nijemci doduše nemaju »esprita«, ističe ona, ali su zato veliki mislioci.

U I part. chapitre XI ovako, na primjer, uzdiše: »En France une puissance aristocratique, le bon ton et l'élegance, l'emportait sur l'énergie, sur la profondeur, la sensibilité, l'esprit même«.[2] U ovim je riječima izražena ideja čitavoga djela.

U daljem razvijanju ovih misli približuje se religioznom gledištu Chateaubriandovu. Kulturni razvoj čovječanstva dijeli sa stajališta religije u dvije faze: 1) na fazu naravske religije poganske, kojoj odgovara klasička književnost, 2) na fazu spiritualizma kršćanskog, kojemu odgovara romantička

[1]) »Užasni autoritet (teror) smiješnoga«, t. j. Francuzi se najviše boje da ne ispadnu smiješni.

[2]) »U Francuskoj aristokratske vlasti, a to su zdrav razum i elegancija, jače su od energije, temeljitosti, osjećajnosti i, čak, duhovitosti.«

književnost. Klasička se književnost ne može više razvijati, romantička može. Stoga joj i pripada budućnost, jer počiva na povijesti i vjeri novoga vremena. Može da postane narodna i kršćanska.

Ovim je djelom dala teoretsku podlogu romantici, kojoj, da se razvije, treba još i samo vremena i pisaca à la Lamartine i bojovnika à la Victor Hugo.

Međutim, ne treba suviše podcrtavati dio što ga Mme de Staël ima na stvaranje romantike. Tome stvaranju doprinesoše mnogo više engleska i njemačka filozofija i književnost, kako smo vidjeli i kako ćemo još vidjeti, negoli Staëličini romani i njene kritičke radnje. Za njemačku se je književnost znalo u Francuskoj već pola vijeka prije njezina *De l'Allemagne*, što iz prijevoda, što iz raznih preradbi, a što opet iz prikaza. Širenju njemačkog duha u Francuskoj doprinio je vrlo mnogo Charles de Villiers (1765—1815), emigrant, »âme spontanement morale, religieuse i vertueuse« (»duša u svojoj srži moralna, religiozna i kreposna«), kako ga karakterišu savremenici.

Važnost se Staëličina rada dade formulisati ovako: 1) Ona nastavlja pravac Rousseau-ov utoliko što ističe vrijednost duševnog unutarnjeg života i religioznog osjećanja. 2) Ona nastoji da oslobodi književnost od raznih klasičkih formula. 3) Ona obnavlja književnu kritiku.

15. U Chateaubriand-u i u Mme de Staël ogledali smo dva glavna pretstavnika francuske preromantike (»le préromantisme«) za doba prvog carstva. Istakli smo koliko nastavljaju rousseau-ovsku preromantiku 18 vijeka.

Pored njih ima i drugorazrednih preromantičara u isto doba.

Pisci koji nastavljaju rousseau-vske teme jesu Etienne Pivert de *Senancourt* (1770—1846) i poznati nam iz Staëličine biografije Benjamin *Constant* (1767—1830).

Prvi polazi sasvim od Rousseau-a, zabacuje i nauke i umjetnost, kao i učitelj mu. Piše o tome sjajnim stilom *Rêveries sur la nature primitive de l'homme (1790)*. Najsretniji mu je onaj čovjek koji u Alpama provodi samotan život. Ovu misao izražava i u svome romanu *Obermann* (1804).

Drugi je pak protestant i obožavalac Mme de Staël, sve ako se u pitanju vjere, koju drži nužnim zlom, i razilazi od nje. O problemu vjere koji u vrijeme romantike, rekao bih, leži u zraku, piše golemo djelo u pet svezaka *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements* (8124—1831), a nastavlja ga u *Polythéisme romain considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne* (1833). Iznaša tu dvojako shvaćanje vjere. Jednima je ona ukupnost dogmi, a drugima osjećaj koji svi ljudi mogu imati, samo što je izraz toga osjećaja u različitim vremenima i kod različitih individua različit. U posljednjoj definiciji vjere valja osobito podvući osjećaj, koji je romantičarima glavno.

Uspomenu u literarnoj historiji očuvao je Constantu samo *Adolphe* (1816), roman blazirana ženskara. U njemu je upravo ocrtao svoj odnošaj prema Mme de Staël.

16. Kako vidjesmo, romantički roman počinje kod Rousseau-a, a nastavljaju ga Chateaubriand i Mme de Staël. Njihovi se romani bave uvijek analizom piščeva »ja«, oni su romantički »étalage du moi«. Autobiografske su prirode. Ova manira rijetka je u francuskom romanu prije Rousseaua. Roman je ovih autora često ličan (personalan) i liričan.

Personalan je roman, međutim, mogućan i u drugom pravcu, u obliku analize čuvstva, na osnovici psihološkoj. Takav nam dadoše Senancourt u *Obermannu* i Constant u *Adolphe-u*. Preteče ovome romanu treba tražiti već u neku ruku kod Marivauxa i Crébillona. Sada se opet pojavljuju u romantičkom ruhu.

I ovdje polazi pisac od svoga »ja«. Obermann, u kome Senancourt prikazuje svoje rousseau-vsko raspoloženje, nije upravo roman, jer nema radnje ni fabule. Obermann je melanholički junak, kao i njegov savremenik René, boluje od svjetske boli (»mal du siècle« = »ennui«) i luta amo tamo po Švajcarskoj kroz Vallis pa sve do Fontainebleau-a. Već kao dvadesetgodišnji mladić osjeća »le malheur de ne pouvoir être jeune«.[1]) Ma gdje bio, svuda osjeća prazninu. Intimnosti svoga srca i svoje misli saopćuje u pismima svome prijatelju. I u tome se sastoji čitav roman. Pisan je, dakle, u rousseau-ovskoj maniri.

Adolphe ima, uz psihološku analizu, još i radnje. I Adolphe iznaša svoju »misère du coeur humain« (bijedu ljudskog srca). I on nesretno ljubi Elléonore. Adolphe je sam Constant, a Elléonore su Mme de Staël i Mme de Charière. Adolphe ne voli svoju dragu (»maîtresse«), ali se ne usuđuje prekinuti odnošaj zbog slabe volje. Ovaj motiv vrlo često obrađuju romanopisci psiholozi.

17. Iz dosadašnjeg se prikazivanja vidi da se već u predvečerje romantike razviše dva tipa ličnog (personalnog) romana: lirski (le roman lyrique) i psihološki (le roman d'analyse ili psychologique). Ovaj će posljednji zauzeti vidljivo mjesto u razvoju ove književne vrste u 19 vijeku. Vodiće preko Stendhala do Bourgeta.

LITERATURA:

Bédier Joseph: Ch.[2]) en Amérique. Vérité et fictions. RHLF 1899, 1900, 1901 i Etudes critiques 1903. — *E. Dick:* Plagiat, Nachahmung

[1]) »Nesreću što ne može biti mlad.«
[2]) Ch. je kratica za Chateaubriand.

und Originalität bei Ch. (Germ.-rom. Monatschrift III.) — *M. Friedwagner:* Frau Staël's Anteil an der romantischen Bewegung in Frankreich. — *Ch. Glauser:* Über Constant's Adolphe (ZFSL XII). — *M. de Lescure:* Ch. 1901 (GEF). — *J. Merlant:* Sénancourt 1770—1846, poète, penseur religieux et publiciste, sa vie, son oeuvre, son influence. P. 1907. — *H. Morf:* Madame de Staël (Essai u Aus Dihtung und Sprache der Romanen od istog autora, Strassbourg 1903). — *A. Sorel:* Mme de Staël. P. 1893 (GEF). — *M. Souriau:* Les idées morales de Ch. 1908. — *Baldensperger:* Le mouvement des idées dans l'Emigration française (1789—1815). Plon-Nourrit 1925. (Važno i za Chateaubrianda i za Mme de Staël). — *Bardoux A.:* Ch. 1893. — *Lady Blennerhasset:* Mme de Staël et son temps. Traduction Dietrich. 3 vols. Westhausser 1890. — *Bornemann Anna:* Varianten im Génie du Christianisme von Ch. (Njem. dis.). — *Briod Blaise:* L'Homérisme de Ch. 1928. (Upor. P. Moreau RHLF 36, 611). — *Brunetière:* Les Romans de Mme de Staël. (U 4 svesci zbirke Etudes critiques). — *Cassagne* A.: La Vie politique de Ch. Consulat, Empire, Première Restauration 1911. — *Chinard Gilbert.* L'Exotisme américain dans l'oeuvre de Ch. 1918. — *de Pange, Comtesse J.:* Mme de Staël et la découverte de l'Allemagne. Malfère 1929. — *Durry, Marie-Jeanne:* 1) La Vieillesse de Ch. (1830—1848), 2 vols. 1933. (Upor. P. Moreau RHLF 41, 607). 2) Ch. et la duchesse de Berry (RHLF 36, 537—573). — *Engel Hermann:* Ch. et Pierre Loti. — *Gastard J.:* Ch.; la jeunesse de René en Bretagne. Rennes 933. (Upor. Mornet RHLF 41, 288). — *Gautier Paul:* Madame de Staël et Napoléon 1903. — *Giraud Victor:* 1) Ch.; études littéraires. 2) Nouvelles études sur Ch. Hachette 1912. 3) Ch., amour et vieillesse 1922. 4) Le Christianisme de Ch. 2 vols. Hachette 1925 i 1928. (Upor. Mornet i Hazard RHLF 33, 284; 36, 464. 5) Passion et Romans d'autrefois. Champion 1925. (Upor. RHLF 34, 136; o pitanje ko je Occitanienne). 6) Soeurs de grands hommes. Crès 1926. (Upor. RHLF 34, 259; o sestri Lucile). — *Glaesner Henri:* La Révélation d'un peuple. Champion. (Upor. RHLF 33, 461; o Staeličinom spisu De l'Allemagne). — *Gräter:* Charles de Villiers und Mme de Staël. (Njemačka disertacija). — *Kohler Pierre:* Madame de Staël et la Suisse. 1916. — *Köhler Adolf:* Quellenuntersuchung zu Ch.'s Les Martyrs. (Njemačka disertacija). — *Le Febvre Yves:* Le génie du Christianisme. Malfère 1929. (U zbirci Les grands Evénements littéraires. — *Lemaître:* Ch. 1912. — *Levaillant Maurice:* 1) Ch., Mme Récamier et les Mémoires d'outre-tombe. Delagrave 1936. (Upor. Mornet RHLF 44, 132). 2) Splendeurs et misères de M. de Ch. Ollendorf 1922. — *Lusch Wilhelm:* Ch. in seinem Verhältnis zu Bernardin de Saint-Pierre. (Njemačka disertacija). — *Masson Pierre Maurice:* Ch. en Orient 1912. — *Müller Fritz:* Die Landschaftsschilderung Ch's (Njem. dis.). — *Pellegrini Carlo:* Les Idées littéraires de Mme de Staël et le Romantisme français. Ferrara 1929. (Upor. Bédarida RHLF 38, 119). — *Rudler Gustave:* La Jeunesse de Benjamin Constant 1909. — *Sainte-Beuve:* Ch. et son groupe littéraire sous l'Empire, 2 vols; éd. 1889. — *Sée Henri:* Les Idées et les tendances politiques de Ch. RHLF 32—49. — *Wilden-Dumont:* La Vie de Benjamin Constant. — *Mme de Staël* u zbirci Les Romantiques. — *Gillot Hubert:* Ch. Ses idées, son action, son oeuvre. Les Belles Lettres 1934 (Upor. Literaturblatt f. germ. Phil. 59, 271).

GLAVA ČETVRTA

ROMANTIČKA POEZIJA (LIRIKA)

(Stvaranje moderne fr. lirike)

1. Revolucija je izmijenila političko uređenje i društvene odnošaje u Francuskoj, ali je poštedila klasičku tragediju. Ako se ovaj pojav izbliže promotri, ne iznenađuje nas nimalo. U pogledu sloboda izjavljuje se, naime, revolucija solidarnom sa klasičkim Rimom i Grčkom, a udara na srednji vijek. Nova romantička literatura slavi baš naprotiv srednji vijek i njegovu umjetnost, gotiku, i zbog toga ruši klasičku tragediju.

Chateaubriand i Mme de Staël, ovi »préromantiques, kako ih zove najnovija književna historija, napisali su glavne svoje radove za vrijeme carstva. Ako su i vjesnici nove literature, ostadoše ipak bez upliva na liriku. Dvadeset će još godina trebati dok njihove ideje i na ovom polju dođu do upliva.

Za carstva je poezija još uvijek klasička. Perifraza joj je najvažnija stilska odlika. Galantni, vragoljasti i elegički stihovi Evariste-Désiré Desforges, chevalier de *Parny-a* (1753 do 1814) nailaze još dugo vremena na uspjeh. Sa nasladom ga čitaju u svojoj mladosti i literarni reformatori, kao Chateaubriand i Lamartine.

Parny pripada posvema osamnaestom vijeku po svojim religioznim osjećajima. U *La Christianiade* trevestira kršćanstvo, u *La guerre des Dieux* filozofski je bezvjerac. Uza sve ateističke ideje osamnaestog vijeka oduševljava se za prirodu i pjeva ljubavne pjesme jednoj Kreolki u *Poésies érotiques.*

Za carstva nalazi odziva deskriptivna i didaktična poezija *Andrieux*-ova i *Delille*-ova (1738—1813). Ovaj posljednji prevodi Virgilove *Georgica* i oduševljava se za prirodu. U *L'homme des champs* (1800) opisuje dražest seoskog života na isti način kao i u *Les jardins de l'art d'embellir les paysages* (1782) i pokazuje vanredan versifikatorski talenat.

Drugi pjesnici carstva, kojih je legija, pružaju malo osobitosti. Golem je uspjeh postigao 1801 *Baour-Lormian* prijevodom Ossiana, za koga se oduševljavao i sam car. *Chênedollé-a* (1769—1833) cijene i romantičari. Sarađuje dapače i u njihovom prvom organu *La Muse française* (1823—1824). Njegove *Etudes poétiques* izađoše u isto vrijeme kad i Lamartine-ove *Méditations* (1820). Nešto kao da se osjeća kod

njega od te blizine. I on daje pjesme koje naliče na »poésie de l'intérieur« (poeziju nutrinje). Inače se oduševljava za prirodu i deskriptivista je kao i Delille. Njegov *Le génie de l'homme* (1807) nastao je pod uplivom Chateaubriandova *Le génie du christianisme.*

Za carstva bila je i elegičnost u modi. Nju zastupa Charles-Hubert *Millevoye* (1782—1816). Njegova *La chute des feuilles* (melanholički osjećaji sušičava čovjeka) prešla je gotovo u sve antologije francuskog pjesništva. I Soumetova (1786—1815) *La pauvre fille* vrijedna je spomena.

Velika pojava Napoleonova daje, kako je i shvatljivo, povoda aktuelnoj, prigodničkoj poeziji. Pierre-Antoine *Lebrun* (1785—1875), koji se istakao i kao deskriptivista u *Le voyage en Grèce* (1828), slavi u odama »la grande armée«, »campagne de 1807« i smrt Napoleonovu. Posljednja mu oda daleko zaostaje za Manzonijevom *Il cinque maggio.*

Kult Napoleonov (»légende napoléonienne«) stvoriše pjesnici Jean-Pierre de *Béranger* (1780—1857) i Jean-François-Casimir *Delavigne* (1793—1843).

Prvi je, pored svih nevolja u životu, pored svih globa i tamnica što ih se napatio, ostao vjeran liberalnim načelima i domogao se golema književnog uspjeha, tako da oko 1830. ni jedan romantičar, pa ni sam Victor Hugo, nije mogao rivalizirati s njime. Slava mu traje od 1815—1830. Tvorac je novije francuske »chanson«, književne vrste koja je isto tako francuska kao što je »opéra comique« i »vaudeville«. Njegova chanson, pjesma prigodnica (pièce de circonstance), lagana i satirička, završuje vazda sa refrainom.

Smisao što ga Béranger pokazuje za harmoniju, ritam i refrain, zatim njegov liberalizam i opozicionalni ton pribaviše mu u Francuskoj neobičnu popularnost, koja je danas već prilično ohladnila.

Prema Sainte-Beuve-u, možemo njegove chansons podijeliti u pet vrsta. U jednoj nastavlja staru francusku chanson, koja slavi vino, ženu i pjesmu. Druga se vrsta ističe patriotizmom, liberalnim načelima i satirom. Pored ovih, ima ih i sentimentalnih sa značajem balade. Struktura im je dramatična.

Pored ovih, razlikuje Sainte-Beuve još jednu vrstu, koju označuje sa chanson-ballade, a sadržaj joj je poetički i filozofski. U ovu bi vrstu mogli staviti i njegove napoleonske pjesme (Les souvenirs du peuple. Il n'est pas mort. Le vieux drapeau, Les deux grenadiers. Le cinq mai itd.).

Sa Bérangerom se neda isporediti Delavigne, koji je u lirici i u drami potpuni klasicista, ako ga i mnogi ubrajaju u »préromantiques«. Njegova *Messéniennes* (1818—1826), u kojima jadikuje nad žalosnom sudbinom svoje zemlje, svoga

naroda i svoga cara nakon poraza kod Waterlooa, mnogo su doprinijele napoleonskom kultu, tzv. légende napoléonienne.

2. Svi ovi pjesnici stoje daleko od romantičkog subjektivizma, od iznašanja ličnih (personalnih) osjećaja, strasti itd. Glavni su reprezentanti ovog novog subjektivizma Lamartine, Vigny i Musset. Izvor mu valja donekle tražiti u Byronu. Kod Victor Hugo-a ima samo malo tragova uplivu Byrona u *Orientales* i *Feuilles d'automne.* Pomenutoj je trojici Byron, naprotiv, od prvog početka inkarnacija poezije, kakve Francuska nije poznavala, takve poezije, naime, koja je u stanju izražavati maštu, entuzijazam i tjeskobe duhovne. Kasnije su se i ova trojica odijelila od Byrona i pošla svojim putovima.

Pravi subjektivizam ulazi u francusku liriku istom 1820 sa Lamartine-ovim *Les Méditations poétiques.*

Alphonse de Prat, nazvan po ujaku, čiji je imetak baštinio, *de Lamartine,* ne spada upravo u romantičku školu. Nije ni htio da ga se u ikoju školu ubraja, jer reče: »I klasicizam i romantika moraju naskoro propasti i ustupiti mjesto istini u književnosti, i u osjećajima i u snazi i sigurnosti crtanja«. Ali po prekomjernom subjektivizmu, mržnji na »esprit gaulois«, po vanrednoj čuvstvenosti, pravi je romantičar, pristalica iznošenja svoga ja (»étalage du moi«) i iznosilac raspoloženja svjetske boli, koju u njemu probudiše Rousseau, Byron i Chateaubriand.

Francuska je doduše već od doba renesanse posjedovala liriku kićena govora i harmoničkih strofa, ali je u toj lirici bilo vrlo malo iskrena osjećaja. Lamartineova je lirika opreka dotadašnjoj. On se ne brine za vanjski oblik pjesme i rime, ni za opis vanjskog svijeta, koji je bez boje, gotovo kao i kod klasičara. Ali su mu zato osjećaji i misli glavno. To je uzrok da ga Parnassovci, gajitelji forme, zaboravljaju, a simboliste cijene.

3. Svoju je prvu mladost (Rodio se u Mâconu 1790) sproveo, kao i Rousseau, u prirodi, u dvorcu Milly. Pobožna mu majka upravlja djetinstvom. Čita bibliju, spise sv. Frane de Sales, Fénelona i pjesnike Bernardin de Saint-Pierre-a, Chateaubrianda, Ossiana i Byrona, za koga poslije nije imao osobitih simpatija, i Goetheova Werthera, sve same prethodnike romantike. Svi ovi pisci obrazuju mu maštu, osobito biblija, Ossian, Chateaubriand, Rousseau i Petrarca. Kod jezuita u Belley-u svršio je gimnaziju. 1809 ide na put u Italiju. U Napulju se divi prirodi poput Rousseau-a, stupa u ljubavni odnošaj s priprostom djevojkom iz puka, radnicom iz tvornice duhana, kojoj kasnije ostavlja književni spomenik u noveli Graziella (izvadak iz Confidences), i u nekim pjesmama u zbirkama što će se niže spomenuti (kao Premier regret u Harmonies, štampano zajedno s novelom). 1814 stupa u kra-

ljevsku gardu, koju ostavlja čim se je Napoleon povratio s otoka Elbe.

René-ovo nezadovoljstvo i njega zahvaća. Putuje svijetom da se rastrese.

Nesretna ljubav i smrt vjerenice Elvire (Pravo joj je ime Julie Charles; umrla u Parizu 1817), koju je strastveno zavolio istom poslije njene smrti, inspiriraju ga napokon. Elvira mu poslije smrti postaje simbol ljubavi, ono što je Petrarki bila Laura. Plod je te inspiracije zbirka pjesama *Méditations poétiques et religieuses,* što izadoše 1820. Već Chateaubriand im je pripravio put estetičkim katolicizmom. Ove filozofsko-religiozne pjesme (A Lord Byron, A l'Immortalité, A Dieu, le Vallon, l'Isolement, Le Lac, le Chrétien mourant), uza sve što su ih liberalci neprijateljski primili, svojim su sanjarskim i melanholičnim osjećajima zadivile tadanju mladež. Kako su djelovale na romantičke krugove, najbolje kaže savremenik Gautier: »On ne saurait s'immaginer aujourd'hui, après tant de révolutions, d'écroulements, de vicissitudes dans les choses humaines, après tant de systèmes littéraires essayés et tombés en oubli, tant d'excès de pensée et de langage, l'énivrement immense produit par les Méditations. Ce fut comme souffle de fraîcheur et de rajeunissement, comme une palpitation d'ailes qui passait sur les âmes«.[1]) Motiv koji obrađuju melanholička je tuga nad kratkoćom veselja u ljubavi i životu. Kako već rekosmo, umrla Elvira stoji u središtu svih njegovih osjećaja.

Druga *(Nouvelles Méditations poétiques,* 1823) i treća *(Harmonies poétiques et religieuses)* zbirka nastavljaju započeto djelo i ne donašaju ništa novo, osim što u trećoj zbirci jače izbija srodnost sa vjerskim nazorima Saint-Pierre-ovim. Tu ne iznaša Lamartine samo osobne stvari. Pjesme mu u toj zbirci nisu toliko »confidences personnelles« (lična saopćenja) kao u prvim dvjema.

U ovaj period spada i slobodna preradba Platonova Phédona u *Mort de Socrate* (1823) i posljednje pjevanje što ga je dodao Byronovu Pèlerinage d'Harold, gdje prikazuje Byronovo religiozno obraćenje.

Pjesnička mu djela pribavljaju krst počasne legije i pristup u Akademiju, postaje i persona gratissima na dvoru. Ulazi u diplomatsku službu (poslanik u Firenci), koju dokrajči julska revolucija.

[1]) »Poslije tolikih revolucija, srozavanja i promjena u ljudskim stvarima, poslije tolikih književnih sistema, okušanih i zaboravljenih, poslije tolikih pretjeranosti u mislima i jeziku, danas ne možemo sebi pretstaviti ono beskrajno oduševljenje što ih proizvedoše Méditations (= Razmišljanja). To je bilo nešto kao da je proletio iznad duša dah svježine i pomladivanja ili kao drhtaj krila«. (Citat uzet iz Gautier, Histoire du romantisme).

1832 ide na put u Orient kao i Chateaubriand. U *Souvenirs, impressions, pensée et paysages pendant un voyage en Orient* (1835) opisuje to putovanje na poznati nam romantički način, sasvim nepouzdano, uživajući u uveličavanju svoga »ja« i stojeći u pogledu iskrenosti i istine dapače i ispod Chateaubriandova Itinéraire.

Dok je još bio na ovom putovanju postade članom komore i zamisli ideju velikog filozofskog eposa. Izgledalo je kao da napušta osobni lirizam i kao da se kani približiti objektivnoj umjetnosti. Epos je imao biti simboličan. U njemu je htio Lamartine da izrazi, kao nekad Chénier, svoje misli o sudbini ljudskoj. Htio je prikazati kako čovjek kroji sam sebi sudbinu, kako se uzdiže ili pada svojim vlastitim radom i uništava zlo time što se samozatajom i boli uzdiže do Boga, izvora svega bitka (osma vizija u Chute d'un ange, 1838).

Pjesmotvor je ovaj imao da obuhvati više manjih otsjeka. Izradio je, međutim, samo *Jocelyn* (1836) i *La chute d'un Ange* (1838). U Jocelynu nije više maglovit u pogledu crtanja vanjskoga svijeta kao prije. Daje krajolike (paysages) u izobilju. Ova epska idila potsjeća djelomično na Atalu kod Chateaubrianda, a materiju joj daje doživljaj što se je desio njegovom učitelju l'abbé Dumont-u za vrijeme revolucije. Taj se čovjek sklonio od strahota revolucije, zajedno sa svojom plemićkom učenicom, u neku samostansku kolibu u Cevennes.

Ovaj jednostavni događaj Lamartine je vanredno idealizirao. Junak je njegova epa seljak Jocelyn, čovjek pun samozataje, koji se odriče baštine u korist svoje sestre, stupa u seminar i postaje svećenik. Da se ukloni revoluciji, bježi u Alpe. Tu mu neki francuski emigrant povjerava odgoj svoga djeteta. Jocelyn luta kasnije s tim dječakom po Alpama i otkriva u njemu djevojku Laurence. Zaljubi se u nju. U to ga pozove biskup u Grenoble da podijeli nekom utamničenom biskupu posljednju pomast. Taj crkveni akt može da obavi samo kao svećenik. Priznaje ljubav spram Laurence. Biskup ga poziva da se odreče zemaljske ljubavi i posveti crkvi. Nakon kolebanja pristaje. Laurence se iz žalosti daje na razvratan život. Jocelyn postaje župnik u Valneige i poslije mnogo godina spazi u crkvi raspuštenu Laurence. Nakon jedne godine pozovu ga da podijeli posljednju pomast jednoj ženi na umoru. Bila je to Laurence.

Kao i Atala, i ova pripovijest ulazi po svojoj kompoziciji u okvir, u ono što njemački historičari književnosti zovu »eine Rahmengeschichte«. Čitao ju je neki lovac u Jocelynovim memoarima, koje je dobio od stare služavke Jocelynove. Ep je ovaj i idila s tragičnim završetkom, kakvu su gojili Bernardin de Saint-Pierre i Chateaubriand.

Ideju Jocelyna nastavlja i u *La chute d'un Ange*, gdje u živim bojama crta pokvarenost i opačinu. U 15 vizija prikazuje ljubav anđela Cédara prema Daidhi, ženi koju štiti. Da je mogne oženiti postaje taj andeo čovjek, ali za kaznu bude nesretan. Djeca mu gladuju, a on se ubija. U prikazivanje upletena su razmatranja epsko-filozofske prirode.

S ovim je epom završio svoju književničku karijeru. Što dalje piše ili se odnosi na politiku ili na autobiografiju. *Recueillements poétiques* (1839) su već u službi politike. Brani ustavno kraljevstvo. 1837 piše u osam svezaka *Histoire des Girondins*, kojom uskorava pad julske monarhije i osnutak republike od 1848. U to je vrijeme mnogo radio oko uspostave mira u zemlji. Poslije državnog udara od 2 decembra 1852 gubi važnost. U zadnje doba piše memoare. *Raphaël, Pages de la vingtième année* (1849), *Confidences* (1849), *Confidences nouvelles* (1849). U posljednjoj je knjizi sadržana njegova ribarska idila *Graziella* (1853).

U noveli *Graziella* na romantički način iznaša svoje »ja«. Opisuje u njoj kako se je kao osamnaestogodišnji mladić zaljubio u Napulju u šesnaestgodišnju Graziellu, kćer siromašnoga ribara sa ostrva Procide. Ljubav je njihova posve romantička. Spojena je u jednu ruku sa religijom kao i u *Méditations poétiques* a u drugu romantičnost izbija i u tome što se Lamartine u nju zaljubio, veli, zbog toga što je u njoj vidio originalnost napuljske prirode. Vidi se to osobito u sceni gdje pripovijeda, kako mu se Graziella htjela dopasti time da svoje narodno odijelo zamijeni francuskim. Upravo je dirljiv nesporazumak koji odatle nastaje. Lamartine ne voli francusko odijelo na njoj, a Graziella misli da joj hoće prigovoriti što ne može nikako da se izjednači sa Francuskinjama. Graziella, prava kći prirode, ne razumije njega koji se kao kulturan čovjek nastoji približiti prirodi. Odatle nesporazumci.

Novela je upravo idila u prozi. Ideja joj je kako u kulturi odgojen mladić ne poznaje prave ljubavne strasti. On se ne može da žrtvuje za Graziellu, koja je svoju ljubav spojila zajedno sa vjerom. Kad nije mogla poći za Lamartina, nego je roditelji htjeli dati za Cecca, odluči da pođe u samostan. Na samrti piše Lamartinu da će u nebu misliti na njega.

Uzor Paula i Virginie je svakako očit. Zabilježiti valja i to da Lamartine u pripovijesti ističe kako je u Napulju čitao Posljednja pisma Jacopa Ortis, talijanskog Werthera.

Kako je u zadnje vrijeme pao u nemalu oskudicu, morao je pod stare dane, da se riješi dugova, pisati drame i novele, koje su uza sav sjajan stil od male vrijednosti za prosudivanje njegova talenta.

Napoleon III izbavi ga iz novčanih neprilika, doznačivši mu 1867 doživotnu rentu od pola milijuna franaka. Pjesnik je međutim nije dugo uživao. Umro je 1869.

4. Lamartine-u, kao filozofski pjesnik, najbliže stoji od svih romantičara Alfred de *Vigny*, rođen 1779 u Loches u Touraine. Vjeran plemićkoj tradiciji posvećuje se vojništvu nakon pada Napoleona. Već 1828 istupa iz vojske i posvećuje se poeziji. Sa glavom romantičara Hugo-om došao je u vezu 1820. Kad je 1830 Hugo naglo promijenio političko mišljenje, ohladni ovo prijateljstvo. Sa romantičkim »cénacle« podržava dosta slabe veze.

Kako se vidi, život je njegov bez osobitih doživljaja. On je plemić, katolik, royalista i vojnik. Temperamenat mu je uza sve to pun žalosti, kojoj su izvori romantička svjetska bol (»mal du siècle«), jak upliv Byrona i Chateaubrianda, gubitak naivne vjere, sumnja, a najviše njegova ozbiljna, filozofska i meditivna narav.

Pored Byrona i Chateaubrianda, bili su mu još uzori André Chénier, Delille i Millevoye, kod kojih ima također dosta sjete.

Chéniera cijeni kao i Millevoye-a. Naročito ima kod njega dosta tragova Chénierovu poimanju antike. Antiku gleda kroz naočari ova dva pjesnika: Antika su cvjetne poljane bez osobite »couleur locale«:

Et les bois odorants, berceaux des demi-dieux,
Et les choeurs cadencés dans les molles prairies,
Et, sous les marbres frais, les saintes théories
Nous ne les verrons plus au pied du Parthenon.[1]

Pjesme u kojima se osobito vidi upliv Chéniera jesu *Suzanne au bain* i *Femme adultère*.

Vigny:
Oh, légères beautés,
Dansez, multipliez vos pas précipités.
Bal, Poésie, Delagrave p. 131.

Chénier:
De légères beautés troupe agile et dansante
O visage divin! O fêtes! ô chansons de pas entrelacés.
Malade p. 42

U pogledu versifikacije ima sličnosti, naročito što se tiče rejeta:

Chénier (Heléne I 14):
L'agile matelot aux voiles suspendues
S'arrête....
Vigny (l'aveugle):
Seul, en silence, au bord de l'onde mugissante
J'allais.....

[1]) »Ni mirisne šume, kolijevke polubogova, ni ritmičke korove po mekim livadama, ni svete povorke ispod svježih mramorova ne ćemo više vidjeti na podnožju Partenona.«

Ponavljanje cezure (hémistiche) opominje također na Chéniera.

Chénier (Idylles) Le malade:

Ma mère, adieu, je meurs et tu n'as plus de fils

Vigny (Héléna):

Je pleure, et cependant mon coeur est innocent,
Mon coeur est innocent et je suis criminelle.

Rousseau-ov bijeg od društva i blazirana melanholija Chateaubriandova nalaze u Vigny-u zadnju konsekvenciju: preziranje čovjeka. Vigny je pjesnik pesimizma. S vremenom postaje bezvjerac i mizantrop. Počeo je sa misticizmom, a svršio gubitkom vjere u aristokraciju, legitimitet, Napoleona i demokraciju. Ni u pjesmama ne nalazi utjehe.

A voir ce que l'on fut sur terre et ce que l'on laisse,
Seul le silence est grand, tout le reste est faiblesse.[1])

Ovi glasoviti stihovi iz La Mort du Loup vrlo su karakteristični za nj.

Ako je i imao visoko mišljenje o pozivu pjesnika i značenju umjetnika, pisao je ipak malo. Sva mu je versifikacija stala u malu knjižicu *Poèmes antiques et modernes* (1826), čemu nadođe poslije smrti *Les destinées* (1836, ali izdane istom 1864).

Karakter je svoje lirike najbolje sam označio, rekavši u predgovoru prvoj zbirci: »Le seul mérite qu'on n'ait jamais disputé à ces compositions, c'est d'avoir devancé en France toutes celles de ce genre, dans lesquelles une pensée philosophique est mise en scène sous une forme épique ou dramatique«.[2])

Prva mu se zbirka dijeli na tri dijela: *Le livre mystique* (Moïse, Eloa, Le Déluge), *Poèmes antiques* (La fille de Jephté, La femme adultère itd.) *Poèmes modernes* (Le cor itd.).

Iz prvog je dijela najinteresantnija *Eloa*, gdje obrađuje biblijsku materiju u pesimističkom smislu i potsjeća mjestimice na Miltonov Izgubljeni raj *(Paradise lost)* i Klopstockovu *Mesijadu*. Na savremenike je ova pjesma učinila vanredan dojam. Hugo je isporeduje sa Miltonovim Paradise lost. Sadržaj joj je ovaj: Neki anđeo sakupi u zlatnoj posudi suze što ih je Isus prolio za Lazarom i donese ih pred Boga. Duh Sveti stvori iz njih Eloa, biće saučešća i ljubavi, koje hoće da tješi nesrećnike. Najnesretniji je od njih Lucifer. Njega hoće Eloa da obrati, ali kod toga propada, a Lucifer ostaje ono što je i prije bio.

Ličnost Eloa je inkarnacija romantičke fatalne ljubavi i nije osamljena u romantičkoj književnosti. Njoj odgovara

[1]) »Kad vidiš što je čovjek bio na zemlji i što ostavlja iza sebe, onda je samo šutnja velika, a sve ostalo je slabost.«

[2]) »Jedina zasluga koju niko nije poricao ovim sastavima leži u tome da su one prve u Francuskoj u ovoj vrsti. U njima je neka filozofska misao obrađena u epskom ili dramatskom obliku.«

Kitty Bell u Vigny-evoj drami Chatterton, Dona Sol u Hernani (Victor Hugo), koja više voli bandita negoli kralja, i napokon španjolska kraljica u Ruy Blasu, koja uzdiže Ruy Blasa.

Sa romantikom veže Vigny-a osim ove ličnosti još i obrađivanje neshvaćenog genija, pjesnika koga društvo zabacuje (Stello, Chatterton). U pjesmama je iznio takav motiv u Moïse. Genij Mojsija, nakon svoje moći i slave, osjeća se nesretan i želi mir obična čovjeka.

Hélas! Je suis, Seigneur, puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre![1])

Samotno raspoloženje Mojsijevo naliči na Chateaubriandova René-a. I René-a ubija dosada, a najviše bi volio ili da se nije rodio ili da ga zauvijek zaborave.

Les destinées svršuju posvemašnjim stoicizmom, za koji su osobito karakteristične *La mort du loup* i *Le mont des Oliviers*, a u prvoj pjesmi osobito zaključni stihovi:

Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
Dans la voie où le sort a voulu t'appeler,
Puis, après, comme moi, souffre et meurs sans parler[2])

Kao pjesnik pesimista Vigny nije mogao voljeti prirodu. Ona mu je bešćutna, ne osjeća i ne vidi ljudske boli. Zato se ne može da oduševljava za njene lijepe horizonte, ali ima saučešća sa čovječanstvom koje pati. Ljubav i dobrotu, naročito ljubav prema ženi, osobito naglašava. U *Journal d'un poète* veli (p. 244): »L'amour est une bonté sublime. Il me semble quelquefois que la bonté est une passion. C'était l'enthousiasme de la piété, la passion de la bonté que je sentais en mon coeur«.[3]) Kad je priroda bešćutna ne preostaje čovjeku drugo nego da se utekne ljubavi žene.

U *Colère de Samson* veli doduše da se na zemlji vodi boj između ljudske dobrote (la bonté d'homme) i ženske lukavštine (la ruse de femme). On ipak nije pesimista u pravcu ženske ljubavi, premda je lično u njoj doživio razočaranja (désenchantement). Uza sve to u *La maison du Berger* (1842) i *Wanda* (1847) on rehabilitira ženu.

Njegov pesimizam odnosi se u stvari na promatranje veličine i bijede (»grandeur et misère«) čovjekove i ne sprečava ga nikako u religioznom osjećanju. U *Mont des Oliviers* gdje sumnja u Boga i očajava zbog toga, gdje veli da je Bog gluh i prema dozivanju svoga sina i prema čovječanstvu, ipak nije

[1]) »Jao, Gospode, moćan sam i osamljen. Daj da zaspim zemaljskim snom.«

[2]) »Na putu na koji te pozvala sudbina izvršuj energično svoju dugu i tešku zadaću, a zatim, kao i ja, trpi i umri bez riječi.«

[3]) »Ljubav je uzvišena dobrota. Kadikad mi se čini da je dobrota strast. Naročito sam osjećao u svome srcu strast dobrote, kad je saučešće izazvalo oduševljenje.«

ateista. Njegov pesimizam je komtemplativne prirode i dovodi ga do stoicizma, do uvjerenja da treba sve strpljivo i muževno podnašati. Saučešće (pitié) i solidarnost je jedino što preostaje čovjeku ako hoće da poboljša svoje stanje. To je moral ovoga otmjenog pesimiste.

U njegovu se idejnome razvitku jasno vidi kako ideja sudbine postaje kod njega sve slabija, a raste ideja napretka. 1863 vjeruje, kao i romantičari, čak u »esprit pur«.

5. Dok je Vigny pjesnik samoće i žalosti, *Alfred de Musset* je iskreni pjesnik mladosti, strasti i boli koju strast prouzrokuje. Njega se s punim pravom može smatrati tipičkim reprezentantom romantičke sentimentalnosti.

Ovaj Parižlija (rodio se u Parizu 1810) počinje već kao osamnaestogodišnji mladić sa čistom romantikom. Pripada prvom romantičkom »cénacle«. Tu oponaša druge. Strastvena mu narav još ne dolazi pravo do izražaja. Kao i drugi, voli i on egzotične motive, daleke krajeve, Španiju, Orient. Zanosi se za srednji vijek, za Shakespeare-a, i za Byrona. Čovjek je mode. Novotarije romantičke škole ne uzima ozbiljno.

Kao što mu je u ovo prvo doba ukus neodređen, isto mu je tako neodredeno i zanimanje. Poslije gimnazijskih studija baca se na medicinu, pravo, slikarstvo i bankarstvo.

Sa novom se školom ne slaže u svemu. Ne voli, na primjer, njene bogate rime, neobične epitete ni lokalni kolorit (»couleur locale«). Kaže posprdno za nju: »Le romantisme, c'est l'étoile qui pleure, c'est le vent qui vagit, c'est la nuit qui frissone, la fleur qui vole et l'oiseau qui embaume«.[1]) Pod tim misli valjda Hugoovu liriku, koja obiluje mnoštvom pjesničkih slika.

Prvijenci njegovi *Contes d'Espagne et d'Italie* (1829) još su puni romantičkog konvencionalizma. Orient i Jug, Italija i Španjolska, bili su njemu kao i ostalim romantičarima zemlje prave poezije, strasti i raspojasane slobode. Mladi Musset plaća tribut u ovim prvijencima ovakvome shvaćanju.

Poput drugih romantičara, nije ni on vidio tih zemalja, ali ipak zamišlja u mašti razne dogodovštine (aventures) što se u njima zbiše. Čitava zbirka vrvi od strahota i nemorala. *Don Paez* ubija svoga rivala i nevjernu ljubu; a u *Portia*, gdje pripovijeda povijest jedne mletačke gospode što vara svoga supruga, ubija ljubavnik starog supruga. U zbirci se nalazi još i duhovita pjesma *Mardoche*, gdje obrađuje staru donhuansku temu. Mladić sili ujaka kanonika da mu iznajmi sobu za ljubavno ročište. Ljubomoran ga suprug prekida u tome pothvatu.

[1]) »Romantika je zvijezda koja plače, vjetar koji cmizdri; noć koja dršće, cvijet koji leti i ptica koja opaja mirisom.«

1831 izdaje već drugu zbirku *Poésies diverses*. Već tada otpada od romantičkog »cénacle«. Izrugava se ovoj »école rimeuse« i njezinoj »couleur locale« u *Spectacle dans un fauteuil* (1832).

U glasovitoj orientalnoj pripovijeci *Namouna* imitira Byronova *Don Juana*. Sadržaj joj je ovaj. Renegat Hasan mijenja svake sedmice ženu ili robinju. Napokon se upozna sa španjolskom robinjom Namounom. Nakon sedam dana otpušta i nju i šalje je u Španiju. Ali se ipak jedno u drugo zaljubi. Namouna se prodaje samo da mu se uzmogne približiti.

Već u prvom pjesničkom periodu (1828—31) ističe se Musset dandysmom, blaziranim humorom i posprdnošću. Sa dramama *La coupe et les lèvres, poème dramatique*, i *A quoi rêvent les jeunes filles* završuje svoj mladenački period.

Ovim iskrenim pjesnikom koji govori

Lorsque la main écrit, c'est le coeur qui se fond[1])

vladaju strasti koje je prerano iskušao. Prerano je bio zreo. U pogledu nemoćnosti prema njima sličan je Rousseau-u. Njegove Confessions i Nouvelle Héloïse sa nasladom je u mladosti čitao. Samo što u Musseta nema ništa religioznog. Libertinac je u smislu osamnaestog vijeka. Ljubav mu nije spiritualna kao Lamartineu. Ona je »désir cruel de l'âme et de la chair« (»krvava požuda duše i tijela«). Bol što je prouzrokuje neudovoljena ljubav vrlo često ističe. *Nuits d'août* završuje ovako:

Il faut aimer sans cesse, après avoir aimé.[2])

Zatim:

Après avoir souffert, il faut souffrir encore.
O Muse, qu'importe ou la mort ou la vie.
J'aime et je veux pâlir, j'aime et je veux souffrir.[3])

Zatim:

J'ai fait serment de vivre et de mourir d'amour.[4])

jer, kaže na drugom mjestu.

Rien ne nous rend si grand qu'une grande douleur.[5])

Sve što je doživio u lovu za strastvenim užitkom, to nam jasno i neprikriveno iznosi u svojim pjesmama i dramama. Iz njih jasno vidimo kako poslije užitka slijede melanholično raspoloženje i misao na ništavilo svijeta.

Svu je tu byronsku blaziranost i nemoćnost sintetizirao u *Rolla*. Tu je Musset prikazao sebe samoga. Rolla je devetnaestgodišnji pustopašni mladić pariški. Izgubio je svaku

[1]) »Kad mi ruka piše, srce mi se topi.«
[2]) »Treba ljubiti bez prestanka i nakon što si ljubio.«
[3]) »Nakon što si trpio, treba da još trpiš. Muzo, šta mi je stalo do smrti ili života. Ljubim i hoću da blijedim, ljubim i hoću da trpim.«
[4]) »Zakleo sam se da ću živjeti i umrijeti zbog ljubavi.«
[5]) »Ništa nas ne čini tako velikima kao velika bol.«

vjeru u Boga i svijet. Imetak je podijelio na troje. Svake će godine potrošiti u raskoši po jednu trećinu, da se za tim ubije. Ovu je neznatnu radnju ispunio pjesnik opisima raskošna života i pobožnosti poslije razbluda. Pustopašnika Rollu još uvijek dira pogled na Raspetoga. Proklinje Voltaire-a koji mu je oduzeo vjeru.

Nakon što je izdao Rollu, 1833 zaputi se u Italiju sa Georg Sand-ovicom, u koju se zaljubi. Ali ta ljubav ne potraja dugo. Sandovica je prikazala taj odnošaj, veoma važan za pjesnikovo stvaranje, u romanu *Elle et lui*. Nakon bolesti u Mlecima rastave se. Poslije toga zahvati ga još dublja bolest duševna. Ko je kriv toj rastavi, biografi Mussetovi još nisu utvrdili. Poslije rastave postaje mu poezija zrelijom i čišćom.

Od ovog vremena počinje novi period u stvaranju (1833 do 1835). U tom periodu prevladava prikazivanje strasti i svjetske boli, obični motivi romantičke književnosti. Od doba rastave i osjećaji su mu dublji a tuga iskrenija. U *Lettre à Lamartine* (1836), u elegijama *Nuits de mai, de décembre d'août, d'octobre* (1835—36) izražena je tuga za izgubljenom ljubavi u neobično harmoničkim versovima. *Souvenir* (1841), koja upotpunjuje *Nuits*, osobito je karakteristična za njegov tadašnji pogled na svijet. Iz tih se pjesma dade konstruirati ova filozofija. Svijet izgleda kao san. Sreća bježi od nas. Bol je suđena čovjeku. Uništenje je jedino sredstvo protiv nje. Od prošlog nam života ostaje samo sjećanje, jedino što je trajno i što nam pripada:

Le seul bien qui me reste au monde est d'avoir quelquefois pleuré.[1])

Godine 1835 je osobito plodna. Pored drama i pripovijesti, o kojima će biti riječ na drugom mjestu, važne su mu pjesme *Lucie* i *Stances à Malibran*.

Umro je 1857 od srčane boli, od koje je dugo trpio.

6. Svi su ovi romantički pjesnici bili više ili manje slabe nature i ne stvoriše škole. Lamartine nije uopće htio da stvara kakvu školu. Vigny se sam povukao u samoću. Musset je ubrzo otpao od romantike. Jedini od svih romantičara koji je bio u stanju stvoriti školu i da je održi bio je Victor-Marie *Hugo*.

Njemu, koji je proživio (1802—1885) gotovo čitav devetnaesti vijek, nije mogla kritika prigovoriti da se nije bavio problemima doba. Sam je za sebe rekao da je njegova duša:

Mise au centre de tout comme un écho sonore.[2])

Poziv pjesnika, prema njegovu nazoru, jednak je pozivu učitelja ili moralizatora. Već u predgovoru u *Nouvelles Odes*

[1]) »Jedino dobro koje mi ostaje na svijetu leži u tome što sam kadikad plakao.«

[2]) »Stavljena u središte svega kao zvuk jeke.«

ovako se izražava o pozivu pjesnika: »Le poète doit marcher devant les peuples comme une lumière... Il ne sera jamais l'écho d'aucune parole si ce n'est de celle de Dieu. Ses chants célèbreront sans cesse les gloires et les infortunes de son pays, les austérités et les ravissements de son culte. Telle est la mission gu génie. Ses élus sont ses sentinelles laissés par ie Seigneur sur les tours de Jérusalem et qui ne se taisent ni jour ni nuit«.[1])

Kako se vidi, drži se teorije pjesnika lučonoše, koju je prije njega Klopstock izrazio. Hugo je uvijek bio protivnik književne doktrine l'art pour l'art, a pristaša utilitarizma u književnosti. U prvom predgovoru od Odes piše »que tout écrivain, dans quelle sphère que s'exerce son esprit, doit avoir pour objet principal d'être utile«.[2])

Inspiracija je Hugo-ova različita i mnogostruka. Lirika njegova obuhvaća i one teme koje se kod drugih pjesnika isključuju: ljubav za slobodu i oduševljenje za Napoleona i stare pobjede, francusku »gloire«, humanitarnost, saučešće sa narodima i kraljevima koje stigoše nedaće, ljubav uopće za potlačene i borce za grčku slobodu, kult familije i domaćeg ognjišta i ljubav spram djece. Uz to nalaze svi važniji događaji odjeka u njegovim pjesmama. Hugo je ne samo pjesnik aktuelnosti, nego i prošlih vremena *(Légende des siècles)*.

Kao inspiracija što mu je različita i mnogostruka, isto su mu tako i različita lirska sredstva: rječnik, način izražaja, oblik, strofe i ritam. Dok romantičkoj lirici Lamartine daje elegički, a Vigny filozofski pravac, Hugo joj daje oprečan smjer koji će nastaviti kasnije Gautier i Parnasovci: kult forme i slikovitosti, »pittoresque«. Pored bogate forme u njega se ističe vanredna mašta, koja sve uveličava i voli kontraste. Uveličavanje i kontrast glavne su njegove figure.

Premda obrađuje sve glavnije probleme dobe, premda je humanitaran, ipak nije pjesnik misli. Plitke su mu. Osobina njegove lirike ostaje bujna mašta i savršena forma. Pravo kaže za nj Laserre, da je »peu riche de fonds poétiques«, ali »extraordinairement riche en moyens poétiques« (Le romantisme français str. 252).

7. Život mu je buran i u vezi sa svim političkim promjenama u Francuskoj. Rodio se 1802 u Besançonu od oca oficira, koji je pod Napoleonom dotjerao do generala i grofa. Pošto su oca iz službenih razloga premještali posvuda po Ita-

[1]) »Pjesnik treba da ide pred narodima kao svjetlost. U njemu će naći odjeka samo riječ božja. Njegove će pjesme iznositi bez prestanka slavu i nesreće njegove zemlje, ozbiljnost i uznositost njezine vjere. Takva zadaća pripada geniju. Njegovi odabranici biće straže, neušutkane ni danju ni noću, što ih je postavio Gospod na tornjevima jerusolimskim.«

[2]) »Svakome piscu, radio u kojoj mu drago oblasti, glavno je da bude koristan.«

liji i Španjolskoj, mogla se porodica istom 1809 stalno nastaniti u Parizu. Stanovao je sa majkom u samostanu Feuillantines, koji je ostavio izvjesnih tragova u njegovoj poeziji.

Stručnim se studijama nije nikad ozbiljno bavio, ali pjesništvom već za rana. Kao četrnaestogodišnji dječak piše tragediju. Nekoliko godina iza toga ističe se odama, koje mu pribaviše pohvalu Akademije i nagradu starog pjesničkog udruženja Jeux floraux u Toulousi. I Chateaubriand mu se divi. Već kao mladić ureduje časopis *Conservateur littéraire*. Kao urednik morao se baviti svim mogućim predmetima. Već tada se je obrazovala njegova mnogostručnost u sudenju.

1822 izda prvu zbirku *Odes*, pisane u klasičkome duhu. Romantičkih tragova imade tu malo, ponajviše u shvaćanju pjesnika kao suca, kao mesije čovječanstva. Takvo će shvaćanje izaći na vidjelo osobito u *Les chants du crépuscule* (1835), gdje kaže:

»Peuples! écoutez le poète,
Écoutez le rêveur sacré!
Dans votre nuit, sans lui complète,
Lui seul a le front éclairé.[1])

Ljudevit XVIII nagradi Odes sa 1000 franaka godišnje plate. Pjesnik se je mogao sada oženiti.

Oko 1822 postaje glava prvog romantičkog literarnog društva (»cénacle«). Tom neslužbenom udruženju pripadali su Sainte-Beuve, Alfred de Vigny, Antoine i Emile Deschamps. Mladi spisatelji imali su dva organa *Muse française* i, od 1824, *Globe*. Tu su izlazili članci protiv klasicizma.

1824 izda opet *Odes et Ballades*. Za malo vrijeme od 4 mjeseca čitava naklada bi raspačana. Slava mu je već sada učvršćena. Intenzivnost slika i moć ritma zanijela je publiku. Osobnog osjećaja još nema ovdje. Jedino ode posvećene Napoleonu odaju svježinu i osobnu emociju.

Balade Hugo-ove ovog vremena (1823—28) evokacija su srednjeg vijeka. Vitezovi, trubaduri i srednjovjekovno praznovjerje daje mu materiju.

Virtuoznost u jeziku i u slikama najbolje se pokaza u *Orientales* (1829). Punoglasna rima, ritam i snaga jezika začaravaju čitatelja. Orienta Hugo ne pozna iz vlastitog opažanja; nije ga nikada ni vidio. Jedino je u Španjolskoj boravio u svome djetinjstvu. Orient je u ovoj zbirci književna konvencija, kao i u Mussetovim *Contes d'Espagne et d'Italie*.

Slava mu sveder raste. 1829 postaje glava drugoga Cénacle, kojemu pripadaju Charles Nodier, Ulric Guttinguer, (1785—1866), Hégésippe Moréau (1810—1838), Antony i Emile Deschamps, Sainte-Beuve, Musset i Gautier. Svi su oduševljeni za svoga vođa.

[1]) »Narodi, čujte pjesnika, posvećenog sanjara! U noći, koja bi bez njega bila potpuna, jedino je njegovo čelo osvijetljeno.«

8. Oko tridesetih godina postaje Hugo radikalniji i neprijateljski raspoložen prema crkvi. Chateaubrianda odbacuje. Njemu se uopće samo zato priljubio da uzmogne isplivati na površinu. Do 1830 bio je Hugo legitimist i katolik, od 1830 do u jesen 1834 bonapartist, držeći se prigodice socijalističkih načela. Sve ga to ne smeta da očijuka sa julskim kraljevstvom.

Les Feuilles d'automne (1831) pokazuju novi smjer pjesnikove inspiracije. Govori tu mnogo o djeci i o porodici. I religiozni motivi dodoše tu do izražaja. Ljepota i harmonija prirode oduševljava ga.

Po prvi put dolazi do jačeg izražaja humanitarizam, koji se tridesetih godina u francuskoj književnosti osobito širi. Već je u *Le dernier jour d'un condamné* (1829) izrazio saučešće sa onima što dodoše u sukob sa strogošću zakona. U pjesmama se vidi uz to neko kolebanje u pogledu vjere i rojalizma. Ni u vjeru ni u rojalizam nema pouzdanja.

Istim duhom odišu i *Les voix intérieures* (1837) i *Rayons et ombres* (1840), samo što još Voltaire-a nemilosrdno osuđuje. U pjesmi *Vache* (Voix intérieures) imamo prvi početak simbolizma.

U *Chants du crépuscule* (1835) pridolazi ovim motivima još i satira. Ples u gradskoj vijećnici, glasovanje u skupštini (Komori), po koje samoubivstvo i nesretna Poljska itd. daju pjesniku sujete za ovu zbirku.

Od 1840 šuti kao liričar punih trinaest godina. Za to je vrijeme izdao samo dramu *Burgraves*, koja završuje romantiku na pozornici i opis puta po Rajni, što ga je 1842 poduzeo po svoj prilici zbog ove drame.

U to se doba daje sasvijem na politiku. 1845 postaje član Gornjeg doma (»pair de France«). U početku se približavao Napoleonu III. Poslije državnog udara od 2 decembra 185! raskrštava se s njima i polazi dragovoljno u progonstvo na Jersey, ostrvo koje pripada Engleskoj.

Kako se njegova inspiracija vlada u to doba, reći će se u poglavlju o lirici poslije pedesetih godina.

U glavnom se već sada može reći da se Hugo-ova pjesnička fiziognomija najbolje ogleda u lirici. On ostaje lirski talenat i u romanu i u drami. Poglavlja što slijede jasno će to prikazati.

9. Pjesnik formalista romantičke škole je Théophile *Gautier* (1811—1872), Gaskonjac iz Tarbesa u Pirenejima. U početku se već bavio slikarstvom. Stupivši u mladosti u romantički »cénacle« zamijenio je kist sa perom. Njegov prvobitni dar gledanja i smisao za oblik i slikovite pojedinosti (»le détail pittoresque«) ostao mu je diljem čitava života. Na pri-

rodu uopće gleda okom kipara, a ne okom pjesnika, koji se oduševljava.

Kao Musset i on počinje sa romantičkim kapricama, da uzbuni klasičare i dobre građane. Njegov *Albertus ou l'âme et le péché, légende de théologie* (1833) odgovara posvema Mussetovu *Mardoche. Comédie de la mort* naliči opet Mussetovoj *Namouna*.

Ritam mu je lagan i neprisiljen. Posjeduje osobit dar za biranje slikovitih riječi. Mašta mu je divna; samo mu nedostaje dubine osjećaja. Jedino u par pjesama ima osjećaja melanholije. *(Lamento* u *Poésies diverses, Tristesse en mer, Symphonie en blanc majeur, Le clair de lune sentimental, Les vieux de la vieille* u *Émaux et Camées).*

Najdubljih tragova ostavlja u njegovim pjesmama bojazan pred smrću *(Albertus, La comédie de la mort).* Obzirom na ovaj dominantan osjećaj i savršeni oblik ispravna je karakteristika što ju je dao svojim pjesmama:

Mes vers sont des tombeaux tout brodés de sculpture.[1])

Kritičari i pjesnici koji govore o njemu dijele se u dva tabora. Jedni ga zbog forme dižu u nebesa, kao Baudelaire, a drugi ga kude.

Važnost je njegova za razvitak francuske poezije golema. Ne samo što od njega polazi Baudelaire, nego je on u romantičkoj školi začetnik onoga smjera francuske lirike koja polazi od André Chéniera. Otac je poezije bezlične (impersonalne) i književne doktrine o umjetnosti koja je sama sebi svrha (»l'art pour l'art«). Po njoj je poeziji glavno oblik, a moral i misao sporedno, gotovo suvišno. Tu su teoriju doduše već ispovijedali pjesnici osamnaestog vijeka, ali ju je do krajnosti dotjerao istom Gautier, tvrdeći da je sujet »une chose parfaitement indifférente aux peintres de pure race« (stvar posve sporedna slikarima čiste rase).

10. Kritičar romantičke škole *Charles-Augustin Sainte-Beuve* (1804—1869) je također pjesnik. Osobito se istakao u formalnom pogledu: odviše smjelim cezurama, zakoračenjima u stihovima (enjambement) i inversijama, sasvijem u smislu romantičke poezije.

U pogledu sadržaja (lirskih tema) drži se mode. Oko 1829—30 u modi je byronsko raspoloženje. Svaki je mladić htio biti mističan, neutješivo žalostan i melanholičan. I Sainte-Beuve iznosi u *La Vie, Poésies et les Pensées de Joseph Delorme* (1829) ovakovo sentimentalno raspoloženje. Melanholija i dosada (»ennui«) u toj su zbirci književna konvencija. Napustio ju je u *Consolations* (1830) i *Pensées d'août* (1837). Tu se donekle otresao pesimizma.

11. Braća *Emile* i *Antony Deschamps* članovi romantičkog »cénacle«, važniji su kao propagatori romantičkih

[1]) »Moji su stihovi grobovi izvezeni (= načičkani) skulpturama.«

ideja u spisima i u prijevodima negoli kao pjesnici. Emile se bori za romantiku u *Muse française* i u *Etudes françaises et etrangères* (1829—35). Predgovor posljednje zbirke je manifest romantičke lirike, kao Hugo-ov predgovor Cromwellu što je manifest nove drame. Prevodi Schillera i Goethea na francuski. Njegov se brat Antony zanima za Italiju. Prevodi Dantea i Petrarku, obojica pak Shakespeare-a. Dante-a romantičari osobito vole. Hugo-u su Milton i Dante »les deux seuls poètes des temps modernes qui soient de la taille de Shakespeare« (jedina dva pjesnika u novom vijeku koji su Shakespeare-ove veličine).

12. Romantičar, koji je najviše razumijevao njemačku romantiku je *Gérard de Nerval,* pravim imenom *G. Labrunnie* (1808—55), pjesnik sanjarskog karaktera. Sa finim je razumijevanjem prevodio Goethe-ova Fausta, Uhlanda, Tiecka, Platena, Rückerta. Njegovo malo djelo *Sylvie* i danas se sa nasladom čita. Ova novela autobiografske je prirode. Uvodi nas u provinciju Valois (Ermenonville), gdje je Gérard proveo djetinstvo. Pokazuje nam kakovom lakoćom autor prelazi iz realnosti u sanjarenje i obratno. U žene koje voli unosi ideal kakav je stvorila njegova mašta presićena srednjovjekovnom romantikom. Sylvie je doduše realno biće, ali je Gérard iz nje stvorio ženu, kakvu su sebi mogli zamišljati samo srednjovjekovni trubaduri, Dante u Beatriči ili Don Quijote u Dulcineji del Toboso.

U životu bio je Gérard ekscentričan, sanjarski raspoložen tip koji je završio samoubistvom.

Protivan ekstremni tip romantičara prestavljao je *Petrus Borel* (1809—1859), *le Lycanthrope* (čovjek u podobi vuka), kako se sam nazivao, u stvari romantički anarhični vitez, koji je preduzeo sebi da uništi »le mensonge social« (društvenu laž)! U stihovima je drzovitom slobodom nagoviještao Baudelairea i Richepina *(les Rapsodies* 1852), a u novelama *Contes immoraux)* izazivao dobre građane.

13. Satiričar romantičke škole je *Auguste Barbier* (1805—82). Njegove su satire za julske revolucije (1830) osobito djelovale. U l'Idole ustao je protiv Napoleonova kulta, a u La curée protiv egoizma pobjednika od 1930. Bez pravog razloga padoše u zaborav njegovi soneti i himne, u kojima ga Italija inspirirala (Pianto).

14. Romantika je i u provinciji izazvala više literarnih radova, koji se većinom kreću u smjeru provincijske umjetnosti (njemački Heimatskunst = francuski poètes du terroir). Nije izazvala doduše literarnog pokreta. Ali i ovo je dosta, kad se zna da je u Francuskoj već od vijekova sve skoncentrisano u Parizu.

Bretanja je dala *August Brizeux-a* (1803—1858). Njegova pojava dolazi do značenja istom u drugoj polovici 19

vijeka. Poezija mu je puna impresija iz pokrajine u kojoj se rodio i nostalgija za njom. Boravak u Parizu nije ga odvratio od rodne mu zemlje. 1832 izade mu idila *Marie,* u kojoj slavi svoju mladenačku ljubav. Putuje po Italiji i Grčkoj, ali sveder ostaje vjeran svojoj zemlji. U tercetima prevodi Dantea (1822). Pjesme što potječu od talijanske inspiracije nisu mu uspjele: *La fleur d'or ou les Ternaires* (1841) i *Primel et Nola* (1842). Epopeja njegova kraja *Les Bretons* (1845) osobito je uspjela u pogledu vjernosti prikazivanja i kolorita. I *Histoires épiques* (1855) oslanjaju se djelomice na rodnu grudu. Nastojao je da bude naravan i jednostavan uza sve što je velikom pomnjom i skrupuloznošću dotjerivao svoje stihove. Najbolje ga je karakterizirao Pellissier (Le mouvement littéraire str. 169) rekavši za nj: »Rusticité bretonne et subtilité florentine, voilà Brizeux tout entier.«[1])

15. I *Joseph Autran* (1813—1871) ostaje u svome kraju (Marseille). Vrlo tačno i donekle po uzoru starih spisatelja opisao je provansalsko more, rad i muku ribara: *La Mer* (1835) i *Poèmes de la mer* (1852, 1859). Istu tačnost u opisivanju pokazuje i *Laboureurs et soldats* (1854) i *La vie rurale* (1856). Stil je neprestano dotjerivao kao i Brizeux. Njegov je ukus klasičan, što se vidi i po tragediji *La fille d'Eschyle* (1848).

16. *Hégésippe Moreau* (1810—1838) pisao je malo, većinom stvari melanholičke prirode, nešto između »chanson« i elegije. Najpoznatija mu je stvarca *La Voulzie,* koja se nalazi u svim antologijama. Opjevao je Provins, gdje je proveo svoju mladost.

17. Udaljuju se od umjetnosti kraja (Heimatskunst) i posvećuju općenitim problemima dva provincijalna pjesnika, oba iz bogatog i mističnog Lyona: *Victor de Laprade* (1812—1823), pjesnik srodan Lamartine-u, i *Joséph Soulary* (1815—1891), izvrstan pjesnik soneta *(Sonnets humouristiques),* pjesničkog oblika koji je bio dosta zanemaren u francuskoj književnosti poslije Ronsarda. Rehabilitirao ga je istom romantičar Sainte-Beuve u pjesmama *Joseph Delorme.*

U pjesničkom razvitku prvoga razlikujemo dvije faze panteističku i kršćansku. U *Les parfums de Madeleine* (1839) je deskriptivista. Kasnije se daje na simboličku epopeju *Psyche* (1841), koja potsjeća na Lamartineov *La chute d'un Ange* i Vigny-eva *Eloa.* Tu prikazuje različite faze razvitka čovječje duše od prvog grijeha u raju. Njegove pjesme nose opće odgojni i retorski karakter. Inspiracija mu je ili religiozna ili moralna ili potječe od ljepote prirode. *Poèmes et Odes* (1844) nijesu mu tako učene. Kršćanskim su duhom zadojene

[1]) »Čitav Brizeux nalazi se u florentinskoj suptilnosti i seljačkoj oporosti bretonskoj.«

Poèmes évangéliques (1852), *Les symphonies* (1858) i *Les idylles héroïques* (1858). U posljednjemu tvrdi da je glazba prava umjetnost našega vremena. Idilički ep *Pernette* (1868) i *Le livre d'un père* (1876), gdje u 44 pjesme dijeli savjete djeci, drže najboljim njegovim djelima. *Pernette* i Brizeuxovi *Bretons* je najbolje što posjeduje francuska književnost u književnoj vrsti seoske idile.

18. Od žena pjesnikinja romantičkoga doba osobito se istakoše *Marceline Desbordes Valmore* (1799—1885), koju je, osim romantičara, i Verlaine osobito cijenio, *Amable Tastu* (1798—1885), *Anaïs Ségalas* (1814—1890) i Mme *Ackermann* (1813—1890). Desbordes pjeva idile, romance i elegije u blagoglasnom jeziku. Dive joj se Lamartine i Sainte-Beuve. Ségalas pjeva o djetetu i za djecu. Između ovih isticala se i Mme Ackermann svojom neženskom filozofijom. Pjevala je filozofske pjesme i romance pune melanholije. Pesimistički je raspoložena i nije religiozna.

LITERATURA PREDMETA:

Th. Gautier: Les progrès de la poésie française depuis 1830. (U Histoire du romantisme istoga autora, p. 293—399). — *Becker:* Streifzüge durch Victor Hugos Lirik (ASNS XVII). — *Bastier:* Victor Hugo und seine Zeit. Leipzig 1908. — *Brunetière F.:* L'Evolution de la poésie lyrique en France au dix-neuvième siècle. Leçons professées à la Sorbonne. 2 sv. P. 1894. — *Chantavoine H.:* Les poètes de 1820 à 1850. (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ove zbornika). — *Citoleux Marc:* La poésie philosophique au XIX siècle. — *Dorison,* Alfred de Vigny, poète philosophe. Colin 1893. — *Foss:* Die Nuits von Alfred du Musset. Berlin 1902. — *H. Heiss:* Neuere Literatur über Victor Hugo. (Germ.-rom. Monatschrift I). — *Hennequin:* Quelques écrivains francisés 1890. (O Hugovu stilu osobito uspjela studija). — *W. Küchler:* Über das künstlerische Element in Th. Gautiers Persönlichkeit und Schaffen. (U ZFSL. XXIX). — *L. Séché:* A. de Vigny et son temps. P. 1902. — *M. Masson:* A. de Vigny. P. 1908. — *E. Zyromski:* Lamartine, poète lyrique.

Biografije pjesnika koji ovamo spadaju nalaze se u GEF: Th. Gautier od *Maxime du Camp;* A. de Vigny od *Maurice Paléologue,* Hachette 1891; Victor Hugo od Léopold Mabilleau, Hachette 1893; A. de Musset od *Arvède Barine* (= Mme Vincent). U Petit de Julleville-ovom zborniku VII sv. Lamartine od *Petit de Julleville,* Victor Hugo od *Gaston Deschamps.* Najbolju stariju kritičku biografiju Hugo-ovu dao je *Edmond Biré,* Victor Hugo avant 1830, P. 1933, V. H. après 1852, P. 1894.

Najnovija literatura o Lamartine-u: *Barrière P.:* La musique dans la poésie de —.[1]) RHLF 36, 511—536. *des Cognets Jean:* La vie intérieure de —. Deschanel E.: —. 2 vols. Calman-Lévy 1893. *Doumic:* — 1902. (GEF). — *Gerhard Herman:* Der Versbau Alphonse Lamartines. (Njem. dis.). — *Guillemin Henri:* — et son Ode deuxième à Némésis (1832) RHLF 40, 497. *Kramer Cornélis:* — et André Chénier: La Chute d'un Ange, RHLF 37, 321—346. *Lafont Aimé:* Narcisse ou les amours de —. 1929. — *Masson Pierre-Maurice:* — 1910. — *Mehnert Kurt:* Über Lamartines politische Gedichte. (Njem. dis.). — *Nanteuil Baron de:* Essai d'une méthode pour établir un texte définitif des poé-

[1]) Crtica — znači isto ime kao na početku alineje.

*

sies de — RHLF 43, 364—385, 513—534. *Rod E.:* — (Classiques populaires) 1893. *Zýromsky E.:* —, poète lyrique. Colin 1898.

Najnovija literatura o biografiji i lirici V. Hugo-a: *Bellessort A.:* — —. Perrin 1929. *Berret P.:* 1) — —. Garnier frères 1927 (Bibliothèque d'Histoire littéraire et de Critique, upor. Cahen RHLF 35, 454. Sadrži čitav život pjesnikov i daje analizu svakog djela). 2) La philosophie de — — (1854—1859) et deux mythes de la Légende des Siècles: Le Satyre — Pleine Mer — Plein Ciel. 1911. 3) Le Moyen-Age dans la Légende des Siècles et les Sources de — —. 1911. — *Cohen G.:* Essai d'explication du Cimetière marin. — *Dubois l'Abbé Pierre:* — —. *Dupuy E.:* — —, l'homme et le poète 1887. — *Flutre Fernand:* Eclaircissements sur les »Feuilles d'Automne« RHLF 35, 403, 545. — *Gregh F.:* L'Oeuvre de — — . Flammarion 1933. — *Grégoire Edmond:* L'Astronomie dans l'oeuvre de — —. Droz 1933. *Huguet Edmond:* Le Sens de la forme. La couleur, la lumière et l'ombre dans les métaphores de — —. *Hunt H.-J.:* L'Impulsion socialiste dans la pensée politique de — —. RHLF 40, 209—223. *Jay-K. Ditchy:* La Mer dans l'oeuvre littéraire de — —. 1925. *Jourda Pierre:* Le »Nembrod« de J.-J. Ampère et la »Fin de Satan« RHLF 32, 226—241. *Lanson Gustave:* Un document espagnol sur le séjour de — — à Madrid en 1811. RHLF 34, 189. *Le Breton André:* La Jeunesse de — —. Hachette 1928. (Upor. Souriau RHLF 36, 143). *Ledu A.:* Le rythme dans l'alexandrin de — —. Hachette 1929. (Upor. Mornet RHLF 38, 124). *Levaillant Maurice:* — — Tristesse d'Olympio. Champion 1928. (Upor. Mornet RHLF 37, 118). *Mlle Mysie — E.-L. Robertson:* L'épithète dans les oeuvres lyriques de — — publiées avant l'exil. Champion 1927. (Upor. Refort RHLF 35, 452). *Remigereau François:* Pour une mise au point: Du Fouilloux, E. Binet, Rocoles et — —. RHLF 41, 32—53. *Renouvier Ch.:* 1) — — le philosophe 2 vols. Colin 1900. 2) — — poète. *Rigal E.:* — —, poète épique. Soc. fr. d'impr. et de librairie 1900. *Roeth Dr. Karl:* — —'s Année terrible. (Njem. dis.). *Saurat D.:* La religion de — —. Hachette 1929. *Schiebries Friedrich:* — —'s Urteile über Deutschland. (Njem. dis.). *Schinz Albert:* L'Unité dans la carrière politique de — —. RHLF 29, 15. *Stapfer Paul:* — — à Guernesey 1906. *Stolten Otto:* Die Entwicklung des bildlichen Ausdrucks in der Sprache — —'s. (Njem. dis.). *Thouvenin Georges:* 1) La légende orientale de Nemrod et le Glaive de — —. RHLF 40, 49—76. 2) »Le Derviche« des Orientales. Les Sources de — —. RHLF 37, 347—367.

Iz najnovije literature o Alfred de Musset-u: *Cassou Jean:* Les Nuits de —. 1930. *Gastinel:* Le Romantisme de —. Rouen 1933. *Gauthier-Ferrières:* — Larousse 1909. *Giraud Jean:* — — — et trois romantiques allemands. RHLF 1911, 1912, 1917. *Hendreich Dr. Otto:* — — — ein Vertreter des »esprit gaulois«. Njem. dis. *Henriot Emile:* — — — Plon 1930. (U zbirci Les Romantiques. Upor. Jasinski RHLF 39, 594). —. Hachette 1929. *Lenoir Raymond:* La philosophie de —. RHLF 36, 338—354. *Lyonnet Henry:* Les Premières d'— —. Delagrave 1927. (Upor. P. Gastinel RHLF 35, 598). *Maurras Charles:* Les Amants de Venise. *Nienkirchen Friedrich:* — — —'s Gedichte sur la Paresse. Njem. dis. *Séché L.:* — — —. 2 vols. 1907. *Wolter Konrad:* — — — im Urteile George Sand's. Njem. dis.

Iz najnovije literature o Vigny-u: *Baldensperger F.:* — — —. Contribution à sa biographie intellectuelle. Ed. Nouv. Revue critique) 1912. *Citoleux Marc:* — — — Persistances classiques et affinités étrangères. Champion 1924. (Upor. RHLF 32, 14. Isti autor napisao je još knjigu o Lamartine-u i Mme Ackermann). *Dupuy Ernest:* 1) — — —, ses amitiés, son rôle littéraire. 2 vols. 1910—1912. 2) — — —, la vie et l'oeuvre 1913. 3) — — — l'homme et l'oeuvre 1910. *Estève Edmond:* — — —, sa pensée et son art 1923. *Flottes Pierre:* La Pensée politique et sociale d'— — —. Les Belles Lettres 1927. (Upor. Estève RHLF 35, 276). — — — Perin et Cie 1925. (Upor. Jean Giraud RHLF 33, 642).

Kaufmann Eugen: — — — im Urteil seiner Zeitgenossen. Njem. dis. *Lauvrière:* — — —. Colin 1910. *Séché L.:* — — — et son temps Juven s. a.

Iz literature o Th. Gautieru: *Boschot A.:* — —. *Spoelberch de Lovenjoul:* Histoire des oeuvres de — — 1887.

O manjim pjesnicima i općim pitanjima: *Boulenger Jacques:* Marceline Desbordes-Valmore. Sa vie, son secret. Plon 1926. (Upor. Martino RHLF 34, 258). *de Liefde Carel-Lodewijk:* Le Saint-Simonisme dans la poésie française entre 1825 et 1865. Haarlem 1927. (Upor. Martino RHLF 36, 602). *Grant Elliot Mansfield:* French poetry and modern industry, 1830—1870. Cambridge USA 1927. (Upor. Estève RHLF 36, 138). *Moreau Pierre:* Le »Mystère Béranger« RHLF 40, 186—207. *Müller Oskar:* Technik des romantischen Verses. (Njem. dis.). *Ramm Walter:* Jean Jacques Ampères lyrische Dichtungen. (Njem. dis.). *Séchaud Pierre:* Victor de Laprade. L'homme. Son oeuvre poétique. Picard 1934. (Upor. Delafarge RHLF 40, 134). Ulrich Dr. Guillaume: Essai sur la chanson française de notre siècle. *Wirthwein Theodora:* Elegie bei Millevoye. Njem. dis.

GLAVA PETA

ROMANTIČKA DRAMA (RAZVITAK I GLAVNI PRETSTAVNICI) I KOMEDIOGRAFIJA

1. Jačina francuske romantike počiva u lirici. U njoj se ona pokazala u svoj svojoj snazi time što je unijela novu notu: čiste osobne osjećaje.

Kao literarni pokret nije se romantika ograničila na reformu lirike i metra, nego se svom žestinom bacila na reformu drame, misleći, ako svlada klasičku dramu na pozornici, da je uništila uopće klasicizam u Francuskoj. Imala je i pravo, ako se ima na umu da je drama bila glavni produkat francuskog klasičkog perioda.

Svi predgovori i manifesti romantičara vode računa jedino o drami. O njoj romantičari raspravljaju ponajprije teoretski, da se bace iza toga na djela. Ali valja već sada istaći činjenicu da su svi romantički produkti na dramskom polju, izuzevši male Mussetove drame, ostali bez trajne literarne vrijednosti, dok je, naprotiv, romantička lirika ostavila djela koja će uvijek pretstavljati modernu francusku književnost.

2. Romantičku je dramu samo donekle pripravila dramatika carstva, koja se, kako smo vidjeli, još sasvim drži klasicističkih tradicija. Sam Napoleon cijeni jedino klasičku dramu. Dok je njegova policija zabranjivala svaku tragediju u kojoj bi se mogla naslućivati kakva protivnost politici moćnoga cara, nagradivao je on obilno tragedije vojničkoga sadržaja. Pisci, kao profesor retorike *Luce de L a n c i v a l*, za koga danas zna jedva koji »érudit«, uspijevali su. Njegov *Hector* (1809) pribavi mu penziju od 6000 franaka.

Sve tragedije Napoleonova doba naliče kao jaje jajetu. Sve su imitacija ili Racine-a ili Corneille-a i Voltaire-a. Rimska i grčka povijest, a donekle i biblija, daju joj najviše sujeta. *Antoine-Vincent A r n a u l t* (1776—1844), *Victor Joseph de J o y* (1764—1846), a donekle već i spomenuti *Louis Jean-Nepomecène L e m e r c i e r* (1771—1840), *Gabriel L e g o u v é*, *B a o u r - L o r m i a n* i spomenuti *Luce de Lancival*, *Soumet* itd. dadoše sijaset takovih komada.

Nestor napoleonskih tragedija *Jean-François Ducis* (1733 do 1816) prekraja na klasičku Shakespeare-a po klasičkom kalupu. Ovakovih prekrajanja biće s vremenom i više.

Osnovatelj provansalske filologije *François-Juste-Marie R a y n o u a r d* (1761—1836) čini se kao da već hoće 1805 prekinuti s klasičkim motivima. 1805 prikazivahu se njegovi

Les Templiers, kojima je predmet uzet iz srednjeg vijeka. U uvodu drugoj svojoj drami *(Les Etats de Blois*, 1810) već izrično govori da treba prekinuti s klasičkim predmetima. Pozornica imade prikazivati »Les grands événements et les fameuses catastrophes que l'histoire moderne et surtout nos propres annales offrent à la méditation poétique.«[1]) To već jako upućuje na romantičarske reforme.

Pred svoju smrt klasička tragedija poče da se nacionalizira i historizira. To nacionaliziranje i historiziranje nastavlja Lemercier u *Charlemagne* (1816) i u *La Démence de Charles VI* (1820). Posljednja tragedija već zasiže u početak bojeva romantičara.

Razvitak je historičkih studija bio uopće od velike važnosti za razvitak romantičke drame. Chateaubriandovi *Les Martyrs* (osobito šesta knjiga) otkriše historiju. Od 1819 izlazi sva sila historičkih memoara, dokumenata i kolekcija (1819 od Petitot-a i Monmerqué-a, 1823 od Guizot-a, 1824 od Bachona). Sve su ove godine važne i za razvitak romantičke drame.

Za uvođenje historičke materije u dramu važan je još iz 18 vijeka *H é n a u l t*. Njegov *François II* svidio se i klasičaru Voltaireu. Grof Roederer uvodi je također (1819 *Le Marguillier de St. Eustache*). Ali na ovu dvojicu ne nadovezuju romantičari.

Od historičke se materije na pozornici nadaju romantičari da će donijeti istinitost, realizam, da će potisnuti na pozornici konvencionalni idealizam klasičke tragedije. Interesantno je ono što još 1820 piše jedan savremenik radanja romantičke drame, J.-R. de *G a i n - M o n t a g n a c*, pisac nekih historičkih komada: »Familiarisés avec des révolutions terribles, sans cesse renaissantes, qui, de françaises deviennent européennes et près desquelles les guerres civiles dont Corneille fut le témoin ne sont que de jeux d'enfants, quelle émotion et quelle étude irions-nous chercher au théâtre tel qu'il existe? Que peuvent maintenant nous apprendre des poèmes écrits dans un langage conventionnel nous offrant des personnages qui portent plus souvent un masque habilement colorié qu'une figure vivante? Vieillis par une longue et dure expérience, il nous est devenu impossible d'être intéressés par des ouvrages qui ne reposeraient que sur un idéal convenu: et le langage magnifiquement vague de la tragédie, en vers, sa froide pompe et ses narrations épiques ont usé en France tout leur effet. Nous avons besoin désormais d'un art plus simple, plus près de la nature et de la vérité. On ne pourra plus commander notre intérêt qu'en nous montrant

[1]) »Velike događaje i poznate katastrofe što ih moderna povijest, naročito naša vlastita, pruža pjesničkom razmišljanju.«

les hommes qui ont influé sur le sort des peuples tels qu'ils ont été en effet: en les faisant parler et agir comme nous sentons qu'ils ont dû agir et parler«.[1])

3. *Alexandre Duval,* pisac preko 50 drama i komedija, bio je pravi dramaturg carstva. Ne nastavlja produkat 18 vijeka, tzv. »comédie larmoyante«, ali se pridržava klasičkih principa. Pisao je historičke komedije, comédies de moeurs, comédies d'intrigue i de caractère. U historičkoj je komediji preteča plodnoga Scribe-a. Historičku je komediju gajio i Lemercier *(Pinto,* 1800 i *Christophe Colomb,* 1809).

U komediji se carstva zapažaju neke pojave koje se i u kasnijem razvitku opetuju. Komediograf *Collin d'Harleville* (1775—1806) pripada još osamnaestom vijeku. On više gaji karakterne komedije Molière-ovog tipa. Isto i *Jean-Stanislav Andrieux* (1759—1833). *Louis-Benoît Picard* (1769—1828) uzimlje sebi za uzor vesela Regnarda. Crta život i prilike (»moeurs«) za revolucije i carstva sa moralizatornom tendencijom. Po zapovijesti vlasti napušta crtanje »moeurs« i zamjenjuje ih sa domaćim životom (»sujets domestiques«). Preteča je u neku ruku Labiche-a. »Comédies de moeurs« gaji i *Etienne.*

Komedija se za carstva uopće održala na većoj visini negoli tragedija. Pokazuje dapače i zarotke daljeg razvitka u obliku »comédie historique«. Publika, međutim, daje prednost jednoj novoj književnoj vrsti (genre littéraire), t. zv. mélodrame, u kojem se sve vrti oko vanrednih događaja, otmica, umorstava, tajinstvenih sastanaka itd., gdje vjerojatnost i realnost potpuno iščezavaju. Razumljivo je to zbog toga što je publika onoga vremena voljela romane u kojima sve vrvi od grozota. Čitali se romani *Anne Radcliffe, Mme Cottin* i *Ducray-Duminil-a,* a koje kasnije nastavljaju *Sue* i *Soulié.* Takva publika voljela je gledati i na pozornici onu istu materiju koju je čitala i u romanima.

Mélodrame je produkat prvoga carstva. U razvitku drame u 19 vijeku igra odlučnu ulogu. Njen cadre preuzimlju

[1]) »Kako smo obikli na strašne revolucije, koje se neprestano rađaju, najprije kao francuske da postanu evropske, i prema kojima su građanski ratovi što ih je gledao Corneille bili dječje igračke, što možemo da osjetimo i naučimo na pozornici kakva je danas? Čemu nas danas mogu da nauče poemi napisani konvencionalnim jezikom, prežajući nam lica što nose češće vješto koloriranu masku negoli živo lice? Ostarivši u dugom i teškom iskustvu, nemoguće je da nas i dalje zanimaju djela osnovana na konvencionalnom idealu. Jezik veličajno neodreden kakav je u tragediji u stihovima, njezina hladna pompa i njena epska pripovijedanja izgubiše u Francuskoj svaki efekat. Trebamo odsele umjetnost jednostavniju, bližu prirodi i istini. Naš će se interes moći pobuditi samo time ako nam se prikažu ljudi koji su uplivali na sudbinu naroda i to onakvi kakvi su uistinu bili i ako ih se pretstavi da govore i sada onako kako mislimo da su doista govorili i radili.«

romantičari Victor Hugo i Alexandre Dumas père. Za carstva su glavni pisci melodramskih komada *Bouchardy, Anicet Bourgeois, Ennery,* a osobito *Guilbert de Pixérécourt.* Ovaj posljednji ulazi i u literarnu historiju. Na njegov rad nadovezuje glava romantike Victor Hugo. Mélodrame se razvija osobito nakon 1800. I najglasovitiji glumci onoga doba kao *Frédéric Lemaître* i *Mme de Dorval* igrali su mélodrame.

Ovu genezu romantičke drame utvrdio je još 1841 *Charles Nodier,* koji je stajao u prijateljskim vezama sa romantičarima. U predgovoru ukupnom izdanju Pixérécourt-ovih melodrama što izadoše te godine, reče naime: »La tragédie et le drame de la nouvelle école (romantičara) ne sont guère autre chose que des mélodrames relevés de la pompe artificielle du lyrisme«.[1])

Nakon ovih uvodnih riječi o genezi romantičke drame promotrićemo dramu nove škole.

4. Romantička drama ishodi dakle iz dvaju vrela: 1) od pomenutih historičkih scena, o kojima će trebati još ponovno govoriti i 2) od melodrama. Upravo se može kazati, Hugo i Dumas ne stvoriše nove drame. Oni tek dadoše starom melodramskom »cadre-u« i historičkoj materiji, koja ulazi pomalo u modu, svoje glavne osobine, prvi lirizam, a drugi tehniku.

Romantička drama ima ove najvažnije osobine: 1) Od klasičke se tragedije razlikuje time što ne pozna tri jedinstva. 2) Klasička francuska tragedija prikazuje moralnu krizu, skoncentrisanu i sintetizovanu u 24 sata, polažući osobitu važnost na eleganciju dikcije, na uzvišeni stil (style soutenu), na tirade, rezoniranje itd., romantička drama ide zatim da poda što slikovitiju evokaciju prošlosti (le pittoresque historique). 3) Junaci romantičke drame nosioci su neke filozofije, kojom se razlikuju od obična građanina. Romantičari osobito rado prikazuju takove junake kojima vlada neka fatalna strast. Romantički je junak žrtva te strasti. Njoj se ne mogu oduprijeti. Hugo je tako zamislio ἀνάγκη (nuždu) u romanu *Notre-Dame de Paris.* 4) Kako je junak romantičke drame obično simbol izvjesnog filozofskog nazora ili neke strasti, psihologija je u njoj isključena, dok je u klasičkoj tragediji najvažnija baš psihološka analiza. 5) Najvažnija novotarija te drame sastoji se utome što miješa dramske vrste: tragediju, komediju i »dramu« u užem smislu. Klasicizam nije poznavao toga miješanja.

Pored toga, romantička drama miješa i druge vrste pjesništva i književnosti uopće: ne samo epiku i liriku, nego i historiju. Ona ima tendenciju da na pozornici zamijeni sve-

[1]) »Tragedija i drama nove škole nijesu ništa drugo nego melodrami u kojima je istaknuta vještačka pompa lirizma.«

ukupno pjesništvo. Romantička drama ima da bude integralna slika života.

4. Da bi saznali kako se razvijao ovaj karakter nove drame, kakvi i koji su književni bojevi u tome razvitku odlučivali, treba sa nekoliko riječi prikazati pojedine etape.

Nakon Diderota i Merciera Mme de Staël predočila je Francuzima sterilnost njihove »tragédie classique«. To je učinila u poznatom spisu *De l'Allemagne*. Tu je dala analizu drama Goethe-a, Lessinga i Schillera, glavnih protivnika francuske klasicističke tragedije. 1814 prevodi *Mme Necker de Saussure* Schlegelove *Vorlesungen über die dramatische Dichtkunst*, što je 1808 držao u Beču, pod naslovom *Cours de littérature dramatique*. Djelo je bilo od goleme važnosti za romantičku dramu. Sadrži njenu teoriju: zahtijeva spomenuto miješanje dramskih i drugih pjesničkih vrsta, zabacuje tri jedinstva i iznosi kao uzor Shakespeare-a.

I Italijan Manzoni, koji donekle ulazi također u ovu borbu, zabacuje tri jedinstva. Stendhal, romanopisac, bacio je u borbu seriju brošura što ih je 1822 sakupio pod naslovom *Shakespeare et Racine*. On je doprinio mnogo kultu Shakespeare-a u Francuskoj, ističući ga iznad Racine-a. Nagovještava da će buduća francuska komedija naličiti historijskoj komediji Lemercierovoj *Pinto*, o kojoj je već bila riječ. Dapače preuzima u cijelosti ideju Raynouard-ovu iz 1810 o nuždi obrađivanja narodne historije u drami i tvrdi da će buduća tragedija samo odatle crpsti materiju. Ove reformatorske tendencije na dramskom polju potpomaže kritikama časopis *Le Globe* (utemeljen 1824).

Zadnji udarac zadaje klasičkoj tragediji Victor Hugo sa gore spomenutim predgovorom *Cromwell* (1827). Vigny obrađuje malo kasnije iste ideje u predgovoru k *Othello*.

5. Romantička drama počela je obradivanjem historijskih i nacionalnih sujeta. Od 1825—1830 imamo dosta veliki broj više ili manje uspjelih pokušaja dramatizacije francuske povijesti. Bibliografija tih pokusa sve do 1832 može se čitati kod Marsana, *La bataille romantique*, str. 158—162. Romantičari pokazuju osobit interes za ligu u XV vijeku.

Ludovic Vitet (1802—1873), suradnik spomenutog časopisa *Le Globe*, donosi historijske dogadaje u dijaloškom obliku. Njegove *Scènes historiques*, *Les barricades* (1826) *Les Etats de Blois* (1827), *la Mort de Henri III* (1829) nijesu za pozornicu nego za čitanje.

I *Mérimée* plaća tribut ovoj maniji pisanja historijskih scena u *La Jacquerie* (slika seljačke bune, koju zove *Scènes féodales*, 1828). U umjetničkom pogledu stoji Mérimée daleko više nad Vitetovim pokusima. Melodramatični karakter izbija i iz Mériméeova djela. Sve vrvi od strahota.

Budući se realista, koji ide za tačnošću, vidi po tome što su sve te strahote ipak historijski dokumentovane.

Ovamo spada i *Hugo-ova* historijska drama *Cromwell* (1837), sa glasovitim predgovorom. I ta drama nije za pozornicu nego za čitanje. Poput Viteta i Mérimée-a ispušta i Hugo s vida crtanje karaktera: glavno je historija.

Šta je u literarnom pogledu Hugo zahtijevao u tome predgovoru već smo rekli. Istaknuti nam sada valja samo kako sebi zamišlja istinu, koju drži temeljem pjesništva, pa i drame.

Istinu traži u antitezi uzvišenoga (sublime) i ružnoga (grotesque). Tu antitezu ima da prikazuje umjetnost. U svojim je dramama dosljedno proveo princip antiteze. Junaci su u njegovim dramama spoj, sinteza, dviju protivnosti, uzvišenih i gadnih crta. Ovaj metod dovodi često do nevjerojatnosti, pretjerivanja, shematičnosti. Kao Cromwell, tako mu ni druge drame nisu za pozornicu, nego za čitanje. Kao *Angélo, Lucrèce Borgia, Torquémada, Burgraves*, lirske i retoričke partije, kojima obiluju, ne mogu da prekriju greške izazvane primjenom antiteza.

6. Nakon što su klasičari znali zapriječiti prikazivanje *Cromwella*, napisa Hugo drugu historičku dramu u stihovima, *Hernani ou l'amour castillan*, koja je 1830 doživjela golem uspjeh u Théâtre français. Romantika je tada na pozornici slavila potpuno slavlje, usprkos tumulta što ga izazvaše klasičari. Klasička se tragedija više ne oporavi od udaraca što je tada doživjela. Novi je ukus zavladao.

Strahote, presvlačenja i tajna skrovišta daju komadu karakter melodrama. Veću mu vrijednost osiguraše jedino lirske partije.

Glavni junak, Hernani, romantička je koncepcija. On je »une force qui va, agent aveugle et sourd de mystères funèbres«.[1]) Njime vladaju strast i instinkti. Postaje vođ »plemenite« razbojničke čete, da osveti svoga oca što ga je ubio kralj Karlo. Ljubi donu Sol, nećakinju i zaručnicu staroga vojvode Ruy Gomez de Silva. I mladi kralj luduje za njom. Kad sazna da su dona Sol i Hernani ugovorili da pobjegnu jedne noći, pokuša da je ugrabi. Ali na sreću dolazi Hernani, obučen u dugu kabanicu i imajući na glavi golem šešir, tako da ga ne mogu prepoznati. Hernani poziva kralja na dvoboj, ali ovaj odbija izazov.

Dona Sol ostaje kod svoga ujaka i mora se spremati na vjerenje. Na dvoru u Aragonu pojavljuje se opet Hernani, preobučen u hodočasnika baš u momentu kad se spremala svadba. Gomez ga gostoljubivo prima, ali otkriva naskoro

[1]) »Sila koja ide kao slijep i gluh prenosnik zagrobnih tajni, kao nesretan duh koji stvoriše tmine.«

ljubav između njega i done Sol. Kralj koji je pošao u potjeru za Hernanijem dolazi također na dvor. Gomez štiti gosta. Kralj uzima za kaznu donu Sol kao taoca. Hernani i Gomez uglavljuju osvetu. Karla izabraše međutim za njemačkog cara. Kad jednom side u carsku grobnicu u Aix-la-Chapelle (= u Aachenu), da se okrepi za svoju tešku funkciju, provališe u nju Hernanijevi razbojnici da ga ubiju. Sluge ih careve ipak nadvladaju. Car svima velikodušno oprašta. Dozvoljava dapače Hernaniju da uzme donu Sol za ženu. U Saragosi slave svadbu. Vojvoda Ruy Gomez pojavljuje se u spodobi crne prikaze. Iz daljine se čuje rog što ga je Hernani dao Gomezu, kad su uglavljivali osvetu Karlu. S rogom mu je založio i svoj život. Trublja ga sjeća toga obećanja. Hernani se otruje. Dona Sol isto tako. Vojvoda se ubija govoreći: »Je suis damné« (»Proklet sam«).

Kako se iz ove analize vidi, ništa u komadu, osim Karla V nije historičko. Cijeli komad počiva na prikazivanju antiteza: mladić Hernani u sukobu je sa starcem don Gomezom, bandit Hernani sa kraljem Karlom. Za rasplet ne služi pjesniku nikakvo psihološko motivisanje. Ide samo za slikovitim (pitoreksnim) efektom.

7. Iste godine 1830 dovršuje Hugo drugu dramu, gdje antitezu meće u karakterne crte glavnoga junaka. *Marion Delorme* (pretstavljena 1832) je kurtizana iz vremena Richelieuova. Dolazi i u Vigny-evu romanu *Cinq Mars*. Ona je kurtizana i ujedno pretstavnica istinske ljubavi. U tome je sada antiteza. Didier je drugi romantički junak, gonjen sudbinom (»homme fatal«). Njega proganja sudbina po svijetu. Niko neće da zna za nj. Ljubi kurtizanu Marion i pobuđuje u njoj čistu ljubav. Poziva dapače na dvoboj nekog razbludnika, koji joj dosaduje. Zbog toga uhvati ga policija. Protivnik sretno pobježe izdajući se za mrtva. Kasnije i sam prisustvuje svome pogrebu. Didieru uspije pobjeći iz zatvora. Stupa s Marionom u kazališnu družinu. Bude prepoznat i pogubljen.

8. Antitezu lijepoga i ružnoga prikazuje *Le roi s'amuse* (1832). Ta je antiteza ovdje dotjerana do takovih skrajnosti da je policija morala da zabrani prikazivanje toga komada. »Viteški« se kralj Franjo I valja u opačinama. Zavodi kćer svoga dvorskog luđaka Triboueta, uza sve što je otac strogo čuva. Triboulet hoće da se kralju osveti i da pobjegne sa svojom kćeri, ali ubojica, kojega je najmio, zamjenjuje hotice njegovu kćer sa kraljem, i mjesto kralja ubije nju. U vreći dadu jadnom ocu umorenu kćer. Pleše od radosti, misleći da je u njoj kralj, ali otkriva — kćer.

Triboulet je simbolička ličnost. Pretstavlja očinsku ljubav. Kao Quasimodo u *Notre-Dame de Paris*, u fizičkom i u moralnom pogledu nakaza je. Grbav, spletkar, zločinac, pun mržnje i kukavica, ali anđeo u pogledu očinske ljubavi.

9. U *Lucrèce Borgia* (1833) obrađuje opet istu antitezu kao i u *Marion Delorme*, opaku ženu, veliku u ljubavi majčinoj. Po pjesnikovu predgovoru *Le roi s'amuse* ima biti tragedija očinske ljubavi, a Lucrèce Borgia majčine ljubavi.

10. Već se u analizi komada *Hernani* vidjelo da Hugo ne uzimlje skrupulozno historijsku istinu. U ma kakvo historijsko lice unosio je on romantičku strast, bez obzira da li to odgovara vremenu.

Kako se malo brine za historijsku istinu, vidi se i u drami *Marie Tudor* (1833). Junakinja komada strastveno ljubi Talijana imenom Fabiani, o čemu historija ne zna ništa. Usprkos svih milosti kojima ga kraljica obasiplje, on više voli djevojku iz naroda negoli kraljicu. Zbog toga ga krivo optužiše i na smrt osudiše. Uza sve to junak znađe sebi pomoći.

Hugo je u ovoj drami proveo dvostruku antitezu. Ponajprije u pogledu sastava lica. S jedne se strane nalaze kraljica ljubavnica, a s druge radnik, pa opet s jedne strane ljubav kraljičina, a s druge strane ljubav radnice. Hugo se ne zadovoljava ovom antitezom, nego je uvodi i u karakter kraljičin. U njoj se bore žena i kraljica. Žena predvladava kraljicu i ona žrtvuje državne interese svojoj ljubavi. Namjeru, koju je imao, Hugo ovako crta u predgovoru: »La pensée que l'auteur a tenté de réaliser dans Marie Tudor est celle-ci: une reine qui soit une femme. Grande comme reine, vraie comme femme. Ce drame est un pas de plus vers ce but rayonnant, le seul qu'il ait cherché au théâtre, de dégager perpétuellement le grand à travers le vrai, le vrai à travers le grand«.[1])

11. U *Angelo, tyran de Padoue* (1835) vraća se opet na temu drame *Marion Delorme*. Komad prikazuje unakrštene ljubavi. Angelo ljubi glumicu Tisbu, Tisba ljubi Rudolfa, a Rudolfo Katarinu, ženu tiraninovu. Angelo napokon posumnja u vjernost svoje žene. Odluči je ubiti. Tisba, Rudolfu za volju, spašava Katarinu jednim narkotičnim sredstvom. Rudolfo misleći da je Tisba ubila Katarinu, ubija je. Ova umire sva sretna što pogiba od njegove ruke.

U predgovoru opet pjesnik po svojem običaju opravdava ovakove nemogućnosti raznim sentencijama. U drami je naime, tako veli, htio prikazati kako rđave društvene prilike i krivnja muževa mogu da opravdaju zablude ženine. Ne samo to, nego je htio »peindre, chemin faisant, à l'occasion de cette idée tout un siècle, tout un climat, toute une civilisation, tout un peuple«.[2])

[1]) »Misao koju je pisac pokušao ostvariti u Marie Tudor leži u ovome: Kraljica ima u isto vrijeme da bude žena. Velika kao kraljica, istinita kao žena. Ova drama čini jedan korak više prema onom svijetlom cilju, jedinom za kojim je pisac išao na pozornici, a to je da uvijek nađe veliko u istinitom, a istinito u velikom.«

[2]) »Crtati usput povodom ove ideje čitav jedan vijek, čitavo jedno podneblje, čitavu jednu civilizaciju, čitav jedan narod.«

12. Svi su ovi komadi od slabe vrijednosti za pozornicu. Njoj se najviše prilagodio u komadu *Ruy Blas* (1839), najboljem mu djelu u pogledu jezika i stila. Demokratične ideje što ih tu izražava pribaviše mu veliku popularnost. Historička vrijednost i ovdje je nikakva, premda ju je Hugo osobito isticao. Događaji što su tu ocrtani niti su historički niti uopće mogući. Temelj je komadu, kao obično, antiteza, ovaj put antiteza između niska porijekla i duševne premoći. Don Salluste, ministar Karla II, pada u nemilost kraljice. Njegov lakaj Ruy Blas ljubi kraljicu. Za ovu njegovu romantičku strast zna don Salluste:

Va t'en, govori don Cesaru od Bazana, *frère, abandonne*
Ce misérable fou qui porte avec effroi
Sous l'habit d'un valet, les passions d'un roi.[1])

Ministar sve to zna. Da se osveti kraljici, uvodi ga na dvor kao plemića pod imenom don César de Bazan, koje se ime tu često spominjalo. Ruy Blas se odmah ističe. Uspinje se od dvoranika do vojvode. Postaje čak i ministar. Jednim pismom namami don Salluste kraljicu noću u kuću Ruy Blasovu i otkriva joj svoga bivšeg lakaja. To kvari račune Ruy Blasove, ubija najprije svoga gospodara, pa sebe.

Opet Hugo prikriva sve nevjerojatnosti predgovorom, tumačeći da Ruy Blas, velika duša u haljini lakajskoj, simbolizira narod. »C'est le peuple, orphelin, pauvre, intelligent, fort .... ayant sur le dos les marques de la servitude et dans le coeur les préméditations du génie«.[2]) Ovakovi su geniji, koje je društvo izbaštinilo i odbilo od sebe sposobni za pregaranje i plemenita čuvstva.

13. Da dočara srednji vijek, piše svoju zadnju, i uopće zadnju romantičku dramu *Les Burgraves* (1843). Ova drama nema ama baš nijednog svojstva što ga zahtijeva pozornica. To je više jedna u dijalog metnuta epopeja negoli drama. Inspiracija je za ovu dramu bila također epske naravi. Pjesnik pripovijeda kako je putovao po rajnskoj zemlji. Stare mnogobrojne gradine, što ih je vidio uz obalu Rajne, tako su snažno djelovale na bujnu mu maštu da je odmah pomislio kako li je dugotrajna morala biti ona borba koja je sve te tvrde gradine pretvorila u puste ruševine. »Là, en effet, il y a six siècles, d'autres titans ont lutté contre un autre Jupiter«.[3]) U mašti stvori odmah sliku toga dugotrajnog i zatornog boja. »Ces Titans, ce sont les burgraves. Ce Jupiter, c'est

[1]) »Mani ga se, brate, napusti ovog bijednog luđaka, koji pod haljinom sluge nosi strasti jednog kralja.«
[2]) »To je narod, sirotan, bijedan, pametan, jak... koji na grbači nosi znakove ropstva, a u srcu smišljenosti genija.«
[3]) »Tu su se, uistinu, prije šest vijekova, drugi Titani borili protiv drugog Jupitera.«

l'empereur d'Allemagne.[1])« Inspiracija je, dakle, kako se vidi, bila sasvim epska.

U predgovoru ovoj drami tumači, kao i obično, svoje planove. Kao što su, veli Grci opjevali boj titana sa Jupiterom, tako i on hoće da opjeva boj burggrafa sa carem Barbarosom.

Drama ima da bude narodna. »Si Eschyle«, kaže, »en racontant la chute des Titans, faisait jadis pour la Grèce une oeuvre nationale, le poète qui raconte la lutte des Burgraves fait aujourd'hui pour l'Europe une oeuvre également nationale«.[2])

Burggraf Hiob von Heppenheff stoluje u jednoj rajnskoj tvrđi. Broji preko 120 godina. Njegovu je sinu Magnusu preko 80, unuku Hattonu 40, a praunuku Gorlois 30 godina. Starac je nekoć u mladim danima umorio svoga brata. Zbog toga mu pod starost zadaju nevaljala djeca grozne duševne muke.

U podrumu stanuje stogodišnja vračara Guanhumara. Pred osamdeset je godina Hiob bacio njezina ljubavnika kroz prozor. Zato mu je sudeno da će ga vlastiti sin umoriti. Ljubavnik se kod pada ipak nije ubio. Bio je to brat Hiobov, budući car Friedrich Barbarosa, koji nosi epitet »Le Jupiter du douzième siècle« (J. 12 vijeka). On se zakleo ocu da se prije osamdeset godina neće osvećivati. Osamdeseta se godina međutim približuje.

Car Friedrich, nakon što se dvadeset godina sakrivao u Küffhausenu, ustaje preobukavši se u prosjaka da izvrši osvetu. U veče polazi Hiob u tamnu spilju, gdje je običavao okajavati svoje opako mladenačko djelo. Tamo side i Othbert, sin Hiobov, da ga ubije po nagovoru Guanhumarinu. No Barbarosa, o kojeg se Hiob bio ogriješio, spašava ga praštajući mu. Postavlja ga dapače za vladara na rajnskoj zemlji.

Ovaj komad doživi potpuni poraz na pozornici. Hugo se otada ne bavi više dramom. Ali epska inspiracija koja je diktirala ovu dramu ostala je još i dalje u njemu vrlo moćna. Ona mu je dala pobudu za najljepšu zbirku *La Légende des siècles,* o čemu na drugome mjestu.

14. Victor Hugo, koga se punim pravom označuje kao vođa u borbi za romantičku dramu, nije ipak prvi započeo ovaj za romantiku sudbonosni boj. Ova čast zapada *Alexandra Dumas-a* père (1803—1870), dramatičara i romanopisca. 1829 iznosi ovaj romantičar na pozornicu *Henri III et sa*

[1]) »Ovi Titani, to su burggrafi. Ovaj Jupiter, to je njemački car.« Od njem. Burggraf nastade, preko mađarskoga, naša riječ porkulab. Ali se ova riječ ovdje ne može upotrebiti, nego se njemačka riječ mora zadržati.
[2]) »Ako je Eshil od priča o padu Titana za Grčku stvorio narodno djelo, pjesnik koji priča borbu burggrafa čini danas za Evropu također narodno djelo«.

cour, prvu romantičku historičku dramu. Historija u svoj svojoj detaljnoj tačnosti imala je u toj drami da inauguriše na pozornici romantičku »couleur locale«. Ovaj prvi začetnik boja imao je na pozornici više uspjeha od samoga voda.

Dumas je autodidakt. Rodio se je u Villers-Cotterets (Picardija) od oca generala Davy Dumasa, mulata. Pošto mu je otac rano umro, stupio je još kao dječak u službu nekom advokatu. U dobi od 20 godina otiđe u Pariz, gdje zbog lijepa rukopisa dobi namještenje u gospodarskom uredu grofa Orléanskoga. Neka engleska družina (1826—1828) davala je tada baš Shakespeare-ove komade. Jedan takav komad bio je za nj objavljenje. Tada postaje dramatičar.

15. Prva mu historička romantička drama u prozi *Henri III et sa cour* samo je shema, uzor romantičke drame. Pripovijest o nesavladivoj strasti čini centar oko kojega su nanizani historijski događaji. Ni Dumas ne pita da li je pripovijest o strasti historijski mogućna. Može se dapače reći da je Dumas uzeo kao sujet u ono doba omiljeli motiv strasti i prenio ga u XVI vijek.

Saint-Magrin ljubi vojvotkinju od Guise. Nju u snu prenesu u stan njegova prijatelja Ruggieria. Tako se ljubavnici sastadoše. Tom prilikom izgubi vojvotkinja maramu, koju nađe vojvoda u stanu Saint-Magrinovu. Vojvoda naslućuje odmah da se radi o ljubavnom sastanku. Sili ženu, zgnječivši joj ruke od ljubomora, da pismeno pozove Saint-Magrina u njegovu palaču. Ljubavnik prekasno sluti svoju propast. Odaziva se ipak pozivu i bude smaknut.

Kako se vidi, komad je drama ljubomora kao Shakespeare-ov Othello. Ovome motivu pridodate su »scènes historiques«. Kralj se Henri III prikazuje kao ženskar, kojim vladaju njegova majka i žene. Opis prilika na dvoru ima da poda »couleur locale«. Već sam naslov pokazuje da je piscu bilo više stalo do te »couleur locale«, negoli do samog motiva ljubomore.

16. Dumas je napisao još mnoštvo drugih romantičko-historijskih drama. Možda mu je najbolja *Charles VII chez ses grands vassaux* (1831) u stihovima, imitacija Racine-ove *Andromaque*. Romantička strastvena ljubav i ovdje je po srijedi.

Poganin Yakoub, sluga grofa Davoisy, ubio je nekog drugoga slugu i ima da bude pogubljen. Spašava ga grofica, koju potajno ljubi. Yakoub ubija njezina muža i bježi u domovinu, a grofica polazi dragovoljno u smrt.

Puni su strahota *La Tour de Nesle* (1832) i *Antony* (1831), pored Hernani i Chattertona, glavna romantička drama.

Junak Antony produkat je humanitarne tendencije, koja je tridesetih godina ovladala francuskom književnošću. Htjelo se tada i za one koji, prezreni od društva, postadoše razbojnici pobuditi saučešće. Antony je nahod i nezakoniti sin. Društvo ga kao takva prezire. I on je romantički fatalistički junak. Goni ga strast. Mrk je i zagrižljiv. Njegovi su književni drugovi Didier (Marion Delorme) i Hernani, potomak je Chateaubriandova René-a. Opire se društvenim zakonima i navikama. Nakon duljeg izbivanja iz Pariza udala mu se ljuba za pukovnika d'Herveya. Povrativši se u Pariz nagovara je na bijeg, siluje i napokon ubija da spasi tobože njezinu čast.

Ovaj se je byronski komad silno sviđao publici. Byronov se primjer uopće rado slijedio u prikazivanju junaka u drami onoga vremena. Junaci su očajnici, koje proganja neka misteriozna sudbina. Takav je i Antony.

I *Don Juan de Marana* (1837) je drama strasti. U njoj obrađuje poznatu priču o don Juanu, iskitivši je romantičkim pretjerivanjem.

1837 obrađuje Dumas i drugi omiljeli motiv romantike: odnošaj umjetnika prema građaninu. Umjetnik je romantičarima čovjek izvan redovitog života. Umjetnik i građanin (purgar) su dva pojma koji se isključuju. *Kéan ou le désordre et le génie* ima da prikaže romantičkoga umjetnika (glumca), kojemu je deviza: »Il faut qu'un acteur connaisse toutes les passions pour les exprimer ..... Avoir de l'ordre! C'est cela. Et le génie qu'est ce qu'il deviendra pendant que j'aurais de l'ordre!«.[1])

17. Dumas gaji uglavnom dvije vrste drame strasti: jednu historijsku, drugu savremenu. Njegov je *Antony* važan za razvitak moderne drame. Uspijeva na pozornici zbog toga što je jedini među romantičarima koji ima smisla za dramsku radnju. Tim smislom osigurao je uspjeh i romantičkim sujetima na pozornici.

18. Godina 1829 bila je od epohalnog značenja za romantičku dramu. Te godine izlazi Vigny na pozornicu preradom Shakespeare-ova *Othella*. Taj je komad imao da upozna publiku sa romantičkim reformama. U predgovoru iznosi Vigny teoriju romantičke tragedije. I Vigny, kao i Hugo, traži da bude slika života.

I Vigny, kao i Dumas, imao je na pozornici više uspjeha negoli Hugo. Samostalno je započeo historijskom dramom, sasvijem po uzoru romantičara. *La Maréchale d'Ancre* (1831), u prozi iz vremena Ljudevita XIII, pisana je u Shakespeareovu stilu. Dramu ispunjaju događaji koji su dali povoda smrti Concini-a, maršala od Ancre, i njegove žene Eléonore Galigaj, ljubaznice Marije de Medici.

[1]) »Ako glumac hoće da izrazi strasti, mora ih poznavati u cijelosti... Biti sređen! Taman to. A što će biti od genija u meni dok sam sređen!«

Kao u pjesmama i romanu, tako je Vigny i ovdje filozof, mislilac. Svako mu lice ima da prikazuje određenu misao. Sam kaže za svoju dramu: »Au centre du cercle que décrit cette composition, un regard sûr peut entrevoir la destinée, contre laquelle nous luttons toujours, mais qui l'emporte sur nous, dès que le caractère s'affaiblit ou s'altère et qui d'un pas très sûr nous mène à ses fins mystérieuses et souvent à l'expiation par des voies impossibles à prevoir. Autour de cette idée l'incapacité d'une cour à manier des affaires publiques: la cruauté polie des favoris, les besoins et les afflictions du peuple sous leur règne. Ensuite les tortures des remords politiques, puis celles de l'adultère frappé au milieu de ses joies des mêmes peines qu'il donnait sans scrupule: et après tout, à tous la pitié qu'ils méritent«.[1]) Glavno je lice, prema tome, fatum, kao i u Hugo-ovu historijskom romanu *Notre-Dame*.

Drama je bez radnje. Vigny gomila osobe kao za inat klasičarima. Kao i ostali romantički komadi, i ovaj naliči veoma na melodrame.

Vigny je pravi romantičar istom u *Chatterton-u* (1835), drami, koja se u pogledu radnje začudo drži klasičkih jedinstava. Ovim komadom stiče slavu. Drama obrađuje u romantičkoj knjizi omiljeli antagonizam što postoji između društva i genijalnog pjesnika. Ovaj sujet obraduje također u svojoj pripovijetci *Stello*.

Chatterton je oholi, neshvaćeni genij, kojemu je inspiracija neko sveto zlo. Tjera ga fatum. Brat je ostalim romantičkim junacima. Boluje od Wertherove boli. »Ce mal, c'est la haine de la vie et l'amour de la mort. C'est l'obstiné suicide«.[2]) U svijetu ga niko ne razumije osim Kitty, nježne žene bogatog John Bell-a. Lord major londonski Becford stavlja pjesniku u izgled mjesto prvoga dvoranina. Ali pjesnik voli popiti čašu otrova, da učini kraj očaju i gladi.

Dok su ostale romantičke drame većinom bučne, ova je tiha i dirljiva. Lica su personifikacije, koje pretstavljaju društvene kaste. Komad je stoga u neku ruku pièce à thèse: optužuje društvo koje uništava genija.

[1]) »U središtu kruga što ga opisuje ovaj sastav, siguran pogled može da ugleda sudbinu, protiv koje se neprestano borimo, ali koja je jača od nas, čim oslabi karakter ili se promijeni. Ona nas sigurnim korakom vodi ka svojim tajnim ciljevima, često i k okajavanju, putovima koji se ne mogu predvidjeti. Oko ove ideje nanizane su: nesposobnost dvora u vođenju javnih poslova, ugladena nasilja ljubaznika, potrebe i jadi naroda pod njihovim režimom, za tim torture političkih grižnja savjesti, kao i onih izazvanih od preljuba, koji su snašle usred veselja iste kazne koje je davao bez skrupula; i nakon svega toga toliko saučešća svima koliko ga zaslužuju.«

[2]) »Ovo zlo jeste mržnja na život i ljubav za smrt. To je tvrdoglavo samoubistvo.«

19. 1843 je godina smrti romantičke drame. Ove godine propadaju Hugo-ovi *Les Burgraves*. Publika aplaudira *Ponsard*-ovoj (1814—1867) *Lucrèce*, koja opet zanosi francusku maštu u klasički Rim. Zanimivo je da u ovoj tragediji nema više klasičkoga stila, nema perifraza, kićena govora ni uzvišene otmjenosti, već se crtaju pojedinosti (détail). Izgleda kao da je Ponsard išao za tim da spoji klasicizam i romantiku. On je još nastojao da stavi u stihove klasičke tragedije i motive iz narodne historije. 1850 piše *Charlotte Corday*. Njegov primjer slijede *Joseph Autran* u *La Fille d'Eschyle* 1848 i *Ernest Legouvé* u *Médée*.

Iste godine 1843 iznosi glumica Rachel na pozornicu klasičke prvake Racine-a i Corneille-a.

20. U glavnom se može reći da romantičarima nije uspjelo stvoriti mjesto francuske »tragédie classique« jednu novu dramatičku vrstu. Važnost je njihova za razvitak francuske drame više negativne prirode. Dali su zadnji udarac klasičkoj tragediji, koja se 150 godina sterilno ograničavala na grčku i rimsku starinu.

U pozitivnom su pogledu romantičari važni na dramatskom polju u toliko što su daleko više pažnje posvetili prikazivanju sredine (milieu) negoli klasičari. Romantičari prikazuju većinom prošli milieu, a dramatičari što će ih naslijediti crtaju najradije sadašnji.

Za razvitak drame od važnosti su zbog toga što stavljaju strast pred oči gledaoca, dok su klasičari ovakve događaje kao protivne bontonu, stavljali iza kulise. Junaci su u klasičkoj tragediji o tome samo izvještavali publiku.

Brakolomstvo postaje od doba romantičara najomiljelija tema francuske drame. Dok je klasicizam znao samo za plemenite (nobles) strasti i riječi, romantika uvodi brutalnost u literaturu. U ovom pravcu razvitka pripašće odlično mjesto realističnom romanu Balzacovu.

Ni Ponsardov pokušaj obnove klasičke tragedije nije mogao imati uspjeha. Modernom će francuskom pozornicom zavladati igrokaz (drame) i vesela igra u prozi. Proza vlada i u duhovitim stvarcama *Musset*-ovim, jedinim produktima romantike koji su uščuvali vrijenost i za modernu generaciju. Musset je u stihovima pisao samo komediju (u stilu rokoko) *Louison* (1839).

21. Mussetova drama spada u romantiku ne samo zbog lirske inspiracije, nego i zbog toga što se u njoj ispoljuje mržnja na filisteriju i na običan građanski moral.

Svojim dramama oživljuje Musset dramsku vrstu osamnaestog vijeka, koja se zove proverbes. Otac im je Louis Carrogis Carmontelle (1717—1806), a nastavljač Michel Théodore Leclerq (1777—1851). To su bile improvizirane scene iz kućnog, salonskog života.

*

Musset miješa u svojim proverbima fantastičnost sa realnošću, kapricu sa istinom, veselje sa žalošću. Vrve od raznih pustolovina. Pune su francuskog esprita. U junacima što ih je postavio u razna imaginarna vremena i zemlje izrazio je upravo svoja vlastita raspoloženja. Za pozornicu ih nije ni pisao.

Već prva njegova drama *La coupe et les lèvres* teško se igra na pozornici. Karakteristična je za romantičara Musseta.

Glavni je junak gorštak Frank, neke vrsti René. Nemiran i nezadovoljan ostavlja svoje zapalivši kolibu u kojoj živi. Putom ubija gospodara palatina i provodi život s njegovom maîtressom. Brzo se zasiti raskalašenosti. Ulazi u carevu vojsku i postaje kapetanom. I toga mu je brzo dosta. Vraća se opet u svoju zemlju Tyrse, gdje oženi nevinu i nježnu djevojku, koja ga ljubi itd. Kako se vidi inspiracija dolazi Mussetu od Byrona i Schillerovih Razbojnika.

Mussetovi su komadi svi iz doba 1830—1852. Na pozornicu su došli istom 1847. Donijela ih je glumica Allan Despréaux iz Petrograda, gdje ih je vidjela prikazivati u ruskom prijevodu.

22. Historijsku romantičku dramu slijedi samo u *Lorenzaccio,* koji je zamislio 1833, kad je sa Sand-ovicom bio u Italiji. Čini se pak da mu je sama Sandovica dala pobudu da obradi medicejsko doba. Sandovica se naime predmetom ove drame bavila još prije poznanstva sa Mussetom. Predmet su obrađivali još Španjolac Diego Jimenez de Encisos u drami i Talijan Giovanni Rosini u romanu.

Lorenzaccio je najbolja francuska drama pisana u Shakespeare-ovu duhu. Glavni je junak filantrop i oduševljen pristaša slobode. Stavlja sebi u dužnost da oslobodi Firencu od tiranina Alessandra Medici. Smaknuće je za to jedino sredstvo. Da cilj postigne, hoće da zadobije povjerenje tiraninovo. To misli postići igrajući ulogu raskalašena čovjeka. Međutim postaje sam žrtvom te raskalašenosti kojom je htio osloboditi grad. Uviđa grešku. Zna već unaprijed da će ubistvo biti bez koristi. Da ostane vjeran sam sebi, ipak ga izvršuje.

Mussetova je drama kao i Schillerov *Fiesco* urotnička drama. Zbog toga je od interesa povući paralelu između oba komada.

U njima se ne prikazuje na isti način revolucija. U Fiescu je revolucija dobro organizovana, u Lorenzaccio ne. Kod Musseta ne uspijeva zbog toga što joj ne dostaje organizatorski talenat. On je tako učinio namjerice zato što je htio da prikaže ne revolucionarne akcije, kao Schiller, već tragediju čovjeka.

Već u prvoj sceni Mussetove tragedije izbija namjera autorova. Lorenzaccio istupa kao čovjek opačine (débauche) i nesposoban za rad na ozbiljnoj ideji.

Najvažnija scena za upoznavanje ovoga karaktera jeste treća scena u trećem činu, scena potpuno analogna Schillerovoj. U obima se vidi kako će se radnja svršiti. Mussetova scena sadrži dijalog između Lorenzacci-a i Filipa, između mladog starca i starog idealiste (entuzijasta).

Lorenzaccio idealista utopistički vjeruje u krepost. U ruševinama rimskog koloseuma doživio je inspiraciju da treba ubiti firentinskog tiranina. Kod Schillera dolazi inspiracija pri gledanju slika. Motiv za revoluciju u Fiesku je ličan i egoističan, a kod Lorenzaccia samo lično isticanje (orgueil).

Musset daje romantičku koncepciju revolucije. Lorenzaccio je najprije htio da ubije Clémenta, ali ga je samo prognao iz Rima. Poslije ove priprave za revoluciju baca se na Alessandra Medici. Da bi sakrio svoju revolucionarnu namjeru, daje se na raskalašen život (débauche). »Le vice a été pour moi un vêtement, maintenant il s'est collé à ma peau«,[1]) veli glavni junak, čime priznaje da i sam zna za svoju propast i da nema dubokog vjerovanja u revoluciju. Ipak je velik u isticanju filantropskih namjera.

U ovom se pogledu Musset razlikuje od Schillera. Musset naročito podvlači da je glavni junak izgubivši krepost izgubio i vjeru u revoluciju. Dalji je rezultat toga raspoloženja da glavni junak ne vjeruje ni u što, ni u čovjeka, zbog toga što su se raskalašenost (débauche) i opačina pretvorile u njegovu pravu narav. To je tragedija revolucionarca prema njegovu shvaćanju.

Schiller, naprotiv, ne prikazuje tragediju revolucionarca skeptika, već revolucionarca pobjednika.

Kao i inače, Musset je i ovdje prikazao degradaciju čovjeka kad se oda opačini (débauche). Sve to ističe Lorenzaccio u svojim refleksijama, kojih nema toliko u Schillera zbog toga što se u njegovoj drami više radi. Razlika između obje drame postoji i u materiji. Schiller prikazuje revolucionarne agitacije, Musset analizira unutrašnjost revolucionarca. Ubivstvo Alessandra prikazuje kao posljednji ostatak iz idealističke prošlosti revolucionarca. Obavljeno je ne iz potrebe za opće dobro, nego radi taštine (orgueil). Poslije smrti glavni junak osjeća beskorisnost svojega djela.

Musset je istakao u karakteru Lorenzacci-a ove etape: u mladosti filantropiju i ličnu taštinu, a na koncu odvratnost od života i cinizam, ruganje plemenitosti. Svega toga nema kod Schillera, koji u glavnom crta revolucionarnog organizatora.

[1]) Opačina bila je za mene odjeća, sada mi se prilijepila za kožu.«

Obojica autora uzimlju doduše raskalašen život kao masku za prikrivanje planova, ali kod Schillera pobjeduje Fiesko ovakav život, dok je Lorenzaccio svladan ovakvim životom.

Schillerov Fiesko ne pozna filantropiju, nego ambiciju i egoizam. Lorenzaccio je pjesnik, koji nosi tragediju u sebi baš kao i Musset.

Ni ova najbolja romantička drama nije bila pisana za pozornicu. Vidi se to već iz toga što se predstavljala istom 1896, premda je izašla 1834. To je drama za čitanje. Interesantno je spomenuti da Musset koji inače u drugim dramama daje svojoj neobuzdanoj maštи toliko mjesta, u ovoj slijedi vjerno historika Benedetta Varchi-a (Storia fiorentina) u prikazivanju događaja.

23. Fantasio je, naprotiv, plod čiste mašte. I geografija je tu irealna, fantastična. Umiljata bavarska princeza Elisabeth ima da pođe iz političkih razloga za glupavog i pedantnog princa od Padove. Da zapriječi ženidbu, dak se Fantasio učini dvorskom ludom. Postavlja se na gradska vrata, da pri ulazu udicom skine princu kapu. Princ se razljuti i odustaje od ženidbe. U Fantazijevu maštanju izražava Musset mnoge svoje misli o životu.

24. Musset se osobito ističe crtanjem mladih djevojaka. Sanjarije osamnaestogodišnje djevojke ispunjavaju sadržaj drame *A quoi rêvent les jeunes filles*. Stari vojvoda Laerte ima dvije kćeri, Ninon i Ninette. Njegov glupi nećak htio bi da oženi jednu od njih. Ocu je strašno i pomisliti na to. Doziva prijateljeva sina Silvia da dođe njegovim kćerkama. Ali Silvio je naivan i nježan, Laerte se boji da neće znati pobuditi ljubavi, jer je uvjeren da djevojke sanjaju samo o don Juanima. Otac dakle igra ulogu don Juana namjesto Silvia. U toj se ulozi toliko zaplete da ga Silvio oslobada očitovanjem ljubavi.

Odlučnu, mladu, čistu djevojku koja može da odoli svim zavodnicima crta u drami *Il ne faut jurer de rien*. Ovakvu čistu djevojku, kao ženu čija krepost natocilja zavodnika, crta u pripovijesti *La Quenouille de Barberine*, slobodnoj preradbi Shakespearove *Cymbeline*.

25. Više nego slast ljubavi crtao je Musset gorčinu njenu, koju je i sam osjetio u odnošaju prema George Sand. Ovamo spadaju male komedije *Le chandelier, Les caprices de Marianne, On ne badine pas avec l'amour*. Sadržaj im je jednostavan. Ljubav je uvijek po srijedi

U *Les caprices de Marianne* zaljubi se Coelio, sentimentalan mladić, u svoju kuzinu. Svoga manje sentimentalnog prijatelja moli da mu bude posrednik kod ljepotice. Prijatelj uspijeva. Coelio misli da je prevaren.

U *On ne badine pas avec l'amour* udvara kuzen oholoj kuzini, koja neće da zna za njegove osjećaje. Umekšava je

tako da fingira ljubav sa seljakinjom, koja se uistinu u nj zaljubi i kad vidi da se kuzen i kuzina ljube, ubija se.

Crtajući strasti Musset je upotrebio sama sebe. Lorenzaccio koji se ne može riješiti opačina, premda su mu odvratne, sam je Musset. Fantasio, kapriciozni, sanjarski fantastičan junak, također je Musset. Valentin *(Il ne faut jurer de rien)* skeptik i dandy, koji odriče ženama krepost, i opet je Musset. Fortunio *(Chandelier)*, koji strastveno ljubi koketu Jacqueline i u njoj se vara, sam je Musset. Samoga je sebe prikazao i u *Caprices de Marianne*, samo s tom razlikom što je i u Coelia i u Oktava metnuo po koje svoje svojstvo.

26. Dok je danas romantička drama zastarjela, Mussetova je još uvijek interesantna. I stariji njegovi komadi kao *Lorenzaccio* dođoše napokon ipak na pozornicu, ako se na njoj zbog tehnike i ne mogoše održati.

Njegova se drama sviđa radi dubine i iskrenosti osjećaja. Autor se kao igra sam sa svojim snovima i šimerama. Kod toga je uzbuđen i osjeća više nego Victor Hugo.

Osjećaji što ih prikazuje različiti su. Mussetova personalna drama prikazuje uopće miješanje osjećaja, kao romantička drama što prikazuje miješanje vrsta. Različiti osjećajni kontrasti dolaze u njima do izražaja: pikantnost, podrugljivost, dražest i ozbiljnost. Uz to su puni finih dijaloga, analize čuvstava, svega onoga čega nije poznavala romantička drama u dovoljnoj mjeri.

27. Dok su romantičari izlazili sa literarnim manifestima i borili se za novu dramu, na pozornici je brao lovorike *Augustin-Eugène Scribe* (1791—1861), koji se nije ni najmanje brinuo za književne borbe i teorije.

Romantika je mislila samo na reformu drame (igrokaza). Za komediju se nije gotovo ni brinula i na nju nije imala nikakva upliva. Nju zastupa gotovo trideset godina Scribe.

Dok najugledniji dramatičari romantike, Hugo i Dumas, polaze od melodrama, Scribe nadovezuje svoje djelo na vaudeville, mladi oblik nekadašnjeg imbroglio.

I melodram i vaudeville imaju međutim dosta dodirnih tačaka. Obim je glavno intriga. Isključuju crtanje karaktera, osjećaja i ideja. Samo je mélodrame žalostan, a vaudeville veseo, kraći, obično u jednome činu, u prozi, isprepleten kupletima, često aktuelnog sadržaja. Vaudeville je osobito cvijetao u vrijeme kad je Scribe počeo pisati (1811).

Scribe posjeduje veoma mnogo smisla za aktuelnost i modu. On se u prvom redu ravna po osjećajima publike. Taj svoj smisao stavlja u službu komedije. Za njega je bio vaudeville kao stvoren. Vodevilsku intrigu potpuno pridržava. Njegovi komadi obiluju najnevjerojatnijim zamjenama osoba, šešira, pisama, depeša. Ali uvodi i poneke reforme. Vodevilsku intrigu udešava pametno, racionalizira je i kuplete redu-

cira na minimum. Uvodi u nju u priličnoj mjeri društvenu satiru i senzualnost, koja od vremena romantike počinje vladati francuskom dramom. U pogledu nazora na svijet što ga pretstavlja po svojim junacima, on nije nimalo nastran. Junaci su mu mahom optimiste, buržoaski raspoloženi, patriotski, nježni, plemeniti i požrtvovni.

Važnost se njegova za razvoj komedije može ovako označiti. On uvodi u vaudeville osobitosti karakterne komedije, »comédie de moeurs« i historičkog igrokaza.

28. Već kao dvadesetgodišnji mladić pisao je ovaj sin trgovca svilom vaudeville i lakrdije, udruživši se sa Casimir Delavigne-om. Poslije sloma prvoga carstva uzimlje vojničke sujete iz slavnog doba Francuske i osvaja francusku pozornicu, kojom vlada pola stoljeća i na njoj stiče milijune.

Prve je lovorike pobrao komadom *Une nuit de la garde nationale* (1816). Od tada liferovao je preko 460 komada, u kojima nema mnogo ni stila ni opažanja društvenog života (moeurs), ali vrlo mnogo teatralne vještine.

Uspio je zbog toga što je znao, kako je već rečeno, približiti se ukusu i raspoloženju publike. On je vidio da poslije restauracije zahvaća francusko društvo manija za bogaćenjem. Odmah piše komad *Le mariage d'argent* (1827). Poslije julske revolucije piše opet političko-socijalne drame *Bertrand et Raton ou l'art de conspirer* (1833), u kojoj ismjehava kreature Ljudevita Filipa. Malo kasnije daje glasoviti historički vaudeville *Le verre d'eau ou les effets et les causes* (1841), u kojoj crta intrige na engleskom dvoru, koje dovedoše do pada vojvotkinje Malborough. Satiru francuskog društva pod Ljudevitom Filipom daje u *Le Puff ou Mensonge et Vérité* (1848) i *La Camaraderie* (1837). U posljednjoj prikazuje kako u društvu mediokriteti dobro prolaze, dok valjanim i savremenim ljudima moraju istom lukave žene pomagati do pobjede, zbog toga što krepost u današnjem društvu ne može sama da pobijedi. 1849 piše opet historičku komediju *Adrienne Lecouvreur*, u kojoj prikazuje ljubavni odnošaj Mavre Saskoga sa znamenitom tragetkinjom istoga imena (iz vremena 1730). I brakolomstvo, izdašno zastupljeno na modernoj francuskoj pozornici, uveo je u vaudeville (*Une chaîne* 1841).

Pored sve goleme plodnosti, Scribe ipak nema velike znamenitosti za razvitak drame. Nije stvorio nikakvog dramatskog tipa. Čitav mu se interes usredotočuje na intrigi. Ide u glavnom za tim da zgodno udešenom intrigom pobudi pozornost i da drži gledaoca u napetom raspoloženju. U tome je bio velik. Ako mu se već hoće pripisati kakav upliv na razvitak novije francuske drame, onda je taj jedino u tome što je znao priučiti francusku publiku na dramsku tehniku.

LITERATURA PREDMETA:

Brunetière Ferdinand: Les époques du théâtre français (1636. 1850), 2 izd. Hachette 1896. — *Counson:* Les drames de Victor Hugo. — *René Doumic:* Le théâtre romantique. (U sedmoj svesci Petit de Jullevilleova Zbornika). — *Lafoscade Léon:* Le théâtre d'Alfred de Musset. Hachette 1902. — *Marsan Jules:* Le mélodrame de Pixérécourt. (U RHLF 1900). — *Wolfgang Martin:* Victor Hugo's dramatische Technik ihrer historischen und psychologischen Entwicklung nach. (Njem. dis. ZFSL XVIII). — *Sleumer A.:* Die Dramen Victor Hugo's. Berlin 1901. — *Behr Dr. Fr.:* Victor Hugo's Torquemada. Njem. dis. — *Bonnefon Paul:* Scribe sous l'Empire et sous la Restauration. RHLF 1920. — *Cosack Dr.:* Le théâtre de Schiller imité et traduit en France. Njem. dis. — *Debidour Antonin:* Une source probable de Burgraves. RHLF 40, 38—40. — *Estève Edmond:* Etudes de littérature préromantique 1923. (O Pixérécourt-u itd.). — *Fest Joseph:* Othello in Frankreich. Njem. dis. — *Gheorgiu:* Le théâtre de Dumas fils et la société contemporaine. Nancy 1931. (Upor. Mornet RHLF 40, 609). — *Glachant Paul et Victor:* Essai critique sur le théâtre de Victor Hugo. 2 vols. Hachette 1902—1903. — *Hartog Willie-G.:* Guilbert de Pixérécourt 1913. — *Klinger Dr. Paul:* Über die Tragödien Casimir Delavignés. Njem. dis. — *Le Breton A.:* Le théâtre romantique 1922. — *Morillot P.:* Emile Augier. Grenoble 1910. — *Nebout P.:* Le drame romantique. Soc. fr. d'imp. et de librairie 1897. — *Niese Paul:* Victor Hugo als Dramatiker. Njem. dis. — *Parigot H.:* Le théâtre d'Alexandre Dumas, Calman-Lévy 1898. Al. Dumas. Hachette 1903. — *Sakellaridès Emma:* Alfred de Vigny, auteur dramatique. La Plume 1902. *Sarcey Francisque:* Quarante ans de théâtre 1900—1902. (Važno i za poznavanje romantičkog teatra.) *Seillière Ernest:* La Morale de Dumas fils 1921. *Souriau Maurice:* Népomucène Lemercier et ses correspondans. 1908. *Werner Dr. Richard:* Geschichte der »Proverbes dramatiques«. Njem. dis. *Witzig Reinhold:* Studie über die Tragödien Casimir Delavignés (Njem. dis.).

GLAVA ŠESTA

ROMAN I NOVELA U DOBA ROMANTIKE

(Tri tipa romana razvijaju se: historijski, realistički i psihološki)

1. Za prvoga je carstva roman vanredno cvjetao, ali kao literarna vrsta bio je od sporedne važnosti. Svrha mu je bila zabava. U ozbiljnu ga se literaturu nije ubrajalo. Ni prvi historičar književnosti Villemain (1790—1870) još nezna pravo da li bi mu dao mjesta u svojoj historiji *Cours de littérature française* (1828—29), u djelu koje izlazi u vrijeme najžešćih književnih sporova između romantičara i klasicista.

Karakteristično je za tu književnu vrstu da je gaje najviše ženske. Ozbiljni je pisci hotice izbjegavaju. Roman je ovog doba ponajviše fantastičnog (romanesknog) i irealnog sadržaja. Opisuje doduše donekle i društvene prilike (moeurs) i vanjsku prirodu, ali ne daje psihološke analize.

Od dama koje pišu romane ističu se *Mmes Cottin, Montolieu, de Genlis* (piše odgojne romane), *Mme de la Charrière*, prijateljica nama već poznatih Mme de Staël i Benjamina Constant-a; svojim romanom *Caliste* služi za uzor Staëličinoj *Corinne, Mme de Souza* (spisateljica salonskih romana), *Mme de Rémusat, de Duras, Pauline de Meulan, Sophie Gay*. Za njihove romane niko danas ne pita. Za razvitak romana kao književne vrste nisu ni od tolike važnosti od kolike su njihovi savremenici *Pigault-Lebrun* (1753—1825), koji iznosi šale i običaje iz male buržoazije, *Guilbert de Pixérécourt* i *Ducray-Duminil*. Na ovima se je inspirisao više puta i sam Balzac.

Roman ovih posljednjih pisaca odgovara potpuno melodramu carstva. Sadržaj je i melodramu i romanu isti: otmice, začarani dvorovi i razbojnički podvizi, fatalni susretaji i zličite druge dogodovštine (aventure). Ova vrsta romana ne iščezava ni u 19 vijeku. Kritika ne vodi doduše o toj vrsti računa, ali tim više publika željna senzacija. Od nje nije daleko ni sam Alexandre Dumas père. Direktno je nastavljaju *Paul de Kock, Eugène Sue* i *Soulié*. Možemo dapače putrpaju novine, nastavlja istu tradiciju. Ova vrsta francuskoga nim pravom ustvrditi da današnji roman-feuilleton, kojim se romana najviše se i najranije (1855) prevodila kod nas u drugoj polovini 19 i na početku 20 vijeka.

Romani gospoda de Cottin, de Souza, de *Krudener*, de Duras itd. do neke su mjere romantički, u toliko što slave ljubav kao strast od koje se umire, što ponavljaju temu od *La nouvelle Héloïse*, od *Clarisse Marlowe* i *Werthera*.

2. Romantičari su i u romanu vjesnici novoga doba. Njihov roman kao i drama počinje obrađivanjem historičkih predmeta. Romantički je roman historijski bio ujedno i škola za kasniji realistički i naturalički roman. Lokalni kolorit (la couleur locale) što su ga romantičari tražili u obrađivanju historijskih događaja prenijeli su kasniji romanopisci na opisivanje savremenog društva (milieu, moeurs). Baš zbog ove priprave modernog romana romantičari su važni u novijoj historiji književnosti. Tvorci modernog realističnog romana, Stendhal, Balzac, Mérimée itd., idu jednom stranom svoga talenta u romantiku, premda su se inače već prilično od nje odijelili.

Roman historijske sadržine gajio se već u 17 vijeku. Bio je to roman koji je opisivao galantne ljubavne nazore precioznog društva, prenesene u asirski, grčki i rimski svijet, bez ikakvog obzira na historijsku istinu i mogućnost. Zove se »le roman pseudohistorique« u francuskoj historiji književnosti. Romantika, sa svojim naglašivanjem istine i couleur locale, nema nikakve veze s ovim s pravom nazvanim pseudohistorijskim romanom.

Historijski roman romantički ne potječe od pseudohistorijskog galantnog romana. On se razvio ponajviše pod utjecajem inozemstva, osobito pod utjecajem Waltera Scotta, čiji se romani već od 1814 u Francuskoj marljivo prevode. Između 1820—1830 spada »le grand Écossais« među najpoznatije i najpopularnije književnike u Francuskoj.

Koliko je u ono vrijeme bio u modi, pokazuje Balzac u romanu *Illusions perdues*. Balzac tu opisuje provincijalnog književnika koji dolazi u Paris. Knjižari pariški prave posao njegovim historijskim romanom »à la Walter Scott«. Književnik, ako hoće da uspije, može da im nuđa samo takvu historijsku robu, veli Balzac.

Od osobite su važnosti Scottovi romani: *Waverley Novels, Ivanhoe, Kenilworth, Quentin Durward i Lijepa djevojka od Pertha*. Njegov upliv opaža se kod svih romanopisaca romantičkog doba, kod Salvandy-a, Alfred de Vigny-a, Victor Hugo-a, Mérimée-a, Paul Lacroix-a, Balzac-a i Dumas-a.

Uz ovaj strani upliv na stvaranje romantičkog romana od manje je važnosti upliv Chateaubriandovih *Les Martyrs* koji su dali primjer za tačnost u opisivanju stare kulture, upravo kaošto su pobudili u Augustinu Thierry-u historijski talenat i pomagali stvarati »le goût du pittoresque«, smisao za slikovitost.

Sudbina je historijskog romana usko spojena sa sudbinom romantike. Taj roman dolazi u modu u isto vrijeme kada i romantika, oko 1820 od prilike, a završuje svoj triumf, poslije 1830, u vrijeme kad romantika počinje tražiti nove putove (humanitarnost).

3. Walter Scottu najbliže stoji grof *Alfred de Vigny* svojim jedinim romanom *Cinq-Mars* (1826) iz vremena Richelieu-ova.

U predgovoru *(Les réflexions sur la vérité dans l'art)* daje teoriju historijskog romana. Taj je predgovor u neku ruku manifest novih romanopisaca, kao poznati predgovor Hugoov u *Cromwellu* što je bio program novih dramatičara. Vigny-u je romanopisac u prvom redu pjesnik, filozof, moralista. On uvodi svoje misli u materiju koju mu pruža historija. Iz historijskih činjenica i lica ima on da stvori tipove. Historijska lica imaju da budu nosioci stanovitih ideja. Iz historije uzima romanopisac samo okvir (cadre), sujet, lica (moeurs) i kostime. U sve to ulijeva romanopisac višu, pjesničku, svoju istinu. Romanopisac se od historičara razlikuje samo u tom što historičar ima da sakupi što veći broj vjerodostojnih dokumenata, koje ne smije mijenjati, dok je romanopiscu dozvoljeno oživljavati historijske činjenice pomoću svoje fantazije dodavajući razne nepotvrđene vijesti.

Uza sve što je upliv Scottov na Vigny-a očit, ipak se Vigny razlikuje od Scotta u pogledu postupka sa historijom. Walter Scott izmišlja glavne junake i radnje u svojim historijskim romanima. Historički su samo kostimi i običaji. Od historije pridržaje dakle samo pozadinu. Vigny, naprotiv, ne izmišlja historijska lica, samo im stavlja u usta svoje misli.

Vigny se služi, kao i Hugo, antitezom u crtanju karaktera. Tako prikazuje u spomenutom romanu Richelieu-a kao simbol ambicije i kao mrka tiranina, a njemu nasuprot Ljudevita XIII kao kukavna slabića.

Sadržaj romana ispunjen je pripovijedanjem o ljubavi i uroti Cinq-Marsa, plemića, romantičkog junaka, koji se opire ograničenju lične slobode. Njega vodi ambicija i ljubav prema »princesse palatine«, Marie de Gonzaga. Hoće da oslobodi Ljudevita XIII od upliva Richelieu-ova. Zato sklapa tajni ugovor sa Španjolskom. Richelieu sazna za vremena za to i dade Cinq-Marsa pogubiti. Ovome historijskom okviru »cadre« dodane su, slično kao i u prvoj romantičkoj drami *Henri III et sa cour*, nekoje epizode iz savremenih prilika (»moeurs«); tako epizoda o procesu Urbain Grandidier, koga osuđuje zbog odnošaja što ih je imao sa opaticama u Loudonu.

Vigny prikazuje tipički ne samo glavnog junaka nego i sporedna lica u svome romanu. De Thou je tip prijatelja. Otac Joseph i Laubardemont su tipovi opakosti i groteksnosti. Ne razlikuju se nimalo od Hugo-ovih sličnih junaka.

Da tačno upozna vrijeme koje crta Vigny se hvali da je »lu à la lampe trois cent volumes et manuscrits«.[1]) U ovoj težnji za akribijom u opisivanju nije Vigny osamljen. Opaža se to već kod Hugo-a i Dumasa, a vidjeće se još i više kod Flauberta, Balzac-a i Zole. Tako je dakle i ovaj roman spoj romantičke fabule sa težnjom za historičkom tačnošću. Slične spojeve vidjećemo u izobilju naskoro kod Hugo-a.

Već zbog poimanja historijskog romana Vigny ne može da bude potpuno objektivan. On, royalista, crta osobe, ovdje Richelieu-a, pod uplivom velike mržnje na sve one koji su dali povoda propasti monarhije. To je i uzrok da je Richelieu prikazan u rđavoj svjetlosti.

4. Dok se ovaj jedini roman Vigny-ev ističe jakom lirskom natruhom, Hugovi su romani u pogledu sadržaja melodramatični i odgovaraju sasvim karakteru njegovih drama. Antiteza, što je vidjesmo u crtanju karaktera i u raspoređenju osoba u njegovim dramama, provedena je isto tako dosljedno i u romanima. Mašta koja sve uvećava i ovdje je isto tako na djelu kao i u drami.

Osim toga u romanima se Hugo ističe crtanjem strašnoga (frénétique). Pobudu za takovo crtanje dali su mu romani pisani u »genre frénétique«. Irac Maturin koji ih piše u ono se je doba veoma mnogo čitao. I *Vicomte de Arlincourt* (1789—1856), pisac historijskih romana, odlikuje se opisima strahota i nevjerojatnih intriga. Irealno, nadnaravno, grozote i strahote crta i Charles-Emanuel Nodier (1783—1844), pisac inače važan za povijest romantike, kod nas poznat kao urednik službenog lista (Télégraphe officiel) Napoleonove Ilirije u Ljubljani. Kao biblotekar Arsenala držao je salon, u kome su se sastajali romantičari, među njima i Hugo.

U crtanju strašnoga Hugo je nadvisio Nodiera već u prvom svojem romanu *Han d'Islande* (1822), u kome je štošta uzeo iz Maistreovih *Soirées de Saint-Pétersbourg*, a možda i iz Schillerove *Kabale und Liebe*. Glavni je junak neki Kanibal. Hrani se čovječjim mesom. Iz lubanja pije krv i morsku vodu. Radnja se događa u Norveškoj. Poštena kancelara i njegovu kćer dovedoše kojekakve makinacije u tamnicu. Odatle ih oslobađa potkraljev sin, koji se zaljubio u kancelarovu kćer.

Drugi njegov roman *Bug Jargal* (1825), u početku obična novela pod naslovom *Récits sous la tente*, prikazuje nam opet jedan monstrum, patuljka i nakazu Hadibraha, stvora puna mržnje, koji snuje najgore osvete. S time se veže povijest nekog crnačkog kralja i najplemenitijeg čovjeka. Sujet je jedna epizoda iz ustanka robova u San-Domingu. Ide u seriju crnačkih romana.

[1]) »Čitao je pri svjetiljci tri stotine štampanih svezaka i rukopisa«.

Crtanje monstruma, neobičnih i strašnih figura, nastavlja u svojem najboljem historijskom romanu *Notre-Dame de Paris* (1830). Ovaj historijski roman prikazuje Paris iz 1482. Događaji što ih je ocrtao tako su isprepleteni da ih je vrlo teško prikazati u kratkim crtama. Svi se ipak odigravaju oko ciganke Esmeralde, koja posjeduje čudnovatu kozu. S njome stoje u ljubavnim vezama tri muškarca: Claude Frollo, arhiđakon Bogorodičine crkve, alkimista, filozof, romantički junak fatalne ljubavi (ljubav mu je ἀνάγκη, nužda), Quasimodo, zvonar, gadan čovjek, divovske jakosti, Phoebus de Chateaupers, lijepi oficir bez dubljih osjećaja.

U romanu je do skrajnosti provedena antiteza. Claude Frollo, uza sve što je čovjek najplemenitijih osjećaja, u stanju je zbog svoje strasti da počini najgadnija umorstva. Zbog Esmeralde, koja ga nikako ne voli, počinja sve i sva. Quasimodo je opet inkarnacija svih mogućih tjelesnih mana. Najnježnije voli Esmeralnu, koja ljubi samo Phoebusa, ali ovaj za nju ne pita.

Iz ovih protivnosti stvorio je Hugo radnju koja potpuno odgovara njegovoj teoriji izraženoj u predgovoru *Cromwella*. Ta je radnja smjesa uzvišenoga i groteksnoga, najsmjelijih i najnevjerojatnijih pustolovina. Tu ima pored najnježnijih lirskih scena najsuhoparnijeg opisivanja i filozofiranja.

Svršetak je romana, kao i sve ostalo, posve melodramatičan. Esmeraldu nevino osude zbog tobožnje rane zadate Phoebusu, od koje je međutim ovaj posve lako ozdravio. Ranio ga je upravo Frollo, hoteći ga usmrtiti zbog Esmeralde. Nevina djevojka svršava na stratištu svoj život pred očima Phoebusovim. Svećenik se Frollo baca u ponor sa tornja Bogorodičine crkve. Svršava tako zbog nedjela počinjenih iz ljubavi. Kostur Quasimoda, jadnog ljubavnika lijepe Esmeralde, nađu poslije dvije godine na njenu grobu.

Roman je napisan sasvim po romantičnom receptu. Prapovijest o strastima spojena je sa lokalnim koloritom (couleur locale), sa historijskim epizodama, za koje je Hugo, kako pokvarne studije. Prikazuje se, na primjer, na široko srednjovjekovni »mystère« i njegov pjesnik Gringoire. Na nj je Hugo prenio crte koje potsjećaju na Villona, pjesnika iz 15 vijeka. Tačnošću arheologa crtaju se ulice, crkve, razbojničke četvrti Pariza 15 vijeka.

Kao i u dramama tako i ovdje, Hugo-a je vodila jedna misao. Katedrala mu je simbol srednjovjekovne umjetnosti. Nju je učinio središtem romana. Ona mu je znak neprolazne umjetnosti, dok je prolazno sve što je zemaljsko i ljudsko. Potonjim vlada ἀνάγκη (fatum, nužda, sudbina). Ove misli izrazio je u predgovoru na dosta maglovit način. Tu kaže kako

je bio na tornju Notre-Dame gdje je čitao sada izbrisanu grčku riječ.

Pobuđen tom grčkom riječi, veli, napisao je svoj roman.

U roman je unio i mnoge druge svoje misli. Tako raspravlja na dugo i široko Frollo o sudbini gotike. U kasnijim vremenima, kaže, neće katedrala biti ono što je bila u srednjem vijeku. Nju će, kao i crkvu uopće, ubiti štampa.

Nijedna od ovih misli nije u romanu konzekventno provedena.

Roman je, pored toga, važan za poznavanje Hugovih političkih i crkvenih nazora tridesetih godina. Dok je u dvadesetim godinama bio katolik i royalista, sada je, kako se već u romanu zapaža, humanitaran. Siromašnije je i slabe prikazao kao velikodušne i plemenite, kralja Ljudevita XI, savjetnike najvišeg sudišta, svećenike i plemiće crta, naprotiv, kao nemoralne i nečovječne. Čarobnica Esmeralda prikazana je kao čisto altruističko biće zato jer je sirota.

Hugov roman poslije pedesetih godina polazi također od altruizma. *Les Misérables* su humanitaran roman. O tome će biti kasnije riječ.

Nekoliko godina prije objavljenja romana *Notre-Dame* iznio je svoje nazore o romanu uopće. Hvaleći Scotta dijeli roman na dvoje, na prozaički, koji crpi karaktere i sujete iz iskustva i drugi, koji zabacuje opažanje svagdašnjeg života (»vérité moyenne«) i ide za intuitivnim tezama. Osobe su ove druge vrste romana simboličke. Tu je vrstu realizirao u *Notre Dame de Paris*. Junaci su ovoga romana također simbolički. Phoebus de Châteaupers je tip ispraznog plemstva. Jean Frollo je tip svećenstva uopće.

Pored tipičnosti, najuspjelijeg dijela ovoga romana, igra veliku ulogu u njemu i romantička slikovitost (»pittoresque«): opisi, »la couleur locale«, vanjština. Opis je duševnosti potisnut u pozadinu.

5. Historički se roman *Aleksandra Dumas-a père* drži Walter Scottove teorije o historičkom romanu u pogledu slobodnog postupanja sa činjenicama i licima. U ovoj slobodi Dumas père pretjerava. Ne unosi, kao Vigny, u historijska lica književne i filozofske teorije, već stavlja sebi u zadaću da zgodnom intrigom drži čitaoca u napetosti i da ih zabavlja. Njegov je historijski roman uglavnom melodramatska intriga prenesena u određeno historijsko doba. On je svojim romanima popularizovao povijest. Tako se je i sam shvatio. »Lamartine est une rêveur, Hugo est un penseur, et moi, je suis un vulgarisateur«,[1]) veli u *Causeries*.

Kao romanopisac imao je golem uspjeh. Tome je doprinijelo i to što je izbjegavao crtati niske, gadne i lascivne stvari, ako je i volio iznašati ljubavne pustolovine.

[1]) »L. je sanjar, H. mislilac, a ja popularizator.«

U pogledu plodnosti potsjeća na Scribe-a. Od 1835 do svoje smrti (1870) napisao je oko 600 svezaka romana. Kao i Scribe, i on je perom stekao milijune.

U romanima je obradio govoto čitavu francusku povijest od dobe Valois do strahovlade francuske revolucije (terreur). Tom je produkcijom toliko bio zaokupljen da je morao uzimati pomagače, u prvo vrijeme *Auguste M a q u e t-a* (1813—1888), a onda *Paul L a c r o i x-a* (1806—1884).

Za razvitak historijskog romana važan je u toliko što je ovu vrstu riješio književnih kvaliteta i što je od njega stvorio zabavnu književnost za masu. Sa Dumasom propada historijski roman kao književna vrsta. Istu je sudbinu doživio historijski roman i kod *Eugène Sue-a, Roger de Beauvoir-a, Regnier-a, Destourbet-a* itd. Možda je ovom padu doprinio i ogroman razvitak štampe. Karakteristično je, naime, da Dumasovo književno djelovanje pada gotovo u isto vrijeme kad je i Emile de Girardin izmislio za svoju *Presse* roman-feuilleton (1834), a historijski je roman za nj bio kao stvoren.

I Dumas piše historijske romane na romantičku pobudu. Glavni su mu inspiratori u prvo vrijeme Vitet-ove (1802—73) dramatičke scene iz lige *(Les Barricades* 1826, *Les Etats de Blois* 1827, *La mort de Henri III,* 1829; kasnije 1844 pod ukupnim naslovom *Ligue),* Barante-ovo (1783—1866) glavno historijsko djelo *Histoire des ducs de Bourgogne* (1824—27, 12 sv.) i Walter Scott. Najprije obrađuje historijske scene iz Barante-ova djela. Tako nastaje njegov prvijenac *Isabelle de Bavière* (1835), koji dalje nastavlja 1836 pod naslovom *La main droite du sire de Giac.* Slične historijske teme obrađuje i u *Reine Margot* (1846), *Bussy d'Amboise, La cour de Henri III* i u *Les Quarante Cinqs* (1848). Vrhunac slave postigao je u *Les trois Mousquetaires* (1844), koje nastavlja u *Les vingt ans après* (1845). U posljednjim romanima obrađuje doba Ljudevita XIII i XIV. U osamnaesti vijek zalazi sa *Mémoires d'un médecin* (1846—1848), *Le collier de la Reine* (1848—1850).

Dumas-ov suradnik Paul Lacroix odlikuje se tačnošću u poznavanju historijskih događaja. Ali i on piše historijske romane po romantičkom kalupu. Tačno poznavanje historije ima da bude stafaža, prikrpina romantičkoj fabuli. Njegová je domena doba Ljudevita XII *(Le Roi des Ribauds* 1832) i Franje I *(Les deux Foux* 1830). Kasnije ih nastavlja pod imenom *Les romans relatifs à la Histoire de France* (1838) i *Chroniques nationales* (1852).

7. Metodu Waltera Scotta najviše se približio Prosper *Mérimée* objektivnošću, kratkoćom i dramatičnošću prikazivanja. Na takav je način prikazao bartolomejsku noć u *Chronique du règne de Charles XI* (1829). Mérimée potpuno izmišlja osobe i intrige, ali crta životne prilike (»moeurs«) tačno i u duhu vremena. Tačnošću u opisivanju pojedinosti (détails)

i kupljenjem sitnica on se udaljuje od romantike i čini prelaz ka realizmu. U spomenutom romanu crta s osobitom ljubavlju vjerske prilike (»moeurs«: osobe Diane de Turgis i Bernard de Mergy).

8. Dok u dosele razmotrenim romanima dolazi do izražaja romantički historizam, prava esencija romantike, liričnost i sentimentalizam domena su idealističkog romana *George Sand*-ovice. Svojim romanima nadovezuje Sandovica direktno na oce romantike, na Rousseau-a i Chateaubrianda, čiji je *Génie du christianisme* čitala na preporuku svoga ispovjednika. Kod Rousseau-a uči ljubav prema prirodi, a kod Chateaubrianda religioznost.

George Sand zove se pravim imenom Amantine-Lucile-Aurore Dupin. Pseudonim je napola uzela od svoga prijatelja, također romanopisca, *Jules Sandeau* (1811—83), odbacivši deminutivni sufiks *-eau* od njegovog porodičnog imena.

Rodila se u Parizu 1804. Poslije očeve smrti otišla je zajedno sa majkom, odgojenom sasvim u duhu osamnaestog vijeka, u dvorac Nohant (kod Lachâtre), koji leži u najpraznovjernijoj, po Sandovičinom sudu, francuskoj provinciji Berry (départements Cher i Indre). Tu je sprovela djetinjstvo i usisala ljubav prema prirodi, igrajući se sa seoskom djecom i slušajući fantastične seoske pripovijesti. U ovoj posljednjoj okolnosti treba tražiti uzrok njenom oduševljenju za E. T. A. Hoffmanna. Fantastičnost je uopće znatan elemenat u njezinim romanima.

Od 1817—1820 dovršuje se njezin odgoj u samostanu u Parizu.

Za njezine je nazore o braku od važnosti ženidba sa G. Dudevantom, od kojeg se rastavila već 1831.

U Parizu nije mogla izlaziti sa 250 franaka mjesečne alimentacije, koliko je dobivala rastavivši se, nego je morala slikanjem zarađivati hljeb. Ova oskudica bila je i uzrok da se dala na pisanje romana.

U Parizu se združila sa romanopiscem Jules Sandeauom i izdala svoj prvi roman *Rose et Blanche ou la comédienne et la religieuse* (1831, 5 sv.) pod pseudonimom Jules Sand. U ovom romanu prikazuje figuru koju će poslije najradije crtati, darovitu pametnu, strastvenu ženu, koja ljubi svoga muža, uza sve što ga duševno nadilazi. U toj figuri, kako se vidi, idealizira svoj odnošaj prema Dudevantu.

Slijedeći svoj roman *Indiana* (1832) izdaje sasvim sama pod pseudonimom George Sand, koje joj ime i ostaje. Slava joj počinje istom tim romanom.

9. U njezinom literarnom djelovanju razlikuju historičari književnosti 4 perioda. U prvom je Sandovica potpuno romantična. Obrađuje romantički motiv strasti. Ovamo idu ro-

mani *Indiana, Valentine, Jacques* i *Lélia*. U njima slavi individualizam. Inspiracija joj je posve personalna, lirična. I psihologija joj je sasvim romantička i verbalna. Mjesto pravog opažanja čitamo samo obilje riječi, imenica i pridjeva. Lélia u istoimenom romanu (1833) romantički je fatalni junak, kao i Hugov Didier i Dumasov Antony. Opisuje je u stilu ovoga cliché-a: »Lélia dont la vaste et souple poitrine renferme toutes les grandes pensées, tous les généreux sentiments: religion, enthousiasme, stoïcisme, pitié, persévérance, douleur, charité, pardon, candeur, audace, mépris de la vie, intelligence, activité, espoir, patience, tout! jusqu'aux faiblesses innocentes, jusqu'aux sublimes légèretés de la femme...«[1])

U ovo doba Sandovica naliči još gospođi de Staël. Crta samo svoje misli, svoje sanje, sebe samu. Nesretan brak i zabranjena ljubav tema je tih prvih romana: *Indiana* (1832) i *Valentine* (1832). Već sada možemo istaknuti kao pravilo da se svi Sandovičini romani kreću uglavnom oko jednog pitanja, oko ljubavi i braka. Francuskoj je ona dala feministički roman. U bračnom je pitanju za rastavu, ali nije za brakolomstvo (adultère). Za oba spola zahtijeva ravnopravnost i jednaku naobrazbu. Protivi se celibatu i kod svećenstva i neće da zna za uplitanje crkve u brak. Sve ove ideje razvija ona, polazeći od same sebe, od svojih doživljaja.

U romanu *Indiana* oživljava uz svoje doživljaje još i Chateaubriand-ov i Saint-Pierre-ov eksotizam. Indiana je Kreolka, nježna, ponizna, strpljiva i strastvena, a njezin suprug, pukovnik Delmar, osoran i ograničen čovjek. Ljubavnik Indianin, Raymond de Rivière, kome ona sve žrtvuje, ostavlja je na cjedilu i upozoruje — da joj sramota bude još veća, — na bračne dužnosti. Njezin bratučed, Ralph Brown, predlaže joj da na otoku Bourbonu zajedno umru. Ali se u Indiani rađa ljubav prema njemu i oni na otoku uživaju zajedničku sreću. Kako se vidi, roman sadrži aluzije na Sandovičin život. Smjesa je od romantičke strasti, svjetske boli »ennui« i exotizma. Ovakav sujet morao joj je u romantičko doba pribaviti slavu.

Sadržaj je romana *Valentine* još melodramatičniji. Spisateljica nas uvodi u svoju domovinu Berry. Athénais, kći imućnog najamnika Lhéry-a, zaručila se sa svojim bratučedom Benediktom, pariškim dakom, nezadovoljnim i pretencijoznim čovjekom, koji je ne voli. Ovaj više voli Valentinu, zaručnicu dvoranika Lauzaca. Istom prije nego se vjenčaju, opaža da mu Valentine uzvraća ljubav. Rastavlja se sa svojom zaručnicom Athénais, koja ima da pođe za bogatog seljaka Pierre

[1]) »Lelijine široke i vitke grudi sadrže sve velike misli, sve plemenite osjećaje: vjeru, oduševljenje, stoicizam, samilost, ustrajnost, bol, milosrđe, praštanje, naivnost, smionost, prezir života, inteligenciju, aktivnost, nadu i strpljivost, sve! čak i nevine slabosti, dapače i uzvišene lakomislenosti žene...

Blutty. Lauzac se ipak vjenča sa Valentinom. Nakon vjenčanja šalju ga na stranu u nekoj diplomatskoj misiji. Daleko od muža, Valentina uzima opijum. Benedikt puca na sebe, ali se ne ubija. Jedan ih liječnik izliječi. Na povratku sumnja Lauzac u vjernost žene. Sili je da mu otstupi dio svoga imetka. Prodavši sve, odlazi i pogiba negdje u dvoboju. Valentina nalazi skrovište negdje kod Athénais, ali Pierre Blutty bude ljubomoran i ubije Benedikta.

Ono što su Rousseau-u bile *Confessions*, za nju je roman *Lélia* (1833). Izdala ga je u poznatoj reviji *Revue de deux mondes*, gdje je dosele pisala samo pozorišne i literarne kritike. Kasnije je u istoj reviji publicirala još osam romana u kratkom razdoblju.

1833 upoznala se sa Alfredom de Mussetom, s kime je provela u Italiji jesen i proljeće (1834). Taj je odnošaj ocrtala u romanu *Elle et lui*. Na ovo poznanstvo nadovezuje i roman Lélia. Kao što je Musset u svojoj drami *Caprices de Marianne* u dvjema osobama prikazao sama sebe, tako to čini i Sandovica u dvjema figurama svoga romana, u Léliji i u Pulheriji. Lelija u svojoj duši osjeća potrebu ljubavi, ali drži taj osjećaj za frivolnost, za stvar ćutila. Uviđa ipak da se vara. Uza sve to rastavlja se od muža. Sve joj izgleda kao egoizam. Osjeća samo prezir i ironiju. U tome raspoloženju upoznaje pjesnika Sténia. Ali i ta sreća bi kratkotrajna. Ni pjesnik je ne može da zadovolji. Ubija se.

Kako se vidi, senzibilnost Rousseau-ove *Nouvelle Héloïse* dotjerana je do vrhunca u ovome romanu. Ta senzibilnost se vidi i u njezinom zadnjem romanu ovog doba, u *Mauprat* (1837).

Prvom periodu još pripada *Le sécrétaire intime* (1833), fantastičan roman u Hoffmanovom genre-u. Sadržaj je uzet iz italijanskog dvorskog života. Junakinja romana Quintilia Cavalcanti, zagonetna je žena, puna kontrasta, ponaša se kao kurtizana, a iskazuje nepokolebivu ljubav spram svoga supruga, od koga je čudnovatim načinom rastavljena.

10. 1838 upoznala se Sandovica sa mistikom, socijalistom i učenikom Saint-Simonovim, sa Lamennaisom, Pierre Leroux-om filozofom i ekonomistom i advokatom Michel-om. Ovi je ljudi oduševljavaju za socijalističke ideje. Ona doduše ne prijanja sasvim uz socijalističke doktrine, ali u romanima ovoga doba kad započinje drugi period njezina rada, opaža se sve više i više humanitarizam, koji se već od godine 1830 javlja u više prigoda u francuskoj knjizi. Ona po prvi put uvodi radnika u književnost.

Da njezin socijalizam nema karaktera kakove doktrine, vidi se već po tome što su joj najmiliji motivi sveopće bratstvo i fuzija klasa. Rado opisuje kako plemenitaška kći uzima seljaka ili radnika.

Poznanstvo sa Lamennaisom, čini se, dalo je povoda mistici i religioznosti u romanu *Spiridion* (1839). Svi ostali romani obrađuju teze (»romans à thèse«) u gornjem smislu (*Les septs cordes de la lyre*, 1840, *Horace*, 1842 osobito *Le compagnon du tour de France*, 1840, *Le meunier d'Angibaut* 1845, *Le péché de M. Antoine* 1847).

11. U trećem se periodu rada bavi seoskim romanom, u kome slavi prirodu u smislu Rousseau-ovu. Od socijalističkog se romana vraća opet svojoj zemlji, u Berry. Kao što je u drugom periodu uvela radnike u književnost, tako sada uvodi seljake iz Berrya. Opisuje izgled ove praznovjerne provincije, dirljive scene iz seoskog života. Napušta romantičku strast prvoga perioda i socijalizam drugoga.

Istini za volju valja reći da seoskih scena ima dosta već u prijašnjim njezinim romanima, kao u *Le meunier d'Angibault* i u *Le compagnon du tour de France*, koje ubrojismo u drugi period. Ali za ovaj treći period ostaje ipak kao najmarkantnija crta činjenica da stvara u to doba seoski roman.

Seoski će roman, prenesen u Rusiju, gdje kao književna vrsta igra veliku ulogu, zadobiti evropsku važnost. Prekaljen ruskom samilošću vraća se u vrijeme naturalizma opet u Francusku, kao što se i tendenciozna francuska drama (pièce à thèse) vraća iz Norveške natrag u Frncusku. U ovom je pogledu bio upliv Sandovičin na Turgenjeva veoma važan. A i u Francuskoj je našla dosta sljedbenika. *Pouvillon, Fabre, Theuriet, Cladel, Paul Arène i Erckmann-Chatrian* nastaviše u novije doba njezin posao. Indirektno je Sandovica od važnosti i za našu seosku novelu, koliko ju je inspirirao Turgenjev.

Glavna su joj djela iz novog perioda *La mare au diable* (majčina ljubav, 1846) i *La petite Fadette* (1848), u kojoj prikazuje stališke predrasude u seoskom svijetu. Petite Fadette je na oko siromašna djevojka. Ogovaraju je i stavljaju izvan seoskog društva. Svojom valjanošću i lukavošću zadobija bogatog seljaka. Na koncu konca ispostavi se da posjeduje priličan miraz. U *François le Champi*[1]) (1850) crta opet ljubav mlade djevojke spram djeteta susjedova. Ovo su ujedno i glavna djela francuskog idiličkog romana. Seljaci su prikazani u sasvim idiličkom svjetlu.

12. U starije doba, u četvrtom periodu svoga rada, vraća se Sandovica opet prvom periodu, opet gaji roman iz otmjena svijeta (»roman mondain«). Ovaj put pruža idile iz građanskog i aristokratskog svijeta, scene iz porodičnog života. Ali ne opisuje više strastvenu romantičku ljubav kao u prvom periodu, niti humanitarnu kao u drugom, niti idiličku seosku kao u trećem, nego ljubav porodičnu. Približuje se Hugo-u.

Pojava se novog realističkog smjera i kod nje opaža u toliko što proučava krajinu (paysage) na licu mjesta.

[1]) »Nahod Franjo.«

Idile koje piše u ovom periodu odigravaju se u različitim dijelovima Francuske. Ne opisuje samo Berry, nego zalazi pomalo i u galantni preciozni 17 vijek (*Beaux Messieurs de Bois-Doré*, 1858). U ovaj period spadaju *Jean de la Roche* 1860). *Le Marquis de Villemer* (1861), *La confession d'une jeune fille* (1865) i *Mademoiselle de la Quintinie* (1863), tendenciozan roman u kojem vojuje za moral nezavisan od crkve.

13. Ako je George Sand i napisala sijaset romana, ocrtala je ipak malo različitih karaktera. U ovom se pogledu ne može ni izdaleka isporediti sa Balzacom ni sa Zolom, premda brojem romana nadvisuje svakog od njih. Sandovici se općenito prigovara da piše bez plana. Bez ikakva plana crta i karaktere, većinom onako kako ih iziskuje časovita situacija. Dosljedna je jedino u tome što su njeni muškarci slabe volje, a žene odlučne. Uzrok se ovoj činjenici ima tražiti u tome što je Sandovica duševno nadvisivala svoga prvog supruga, i što kao nesvijesna začetnica feminizma više cijeni žene negoli muškarce.

Realistična je u toliko što obično ne izmišlja ni situacija ni osoba. Radnji rado doda štošta romaneksno i fantastično. Zato i svršavaju njeni romani vrlo često melodramatički.

Hoffmannovu fantastiku u njezinim romanima već smo prigodom spominjali. Vidi se osobito jasno u *Consuelo* i u nastavku ovoga romana, u *La comtesse de Rudolstadt*. Glavni junak u prvom romanu, grof Albert, sanjari o svome prvašnjem bitku, dok se zvao Jean Zyska de Calice i Withold Podiebrad. U drugom romanu ustaje taj junak na novo od mrtvih pod imenom Liverani kao i njegov vjerni sluga Zdenko. Obojica se daju na najfantastičnije poslove.

Upliv Hoffmannov očituje se i u njezinim pripovijestima, što ih je kao starica pisala za svoju unučad (*Contes d'une grande mère*).

Po predmetima (sujets) što ih obrađuje njezin roman je mnogostruk. Može se kazati, najmnogostručniji u čitavoj francuskoj književnosti, i zbog toga potrebno je klasificirati ga. Ona piše: 1) romane kojima je predmet strast (les romans de passion): *Valentine, Mauprat, Jean de la Roche, Le marquis de Villemer, Elle et lui;* 2) simboličke i legendarne romane: *Jeanne, Les maîtres mosaïstes;* 3) socijalističke: *Le Meunier d'Angibault, Le compagnon du tour de France;* 4) filozofske: *Consuelo, Mlle de la Quintinie;* 5) historijske: *Cadis, Les Beaux Messieurs de Bois-Doré;* 6) romaneksne i fantastične: *L'homme de neige, Le sécrétaire intime, La Comtesse de Rudolstadt;* 7) idiličke: *La Mare au diable, Les Maîtres sonneurs, La petite Fadette, François le Champi.* Posljednja joj je vrsta, po općem priznanju, najuspjelija.

14. Prijatelj njezin *Jules Sandeau* (1811—1883) napisao je također priličan broj romana, koji čine prijelaz modernom romanu iz savremenog života (»roman de moeurs contemporaines«). Većinom su mješavina psihološke analize i poezije. Topal osjećaj što izbija iz njegova pripovijedanja približava ga idealističkom romanu Sandovičinom. Osobito je jak u opažanju aristokratskog svijeta, u opisu sudara toga svijeta sa buržoazijom, u čemu ga oponaša *Octave Feuillet*. Najviše mu hvale *Le docteur Herbeau* (1841).

15. Dosada je ocrtan u glavnim potezima dio što ga ima romantika u stvaranju romana. Romantika radi također i na polju novele. *Vigny* je u noveli *Stello* (1832) ocrtao istu ideju koju i u drami *Chatterton*. U obim djelima prikazuje romantičkog pjesnika nezadovoljna sa društvom, koji se stavlja sam upravo izvan toga društva. Romantičko se poimanje pjesnika osobito ističe u izreci: »Le poète a tout autant qu'une bénédiction sur son nom, une malédiction sur sa vie«.[1]) Protiv njega kao da se je urotilo društvo. Ta se romantička misao prikazuje na trim pjesnicima: na Chattertonu, Chénier-u i Gilbert-u.

Vigny-eve skice i pripovijesti iz vojničkog života pod naslovom *Servitude et grandeur militaires* (1835), u kojima je, kako sam u predgovoru kaže, išao za jednostavnošću, čine prijelaz od romantičkih historijskih scena prema modernoj realističkoj pripovijesti i crtici u toliko što im je tema neznatni doživljaji, realne stvarce iz vremena revolucije i prvoga carstva.

16. Novele je pisao *Prosper Mérimée* (1803—1870). Uza sve što su po sadržaju romantičke prirode približuju se veoma realizmu. Romantika dolazi do izražaja kod njega u tri pravca: 1) u crtanju neobuzdane strasti, osobito u dvjema pastišima *La Guzla* (prema našim narodnim pjesmama) i u *Le théâtre de Clara Gazul,* comédienne espagnole, čiji se izvor ima tražiti u romantičkom naginjanju eksotizmu; 2) u tačnom crtanju »couleur locale« i 3) u odabiranju historijskih predmeta. I u novelama mu izbijaju romantičke strasti. Mérimée bira takve predmete gdje strast izbija svom snagom, bez obzira na zakone i moral. Strast mu je, kao i drugim romantičarima, fatalna. Sujete traži u zemljama eksotičnim za Francuze, na Korsici, u Španjolskoj, u Iliriji, Češkoj i Švedskoj. I on voli kao i ostali romantičari čudnovato (»merveilleux«). Junaci su mu razbojnici i kapetani. Hoffmanovoj je fantastičnosti platio tribut u *La Vénus d'Ille, Les âmes du Purgatoire, Une vision de Charles XI, Lokis, Fédérigo* i *Les sorcières espagnoles.*

[1]) »Na pjesnikovu imenu počiva isto tako blagoslov, kao i prokletstvo na njegovu životu.«

U *Colomba* (1840) crta korsikansku krvnu osvetu, postavljajući u antitezu kulturnog i prirodnog čovjeka, a u *Carmen* (1847) ženskog demona. Bez milosrđa tura junakinja posljednje pripovijesti svoga ljubavnika u propast. U *Arsène Guillot* (1844) ocrtao je bez uljepšavanja kurtizanu, koja pobuđuje samilost svojim dobrim srcem i svojom sudbinom. Kako se vidi, sve sami romantički motivi.

Kao umjetnik Mérimée ne pripada romantici. U prikazivanju je posve impersonalan. Nema u njega ništa što bi bilo liričko ili elegičko, kao ni običajne romantičke emfaze. Ne voli retorike. Vanredno je škrt u riječima. U kratkim, sažetim opisima prikazuje situacije.

Njegov se položaj u razvitku romantike može ovako okarakterisati: Mérimée je po sadržaju (sujets) romantik, po prikazivanju i tehnici realista. Smatraju ga tvorcem artističke francuske novele.

17. Od romantike polazi sasvim *Alfred de Musset*. Njegove su novele smjesa tuge i ironije i životnih problema. U njima secira romantičko ja (»moi«). U *Confessions d'un enfant du siècle* obračunava, kao i Rousseau u svojim *Confessions,* sa vlastitim životom i zabludama. *Emmeline* (1837), *Frédéric et Bernerette* (1838), *Fils du Titien* naliče veoma na njegove *Proverbes,* što se tiče predmeta koje obrađuje i što se tiče esprita.

18. *Théophile Gautier* ne osvrće se na moral ni u novelama ni u romanima. Njega zanima samo forma i boja. To je osobito pokazao u putopisu po Španjolskoj *(Voyage en Espagne* 1843) i po Istoku *(Constatinople* 1852, *Voyage en Russie* 1866, *L'Orient* 1876, *Zigzags* 1845) itd. I u romanima je takav ovaj tvorac glasovite teorije o umjetnosti koja je sama sebi svrha (l'art pour l'art). Pola je njegova historijskog romana *Capitaine Fracasse,* u kome je ponovno obradio temu Scarronova *Le roman comique* iz 17 vijeka, kako ispravno kaže Lanson, »une suite d'estampes sur l'époque« (serija bakroreza o određenom vremenu).

Sadržaj je njegovih romana materijalističan i romantičko-eksentričan.

1835 u predgovoru što ga je napisao romanu *Mademoiselle Maupin* istupa, poput ostalih romantičara, sa svojim umjetničkim vjerovanjem (Credo). Teorijom, nazvanom l'art pour l'art, izjavljuje se za bezobzirnost prema moralu i tradiciji u umjetnosti.

Ostali su mu romani puni neobuzdane mašte i crtanja t. zv. »couleur locale« *(Fortunio* 1838, *Les Roués innocents* 1847, *Partie carrée ou la belle Jenny* 1854, *Roman de la momie* 1858). Posljednjim je romanom zašao već na Flaubertovo polje, u arheologiju.

Ali i on voli kadkada čudnovato u pripovjedanju, ono što se zove »merveilleux romantique«. Već *Albertus* (1831) po sadržaju je imitacija Hoffmanna. U *Avatar, Jettatura, Pied de momie, La pipe d'opium, Club des Hachichiens, Spirite* taj je »merveilleux« glavni elemenat.

19. Romantika, koja je protiv pseudoklasičke izvještačenosti u drami toliko naglašavala istinitost i naravnost, na pozornici je svoj program potpuno napustila i zadovoljila se obradom i nadopunom melodrama što ga je stvorilo prvo carstvo. Njezino je geslo istina i narav, pobijedilo istom kasnije u romanu. Vođu romantičara, Victor Hugo-u, nije bilo suđeno da reformira roman u realističkom pravcu. Kod njega je »la couleur locale« samo privjesa melodramatičnom sadržaju. Reformu romana u realističkom pravcu provedoše istom ljudi koji su podalje stajali od romantičkog pokreta. To su *Honoré de Balzac* i *Henry Beyle,* bolje poznat pod pseudonimom Stendhal.[1]) Prvi stvara moderni realistički roman iz savremenog života, koji Francuzi zovu »*roman de moeurs*«, a drugi obnavlja psihološki roman, književnu vrstu zastupanu već od 17 vijeka.

Obojica polaze od romantike. Beyle se istakao u borbi protiv klasicističkа tri jedinstva braneći Shakespeare-a, a Balzac je pokušao pisati historijske romane, u kojima se još ukrštavaju razni utjecaji: Walter Scott, Bernardin de Saint-Pierre, Chateaubriand i Nodier *(Clotilde de Lusignac).* Glasovitu svoju seriju *Comédie humaine* započinje historičkim romanom: *Les derniers Chouans ou la Bretagne en 1799* (1828), pripoviješću iz Vendée za vrijeme revolucionarnih bojeva. U tome se romanu po prvi put karakteristično crtaju mase, čime se kasnije odlikuje Zola. Ovo prvo ozbiljnije djelo Balzac-ovo ide u romantiku ne samo zbog utjecaja, pod kojim je nastalo, nego i zbog koncepcije karaktera. Utjecaj Scottovih historičkih romana je očit.

Balzacova koncepcija karaktera je i u kasnijim romanima romantična. Najradije crta takove junake u kojima je kakvo duševno svojstvo razvito do stepena strasti. Père Goriot je, na primjer, inkarnacija očinske ljubavi prema kćerima. Ta ljubav ravna cijelim njegovim bićem. Određuje mu čitavo mišljenje i uzrokuje njegovu propast. Grandet je opet inkarnacija škrtosti. Novac vlada njim cijelim. Ljubav prema novcu nadmašuje ljubav spram rođene djece. Alkimista Baltazar Claës koji, u nastojanju da otkrije pomoću eksperimenata kamen mudraca (»la pierre philosophale«), uništava cijelu svoju porodicu, personifikacija je ljubavi spram nauke. Balthasar Claës živi samo za svoje naučne šimere. Takve je figure rado crtao i Hoffmann. Od njega ju je i Balzac uzeo. *Cousine*

[1]) Izgovori Stēdāl.

Bette, posljednji njegov veliki roman trajne vrijednosti, prvi dio od *Les parents pauvres* (1846—1847), personifikacija je ljubomore i mržnje stare usidjelice što ostade siromašna i osamljena, dok je njezina kuzina ljepotom i drugim sretstvima dotjerala do bogatstva.

Balzacova imaginacija gleda, prema tome, u individuumu stanovitu strast razvitu u nadnaravnoj mjeri. Zato i ne mari za psihologiju. Ovakovo romantičko gledanje dolazi do izražaja i kod prikazivanja sporednih junaka i događaja. Tako pokazuje osobitu ljubav za nevjerovatne dogodovštine (aventure) i fabulozne osobe, za mistične, čudnovate i nevjerovatne događaje (»merveilleux«). U ovom pogledu dolazi Balzac mnogo puta u protivnost sa svojim materijalističnim gledanjem na život.

Romantičkom elementu, koji igra presudnu ulogu u Balzacovim romanima, ne čudimo se ni najmanje ako pomislimo da je dobar dio njegovih čuvstava što ih je proživio sasvim romantičke prirode. Pomislimo samo na njegovu ljubav spram Poljakinje grofice Hanske. Poput pravoga trubadura (Balzac je podrijetlom južnjak), zaljubio se u aristokratkinju koja živi u dalekoj zemlji i koje nikada nije ni vidio. Istom kasnije se s njom sastaje i prema koncu svoga života vjenča se. To ljubavno obožavanje »daleke princese« nije kratkotrajno, već se provlači kroz sedamnaest godina. Isto tako i njegove industrijalne spekulacije sakrivaju u sebi dobru dozu romantike: želju za senzacijama, za novošću.

Ali i pored romantičkog elementa koji se dade konstatirati u svim njegovim djelima, susrećemo se u njegovim romanima vrlo često sa materijalističkim nazorima na život. Drugi će nam period devetnaestog vijeka dati prilike da takovo poimanje češće naglasimo kod francuskih pisaca.

Svojim pogledima na život Balzac je naime ipak realist u potpunom smislu riječi. On je učenik materijalističkog filozofa Cabanisa. Ali ga to ne smeta da se izdaje za katolika i učenika Swedenborgova, da čita i imitira fantastike kao Ann Radcliffe-a, Lewis Maturin-a i Hoffmann-a, koji posljednji od 1830—1835 ima u Francuskoj čitavu četu obožavatelja, osobito odkada ga je preveo Loève-Veimars (1829).

Balzac je, nadalje, odlučan determinista. Polazi od materijalističke filozofije osamnaestog vijeka, od Hélvetiusa i d'Holbacha. Kao determinista daje, razumije se, najviše važnosti okolišu (milieu), strastima i temperamentu. Dušu drži nekim fluidom. S toga stajališta promatra i zadaću romana. Roman ima, po njegovom mišljenju, da crta *milieu, moeurs, tempéraments* (strasti). Roman nije ništa drugo nego prirodopis. Zola preuzima kasnije tu njegovu definiciju romana.

Polazeći od romantičke strasti prenesene na naučnu bazu, Balzac nužno dolazi do mišljenja da ljudskim društvom vlada

samo interes i požuda, da u njemu prevladava zlo. Rdavi karakteri, kao kurtizane, škrci, intriganti, najbolje su mu uspjeli. Budući da je njegovu romanu polazna tačka promatranje okoliša (milieu), Balzac uvodi u književnost svu silu zanata i društvenih klasa za koje su književnici prije njega slabo marili.

Kao njegovi junaci što su razviti samo u jednome pravcu, tako je i čitav njegov život bio zaokupljen samo jednim pitanjem, pitanjem novca. Ni u jednoga romanopisca ne igra novac tako goleme uloge kao kod njega. Ako i potječe od stare plemićske porodice, Honoré de Balzac, rođen 1799 u Tours-u, morao se već za rana boriti s novčanim neprilikama. Već je u ranoj mladosti uživao najviše u čitanju knjiga.

Poslije svršenih gimnazijskih nauka htio ga je otac dati na pravo. Ali Balzac je više volio beletristiku. Otac mu zaista dopusti da na tom polju u toku od godine dana pokuša sreću. S tragedijom *Cromwell* (1819), s kojom počinje, propao je sasvim. Energija u pisanju knjiga, koja ga je pratila za čitava života, nije dopustila da klone duhom. U jednoj sobi pod krovom pri najvećem oskudijevanju liferovao je za vrijeme 1820—1829 četrdeset romana, u kojima je bilo veoma malo realna opažanja, a sadržaj im je bio bizaran.

Pored toga dao se i na spekulativne pothvate, koji također u njegovim romanima igraju veliku ulogu. 1825 osniva tiskaru: ne uspijeva, nego time samo naprćuje sebi silu dugova. Iz njih se neće za čitava života izbaviti. To djeluje veoma nepovoljno na njegovu književnu produkciju. Sili ga da piše za zaradu.

Poslije historijskog romana kojim plaća tribut romantici, Balzac se obraća sasvim realizmu. Već 1829—1830 izdaje *Scènes de la vie privée*, a 1830 *Physiologie du mariage* (2 sv.), gdje je do najmanjih sitnica opisao razne vrste porodična života.

Romantičku strast u svim detaljima snažno je opisao u *La peau du Chagrin* (1831), gdje je izrazio moralnu tezu da preveliko udovoljavanje strastima uništava čovjeka. Raphael de Valentin prokartao je sve što je imao. Našavši se u oskudici hoće da se baci u Seinu. Srećom mu dopane u ruke kod nekog staretinara pergamenat koji ima svojstvo da posjedniku ispuni svaku želju. Kod svakog ispunjenja gubi pergamenat od svoje veličine. Raphael se predaje opet u naručaj strastima. Njima može opet udovoljavati. Ako iscrpi pergamenat zna da je na kraju života. Pomisao na to kvari mu veselje. Svršava u očaju. Koncepcija je romana očito fantastička. Potsjeća potpuno na Hoffmannove Phantasienstücke. Razlika je između oba autora samo u tome što pergamenat ima kod Balzaca simboličko značenje. Označuje mu misao,

koju gore istakosmo. Zato je i metnuo ovaj roman među »contes philosophiques«. Hoffmann, naprotiv, piše bez ikakve filozofijske ili moralne tendencije.

U pripovijesti se već tačno vidi kako Balzac spaja fantastičnost sa realističkom tačnošću u opisivanju. Ovaj metod Balzacov naliči na Victor Hugo-v način spajanja historijske »couleur locale« sa melodramatičnim scenama.

Misticizmom i praznovjerjem osobito se ističe *Histoire intellectuelle de Louis Lambert*, gdje prikazuje siromašna prerano zrela mladića, zadojena Swedenborgovim misticizmom.

Direktno iz Hoffmanna potječe pripovijest *L'Elixir de longue vie* (1830), u kojoj pripovijeda o čudnom eliksiru što oživljava mrtve.

Fantastičnost igra ulogu i u *Melmoth réconcilie*, u kome pripovjeda o paktu između đavla i Melmotha. Taj pakt omogućuje junaku da sve zna i sve postizava. Tu moć može junak dalje predavati.

Tragova Hoffmannovu utjecaju ima i u djelima što udoše u *Comédie humaine* (1830—1847).

I *Contes drolatiques* (1832—1837) su pune fantastičnosti ali posebne vrste. Ovdje fantastika služi isključivo humoru i ima svrhu da čitaoca navede na zdravi smijeh. To je fantastika komičnih zapletaja.

Nigdje se toliko ne vidi da je Balzac potekao od romantike kao baš ovdje. Kako je romantika podigla cijenu srednjega vijeka i literature toga vremena, Balzac se daje na to da oživi duh starih francuskih »fabliaux« i pripovijedaka iz konca srednjega vijeka. U ovom pravcu ide tako daleko da imitira staru novelu 14 i 15 vijeka ne samo u stilu nego i u jeziku.

Da je Balzac dobrim dijelom svoje prirode romantik, vidi se i po koncepciji ovih pripovijedaka, koje su i brojem imale nalikovati na starofrancuske Cent nouvelles nouvelles. Od toga broja Balzac je publicirao na žalost tri »dixaina«.

Svim je tim pripovijetkama glavni motiv seksualna strast, koju je istom romantika uvela u noviju književnost. Neka lica u njima potsjećaju na slična kod drugih savremenih romantičara, tako *le Succube* (novela koja ima za predmet srednjovjekovni proces protiv vještica) potsjeća na ciganku Esmeraldu u Hugovu romanu Notre Dame de Paris.

Kako su ove priče pisane bez ikakovih intelektualnih pretenzija, divnim pripovjedačkim tonom, koji nas svojom naivnošću osvaja i među recima i u izrazima odaje nepresušivu komičnost, mnogi drže da *Contes drolatiques* u umjetničkom pravcu nadvisuju zbirku romana iz *Comédie humaine*.

Za postanje pripovijedaka pod naslovom *Contes drolatiques* važno je zabilježiti da je 26 X 1834 u pismu grofici Han-

skoj, u kojem je razložio plan Comédie humaine, završio ovako: »Et quand tout sera fini, moi l'enfant riant, j'entourerai la base de ce bâtiment d'une arabesque énorme de cent contes drôles.«[1])

Kako je u ovom djelu htio da oponaša jezik Rabelaisov, njegove groteksne formacije riječi, njegov stil, nazvao ih je pridjevom, stvorenim prema Rabelaisovoj tvorbi riječi, *Contes drolatiques*. Nije metnuo čak ni circumflexa od *drôle,* samo zato da bi jezik izgledao što arhaističniji. Značajno da ovaj epitet nije dao Rabelais sam, nego potomstvo, jer istom izdanje od 1565 zove se *Les songes drolatiques de Pantagruel.* Tako je i Danteovoj *Divina commedia* pridjev divina dalo također potomstvo.

U tome djelu Balzac se je posvema približio Rabelaisu u pogledu jezika (oblika i tvorbe riječi). Ali nije uspio da posve imitira sintaksu Rabelaisovu. U izvedenim riječima (derivaciji) upotrebljava tipove koje je dao Rabelais. Ali ako i jest njegov jezik u Contes samo jedan pastiš Rabelaisa, on je ipak uspio, jer izvanredno dobro pristaje punoći misli, koja se na sve načine varira, kao i lascivnosti, koja se prelijeva.

Kao što u *Contes drolatiques,* gdje velikim humorom crta žensku lukavost, tako se Balzac i u romanima iz savremenog života (romans de moeurs contemporaines) ističe osobitim poznavanjem žene. U *Femme de trente ans* (1831, u zbirci *Scènes de la vie de province)* ocrtao je karakter žene koju iskustvo opamećuje i okanivši se beskorisnih iluzija, teži za pametnijom srećom. U mnogo romana opisuje ženske karaktere: *Etude de femme* (1830), *La femme abandonnée* (1832), *Le Lis dans la vallée* (1835), *La vieille fille* (1836), *Une fille d'Eve* (1838), *La femme supérieure* (1838), *Splendeurs et miséres des courtizanes* (1843) itd. I u najboljem svojem djelu *Eugénie Grandet* 1834, također u zbirci *Scènes de la vie de Province)* crta ženski udes. Plemenita djevojka strada od očeve škrtosti.

Balzaca uopće zanima daleko više čovjek negoli ostala priroda. U tome se veoma mnogo razlikuje od romantičara i približava se klasičarima 17 vijeka.

U njega je i smisao za prirodu (»sentiment de la nature«) reduciran na minimum. Ljudski problemi, koji su oduvijek zanimali književnike, i njega u velike zaokupljaju. U *Père Goriot* (1835) crta, na primjer, stari motiv Shakespeare-ova *Kralja Leara.* Starac otac sabire bogatstvo zbog svojih dviju kćeri, odanih užitku. Udadoše se napokon u Pariz. Prekomjernim svojih zahtjevima uništavaju oca. Težnju za užitkom

[1]) »I kad će sve biti gotovo (t. j. kad će sva Comédie humaine biti napisana), ja ću kao dijete koje se voli smijati, zaokružiti osnovicu ovoga zdanja (t. j. ovu zbirku romana) golemom arabeskom od sto smiješnih priča.« Cent contes drôles nazvao je kasnije Contes drolatiques. Vidi se da je već 1834 radio na njima.

ocrtao je i u taštom i lakomislenom Rastignacu, čiji život podrobno pripovijeda od boravka u provinciji do dolaska u Pariz.

Kako je već gore istaknuto, Balzac je romanopisac velikih koncepcija. Po njegovu nazoru romanopisac ima zadaću više mislioca negoli zabavljača. Sam sebi stavlja za zadaću da u romanima poda »psihologiju i fiziologiju društva svojega vremena«.

Zato 1836 preduze da skupi sve svoje dosadašnje i buduće romane u zbirku pod ukupnim imenom *Comédie humaine.* Čitava ta zbirka ne podaje ništa drugo do li raznih slika iz modernog društva. Junaci su činovnici, advokati, novčari, trgovci, svećenici, ljekari, seljaci, plemići, bonvivanti, umjetnici, pjesnici, naučenjaci, žurnalisti itd. Iz svih pokrajina francuskih, iz Issoudun-a, Douai-a, Alençona, Besançon-a, Saumur-a, Angoulème-a, Tours-a, Limoges-a, Sancerre itd. Ali u najviše slučajeva Pariz mu je središte, kao i u Zolinom naturalističkom romanu.

Najviše je uspio u crtanju provincijalaca, građanskih i nižih slojeva pariških. Nije tako uspio u crtanju aristokracije *(Le cabinet des Antiques)* i seljaka, u kojima nalazi egoizam i bestijalnost, jednu crtu koju kasnije i Zola preuzima. César Birotteau pruža upravo sjajan opis francuskog buržuja. Junak je ambiciozan građanin, koji marljivošću i štednjom dolazi do bogatstva, ali ga uništavaju razni nepošteni intriganti.

Sve ako je Balzac i išao zatim da u *Comédie humaine* poda sliku društva, on se je upravo ograničio na to da ocrta razne tipove porodičnog života. Mogli bi reći, kaošto je Molière učinio porodicu središtem komedije, tako je i Balzac stvorio od nje središte romana. Zola će ga kasnije slijediti u tome. Da je Balzacov roman studija iz porodičnog života, pokazuje najbolje *La cousine Bette.* Evo mu sadržaja da tvrdnja bude jasna. Središte je romana porodica barona Hulota, generalnog intendanta, kapaciteta u svim pitanjima vojne intendanture. Muž i žena, jedna alzaška ljepotica, suprotni su karakteri: Intendantom vladaju kurtizane (Josépha, Marneffe). Njima za ljubav žrtvuje silne novce, konačno i čast, postavši pronevjeritelj. Žena mu je čista odanost i požrtvovnost. Da pribavi suprugu potreban novac za uživanje, žrtvovala bi i čast. Njezina odanost prema mužu odrazuje se i u kćeri Hortensi.

Balzacu nije dosta da karaktere prikaže samo u jednoj porodici; on prelazi i na opisivanje više porodica. Tako sada na porodicu Hortensinu. Ona je pošla za slikara Poljaka Wenceslasa Steinbocka, u kome se prikazuje nestalan slovenski karakter. Sin Hulotov, Victorin uzima kćer bogatog i osvetljivog buržuja Crevela. To daje opet povoda autoru da

prikaže dvije nove porodice: poštenu i radinu Victorinovu i Crevelovu, razorenu životom sa kokotama.

Hulotove i Crevelove veze sa kokotama daju mu opet povoda da prikaže izopačenu porodicu u licima Mme de Marneffe i njezina supruga, izmoždenog štreberskog činovnika.

Roman *La cousine Bette* prikazuje dakle ništa manje nego 5 porodičnih tipova. Potanja analiza Balzacovih djela pokazala bi dakle da su svi njegovi romani građeni na ovaj kalup. Pored ovih prikazao je i mnoštvo drugih karaktera izvan porodice. Nada sve se uzdiže Lisbeth, inkarnacija ženske osvetljivosti. Požrtvovnost njezine sestre, baronice Hulot, i nju resi. Ali sestri ne može nikako da oprosti što je zbog svoje ljepote imala bolju sudbinu od nje. Da joj se osveti u stanju je stupiti u vezu sa tako gadnim tipom kao što je Mme Marneffe.

Uz ove prekrasne slike porodičnih i individualnih tipova veže Balzac svoju fantastiku. Prikazuje kako Brazilijanac Montès de Montéjanos truje Mme de Marneffe nekim čudnim otrovom. Tijelo se njezino rastvara. Kod lješine mogu da budu samo opatice i svećenik, dok ljekar bježi. Ovo ga nuka da osobito istakne uzvišenost katoličke vjere.

Čitava je Comédie humaine izašla u 17 svezaka (1842 do 1847). Raspada se na tri dijela, a prvi dio na šest odjeljenja. Prvi dio ima naslov *Etudes de moeurs*, a raspada se u a) *Scènes de la vie privée (La femme de trente ans, La Grenadière*, u svemu 27 svezaka); b) *Scènes de la vie de province* (tu je i *Eugénie Grandet): c) Scènes de la vie parisienne (La dernière inacarnation de Vautrin, Père Goriot, Grandeur et décadence de César Birotteau, Cousine Bette); d) Scènes de la vie politique (Une ténébreuse affaire); e) Scènes de la vie militaire (Les derniers Chouans;* f) *Scènes de la vie de campagne (Les Paysans);* drugi su dio: *Etudes philosophiques (Louis Lambert);* a treći *Etudes analitiques (La physiologie du mariage).*

Balzac se često izražavao o smislu i o svrsi ove razdiobe, tako 1848 u predgovoru za *Comédie humaine*, a još prije 1834 u pismu gospodi Hanskoj, napokon u uvodu što ga je napisao za Etudes de moeurs i Etudes philosophiques jedan njegov prijatelj (Félix Davin), a upravo ga je Balzac sam inspirisao.

Prema ovim izjavama Etudes de moeurs imaju jednostavno da portretiraju sve različite pojave iz života, osjećaja i savremenih događaja.

Kako su ove pojave rezultat stanovitih uzroka, sila i zakona, treba i njih otkriti i opisati, da nam te pojave budu jasne. To je zadaća drugoga i trećega dijela.

Etudes plihosophiques imaju da otkriju razloge osjećaja i temelj života, a Etudes analytiques općenite principe života.

»Na taj će se način opisati, ocijeniti, analizirati čovjek, društvo i čovječanstvo bez ponavljanja i to u djelu koje će biti Tisuću i jedna noć zapada«, kaže Balzac.

Kako su neki romani nastali mnogo prije nego što ih je Balzac zamislio svrstati sve zajedno pod jednu koncepciju, razumije se samo po sebi, da Balzac nije mogao da dosljedno provede tu koncepciju.

Balzac je utemeljitelj modernog romana »de moeurs« iz ova četiri razloga: 1) Zbog toga što romanu stavlja za zadaću prikazivanje svagdanjeg poslovnog života. 2) Što mu je fabula sporedna stvar, a glavno opis okoliša (milieu) i pojedinosti (détail). 3) Što karakter svojih junaka tumači na osnovu okoliša u kojem žive. 4) Što u roman uvodi naučni elemenat, t. zv. document humain. Dokle je dokumentiranje kod njega išlo, pripovijeda nam njegova sestra. Da tačno opiše neki kraj, ulicu, ili drugu kakvu pojedinost, polazio bi, veli ona, na čitava putovanja.

U tim je tačkama označena Balzacova originalnost u romanu. Literarno-historijsku njegovu važnost možemo izraziti ovako: Balzacova mašta (imaginacija) polazi u mnogo slučajeva od romantike. U tehnici, izboru predmeta i u obradi je nov, originalan, moderan.

20. I *Stendhal-a,* ili pravim imenom *Henri-Marie Beyle-a* (1883—1843) zanima, kao i Balzaca, samo čovjek, ne vanjska priroda, i to gotovo isključivo samo ljudska strast, ambicija. Opisu krajine (paysage) daje sporednu vrijednost.

U jednom se pogledu Beyle bitno razlikuje od Balzaca. On uvodi u roman »de moeurs contemporaines« psihologiju, koje u Balzaca nema. Balzac, kako smo vidjeli, crta instinktivnu strast. Tumači je i karakterizira materijalistički: okolišem (milieu) i temperamentom. Rijetko kada piše čiste romane osjećaja. Ovaki bi bili samo *Le Lys de la Vallé* i *La femme de trente ans.* Stendhalova oba romana *Le Rouge et le Noir* (1830—1831) i *La Chartreuse de Parme* (1839) odlikuju se, naprotiv, vanredno minucijoznim opisivanjem osjećaja.

I Stendhal polazi od romantike. Spomenuli smo već da 1823 ulazi u književnu borbu sa *Racine et Shakespeare* protiv klasicizma a s očitom simpatijom za strane književnosti. S romantikom ga spaja i to što mnogo govori o svome »ja« u obliku autobiografije, kao što su to činili Rousseau, Chateaubriand, Lamartine i mnogi drugi.

Psihološku analizu svoga života do 1800 daje u *La vie de Henri Brulard,* od 1800 do 1814 u svome *Journal,* od 1829 do 1842 u *Souvenirs d'égotisme.*[1])

[1]) Ovu je riječ stvorio sam Stendhal. Znači upravo isto što autobiografija, vlastiti život.

Interes za inostranstvo i svoj »ja«, svakako su romantički elementi u Stendhala. Interes za inostranstvo ne odnosi se samo na književnost, nego i na slikarstvo *(Histoire de la peinture en Italie* (1817) i muziku *(Haydn, Mozart, et Métastase* (1814). Od inostranaca mu se najviše svidaju Italijanci i njihovi gradovi, i to zbog impulzivnog karaktera toga naroda. Već 1817 piše putopis *Rome, Naples, Florence* (prerađeno 2 izd. 1826). Francuze nikako ne voli. Odviše su mu tašti. Kod njih je glavno, kaže, strah da se ne izvrgnu smijehu. Na pameti im je uvijek: Qu'en dira-t-on? »Šta će kazati svijet?«

Od romantike potječe i to što slavi individualizam i genijalnost, a mrzi filistarštinu. Već 1820 rezumira svoj nazor u rečenici: »Mes bêtes d'aversion, ce sont le vulgaire et l'affecté«.[1]) Glavno mu je originalnost i energija.

Romantičko izdizanje svoga »ja« (»exaltation du moi«) nastavlja u aktivnom pravcu, u smislu energije. Zato i slavi Italiju. U italijanskom karakteru vidi energiju. Zbog Napoleonove energije oduševljen je pristaša njegov. Mjesto Chateaubriandove svjetske boli (»mal du siècle«) crta u svoja dva romana karaktere u kojima se ispoljuje nastojanje za napredovanjem, uživanjem, osvajanjem. Njegovi junaci Julien Sorel u *Le Rouge et le Noir* i *Fabrice del Dongo* u *La Chartreuse de Parme* trpe od prevelike (hipertrofije) ambicije.

Pored svega toga ne treba zaboraviti da Stendhala mnogo dijeli od romantike. Ponajprije njegovi vjerski nazori. On je potpun ateist, učenik Condillac-a i Helvetius-a. Glasovita njegova rasprava *De l'amour* (1823 i 1825) pribavila mu je prijateljstvo materijalističkog filozofa Destutt de Tracy-a, koji ga je uveo u liberalno društvo Lafayette-a, Ségur-a i Constant-a. U filozofiji su mu učitelji Cabanis i Destutt de Tracy.

I prema samim se je romantičkim prvacima držao neprijateljski. Chateaubriand mu je »le phraseur et le charlatan«, a Victor Hugo »somnifère« (»uspavljuje«), vješt stihotvorac, kod koga, kad ga se čita »on se sent une grande envie de bâiller« (»čovjek osjeća želju da zijeva«) (1823). Lamartine mu je »lord Byron peigné à la française (»na francusku počešljani lord Byron«) (1821), a Vigny »lugubre et niais« (»tužan i glupav«). Hvali, naprotiv, tako neznatna pjesnika za razvitak francuske knjige kao što je Béranger, stavljajući ga u isti red sa Lamartine-om, koji mu je »le second ou le premier poète de la France selon qu'on voudra mettre M. de Béranger avant ou après lui[2]) (1825). Romantika mu je lirizam, »sentimentalité fausse et vide«, »lažna i prazna čuvstvenost«.

[1]) »Najviše mrzim vulgarnost i afektiranost.«

[2]) »Drugi ili prvi pjesnik Francuske već prema tome hoće li staviti g. Bérangera prije ili poslije njega.«

Po materijalističkoj je filozofiji Stendhal preteča naturalizma. Zato računa Zola : njega i Balzaca u prethodnike svoje škole.

Uza sve to ne smije se ispustiti iz vida da je koncepcija junaka kod Stendhala još svejedno romantična. Njime vlada romantički fatalizam strasti.

Stendhal je realista iz ova tri razloga: 1) što tumači čitava čovjeka na osnovici okoliša (milieu), osobito u *Histoire de la peinture en Italie;* 2) što mu stil uzima karakter bilježenja, a to odgovara sasvim naturalističkoj dokumentarnoj tendenciji.

Za kompoziciju se i stil Balzac i Stendhal uopće ne brinu. Poznata je njegova odvratnost za poeziju i stihove uopće. U *De l'amour* tvrdi dapače ovaj absurditet: »Les vers furent inventés pour aider la mémoire: les conserver dans l'art dramatique reste de barbarie«.[1]) Dok su romantičari i u stilu išli za poetičnošću i slikovitošću (pittoresque), za emfazom i retorikom, Stendhalov je stil bezbojan.

Realist je i što sav svoj interes koncentriše na potanku analizu čuvstava. U ovom pravcu dolazi do izražaja njegov realistički smisio za pojedinost (détail).

Ističući čuvstvo nad vanjsku prirodu, Stendhal nastavlja tradiciju, koju u osamnaestom vijeku zastupaju Marivaux, a u 17 Mme de Lafayette.

U pogledu manire prikazivanja duševnih stanja razlikuje se Stendhal od docnijih psihologa. Svoje junake prikazuje na način kako sami sebe analizuju. Romani su mu puni monologa. U njima pisac kao da sakuplja svoja psihološka opažanja i meće ih u usta svojim junacima.

Stendhalov život ne pruža nikakovih burnih zapletaja. Pod Napoleonom bio je upravni vojni činovnik (commissaire de guerre) i kao takav sudjelovao u svim njegovim vojnama. Poslije pada prvoga cara postaje konzul u Milanu, u Trstu, gdje mu je Metternich oduzeo eksekvaturu zbog protukatoličkog mišljenja i najzad u Città Vecchia.

Napisao je samo dva romana. U *Le Rouge et le Noir,* Chronique de 1830 (2 sv.) opisuje boj liberalaca i klerikalaca u društvu koje je izašlo iz Napoleonovih ratova.

Naslov je simboličan. Le Rouge označuje vrijeme Napoleonvo, kada su ambicija i energija mogle sebi prokrčiti put mačem, a Le Noir vrijeme vlasti crkovnjačke.

Glavni junak, jedan skorojević (parvenu), plebejac, čovjek višeg ranga (homme supérieur), Julien Sorel, sin tesara iz Grangues-a blizu Besançon-a, svršio je teologiju. Iz Na-

[1]) Stihove su ljudi pronašli zbog memorisanja: zadržati ih u dramskoj umjetnosti ostatak je barbarstva.«

poleonova vremena baštini energiju i neudovoljenu želju za osvajanjem: kao plebejac donosi mržnju na bogataše i aristokraciju. Uživa u tome da ih ponizi. Tako zavodi kćer bogatog de Rénal-a, kod koga je učitelj. Plemstvu se opet osvećuje time što zavodi kćer moćnog ministra marquisa de la Mole. Usprkos ogromne razlike u društvenom položaju, malo te nije prisilio roditelje gdice de la Mole da pristanu na ženidbu. Ali ga je odala kći de Rénal-ova iz ljubomore. Julien puca u nju iz pištolje. Zbog toga ga osude na smrt. Gđa de Rénal i gdica de la Mole kušaju uzalud da ga spase. Pogiba na stratištu. Gđica de la Mole odnosi u kolima njegovu glavu.

Jedna porotna stvar, koja se dogodila 1828, dala je Stendhalu materijal za ovaj psihološki roman, koji se vrlo teško čita.

Drugi mu je roman *La Chartreuse de Parme* (1839), studija iz italijanskog života poslije 1815. Intrige na italijanskome dvoru u Parmi daju glavni materijal. Predživot plemića Fabrice del Dongo, određena za višu crkvenu karijeru, prikazan je vanredno minuciozno. Život njegov u vezi sa ljubavnim dogodovštinama (Clélia) ispunjava, kao i u *Le Rouge et Le Noir*, čitav roman.

21. Od neke je važnosti za razvitak romana i *Henri Murger* (1822—1860) »le romancier de la bohême«, koji je istupio i jednim sveskom stihova (najznatnija je tu La chanson de Musette). Kao sin siromašnih roditelja, sproveo je život u bijedi i u raznim pustolovinama, dok nije završio u bolnici. U *Scènes de la vie de bohême* ocrtao je poeziju književnog bohemstva: nadobudne umjetnike, lijenčine i takve koji će se opet povratiti redovitom životu, kako žive zajedno sa raspojasanim i bezbrižnim ženskama.

22. U ovom pregledu valja istaknuti i književnika, gotovo nepoznata u svojoj domovini, ali vrlo cijenjena u inozemstvu, Belgiji, Holandiji, Njemačkoj: To je pamfletista *Claude Tillier* (1801—1844), autor seoske pripovijesti *Mon oncle Benjamin* (1841). Tillier je sam seljačkog roda. Tu je prikazao seoski tip à la Falstaff, koji se obogatio smrću kćeri svoga kolege liječnika.

Kao ova, tako su zaboravljene u Francuskoj i seoske novele iz alzaškog života što su ih u zajednici pisali Erckmann (1822—1896) i Chatrian (1825—1890). Ne spominje ih ni jedan kompendij, valjda zbog stila koji je odviše običan (»terre à terre«). Oba autora prikazuju alsacijske stanovnike u vezi sa događajima koji se zbiše za prve republike i carstva.

Kao i Tillier, i oni unose u svoje pripovijesti liberalne nazore *(Madame Thèrese, Histoire d'un paysan de 89, Histoire d'un conscrit itd.)*. Najviše psihološke vrijednosti imade im *Deux frères*, gdje pripovijedaju kako među braćom dolazi iz

neznatnih stvari do sukoba i mržnje, ali se konačno ipak dirljivo izmire.

U drami *(Juif polonais, Ami Fritz)* dali su također slika iz alsacijskog života.

Što je francuska seoska novela zaboravljena poslije Erckmanna i Chatriana, razlog leži u tome što francuski roman podržava interes čitalaca isključivo crtanjem velikih centara, a provincijski je život gotovo zanemaren u savremenom romanu.

23. I Balzac i Sand-ovica i Dumas bili su jednako neumorni diljem čitava života u produciranju romana. Još više romana su liferovali *Eugène Sue, Soulié, Paul de Kock, Ponson du Terrail* i *Paul Féval*.

Golema produkcija romana u 19 vijeku uopće začuđuje. Izgleda kao da je roman postao socijalna potreba i trgovački artikl koji zahtijeva publika.

Istu crtu razvoja prikazuje i dramska književnost.

Potrebu romana uzrokovao je golem razvitak novinstva. Svaka skoro novina, bila seriozna ili zakutna, donosi svoj roman-feuilleton koji se nastavlja od broja do broja. Izumitelj te uredbe je *Louis-Désiré Verou* (1798—1867), utemeljitelj *Revue de Paris* (1829). Još u većoj mjeri pribavlja publici zabave *Emile de Girardin* (1806—1881) u romanskim feuilletonima časopisa *Presse*.

Za ovu vrstu romana mjerodavan je ukus publike. Da se udovolji publici žednoj senzacija, nastadoše razbojnički, pomorski i socijalni romani, kao u sadašnje doba što niču razni policijski romani.

Paul de Kock je Rétif de la Bretonne devetnaestog vijeka. Njega zanima pariški život nižih građanskih slojeva, đaci i grizete.

Dok njegovi nazori odgovaraju nazorima prosječnog francuskog građanina, mnogo je pretenciozniji socijalni roman, kome su teren pripravili socijalni pisci i ekonomisti kao Saint-Simon, Fourier Lamennais, Pierre Leroux, Cabet i Proudhon. *Eugène Sue* (1804—1857), inače tvorac francuskog pomorskog romana *(Atar Gull* 1831, *Plik et Plok* 1831, *La Coucaratcha* 1832, *La Salamandre* 1832, *La Vigie de Kvat-Ven* 1833) bacio se je na socijalni roman sa *Mystères de Paris* (1842), u kome crta čistu ženu bačenu pored velegradskih opačina i razbojništva i sa *Le Juif errant* (1844), gdje prikazuje jezuite. Crtao je i ljubavne pustolovine otmjena društva u *Mathilde* (1841).

Tako se već u prvoj poli 19 vijeka roman razvio u književnu vrstu koju moderno društvo najviše traži i priznaje kao jedinu pravu književnost. Roman je time dobio znatnu socijalnu osnovicu, koja mu je osigurala budućnost za dugo vremena, ali je estetska strana njegova pritom silno trpjela.

*

LITERATURA PREDMETA:

a) O Balzacu: *Abraham P.* —. *Arrigon L.-J.:* Les Années romantiques de —. Perrin 1927. Les Débuts littéraires d' — —. Perrin 1924. (Upor. Arbelet RHLF 32, 304). *Baldensperger Fernand:* Orientations étrangères chez — —. Champion 1927 (Bibliothèque de la Revue de litt. comp., upor. Van Tieghem RHLF 35, 278). *Bellessort:* — et son oeuvre. Perrin 1924. *Bertaut J.:* Le Père Goriot de —. Malfère 1928. *Biré E.:* — — —. Champion 1897. *Blanchard Marc:* 1) La Campagne et ses habitants dans l'oeuvre d'— — —. Champion 1931. 2) Témoignage et Jugements sur — —. Essai bibliographique. Champion 1931. (Upor. Thahard RHLF 40, 449). *Bouvier René:* Balzac, homme d'affaires. Champion 1930. (Upor. Mornet RHLF 38, 460). *Brunetière Ferdinand:* —. Hachette 1906. *Canfield A.-G.:* Les personnages reparaissants dans la Comédie humaine. RHLF 41, 15—31, 198—214. *Clouzot et Valensi:* Le Paris de la Comédie humaine. Le Goupil s. a. *Conen Arthur:* Das Bild der französischen Zustände in Balzac's Comédie humaine. Dis. Marburg 1903. *Curtius E. R.:* —. Grasset 1933. *de Curzon Henri:* Le premier Vautrin de — (1839) et son texte inédit. RHLF 37, 1—22. *Faguet E.:* — GEF. *Failletaz Emmanuel:* — et le monde des affaires. Lausanne—Genève—Neufchatel 1932. *Haas:* Balzac — Studien. ZFSL XXX i XXXIII. *Hanotaux Gabriel et Georges Vicaire:* La Jeunesse de —. 1922. *Jarblum Irène:* — et la femme étrangère. de Boccard 1939. (Upor. Mornet RHLF 38, 123). *Korwin-Piotrowska* S. de: — en Pologne. Essai bibliographique. — et le monde slave. 2 vols. Champion 1933. (Upor. Guyon RHLF 41, 454). *Le Breton:* —, l'homme et l'oeuvre. Colin 1905. *Preston Ethel:* Recherches sur la technique de —. Le retour systématique des personnages dans la Comédie humaine. 1926. *Ségu Frédéric:* Un maître de — inconnu. H. de la Touche. Les Belles Lettres 1928. *Serval Maurice:* 1) Autor de —: César Birotteau. RHLF 37, 196—228, 368—392. Autour d'Eugénie Grandet. Champion 1924. (Upor. Mornet RHLF 32, 616). 2) Autour d'un roman de — »Le Lys dans la vallée. RHLF 33, 370—380- 565—594. *Taine:* — (u zbirci Nouveaux essais de critique et d'histoire. Hachette 1865).

b) O Victor Hugo-u kao romanopiscu: *Baumann Friedrich:* — — et Pierre Gringoireč. Njem. dis. *Benoist-Lévy:* Les Misérables de — —. Malfère 1929. *Buche Joseph:* Ballanche et — —: Une source des »Misérables«. RHLF 34, 173—188. *Martin E.-Louis:* Les symétries de la prose dans les principaux romans de — —. Presses universitaires 1924. (Upor. RHLF 33, 145). *Ledu A.:* Le rythme dans la prose de — — de 1810—1831. *Mérimée H.:* Les Romans sociaux de — —. Hachette 1904. *Refort Lucien:* L'Art gothique vu par — — et Michelet. RHLF 33, 390. *Servais Etienne:* Les Sources du Bug-Jargal. Bruxelles 1923. (Upor. RHLF 32, 146).

c) O Stendhalu: *Alain:* —. *Arbelet P.:* La Jeunesse de Stendhal. 2 vols. Champion 1919. *Blum Léon:* — et le Beylisme. Ollendorf 1913. *Chuquet:* — Beyle. Plon 1902. *Cordier Henri:* La Bibliographie stendhalienne. *Hazard Paul:* La vie de —. Gallimard 1927. (Upor. P. Arbelet RHLF 35, 596). *Jourda P.:* — raconté par ceux qui l'ont vu. Stock 1931. *Kücherau Richard:* Quellenuntersuchungen zu Stendhal-Beyle's Jugendwerken. Njem. dis. *Le Breton Andre:* Le Rouge et le Noir de —. Mellottée 1933. Marsan J.: Boivin 1933. *Martino Pierre:* —. Boivin 1914. *Rod Edouard:* —. Hachette 1892. GEF. Soirées de — - Club. 1908 Stendhal: Lucien Leuwen, texte établi et annoté, avec un avant — propos par *Henry Debraye,* preface de Paul Valéry, 4 vols. Champion 1927. (Upor. P. Martino RHLF 35, 449). *Taine:* —. (U zbirci Essais de critique et d'histoire. Hachette 1850). *Thibaudet:* —. NRF.

d) O George Sand: *Buis Lucien:* Les Théories sociales de — —. 1910. *Caro E.:* — — Hachette 1897. GEF. *Doumic:* — —. Perrin 1897. *Karénine W.:* — —. 3 vols. Ollendorf 1899—1901. *Paul Th.:* — und ihre Auffassung von Liebe und Ehe. Berlin 1904. *Revon Michel:* — —. 1900. Rouget M. et George: Sand socialiste. Lyon 1931. (Upor. Trahard RHLF 39, 607). *Seillière Ernest:* — —, mystique de la passion, de la politique et de l'art. 1920.

e) O Mérimée-u: *Filon Augustin:* —. Hachette 1897. GEF. *Hovenkamp. J.-W.:* — et la couleur locale. (Contribution à l'étude de la couleur locale). Nimègue 1928. (Upor. P. Trahard RHLF 35, 456). *Trahard Pierre:* 1) — — de 1834 à 1853. 1928. (Upor. Girard RHLF 36, 468). 2) La Jeunesse de — — (1803—1834). Champion 1925. — —. 4 vols. Champion 1924 —30. 3) — et l'art de la nouvelle. Presses universitaires 1923.

f) O Gautieru: *Boschot:* — —. Desclée 1933. *du Camp Maxime:* — —. Hachette 1890. GEF. *Jasinski René:* Les Années romantiques de — —. L'España de —. Vuibert 1929. *Richet E.:* — —, l'homme, la vie, l'oeuvre. Sauvâtre 1893.

g) O ostalim manjim piscima: *Atkinson Nora:* Eugène Sue et le roman-feuilleton. Nemours 1929. (Upor. Mornet RHLF 39, 135). *Clouard H.:* La destinée tragique de Gerard de Nerval. *Evenius Johannes:* Octave Feuillet's Stellung zu Lebensproblemen seiner Zeit. Njem. dis. *Istrati Marie-Anne:* Victor Cherbuliez et le cosmopolitisme. Droz 1937. (Upor. P. Leguay RHLF 44, 570). *Levallois J.:* Un precurseur de Sénancourt. 1897. Parigot Hippolite: A. Dumas père. *Reinhackel Rob. Paul:* Mme de Charrière und ihre Stellung zur Frage der sozialen Lage der Frau. Njem. dis. *Rösler Georg:* Biträge zur Kenntnis von Mme Cottin. Njem. dis. *Rudler Gustave:* »Adolphe« de Benjamin Constant. Malfère 1935. (Upor. Mornet RHLF 43, 133). *Salomon Charles:* Nodier et le groupe romantique. *Schoumacker L.:* Erckmann-Chatrian, Les Belles Lettres 1933. *Vodoz Jules:* La Fée aux Miettes. Essai sur le rôle du subconscient dans l'oeuvre de Charles Nodier. Champion 1925. *Wiese Oskar:* Kritische Beiträge zur Geschichte der Jugend und der Jugendwerke Nodiers. Njem. dis.

h) Opća djela o romanu i opća pitanja: *Breuillac Marcel:* Hoffman en France. RHLF XIII i XIV. *Le Breton André:* Le Roman français au XIXe siècle: avant Balzac. Hachette 1898. *Maigron Louis:* Le Roman historique à l'époque romantique. Nouvelle édition 1912. *Merlant Joachim:* Le Roman personnel de Rousseau à Fromentin. Hachette 1905. *Morillot Paul:* Le Roman en France depuis 1610 jusqu'à nos jours. Masson 1892. *Pellissier Georges:* Le Roman. (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). *Rétinger:* Le conte fantastique dans le romantisme français.

KNJIGA DRUGA

FRANCUSKI NATURALIZAM I SAVREMENI SMJEROVI

GLAVA PRVA

OPĆI POGLED NA POSTANAK I RAZVITAK NATURALIZMA

1. Romantička je škola provodila reformu francuske književnosti, koju je dugotrajni klasicizam doveo do zastoja, u glavnome na pozornici. Ostavila je doduše dubokih tragova i na drugim poljima književnoga stvaranja. Ali su djela određena za pozornicu bila od mnogo veće važnosti za razvitak nove škole negoli roman ili lirika.

Naturalistička ili realistička (izrazi znače gotovo isto) škola, koja poslije pada romantike vlada francuskom književnošću, izvojštuje sebi, naprotiv, pobjedu isključivo na polju romana. Naturalizam kuša istom nakon pobjede svoga romana da se afirmira na pozornici, ali bez uspjeha. Glavna se, dakle, bitka bije protiv romantike na polju romana, koji postaje glavno književno poprište nove misli.

Ovu činjenicu valja odmah sada na početku naglasiti, da nam u pitanju o postanku i razvitku naturalizma bude uvijek na umu, kako se radi o romanu, ne toliko o lirici ili drami.

2. Romantika je završila sa Hugo-vom dramom *Les Burgraves* (1843). Književnost poslije nje, dakle poslije četrdesetih godina, polazi od Gautiera i Balzaca. Ta joj dvojica daju različit pravac, i to Gautier joj daje smjer koji ide za opisivanjem vanjskoga svijeta, bez obzira na moral, vjeru ili korist djela, a Balzac opet smjer koji ide za analizom života i okoline sa svrhom da popravi društvo. Gautier-ov je smjer poznat pod imenom l'art pour l'art, izražen već 1834 u predgovoru romanu *Mademoiselle Maupin*. Uz ovaj smjer pristaju kasnije Baudelaire, Bouilhet, Flaubert, Banville, Leconte de Lisle i Goncourti. Ovi pisci eliminiraju iz književnog djela sve što se odnosi na ličnost (personalnost), kao ideju, religioznost, moral, tendenciju itd. Glavno mu je lijepa forma. Flaubert čak tvrdi, kako je zabilježeno u Journal de Goncourt: »De la forme naît l'Idée« (Ideja se rada iz forme).

To je Gautier-ova, formalistička vrsta realizma.

3. Druga, Balzacova utilitaristička vrsta realizma polazi od čovjeka, ne doduše od čovjeka slobodne volje, nego determinirana atavizmom i sredinom ili okolišem (milieu). Ideal

ovome realizmu nije ljepota oblika, kompozicija i stil. Pisac ovoga pravca ima pred očima naučnu, spoznajnu svrhu. Uzima naučnu gestu. Hoće da otkriva sve ono čime je čovječja volja determinirana. Kad govorimo o naturalizmu mislimo uvijek na ovaj drugi pravac realizma. Zola, utemeljitelj ove škole, razlaže mu teoriju u knjizi *Le roman expérimental*. Već sam natpis knjige (upravo skupljenih članaka) odaje naučnu pozu. On veli za romanopisca: »Nous montrons le mécanisme de l'utile et du nuisible, nous dégageons le déterminisme des phénomènes humains ou sociaux, pour qu'on puisse un jour dominer et diriger ces phénomènes«.[1]) Međutim, ova naučna poza Zolina nije ništa novo. Bila je pripravljena donekle već romantikom. Uzimao ju je već Balzac. I on piše *La Physiologie du mariage*. Zola se samo na novo inspirira na djelima fiziologa kao što je medicinar Claude Bernard. On unosi u svoje romane teoriju atavizma. Kod analize Zolinih romana vidjećemo da je nauka i kod njega prikrpina na romantičku osnovicu.

4. Za književne smjerove u 19 vijeku uopće od goleme su važnosti filozofski sistemi. To vrijedi i za postanak naturalizma. Već se kod Balzaca i kod Stendhala, koje Zola proglasuje za preteče »eksperimentalnog romana«, može konstatirati da njihovi filozofski nazori potječu od materijalističke filozofije 18 vijeka. Za naturalistički smjer možemo uzeti istu osnovicu. Obje vrste realizma polaze od senzualizma, koji se također raspada na dvije škole. Jednu školu zastupaju u 18 vijeku Condillac i Hélvetius, a u 19 Destutt de Tracy. Condillac i Hélvetius svode osjećaj, kao i sve duševne pojave, na senzaciju, oćute. Od Destutt de Tracy-a primaju senzualističku nauku Stendhal i Gautier.

Utilitarni naturalizam Zoline škole, koji je pripravio već Proudhon svojim spisom *Du principe de l'art*, polazi od pozitivizma, koji je naučavao Comte tridesetih godina 19 vijeka. Comte uči da cijelu ideologiju (vjeru, moral) ima da zamijeni nauka. Nauka ima po tome dužnost da ravna čitavim čovjekom. Zola proteže Comte-ovu nauku i na roman. Od nauke roman ima da uzme metod. Treba da bude »eksperimentalan«, što znači da romanopisac ima da sabire podatke, »documents«, o raznim patološkim pojavama upravo kao i naučnik.

I Hugo je već počeo da sabire takove »documents«. Za *Les derniers jours d'un condamné* išao je, primjerice, gledati otpremu osuđenika na vješala. Za *Les Misérables* upotrebio je iste podatke još jednom.

---

[1]) »Mi (=romanopisci) pokazujemo kako je sve što je korisno i škodljivo podvrženo mehanizmu; mi otkrivamo determinizam ljudskih i socijalnih pojava u tu svrhu da jednog dana uzmognemo njima vladati i upravljati.«

Slavu iznašašća ove toliko puta u romanu zlorabljene krilatice reklamira za sebe Edmond Goncourt, koji u njoj vidi »sa formule définissant le mieux et le plus significativement le mode nouveau de travail de l'école qui a succédé au romantisme«.[1])

5. Pošto ova dva realistička smjera, Gautier-ov i Balzac-ov (ili Zolin), polaze od različitih senzualističkih škola, od Condillac-a i Comte-a, razlikuju se oni i u svrsi. Prvi ide za stilom, da njim djeluje na naše osjećaje, a drugi za tačnom slikom realnosti.

Zbog toga naturalistička poezija obuhvaća ova tri elementa: 1) istinito opažanje, 2) tačno opisivanje, 3) sitnu pojedinost (détail). Sva smo ova tri elementa vidjeli kod Balzaca u *Comédie humaine*. Prema tome naturalistički roman ili drama ima da bude »une tranche de vie« (isječak iz života), bez obzira na stil i kompoziciju. Čim bi umjetničko djelo bilo bliže realnosti, tim bi po Zolinim teorijama bilo bolje. Ali bez stila i kompozicije nema umjetničkoga djela. Zato se ove naturalističke ideje praktično ne daju provesti.

I Zola je sam morao ograničiti svoje nazore u jednoj kasnijoj definiciji. U *Naturalisme au théâtre* definirao je roman ovako: »Le roman réaliste, c'est un coin de la nature, vu à travers un tempérament«. (Realistički roman u stvari znači ćošak prirode gledan kroz temperamenat).

U toj je definiciji već učinio golemu koncesiju individualnoj mašti (imaginaciji), tako da od cijelog naučnog metoda u naturalizmu ostaje ništa ili vrlo malo.

6. Za teoriju je Zolina romana, pored Comte-a, od golema važnosti Taine-ova teorija sredine ili okoliša (milieu). Romanopisac Zolina kova ima da vodi ozbiljna računa o okolišu, u kojem živi junak što ga opisuje.

Međutim, naturalističko crtanje okoliša (milieu), kakvo ima da poda moderni roman, nije dobilo pobude samo od naučne strane. Već je kod Balzac-a spomenuto da u tačnijem crtanju savremena okoliša, što se ističe u modernom romanu, valja gledati primjenu romantičke »couleur locale« na savremeni milieu. Briga što je pokazuju romantičari za historijski détail bila je samo škola za tačnije opažanje savremenog okoliša.

7. Prvi realistički smjer Gautier-ov, l'art pour l'art, upravo je transformacija romantičke poezije. Od romantike baštini smisao za boju i plastiku. Parnasovci preuzimlju ovu baštinu od Gautiera.

8. Oba se smjera slažu u tome što eliminiraju iz umjetničkog djela personalne osjećaje piščeve, kao simpatiju, ljubav, saučešće itd. U tome se bitno razlikuje francuski realizam od ruskoga i engleskoga. Francuski se realizam dao zavesti pseudonaučnim teorijama materijalističkim i vidio život samo u instinktu i materiji, turajući posvema na stranu osjećaje, čuvstva. Zbog toga je uzimao sujete iz najgorih, najcrnijih strana socijalnog i individualnog života. Gledao je u društvu ljudskom samo moć zla. Idealnih motiva po njegovu prikazivanju uopće nema. To je uzrok jednostranosti francuskog naturalizma.

[1]) »Formulu koja na najbolji i na najznačajniji način obilježuje novi način rada u školi što naslijedi romantiku (= naturalizam).«

Ta se jednostranost dade protumačiti jedino sa historijskog gledišta. Naturalizam je u Francuskoj nastao kao opozicija ili reakcija protiv romantičke sentimentalnosti, protiv neprestanog iznošenja ličnih osjećaja (»étalage du moi«). Svaka je pak opozicija jednostrana.

Ovu je jednostranost skrivilo i preveliko oduševljenje za prirodne nauke uopće. Naučni duh prodire posvuda, tako i u roman. »Le grand art est scientifique et impersonnel« (Velika je umjetnost naučna i bezlična), krilatica je Flaubertu. Zola sanja o »l'idée d'un art moderne et tout matérialiste« (o ideji o umjetnosti modernoj i posve materijalističkoj). Obje su shvatljive ako se posmatraju sa stanovišta historijskoga, a ne sa stanovišta estetičkoga.

9. Napokon pojava realističkog romana uvjetovana je francuskom prirodom, onim što se obično zove francuski zdravi razum (»bon sens«). Kako je romantička drama 1843 doživjela poraz, pobijedila je Ponsard-ova klasicistička tragedija *Lucrèce*. Bila je to pobjeda francuskog zdravog razuma (»bon sens«) nad romantičkim prikazivanjem nemogućnosti. Francuski je »bon sens« bio oduvijek realističan i odan opažanju svagdanjeg života. U francuskoj se književnosti može dapače češće konstatirati da se realizam javlja kao opreka pretjeranom idealizmu. Poslije pastoralnog romana (*Astrée* od Honoré d'Urfé) pojavljuje se realistički *Francion* od Sorela. Poslije precioznog, galantnog, pseudohistorijskog romana (ili uporedo s ovima) raznih Scudéry, Gombault, Gomberville, de La Calprenède itd. izlazi napolje *Roman comique* od Scarrona i *Roman bourgeois* od Furetière-a. Tako i sada poslije idealističke romantike dolazi i naturalistička reakcija.

Još 1843 osniva se u Parizu književni »cénacle« koji, premda stoji pod egidom Hugo-ovim, traži umjetnost »plus exacte et plus serré« (eksaktniju i zbijeniju). Ovaj Cénacle, zbog revolucije od 1848, nije mogao doći do većeg značenja.

Pravi dolazak naturalizma ili realizma najavljuje 1852 Leconte de Lisle predgovorom svojih *Poèmes antiques*. 1853 izjavljuje Louis d'Ulbach u članku *La liquidation littéraire* u *Revue de Paris* posvema svijesno da budućnost pripada u književnosti Balzacu.

10. Vlast naturalizma u novijoj francuskoj književnosti traje oko 40 godina. Oko 1885 počinje se raspadati naturalistička škola. Idealistički smjerovi najavljuju opet vlast nad francuskim društvom. Od naturalista se dijele psiholozi romanopisci s Paul Bourget-om na čelu. U lirici zamjenjuju Parnasovce simbolisti. 1888 već sam Zola kaže: »Il n'est pas douteux qu'avec une nouvelle philosophie n'éclose une nouvelle littérature, et que le naturalisme ne prenne rang parmi les vieilles lunes«.[1])

11. Naturalizam se očitovao i u formi francuske rečenice, u stilu. Taine-ova teorija sredine (milieu), koja daje za okvir svim duševnim pojavama izvjesnu sredinu ili okoliš, vidi se i u novijoj francuskoj rečenici. Naturalistička rečenica obiluje raznim prislovnim oznakama mjesta, koje podavaju okvir samoj misli. Tipična je zato na pr. rečenica iz Zolina Lourdesa (p. 30): »Ensuite, elle (la solitude) lui était devenue très douce, *dans le grand silence des pièces,* que les rares bruits de la rue ne troublaient pas, *sous les ombrages discrets de l'étroit jardin* où il pouvait passer des journées entières sans voir une âme«.[2]) Ova duga Zolina rečenica tipski je pretstavnik njegova stila. Glavna rečenica sadrži konstataciju u malo riječi. U njoj kao da ne leži glavni interes piščev, već u onim dvjema dopunama mjesta, koje obje dopunjava dugim relativnim rečenicama.

Naturalističko bilježenje vanjskih dogadaja (»notes«) imalo je za posljedicu kratke rečenice bez mnogo dopuna. Umjetnički osjećaj izražavao se i ovdje u posebnoj izražajnosti ili reliefnosti, koje nije poznavao klasicistički stil sa svojim gramatički i logički pravilno izdjelanim periodama.

Tipski pretstavnik ove druge vrste naturalističkog stila, izazvanog uvođenjem kratkog bilježenja u prikazivanje okoliša, bio je Alphonse Daudet. On je stvaralac impresionističkog stila. Njegova je rečenica ponajviše kratka i razdrobljena, ali još uvijek vezana na ispravan slijed. Uzmimo kao tipski primjer jedan isječak iz njegove klasičke novele *La chèvre de monsieur Seguin:* opis onoga momenta kad se koza zaželjela slobode, odlučila da napusti vrt i pošla, slobodna bez uzice, u planinu: »A partir de ce moment, l'herbe du clos lui parut fade. L'ennui lui vint. Elle maigrit; son lait se fit rare. C'était pitié de la voir tirer tout le jour sur sa longe, la tête tournée du côté de la montagne, la narine ouverte et

[1]) »Nema sumnje da će s novom filozofijom procvjetati i nova književnost i da će naturalizam ući među starudije.«

[2]) Napokon, ona (= samoća) mu omili, u velikoj tišini soba koju rijetka buka sa ulice nije prekidala, posred diskretnih sjena uskog vrta gdje je mogao da provodi čitave dane a da nikoga nije vidio.

faisant: *Me* . . . tristement«.[1]) U opisu slijeda činjenica dolazi do riječi i autorova osjećajnost.

Kasniji autori još će jače kratiti, pa će se rečenice sastojati često i od samih imenica. Napustiće se napokon i unutarnja povezanost rečenica na početku stoljeća kod futurista, kubista, dadaista i surréalista.[2])

I pjesnici, kao Hugo, nastoje da rečenicama od same imenice postignu snažan deskriptivni efekat u stihovima. Tako u završnim vizijama *Pleine mer — Pleine ciel (Légende des Siècles* 1859/83) opisuje Hugo morsku pučinu budućeg 20 vijeka na ovaj apokaliptički način:

L'abîme; on ne sait quoi de terrible qui gronde;
Le vent; l'obscurité vaste come le monde;
Partout les flots; partout où l'oeil peut s'enfoncer,
La rafale qu'on voit aller, venir, passer;
L'onde, linceul; le ciel, ouverture de tombe;
Les ténèbres sans l'arche et l'eau sans la colombe;
Les nuages ayant l'aspect d'une forêt.[3])

LITERATURA PREDMETA:

Bertaut Jules: Le Roman nouveau. *Bouvier F.:* La Bataille réaliste 1913. *Brunetière Ferdinand:* Le Roman naturaliste. Calman-Lévy 1892. *David-Sauvageot A.:* Le Réalisme. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Dobar pregled teorije.) *Defoux L. et Emile Zavie:* Le Groupe de Médan. Emile Zola, Guy de Maupassant, J. K. Huysmans, Henry Céard, Léon Hennique, Paul Alexis. Suivi de deux essais sur le naturalisme. Six reproductions d'autographes, lettres inédits, notes et documents nouveaux. Payot s. a. (Važno za dokumentaciju. Upor. P. Martino RHLF 32, 311.) *Lanson Gustave:* L'Art de la prose. (Veoma važno djelce za poznavanje razvitka francuskoga stila, na kome je radio i naturalizam u velikoj mjeri. Nažalost odviše kratko.) *Martino Pierre:* Le Naturalisme français (1870—1895). Colin 1923. (Najvažnije novije djelo o ovom smjeru). Le Roman réaliste sous le second Empire. Hachette 1913. *Maynial Edouard:* L'Epoque réaliste (avec florilège des auteurs cités. Les oeuvres représentatives 1931. (Obasiže doba od 1830 do 1870). *Spitzer Leo:* »Inszenierende« Adverbialbestimmungen in neueren Französisch. (Die neueren Sprachen XXVIII. Važno za poznavanje naturalističke rečenice).

[1]) »Od ovog časa obljutavi joj trava u bašti. Obuze je dosada, omršavi i mlijeko joj presuši. Tužno ju je bilo pogledati kako je vuku svaki dan na uzici, a glava joj okrenuta prema planini i nozdrve otvorene, tužno mečući«.

[2]) Upor. G. Călinescu, Principii de estetică. Bucuresti 1939.

[3]) »Ponor; nešto užasna buči; vjetar (duva); tama široka kao svijet; posvuda (buče) valovi; posvuda kuda oko može da prodre (bijesni) oluja, koja se vidi kako ide, dolazi i prolazi; val (poput) mrtvačkog pokrova, (a) nebeski svod (poput) otvorena groba; tama bez Noemove arke, a voda bez goluba; oblaci kao da su nekakve šume«. U ovih 11 rečenica bez predikata dočarava Hugo buduću morsku pučinu koju će moći da savladaju gorostasni parobrodi tipa Leviathan.

GLAVA DRUGA

LIRIKA I EPIKA

1. Poslije 1850 literarno živi od velikih romantičara samo Victor Hugo. Lamartine piše, istina, i poslije ove godine vrlo marljivo, ali više zbog zarade, negoli da dade što književno vrijedno. Vigny se povukao u tišinu i samoću. Musset izjeda sam sebe. Gautier se dao na pisanje kazališnih feuilletona. Sainte-Beuve je već odavno napustio muzu i posvetio se kritici, postavši u duhu pozitivnog vremena kritičar — »filozof«.

Hugo, nakon što je napustio dramu, a pridržao roman i liriku, daje u ovom periodu svoja najbolja djela.

Poslije državnog udara (1851) ustaje svom žestinom protiv Napoleona III. Da pobudi simpatije masa za sebe, ide dobrovoljno u progonstvo na engleski otok Jersey (dio Normandije), odakle se vraća istom poslije sloma trećega carstva.

Događajima ovoga doba posvetio je *Châtiments* (1853), lirske satire na drugo carstvo, na Napoleona Maloga (le Petit), kako ga je nazvao, i *l'Année terrible* (1872), u kojoj, uz žalosne opise francuskih poraza, daje viziju sveopćeg mira i bratstva, zalažući se za republikansku ideju. I ovdje ima omiljelih antiteza. Slavi Nijemce kao narod mislilaca i pjesnika, a osuđuje ih kao »barbares vainqueurs« (barbarske pobjednike).

Mnogo je ličniji (personalniji) Hugo u *Contemplations* (1856), u kojima je iznio svoje intimne osjećaje. Ljubav, porodica i priroda glavne su teme. Sve je protkao uz to političkim, religioznim i filozofskim nazorima, raznim panteističkim, demokratskim i humanitarnim refleksijama.

Za prosuđivanje Hugo-ova karaktera valja spomenuti da je pjesme iz ove zbirke, kao i one u *Chansons des rues et des bois*, često antidatirao, metnuvši ih u vrijeme prije 1849, samo da bi prikazao kako se već ranije dogodila njegova promjena u političkom mišljenju.

Karakter je Hugo-ove lirike vizija. U bujnoj mašti stvara mit. Taj se karakter vidi i u *Contemplations*, a još bolje u *Légende des siècles* (I 1859, II 1877, III 1883), u zbirci epskih pjesama koje su protkane istim humanitarnim i demokratskim idejama kao i *Contemplations*.

Epopeju razvoja čovječanstva, na koju su već pomišljali Chénier, Lebrun i Lamartine, hoće da ostvari u *Légende des*

siècles. Hugo je dao u ovoj zbirci niz povijesnih slika, punih simbolike, iz različitih perioda čovječanstva. U grandioznim slikama iznosi nevaljale svećenike i kraljeve, nesreće i zločinstva, i žigoše nepravdu.

Ima tu i krasnih balada izrađenih po staro-francuskom uzoru, kao *Aymerillot*, (prema chanson de geste *Gui de Bourgogne*).

Hugo-ove srednjovjekovne teme nijesu izrađene na osnovu originalnog čitanja staro-francuske književnosti, već na osnovu članaka što ih je pisao u Journal du Dimanche prvi popularizator starofrancuskih tekstova Achille Jubinal. Kao i za Burgraves, upotrebljavao je i ovdje svoja putovanja uz Rajnu (na pr. za Eviradnus).

Romantička »couleur locale« i njemu toliko omiljela antiteza još se uvijek opažaju u ovoj znamenitoj zbirci.

Snaga je Hugo-ova, po općenitom priznanju, u slikama i u ritmu. U tom je pogledu dosegao virtuoznost u *Chansons des rues et des bois* (1865), u kojima je posegao za mladenačkim motivima, kao i 1877 u *L'Art d'être grand père* što je opet dao poeziju kućnoga praga.

2. Victor Hugo, kako se vidi, uzdržao je romantiku u lirici još četvrt vijeka na životu. U ovo doba daje doduše svoje najbolje liričke stvari, ali na književni razvoj ne utječe onako snažno kako je utjecao od 1829 do 1848.

Lirika poslije 1850 okreće leđa romantičkoj subjektivnosti (personalnosti). Antički se uzori opet pomaljaju. Objektivnost i forma postaju glavne brige pjesnika.

Romantika, ako ćemo pravo, ako se je i zanosila više za nacionalni francuski srednji vijek, negoli za klasičnu starinu, nije ni mogla sasvim iskorijeniti klasicizam iz francuskog ukusa. Od renesanse amo, klasicizam se kao sljubio s francuskim ukusom. Njemu ima francuska književnost da zahvali najsjajniji period, svoj sedamnaesti vijek (le siècle classique).

Ima dosta tragova da je i romantika tražila ovdje ondje klasičku inspiraciju. Chateaubriand, ako i voli više kršćanski mit (»le merveilleux chrétien«), negoli grčka i rimska božanstva, divio se ipak grčkoj mitologiji i zanosio se za staru Grčku. Alfred de Vigny pjeva kadikad o drijadama *(La Druyade, Symétha)*. Brizeux zove sebe kršćanski Bion, koji i u dalekoj Aremorici (današnja Bretagne) skuplja diskretnu jeku dorskih pastira. Mussetu je Grčka »eternelle patrie de ses voeux« (vječna domovina njegovih čežnji).

Već smo u uvodu spomenuli da obnavljača klasicizma André Chénier-a prema koncu osamnaestog vijeka vole i romantičari. Pjesme njegove izlaze istom tek u predvečerje samoga pokreta.

Na ovu, ako i veoma prikritu, tendenciju nadovezuje i lirika pedesetih godina, koja Gautier-a uzima za uzor.

3. Gautier-ov učenik *Théodore de Banville* (1823 do 1891) dijeli se od Victor Hugo-a time što je poganin u nazorima na život. Veselje života glavna je tema njegove lirike. Ovaj čisti romanski lirski motiv predvladava i u francuskoj lirici početka 20 vijeka (kod Mme de Noailles, Henri de Régnier, Emile Verhaeren, Vielé-Griffin, Saint-Georges Bouhélier, Guy-Charles Cros itd.). U Francuskoj nije zamro nikada.

Ali u Banville-a ima još uvijek osjetljivih tragova romantike. Tako voli romantički adjektiv (epitet): étoile sonore (sonorna zvijezda), sourire vermeil (crven smijeh). Obnavlja starofrancuske pjesničke forme, što ih je Plejada zabacila, kao balade, rondel, dixain.

Kao obnavljač klasicizma istupa poglavito uvođenjem mitologije u liriku. Ronsarda, renesansnog francuskog pjesnika 16 vijeka, zove »maître divin« (božanski učitelj).

Kao učenik Gautier-ov ističe se cizeliranjem stihova, metra i rime. Novoj je školi dao i knjigu o metrici.

4. Za novu renesansu lirike daleko je važniji *Charles-Marie-René Leconte de Lisle* (1818—1894), rođen na ostrvu Bourbonu. Već kao mladić zavolio je André Chéniera i njegovu antiku. Bio je vješt prevodilac grčkih i rimskih klasika (Théocrite 1861, Anacréon 1861, Ilias 1866, Odyssée 1867, Hésiode 1869, Orfičke himne 1869, Eshil 1872, Horace 1873, Sophoclès 1877). Kao i Banville i on udara u poganski ton u *Poèmes antiques* (1852). Antičkoj lirici daje u predgovoru prednost pred modernom. Jedino Grci, veli, umjeli su u životu ostvariti poeziju: poslije Homera, Eshila i Sofokla čovječji duh postade plijenom barbara. Byrona i ličnu (personalnu) poeziju uopće zabacuje. Romantičarima je posvetio jedan sonet, gdje ih posprdno zove »montreurs«, jer iznašaju osjećaje.

Za novi duh preciznosti što u književnost prodire njegove su pjesme vrlo karakteristične. Osobiti interes pokazuje za détail, pojedinosti u opisu prirode i životinja. Romantička »couleur locale« je kod njega ozbiljnija, jer je tačnija. Inspiracija mu je učena. Motive za pjesme uzima iz svih mogućnih krajeva, iz mitologije Skandinavaca, Iraca, iz Bretagne, od Inda, Polinežana itd. *(Poèmes barbares* 1862).

Da prekida sa romantikom to se vidi odatle što svoje »ja« nikada ne ističe.

U opisu prirode drži se »impassible«, bezosjećajno. *Poèmes et poésies* (1855) sadrže obično takve opise iz prirode.

Ali i u njegovoj novoj lirici otsijeva baština romantike, René-ovo raspoloženje: pesimizam i žalost *(Poèmes tragiques* 1884). U prirodi gleda samo igru pojava (fenomena).

U pogledu forme Leconte je vanredno brižljiv. S njime je objektiviranje lirskoga pjesništva potpuno provedeno.

5. *Charles Baudelaire* (1821—1867) stoji još na prijelazu od romantičke u novu objektivnu liriku. Od romantike baštini svakako težnju za šarolikošću, mržnju na obične moralne nazore i bolesnu ambiciju. Baudelaire ne preza ni pred mistifikacijom, samo da istakne interesantnost svoje osobe. Vezu što postoji između njega i romantike uvidio je već i Flaubert: »Vous avez trouvé moyen de rajeunir le romantisme«,[1]) piše mu nakon što je pročitao *Fleurs du mal.*

Od realnosti ulazi u njegovu poeziju samo ono što je nezdravo, nemoralno ili odvratno (le satanique). »Vous dotez le ciel de l'art d'on ne sait quel rayon macabre, vous créez un frisson nouveau«,[2]) piše mu Victor Hugo. I u ovom pogledu nadovezuje Baudelaire na romantiku, jer je već Hugo zahtijevao da ružno kao i uzvišeno bude predmet poezije.

Njegov je pesimizam posljedica razrovanih nerava, prevelikoga uživanja opija i hašiša, te halucinacija, koje su ga mučile. Nije isključeno da je mnogo poziranja i mistifikacije u svemu tome.

Fantazija mu je dobila najviše pobuda od Amerikanca Edgara Poë, koga je i prevodio na francuski.

U *Fleurs du mal* (1857—1867) izrazio je ogavnost u savršenim stihovima. Posvetio ih je Gautieru, kome je bio jedan od najvećih štovatelja. Kao artista velik je, uza sve što u versifikaciji ne pokazuje osobite novosti.

Njegove malobrojne pjesme u prozi *Poèmes en prose* postadoše uzor mnogim piscima u svim književnostima Evrope.

Tek 15 godina poslije smrti nalazi imitatora. Décadence i Jean Richepin polaze od njega.

Osnov simbolističke estetike izrazio je precizno u poznatom sonetu *Correspondances.* Priroda je šuma simbola (forêt de symboles), kojom prolazi čovjek. Mirisi, boje i zvukovi međusobno se podudaraju (Les rarfums, les couleurs et les sons se répondent).

Snagu i ljepotu njegove lirike sačinjavaju izvanredno tačno viđene i proživljene slike, poređane u izvjesnoj simetriji i skladu. Veoma značajna je u ovom pravcu njegova pjesma *Paysage* (u odjeljku *Tableaux parisiens* od *Fleurs du Mal).*

Već sama paradoksalnost, kojom je ovdje zamislio pjesničku situaciju, prikazuje nam jačinu njegove mašte. Pjesnik će da ispjeva, kaže na početku pjesme, eklogu, u kojoj ne će biti riječi o ljubavi, ne tako da pode, kao drugi, u prirodu, već da se povuče visoko na mansardu u radničkoj četvrti Pariza. Zatvorivši kapke od prozora, sred zime, mašta će mu dočarati draži proljeća i svu onu ljepotu što je pruža ekloga:

[1]) »Našli ste način kako da se pomladi romantika.«

[2]) »Vi opskrbljujete nebo umjetnosti nekom mrtvačkom zrakom i stvarate nove drhtaje.«

plavetne horizonte, vodoskoke na alabastru, čarobne zámke, vrtove i ljubavnu idilu. Buka radničkih gomila ne će ga pomesti u ugodnosti koju će stvarati maštanje. Po volji će dočaravati sebi proljeća i svjetlost sunčevu, a goruće misli davaće mu potrebnu toplinu.

Vidi se iz ove pjesme jasno da je Baudelaire pjesnik u prvom redu snažne mašte koja stvara izvanredno precizne slike. One su za nj prava realnost. Uživanje hašiša zacijelo je bilo od izvjesnog upliva na ovakvo stanje pjesnika.

U maloj pjesmi *Albatros* uspoređuje pjesnika sa morskim galebom, koji je lijep, kad leti za brodovima u visinama iznad morske pučine. Cio poem je, kako obično biva u Baudelairea, jedno uspoređenje. Poput galeba i pjesnik je lijep, dok lebdi u visinama svoje mašte, koja sačinjava za nj pravu realnost. Čim siđe na zemlju, on je isto onako ružan kao i galeb, kad sleti na palubu broda, gdje ga ismjehuju mornari. I zaista Baudelaire je ostao dosljedno pjesnik jake stvaralačke mašte u cijeloj svojoj zbirci.

Strukturu njegovih pjesama upoznajemo u pjesmi *Spleen* (= Ennui), koja sadrži pet strofa po četiri aleksandrinca. Prve četiri strofe sadrže jednu rečenicu, tačnije jedan sintaktički period, u kojem pjesnik majstorski crta težak, kišovit i tmuran pejsaž koji, poput tamnice, ubija u čovjeku svaku nadu. Peta strofa iznosi uspoređenje pjesničkog duhovnog raspoloženja sa ovim pejsažom.

6. Romantika se još opaža i kod pjesnika drugoga reda, kao kod Gaskonjca *Louis Bouilhet-a* (1824—1869), autora *Mélaenis* (1851), *Festons et Astragales* (1859), *Derniers poésies* (1872) i mnogobrojnih drama, inače prijatelja Flaubertova, na čije je umjetničko shvaćanje prilično djelovao, kao i ovaj na njegovo. Bouilheta veže sa romantikom i eksotizam. I prijatelj mu Flaubert, koji mu je napisao uvod u *Oeuvres*, posjeduje također jaku sklonost eksotičnosti (»goût exotique«). U pjesmama mu ima orientalizma, dapače i kineskih motiva, kao i kapricioznosti u ritmu.

Već *Mélaenis, conte romain* pokazuje očitu težnju za učenom restitucijom rimskoga života, za arheologijom u lirici. Uza to još unosi u svoju poeziju, pored naučnih hipoteza, i motive iz svakdašnjeg života.

7. Dok se sa Leconte de Lisle-om i Bouilhet-om poezija inspirira na erudiciji, arheologiji i povijesti, sa *Eugène Manuel-om* (1823—1901) obraća se realizmu i crtanju porodičnog života, u čemu se i Hugo odlikovao. Manuela inspirira život radnika i siromaha uopće, a donekle i vlastite uspomene, koje nisu bile najsjajnije. Već naslovi upućuju na ovu inspiraciju *Pages intimes* (1866), *Poèmes populaires* (1870), *Pendant la guerre* (1872).

U pogledu metra i prosodije klasičar je. Za pozorište piše dramu *Les ouvriers* (1870) u stihovima.

Ovaj socijalni smjer moderne francuske lirike zastupaju također François Coppée i André Gregh i Jehan Rictus.

8. Pored ovih vjesnika nove lirike ima nekoliko epigonskih pjesnika, doduše bez osobita značaja za doba u kojem žive, ali ipak zaslužuju da ih se u ovom pregledu spomene.

Edouard Grenier (1819—1901), autor drama za čitanje, epigon je u toliko što mu *Petits poèmes* (1859) potsjećaju na doba Lamartine-a, Vigny-a i Musseta.

Auguste Vacquerie, epigon je također, učenik i obožavatelj Hugo-ov, ako je i pripadao kolu Parnasovaca.

Na Lamartine-a potsjeća i *Auguste Lacaussade* (1817 do 1897), rodom sa otoka Bourbona kao i Leconte de Lisle. Pjesnik je eksotizma u *Poèmes et paysages* (1852). Polazi također od Hugo-a, kome je posvetio svoje prvijence *Les Salaziennes* (1839). *Les épaves* (1861) nose pesimistički karakter nove lirike. Razorene nade i neispunjene želje glavni su motivi. Prevodi italijanskoga pesimistu Leopardi-a (1888). Kao romantičara i eksotista karakteriše ga i prijevod Ossiana (1842).

Kao epigoni Bérangerovi od važnosti su *Pierre Dupont* 1821—1870) i *Gustave Nadaud* (1821—1893). Prvi je robustan idiličar, a drugi melanholičan sanjar i nježan karikaturista.

9. Iza leđa Hugo-ovih razvija se, kako se vidi, nova lirika pod vodstvom Leconte de Lisle-a, a pod auspicijama novoga naučnoga duha. Nekadašnju ulogu pjesničkoga vođa preuze Leconte od Hugo-a. Od 1865 sastaju se mladi pjesnici svake subote u stanu svoga učitelja, da mu čitaju svoje pjesme i da čuju sud o njima (poznati samedis de Leconte de Lisle).

Sve ako Leconte nije išao zatim da publici imponira, stvorio je nehotice školu i postao vođ. Pod njegovim vođstvom ustaju Léon Dierx, Xavier de Ricard, Anatole France, Catulle Mendès, Armand Silvestre, François Coppée, Sully-Prudhomne i José Heredia protiv imitatora Lamartine-a i njihove »sensiblerie« (osjećajnosti).

Školu su upravo utemeljili Xavier de Ricard i Catulle Mendès proglasom na mlade pjesnike. Gautier-a, Banville-a. Baudelaire-a i Leconte de Lisle-a izvikaše za svoje učitelje. Sakupljeni pjesnici stvaraju novo udruženje (»cénacle«), koje dobi ime po zbirci pjesama što izađoše kod Lemerre (1866) pod naslovom *Le Parnasse contemporain* (druga i treća sveska 1871 i 1871). Sa *Anthologie* (u 4 sveske) završuju zajedničke publikacije.

Za zadaću uzeše njegovati čistu formu (l'art pour l'art) i pobijati »l'art prêcheux«, predikatorsku, tendencioznu umjetnost. Nekolicina ih zabacuje i osobne osjećaje u lirici. Zahtjevaju potpunu »l'impassibilité« (bezosjećajnost).

Parnasovaca okupljenih oko prve zbirke bilo je 35. Između njih se agilnošću ističu Catulle Mendès i Xavier de Ricard.

Catulle Mendès[1]) (1841—1909) elegantan je i frivolan pjesnik. *Le roman d'une nuit* (1859) u stihovima pribavi mu mjesec dana tamnice i 500 franaka globe. Radio je u svim vrstama pjesništva. I lirika mu je bila raznovrsna: ozbiljna ili lagana *(Philoméla* 1864, *Soirs moroses* 1876, *Pontéleïa* 1876) ili heroična *(Contes épiques* 1870) ili, najčešće, erotička (Contes épiques 1870). Njegova je poezija slika cijeloga Parnassa.

Xavier de Ricard (1843—1911) zastupa naprotiv »učenu« filozofsku poeziju Parnasa, koju je genijalno obnovio Sully-Prudhomme.

10. *Sully Prudhomme* (1839—1907) naglasuje novi značaj poezije jače nego iko dosada. Zadaću koju je Zola namijenio romanu daje poeziji. Ona ima da bude u moderno doba voditeljica ljudstva i stvarateljica novog nazora na svijet.

Ovaj analitičar nutarnjeg života i spajatelj nauke i poezije odgojen je sasvim u naučnom i pozitivnom duhu. Istom nakon što je na politehnici prošao matematiku i prirodne nauke, bacio se na duhovna, književna, filozofska i pravna izučavanja.

Djetinjstvo proživio je žalosno, bez oca. U životu je i ljubavi vidio samo razočaranje. Spolnu ljubav nadomjestio je ljubavlju prema čovječanstvu.

Lucrecije, Pascal, Schopenhauer najmiliji su mu autori. Hugo-ova ga retorika nikako ne zadovoljava. Važnost forme i on ističe. Po plastici forme i on spada, bez sumnje, u Parnasovce.

Prvijenci mu *Stances et poèmes* (1865) zadiviše savremenike jednostavnošću, sigurnošću i tačnošću dikcije. No prava se njegova melanholična, sanjarska i filozofska narav otkri tek u *Les épreuves* (1866), zbirci soneta razdijeljenoj u *Amour, Doute, Rêve* i *Action*. Ljubavni su mu soneti *(Amour)* tužni i tmurni. U sonetima sumnje *(Doute)* izrazuje Mussetovo raspoloženje. Ako i predvladava u njima sumnja, ipak se ističe želja za sigurnom spoznajom i sretnim se cijene ljudi koji mogu vjerovati. Ako i traži utjehu u sanjarenju (Rêve), ipak više cijeni akciju, rad. U sonetima pod naslovom *Action* pjeva o raznim iznašašćima. Uza sve sjajne primjere rada što ih tude iznosi, pjesnika ne ostavlja tužno i nezadovoljno raspoloženje.

1866 izlazi sa antičkom pripovijesti *Les écuries d'Augias*. Tri godine kasnije izdaje zbirku deskriptivnih pjesama *Croquis Italiens* (1869). Tu se već pokazuje psiholog, a to je i u

[1]) Izgovori Mēdes.

dvjema zbirkama što slijede. Ovoga filozofa-stoika privlači veoma samoća. Tu temu opjevava i u *Solitudes* (1869). Ovu zbirku nastavlja u *Vaines tendresses* (1875), gdje obrađuje sasvim psihološku temu: ljubavnu čežnju koju svaki čas sprečava sumnja.

Za novi su smjer u lirici mnogo značajniji od ovih zbirki njegovi filozofski spjevovi: *Les Destins* (1872), *Au Zénith* (1876), *Justice* (1877) i *Le Bonheur* (1888). U svima obrađuje se po koje pitanje iz ljudskoga života. Tako na primjer u *Les Destins* staro pitanje o postanku zla u prirodi. U toj se pjesmi ne odlučuje pjesnik ni za pesimistički ni za optimistički nazor na svijet. Oba mu se čine jednako ispravna.

Veliki problemi čovječanstva što se od Lamartine-a, Hugo-a i Leconte-a vuku kroz francusku književnost i njega zanimaju, tako problem pravednosti, koji u *Justice* (1878) rješava u smislu Comte-ove filozofije. Pjesnik se tu pita ponajprije gdje se ima tražiti pravednost. U prirodi je nema, jer tu vlada Darwinova borba za opstanak. Među državama također ne. Države su oblast (domena) sile i lukavosti. I unutar same države ne, jer tu gospoduje ambicija i proračunanost. Na drugom svijetu teško da će biti drugo uređenje negoli na zemlji, jer su materija i njeni zakoni posvuda jednaki. Nigdje, dakle, izvan čovjeka nema pravednosti. Ona stoluje u našoj unutarnjosti, u našoj savjesti. Njoj je temelj u međusobnom poštivanju, simpatiji i ljubavi.

Faustov problem obrađuje u filozofskoj pjesmi *Le Bonheur*. Priča o Faustu nastavlja se tu. Poslije smrti probudi se Faust na drugom svijetu i nađe svoju ženu Stellu. Težnja za istinom i spoznajom živi u njemu još uvijek. Pita se što je sreća?«. Ni filozofi ni prirodoslovci ne mogu da mu odgovore na to pitanje. U velikoj neizvjesnosti zadovoljava ga Pascal odgovorom: U ljubavi je prava sreća.

La récolte des fleurs (1874) spada također u ovu grupu. Pjesma je parabola. Pjesnik brani idealističko stajalište i ustaje protiv prevelikog gramzenja za korisnim.

Au zénith možda je najkarakterističnija zbirka od svih obzirom na doba u kojem je nastala nova lirika. Himna je to nauci i njenim tekovinama

Ostala mu filozofska djela kao *Que sais-je* (1895) i *Sur l'origine de la vie terrestre,* ako su i napisana u pjesničkoj prozi, ne spadaju ovamo.

11. Parnasovsku neosjetljivost (»impassibilité«) i savršenstvo u metru i izražaju najbolje je postigao *José Maria de Heredia* (1842—1906), Kubanac po rodu. Bio je umjetnik u sonetu. Što se tiče tačnosti u »couleur locale«, prestigao je možda i samog svog učitelja Leconte de Lisle-a. I kod njega igra eksotizam veliku ulogu. Motive crpi u staroj Heladi,

*

Rimu, Italiji i Francuskoj, čak i u Japanu. Najviše teži za tačnom restitucijom prošlosti.

Soneti što ih je napisao od 1867 malobrojni su. Sakupio ih je istom 1893 pod klasičkim naslovom *Les Trophées*, kao što je i naravno u čovjeka koji se je obrazovao u klasičkoj školi.

Ovaj pjesnik parnasovske škole, odgojen u Collège de St. Vincent de Senlis, kome su redovnici iz Beauvaisa ulili osobitu ljubav za historiju i starinu uopće, neobično je važan za poznavanje pjesničkoga stila svog vremena. Zbog toga treba posvetiti nekoliko opazaka njegovom stilu.

Kao Hugo u nizu epskih slika što ih je dao u zbirci *La légende des siècles*, htio je i Heredia da prikaže razvoj čovječanstva u sonetima. Obliku soneta posvećuje naročitu važnost. Sam kaže da ih je trideset puta »fait et refait« (radio i prerađivao).

U njegovu se stilu naročito ističe tendencija da voli takav tehnički izraz koji se odnosi na grčku i rimsku prošlost. U svoje stihove unosi i čiste grčke izraze:

Les femmes de Byblos, en lugubres accents,
Mènent le funéraire et la lente théorie.[1])
(L'éveil d'un Dieu).

Ne smeta ga što u isto doba upotrebljava uz grčku mitologiju i junake iz španskog romancéro. Kao parnasovci uopće, i on voli eksotična imena biljki i životinja, i »mot propre«:

Du fond des chaumes qu'il étrape, le colon épie
ceux qui viennent sous couleur d'y quérir un caïeu
d'ail, grapiller sa grappe.[2])
(Hortorum Deus)

Voli također parnasovsku perifrazu. Zbog toga mu stil sam izaziva često dojam pseudoklasički:

Alors celui pour qui le plus grand est un nain
Se lève. Sur son crâne, un mufle léonin
Se fronce, hérissé de crins d'or. C'est Hercule.[3])
(Centaures et Lapithes)

Njegov pridjevni epitet uvijek izaziva zasebnost (apartnost), i onaj koji se odnosi na boje: »la sauvage harmonie de noirs cheveux (divlja harmonija crnih kosa). Zlato igra veliku ulogu u njegovim epitetima: l'eclat des yeux d'or (sjaj zlatnih očiju); »la vierge aux yeux d'or« (djevica zlatnih očiju).

[1]) »Tužno naričući, žene iz Biblosa vode pogreb u sporoj povorci.« Théorie je grčka riječ.

[2]) »Iz dubine strništa koje kosi kmet vreba na one koji dolaze krasti grožđe pod izlikom da traže gomoljike bijelog luka.« Riječi iz poljoprivrede étraper i caïeu zna malo ko.

[3]) Tada se digne onaj kome je patuljak i najveći čovjek. Na njegovoj lubanji naježurila se lavlja gubica, načičkana zlatnom kosom. To je Herakle.«

Neke pridjeve osobito voli, tako d i v i n (leur divine chanson), sacré (le contenu sacré), immortel (main, jeunesse).

Njegova metafora uvijek je osebujna (apartna). Tako veli za Sirakuzu na Siciliji:

Dort sous le bleu linceul de son ciel indulgent.[1])
(Médaille antique)

Istu zadaću daje i svojim komparacijama:

Telle une floraison de lys géants fauchée,
La rive est aux bords de guerrières jonchée.[2])
(Le Thermidor)

Kao i antitezama:

Pourque le sang joyeux dompte l'esprit morose.[3])
(Bretagne)

12. Parnasovska je poezija uglavnom aristokratska i kao takova kontrastira sa demokratskim tendencijama u modernome romanu. Njezin stoički pesimizam, eksotizam i naučnost nijesu našli pravog odziva u Francuskoj. Jedini Parnasovac koji je ušao u volju prosječnoj francuskoj publici bio je *François C o p p é e* (1842—1908). Popularnost ima Coppée da zahvali demokratskoj sentimentalnosti, a ne pretencioznom realizmu što ga je uveo u svoju liriku.

U skladu sa savremenim romanom njegovu muzu inspirira jednostavan život pariškog radnika. Kao i savremeni romanopisac i on zalazi u predgrađe pariško, u tvornice i na željezničke stanice, da bi se obavijestio o onome o čemu će pjevati (*Les Humbles* 1872, *La grève des forgerons* 1869, *Le cahier rouge* 1874, *Récits et élégies* 1878). Demokratske ideje koje je izražavao u tim zbirkama voljela je publika.

U ovoj poeziji svakdašnjosti bio mu je uzor Sainte-Beuve.

Poput modernog romanopisca voli i on karakterističnu pojedinost (détail). U tome se drži parnasovske tradicije. Kao parnasovac posvećuje veliku pažnju vanjskoj formi. Ali kao umjetnik daleko zaostaje za Gautier-om.

Najveći uspjeh postizava pripovijetkama u stihovima. U njima obrađuje usput i motive romantičke prirode. Kadikad se opažaju tragovi utjecaja Musseta, kao primjerice u *Olivier* (1875), gdje obrađuje stari motiv o protivnosti što postoji između raskalašenjaka (bonvivant) i nevine djevojke. Olivier je drugi Rolla. Podao se uživanju. Jedne nedjelje, posred svjetske buke, osjeća prazninu u srcu. Vraća se opet na selo, ne bi li mu se opet vratila mladenačka nevinost. Tu upoznaje šesnaestgodišnju kćer krčmarevu Suzanne, inkarnaciju nevinosti. Zaljubi se i misli da je zakopao razuzdanu prošlost.

[1]) »Spava pod plavim pokrovom svoga nedužnog neba.«

[2]) »Na rubovima obale leže ratnici razbacani, kao kad se pokose ljiljani u cvatnji.«

[3]) »Da vesela krv ukroti neraspoložen duh.«

Štošta sjeća ga opet na proživjele dane. Prošlost se ne da zaboraviti. Odluči da napusti čistu Suzanne. Kaže se da je u Olivieru Coppée ocrtao samoga sebe. Prema tome, Olivier bio bi u neku ruku obnova romantike posred jeke naturalističkog romana.

I u drugim pripovijetkama Coppée-ovim ima romantičkog elementa. Tako u *Angélus (Poèmes modernes* 1569), gdje je u starom župniku i grobaru izrazio bojazan pred samoćom. Za večernjeg pozdravljenja nadu obojica na crkvenim vratima izloženo dijete. Uzmu ga na uzgajanje. Već misle da su se riješili samoće, ali dijete umire, a oni padaju u prijašnju samoću.

U *La grève des forgerons* (1869) Coppée je naprotiv realističan, osobito u slici žene što pada u bijedu zbog nevaljala muža, pa ide za dojkinju u Pariz i ostavlja kod kuće vlastito dijete. Ljubavi žene iz puka prema svome djetetu stavlja u opreku ravnodušnost dama iz viših krugova spram djece uopće.

13. Dok François Coppée stavlja svoju muzu u službu milosrđa i ljubavi spram bližnjega, dotle *Jean Richepin* (1849—1930) nastavlja Baudelaire-ovu nezdravu poeziju. Ako se za Coppé-a kaže da je realistički pjesnik, onda se za Richepina mora reći da je naturalistički.

Prve mu je bohêmske pjesme *Chansons des gueux* (1876) vlast zbog izazovnih stvari najprije zaplijenila, a onda opet ipak propustila. *Les caresses* (1877—1883) pjesme spolne ljubavi sadržavaju uz odvratnosti i prekrasne stvari.

U *Les Blaspèmes* (1884) nadvisio je sve svoje dosadašnje stvari. Tu je potpuni fatalista. Oko sebe vidi samo igru prirodnih zakona. Niječe providnost, razum, napredak.

La Mer (1886) sadrži uz štošta burleksno i vrlo uspjele slike iz prirode.

Smirio se oko devedesetih godina. Izgledalo je kao da hoće da pode novim pravcem. Žali svoje *Blasphèmes*. Smirio se toliko da su ga 1909 izabrali u Akademiju. Taj novi preokret prikazuje zbirka (1894) *Mes paradis,* gdje crta veselje djetinjstva, mladosti i muževnosti.

Richepin, učeni humanista, potsjeća na parnasovce samo svojom ritmikom, inače je zbog bujnih slika i retoričnosti učenik Hugo-ov. Zajedno sa parnasistima spominjemo ga zbog toga što u neku ruku nastavlja Baudelaire-a.

14. Težnja za tačnošću i preciznošću u couleur locale privela je parnasovce promatranju prirode. Tu je njihovu stranu zastupao s velikim uspjehom *André Lemoyne* (1822 do 1907). Uglavnom je krajinar (paysagiste), kako se vidi već iz naslova njegovih brojnih zbirki: *Stella Maris* (1860), *Les roses d'antan* (1865), *Les charmeuses* (1867), *Paysages de mer* (1876), *Légendes des bois et Chants marins* (1878), *Soirs d'hiver et de printemps* (1883), *Fleurs de ruines* (1888) itd.

Njega i Coppée-a nadopunjava u neku ruku *Albert Mérat* (1870—1909), pjesnik pariške okolice, obala Oise, šuma oko Fontainebleau-a i okolice oko Sèvres. *Les chimères* (1866) posvetio je pariškoj okolici, a *Poèmes de Paris* (1880) samome Parizu.

15. Parnasistički ukus (goût) za indijski pesimizam našao je odziva kod *Jean Lahor-a.* To je pseudonim liječnika *Henri Caralis-a* (1840). On je pjesnik budhista. S osobitom se ljubavlju bacio na izučavanje indijske filozofije i književnosti. *L'illusion* (1888—1893) i *Quatrains d'Al Ghazali* pjevaju o nirvani. Eleganicija forme njemu je glavno.

16. Klasičku tradiciju parnasovaca zastupaju *Frédéric du Plessis* (rod. 1851), *Emmanuel des Essarts* (1893). *Georges Lafenestre* (1837—1916) i *Louis Ménard* (1822 do 1906). Svi su ovi više ili manje učeni ljudi. *Des Essarts* piše filozofske *Les élévations* (1896) Njegove *Poèmes de la révolution française* (1879) su pjesnička povijest francuske revolucije. Pored toga piše i pjesme realističnog sadržaja, kojima su predmet neznatne stvari iz elegantna svijeta *(Poèmes parisiennes* 1862). Lafenestre je opet pjesnik i povjesničar umjetnosti, a Ménard pjesnik, filozof i naučenjak (Rêveries d'un payen mystique).

Od ostalih važnijih Parnasovaca spominjem još: *Philippe Gille, Arsène Houssaye, Léon Dierx, Armand Silvestre, Henri de Chantavoine, Léon Valade* (1854 do 1884), prevodilac Heine-a.

Parnasovce zastupa kao pjesnik mladeži *Louis Gustave Forntuné de Ratisbonne* (1827—1900), prevodilac Dante-a (1852). Od novijih izdašnijih romanopisaca spadali su u ovaj krug *André Theuriet, Alphonse Daudet* i *Anatole France,* koji su u mladosti i stihove pisali.

17. I izvan Parnasa imade bezbroj pjesnika. Njih sve obraditi i svrstati u smjerove danas je gotovo nemoguće, kad još nema posebnih studija o tome. Ni opsežnije francuske historije književnosti devetnaestog vijeka od ovog mojeg pregleda nijesu to pokušale. Zadovoljimo se dakle citiranjem.

Već su Parnasovci, pored jako razvitog eksotizma, pokazivali jaču ili slabiju tendenciju za tačnim opažanjem (opservacijom) rodnoga kraja, kao primjerice Coppée, Mérat i Lemoyne. Izvan Parnasa ova poezija rodnoga kraja *(poésie de terroir,* njem. Heimatskunst) upravo cvjeta.

Najznamenitiji je među takovim pjesnicima Mistralov zemljak *Jean Aicard* (1848), koji je postao akademičar, pisac romantičkih tragedija *Le manteau du roi* (1907) i *La légende du coeur* (1903). Posljednja je dramatizacija aventure provansalskoga trubadura Guillaume de Cabestang, za koga vele da

je pojeo srce svoje drage. Aicard zastupa Provansu i u novijoj francuskoj književnosti. Voli more i dijete. Osobito mu hvale idilički pjesan *Miette et Noré*. (1880).

Ostale su francuske pokrajine ovako zastupljene. Auvergnu zastupa *Gabriel Marc*, Rouergue *Frédéric Bataille*, Bresse *Gabriel Vicaire*, Bourgogne *Lucien Paté*, Berri *Maurice Rollinat*, koji potsjeća na Sandovicu i Baudelaire-a. Voli crtati strah i grozu. Pariški su pak pjesnici *Jacques Normand* ,*Emile Blémont* i *Emile Bergerat*.

18. Već smo kod nekih Parnasovaca, kao i kod neovisnih, Sully Prudhomme-a (Impression de la guerre) i Th. de Banville-a, a da ne spominjemo Victor Hugo-a, vidjeli kako je francusko-pruski rat djelovao na poetičku inspiraciju. Pjesnici su toga rata izvan Parnasa *Paul Derouléde, Stephan Liégeard* i *Vicomte Borelli*. Taj je rat probudio noviju nacionalističku poeziju u Francuskoj.

19. Parnas je od goleme važnosti za noviju francusku poeziju. Od toga pokreta polaze i pjesnici koji nisu direktno pripadali krugu pjesnika što su se okupljali oko *Parnasse contemporain*.

I psiholog romanopisac *Paul Bourget* (rod. 1852) prijateljuje sa Parnasovcima. Pripadao je dapače malome cénacle-u, koji su zajedno s njime sačinjavali pjesnici Jean Richepin, Maurice Bouchor i Raoul Ponchon. Bourget je dovršio svoju lirsku karijeru sa sakupljenim djelima (1885 do 1887): *Au bord de la mer* 1872, *La vie inquiète* 1876, *Edel* 1878, *Les aveux* 1882). Poslije ove godine poznat je još više kao romanopisac. Psihološka analiza, njegova faculté-maîtresse,[1]) vidi se i u lirici.

Slično Sainte-Beuve-u, i *Jules Lemaître* (1853) počinje poezijom literarnu karijeru. I Bourget i Lemaître imaju kao liričari istu sudbinu. Ostadoše poznati samo kao kritičari, ne kao stihotvorci.

Zanose na Parnas jošte *Auguste Dorchain, Edmond Haraucourt*, (rod. 1857), donekle *Jean Rameau, Pierre de Nolhac, Pierre de Bouchaud* i *Maurice Bouchor* (rod. 1855). Od svih ovih najinteresantniji je Bouchor, koji je u Francuskoj najviše nastojao oko toga da umjetnina prodre u šire slojeve narodne. U neku ruku on nastavlja posao Banville-ov time što oživljava staru francusku književnost, ali s tom razlikom da ne daje života starim metrima i strofama, nego dramskoj vrsti koju zovemo mystère (Noël) i pučkoj francuskoj pjesmi *(Poèmes et Récits d'après de vieilles chansons de France)*.

[1]) Glavna osobina.

I on nastavlja ozbiljnu tradiciju parnasovsku. *Les symboles* (1888—1895) su povijest čovječeg vjerovanja. Nastavlja u pogledu koncepcije maniru Leconte-ovu.

20. Žena pjesnikinja ima legija. U ovom kratkom pregledu nemoguće ih je podrobnije prikazati. Zato spominjemo od novijih žena pjesnikinja samo *Mme Daniel Lesueur (Jeanne Loiseau)*, koja je jak talenat u izražaju. Dubljine misli koja je bila kod Mme Ackermann nije dosegla.

21. Oko 1885 dogada se u Francuskoj lirici znamenit obrat. Nastaje tzv. simbolistički pokret.

U vrijeme naturalističkog pokreta središte je poetičke inspiracije vanjski svijet, karakteristična pojedinost (détail) i problemi koji stoje u vezi sa tadašnjim životom. Posvuda je vladao positivizam, i u romanu i u filozofiji.

Oko 1885 nastaju idealistički pravci, premda u filozofiji vlada positivizam. Cousin-ov duh nije zamro. U roman uvodi, na primjer, Bourget studiju psiholoških pojava. Masa se bavi vrlo rado spiritizmom. Zna se već da je pedesetih godina — spiritizam djelovao na Hugo-ovo idealističko naziranje na svijet. Već kod Parnasovaca (Leconte, Sully-Prudhomme, Lahor) imali smo priliku konstantirati naginjanje budhističkome pesimizmu.

I u likovnoj se umjetnosti pokazuje promjena. Kao naturalistički slikar Courbet što stoji na pragu naturalističkoga smjera u književnosti, tako se i slikar Puvis de Chavannes i kipar Rodin nalaze baš na pragu novoga idealističkoga smjera u književnosti.

Na ove promjene unutar francuskog duhovnog života djeluju, baš kao i za romantike, razni vanjski uplivi. Engleski upliv, koji je, u vrijeme romantike sa Walterom Scottom na čelu, bio za francuski roman odlučan, dolazi sada do izražaja sa Edgarom Poë. I ruski realistički roman sa Tolstojem na čelu uvodi u francusku književnost izvjestan dio idealističkog elementa. Njemačka filozofija, Wagner, Nietzsche i Norvežanin Ibsen također su od važnosti za stvaranje novog pravca, koji se u Francuskoj počinje da kristalizuje.

Novi idealistički smjer počinje posvećivati veću pažnju misterioznosti. Zna se da misterioznost igra u novijoj francuskoj knjizi dosta veliku ulogu. Kao motiv uvijek se rado obrađivala. Sam se Balzac bavi u *Louis Lambert* i *Sérafita* nadnaravnim pojavama. Vjerovao je u magiju slova, kao i simbolisti.

Pjesnik zbirke *Chimères, Gérard de Nerval* (1808 do 1855), koji inače u svojim romanima i pripovijetkama stoji pod jakim uplivom Hoffmannove fantastike *(La nuit de Silvestre, Sensations d'un voyageur enthousiaste, Le prince de sots, Nuits de Ramazan, l'histoire de la reine du matin et de Soliman, Montre vert, La main enchantée)* u svojim je »so-

nètes mystagogiques« preteča modernoga dekadenta. Hoffmannovoj fantastičnosti ima traga i kod Banville-a *(Florise)*.

Villiers de L i s l e-A d a m (1840—1899) sa svojim pripovijetkama *Fantasies nocturnes ,Isis, Axel, Convives des dernières fêtes, Véra, Le duc de Portland, La torture par l'espérance, Le secret de l'échafaud,* zatim *Barbey d'A u r e v i l l y* sa romanima *Ensorcelée* (1854), *Une vieille maîtresse* i *Les diaboliques* njeguju misterioznost u maniri Hoffmannovoj i Poëovoj.

Za Baudelaire-a smo već rekli da ga je novi smjer proglasio ocem. Njegova umjetnost, književni izraz nervoze, našla je uopće najviše odziva kod generacije što dolazi poslije francusko-pruskoga rata. Baudelaire-ov prevod Poë-a (1855) za najnoviju je književnost ono što je za romantičare bio Loève-Veimars-ov prijevod Hoffmanna.

I tako bi mogli nadovezati taj novi idealistički pokret (nazvan simbolističkim) od 1885 na neke književne pojave što se već od romantike ovamo vuku kroz čitavi devetnaesti vijek u Francuskoj.

I u pogledu forme ima u romantici indicija za novi smjer. Sainte-Beuve je već isticao sugestivnost nijanse, približavao stih prozi i uvodio asonance, baš kao i simboliste što to čine u svom stihotvorstvu.

Simbolički pokret pada gotovo u isto vrijeme kad mnogobrojni pisci počinju ostavljati Zolin naturalizam. Naturalistički je smjer uveo u književnost studiranje realnosti do skrajnosti. Simbolistima je dosta realnosti. Zasitili se je. Povlače se radije u se i traže jedino veselje u tzv. čistoj umjetnosti. Oni su i protiv parnasovaca, protiv vulgarizacije nauke pomoću poezije, protiv njihove objektivnosti (impassibilité).

Nova je škola nastala, uglavnom, kao reakcija protiv Parnasa i naturalizma. Veza ima dosta sa romantikom. Romantički subjektivizam i pesimizam tjera do skrajnosti. Ispravna mi se, stoga, čini izreka što je čitam u *Mercure de France* (n. 336 str. 301) u članku Batault-ovu *Les tendances de la poésie contemporaine* i literarno-historijsko istraživanje će je po svoj prilici općenito potvrditi: »Le symbolisme, où l'on a voulu voir une métaphysique originale, n'est que le prolongement du mouvement romantique et l'aboutissement logique, jusqu'à l'outrance, des principes esthétiques du romantisme«.[1])

Nova je škola počela, kao i romantička i parnasovska, stvarati mnogobrojne književne koterije i krugove, kojima daje razna eksotična imena: Hydropathes, Hirsutes, Nous autres, Chat-noir, Décadents, Jeunes, Zutistes itd. Najobičnije joj je ime simbolisti ili dekadenti.

[1]) »Simbolizam, u kome se htjelo vidjeti originalnu metafiziku, nije ništa drugo nego produženje romantičkog pokreta i logički završetak, gotovo do pretjeranosti, estetičkih principa romantike.«

Posljednje joj ime daje romanopisac Champsaur. I u novije se vrijeme rado dijele francuski poete na škole, nadijevajući sebi razna čudnovata imena, kao Unanimistes (glava Jules Romains), Futuristes, Paroxystes, Naturistes (glava Saint-Georges de Bouhélier), Humanistes (glava Fernand Gregh) itd.

Nova je škola plodna u izdavanju časopisa, koji se obično ne mogu dugo da drže. Od onih koji se održaše spomenimo revije velikoga umjetničkoga autoriteta kao Mercure de France, l'Hermitage, la Plume, l'Art et la vie. Ti su časopisi najviše doprinijeli tome da je ovaj kratkovijeki pokret, ako i mršav na dijelima trajne vrijednosti, ipak ostavio priličan trag u najnovijoj francuskoj i evropskoj lirici.

22. Mladi pjesnici simboliste imaju dva glavna učitelja, koji potječu od parnasovskog pokreta: *Paul V e r l a i n e-a* (1844—1896) i *Stéphane Mallarmé-a* (1842—1898). Prvi daje novoj školi poetiku u devet strofa od četiri deveterca *(L'art poétique* u zbirci *Jadis et naguère),* drugi joj učvršćuje teoriju.

Poetika Verlaine-ova zabacuje parnasovsku tehničku preciznost i boju. Zahtjeva »nuance«, koja samo spaja »le rêve au rêve et la flûte au cor« (san sa snom i frulu sa rogom). Od stihova voli samo »l'impair« (= stihovi od 9, 11, 13 slogova). Isto tako zabacuje »pointe«, retoričnost i duhovitost. I rima mu nije po volji. O njoj kaže:

Quel enfant sourd ou quel nègre fou
Nous a forgé ce bijou d'un sou?[1])

Mjesto rime više voli asonancu, koju je poznavala samo najstarija francuska epika. Poezija mu uopće mora biti »de la musique avant toute chose« (muzika prije svega). Kao nekada romantičari što su voljeli slikarstvo i kiparstvo, i pisci mnogo od tih umjetnosti uzajmljivali, imala bi sada glazba da postane uzor poezije. U toj novoj poeziji ima da bude sve neodređeno, dapače i značenje riječi.

Već je Gautier promatrao vrijednost riječi za pjesnika ne sa stajališta značenja, već sa stajališta zvuka. »Des mots rayonnants, des mots de lumière, avec un rythme et une musique, voilà ce qu'est la poésie«,[2]) veli on.

Stéphane M a l l a r m é, profesor engleskog jezika, učenik je Poë-ov *(Les poèmes de Poë* 1888). Na mladu je školu djelovao više osobno duhovitim i jasnim razgovorom, negoli stihovima. U shvaćanju se umjetnosti drži Wagnera. Poezija bi imala da bude sinteza glazbe, filozofije i plastičkih umjetnosti. Ne smeta mu što će tada postati nerazumljiva. Poezija i

[1]) »Koje gluho dijete ili koji ludi crnac stvorio nam je ovaj dragulj neznatne vrijednosti?«

[2]) »Sva se poezija sastoji u riječima što rasiplju zrake, u riječima svjetlosti danim u ritmu i muzici.«

nije, veli on, za profane, obične ljude, nego za one koji su u nju upućeni. Ne treba da bude svakome jasna.

U ovim se mislima jasno ističe aristokratska nota nove poezije. Ali je ova teorija bila i vanredno opasna za lirsku poeziju. Širom je otvorila vrata fantazijama i fantomima, mediokretitetima isto tako kao i genijalnim ljudima.

23. Nova škola, kao i romantička, nastupa kao nositeljica pjesničke slobode. Stih oslobada od ustaljenih pravila metra i prosodije i uvodi slobodan stih (vers libre), koji ovisi od individualnosti pjesničke. U ovome metru počinje prva pjevati Poljakinja Marie Krysińska, udata za nekog Francuza. Rano preminuli Jules Laforgue (1860—1887) piše ih također pod uplivom Amerikanca Walt Withmana *(Complaintes* 1885, *Imitation de Notre Dame la Lune).* U tom su metru dali lijepih stvari Gustave Kahn, René Ghil, Amerikanci Stuart Meril i Vielé-Griffin, Belgijanac Verhaeren, de Régnier i Robert de Souza. Godinu dana prije rata kritičar Faguet (u studiji o Viélé-Griffinu u Revue de Paris od 15/IV 1912) postao mu je prijazniji. Priznala ga je, prema tome, i službena kritika.

Mjesto rime glavni je elemenat u slobodnom stihu (vers libre) asonanca i aliteracija. U ovom ga je smislu definirao G. Kahn: »Le vers libre au lieu d'être, comme l'ancien vers, des lignes de prose coupées par les rimes régulières, doit exister en lui-même par des allitérations des voyelles et de consonnes parentes.«[1]) Toga ima već u Baudelaire-ovu stihu.

Ritmiku ovoga stiha može da osjeća samo autor ili onaj koji je do u tančine upućen u njegove misli. Stoga mu je sudbina bila veoma nesigurna. U prvom obliku bez rime i bez ikakvih drugih stega nije se mogao održati zadugo. O pobjedi vers libre-a nad starim aleksandrincem nije moglo biti ni govora. Čuli su se primjerice ovi značajni glasovi: »Si les lois du rythme ou de la rime vous gênent, Messieurs les vers-libristes, que ne faites-vous de la prose? Quant à moi, je sais trouver chez Bossuet, chez Chateaubriand ou chez Michelet, pour ne citer que ceux-là, une prose ailée, où chantent souvent de beaux alexandrins et d'un lyrisme plus haut que maints poèmes en vers libres.[2]) (Pjesnik Georges Batault u gore citiranom članku objavljenom u Mercure de France).

24. Jedini pravi pjesnik ove škole u prvo vrijeme bio je *Paul Verlaine,* koji je još u*Poèmes saturniens* (1866) potpuni

[1]) »Slobodan stih, mjesto da se sastoji, kao stari stih, od linija proze koje sijeku pravilne rime, mora da postoji sam po sebi na osnovu aliteracija srodnih vokala i konzonanata«.

[2]) »Gospodo verlibristi, ako vam smetaju zakoni ritma i rime, za što ne pišete u prozi? Što se mene tiče, ja mogu da nađem kod Bossueta, Chateaubrianda i Micheleta, da se ograničim samo na njih, takvu lakokrilu prozu u kojoj često pjevaju aleksandrinci sa višom liričnošću nego mnogi poemi u slobodnom stihu.«

Parnasovac. U *Le théâtre, l'art et les femmes* oduševljavao se za Zolu.

Podao se sasvim bohêmskom životu. Potsjećao je na Villona, nestašnog pjesnika 15 vijeka. Poput Baudelaire-a i Barbey d'Aurevilly-a, i on se je obratio katolicizmu *(La Sagesse),* čitajući sv. Tomu Akvinca (1875) i sv. Terezu, odličnu stilistkinju. Povodom ove lektire pisao je prijatelju Rimbaudu: »Pokušaj da čitaš ove ozbiljne stvari, pa ćeš vidjeti što vrijede današnje književne veličine od Flauberta pa do Goncourta.«

Stajao je pod uplivom pjesnikinje iz doba romantike Desbordes-Valmore i slikara Wateau-a.

Liričke su mu teme mnogostruke. Čas je naivan, čas opet taman i kompliciran, a čas vrlo učen. Izražava borbu između tijela i duše, religioznu bojazan i nezdravu veselost. Kako se vidi, i u njegovoj lirici ima dosta Hugo-ove antiteze.

Cio karakter njegove lirike pokazuje povratak romantici. Laganom melanholijom, melodioznosti i lakoćom u izražaju potsjećaju mu pjesme kadikad na narodne pjesme.

Interesantno je opaziti da je Verlaine kao pjesnik našao više razumijevanja kod slavenskih i germanskih naroda, negoli kod romanskih izuzevši Španjolce.

25. *Mallarmé,* drugi autoritet ove škole, kao pjesnik bez osobite je vrijednosti, ako mu Mockel i posvećuje studiju s pretencioznim naslovom: »Stéphane Mallarmé un héros«. I drugi ga najnoviji pjesnici kao Duhamel (U Mercure de France N. 379, str. 579) silno uzdižu.

U prvim je pjesmama u stihovima i prozi *(Vers et prose* 1893, *Hérodiade, Après-midi d'un faune* 1876), bio jasan i odličan umjetnik. Kasnije se je izražavao u čudnovatim ritmima i bio sve tamniji (skupocjena izdanja *Poésies complètes* 1888, *Pages* 1890—1891, *Divagations* 1897), uza sve što je u razgovoru bio vanredno jasan.

26. U tamnosti mu je u početku učenik od novijih *Henri de Régnier* (1864), ali je Mallarméovu maniru naskoro napustio i približio se Hérédiji (čiji je zet) i Parnasovcima. Bio je u početku najvažniji prestavnik simbolističke škole. Odlikuje se otmjenošću i mekanim ritmom. Pjeva od doba preokreta lirike, od 1885 *(Lendemains* 1885, *Poèmes* 1887—1892. *Les jeux rustiques et divins* 1897). *Les Médailles d'argile* 1900 znače povratak tradicionalnoj prosodiji. Od to doba publikovao je svake godine po jednu ili više zbirki pjesama. *(La Cité des Eaux* 1902), *La Sandale ailée* 1906, *Le Miroir des Heures* 1910, *Vestigia flammae* 1921). Glavne su mu teme iz početka bile sanjarske vizije, kasnije veselje, radost života. Proživio je uistinu simbolizam u sebi i našao konačno vezu sa tradicijom, kao i Moréas, koji je osnovao školu neoklasičističku.

27. Od simbolizma se oslobodio *Fernand Gregh* (1873), utemeljitelj škole humanizma. I on pjeva veselje života. Od Verlaine-a je naučio smisao za nijanse *(La maison de l'enfance* 1896, *La Beauté de vivre* 1900, u zadnje doba još nekoliko zbirki pjesama, kritičkih studija i féeria *La Belle au bois dormant*.

Na koncu su simbolisti uopće učinili profanom mnoštvu koncesiju što su postali razumljiviji, ograničivši se na to, da zabace samo uobičajenu prosodiju. I Gregh je slijedio taj pravac.

28. Verlaine-ova senzitivnost našla je kod pjesnika u prvoj četvrti 20 vijeka dosta sljedbenika, od kojih su najglavniji *Comtesse de N o a i l l e s, Albert S a m a i n* (1858—1900) i pokojni *Francis J a m m e s*.

Grofica Mme *Mathieu de Noailles* je pjesnikinja *(L'ombre des jours)* i spisateljica romana. U nje i u prerano umrlog Samain-a (1858—1900), koji je imao dosta poštovalaca i razvijao se prema sve većoj jasnosti *(Au jardin de l'Infante,* 1893, *Aux flancs du vase* 1898), *Le Chariot d'or, Symphonie héroïque* 1901, *Contes* 1903) jednako se odrazuje verlaineovska iskrenost. Dok prva pjeva veselje života, vrlo raširenu i karakterističnu temu najnovije francuske lirike, drugi izražava u diskretnim simbolima tugu i žalost.

Samain pripada, zajedno sa *Jean-Arthur R i m b a u d-om* (1854—1891, *Les illuminations* 1886), starijoj generaciji simbolista. Skrenuo je na parnasovski ukus. U *Aux flancs du vase* kaže da je preduzeo sebi podati »une suite de poèmes qui offrent l'aspect d'habiles modelages selon le goût antique«.[1]) Dramatizovao je i jedan antički sujet, kojim se je bavio i Leconte de Lisle *(Polyphème)*.

U starijoj generaciji simbolista bio je Rimbaud veoma značajna pojava. Ovaj prerano razvijen genij već je u devetnaestoj godini prestao pisati. Zasitivši se književnosti i ljudi, kao duh ojađen i žestok, ostavio Evropu. Svaki pjesnik nosi, uči on, u sebi izvjesno poslanstvo (»message«). Da ga izrazi, pjesniku je slobodno, prema časovitom nahođenju, slagati elemente što mu ih pruža realnost. Njegov način pjevanja našao je odraza u poslijeratnoj francuskoj književnosti. Tzv. kubisti i suréalisti u stvari dovedoše do skrajnosti njegov način stvaranja i princip, pa se s pravom veli da Rimbaud-ov utjecaj traje neprestano još i danas

Francis Jammes (rod. 1868), Amerikanac porijeklom, živi daleko od Pariza u Orthezu (Béarn) na podnožju Pireneja, blizu rijeke Gave, u zemlji lurdske djevice Bernardette, i u Hasparren-u, u zemlji Baska. Proživio je vjersku krizu po-

[1]) »Seriju pjesama koje čine utisak vještog modelovanja prema antičkom ukusu«. Skretanje na parnasovski metod je, prema ovoj izjavi, svijesno.

put mnogih francuskih književnika u drugoj poli 19 vijeka. Obratio se katolicizmu i publicirao u tom duhu *Géorgiques chrétiennes* (1911—1912). Teme su mu nježna i plemenita srca djevojačka, život životinja i ptica itd., ljubav za rodni kraj, jednostavni i plemeniti osjećaji *(Le Roman du lièvre* 1903, *Le Triomphe de la Vie* 1902: *L'Eglise habillée des feuilles)*. Njegova poezija nosi karakter jedinstvenosti.

Kao Jammes što se obratio katolicizmu, tako je pjesnik-diplomat *Paul C l a u d e l* (rod. 1868) simbolističku maniru usko spojio sa katoličkim vjerovanjem, naročito od 1906 *(Cinq grandes Odes* 1909), *Feuilles de Saints* 1925). U lirskoj drami *(L'Arbre* 1901) meditira o tamnosti naše sudbine kao Maeterlinck. Religiozan je i u svojim dramama *(L'Otage* 1911. *L'Annonce faite à Marie* 1912). Izražava se u stihovima koji su nalik na biblijske rečenice nepravilne duljine i asoniraju.

Tipičan primjer za razvitak pjesnika na prelazu u 20 vijek pružao je *Charles G u é r i n* (1873—1907), koji je počeo kao simbolista, a završio gotovo parnasovskim klasicizmom: jedinstvenošću i jasnoćom *(Fleurs de neige* 1893, *Le coeur solitaire* 1898). Njemu se pridružuje *Paul Fort* (rođen 1872), koji je od simbolizma pridržao samo slobodu ritma (18 sv. *Ballades françaises)*.

29. *Gustave K a h n,* sa *Marijom Krysińskom,* jedan je od utemeljitelja slobodnog stiha (vers libre), pjesnik je moćne i originalne inspiracije. Pisao je već prvih godina modernoga pokreta *(Les palais nomades* 1887, *Domaine de fée* 1895, *Limbes de limière* 1896, *Le livre d'image* 1897), a 1900 romane i kritičke studije. Sa Moréas-om zajedno izdavao je časopis *Le Symboliste* (1886). Za populariziranje ideja novoga pokreta bio je veoma važan.

30. Od njega se bitno razlikuju Grk *Jean M o r é a s* (1856—1910), »Ronsard du symbolisme«, kako ga zovu od vremena kad je objavio tragediju *Iphigénie* (1903). Otac je t. zv. école romane, utemeljene 1892. Ako je i pristajao uz simboliste i dekadente, zastupao je u najnovijoj francuskoj lirici antički ideal i nastavljao poeziju Parnasovaca. Kao prvi Parnasovci i Sainte-Beuve od romantičara, oduševljavao se i on za poeziju Renesanse, poimenice za Ronsarda *(Les Syrtes* 1894, *Les Cantilènes* 1886, *Stances* 1899—1909, šest knjiga u potpuno klasičkom duhu). Ovaj stranac, kakvih ih ima dosta u modernoj francuskoj poeziji, volio je viteške priče i renesansni govor. »C'est dans Racine, que nous devons chercher les règles du vers et le reste«. (Kod Racina imamo tražiti pravila stiha i ostalo.)

U kultivisanju antičkoga ideala okupio je oko sebe lijep broj učenika: *Ernest Raynaud, Raymond de la Tailhède, Maurice de Plessys, Achille Delaroche, Lionel des Rieux, Hugues*

Rebell i Charles Maurras. Za ovaj neoklasički pokret bio je naročito važan *Joachim Gasquet.*

Pojava ove »école romane« vrlo je značajna za francusku liriku, jer najbolje dokazuje da »goût classique« nije nikako iščezao iz francuskog književnog razvitka. Romantika je nastala kao reakcija protiv klasicizma: klasicizam parnasovski oborio je romantički subjektivizam i personalizam, simbolizam je ustao protiv klasičkih parnasovaca, da protiv tamnog simbolizma opet ustane klasička »école romane«. Kako se vidi u svim ovim etapama književnog razvitka ostaje ipak nepobijeden »goût classique«.

Le Goffic ovako označuje svrhu ove škole: »Le dessein de ces poètes subtilement interprété par Charles Maurras, était tout à la fois de rétablir dans la pensée française la notion du fini et de restituer à la langue et au rythme le nerf et la correction perdus par un demi-siècle d'anarchie.«[1])

31. U francuskoj lirici prve četvrti 20 vijeka, koja se razvija od 1885 amo, u vezi i kao nastavak simbolizma, uzimaju vidna mjesta stranci, imenito Belgijanci i Amerikanci, kako se vidi već po imenima. S toga ima pravo H. Morf kad kaže (Die romanischen Literaturen str. 377): »Die Formlosigkeit und Dunkelheit, der sie (tj. simbolisti) verfielen, ist nicht lateinische Tradition. In ihrem Missbehagen hat die französische Kritik nicht ohne Grund darauf hingewiesen, dass unter diesen neuen Poeten die französierten Ausländer, besonders germanischer Schattierung (Belgier, Amerikaner), stark vertreten sind. Es handelt sich tatsächlich um eine kosmopolitische (germanische) Krisis der französischen Lyrik.«[2])

Od svih stranaca najznamenitiji su Belgijanci *Rodenbach* i *Emile Verhaeren* (1885—1916) i Amerikanac *Viélé-Griffin* (rod. 1864). *Rodenbach* je melanholičan. *Verhaeren (Les Flamandes* 1883, *Les Soirs* 1887, *Les Débâcles* 1888, *Les Heures claires* 1896, *La Multiple Splendeur* 1906, *Rythmes Souverains* 1910) i t. d., simbolist, ako ga i nije inspirisao Mallarmé, pjevao je dojmove iz vanjskoga svijeta, ispunjujući ih tragičnim refleksijama. Dao je, kako reče, »*une ode formidable à la joie* (golemu odu veselju). Smatrao se s pravom tipičnim pretstavnikom flamanskog genija, koji je i mističan i

[1]) »Namjera ovih pjesnika, koje je suptilno protumačio Ch. Maurras, bila je dvostruka u isto doba, da u francuskoj misli opet uspostave pojam dotjeranosti i da povrate jeziku i ritmici nerve i korektnost, sve ono što se za vrijeme anarhije izgubilo.«

[2]) »Nestašica smisla za oblik i tamnoća, u koju su zapali, ne odgovara latinskoj tradiciji. Nije bilo bez razloga što je francuska kritika u svome negodovanju na to upozoravala da su među novim pjesnicima osobito brojno zastupani pofrancuženi stranci, naročito germanske boje (Belgijanci i Amerikanci). Radi se uistinu o kosmopolitskoj (germanskoj) krizi francuske lirike.«

senzualan. Naročito se istakao pjevajući moderne oblike rada, radnički život, tvornice i t. d.

Francis Viélé-Griffin (1864 *Cueille d'avril, Ancaeus* 1888, *Poèmes et poésies* 1895, *La clarté de vie* 1897, *La légende ailée de Wieland le forgeron* 1900, i u prvim decenijima 20 vijeka još nekoliko zbirki) iznosi u simboličkim slikama impresije iz prirode i života, ističući osobito misterioznost. Voli krajinu (paysage), naročito more, tumači stare mite i kadikad povodi se za pučkom pjesmom.

32. Francuska poezija prema koncu 19 i početku 20 vijeka napušta simbolističke tamnoće (»l'hermétisme«), čini koncesiju slobodnome stihu (»vers libre«), za koji se ipak ne može reći da je istisnuo ostale vrste stihova, i izražava iskrenost i jednostavnost u osjećajima, mjestimice religioznost i prevlast optimističke teme: veselje života, nad pesimističkom negacijom života.

Veselje života pjeva većina pjesnika u prvoj četvrti 20 vijeka (Mme de Noailles, Henri de Régnier, Viélé-Griffin, Saint-Georges de Bouhélier, Georges Duhamel, Francis Jammes, Fernand Benoît, Guy-Charles Cros, André Rivoire, Charles Guérin, Stuart-Merrill, Maurice Magre, Fernand-Jehan Rictus itd).

Kad je bio napušten simbolizam, nije se stvorila nikakva pjesnička škola istoga doktrinarskog kalibra. Male dosta brojne škole što smo ih naveli samo su uski pjesnički »kružoki«, obnovljeni romantički »cénacles«, bez strogo ustaljene doktrine.

Pred početak svjetskoga rata opažamo samo pjesničke individualitete, koji su stajali više ili manje pod utjecajem simbolizma, bilo u tehnici ili u načinu izražavanja.

Značajno je što u ovo doba susrećemo i takve pjesnike, kao esejistu *Charles Péguy* (1873—1914), koji ne pokazuju nikakve veze sa simbolizmom. On je kršćanin i velik patriota (*Le Mystère de la Charité de Jeanne d'Arc* 1910), branič domovine, revolucije i kršćanstva u isto doba, svega onoga što je držao za osnov francuskog duha. *Eve* piše u osam hiljada aleksandrinaca, u nacionalnom francuskom stihu.

33. Tri glavne reforme što ih je doživjela francuska lirika u 19 vijeku (romantika, Parnas i simbolizam) svršiše, prema gornjem izlaganju, ne toliko u uklanjanju klasičnog ukusa 17 vijeka, koliko u raširenju izražajnih sredstava i ukusa, u izgrađivanju lirskih sposobnosti. Ako je racionalistički 17 i 18 vijek vodio računa samo o aktivnosti razuma u svim književnim vrstama, 19 je vijek više naglašavao, naročito u lirici, potrebe mašte (»imagination«) i osjećajnosti (»sensibilité«). Ovaj rezultat baštinio je 20 vijek i na njemu dalje književno radio, dodavši mu i u filozofiji (Bergson) i u lijepoj književ-

nosti (Proust, Gide, Valéry) interesantnost podsvijesnoga (»subconscience«) za književne teme.

I književni francuski stil slijedio je ovaj razvitak. Ako je klasični francuski stil 17 i 18 vijeka bio sposoban za supstilnosti moralne analize (»analyse morale«), jezik 19 i 20 vijeka razvio je naročitu sposobnost za izražavanje nijansa lirskih raspoloženja.

Ako se s pravom može kazati da klasično doba francuske književnosti 17 i 18 vijeka nije poznavalo velike lirike, izuzev retoričnost, za francusku književnost 19 i 20 vijeka, naročito devetnaestoga, mora se istaknuti da je ovaj stvorio veliku francusku liriku. U tome leži ne samo najveća važnost ovoga vijeka, nego i najveća njegova originalnost.

U ovom pravcu francuska je književnost postala od važnosti i za liriku evropskih naroda, naročito malih. Ako se i mora kazati da su francuski klasicizam i romantika od gotovo nikakve važnosti, na primjer, za hrvatsku i srpsku književnost, naturalizam, Parnas i simbolizam ostaviše ipak dubljih tragova u njoj, sve ako o svemu tome još zasada nemamo detaljnih studija (izuzevši Savkovićevu o franc. realizmu kod nas).

LITERATURA PREDMETA:

a) Za upoznavanje općeg idejnog pokreta pjesništva kao i za pregled o smjerovima služe ova djela: *Barre André:* Le Symbolisme. Essai historique sur le mouvement symboliste en France de 1885 à 1900, suivi d'une bibliographie de la poésie symboliste. 1911. *Batault Georges:* Les Tendances de la poésie contemporaine. Mercure de France no 366. *Bonneau Georges:* Le Symbolisme dans la poésie française contemporaine. Boivin 1930. (Upor. Raymond RHLF 38, 639). *Borel Eugène:* Ecole poétique moderne en France. Njem. dis. *Brunetière Ferdinand:* L'Evolution de la poésie lyrique en France au dix-neuvième siècle. 2 vols 1894. (Još uvijek nezastarjelo). *Cassagne Albert:* La théorie de l'art pour l'art 1905. *Chantavoine Henri:* Les Poètes. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Daje dobar pregled do 1899). *Desonay Fernand:* Le Rêve hellénique chez les poètes parnassiens. Champion 1928. (Upor. Giraud RHLF 29, 515). *de Souza Robert:* Où nous en sommes. La victoire du silence 1906. (Važno za upoznavanje simbolizma). Le rythme poétique 1892. (Važno za upoznavanje novoga stiha). *Kramer Cornelis:* André Chénier et la Poésie parnassienne. Champion 1926 (Upor. Estève RHLF 35, 128). *Lasserre Pierre:* Les Chapelles littéraires. Garnier 1920. *Lenient:* La Poésie patriotique en France dans les temps modernes. *Martino Pierre:* Parnasse et Symbolisme (1850—1900). Colin 1925. *Mendès Catulle:* La Légende du Parnasse contemporain 1884. (Dokumentarno za upoznavanje postanka Parnasa). *Morice Charles:* La Littérature de tout à l'heure 1889. (Dokumentarno za postanak simbolizma). *Poizat Alfred:* Le Symbolisme. Bloud et Gay 1919. *Porché F.:* Poètes français depuis Verlaine. N R Critique 1929. *Raymond Marcel:* De Baudelaire au surréalisme. Essai sur le mouvement poétique contemporain. Corréa 1933. (Upor. Martino RHLF 41, 143). *Siciliano Italo:* Dal romanticismo al simbolismo. Théodore de Banville (1823—1901). Turin Bocca 1927. *Thérive André:* Le Parnasse 1929. *Wais Kurt:* Doppelfassungen französischer Lyrik von Marot bis Valéry. Für den Seminargebrauch hg. v. — —. Sammlung romanischer Übungtexte XXVIII. Halle a. S. 1936 (Upor. Artur Franz Literaturblatt für germ. roman. Phil. 59, 182.)

b) Od pjesnika ovoga perioda najbogatija literatura postoji za Baudelaire-a kod kuće i u inostranstvu, znak da ga se smatra najreprezentativnijim pjesnikom francuskim. Ovdje navodimo najvažniju suvremenu. *Benedetto:* L'Architecture des Fleurs du Mal. ZFSL XXXIX. *Cassagne A.:* Versification et métrique de —. 1906. *Crépet Eugène:* — —. Etude biographique, revue et corrigée 1907. *David Henri:* Sur le »Don Juan aux Enfers« de —. RHLF 44, 65—76. *Flottes Pierre:* —, l'homme et le poète. Perrin 1922. *Fumet S.:* Notre —. *Lemonnier Léon:* Enquêtes sur —. Crès 1929. *Maynial Edouard:* Les Fleurs du Mal. Texte établi et présenté par —. 1919. (Collection Les Textes français). *de Reynold G.:* — —. Crès 1920. *Ruff Marcel-A.:* Sur l'architecture des Fleurs du Mal. RHLF 37, 51—69, 393—402. *Pommier Jean:* La Mystique de —. Belles-Lettres 1932. (Upor. Van Tieghem RHLF 40, 133). Banville et —. RHLF 37, 514—541. *Porché F.:* La Vie douloureuse de — —. *Raynaud E.:* — —. 1922. *Soupault Ph.:* —. *Thibaudet A.:* Intérieurs: —, Fromentin, Amiel.

c) O Leconte de Lisle: *Dornis J.:* — — —. Ollendorf 1909. *Estève E.:* — — —, l'homme et l'oeuvre. Boivin 1922. *Flottes P.:* Le Poète — — —. Perrin 1929. *Leblond Marius-Ary:* — — — . Soc. Mercure de France 1906. *Vianey Jules:* Les Sources de — — —. Montpellier 1907.

d) O Sully-Prudhomme-u: *Estève Edmond:* — —, poète sentimental et poète philosophe. Boivin 1925. *Flottes P.:* — — et sa pensée. Perrin 1931. *Ludwig Karl:* — —. Leipzig 1907. *Morice H.:* La Poésie de — —. 1920. *Paris Gaston:* Penseurs et poètes 1896. *Zyromsky:* — —. Colin 1907.

e) O Verlaine-u: *Clauzel R.:* »Sagesse« de —. Malfère 1925. *Lepelletier Edmond:* — —, sa vie, son oeuvre 1907. *Martino Pierre:* —. Boivin 1924. *Mathieu P.:* Essai sur la métrique de —. RHLF 38, 561 i 39, 537. *Porché F.:* — tel qu'il fut. Flammarion 1933.

f) O Coppée-u: *de Lescure M.:* — —. 1891. Gauthier-Ferrières: — — et son oeuvre 1908.

g) O Banville-u: *M. Fuchs:* — — 1912. *Grein Heinrich:* Studien über den Reim bei — —. Njem. dis. Siciliano Italo, v. gore pod tačkom a.

h) O pojedinim simbolistima: *Bocquet Léon:* Albert Samain. Sa vie, son oeuvre. Préface de Francis Jammes 1905. *Gauclère Etiemble-J.:* Rimbaud. *Henry Marjorie-Louise:* La contribution d'un Américain au symbolisme français: Stuart Merrill. Champion 1927. (Upor. Mornet RHLF 36, 148). *Ruchon F.:* Jules Laforgue, sa vie, son oeuvre. Genève 1924. (Upor. Mornet RHLF 32, 314). *Thibaudet A.:* La Poésie de Stéphane Mallarmé. NRF 1927. *Daumann Walter:* Der Sprachebrauch Mallarmés. Marburg 1936 (upor. Kurt Glaser, Literaturblatt f. germ. rom. Phil. 59, 276), i NSpr XLV, 1937, str. 380.) *Paxeco Elza:* Essai sur l'oeuvre de Samain. Revista da Facultade de Lettras de Lisboa t. VI (1939) p. 129—208.).

i) O Verhaerenu: *Baudouin L.-Charles:* Le Symbole chez —. Genève 1924. (Upor. Mornet RHLF 33, 139). *Estève Edmond:* Un grand poète de la vie moderne: Emile —. Boivin 1920. (Upor. Citoleux RHLF 37, 121). Mockel Albert: — —, poète de l'énergie. Soc. Mercure de France 1933. (Upor. Mornet RHLF 41, 300).

j) O de Régnier-u: *Berton H.:* — — —. Grasset 1910. *Honnert R.:* — — —. NRF 1923. *Milléquant Paul:* — — — (1864—1936) NSpr XLV (1937), str. 72.

j) O Herediji: *Ibrovac Miodrag:* J-M. Heredia. Sa vie, son oeuvre. Les Sources des Trophées. *Fromm Heinrich:* Les Trophées von — — —. Untersuchungen über den Aufbau, Reim und Stil. Geiswald 1913.

k) O Viélé-Griffin-u: *de Cours Jean:* Francis — —. Son oeuvre, sa pensée, son art. Champion 1930. (Upor. Jean Giraud RHLF 42, 286). *Faguet Emile:* — —. Revue de Paris 15. IV. 1912.

l) O Claudel-u: *Madaule J.:* Le génie de — —. *Perrin Sainte-Marie:* Introduction à l'oeuvre de —. Bloud et Gay 1926. *Tonquedec:* L'Oeuvre de — —. Beauchesne 1917.

d) O Gide-u: André Gide et notre temps. P. s. a. Gallimard N. R. F. *Quint L.-P.:* — —. Stock 1929. *Souday-Paul:* — —. Les Documentaires 1927. *Schulz Wilhelm:* Die Sprachkunst — —'s. Marburg 1929. (Upor. prikaz Fr. H. Mautnera NSpr. 38, 1930, str. 347).

n) O Valéry-u: *Droin A.:* — — et la tradition poétique française. Flammarion 1924. *Souday Paul:* — —. Les Documentaires 1928. *Thibaudet A.:* — —. Grasset 1923.

o) O Péguy-u: *Halévy Charles:* — et les Cahiers de la Quinzaine. Payot 1928. *Tharaud J. et J.:* Notre cher —. Plon 1926.

p) O Bouilhet-u: *Letellier L.:* Louis —, sa vie et ses oeuvres d'après documents inédits. 1919.

r) O Moréas-u: *Reynaud E.:* Jean — et les Stances. Malfère 1929.

GLAVA TREĆA

ROMAN I NOVELA

1. Romantika nalazi svoj izražaj u lirici, a naturalizam u romanu. Romantika, koja je toliko naglašavala istinu u književnosti, protiv pseudoklasičke izvještačenosti, nije se je držala ni u romanu ni u drami. Kod glavnih pretstavnika romantike roman je ostao, po svome sadržaju, melodramatičan sa dodatkom historijske »couleur locale«. Mjesto historijske »couleur locale« stavlja naturalizam u roman naučnu pretenziju, tražeći od romanopisca opažanje i crtanje okoline (milieu) i temperamenta.

Victor H u g o ostaje i u ovom periodu romantičan, kao i u lirici. Humanitarnu tendenciju što smo je već vidjeli u *Notre-Dame de Paris* nastavlja i sada. Antiteze ne napušta. Metod dakle ne mijenja. U *L'Homme qui rit* (1869) crta, primjerice, clowna Gwymplaine-a i čarobnjaka Ursusa kao ljude niske, ali duboke mislioce. Jedini su to humani ljudi u čitavoj Engleskoj! Vode sa sobom po vašarima vuka, koga simbolički zovu Homo. Takav simboličan naslov dao je u *Angélo* gadnome špijunu, što ima da simbolizira pariškog pamfletarca (Homodei).

Od njegovih romana što izadoše šezdesetih i sedamdesetih godina *(Les Misérables,* 10 sv. 1862, *Travailleurs de la Mer* 1866, *L'homme qui rit* 1869 i kasniji historičko-politički roman *Quatre-vingt treize,* 3 sv. 1874) najznamenitiji je svakako *Les Misérables.* U njemu se vidi čitav Victor Hugo.

Koncepcija je ovoga socijalnoga romana čisto romantička. U predgovoru ističe Hugo romantičku ideju sukoba između individua i nepravednog društva. Individuum sa svojim strastima ima uvijek pravo, a društvo sa svojim stegama krivo. »Il existe«, veli, »par le fait des lois et des moeurs une damnation sociale, créant artificiellement, en pleine civilisation, des enfers et compliquant d'une fatalité humaine la destinée qui est divine.«[1]) Slično je Vigny govorio u *Stello:* »En verité, je vous dis, l'homme a rarement tort, et l'ordre so-

[1]) »Zakoni i životne prilike stvoriše, svojim postojanjem, društveno prokletstvo, koje na vještački način, usred civilizacije, stvara pakao i iz božanske sudbine ljudsku fatalnost (neizbježivost).«

cial toujours«.[1]) Ovu romantičku misao izražava Hugo u *Les Misérables*.

Jadnici se nalaze u neprestanoj borbi sa zakonima i sa društvom. Glavni junak njihov, Jean Valjean nosi na sebi antitetičke crte dosadašnjih Hugo-ovih junaka. Kradljivac je i sposoban za najplemenitija djela. Osudiše ga na 5 godina tamnice zbog toga što je za gladnu djecu svoje sestre ukrao hljeba.

Kako vidimo, kod Hugo-a je pravda uvijek slijepa ili gluha, kao i gluhi sudac u *Notre-Dame*, koji sudi Quasimodu: »Il était tout à la fois en ce moment«, kaže o njemu, »sourd et aveugle, double condition sans laquelle il n'est pas de juge parfait«.[2])

Jean pokuša tri puta da pobjegne iz tamnice. Uvijek ga uhvate i konačno osude još na 14 godina tamnice. Odsjedivši i ovu kaznu bude otpušten. Kao kažnjeniku teško mu je naći zarade. Poslije golemih muka pođe mu ipak za rukom naći mjesto kod nekog pobožnog biskupa. Ali Jean okrade svog dobročinitelja. Nakon što je okrao i neko sirotno dijete, dođe do uviđavnosti da rđavo radi. Odluči da se preporodi. Spašava djecu iz plamena, utemeljuje tvornicu i dolazi do ugleda. Postaje dapače i načelnik.

U to uapse u Arras-u nekoga čovjeka koga drže za Valjeana. Da ga spasi, prijavljuje se pravi Valjean. Ako i nevin, bude opet osuđen i utamničen. Opet bježi iz tamnice. Opet ga uhvate i doživotno osude. Bježi i ovaj put. Čini dobro ljudima, premda ga policija sveđer proganja. Živi u Parizu čas kao prosjak, čas kao manastirski vrtljar, zatim kao rentir, pa opet kao vrtljar, a na koncu konca vucari se po pariškim kloakama, dok ne umire priznat od svih kao pošten čovjek.

Kako se vidi, ovoliko nevjerojatnih i kontradiktornih metamorfoza može samo Hugo-ova fantazija da zamisli. U ovaj golemi i zapleteni roman upleo je uz to svu silu epizoda: kao pripovijest o djevojci što je pogriješila jednom i sve dublje pada; zatim pripovijest o nekom oficirskom sinu koga otpustiše zbog političkog mišljenja itd.

Cio je roman zbir svakovrsnih karaktera, veoma lijepih i nježnih scena, filozofskoga razmatranja i raspravljanja bez dublje vrijednosti.

Pored čisto realističkih scena, opisa iz građanske i pučke sredine (milieu), vulgarnih i gadnih životnih prilika (moeurs), uličnih i porodičnih doživljaja ima u njemu i historijskih slika: Waterloo, Paris u godini 1832 i barikade.

[1]) »U istinu, kažem Vam, čovjek rijetko ima krivo, društveni poredak uvijek.«

[2]) »U ovom času bio je isti mah i gluh i slijep, dva uvjeta bez kojih nema savršena suca«.

Glavni je junak simbolička ličnost, kakvih smo vidjeli i u drugim Hugo-ovim romanima. Ima da pokaže kako grižnja savjesti i iskreno kajanje uzdiže čovjeka iz blata u koje je jednom zapao.

Ovakva koncepcija karaktera ima mnogo sličnosti s kasnijom Zolinom manirom. Zato Lanson nema krivo kad veli da se pravi izvor Zolinih romana nema tražiti samo u *Mme Bovary* od Flaubert-a, nego i u *Les Misérables* od Victor Hugo-a.

I Hugo hoće da radi kadikad po dokumentima u duhu Zole. U *Les derniers jours d'un condamné*, na primjer, upleo je štošta iz savremenih događaja sudbenih. U predgovoru kaže da kani »dire les choses comme elles étaient« (reći stvari kako su bile). Uza sve to koncepcija je junaka ove pripovijesti, Claude Gueux-a, posve romantička. Ovaj uznik ubija ravnatelja kaznione zbog toga što ga je odijelio od drugoga uznika koji ga je volio i davao mu svaki dan dio svoje hrane.

Psihologija je često verbalna (gomilanje riječi). Taj je ubojica »honnête homme, doux, poli, modeste, mesuré, choisi, comme un lettre, un véritable saint, cerveau rayonnant«;[1]) među uznicima je kao »une sorte du pape captif avec ses cardinaux« neka vrst zarobljenog pape sa svojim kardinalima).

2. Realistički roman počinje u drugoj poli vijeka sa *Gustave Flaubert-om* (1821—1880), koji još prikazuje u svemu prijelaz od romantike ka realizmu. Koliko god je u njega jaka struja za tačnim (eksaktnim) opažanjem okoliša (milieu), toliko je jak i njegov romantički temperamenat.

Još prije pedesetih godina kuša ovaj sin ljekara da studira medicinu. Napušta je i posvećuje se književnom radu. Trpi veoma od eksotizma. Nezadovoljan sa svojom okolinom i buržoazijom, rad bi van, žudi za drugim krajevima, za orijentom itd. Za cijelog svog života volio je eksotičke motive.

Od ove sklonosti potječe najveći dio njegova djela, čak i historijski roman iz kartaške povijesti *Salammbô* (1862), *La tentation de Saint-Antoine* (1874) u *Trois contes, La légende de Saint-Julien l'hospitalier, Hérodias*.

U realističkom romanu glavni mu je motiv romantička sentimentalnost. Nju analizira i pokazuje na kakove posljedice dovodi ta zabluda. Roman *Madame Bovary* (1857), čiju veliku važnost odmah upoznaše savremenici Barbey-d'Aurevilly i Sainte-Beuve, slika je žene odgojene u romantičkoj sentimentalnosti i sanjarenju. Zavedena romantičkom lektirom, misli da je sanjarije čine višom od običnih žena. Ona umišlja sebi da teži za poezijom u životu. Udata za običnog seoskog ljekara, ne nalazi užitka ni u porodici ni u životu uopće. Napokon polazi ova promašena egzistencija dragovoljno u smrt.

[1]) »Pošten, blag, ugladen, čedan, umjeren, izabrani i pismen, istinski svetac, svijetla pamet.«

Flaubert prikazuje, kako se vidi, u toj ženi sasvim običnu romantičku tragiku: sukob sanja i čežnja sa običnom svagdanjom realnošću.

Sličan motiv je obradio kasnije u *L'éducation sentimentale* (1866). Ovdje je junak srednje nadareni mladić, koji je cijelu svoju mladost potrošio u ludo idealisanje, dok nije napokon sasvim propao u malogradskom životu.

I historijski roman *Salammbô* ima očitih veza sa romantikom. Propovijeda borbu fiziološke strasti sa vjerskim nazorima. Ovaj romantički motiv prenesen je u kartašku prošlost.

U *L'éducation sentimentale* dolazi, osim toga, do izražaja Flaubertova romantička mržnja na buržoaziju i filistarštinu, kojoj je kasnije osobita oduška dao u nedovršenom romanu *Bouvard et Pécouchet* (objavljen 1881, iz književne ostavštine njegove.)

Sve o sve, Flaubert obrađuje romantičke motive, koji zalutaše i u našu Modernu (Nehajev: Svjećica, Bijeg).

Uza sve romantičko shvaćanje života i okolice, uza sav eksotizam, mržnju na svagdašnjost i buržoaziju, što izbija u Flaubertovom životu i u njegovim djelima, on je ipak začetnik naturalističkog romana. Barem što se metoda tiče. Kod njega se već tačno vidi kako nastoji da podupre pripovijedanje dokumentima.

Za arheološko-historijski roman *Salammbô* (1862), koji se odigrava u Kartazi za vrijeme Hamilkara, oca Hanibalova, studirao je arheološka djela i putovao deset godina.

Flaubert je već u ovom romanu pokazao da nema toliko interesa za radnju i osobe, koliko za vanjski svijet (extérieur) i slikovitost. Ovdje je, kao i u *Madame Bovary*, opisivao i najsitnije pojedinosti (détail). Za *Bouvard et Pecouchet* sakupljao je dugo vremena podatke iz novina. Realistički i dokumentarni détail glavna mu je briga kod izrade umjetničkoga djela. Ovu tendenciju koja potječe, kako je već na svojem mjestu rečeno, od Balzac-a i Stendhala, nastavlja naturalistički i, poslije ovoga, psihološki roman.

Sa novim parnasovskim pokretom u lirici Flaubertu je zajednička neosjećajnost (»Impassibilité«). Iz njegova djela nikako ne izbija autor. Težnju za impersonalnošću kod Flauberta ne valja shvatiti apsolutno, kao da on u svoja djela ne meće one probleme koji muče njega samoga. To bi bila čista neistina, jer smo već gore spomenuli da u romanima obrađuje onakve romantičke probleme koji su ga mučili: eksotizam i romantički sentimentalitet. Njegova »impassibilité« tiče se poglavito načina (manire) prikazivanja, stila. Karakteristično je, na primjer, što piše Louisi Colet povodom svoga djela *Tentation de St.-Antoine:* »J'ai été moi-même, dans Saint-Antoine, le Saint-Antoine« (U ovom djelu bio sam ja sam sv. Antun).

Napokon ga sa Parnasovcima veže nastojanje oko savršene forme i stila, te pesimističko raspoloženje, a napose pak sa Leconte de Lisle-om sklonost (»goût«) za religiozna pitanja. Za posljednje je karakteristična *La tentation de Saint-Antoine.* To je pripovijest, vizija, iskićena realističkim detaljem. Pustinjaka sv. Antu muči skepsa. U snu mu se prikažu razne religije, a na koncu Isus. Ante se prekrsti i počne opet moliti.

Sa naturalistima ga spaja to što se u tumačenju karaktera drži fiziologije, ne psihologije. Crta ih sasvim po receptu naturalista i tumači sav njihov rad na osnovu okoliša (milieu) i temperamenta. Junaci su mu romana osobe iz prosječne realnosti: dapače i iz najnižih slojeva. Tako i *Un coeur simple* neka služavka u provinciji, koja umije samo žrtvovati se i ljubiti.

3. Flaubert se je odlučno protivio tome da ga se smatra naturalistom, ili da ga se uopće pribraja kojoj školi. Dva brata *Edmond* (1822—1898) i *Jules de Goncourt* (1830—1870), naprotiv, upravo svojataju za sebe slavu da su pronašli naturalizam. Tu slavu, vele, zaslužuju već time što su »apporté à une figure la vie vraie donnée par dix ans d'observation sur un être vivant« dali licu romana deset godina istinskog života provedenih u opažanju živog bića. Dokumentiranje tjeraju do skrajnosti. Kao »document humain« upotrebljavaju i sami sebe. Za besanice opažaju svoje duševno stanje i to unose u roman. Svoje romane ne nazivaju drugačije nego studije.

Predgovor njihovu romanu *Germinie Lacerteux* (1865) manifest je i program nove škole. »Roman se, vele 1864, raširuje i uvećava, te već prima veliku ozbiljnu strastvenu formu književne studije i sociološke rasprave. Postaje tačna analiza i sigurno istraživanje, moralna povijest savremenika i uzima na sebe posao nauke.« Zola nikako drugačije ne govori u svojim kritičkim raspravama. Zato se i uzima za ishodište naturalizma baš *Germinie Lacerteux,* roman u kojem su autori studirali sluškinju svoje stare kuzine.

Glavnu naturalističku krilaticu slušamo već kod njih. »Umjetnost«, vele, »ima da istinom i bezobzirnom slobodom u prikazivanju služi moralu čovječanstva.«

Osim dokumentiranja što ga vidjesmo kod Balzaca i Flauberta igra najvažniju ulogu patološka studija. Spomenuti roman *Germinie Lacerteux* studija je histeričke ljubavi. *Madame Gervaisais* (1869) studija je ženske religioznosti. *Les frères Zemganno* su »sérieuse étude de l'amitié fraternelle« (ozbiljna studija bratskog prijateljstva); *La Faustine* »une étude physiologique et psychologique d'une jeune fille grandie et élevée dans la serre chaude d'une capitale« (psihološka i fiziološka studija o djevojci odrasloj i odgojenoj na zatvorenoj gredi velegrada). *Chérie* je opet monografija mlade djevojke »ob-

servée dans le milieu des élégances, de la richesse, du pouvoir, de la suprême bonne compagnie« (opažane u sredini elegancija, bogatstva, moći, najvišeg dobrog društva). Ovu su monografiju, vele braća, napisali »avec les recherches qu'on met à la composition d'un livre d'histoire« (na osnovu istraživanja, koje se čini kad se sastavlja udžbenik historije). Monografiju o prostitutki dadoše u *Fille Elise*.

Oni su sami sebi svijesni monografičke tendencije romana, kako već gore istakosmo, jer je roman »une enquête sociale« (društvena anketa). Već u naslovima romana pokazuju da daju studije osoba uzetih iz izvjesne društvene sredine ili pretstavnika izvjesnih patoloških slučajeva. Naglasuju da su ove studije učinili sa što manje fantazije.

Za umjetnički svijet pokazuju osobit interes ovi pisci koji su se bavili i japanskom umjetnošću. Umjetnicima posvećuju dva romana. *Charles Demailly* (1869) pokazuje život spisatelja koga upropašćuje ženidba sa jednom glumicom bez duha i srca. Drugi je njihov umjetnički roman *Manette Salamon* (1867, 2 sv.), model Zolinom umjetničkom romanu *L'oeuvre*. Tu crtaju sudbinu umjetnika koji oženi svoj model, lijepu Židovku Manette Salomon, a na koncu postaje običan težak.

Umjetnički roman koji uzima za predmet književnički ili ateljerski život (»moeurs«) u novijoj francuskoj književnosti prilično je bogato zastupljen. Ishodište mu je dala romantika isticanjem umjetnika kao opreku običnom gradaninu, purgaru (Vigny: *Stello, Chatterton)*.

I religiozni problemi ulaze među predmete što ih braća obrađuju. Pored *Madame Gervaisais,* povijest neke parižanke iz viših krugova, koja u Rimu postaje religiozno-asketična, dadoše još (1861) *Soeur Philomène,* povijest jedne milosrdnice.

4. Ova dva brata, koja uzeše sebi za zadaću obrađivati istu temu po istom planu, započeše spisateljsku karijeru dijelom kritičkim studijama o pozorištu *(Les Mystères des Théâtres* 1853) i slikarstvu (La peinture à l'exposition universelle de 1855), dijelom historijskim djelima o osamnaestom vijeku, u kojima osobitu važnost polažu na život dobe (»moeurs«) i na psihologiju *(Histoire de la société française pendant la révolution et sous le Directoire* 1854 i 1855 *Portraits intimes du XVIIIe siècle* (1856—1858), *Histoire de Marie-Antoinette* 1858, i *Les maîtresses de Louis XV,* 1860).

Između 1860—1870 napuštaju proučavanja historijskih »moeurs« i obraćaju se savremenim, davši se na pisanje naturalističkih romana pod egidom nauke, koja je već i u poeziju počela da prodire.

Ovi po porijeklu i umjetničkom ukusu aristokrati uvode u književnost i maloga čovjeka sa *Germinie Lacerteux* (uzor

Zolinu *Assomoir-u*) i džepnu bilježnicu, u kojoj bilježe opažanja na sebi i na ljudima.

Istina i osobe što ih oni crtaju mahom su iznimne, ekscepcionalne naravi. Jedino patološke pojave drže za istinite i normalne. Njima posvećuju cio svoj interes. Ekscepcionalnost u književnosti dobila je u njima svog najjačeg zastupnika. Ali je oni nijesu uveli. Potječe od romantike. Samo što je Hugo crtao ekscepcionalnost izmišljenu, fantastičnu, dok su je Balzac i Stendhal tražili u realnom životu, prvi na fiziološkom, a drugi na psihološkom području.

Goncourt-i sebi utvaraju da daju ekscepcionalnosti naučan značaj i dokumentarnu vrijednost, u čemu ih slijedi Zola. Romantička ekscepcionalnost u crtanju i izboru junaka koja se rodila iz reakcije protiv klasicizma spaja se u drugoj poli devetnaestog vijeka sa naukom. U ovom procesu pripada Gouncourtima odlično mjesto.

Ali ovi psiholozi osamnaestog vijeka ne zaboravljaju sasvim ni u ovom periodu 1860—1870 na psihologiju. 1864 daju roman *Renée Mauperin,* u kojem prikazuju povijest i psihologiju djevojke iz tadanjeg obrazovanog svijeta, iz »mlade buržoazije« oko 1860.

Glavna lica u ovom romanu sačinjavaju porodicu g. Mauperin-a, koji ima sina Henri-a i dvije kćeri, od kojih je Renée umjetnički raspoložena i ispravna, odana ocu, blagog i nježnog karaktera, dok hladan i proračuniv sin misli samo na to kako će oženiti kćer nekog milijunara. U tome će uspjeti, ako zadovolji taštinu budućeg tasta, buržuja iz klase Molière-ovog Jourdain-a, time što će postati plemić. Henri uzme sebi kao plemićski naslov ime svojeg imanja i prozva se Henri de Villacourt. Ovaj postupak izazva gnjušanje u ispravne Renée i ona pošalje broj službenog lista (le Moniteur), gdje se oglašava promjena imena, pravoj aristokratskoj, već degenerisanoj porodici de Villacourt, za koju je saznala da živi još u Loreni. Pravi de Villacourt, osjetivši se povrijeđen u svojoj aristokratskoj časti ovim postupkom, dođe u Pariz, čušne Henri-a i ubije ga u dvoboju. Saznavši za ovaj događaj, Renée ne može da ga preboli, naročito zbog oca koga voli, i umire.

Djelo je klasičko kao crtanje građanske porodice, prilika koje su vladale u njoj i sa gledišta stila. Šteta što je istom 1921 prevedeno na naš jezik.

5. Poslije smrti Edmond-ove, Jules je publicirao samo *Les frères Zemganno* (1879), roman dvaju cirkuskih clowna, upravo slika zajedničkog djelovanja braće na književnom polju. Znamenit je njegov *Journal des Goncourts, souvenir de la vie littéraire,* bilješke o literarnim prilikama od 1851—1871 (izdao 1887—1891).

6. Na polju romana ne stvaraju Gouncourti revoluciju, već jačaju i obnavljaju ono što su stvorili Balzac i Stendhal. Ali su zato posve samostalni u pogledu stila. Tvorci su tzv. impresionističkog stila, koji igra u modernoj francuskoj knjizi znamenitu ulogu. Oni napuštaju gramatičku korektnost rečenica, kakvu od savremenika još njeguje Flaubert i, ranije, klasičari. Glavno im je da rečenica izrazi utisak ili senzaciju (osjećaj). Riječi i fraze redaju onako kako odgovaraju njihovim utiscima. Rečenice su im zato vrlo često eliptične.

Impresionističkom stilu odgovara i kompozicija njihova romana. Nijesu jedinstveni nego fragmentarni. Zbirke su to impresija što ih dobiše nakon raznih studija po klinikama. Dok je Flaubert još uvijek artist uza svu dokumentarnu tendenciju, Goncourti su u stvari sakupljači impresija, koje, zlorabeći izraz, zovu »dokumentima«.

7. Sakupljač osobnih impresija, ali uz to pravi pjesnik bez ikakvih naučnih pretenzija, jeste *Alphonse Daudet* (1840—1898). Zastupnik je škole impresionista par excellence. Stil mu je, kao i u braće Goncourta, impresionistički. Obiluje elipsama, crticama, tačkama. Rado spaja neočekivane riječi. Da svoj utisak ili senzaciju što bolje izrazi upotrebljava tehničke ili pučke izraze.

Djela mu i nisu ništa drugo doli niz slika što ih je najprije sakupio u svojoj bilježnici, a onda im dao zajednički centar, izmislivši fabulu. Kompozicija mu je zbog toga slaba kao i u Goncourtovim romanima. Talenat mu je prikladniji za pisanje malih stvari, crtica, novela, negoli romana.

Svoju književničku karijeru započeo je pripovijetkama. *(Le roman de Chaperon rouge* 1861, *Lettres de mon moulin* 1869, *Contes du lundi* 1875, *opsada Pariza).* Za temu im uzima događaje kojima je sam bio svjedok. Prožeo ih je sve osobnom simpatijom, osjećajem. Zato je realizam Daudet-ov protkan osobnim osjećajem i sentimentalnošću uopće, našao odobravanje i u tako strogog suca kao što je Brunetière.

Ipak valja Daudeta ubrojiti u naturalističku školu. Učenik je Goncourt-ov i Zolin. Od prvoga ima, kako je već rečeno, impresionizam, a od drugoga pobudu za studiranje građanske i radničke sredine (milieu) i pariškoga života (»moeurs«). Od Zole se pak bitno razlikuje time što ne zastupa nikakve doktrine.

Zanimivo je konstatirati da važniji noviji francuski pjesnici krajine (paysage) potječu mahom iz Provanse. I Daudet je Provansalac iz Nîmes-a. Sličan je Aicardu i Mistralu u pogledu oduševljavanja za provansalsku prirodu.

Počeo je stihovima u parnasovskoj maniri *(Les amoureuses* 1858), koji ostadoše neopaženi.

Vojvodi od Morny-a, kome je bio sekretar, ima da zahvali što se mogao sasvim posvetiti književnosti. On je odmah upoznao njegov talenat. Kao sekretar imao je prilike da upozna pariški život. U svojstvu sekretara putovao je po Italiji, Egiptu i Orientu. Pored svih putovanja daleko je od eksotizma. U tome se razlikuje od Flaubert-a. Ostaje radije kod kuće da crta Provansu ili pariški svijet.

Le petit Chose, histoire d'un enfant (1868), pripovijest autobiografske prirode kao i mnoga druga njegova djela, otkriva u njega sposobnost prikazati veselim humorom raznolike utiske i raspoloženja. Izrazuje pri tom kadikad ironiju i saučešće. U ovoj je maniri pisao i ostale svoje romane i novele.

Provansalskome su životu posvećene: *Lettres de mon moulin* (1869), *Les aventures prodigieuses de Tartarin de Tascon* (1872), *Tartarin sur les Alpes* (1895), *Port Tarascon* (1890). To su oveće ili manje, mahom šaljive novele iz južnofrancuskog pučkog života. Megalomanska figura Tartarina osobito je uspjela. Esprit i humor podjednako se miješaju u crtanju ove figure, kao i u svim ostalim djelima.

Daudet je realista, ne impersonalan kao Flaubert, već osjetljiv, pun saučešća, kao što su kod Engleza Dickens i Elliot, a kod Rusa Turgenjev. Kao takav izade na javu istom u romanu *Fromont jeune et Risler aîné.* Tu je znao da spoji osjećaj za lica što ih prikazuje sa zornim prikazivanjem realnosti, što piscima ne polazi uvijek za rukom. Sujet je jednostavan, gotovo svagdašnji. Nevjerna i površna žena uništava dobro situiranu i poštenu građansku kuću lakomislenošću i trkom za uživanje. Sporedna figura lijeni i nesretni glumac, samodopadni Delobelle, koga uzdržavaju žena i kći, osobito se svidio publici.

Radnička i građanska sredina (milieu) odsele je domena Daudet-ova. Taj milieu posmatra ne držeći se nikakovih doktrina. U tome se najviše razlikuje od svojih učitelja Goncourta i Zole. Tako je *Jack, histoire d'un ouvrier* (1877) jednostavna pripovijest muka jednoga radnika, sina neke kurtizane. *Le Nabab* (1877) opis je života i svršetka nekog špekulanta iz drugoga carstva. *U Les rois en exil* (1879) pripovijeda život nekog kukavnog pretendenta prognata iz imaginarne Ilirije (kralja Milana?). Taj princ provodi u Parizu ugodan život, ništeći svoju požrtvovnu ženu i svoj politički prestiž. Vele da je ovdje imao pred očima srpskoga kralja Milana.

Na crtanje pariškog života (»moeurs«) dao se istom poslije osamdesetih godina. Tu je donekle preuzeo ulogu moralizatora. Ovamo spadaju *L'évangéliste* (1883), *Sappho* (1884) i *L'immortel* (1888). Lakomislenost i besavjesnost odličnijih građanskih krugova s jedne, i uzaludno nastojanje, nestašica i bijeda s druge strane ispunjaju sadržaj ovih romana. Daudet gleda gorkim humorom moralizatora kako u borbi s la-

godnicima i egoistima valjani i moralno jaki uzalud troše svoje sile.

Daudet crta u svom književnom djelu s jednakom ljubavlju sjever i jug Francuske. To je pokazao i u romanu *Nouma Roumestan,* povijesti ministra, valjda Gambette, što govorima zadobiva simpatiju i vara javno mišljenje.

Kao većina pisaca što potječu s francuskog juga i Daudet voli krajinu (paysage). Ali Daudet ne dijeli opisivanje prirode od ostale pripovijesti i crtanja karaktera, nego jedno s drugim spaja u harmoničku cjelinu. Kod opisa uopće izbija jako njegov subjektivizam. Uvijek stoji u vezi sa mišljenjem i ćućenjem junaka koga opisuje i sa radnjom koju prikazuje. Vrlo često nalazi povoda da sam štogod primijeti ili da postavi uskličnik.

Za junake njegovih romana tvrdi se da predstavljaju izvjesne osobe iz života. Tako prikazuje vojvoda Mora (u *Le Nabab)* njegova dobročinitelja vojvodu od Morny-a, svemogućeg ministra Napoleona III. Za ministra Noumu Roumestana drži se da pretstavlja Gambettu. A i za *Les rois en exil* imao je pred očima izvjesne događaje iz pariškoga života.

Više puta znade Daudet udariti i u satiričku žicu, kao u *L'Immortel* gdje prikazuje naučenjake sa univerziteta i Akademije kao glupake, intrigante i pendante.

Ako se koje njegovo djelo može nazvati naturalističkim, onda je to samo *Sappho,* koje posvećuje »pour mes fils quand ils auront vingt ans« (svojim sinovima kad im bude 20 godina). Prikazuje tu omiljelu osobu romantičke i naturalističke književnosti, kurtizanu, koja zavodi nekog naivnog provincijalca. Ovaj u svojoj naivnosti misli da će je rehabilitirati svojom ljubavi.

I rastavu braka i brakolomstvo, omiljelu temu modernog naturalističkog romana, obradivao je, ne doduše sa strogo naturalističkom tendencijom. U *Rose et Ninette* (1892) crta dvije djevojke kojima su roditelji rastavljeni. *La petite paroisse* (1894) pripovijest je iz brakolomstva. Žena pobjegla od supruga vraća mu se natrag. Jedno drugome praštaju.

Daudetova manira podudara se sa Balzac-ovom u pogledu crtanja tipova. Jedan i drugi vanredno vole crtati tipove. Takav smo jedan spomenuli u Tartarinu Tarskoncu. Drugi su isto tako vješto prikazani kao Tartarin: Monpavon, Sidonie Chèbe, Delobelle, Sapho, d'Argenton.

8. Dosadašnji realistički pisci bili bi sami o sebi kadri da dadu pravac modernom francuskom romanu. Sa Flaubertom, Goncourtima i Daudet-om dobio je realistički roman svoje trostruko obilježje: 1) sa Flaubertom objektivnost (»l'impassibilité«), 2) sa Goncourtom »document humain« a 3) sa Daudetom simpatiju za život radnički i gradanski.

Da nije bilo Zole teško da bi naturalistički (realistički) roman uzvitlao toliko prašine, jer nijedan od ovih pisaca nije imao u sebi toliko bojovnosti, doktrinarstva i sektarskoga duha kao *Zola.* Za književne bojeve nužne su škole. To se već vidjelo u vrijeme romantike. Goncourt je doduše učinio školu svojim impresionizmom, ali više kod ljudi od strogo književne naobrazbe. Publika ga u svoje vrijeme nije ni opazila.

Buru u književnosti i u društvu izazvao je istom doktrinarac *Z o l a,* čovjek tvrde, bojovne naravi, čvrste volje i svijestan cilja. On je nehotice stvorio školu. Naturalizma kao takova nije pronašao, jer taj smjer sagradiše prije njega Balzac, Flaubert i Goncourti.

Ne može se čak ni to reći da fiziološku studiju temperamenta snažnije naglašava u romanima od svojih pretšasnika.

Kao novost uveo je u roman samo jednu novu fiziološku teoriju: nasljedstvo (hereditaciju). Svakako mu pripada slava što je naturalizam digao na stepen škole. Za tu školu vodi borbu u kritikama koje se ne odlikuju dubokim i pozitivnim znanjem (*Roman expérimental* 1880, *Documents littéraires* 1884, *Mes haines* 1866).

Za njega je naturalizam u prvom redu, kako Pellissier ispravno kaže, naučni metod. Umjetnik ima isto tako dužnost da opaža kao i naučenjak. Teorija je to koja je, ako se u svojoj oštrini i ne može održati, kao regulativ protiv raspojasane romantičke fantazije blagotvorno djelovala na razvoj francuskog romana.

Naučni duh što ga Zola sa tolikom energijom ističe dolazi mu sa dvije strane, sa strane medicine i sa strane literarne kritike. U medicini mu je služio kao osnovica Claude Bernard-ov udžbenik *Introduction à la médecine expérimentale* (1865). Od literarnih kritičara dao mu je Taine pobudu za studiju okoliša (milieu). Taine je stvorio filozofsku teoriju o uplivu okoliša (milieu-a) na pisca. Tu teoriju, koju su već i Balzac i Flaubert praktično provodili, uvodi Zola kao učenik Taine-ov u roman.

9. Emile Zola, ako se je i rodio 1840 u Parizu, južnjak je po krvi i po mladenačkom odgoju, kao i Daudet. Po ocu, inženjeru, koga hvale kao neobično energična čovjeka, mletačko-italijanske je krvi.[1]) Po mjestu gdje je svoju mladost proveo

[1]) Ali ova krv nije čisto italijanska, jer mu je djed bio Hrvat, rodom iz sela Krmčina kod Zadra. Dalmatinski arheolog i historičar Josip Alačević (upor. o tome K. Perković, Jugoslovenske novine IV, br. 132, str. 7) ustanovio je da se djed Emila Zole, imenom C ó l e ili C o l a ili Colić, polovinom 18 vijeka preselio iz svoga sela u tadašnji mletački Zadar i tu stupio u mletačku vojsku. Ime Zola mletačka je ortografija našeg hipokoristika C o l a (od Stojan), koje su Mlečani pisali Z o l l a, a Francuzi čitali po svojim grafičkim navikama Z o l a. Ovaj sitni biografski podatak od važnosti je u toliko što može da objasni porijeklo

(Aix) je Provansalac. U mladosti je imao da izdrži puno borbe. Ni u naukama nije imao puno uspjeha. Nije mogao dovršiti ni gimnazije, premda je već kao mladić pokazivao dosta energije. Od važnosti je bilo namještenje kod knjižara Hachette-a, gdje je upoznao žurnalistički život i dobio pobuda da piše kritike, dakako na način žurnalistički. Kasnije mu kritičke stvari nose na sebi biljeg žurnalističke površnosti.

U njegovu se životu i književnom radu osobito ističu energija i plan. I djela koja je kasnije pisao potječu sva od težnje za planom. Tako je već sedamdesetih godina odredio plan za golemu zbirku romana *Les Rougon-Macquart,* na kojima je radio preko dvadeset godina (1871—1893).

Uz energiju i plan odlikuje se još velikim koncepcijama i cikličko-epskim načinom obradivanja izvjesnih društvenih problema, u čemu mu je već Balzac dao primjer.

Sedamdesetih i osamdesetih godina obraduje problem nasljedstva u jednoj prodici drugoga carstva, u *Les Rougon-Macquart* sa ponosnim naučnim podnaslovom kao i kod Goncourta: Histoire naturelle et sociale d'une Famille sous le Second Empire (Prirodopis i društvena povijest porodice iz drugog carstva).

Poslije ovog ciklusa od dvadeset romana daje se na studiranje religioznog problema u *Les trois villes* (1894, 1896, 1897), a poslije toga na studiranje problema savremene Francuske u *Les quatre évangiles,* od kojih je dovršio samo *Fécondité* i *Travail,* a započeo *Justice,* radeći sve do dana kad ga nađe smrt u zadimljenoj sobi (1902).

Zadnja su dva ciklusa također povezana srodstvom porodica što ih prikazuje, jer su Mathieu, Luc, Jean i Marc, junaci u *Les quatre Evangiles,* sinovi Pierre Froment-a, glavnog junaka u *Trois Villes.*

Zolini bi se ciklusi stoga s pravom mogli nazvati porodičnim epopejama. Porodica je njemu, kao i Molière-u u klasičko doba, ishodište u prikazivanju problema.

Osim ovih značajki, kod njega se osobito ističe simboličko prikazivanje junaka. Junak je njegov u velikoj većini slučajeva pretstavnik neke ideje. Tendencija biva kod njega sve jača, dok nije sasvim preovladala u zadnja dva ciklusa. Već se znatno osjeća od romana *La Débâcle* (sraz Napoleonova carstva 1870), gdje Jean i Maurice, dva glavna junaka romana, pretstavljaju dvije Francuske, Jean zdravu pučku Francusku koju Napoleonov slom nije uništio, već se puna nade, daje na posao regeneracije, Maurice je pak simbol doktrinarne i revolucionarne Francuske, koja u porazu Komune poslije rata doživi svoj vlastiti poraz.

Zolina doktrinarstva. Za Slovene se, naime, općeno misli da su skloni doktrinarstvu. Zbog toga nije isključeno da se u njegovoj jakoj sklonosti doktrinarstvú odrazuje jedna crta slovenskoga karaktera njegovih preda. Za Zolino porijeklo znao je i Matavulj, Delo IV, str. 523.

10. Kod prosudivanja Zolina naturalizma treba uvijek imati na umu ove tri značajke njegova rada. Iz njih se vidi kako je Zola deduktivan, ne induktivan duh kakav bi htio biti. On upravo ne polazi od realnosti, od činjenice, kako nas neprestano uvjerava, nego od svojih koncepcija, teorija, ideja itd., koje smještava u izvjestan okoliš (milieu) s nakanom da ga naučno ocrta. Kasnije je i sam bio svijestan toga, kad je proglasio da je roman »nature vue à travers un tempérament« (priroda videna kroz temperamenat), dok je prije od romanopisca tražio objektivno i impersonalno opažanje i eksperimenat, kao i za naučnika, veleći da naturalizam znači proučavati čovjeka podvržena fizičko-kemiskim zakonima i uplivu sredine (milieu), jer »naturalizam je«, kako izričito veli, »književnost našeg naučnog doba«.

11. U Zole je bila (barem u prvo doba), kao i u Parnasovaca, jaka pesimistička nota. Kod njegovih junaka prevladava zlo i rđavi instinkti. Po njegovu prikazivanju jače su u životu abnormalne, patološke pojave, negoli normalne. Ne bi bilo neispravno kad bi u uzdizanju abnormalnog u životu htjeli vidjeti romantičku tendenciju prenešenu na naučno polje. Romantički je junak bio također, kako smo vidjeli, »monstre« abnormalan i ekscepcionalan. Takovi su i Zolini naturalistički junaci. Za Zolu bi se moglo reći, kao i za Hugo-a, da traži lijepo u nečistom i u blatu. Vidjećemo da je romantički elemenat veoma jak u svakom njegovom junaku. U njega se miješa humanost sa prikazivanjem najodvratnijih stvari, baš kao i u Hugo-a.

12. Zola je započeo književnu karijeru sa *Contes à Ninon* 1864 i *La confession de Claude* (1865), djelima romantičke prirode. Budući se naturalist u njima mučno vidi. U *Thérèse Raquin* (1867) i *Madeleine Férat* (1868) počinje sa naučnom doktrinom nasljedstva (hérédité). Poslije ovih djela daje se na obradivanje gore spomenutih ciklusa.

Upliv herediteta je od goleme važnosti za temeljnu koncepciju ciklusa romana *Les Rougon-Macquart.* U predgovoru, poput Goncourta, poprima naučnu pozu. »Hoću da pokažem«, veli, »kako izgleda jedna porodica, koja se od malenoga broja deset, dvadeset individua sve više množi. Ti individui izgledaju na prvi pogled različiti, ali im tačno istraživanje dokazuje usku srodnost. Nasljedstvo (hereditet) ima svoje zakone kao i teža. Nastojaću da pratim ovu nit što matematički vodi od jednoga čovjeka drugome, rješavajući dvostruko pitanje upliva temperamenta i okoline.«

Porodica, na kojoj će to dvostruko pitanje proučavati, Rougon-Macquart, ima i simboličko značenje. Pretstavlja či-

tavo društvo drugoga carstva, korumpirano gramzenjem za užitkom, bogatstvom i častima. Već u predgovoru romana *Thérèse Raquin* kaže Zola da studira temperamente. Ova je pak zbirka proučavanje nevrose. Ljudska je narav u čitavoj toj zbirci svedena na putenost i kadikad degenerirane instinkte. Genealoška se tablica porodice razvija u *Une Page d'Amour*. Pojedini romani pokazuju ogranke ove goleme porodice, koja zasijeca u sve slojeve tadašnjeg francuskoga društva.

Pored crtanja doživljaja članova ove razgranjene porodice glavno mu je da poda život (»moeurs«) određenog društvenog sloja. Tako *La Fortune des Rougons* (1871) prikazuje građanski život u provinciji i epizodu iz Napoleonova državnog udara; *La Curée* (1871) poslovni i lakoumni život odličnog pariškog društva; *Le Ventre de Paris* (1873) parišku tržnicu i njene prodavačice; *La Conquête de Plassans* (1874) i *La Faute de l'Abé Mouret* duhovni svijet i francuski jug; *Son Excellence Eugène Rougon* (1876) više političke krugove za doba Napoleona III, *L'Assomoir* pariško radništvo na osnovu neke porodice koju uništava alkohol; *Une Page d'Amour, La Joie de Vivre* i *Nana* (1880) kurtizane; *Pot-Bouille* (1882) pariško građanstvo; *Au bonheur des Dames* (1883) velike pomodne trgovine; *L'Oeuvre* (1886) umjetnika koji nikako ne može da na platnu izrazi svoj ideal; *La Terre* (1887) poživinčene seljake (pored Nane najbrutalniji njegov roman); *La Bête humaine* (1890) željeznice, *L'Argent* burzovni život, *La Débâche* (1892) Napoleonovo vojništvo i sraz njegova régime-a. Seriju zaključuje u *Le Docteur Pascal* (1898), gdje još jednom rekapitulira cijelo rodoslovlje porodice Rougon-Macquart i teoriju nasljedstva. Iznaša, uz to, jednu veoma romantičku teoriju o nekom čudnovatom životnom eliksiru kojim dr. Pascal hoće da regenerira čovječanstvo.

U ovoj je golemoj seriji *Rêve* jedini roman koji nema izgleda Zolinog naturalističkog romana. Gotovo bi ga svrstali među idealističke romane, da nas minuciozno opisivanje prigotavljanja crkvenoga ruha ne opominje na naturalističku maniru. Zolin talenat u opisivanju masa i ovdje se očituje kad prikazuje crkvenu procesiju. Tu je nenatkriljiv.

Sadržaj je nevin. Opisuje siromašnu djevojku Angélique, nađenu jednog sniježnog zimskoga dana u portalu katedrale u Beaumontu. Hubert i Hubertine, obrtnici crkvenog odijela, uzeše je kao svoje dijete. Kod njih izuči isti zanat. Čita crkvene pripovijetke iz francuskoga srednjega vijeka i iz njih se nauči vjerovati u čudo. Počinje vjerovati da će po nju doći »le prince charmant« u spodobi sveca. Zaista se u nju zaljubi biskupov sin. Biskup, aristokrata od iskona, neće na ženidbu da pristane. Ne pomažu ni zaklinjanja Angelikina. Na koncu ipak popušta, ali Angélique umire.

Ovaj sadržaj dajemo zbog toga da se još jasnije vidi kako je Zolina fantazija u suštini romantička.

Nekoji romani u ovoj seriji, osobito *Le docteur Pascal*, tendenciozni su i humanitarni. Kasniji su mu romani još tendenciozniji. Ali prijašnjeg pesimizma nestaje u njima. Već od romana *La Débâcle* ustupa mjesto optimizmu.

Zola ispovijeda potpunu vjeru u život i nauke. Na osnovu ove vjere rješava u *Trois villes* religiozni problem.

Pierre Froment, brat kemičara Guillaume Fromenta, počinje gubiti naivnu vjeru i ide u Lourdes, ne bi li mu je čudo povratilo. Vraća se još više razočaran (*Lourdes*, opis hodočašća i čuda).

U *Rome* hoće Pierre da reformira katolicizam na demokratskoj bazi. Postaje novi Lamennais. Piše u tom smislu knjigu, koja dolazi na index. Ide u Rim da se opravda i da izloži svetome Ocu svoje ideje (*Rome*, opis vatikanskoga društva). Ne uspjevši niti tu, baca sa sebe svećeničku haljinu, izučava nauku kod svoga brata kemičara, ženi se i ima četvero djece, Matiju, Marka, Luku i Ivana, četiri junaka za *Quatres évangiles (Paris*, gdje iznaša, kao i u *Pascalu*, romantičku pretstavu o moći iznašašća; u *Pascalu* ima da spasi čovječanstvo eliksir, ovdje eksplozivno sredstvo, koje služi razorno i kao pogon motora).

Les quatre évangiles, povijest potomaka Pierre Fromenta, isto su tako tendenciozni kao i *Les trois villes*.

U dva romana toga ciklusa, u *Fécondité* (1899) i *Travail* (1901), jedina koja je dovršio, obradio je dva temeljna problema savremene Francuske: strah pred djetetom u višim slojevima i plodnost djece u proletarijatu, koga ubija kapital. Oba problema rješava tako da višim slojevima prodikuje povratak plodnosti i vjeru u život i nauke *(Fécondité)*, a nižim slojevima preporuča kooperativni (zadružni) sistem Fourierov: stvaranja udruženja ili asocijacija (Travail).

Sadržaj je obim romanima ovaj: Drugi sin Pierre-ov Mathieu, ima na koncu svoga dugoga života 158 što djece što unučadi i praunučadi razasutih po svim dijelovima Francuske, a tvorničar Beauchêne samo jedno dijete (Fécondité).

Luc Froment, da oblakša radnicima život, uvodi u svojoj tvornici La Crêcherie zadružni (kooperativni) sistem Fourierov. U početku su i sami radnici neprijateljski raspoloženi prema tome pothvatu. Ali on i njegova radljiva gospoda svladaju sve neprilike *(Le Travail)*.

Kako se vidi okvir (cadre) je romana sasvim tendenciozan. Sve se odigrava baš onako kako je zamislio autor u svojoj teoriji.

13. Zolin naučni naturalizam svršava dakle jednostavnim tendencioznim romanima. Za teoriju naučnog romana nije to nikako povoljan rezultat. Mi bismo čak očekivali da nije mo-

*

guć takav razvitak naučnog romana, kako ga je Zola zamišljao. Jer nauka i tendencija se isključuju. Ali ovaj rezultat Zolina romana najbolje dokazuje da je sasvim pogrešna njegova teorija eksperimentalnog romana. Eksperiment je u romanu nemogućan i izraz »expérimental« nije ništa drugo nego zlorabljenje jedne u pozitivnim naukama omiljele riječi. Naučenjaku je objekat studiranja dan, pa može da eksperimentira na njemu. Svako ga može u tome kontrolirati. Umjetnikovi su objekti plodovi mašte. Realnost mu daje samo pobude za njih. O eksperimentu se tu ne može da govori.

Snaga Zolina nije u stvaranju književnih teorija. Slab je kritičar. Nije ni u postavljanju ni u rješavanju problema, kao ni u crtanju individua, jer je slab psiholog. Ličnosti su mu, kako je već kod romana *La Débâcle* rečeno, mahom simboličke.

Njegova umjetnička jačina leži u crtanju masa. Tu je po općem mišljenju doista velik. Opisima štrajka, bijede i opačina kod rudara u *Germinalu,* pariške tržnice u *Le Ventre de Paris,* rata i kretanje vojske u *La Débâcle,* hodočašća u *Lourdes,* teško je da ima premca u francuskoj i u ostaloj svjetskoj književnosti.

Stil mu je također krepak, ali mjestimice težak i impersonalan.

14. Sve o sve, Zola je uza sve nastranosti svoje teorije vrlo značajna pojava u francuskoj knjizi 19 vijeka. Priznati mu se mora da je uveo u roman brigu za društvene probleme, kao ni jedan drugi romanopisac modernoga doba. Obični ga građani smatraju nemoralnim, sud posvema neosnovan, kako se vidi iz onoga što je rečeno.

15. Oko Zole okupilo se nekoliko mladih književnika, koji se u zbirci pripovijesti *Soirées de Médan* priznavahu njegovim učenicima. Između njih su najvažniji Maupassant i Huysmans.

Guy de Maupassant (1850—1893), potomak stare plemićske porodice normandijske, pravi je naturalista, ali bez Zolina doktrinarizma. Ne brine se ni za kakve bilo intelektualne, bilo moralne probleme.

Svojom neprisiljenom impersonalnošću u prikazivanju polazi od Flauberta, kako i sam priznaje u predgovoru romanu *Pierre et Jean* (1888). Sa Flaubertom mu je, nadalje, zajednička i briga za stil i kompoziciju.

Stvara u Francuskoj naturalističku novelu. Od 1889 kada je započeo u Zolinim *Soirées de Médan* pa sve do smrti, izdavao je svake godine po koji roman ili zbirku novela.

Filozofija mu je senzualna. Erotika mu je glavni elemenat u novelama *(La maison Tellier* 1881, *Contes de la Bécasse* 1883, *Les Soeurs Randoli* 1884, *Yvette* 1885, *Monsieur Parent* 1885, *La Petite Rocque* 1886, *La Main gauche* 1889, *L'inutile Beauté* 1890 itd.) i u romanima.

Prva mu djela nijesu natrunjena naturalističkim pesimizmom. Uživa kad u romanu ili noveli može da poda pravi isječak iz života (»tranche de vie«). Brutalnost i senzualnost, koju prikazuje u velikoj mjeri (romani *Bel-Ami* 1886, *Mont-Oriol*), ne uzrujava ga. Istom u drugoj poli svoga rada, kad se pokazuju simptomi duševnog poremećenja, postaje pesimističan ovaj iskreni senzualista.

Njegove novele i romani slike su kakve život obično pruža, »une tranche de vie«. Ono što se od naturalističke drame zahtijevalo to je on uistinu realizovao.

Ne obrađuje nikakvih sociooloških problema. Tako je *Bel-Ami* slika teške borbe za život vođene bez ikakvih skrupula. *Pierre et Jean* (1888) je opet vrlo delikatna analiza života dvoje braće, od kojih je jedan zakonit, a drugi nezakonit. Druge je slike iz života dao u romanima: *Une vie* (1881), gdje crta razočaranje u bračnom životu; *Fort comme la Mort* (1889), gdje prikazuje nezadovoljstvo što ga prouzrokuje starost; *Notre coeur,* gdje iznaša pojavu kako rafinirano današnje društvo gubi smisao za ljubav.

Une vie i *Pierre et Jean* smatraju se za najbolje njegove romane.

16. Medu jake naturaliste Zoline prirode u pogledu biranja sujeta spadao je sin holandeskog slikara *Joris-Karl Huysmans* (1848—1907). Počeo je pisati sasvim u maniri Zolinoj. *Martha, histoire d'une fille* (1876) je druga *Nana.* U *Les Soeurs Vatard* (1876) opisuje pariške radnike, a u *En ménage* (1881) jedno ogavno brakolomstvo.

Ni u Huysmansa nema doktrine. U tome se od Zole razlikuje kao i Maupassant. Uveo je u roman jedan novi tip: dekadenta, čovjeka koji je zbog izmoždenosti i odveć rafiniranoga života što ga je vodio izgubio vezu sa životom. U *A Rebours* (1884) ocrtao je prvi takav dekadentski tip. Des Esseintes, junak tog romana, zadnji je potomak jedne vojvodske porodice. Svijet mu je postao ogavan, raskinuo je sve veze s njime. Ne zna ni za kakve moralne skrupule. Osamljen, provodi luksuriozan i perverzan život. To ga ipak ne smeta da se kasnije moli Bogu. Uživa samo u poznoj latinskoj književnosti.

Huysmans se obratio katolicizmu, kao i mnogi drugi savremeni francuski pisci. Ali i poslije obraćenja crta dekadentske tipove i moralne krize, kako je u *A rebours* započeo. U *En Rade* (1889) obrađuje gotovo isto što i u *A rebours.* Prezir svijeta je u ovim romanima glavni motiv. Obraćenje vjeri crta u *Là-bas* (1891), *En route* (1895) i *La Cathédrale* (1898). Pisac Durtal, junak ovih romana, drugi je Des Esseintes. Svijet mu je omrznuo. Da se smiri, predaje se đavlu, okultizmu i magiji *(Là-bas).* U *En route* traži utjehu u crkvenoj muzici,

u crkvenim zgradama i religioznom slikarstvu. Da nade duši mir, odlazi na sedmicu dana u trapistički samostan.

I kod crtanja moralnih kriza zadržao je Huysmans naturalistički metod. Opisivanju raznih pojedinosti (détails) daje vrlo mnogo mjesta.

17. Naturalističkog metoda u opisivanju drže se i pisci koji hoće da budu moralisti i pribrajaju se u psihologe (école psychologique). Dok naturalist Zoline škole opaža samo okolinu (milieu) i temperamenat, moralisti se i psiholozi ograničuju na čisto duševne pojave. Njima je glavno moralno opažanje (observation morale), kojoj su već put pripravili Stendhal i Sainte-Beuve, ili još ranije Benjamin Constant. Zola je ustao protiv ove škole i zamijerao joj što izolira dušu od tijela.

Ovaj se prilično jaki smjer savremenog romana počinje da razvija moćnije istom od 1880, kad u Francusku dolazi realistički roman drugih naroda, od Engleza Elliot, od Rusa mistički Dostojevski i humanitarni Tolstoj. Ovima se pridružuju kasnije Skandinavci Ibsen i Björnson.

Novi smjer pridržava od naturalizma objektivnost i značajnu pojedinost (détails) kod opisivanja unutarnjih duševnih pojava.

18. Glava je ove škole *Paul Bourget* (1852—1936), kritičar i romanopisac. Kao psihološki analitičar već se pokazao u pjesmama kojima je započeo književnu karijeru. I kao kritičar i kao romanopisac imao je sveđer moralne ideje pred očima. Pored svega toga, kao i Zola, bio je i sam odlučan determinista.

Pošto ga ne zanimaju patološki problemi, kao naturaliste, nego psihološki, birao je za junake svojih romana ljude viših staleža, iz aristokratskih salona i iz internacionalne dobro situirane publike. Junaci Stendhalovi u *Le Rouge et le Noir* i u *La Chartreuse de Parme* pripadaju također višim staležima, ili se bar kreću među njima. Sujeti iz visokog društva su uopće karakteristični za psihološki roman. Ova je činjenica sasvim razumljiva, kad se uzme u obzir da većinom ljudi iz viših dobro situiranih krugova mogu imati istančane osjećaje, a ovakve psihološki roman hoće u prvom redu da prikaže.

Psihologisanje zaprema u Bourgetovim romanima ogroman dio. Potiskuje gotovo cijelu radnju, tako da njegov roman ostavlja dojam rasprave. Fabula mu je vanredno jednostavna. Problem je ljubavi, razumije se, vazda po srijedi uz neobično mnogo varijacija, više puta i veoma izvještačenih.

Kao naturalizam što je prikazivao patološke izuzetke, tako i Bourget studira moralno-psihološke iznimke. I u kritikama svojim nastoji da u prvom redu doprinese nešto spoznanju izuzetnih psiholoških pojava savremenog doba. Već prvi njegov roman *L'Irréparable* (1884) crta takav izuzetan

psihološki slučaj. Mlada djevojka je pogriješila. Ne može podnijeti misli na grešku i pogiba. U *Deuxième Amour* (1884) crta ženu koja misli da nema prava po drugi puta se zaljubiti. U *Cruelle Enigme* (1885) je opet muž takav ekscepcionalan (izniman) tip. Muž vara ženu. Prezire je i bježi od nje, ali konačno se ipak vraća natrag. *Crime d'amour* (1886) prikazuje opet slučaj gdje muž uzima ženu, koju ne voli i u čiju čistoću ne vjeruje. Zbog sumnjičenja postaje žena uistinu nevjerna. Tako i muž konačno uvida da je i on kriv njezinoj nevjernosti, nastaje u obojice grižnja savjesti i izmirenje.

U *Mensonges* (1887) pokazao se uz to Bourget i kao osobit crtač karaktera. Slučaj je i opet ekscepcionalan (izniman), poznati i mnogo obrađivani motiv žene između dva muža. Neka žena dijeli ljubav sa starim skeptikom i mladim pjesnikom. *André Cornelis* (1887) je moderni Hamlet. *Coeur de femme* (1890) prikazuje tragičan slučaj žene koja, zbog svoje dvostruke prirode, potrebuje dva ljubavnika, jednoga za tijelo, a drugoga za dušu. Tragički slučaj crta i u *La Terre promise* (1892). Francis Neyrac-u je već 35 godina i hoće da se ženi. Najednom se pojavljuje dijete, plod prve njegove ljubavi. Slučaj saopćuje budućem tastu. Zaručnica ga se zbog toga odriče i umire.

Najvažniji mu je svakako psihološki roman (à thèse) *Le Disciple* (1889), u kome crta moralnu krizu vremena. Moderni filozof Sixte, krepostan čovjek, djelovao je sa svojim spisima na nekog učenika tako te ovaj zaključi oprobati njegovu doktrinu na nekoj djevojci. Hoće, naime, da studira čuvstva što će ih pokazati ta djevojka u zaljubljenom stanju. Zato zavodi na ljubav neku plemenitu djevojku. Rezultat je taj da se djevojka ubije. Brat djevojčin spašava mladića svojim svjedočanstvom. Ne može mu se dakle dokazati materijalna krivnja, bude riješen, ali ga brat ubije, jer je moralni začetnik samoubivstva njegove sestre.

Roman je ovaj dao pobudu na dramskom polju za figuru naučenjaka koji se brine samo za svoje teorije i ne misli na njihov moralni upliv, i za crtanje rdava upliva modernih nauka. Takve figure i takvo crtanje vidamo u *La nouvelle Idole* od Curel-a i u *Escalade* od Donnay-a.

Kao moralist Bourget se osobito ističe u predgovoru ovome romanu. Tu crta dva moderna karaktera, jedan bez vjere i ideala, koji hoće samo da uživa, a drugi učenjački, kome su dobro i zlo samo predmeti za studije.

U zadnjem mu djelu izbija još jače moralizatorna tendencija. Dao se na obranu slobodne volje.

Kosmopolitsko je društvo studirao Bourget na putovanjima po Americi i Engleskoj. Tome je društvu posvetio *Cosmopolis* (1892), *Aline, croquis londoniens* (1891) i *Idylle tragique* (1895).

Iz ženskoga i muškoga svijeta dao je također više psiholoških novela, *Pastels* (1889), *Nouveaux pastels* (1891), svaki put po deset ženskih i muških portreta.

Za najbolja mu djela važe *Un Crime d'amour*, *Le Disciple* i *Cosmopolis*.

U posljednje se vrijeme dao na dramatizovanje svojih romana i novela, većinom u društvu sa raznim autorima. Samostalno je istupio na pozornicu sa socijalnim komadom *La Barricade* (1910), u kome obraduje pitanje štrajkova.

19. I *Edouard Rod* (1857—1910) pisao je, pored kritičkih studija, psihološke romane sa moralnom tendencijom. U početku je pristajao uz naturalizam, ali mu je naskoro okrenuo leđa i približio se ruskom romanu. Zato je kod njega moralna tendencija jača od psihologisanja.

U *Le sens de la vie* (1889) osjeća se muž skučen u braku. Kad dolazi na svijet prvo dijete dolazi do uvidavnosti da čovjek mora živjeti za svoje bližnje. Smiruje se. Ideja je romana da samo vjera daje smisao životu.

Sacrifiée (1892) je roman savjesti. Dr. Morgex ubio je morfijem svoga prijatelja na njegovu želju i oženio njegovu ženu, koju je već odavna ljubio. Rezultat: grižnja savjesti i rastava braka.

U ciklusu romana, kojima je glavni junak Michel de Teissier, obraduje probleme ženidbe, rastave braka i pravo strasti. *La Vie privée de Michel Teissier* prikaz je borbe izmedu ljubavi i dužnosti. Michel Teissier je oženjen i na čelu političke stranke. Zaljubi se u dvadesetgodišnju djevojku, rastavlja se od prve supruge. Roman se nastavlja u *La seconde Vie de Michel Teissier* (1893).

Le Silence (1894) prikazuje ljubav između nekog oficira i udate žene, dviju srodnih duša. Ljubav im ima da ostane vječna tajna.

Pored toga, pisao je i novele i romane iz švicarskoga života *(Nouvelles romandes* 1891, *Là-haut* 1896 i *Les Roches blanches* 1894).

20. Moralistički je roman bio oduvijek u Francuskoj vrlo kultivirana i vanredno cijenjena književna vrsta. Osim onih što ću ih još spomenuti kultiviraju ga u prvoj četvrti 20 vijeka još: *René Bazin, (Ma Tante Giron, La Terre qui meurt, Oberlé)* i *Henry Bordeaux (Peur de vivre, Roquevillard, Yeux qui s'ouvrent)*. Ovamo spadaju i Margueritte i Prévost.

21. *Paul Margueritte*, sin poznatog generala iz prusko-francuskoga rata (*Mon Père* 1884), pripadao je krugu mladih spisatelja što su se kupili oko Zole. Ali već 1887 potpisao je manifest književnika protiv Zole i naturalističke brutalnosti. *Tous quatre* (1885), *La confession posthume* (1886) *L'Impasse, Pascal Géfosse* (1885) pisani su još u sasvim brutalnom naturalističkom stilu. Nervoznim impresionizmom potsjeća na Goncourta.

Sa *Jours d'épreuve* (1889) prekida sa naturalizmom. Sujet je romanu običan, realističan. Prikazuje, kako se ljubav supruga uzdržava i u trivijalnom životu. Ostali romani što slijede *Amants* (1890), *La Force des choses* (1891), *Ma grande* (1892), *La tourmente* (1893), *L'essor* prikazuju također obične motive iz porodičnog života. Na bivšeg naturalistu potsjeća još skrupulozno proučavanje realnosti. Ali ne zanemaruje ni promatranje unutarnjeg života duše. Filozofsko saučešće kojim je sve protkano opominje na Engleze Georga Eliot-a i Walter Scott-a.

Da obrani pobijeđene od Zoline osude u *La Débâcle* obradio je, zajedno s bratom Victor-om, prusko-francuski rat u trilogiji *Le Désastre* (1898), *Les Tronçons du Glaive* (1900) i *Chevauchée au Gouffre* (Sedan, 1901).

Za shvaćanje njegove osobnosti od važnosti su i tri sveske pripovijesti: *Le Cuirassier blanc* (1892), *La Morale* (1893) i *Fors l'honneur* (1895).

22. Od naturalizma u shvaćanju žene polazi najčitaniji francuski romanopisac *Marcel Prévost* (rođen 1862). Pošto se ograničio na psihologiju žene, s pravom ga nazivaju le romancier féministe. Žena vrlo zlo prolazi kod njega. Ona mu je, kao i starim asketima, stvor koji vreba na muža da ga zavede. Erotika viših krugova stalna je njegova tema već od prvih romana (*Scorpion* 1887, koji još miriši po senzacionalnosti, *Chonchette* 1888 i *Mademoiselle Jauffre* 1889). Spaja fiziološka opažanja sa površnom psihologijom. Sjajan je stilista i uzor ispravnog jezika.

Dok se moralisti Bourget i Rod kao i naturalist Huysmans, obraćaju vjeri, prvi i treći kao novokatolici, a drugi kao néochrétien protestant, Prévost ne pozna ništa drugo u svojim romanima doli žene i njezina odnošaja prema mužu u prerazličitim varijacijama. *Cousine Laura* (1890) prikazuje starca i mladu djevojku. *La Confession d'un Amant* (1891) sadrži pripovijest o senzualnoj i sentimentalnoj ljubavi. *L'Automne d'une femme* obraduje opet stari motiv muža među dvjema ženama, doduše ovaj put bez brutalnih scena. Cetrdesetgodišnja žena i mlada djevojka ljube istoga čovjeka. U *Les Demi-Vierges* (1894) crta moderne djevojke, koje su doduše fizički čiste, ali su zbog modernog odgoja izgubile djevičansku naivnost, jer sve znaju. *Le Jardin secret* (1896) je dnevnik žene koja je otkrila nevjeru svoga muža.

I novele mu se kreću oko istih motiva *(Les Lettres de femmes* 1892, *Nouvelles Lettres de femmes* 1894, *Notre Campagne* 1896). U *Lettres à Françoise* daje savjete ženama.

23. Roman humanitarni i naučni zastupaju u posljednjoj četvrti devetnaestog vijeka braća Joseph i Henri *Rosny*,

koji pišu svaki za se. Počinju crtanjem života (»moeurs«) i naturalističkih scena iz Londona *(Nell Horn* 1886), iz socijalističkog Pariza *(Le Biratéral* 1887, *Marc Fane* 1888) i spisateljskoga života *(Le Termite* 1890). Posljednji je roman ujedno protest protiv naturalizma.

U *Le Bilatéral* i u *Marc Fane* ispovijedaju Zolino pouzdanje u nauke. Nauka će, vele, poboljšati prilike puka i radnika. U *Daniel Valgraive* pripovijedaju novi »naučni« moral što spaja egoizam i altruizam. Moralna pitanja obrađuju i u *L'impérieuse Bonté* (1893), *L'Indompté* (1894), *L'autre Femme* (1895). Posljednji bi roman imao biti, pored toga, još i psihološki prikaz žene koju sumnja o preljubu muževu vodi u nesreću.

Uz ove moralističke dali su još i priličan broj naučnih romana, koje je u Francuskoj gajio još prije njih, bez literarnih pretenzija, svemu svijetu poznati *Jules Verne*. Obrađuju mahom prehistorijske scene *(Le Xipéhus* 1887, *Vamireh* 1892, *Eyrimah* 1895, *Elem d'Asie, idylles des temps primitifs* 1896).

Rosny-ev roman stoji na granici između moralizatorno-reformatorskog romana i romana koji crta život (moeurs) i temperamenat bez ikakvih drugih pretenzija. U ovu bi vrstu spadali od savremenika još *Octave Mirbeau, Paul Adam, Romain Rolland* (*Jean Christophe,* roman glazbenika).

Na kvalitet Rosny-evih romana nepovoljno djeluje ogromna produkcija. Ta je produkcija već tolika da romani čine utisak roman-feuilletona.

24. Kako se vidi, prikazivanje društva svake vrsti, koje samo ljubi i uživa, stalni je motiv modernoga francuskoga romana, bilo naturalističke, bilo psihološke boje.

I *Paul Hervieu* (1857—1915) polazi donekle od ove feminističke teme osobito u *Peints par eux-mêmes* (1895), gdje udate žene naizmjence dopisuje s ljubavnicima iz viših krugova. Počeo je sa bizarnim ali duhovitim romanom *Diogène le chien* (1882), nastavio s *L'Alpe homicide* (1885) i *L'Inconnu* (1887) u istom stilu. Hervieu je upravo naturalistički Octave Feuillet. Dok je ovaj crtao tipove iz aristokratskih krugova u lijepom svijetlu, otkriva Hervieu varavu eleganciju toga društva u *L'Armature* (1896), gdje pokazuje kako je novac temelj svih društvenih odnošaja, dapače i moralnosti.

Da se nije obratio kazalištu, Hervieu bi možda zauzeo jedno od prvih mjesta u modernome romanu iz savremena života (roman de moeurs contemporaines).

25. Moralista je *Maurice Barrès,* ne toliko u društvenom, koliko u nacionalističkom pogledu. Počeo je sa romantičkim kultom svoga »ja«. *Le Culte du moi* (1888—1891) sadrži romane *Sous l'Oeil des Barbares, Un Homme libre* i *Le Jardin de Bérénice.* U *L'Ennemi des lois* je drugačiji. Slavi anarhiju.

Kao moralista u nacionalističkom smislu istupa sa romanima pod zajedničkim naslovom *Le roman de d'énergie nationale* (*Les Déracinés* 1898), *L'Appel au Soldat* 1900). Tu nastoji dokazati da je centralizacija cjelokupnoga francuskoga života u Parizu štetna po Francusku i da se preporod ima očekivati od probudene lokalne energije.

26. Idealistički se roman, kome je domena »romanesque« i »invention«, držao na površini i u cvatu naturalizma. Da nije jače izišao na glas, uzrok leži u tome što nema teoretičara i ne odgovara toliko duhu vremena kao naturalistički roman.

Taj roman ima u prvoj poli 19 vijeka svoga pretšasnika u Sand-ovici, koja je u drugoj poli ovoga stoljeća najvažnija dobavljačica idealističkog romana.

Ovamo spada odlučan protivnik realizma *Octave Feuillet.* U kasnijim romanima stoji ipak u pogledu stila pod uplivom Flaubert-ovim. Njegova je domena aristokracija po rodu i duhu. Prijazni način prikazivanja i otmjeni ton pripovijedanja pribavi mu mnogo poštovalaca, naročito među ženama. Prikazuje obično tragičke ljubavne zapletaje u aristokratskom svijetu. U tome ima dosta romantike. Takav jedan tragički ljubavni zapletaj glavni je sadržaj u *Le Roman d'un jeune homme pauvre* (1854) u kome je aristokracija vrlo idealizirana.

I u ženskim mu karakterima ima dosta romantike. Zaljubljene se žene u njega žrtvuju za onoga koga ljube *(Histoire de Sibylle* 1862, *La Morte* (1886). Osim ovih »redemptrices«, crta i takve ženske koje iz ljubavi polude *(Amours de Philippe* 1877) ili koje iz ljubavi ne prežu ni pred zločinom *(Sabine Talevant).*

I škakljive teme, kao roman preljuba, usput je obrađivao (*Monsieur de Camors* 1867).

Feuillet je, ukratko, moralista koji obrađuje romantičke teme. U njegovim romanima sveđer je po srijedi konflikt između strastvene ljubavi i moralnih zakona časti. U tom konfliktu uvijek prevladava moral.

27. Od Sand-ovice polazi *Victor Cherbuliez* (1828—1899) iz Genève, odakle obično dolaze moralisti. Istakao se kao kritičar *(Un Cheval de Phidias* 1860, *Le Prince Vitale* 1864) i kao političar. Poput Feuilleta i njegova učenika Henri Rabusson-a (rođ. 1850) gaji porodični i društveni roman bez ikakve literarne doktrine. Glavnu pažnju posvećuje tehnici i dialogu, kako bi podražio radoznalost čitaočevu. Kadikad je psiholog. U junacima romana često prikazuje samoga sebe.

U golemom broju romana *(Paul Méré* 1864 u pismima, *Le Roman d'une honnête femme* 1866, *Prosper Randoce* 1868, *L'Aventure de Ladislav Bolski* 1869, *Méta Holdénis* 1873, *Mis*

Rovel 1875, *Le fiancé de Mlle Saint-Maur* 1876, *Samuel Brohl et Cie* 1877, *L'Idée de Jean Tétérol* 1878, *Noires et Rouges* 1881, *Olivier Maugant* 1885, *La Bête* 1887, *Une gageure* 1890, *Le Secret du Précepteur* 1893, *Après Fortune faite* 1895), kojih ova i onako duga lista nikako ne iscrpljuje, potsjeća na Voltaire-ovu *Conte philosophique*. Razna filozofska i druga naučna pitanja raspravlja na duhovit način.

Le Comte Costia (1863) je tip njegovih romanesknih pripovijedaka.

28. Krajinar (paysagiste), psiholog i umjetnički kritičar izvan svake škole je *Eugène Fromentin* (1820—1876). Kao paysagiste voli, poput Loti-a, eksotične motive *(Un été dans le Sahara, Une année dans le Sahel)*. Crta Saharu i Alžir. Kao romanopisac dolazi u račun samo sa jedinim romanom *Dominique* (1863), u kojem je vanredno finom psihologijom izložio iskustva iz svojega života. Junak je neke vrste Werther, koji se izbavlja indolencije i nerada i posvećuje korisnom životu. Kad je god pokušao da štogod stvori, uvijek ga je mučila autokritika. Svaki je svoj rad smatrao djelom srednje ruke.

29. Fromentin-ov je roman analiza ljubavi i osjećaja bez ikakve tendencije. Taki je roman imao u Francuskoj uvijek svojih zastupnika. Gaje ga *Eugène-Melchior de Vogüé* (1850—1910), pisac poznatoga djela o ruskome romanu, *(Jean d'Agrève), René Boylesve, Henri de Régnier* i gospođe *Mme Tinayre, Mme Gérard d'Houville, Mme Judith Gautier,* (kći Theophile Gautier-a).

30. Naturalizam, kako smo vidjeli, najradije crta razne društvene klase. Njegova je domena radnik, buržoazija i visoko društvo. Ali i za vlade naturalizma bilo je u Francuskoj dosta pisaca koji opisuju »moeurs« i »paysage« raznih francuskih provincija bez ikakvih doktrina. To su tzv. provincijski romanopisci (romanciers du terroir). Naturalistički metod prodire i u njihovu umjetnost. Njihovi romani nijesu više idealistički kao Sandovičini seoski romani.

Prodiranje naturalističkog metoda vidi se najbolje kod *Ferdinanda Fabre* (1830—1898), koji obraduje seljačke i svećeničke »moeurs« iz svoje domovine Cévennes. U njegovim romanima nema ništa idiličko. Seljačke tipove iz svoga kraja crta u *Les Courbezon* (1862), *Barnabé* (1875), *Mon oncle Célestin* (1881), a svećeničke u *Lucifer* (1884), *Mme Fruster* 1887 i *Abbé Tigrane* (1873).

Léon Cladel (1834—1892), iz Quercy-a, seljački sin kao i Fabre, seljački je naturalist kao i ovaj. Crta egoizam, glupost, škrtost i nemoral medu seljacima svoga kraja*(Le Bouscassié* 1881, *L'Homme de la Croix aux boeufs* 1885). Cladel je učenik Baudelaire-ov i Parnasovaca. Originalnost

traži u grubosti (»l'atroce«) i čudnovatosti (»l'étrange«), kao i Baudelaire. Poput Parnasovaca posvećuje veliku brigu stilu.

Sand-ovičin seoski genre zastupa, naprotiv, *Emile Pouvillon* (1840—1906), veoma produktivan romanopisac. Zbog plodnosti pripada u »roman industriel«, kako je Sainte-Beuve veoma zgodno okrstio roman-feuilleton. *Césette* (1881) *L'Innocent* (1884), *Jean-de-Jeanne* (1886), *Le Chantepleure* (1880), *Bernadette des Lourdes* (1893) itd. crtaju, po istini i toplom simpatijom, seljake iz Rouergue i Quercy-a, njegova rodnog kraja.

Ardennes i šumovita Lotaringija dobiše svoga romanopisca u *André Theuriet-u* (1833—1907). Od 1870 pa do konca 19 vijeka sastavio je ovaj vanredno plodni pisac svu silu romana i novela iz malogradskoga života svoga kraja. Gotovo sve njegove stvari pripadaju porodičnom romanu *(La Maison de deux Barbaux* 1879, *Sauvageonne* 1881 itd.).

Alzacija ima svog romanopisca u *Ernestu Erckmann-u* (1822—1899) i *Alexandru Chatrian-u* (1826—1890). Njihova je domena historijski provincijski roman. Crtaju događaje iz revolucije i prvoga carstva (Maître Daniel Rock 1861, *Madame Thérèse* 1863, *L'ami Fritz* 1864, *Histoire d'un Conscrit de 1813* (1864).

Bretagnu zastupaju u romanu *Le Braz* i *Le Goffic*.

31. Sasvijem izvan naturalizma i moralizatorske tendencije svršetka devetnaestog vijeka stoji *Pierre Loti* (1850 do 1923), pseudonim pomorskog oficira Julien-a Viaud. On je zastupnik eksotičkog romana (roman exotique). Njegov eksotizam i melanholično raspoloženje dovode ga u vezu sa očevima romantike, sa Chateaubriandom i Bernardin de Saint-Pierre-om. Od Chateaubrianda se razlikuje u toliko što nema vjerskoga osjećaja. U romanima mu, osim toga, nema ni ideja ni moralnih problema, ni psihologije, a ni prave fabule.

Opisuje sve moguće eksotične krajeve kuda je došao kao pomorski oficir. Fabula je u njegovim romanima sporedna, glavno je krajina (paysage). U *Le roman d'un Spahi* (1881) priča život i ljubav francuskog kolonijalnog vojnika i crta žarko podneblje Senegala; u *Pêcheur d'Islande* (1886) maglovitu i kišovitu Bretagne, pripovijedajući doživljaje ribara Yann sa Islanda, koji dolazi u Bretagnu te se zaljubi u Gaud, oženi je i vraća se natrag u svoju domovinu, gdje pogiba na islandskom moru; u *Mon frère Yves* (1883) opisuje široku pučinu morsku na osnovu pripovijetke o nekom mornaru, koji se opija kod iskrcavanja, oženi i Loti-u se kao prijatelj pridružuje; u *Le Mariage de Loti* (1882) ljubavnu idilu sa Tahiti-a; u *Madame Chrysantème* (1888) Japan, a u *Ramuntscho* ljubavnu idilu iz zemlje Baska u zapadnim Pirenejima.

Psihologija iščezava u njegovom romanu. Junaci, u koliko ne crta sebe, mahom su djeca prirode, bez vlastite volje

i živu od instinkta. Razum im je sveden na minimum. Većinom su vojnici, ribari i mornari.

Na romantičku maniru potsjeća kod njega to što su razni geografski pojmovi, kao more (u *Mon frère Yves* i *Le Pêcheur d'Islande),* pustinja (u *Le Roman d'un Spahi)* upravo glavne osobe, kao u Hugo-ovom *Notre-Dame de Paris* što je glavni junak katedrala ili u Zolinom *Le Ventre de Paris* pariška tržnica.

Subjektivizam se u njega ispoljava u dva smjera: u kompoziciji i u raspoloženju. Romani su mu upravo skice, dnevnici, snovi i pjesnički izraženi utisci. Raspoloženje mu je melanholično. Uvjeren o prolaznosti svega što je zemaljsko, žali što su snovi tako kratki i ističe ideju smrti *(Les Désenchantées* 1906, tragedija turske djevojke odgojene na evropsku). Sa Daudetom ga veže saučešće sa ljudskom patnjom i simpatija za maloga čovjeka iz naroda. Sa realizmom ima to zajedničko što vjerno i u pojedinostima (detaljno) crta daleke i egzotičke krajeve.

Loti je od važnosti za literarni razvitak. Njegov *Le Pêcheur d'Islande,* kako ističe Strowski (o. c. 493), djelovao je 1886 na mlade ljude kao Lamartine-ove Méditations. Učenik mu je *Claude Farrère (Fumées d'opium* 1905), pomorski oficir također.

Jak egzotički roman dao je pri koncu 19 vijeka i *Louis Bertrand* (rod. 1866) u *Le Sang des races* (1899) iz alžirsko-arapskoga života. Odlikuje se savršenošću u opisivanju, kako to već iziskuje i sama ova književna vrsta.

32. Izvan naturalizma stoji *Anatole France* (1844—1924). Kao pjesnik počeo je među Parnasovcima. Leconte-u je posvetio svoje *Poèmes dorés* (1873). Po stilu je to čovjek klasičkoga doba, a po mišljenju čovjek osamnaestog vijeka. U pogledu vjere je skeptik. Ali svoj skepticizam prenosi na kulturu i inteligenciju uopće. Po njegovom mišljenju neznanje je nužno za sreću i opstanak. Civilizacija mu je barbarstvo. Prave i sigurne nauke nema. Možemo tek da spoznamo pojave (fenomene). Morala isto tako nema. Ono što zovemo moral samo su »moeurs«, koji se od vremena do vremena mijenjaju. Iz ovih skeptičkih nazora ne povlači nikakvih konzekvencija. Uopće neće da bude konzenkventan. Njegov sveopći skepticizam nije tako opasan po društveno uređenje kako bi se na prvi mah mislilo.

Anatole France je u svojem intelektualnom habitusu sasvim nalik na Michel de Montaigne-a. Za ovoga čovjeka renesanse sumnja (»le doute«) bila je dobra stvar ne samo za pojedinca (individua), nego i za društvo. »Le doute« je znak ekvilibrirane glave, veli Montaigne, »le doux oreiller pour une tête bien faite«. Jedan i drugi mrze fanatike i potcjenjuju jako mogućnost apsolutnog saznanja. I jedan i drugi slažu se

i u pozitivnom pravcu. Nijesu apsolutni skeptici. Oni vjeruju u valjanost humanosti, koju obojica označuju prirodom.

Montaigne, kao uopće čovjek renesanse, sumnja o znanju, o moralu (Krepost mu je navika!) i religiji, sve ako i traži da je najpametnije slijediti propise vjerske, ali nikako ne sumnja u vlastitu prirodu. »Je m'estudie plus qu'autre subject: c'est ma métaphysique, c'est ma physique. En cette université je me laisse ignorament et négligemment manier à la loy générale du monde: je la sçauray assez, quand je la sentiray«,[1]) veli *Essais* III, 13, p. 1446. I zato ne treba ništa proganjati, već treba znati naučiti umrijeti.

France-u je priroda srce, a ne znanje. U *L'Ile de Pingouins* (p. 224) ovako govori o znanju: »Elle (la pensée) est singulière, esquise, philosophique, immorale, transcendante, monstrueuse, pleine de malignité, dommageable aux personnes et aux biens, contraire à la police des Etats et à la propriété des empires, funeste à l'humanité, destructive des Dieux, en horreur au ciel et à la terre«,[2]) dok za srce veli: »Les vérités découvertes par l'intelligence demeurent stériles. Le coeur est seul capable de féconder ses rêves. Il verse la vie dans tout ce qu'il aime. C'est par le sentiment que les semences du bien sont jetées sur le monde.[3]) (Les Opinions de J. C., p. 228).

Sličan je Renanu. Poput Renana, čitao je i on *Imitatio Christi* i imao pobožnu majku, a ipak nije zadržao naivno vjerovanje. Kao i Renan, i on poštuje naivno vjerovanje i divi mu se. Dječju naivnost *(Nos Enfants* 1886, *Le Livre de mon ami* 1885), jednostavnu pobožnost *(Balthasar* 1890, *Thaïs* 1890) ili bezazlenu naivnost učenjaka (*Le crime de Sylvestre Bonnard* 1881) vrlo rado crta.

Svoju je filozofiju izložio u *Le Jardin d'Epicure* (1884). Odonda je zaronjivao u davnu i bližu prošlost, osobito u početke kršćanstva, u aleksandrinsko doba, renesansu i francuski osmanaesti vijek. Uvijek je umio prekrasno pogoditi karakter i duh kulturne dobe. Prekrasna je *Thaïs* (1890), roman o pokajnici iz 4 vijeka u Egiptu. Osamnaesti vijek ocrtao je u stilu Voltaire-ovu u *La Rôtisserie de la reine Pédauque* (1893), gdje se osobito ističe slika l'abbé Coignard-a, epiku-

[1]) »Proučavam sama sebe više nego drugi to čine. U tome je moja metafizika. Puštam da me vodi na ovom univerzitetu opći zakon svijeta, kao i sve nemarnike i neznalice. Čim ga osjetim, upoznaću ga.«

[2]) »Ljudska misao je neobična, dragocjena, filozofska, nemoralna, transcendentna i monstruozna. Puna je zloće i štetna ljudima i stvarima. Sukobljuje se sa državnim policijama i vlasništvom carstva. Kobna je za čovječanstvo. Ruši bogove. Nebu je i zemlji na užas.«

[3]) »Istine koje razum otkriva neplodne su. Jedino srce može da oplodi naše snove. Ono daje život svemu što ljubi. Osjećajem sije se dobro po svijetu.«

rejca, uza sve što nastoji da bude svet čovjek. Roman nastavlja u *Opinions de M. Jérôme Coignard* (1893).

France nije samo izvanredan evokator prošlosti, nego i duhovit crtač sadašnjosti. U *Crainquebille* (premjera 1903, komedija izrađena po jednoj njegovoj pripovijesti) dao je, primjerice, dirljivu sliku iz najnižeg trgovačkog svijeta, prikazavši tragediju uličnog prodavača povrća. Iz vremena komune je *Les Désirs de Jean Servien* (1882), gdje crta ljubav siromašnoga mladića prema nekoj glumici. Moderniji je u *Le Lys rouge* (1894), pripovijesti o preljubu. Moderna neka plemenitašica vara svoga muža najprije sa članom nekog kluba, a onda sa nekim glumcem. Ovaj »fait divers« prikazan je veoma duhovito.

I provincijski »moeurs« privlače ga *(L'Orme du Mail* 1896).

Novele mu se kreću u istim pravcima *(Balthasar* 1889, *Etui de nacre* 1892, *Puits de Ste-Claire* 1895).

33. Ovo bi bio u kratkim potezima razvitak savremenog francuskog romana, u koliko je uopće moguće ovu neizmjerno produktivnu vrstu prikazati na ovako kratkom prostoru. Francuska godimice producira preko 300 romana. Sam *Mercure de France* donaša svakih 14 dana kratke prikaze o kakvih 15—20 romana.

Preostaje nam još da promotrimo značajke francuskog romana prema koncu 19 i u prvoj četvrti 20 vijeka.

Poslije naturalizma, koji je dosegao svoj vrhunac oko 1890, simbolizam nije mogao da utječe na roman onako kako je utjecao na razvitak lirike. Posljedica je toga da u francuskom romanu poslije sloma naturalizma nema škole koja bi vladala. Novih literarnih formula više ne donosi ni najnovija književna generacija. Vidi se to i po odgovorima na pitanja što ih postaviše Jean Muller i Gaston Picard poznatim književnicima. *(Les tendences présentes de la littérature française,* P. 1913).

Konstatirati se može samo to da se više ili manje ističu nekoji smjerovi savremenog romana. Tako se psihološki roman i roman des moeurs contemporaines drže još uvijek u prvim redovima. Osobito se pak opaža da tendencija u romanu poprima sve više maha. Roman uzima na se zastupništvo raznih ideja, kako je to već bilo u 18 vijeku. I Zola je u posljednje vrijeme, kako smo vidjeli, postao propagator socijalnih ideja *(Fécondité, Travail).* Isti se proces zbiva i kod Bourgeta. Sve se čini kao da književni bojevi prestaju, a bojevi ideja nastaju. Barrès, Margueritte, Hervieu pišu romane u kojima propagiraju izvjesne socijalne reforme. I Marcel Prévost, začudo, priklanja se ovome smjeru. Nakon što je crtao pokvarene žene gornjih slojeva dao se na crtanje feminističkoga pokreta *(Les Vierges fortes). Paul Adam,* koji je aktivno učestvovao u simboličkom i idealističkom pokretu, traži u romanima reforme društvenog poretka *(La force du Mal, Coeurs nouveaux). Estaunié* već crta specijalne probleme, kao jezuitski odgoj u *L'Empreinte* (1895) i bijedu u inžinirskome staležu *(Le Ferment* 1899). Ako se, dakle, psihološki roman i roman de moeurs contemporaines još uvijek drže u prvim redovima, to je samo zato što služe kao pomagala socijalnom i uopće idejnom pokretu.

Idealistička se crta konca devetnaestog vijeka vidi donekle i u obnovi historijskoga romana. *Maurice Maindron* (1857 do 1911) oživljuje vjerske borbe iz 16 vijeka u *Saint-Cendre* (1898) i *Blancador l'Avantageux* (1901), *Hugues Relecte* (1868—1905), Mletke iz doba duždeva u *Nichina,* Paul Adam opet revoluciju i prvo carstvo u *La Force.* Historijski roman Victor-a i Paul-a Margueritte-a već smo gore spomenuli. A i Maurice Barrès daje u *Le Roman de l'énergie nationale* upravo historijski roman, miješajući u nj političke i socijalne ideje. Ovaj roman zastupa i Provansalac *Jean Lombard* (1854—1891), crtajući borbe u Vizantiji *(Agonie, Byzance).* I *Pierre Louys* se inspirirao na starogrčkim motivima *(Aphrodite).*

Iz ovog se prikaza vidi kako je roman postao najvažnija forma modernoga književnog stvaranja. Njegov se okvir (cadre) jako proširio. U nj su ušla sva moguća moderna pitanja i književne materije, kao državna, socijalna, etička, filozofska, religiozna i bračna pitanja, razni staleški tipovi, raznovrsni karakteri, razne patološke pojave, provincija, Pariz i inozemstvo, razne fabule i konačno čitava historija i dobar dio nauka.

34. Razvitak romana što smo ga dosada ocrtali odnosi se na doba do početka svjetskoga rata. Ova prevažna i sudbonosna pojava u modernom političkom i kulturnom životu nije značila ništa za njegov dalji razvitak. Istom doba poslije primirja dala je izmorenim duhovima pobude da razviju do skrajnosti neke osobitosti. Zarodak književnim osobitostima, koje se nazivaju *cubisme, surréalisme* i *dadaïsme,* nalazi se već daleko u predratnoj francuskoj književnosti, za prva dva u simbolizmu starije generacije (Rimbaud), a za treći još ranije u raspojasanom romantičkom subjektivizmu.

Poslijeratnoj francuskoj književnosti ne dadoše pečat ova tri pokreta već autori koje je Veliki rat zatekao u četrdesetoj godini života. To su Marcel Proust (1871—1922), André Gide (rođ. 1869) i Paul Valéry (rođ. 1871), prva dva Parižlije, a treći južnjak.

35. Simbolizam, kako smo vidjeli, bio je u pretežnosti lirski pokret. Na polju romana on nije stvarao reformi, već je samo pogodovao obradivanju idealističkih tema na stari način, da se stvori opreka naturalističkom romanu barem u sadržini. Karakteristička pojedinost (détail) i minucijozno opi-

sivanje obilježavali su metod prikazivanja u romanu za doba simbolizma kao i u onome koji je cvjetao u doba naturalizma.

U doba simbolizma stvarao je i najvažniji filozof savremene Francuske, Henri Bergson. Njegova važnost leži u tome, kako ćemo vidjeti, što je istakao ulogu intuicije u duhovnom životu.

Simbolistička doktrina spiritualizma i Bergsonova filozofija intuicije dolaze u romanu do izražaja kod gore pomenute trojice istom poslije Svjetskog rata. Ova dva duhovna faktora otvoriše temelje za uspjeh književnosti koja prikazuje potsvijesno (»littérature de la subconscience«).

U ovom razvitku pripada znatan dio i ruskom romanu Dostojevskoga, koji se cijenio i prije rata, ali je u zapadnoj Evropi došao do pravog uvaženja istom poslije rata.

36. *Marcel Proust* dao je sama sebe u nizu od sedam romana, koje je, poput Balzaca i Zole, skupio pod zajednički naslov: *A la Recherche du temps perdu* (Tragom za izgubljenim vremenom).

U glavnom licu Marcel, koje pripovijeda viđeno i doživljeno, prikazao je ovaj sin pariškog ljekara sama sebe, i svoja iskustva iz mondenskog svijeta.

Dobro materijalno stanje u kojem je živio dopustilo mu da upozna mondenski život po luksuznim restoranima, po plažama i t. d., i da zarana stvori u sebi uvjerenje o važnosti umjetničkog djela za svoj život.

1913, tačno pred rat, izađe prvi dio njegova ciklusa romana *Du côté de chez Swann,* koji ostade nezapažen. Ali već drugim sveskom *A l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs* dobija 1919, prve godine poslije rata, Goncourtovu književnu nagradu. Za života je mogao da objavi još treći i četvrti dio *(Du côté de Guermantes, Sodome et Gomorrhe).* Ostala tri dijela *(La Prisonnière, Albertine disparue, Le Temps retrouvé)* izađoše poslije smrti u razdoblju između 1923 i 1927.

Proust-ov psihološki roman nije isto što i Bourget-ov već zbog toga što je autobiografske prirode.

Glavni junak, razmaženo i nervozno dijete, odraslo posred mondenskog života, sam je pisac. Ljubav i mondenski život, dok ga je proživljavao i bio podvržen razumu, zaokupljali su ga samo časovito. Istom kad se počeo sjećati svih proživljenih događaja povodom jednog slučaja, onda kad je okusio da je hljeb (»la madeleine«) umočen u čaj sladak, i kad je u svojoj mašti počeo davati proživjelim uspomenama života drugo značenje i drugu povezanost, kad je stvorio od njih novu viziju života, opazio je da njegov život ima svrhu, da može da dade umjetničko djelo. Glavni junak postaje pričalac proživljenoga.

Kako se vidi, Proustov ciklus romana pretvara u književno (umjetničko) djelo onu temu koju je Musset izrazio u pjesmi Souvenir.

Prvi dio ciklusa uvodi nas u Combray, gdje je pričalac proveo mladost. Tu su dva imanja, Méséglise-la-Vineuse. Jedno pripada Swannu, a drugo vojvotkinji de Guermantes, o kojoj dječak osobito rado mašta, jer potječe od Geneviève de Brabant. Roman, zatim, reproducira uspomene pričaočeve o tome kako se je bogati i veoma inteligentni Swann zaljubio u pustolovku Odette de Crécy, koja ga je mučila na sve moguće načine, dok nije napokon pristala da pođe za nj. Ovu epizodu slušao je pričalac pripovijedati kao odrastao mladić. Uz ovu epizodu prikazuje još pričalac porodicu Verdurin, bogate buržuje koji vele da preziru mondensko društvo i vole artiste. Iz Swannova braka rodila se Gilberte, koju je pričalac susretao u Champs-Elysées i učinio svojom prijateljicom.

Drugi dio vodi nas na mondensku plažu Balbec, gdje je pričalac, raskrstivši se sa Gilbertom, upoznao razne djevojke i s njima provodio ljubav, naročito sa Albertinom, koja ga je odbila. U Balbecu upoznao je i druge tipove, kao čudnovatog i pokvarenog baruna de Charlus, slikara Elstira, pisca Bergota. Ovaj dio ciklusa daje umjetnički roman na novoj psihološkoj podlozi. Prema djevojkama koje »cvjetaju« na plažama nazvao je Proust ovaj roman *A l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs.*

U *Du côté de Guermantes* uvodi nas pričalac u aristokratsku porodicu de Guermantes, u njene salone. Ljubav, koju je priznao vojvotkinji, ostade bez uspjeha.

Sodome et Gomorrhe, dalji nastavak, izgleda kao vrsta romana u Zolinoj maniri. Prikazuju se razne infamnosti. Pričalac se drži uzaludno Albertine iz Balbec-a, koju voli više iz ljubomore, nego iz prave ljubavi.

U *La Prisonnière* opetuje se historija Swannove ljubavi iz prvog dijela. Pričalac se vjeri sa Albertinom bez istinske odluke da je ženi, već više zbog toga da je kao zarobljenicu drži uza se. Voli je kad Albertina pobuđuje u njemu ljubomor lažnim sredstvima. Ne voli je onda kad misli da pripada pod izvjesno samo njemu.

U *Albertine disparue,* nastavku petoga dijela, Albertina ostavlja pričaoca i bježi u Turenu svojoj tetki, gdje pogiba u jednoj nezgodi.

Zaglavak ovoga niza romana, *Le Temps retrouvé,* odigrava se u Parizu u vrijeme svjetskoga rata. Dva svijeta što su ih pretstavljali u prvom dijelu građanska porodica Verdurin i aristokratska vojvode de Guermantes približili su se poslije velikoga rata. Gda Verdurin udala se za vojvodu. Svi su ostarili i osijedili. Pričalac, gledajući ih, i sam opazi da je već ostario. Kao u prvom dijelu što je slučaj (hljeb umočen u čaj)

*

izazvao u njemu viziju o smislu života, tako i sada slučaj (posrnuo je u dvorištu de Guermantes-ovu) izazivlje viziju o tome da se izgubljeni život može opet naći. Treba samo sjećanjem uhvatiti one neodređene i blještave vizije što nam ih je u životu pružala zagonetka naše sreće i fiksirati ih u umjetničkom djelu, što je pričalac i učinio.

37. *André Gide* potječe iz protestantske porodice. Ovoj činjenici i sam pripisuje brigu za psihološke probleme ličnosti koju pokazuje u svim svojim djelima. Ova njegova briga pokazuje literarne veze u više pravaca, prvo sa kultom ličnosti (»ja«), koji je prikazivao Barrès u svojim romanima, drugo sa individualizmom Nietzsche-a, treće sa Dostojevskim, o kome je pisao (1911—1923), i četvrto sa simbolizmom.

U maniri ovoga lirskog pokreta počeo je pisati u zadnjoj dekadi 19 vijeka *(Les Cahiers et les Poésies d'André Walter* 1891-2, *Le Voyage d'Urien* 1893).

Les Nourritures terrestres (1897) prikazuju ga sasvim na Barrès-ovu putu. Moramo kultivisati svoje sklonosti tako da nas niko ne može nadomjestiti. U tom pravcu piše i *L'Immoraliste* (1902). Ugodnosti ne smiju nama vladati, već ih naša osobnost mora nadvladati (»dépasser«).

U kojem pravcu zamišlja individualistički moral, vidi se najbolje u *La Porte étroite* (1909), romanu kome je naslov uzeo iz Sv. pisma.

Jérôme još kao dijete zavolio je Alisse, dvije godine stariju kuzinu. Alisse opazi da ga njena mlađa sestra voli isto tako kao i ona. Obje se duše odlikuju smislom za žrtvu. Alisse bi se odrekla Jérôme-a, da mlađoj sestri ne pokvari sreću, ali ova, iz istog razloga, odriče ga se i zavoli drugoga starijeg od sebe. Izgleda da se sreća Allisse i Jérôme-a nemože više pomutiti. Ali Alisse više voli svet život negoli zemaljsku ljubav i sama nastoji da mu razbije iluziju o onoj Alisse koju je ljubio, da joj skine pjesničku aureolu. Poslije tri godine otsustva nađe je posve promijenjenu. Dobija ga i umire. Ona je u isto doba ljubila i kultivisala u sebi želju za moralnim usavršavanjem u uvjerenju da se pravo savršenstvo postizava samo odricanjem svega, pa i ljubavi. Zbog toga je, misleći da će svojim odricanjem prisiliti i Jérôme-a na vlastito usavršavanje kako bi sâm pošao prema »uskim vratima« kroz koja ne mogu proći dvojica.

Kako se vidi, Gide prikazuje individualizam u herojskom pravcu i analizira podsvijesno.

38. Promatrajući književno djelo *Paul Valéry*-a, u neprilici smo gdje da ga stavimo, da li u liriku, roman ili u književne eseje.

Kao dvadesetgodišnji južnjak došao je u Paris, upoznao se sa Mallarmé-om, Herediom i Huysmans-om i počeo pjevati u maniri simbolista. Stihove što ih je napisao u ovoj maniri

objavio je 1931 u *Poésies complètes.* Ali književnost mu se učini kao vještina u izražavanju, kao »exercice«, koja, kad si je postigao, prestaje biti privlačiva. Zbog toga odrekao se nje, i posvetio matematici, da prodre do čistoga duha. Kroz dvadeset godina nije napisao nijednog stiha. Napokon, na navaljivanje prijatelja opet se posveti stihovima. Tako nastadoše *La Jeune Parque i Le Cimetière marin,* u kojima daje meditacije o problemima bitka i sudbine držeći se klasičke prosodije.

Prozna djela Valáry-jeva su uzor preciznosti i elegancije. *L'Introduction à la Méthode de Léonard de Vinci* (1895) nije naučna rasprava, kako bi se prema naslovu moglo misliti, nego meditacije o radu ljudskog duha.

La Soirée de M. Teste (1921) jeste biografija u obliku romana nekog duhovno višeg čovjeka (»homme supérieur), koji je u sebi ubio marionetu« (a tué en lui la marionette). Pod tim misli ličnu osjećajnost (»sensibilité«). To ga čini sposobnim da može analizirati sve ljudske pojmove i objašnjavati kod ljudi mehanizam svake volje. Ali superiornost koju je stekao ovim načinom čini ga sterilnim. Činjenica da sve može duhovno da oblada, uzrokuje da ljude prezire, a sam ništa da ne stvara.

Ovim djelom približuje se Valéry modernoj tendenciji ispitivanja osobnosti, problemu koji interesuje Gide-a.

L'Ame et la Danse, Eupalinos ou l'Architecte (1923) su dialozi u Platonovu stilu. U prvome od njih približuje se Proust-ovu poimanju umjetnosti. Tu dokazuje da samo svijesna umjetnost može da nas spasi od dosade života. U drugome opet utvrđuje da umjetnost, imitujući božje stvaranje, uči nas više o Bogu negoli sama meditacija.

Problem ljudskoga duha, ličnosti i umjetnosti zanima Valéry-a.

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći pregledi: *Brandes Georg:* Menschen und Werke. *Déjob Ch.:* Les Professions et l'opinion dans la littérature française. RHLF VIII. *Gilbert Eugène:* Le Roman en France pendant le XIXe siècle. *Morillot P.:* Le Roman en France de 1610 jusqu'à nos jours. 1894. (Nije historija fr. romana kao literarne vrste, nego antologija iz romanopisaca sa predgovorom o autorima. Zbog toga od koristi za elementarno uvođenje.) *Pellissier Georges:* Le Roman. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Daje pregled do konca 19 vijeka). *Helmut Hatzfeld:* Religiöser Aufbruch im geistigen Frankreich von heute. Herder & Co 1933. *Thibaudet Albert:* Réflexions sur le roman. Réflexions sur la littérature. Paris, Gallimard 1938.

b) Literatura o Flaubertu je golema zbog toga što se od svih fr. romanopisaca najviše proučavao kod kuće i inostranstvu. Najvažnija je ova: *Benedetto L.-F.:* Le Origini di Salammbô 1921. *Bertrand Louis:* — —, avec des fragments inédits. Soc. du Mercure de France 1912. *Descharmes R. et R. Dumesnil:* Autour de —. 2 vols. Soc. Merc. de

France 1912. *Demorest D.-Louis:* L'Expression figurée et symbolique dans l'oeuvre de — —. Conard 1931. (Upor. Maynial RHLF 39, 470). *Dumesmil René:* — —. Desclée 1933. La Publication de Madame Bovary. Malfère, Grands Evénements littéraires 1928). (Upor. RHLF 36, 615). *Faguet Emile:* — —. GEF. Hachette 1899. *Ferrère E.-L.:* L'Esthétique de — —. *Lombard Alfred:* — et Saint Antoine. Paris-Neuchatel 1934. (Upor. Jasinski RHLF 43, 599). *Maynial Edouard:* — et son milieu. Nouv. rev. crit. 1927. (Upor. P. Martino RHLF 34, 620). *Mornet Daniel:* La méthode historique de »Salammbô« et la méthode historique d'Ernest Feydeau. RHLF 33, 201—212. *Thibaudet A.:* — —. Plon 1922. *Wassermann:* —. Berlin 1907. *Binswagner Paul:* Die ästhetische Problematik Flauberts. Frankfurt 1934 (upor. Literaturblatt f. rom. germ. Phil. 58, m.)

c) O Zoli: *Bouvier B.:* L'Oeuvre d'— —. Genène 1903. *de Carli Antonio:* En relisant Zola. Torino, Chiantore 1932. (Upor. Martino RHLF 40, 611). *Lepelletier E.:* — —, sa vie et son oeuvre. Mercure de France 1909. *Runge Ernst:* — —. Njem. dis. *Seillière E.:* — —. Grasset 1922. *Vizetelly:* — —. Njem. prijevod. Berlin 1905. *Wehrmann:* Technik — —'s. ZFSL XVIII

d) O Anatole France: *Girard G.:* La Jeunesse d'— —. NRF 1925. La Vie et les Opinions d'— —. Plon 1925. *Giraud Victor:* — —. 1935 (Upor. Mornet RHLF 43, 452). *de Goff M.:* — — à la Bechellerie (1914—1924). Delteil 1924. *Gsell P.:* Les Matinées de la Villa Said. Grasset 1922. *Des Hons Gabriel:* — — et Jean Racine ou la clé de l'art francien. Colin 1925 (Upor. Mornet RHLF 35, 283). *Michaut G.:* — —. Boccard 1913. *Seillière Ernest:* — —, critique de son temps.

e) O Guy de Maupassant-u: *Dumesmil A.:* — —. Colin 1933. *Gelzer Heinrich:* — — —. Heidelberg 1926 (Sammlung romanischer Elementarbücher). *Mahn Paul:* —. Sein Leben und seine Werke. Berlin 1908. *Maynial Edouard:* La Vie et l'oeuvre de — — —. Soc. Merc. de France 1906.

f) O Bourgetu: *Autin A.:* Le Disciple. Malfère 1929. *Carro:* — —. Alcan 1932. *Fischer Dr. Rudolf:* Essai sur quelques romans de — —. Njem. dis. *Giraud Victor:* — —. Bloud 1934. *Hübner Friedrich:* — — als Psycholog. Dresden 1910. *de Rivasso B.:* L'Unité d'une pensée. Essai sur l'oeuvre de —. Plon 1924.

g) O Proustu: *Abraham P.:* —. Rieder 1930. *Curtius:* — —. 1928. *Dandieu A.:* — —. *Dreyfuss R.:* Souvenir sur — —. Grasset 1926. *Feuillerat Albert:* Comment — — a composé son roman. New-Haven 1934 (Upor. RHLF 42, 287). *Hier Florence:* La musique dans l'oeuvre de — —. New-York 1933 (Upor. Mornet RHLF 41, 302). *O'Brien J.: La Mémoire involontaire avant* — —. Revue de Lit. comparée XIX (1939). *Quint Léon-Pierre:* — —, sa vie, son oeuvre. *Souday:* —. Kra 1927.

h) O Goncourt-ima: *Delzant A.:* Les —. Charpentier 1889. *Meyer M.:* Die Technik der Goncourts. ASNS 99. *Sabatier P.:* L'Esthétique des —. Hachette 1920.

i) O Barrès-u: *Faure-Biguet J.-H.:* — —. Nouv. rev. critique 1924. *Tharaud J. J.:* Mes années chez —. Plon 1928. *Thibaudet A.:* La Vie de — —. 2 vols. NRF 1921.

j) O Daudetu: *Diederich Benno:* — —. Sein Leben und seine Werke. Berlin. *Daudet Léon:* — — Charpentier 1898. *Lindemann Hermann:* — — als Humorist. Njem. dis.

k) O Fromentin-u: *Gonse L.:* — —, peintre et écrivain. Quantin 1881. *Cressot Marcel:* Le sens de »Dominique«. RHLF 35, 211—218.

l) O Villiers de l'Isle-Adam-u: *Drougard E.:* 1) Le premier conte de — — —: Claire Lenoir (1867) RHLF 37, 23—50. 2) La Genèse d'un poème: »L'Annonciateur« — — —. RHLF 33, P. 55, 180.

m) O Estaunié-u: *Charpentier John:* —. *Daniel-Rops:* — —.

n) O Loti-u: *Barthou Louis:* Pêcheur d'Islande. Etude et analyse. Mellottée 1929 (Upor. Mornet RHLF 36, 618). *Goyert Georg:* — —. Njem. dis. *Nitzer Dr. Karl:* — —. Njem. dis. *Serban N.,* — —, sa vie, son oeuvre. 1924 (Upor. Mornet RHLF 33, 142).

o) O Huysmans-u: *Giraud Victor:* Portraits d'âmes. Firmin-Didot. (Sadrži studije o Micheletu, Taine-u, Sully-Prudhomme-u, Loti-u i o Huysmans-u. Upor. Mornet RHLF 36, 599). *Jörgersen Joh.:* —. München 1896. *Trudgian Helen:* L'Esthétique de — — —. Conard 1934 (Upor. P. Martino RHLF 44, 275).

Upor. takoder i *Daniel Mornet:* Introduction à l'étude des écrivains français d'aujourd'hui. Boivin 1939. (Sadrži autorovo predavanje na američkim universitetima ponajviše o predratnim savremenim piscima). *Duhamel Georges:* Essai sur le roman. Marcelle Lesaye 1925. (Cf. prikaz Fr. Rauhuta NSpr. 34, 1926, str. 324). *Thibaudet Albert:* Le Liseur de Romans. Crès 1925.

GLAVA ČETVRTA

DRAMA (KOMEDIJA I VAUDEVILLE)

(Tendenciozni komadi, drame i komedije iz savremenog života)

1. Razvitak moderne francuske drame ovisi o razvitku romana. Teme koje obrađuje roman ulaze kasnije i u dramu.

Lirika nije od tolike važnosti za modernu dramu, od kolike je bila za romantike. Istom za nastupa simbolizma nastoji lirika, preko Maeterlincka, da prokrči sebi put na pozornicu. O kakvoj vlasti lirike na pozornici, kao kod Maeterlincka, nema ni govora.

2. Reformu što ju je Balzac izvršio između 1839—1850 na polju romana, zamijenivši romantičko studiranje historijskoga okoliša (milieu) sa studiranjem savremenog okoliša, usvaja moderna drama kasnije, istom između 1850—1870. Romanu iz savremena života (roman de moeurs contemporaines) odgovara drama iz savremena života (comédie, pièce de moeurs contemporaines). Datum u ovom razvitku čini Alexandre Dumas fils sa *Dame aux Camélias* (sastavljena 1849 prikazivana 1852), ili malo ranije, Augier sa *Gabrielle* (1849).

Opća tendencija francuske književnosti ovoga perioda (zabacivanje romantičkoga »ja«, prevlast neosobnosti ili impersonalnosti nad subjektivizmom) dolazi i u drami do izražaja. Dumas i Augier, glavni predstavnici drame ovoga doba, brinu se samo oko toga kako će što bolje ocrtati prilike (moeurs) izvjesnog okoliša (milieu).

Parnasovska impersonalnost (briga oko umjetničke forme) nije uopće mogla na pozornicu. Parnasovci nisu ni pokušali da za nju rade u većem obimu. Ostadoše samo stihotvorci.

Naprotiv na pozornici se vrlo rano spaja sa prikazivanjem društvenih prilika (moeurs) utilitaristički princip, koji je u romanu došao do izražaja u Zolinu naturalizmu, zatim u Bourgetovu i Rodovu moralističkom romanu. Uz Augierovu komediju iz savremena života (comédie de moeurs contemporaines) nastaje gotovo istodobno Dumasova tendenciozna drama (pièce à thèse), koja isto tako pretenciozno nastupa kao i Zola sa svojom teorijom o romanu. Tendenciozna drama. (Pièce à thèse) hoće da bude škola za popravljanje zakona i društvenih uredaba.

3. U razvitku novije francuske drame *François Ponsard* (1814—1867), o kome je već prije bilo govora, zauzima sporedno mjesto. Važan je samo kao dramatičar prelaznog

doba, između romantičke drame strasti i Dumas-Augier-ove comédie de moeurs i pièce à thèse.

Već smo prije spomenuli, kako je Ponsard (1843) odnio sa *Lucrèce* pobjedu nad romantičarima, kako su klasički ukus, kreposna žena i svetost braka pobijedili romantičku strast. Izgledalo je kao da će se opet pojaviti dani klasične drame, onako kako je cvjetala za Corneille-a i Racine-a. Između 1844 i 1850, ne uzevši u obzir kasnije doba, dramatizuju se dosta puta sujeti iz rimske povijesti. Tom je časovitom smjeru drame platio tribut čak i E. Augier u *La Ciguë* (1844). *Jules de Saint-Félix* (1806—1877), koji je sa romantičarima imao veza, njegovao je rimsku tradiciju u lirici, drami i historijskome romanu, u čemu nije ubrao lovorika, jer ni sam Ponsard nije bio uvjeren u to da se može klasička drama (tragédie classique) nanovo preporoditi.

Osokoljen prvim uspjehom sa *Lucrèce*, Ponsard je napustio juridičko zvanje i posvetio se drami. Za cijelo vrijeme književnog produciranja kolebao se između klasičke drame i comédie de moeurs. Karakteristično je da mu za tragediju nije mjerodavan samo Rim. 1846 već obrađuje sujet *(Agnès de Méranie)* iz srednjovjekovne povijesti. Doživljava tim komadom slab uspjeh, najbolji dokaz da se klasička tragedija ne može više uskrisiti. 1850 daje opet tragediju iz doba revolucije, *Charlotte Corday*, kojoj sujet uzima iz Lamartineove *Histoire des Girondins*.

Ove teme, kojom se htio približiti romantičkoj historijskoj drami, ne nastavlja više. 1852 vraća se opet antičkoj tragediji *(Ulysse)*, ovaj put s korovima.

I kod Ponsarda se javlja, to je karakteristično za obnovljenu tragediju, dokumentarna tendencija vremena. Sam ističe da se u *Charlotte Corday* tačno drži povijesnih vrela, da ih je sve čitao i da njegove osobe govore samo ono što su uistinu rekle ili prema svojim idejama mogle reći.

Vrijedno je spomenuti ovom prilikom da od novijih dramatičara Paul Hervieu obrađuje istu ličnost u *Théroigne de Méricourt* (pièce en six actes, 1902) sa dokumentarnom tendencijom protiv novoromantičara Rostandova kova.

Ponsard je obratio pažnju i na comédie de moeurs sa satiričnom tendencijom. *L'honneur et l'argent* (1853), *La bourse* (1856) i *Le lion amoureux* (1866) takvi su komadi. Odgovaraju realističkom duhu vremena.

U borbi sa romantičarima došao je Ponsard do velike znamenitosti. U pogledu književnoga razvoja od važnosti je samo u toliko što je mjesto romantičke strasti opet uveo francuski zdrav razum (»bon sens).

4. Zdrav razum (»école du bon sens«) prevladava dakle u Ponsardovoj drami. Od nje polazi i *Emile Augier* (1820 do 1889), koji ga daleko nadvisuje. I on se protivi romantičkoj

strasti. Čitava se njegova dramatika dade svesti na spor između vječnog morala (»morale éternelle«), koji pretstavlja čestito građanstvo, i časovitog morala (»morale mondaine«), koji pretstavlja društvo zaokupljeno težnjom za elegancijom i uživanjem.

Poput Ponsarda, i on studira pravo. Ali ga napušta i bavi se isključivo dramatikom, upućen na pravi put Ponsardovom *Lucrèce*. Počinje komedijama u stihovima i klasičnom starinom, kao i Ponsard. Sadržina prve njegove komedije u stihovima odigrava se u Ateni (*La Giguë* 1844). Romantički blaziranog Kliniju, koji je već otupio od uživanja, spašava od samoubistva lijepa i nevina Hipolita sa Cipra. Kao i Ponsard, i Augier doživi golem uspjeh sa ovim komadom, znak da romantička drama ne odgovara više ukusu publike.

U grčki kostim oblači romantičku kurtizanu Marion Delorme u *Le Joueur de Flûte* (1850).

Kao pravi branitelj građanskoga morala protiv romantičke strasti i kurtizane ustaje u *L'Aventurière* (1848). Neka kurtizana hoće da se popravi, ali je društvo ne prima u svoju sredinu. U komadu prikazuje autor kako su smiješne tzv. romantičke rehabilitacije kurtizana. Sujet je uzeo iz Bocaccia.

Otsada uzimlje Augier kao stalnu temu opoziciju romantičkoj strasti i uzdizanje kreposti. U *Gabrielle* (1849) pobjeđuje kreposni suprug ljubavnika. Zavedena se supruga kaje. Komad spada u tzv. comédie larmoyante, koju je zastupao Marivaux, književnik 18 vijeka. Ova je drama važna za razvitak ove književne vrste, jer se pisac jasno i nedvoumno izražava protiv romantike.

Iste ideje nastavlja u *Diane* (1852), komad što ga je pisao za glasovitu glumicu Rachel, koja ima također udjela kod propasti romantičke drame. I *Le mariage d'Olympe* (1855) kreće se u istom pravcu. Drama se smatrala kao odgovor Dumasovoj *Dame aux Camélias*, koja je pobudila u publici sentimentalno raspoloženje za pale djevojke. Olympia je kurtizana, koja hini poštenje da bi se udala za neiskusna plemića. Ali joj naskoro dosaduje redovit život. Zahvaća je i opet želja za bludnim životom (»la nostalgie de la boue«). Ne mogavši se snaći u roli poštene žene, stari je markiz ubija iz pištolja. Dramatički je čvor Augier htio da razriješi pištoljem baš zato da gledaocima očito prikaže kako je lažna čustvenost prema kurtizani, koju tobože opet rehabilitira ljubav. »Samo u pustinji, veli on, ima pokajnica Magdalena. Ako patku metnete u jezerce za labudove, ona će svejedno nastojati da dođe u kaljužu.« U tim riječima izrazio je moralnu tendenciju komada.

5. U vrstu građanske plačljive komedije (comédie larmoyante) idu i dvije komedije što ih je napisao u zajednici sa Sandeau-om. To su *La Pierre de touche* (1853) i *Le Gendre de Monsieur Poirier* (1854). Kao do sada što je obrađivao sukob između građanskoga morala i romantičke strasti, tako i ovdje prikazuje opreku između propalog plemića i čestitog građanina. Sandeau je obradio isti motiv u *Mlle de la Seglière* (1851).

Le Gendre de Monsieur Poirier je prava klasička moderna comédie de moeurs. Istaknuti valja da se Augier dao na na ovu vrstu istom onda kad mu je Dumas prokrčio put.

Čist opisivalac života (moeurs) je i u *Lionnes pauvres* (1858), gdje prikazuje građansku porodicu, koja strada zbog toga što u luksusu hoće da bude jednaka bogatašima. Žena poštenoga građanina Pommeau-a tjera preljub samo da može udovoljiti svojoj pohlepi za nakitom.

Kao crtač karaktera i društvenih prilika (»moeurs«) Augier je vanredno uspio u *Maître Guérin (1864)*. Junak je ovdje balzac-ovska figura. Prikazuje se tip advokata koji okreće zakone na sve moguće načine. U kući je tiranin, a poslije poslova odan uživanju. Tip, kakav je ovdje ocrtan, nije rijedak u francuskoj knjizi. Augier ga je prikazao još jednom u *Vernouillet*, Dumas fils u Jean Giraud-u, Balzac u Mercadetu, a stari Lesage u Turcaretu, od pisaca početka 20 vijeka Octave Mirbeau u *Les Affaires sont les Affaires* (1903).

U *Le beau Mariage* (1859) ocrtao je opet sukob između punice i žene, obje odane uživanju, i mladog supruga, učenog kemičara. Žene ga odvlače od nauke. On ipak brzo uviđa svoj rđav položaj. Pronalazi ugljik u tekućem stanju. Otkrivši to, dolazi žena i miri se s njime.

U zadnjoj svojoj komediji *Les Fourchambaults* (1878) crta dvostruki kontrast, s jedne strane pravu porodičnu sreću i, opreku toga, vanjski sjaj, a s druge strane razliku između zakonite i nezakonite djece. Zakonita su djeca svjetski ljudi (»mondains«), a nezakonita poštena i krepka. Komad je tendenciozan (pièce à thèse) u Dumasovoj maniri.

6. Već smo gore istakli, da Augier obrađuje onakve tipove kakvih nalazimo u Balzacovoj Comédie humaine. I Augier kao i Balzac rado prikazuju strast razvitu u izvanrednoj mjeri i u izvjesnim društvenim tipovima. Poput Balzaca crta i on vanredno rado i pitanje novca. Razorno djelovanje nepoštenih novčanih operacija na društvo i porodicu stalna je njegova tema.

U *Les Effrontés* (1861) počinje obrađivati ovu temu. Glavni je junak burzovna varalica Vernouillet, koji je jedva jedvice izmakao osudi zbog prevare. Kupivši list »Javna savjest« nastoji da, u društvu sa novinarom Giboyer-om, zavlada javnim mišljenjem. I pred sudom znade ova varalica da opravda svoje makinacije.

Ovaj je komad dio trilogije u kojoj crta kako spekulacija pretvara politiku u trgovinu. Druge su dvije drame ove

trilogije *Le Fils de Giboyer* (1863) i *Lions et renards*, od kojih je prva izazvala svu silu polemičkih spisa za i protiv teze drame. Oba komada bila su, naime, uperena protiv Veuillota, katoličkog žurnalista i jezuita iz drugoga carstva.

U *Fils de Giboyer* obara se protiv spajanja vjere i politike i žigoše nesavjesnost političkih partija.

Lions et Renards (1869) i *La Contagion* (1886) satira su na pariško društvo, kojim vladaju burzovne varalice i kokote. Posljednji komad jošte izvrgava ruglu francusku društvenu manu »blague« (ogovaranje), koja ironizira i najuzvišenije stvari.

Pitanje miraza spada također u njegove teme. Miraz kao zapreku porodičnoj sreći crta već u *Philiberte* (1853), zatim u *Ceinture dorée* (1855), *Un beau mariage* (1859), u *Les Fourchamboults* (1878) itd.

7. Augier ne donosi, tako reći, na pozornicu nikakvih novih ideja. Brani građanski moral najprije od romantičke strasti, onda građansko poštenje od skrahiranih plemića i burzovnih spekulanata, i konačno liberalizam od reakcionaraca.

Samo u komedijama *Caverlet* (1876) i *Les Fourchamboult* (1878) približio se potpuno Dumas-ovom tendencioznom komadu (pièce à thèse). U prvoj obrađuje Dumasovu tezu u prilog rastavi braka, a u drugoj piše u prilog nezakonitog sina.

Njegova se važnost u dramatskom razvitku može formulirati ovako: Augier stvara novu francusku komediju pod uplivom Balzac-ova realizma. Obojica polaze od romantike, ako i ne jednakim putem. Balzacova je polazna tačka romantički historijski roman, a Augierova opreka (opozicija) romantičkoj strasti. Augier je žigoše najprije u grčkoj sredini (milieu), a poslije u savremenoj.

8. Duhovit i oštar moralist bio je *Alexandre Dumas fils* (1821—1895), nezakonit sin poznatog romanopisca. Već je zarana upoznao nesređen i lakomislen svijet u koji ga je otac uveo. Poput Balzaca, morao je pisati da otplatiti dugove. Zato se je i dao na pisanje romana, ponajviše za novine. Ovi romani, pisani u maniri očevoj, ne donesoše mu nikakva uspjeha. Neki je uspjeh postigao istom kad je stao opisivati sumnjivi pariški svijet i kad se dao na proučavanje savremenog društva.

Iz tih njegovih romana proviruje utilitarna tendencija. Hoće da svijet popravi ili da za nj izazove saučešće kod čitaoca. Romani ove vrste kao *Dame aux Camélias* (1848, 2 sv.), *Le Roman d'une femme* (1848 4 sv.), *Les Aventures de quatre femmes et d'un perroquet* (1846—1847), *Diane de Lys* (1851, 3 sv.), *La vie à vingt ans* (1856) učiniše ga poznatim po cijeloj Evropi. U njima opisuje osobe i događaje što ih je vidio.

Od 1852 prerađuje svoje romane u drame, kojima je izazvao veliku pozornost, što zbog pikanterije, što zbog zgodne intrige, a možda najviše zbog pitanja iz morala ili zakonodavstva koja u njima tretira.

Kao dramatičar, Dumas, može se reći, polazi donekle i od opozicije Sribe-u. Dok je Sribe-ov teatar bio bez dubljih ideja i služio samo zabavi, Dumas fils je imao plemenitu namjeru, da teatru povrati ozbiljnost i da mu podigne odgojnu vrijednost, uvodeći u nj savremena pitanja.

Kao romanopisca i dramatičara karakterišu ga ove osobine: Kritičar je francuskog porodičnog života, plemstva i novčane aristokracije. Brani polumajke i nezakonitu djecu i borac je za rastavu braka. Nije stvorio socijalnog romana, ali mu je jedan od glavnih zastupnika. U tezama mu, koliko u romanu, toliko i u drami, imao mnogo idealizma.

9. Da se shvati Dumas, od važnosti je znati ovo troje. 1) Dumas posjeduje neobičan dar opažanja. Baštini uz to od oca romantičara bujnu maštu (imaginaciju). Njegove se mašte dojimlju najviše rijetki (ekscepcionalni) slučajevi. U njegovu teatru ima osoba koje su plod čiste fantazije. Pravi su monstri, kao i junaci romantičke drame. 2) Ne valja zaboraviti da je on nezakoniti sin. Zato je osnovni problem koji u dramama obrađuje položaj nezakonite djece u društvu. Od toga problema polazi i u moralisanju o ljudskom životu i u težnjama za društvenom reformom, kojoj posvećuje ne samo drame, nego često puta i predgovore, tako da je njegova drama rehabilitacija ili nezakonitog djeteta ili pale žene. 3. Društvo u koje ga je otac vodio sastojalo se od samih razuzdanika (bonvivana). Odatle dolazi to što prikazuje ženu i ljubav kao nešto što je stvoreno za nesreću ljudsku.

10. Kao i Augier, Dumas fils polazi od romantike. Prva mu je komedija *La dame aux Camélias* (pisana 1849, a prikazivana 1852) obrađuje sujet Hugo-ove Marion Delorme, motiv zaljubljene kurtizane. Kurtizanu Mariette Gautier, nazvanu dame aux camélias po njezinu najmilijem cvijetu, obraća sa putena života na pravi put iskrena ljubav nekoga mladića. Ona je ipak toliko plemenita te ga, zamoljena od oca njegova, odbija. Prije nego što će svršiti smrću svoju tamnu prošlost, hoće još jednom da vidi svoga ljubavnika.

Komad je imao golem uspjeh i izazvao saučešće za palu ženu, obraćenu iskrenom ljubavlju. To je saučešće, kako smo vidjeli, karikirao Augier u *Le mariage d'Olympe*. Komad je, prema tome, smjesa romantike i realizma. Romantici odgovara sam motiv pale žene rehabilitirane ljubavlju, a realizmu vjernost u prikazivanju.

Ali Dumas nije ostao kod toga motiva. U *Diane de Lys* (1853) pokazao je da mu nije do uljepšavanja palih žena. U komadu ubija muž ljubavnika svoje žene.

Palom se ženom bavi i u *Le Demi-monde* (1855). I ova drama, kao i *La dame aux camélias*, pripada vrsti koju zovemo comédie de moeurs. Teze još nema. Istom prema koncu izbija sasvim slučajno moral: »Pravednost i zakon društva zahtijevaju da pošten čovjek kući vodi samo poštenu ženu«. Inače je drama realistična slika ženskog svijeta, koji stoji u sredini između dobrog i lošeg, »onoga ostrva što pliva na pariškom oceanu«, kaže u predgovoru, »koje prima na se sve što otpada, što se seli i spašava sa kopna, ne uračunavši ovamo slučajne brodolomce, za koje se ne zna odakle dolaze«. Sve je te žene isključilo društvo iz svoje sredine iz budi koga razloga. Sada se bore za rehabilitaciju. Da istina izađe na polje, Dumas upotrebljava sredstva intrige: zamjenu pisama, duel sa nepogibeljnim izlaskom itd. Intrigi je posvetio uopće veliku pažnju.

U pogledu razvitka drame *Le Demi-monde* je u toliko važan što u njemu dolazi, po prvi puta u njegovu teatru, stalna osoba t. zv. raisonneur. Ovdje se zove Olivier de Jalin. Tu je osobu preuzeo od Barrière-a (Les Filles de Marbre), gdje se zove Desgendis. Ova osoba ima u drami zadaću da potpomogne do pobjede istini i da izrekne moral drame.

Kao Demi-monde što je tip realističke comédie de moeurs, tako je i *Le Fils naturel* tip tendencioznog komada (pièce à thèse). U obim dramskim vrstama uzima sebi Dumas za zadaću da javno otkrije uzročnice društvene pokvarenosti. U predgovoru za *L'Ami des Femmes* (1864) ističe sebi u pohvalu: »Ja sam javno razotkrio ženu«. U *Femme de Claude* (1873) daje u predgovoru ovoj svojoj tendenciji otkrivanja uzročnica što potkapaju moral, vjeru, porodicu i volju za rad, patriotsku boju, naglašujući jaz što postoji između nemoralnog Francuza i energičnog Nijemca, koji kaže svome gospodaru: »Vaše Veličanstvo neka pogleda prema istoku; zapada, koji već izdiše, ne trebamo se više bojati«.

Patriotski su razlozi i ponukali Dumasa da stvori dramu brakolomstva sa realističkim crtanjem života. Brakolomstvo i realizam zadire u dramu koja obrađuje i druge motive, na pr. u *Demi-monde* i *Père prodigue*. Junakinje su mu lukave i požudne žene iz svih slojeva društvenih.

Realistička slika društva prevladava još i u *Question d'argent* (1857), gdje crta burzovne spekulante, u *Fils naturel* (1858), u *Père prodigue* (1859), gdje je svoga oca učinio glavnim junakom, u *L'Ami des femmes* (1864) i u *La femme de Claude* (1873).

11. U dosadašnjim je dramama Dumas fils posvećivao najviše pažnje dramskoj tehnici. Tu se vidi upliv Scribe-ov. Odsele zaokuplja njegov interes moralna teza, koju hoće komadom da dokaže. Njoj podvrgava crtanje života (moeurs) i tehniku.

Tri su glavna pitanja što ih u svojim tendencioznim komadima (pièce à thèse) obrađuje: 1) društveni položaj nezakonite djece, 2) sudbina pale djevojke, koju ljubavnik ostavlja na cjedilu, 3) položaj supruga, koji se varaju, a moraju da žive zajedno u nerazrešljivom braku.

Dumas zastupa kod svakog pitanja liberalno stajalište. U *La Femme de Claude* svršava rđavo brakolomna žena. Svoj nazor o tome izražava u romanu *L'Affaire Clémenceau* (1866).

Po nazoru moraliste Dumasa raspadanju društva kriva je rđava organizacija savremene porodice. Da se to raspadanje zapriječi, valja postaviti porodicu na osnov jednakosti, pravičnosti i ljubavi. Stoga napada ne samo novac, koji razara porodicu, nego i rđave društvene nazore, koji ispričavaju pogreške muža, a osuđuju palu ženu. Udara, zatim, na rđav savremeni odgoj, koji ne pripravlja ni muža ni ženu za porodični život, kao i na državne zakone, koji ne zaštićuju nezakonitu djecu.

Polazeći od takvih nazora, Dumas je od drame stvorio javnu tribinu porodičnog morala. Nazore koje nije mogao na pozorišnim daskama da iznese, iznio je u predgovorima i u mnogim brošurama. Po njegovu mišljenju drama ima da ispuni socijalnu misiju.

Glavni su mu tendenciozni komadi (pièce à thèse): *Le supplice d'une femme* (1865 napisana u društvu sa Emile Girardin-om), *Les Idéees de Mme Aubray* (1867, obje su rehabilitacije plemenite djevojke koja je pala); *Une visite des noces* (1871), *La princesse Georges* (1871), *Monsieur Alphonse* (1873, crtaju položaj nezakonita djeteta); *Les Danicheff* (1875), *La comtesse Romani* (1876), *Joseph Balsamo* (1878), *Denise* (1885, rehabilitacija palih djevojaka).

12. Poslije rata 1870 unosi u svoje komade, pored vlastitog opažanja, crtanja života (moeurs) i teze, još i plodove svoje mašte :sanje i vizije. U *Femme de Claude* (1873) žena mu je personifikacija, simbol propasti, senzualnosti, luksurioznosti, raskoši. Ona je strovalila sedamdesetih godina Francusku u propast. Dramatička mu lica imaju odsele simbolička značenja. Takove su mu simboličke drame *L'Etrangère* (1876) i *La princesse de Bagdad* (1882).

U ovo vrijeme počinje dvojiti o tom da li se dramom dade popraviti društvo. To se vidi u predgovoru za *L'Etrangère*.

Ovoj vrsti pripada i zadnja mu drama *Francillon* (1886), u kojoj crta snažnu mladu ženu u borbi sa nevjernim mužem.

13. Poput Augiera, i Dumas znači opoziciju romantičkoj strasti. Romantičkom naglašavanju prava strasti (George Sand u djelima prvoga perioda) navješćuje rat, crtajući razorno djelovanje strasti. Protiv nje ističe ljubav u porodici i gradanski moral. Rastavu braka traži ondje gdje se ne slažu muž

i žena. Rehabilitira vrijednu djevojku koja je bila zavedena. Zahtijeva prava za nezakonito dijete. U kratko, u Dumasa nalaze zagovornika humanitarne ideje vijeka, kao i kod Hugo-a.

Pošavši od romantike, kao i Balzac, Dumas je dao idealni moral građanske porodice i poraznu sliku porodice svoga vremena.

Njegov je književni razvitak sličan Balzac-ovu i Augier-ovu. Od romantike baštini smisao za crtanje stasti, a od Scribe-a pridržava ono što je u njegovu teatru najbolje, tehniku, koja u gledalaca stvara radoznalost za svršetkom. Modernome teatru daje 1. smisao za moral, 2. smisao za realnu sliku savremenoga društva.

14. Ova dva svojstva što ih je Dumas nakalamio od svoje originalnosti na Scribe-ovu tehniku ne valja tražiti kod *Victorien Sardou-a* (1831—1908). Njemu je, kao i Scribe-u, glavna vješta i okretna dramska intriga, koju aplicira, kao i Scribe, na svakovrsne društvene i historijske sujete. Srodnost sa Scribe-om najbolje se vidi u *Les Dattes de mouche* (1861), gdje je glavno rafinirana intriga.

Poput Scribe-a, i on ide zatim da pogodi onu ideju koja publiku najviše zanima i da je vješto metne u dramu. Pošto su Augier i Dumas stvorili raspoloženje za comédie de moeurs i pièce à thèse, daje se i on na takve komade. Sedamdesetih godina kad je u modi comédie de moeurs, liferuje i on takove komade u *Nos Intimes* (1861), *Les Ganaches* (1862), gdje se izrugava strankama protivnim Napoleonu III, *Les vieux Garçons* (1865) *La famille Benoîton* (1865), gdje prikazuje jednu »ultramodernu porodicu drugoga carstva, od koje je kći kompromitovana, najstariji sin u tamnici, najmlađi pijanac, otac u smrtnoj tjeskobi, a majka »izašla na šetnju«. *Maison neuve* (1866) je satira na graditeljske prevare pod prefektom Hausmannom. U *Nos bons Villageois* (1866) izrugava se seljačkoj prepredenosti, a u *La Dévote de Séraphine* (1869) ženi koja hini svetost.

Godine 1872 mnogo se govori o demokraciji. Sardou odmah iznosi na pozornicu političkoga švindlera, govornika Rabagasa, pod kojim je mislio na ministra Oliviera i Gambettu. Taj Rabagas dobivši ministarski portefeuille, zaboravlja na sve ono što je prije bio. Svoje jučerašnje prijatelje dobro pozna i hoće da ih se što prije riješi. Narod i dvor prepoznaje ga i on rđavo svršava.

Najsavršeniju je tehniku dao u *Fédora* (1882), koja pokazuje povratak romantičkim motivima strasti. Da osveti svoga zaručnika André-a, koga je ubio iz političkih motiva grof Loris Ipanoff, ruska kneginja Fédora uništava cijelu inače vrijednu porodicu Ipanoff. Saznavši da je Loris ubio André-a samo zato da opere čast svoje porodice, ubija se. I u *Georgette* (1887) obrađuje romantički motiv, sujet Hugo-ve *Marion Delorme*, ljubav majke koja je nekoć bila kurtizana.

Marcelle (1895) je napola tendenciozan komad (pièce à thèse). Mlada djevojka stoji u sumnji. Dokazavši svoju nevinost, zaručuje se.

Spiritisme (1897) pokazuje ponovno kako Sardou umije da iskoristi savremene društvene prilike (moeurs) u svrhu intrige. Drži se spiritistička seansa. Saznaje se da je vlak sišao sa tračnica. Nesreća se ipak nije dogodila. Supruga je bila samo izašla na ljubavne pustolovine.

15. Upliv Dumas-ov na Sardou-a je osjetljiv. U *Fernande* (1870), *Dora* (1877, modernizirana u *L'Espionne* 1905), *Odette* (1881), *Fédora* (1882) i *Georgette* (1885) dolaze ženski karakteri koji dospiješe u moralni konflikt zbog društvenih predrasuda ili zbog prejake ljubavi. Svršetak je obično tragičan.

Dumasov upliv na nj je još veći sedamdesetih godina. Tada je i Sardou obradivao omiljele misli tendenciozne komedije (comédies à thèse), kao rastavu braka itd. U *Daniel Rochat (1880)* pokazuje kako muža i ženu, pored sve ljubavi, rastavljaju različiti religiozni nazori. Uz put postavlja tezu da se ženidba, koja nije dobila religiozne posvete, ne može smatrati valjanom. U *Divorçons* (1880) persiflira brakolomstvo. Razumnom mužu napokon uspije uvjeriti ženu o pravoj porodičnoj sreći time što pristaje na rastavu, samo da žena udovolji svojim hirima.

16. Sardou nastavlja Scribe-ov historijski vaudeville. Ovdje igraju najveću ulogu intriga i dekoracija. Sadržaj je obično kakva anegdota stavljena u historijski okoliš (milieu). Sujete mu daju revolucija i prvo carstvo. Odatle uzima *Thermidor* (1891), gdje crta pad Robespierre-ov. Komad je neprijazan revoluciji. Da se ne uništi kult revolucije, policija ga je zabranila poslije nekoliko pretstava. Život na dvoru Napoleonovu crta u *Madame Sans-Gêne*. Intriga je melodramska.

I iz starije povijesti uzimao je sujete; tako 1884 u *Théodora* crta ženu Justijanovu i cirkuske igre u Vizantu. U *Gismonda* (1894) obrađuje staru temu borbe između staleških predrasuda.

U prvim je svojim historijskim komadima pokušao da oživi strasti i duh izvjesne dobe *(Patrie* 1869, *La Haine* 1874).

Pod konac svoga stvaranja dao je dva historijska komada *La Sorcière* (1903, sujet iz španjolske inkvizicije u 16 vijeku) i *L'Affaire des Poisons* (1907, sujet iz doba Ljudevita XIV).

Sardou kao umjetnik u intrigi i dramskom efektu bio je upravo pozvan da piše tekstove za komične opere. Takve je dao u *Bataille d'amour* (1863), *Le roi Carotto* (1872), *Les Prés Saint-Gervais* (1874), *Picolino* (1874), *Patrie* (1887).

Sardou je, kao i Scribe, pisac bajoslovne plodnosti. Jedan i drugi postadoše milijunari.

17. *Edouard Pailleron* (1838—1899) je moralist Augierova kova, započevši društvenom satirom. 1860 izdao je svesku satira pod naslovom *Les Parasites,* u kojima izvrgava ruglu opaki pariški život. I pjesme su mu moralistične i satirične *(Amours et Haines* 1869). Teme su im ljubav prema prirodi i čovjeku (Amours) i mržnja na opačinu (Haines).

Poput Augiera počinje veselom igrom u stihovima. *(Le Mur mitoyen* 1862, *Le dernier Quartier* 1864, *Le second mouvement* 1865).

U comédies de moeurs što ih piše spaja sentimentalnost Marivaux-a sa Molière-ovom satirom.

U prozi počinje pisati 1868. Osvaja pozornicu sa *Le monde où l'on s'amuse,* gdje crta zabave i plesove otmjenoga svijeta. Komad može služiti i za dekoraciju kao i za comédie de moeurs.

Građanska tragedija u smislu osamnaestog vijeka imala bi biti *Hélène* (1872), ali je propala.

Najviše je imao uspjeha u komadu *Le Monde où l'on s'ennuie* (1869 i 1881), koji potsjeća na Molière-ove *Les Précieuses ridicules* i *Les Femmes savantes.* Prikazuje učeni salon, u kojem se tretiraju filozofska pitanja. Žene su se zaljubile u salonskoga filozofa Bellac-a, za koga se misli da pretstavlja akademičara Caro-a. Oduševljavaju se za idealnu platonsku ljubav, samo Engleskinja Lucy Watson neće da zna za razliku između idealne i realne ljubavi.

Druge mu vesele igre, kao *La Souris* (1887) i *Les Cabotins* (1894 satira modernoga štreberstva), nijesu imale uspjeha.

Pailleron gaji pored vesele igre i proverbes u Mussetovoj maniri *(L'Étincelle* 1879, *Mieux vaut l'amour que la violence* 1897). Ni ove mu ne pribaviše uspjeha.

18. Realizam je pokušao dovesti na pozornicu, pravo reći, već *Balzac* sa svojim *Faiseur ou Mercadet* (1851). Stoga bi moderni realistički komad morao upravo ovdje početi.

Balzac je počeo da radi za pozorište već 1840 preradivši svoj roman u dramu *Vautrin,* ali ne uspije, kao ni u *Les Ressources de Quinola* (1842), isto tako ni u *Paméla Giraud* (1843), komadima koji se nisu mogli igrati. Sposobnost za pozornicu postigao je istom u *Marâtre* (1849) i u Mercadetu.

U Mercadetu je dao Balzac tip koji se u velike približuje koncepciji junaka u njegovim romanima. Mercadet je čovjek koji živi u vječitim dugovima i koji, na osnovu toga, stvara svoju filozofiju i svoj humor. U tu je figuru unio autor dobar dio sama sebe. Mercadet, kao i Balzac, neprestano izmišlja novčane poslove, u stvari sve same romantičke podvige. On udaje i svoju kćer iz finansijskih razloga Mignardu, koji je uzima iz idealizma. Čestitosti imade doduše u Mercadeta; ne

će da izrabljuje siromahe, ali ga to ne priječi da ne čini pozajmice kod služinčadi. Pored Mercadeta prikazao je u komadu Balzac i različite tipove vjerovnika. Ali je sva težina na crtanju Mercadeta.

19. Nježne salonske dame što ih prikazuje idealistički roman iznio je na pozornicu *Octave Feuillet.* I on polazi od romantičke strasti. Konflikt između strasti i morala ostaje mu glavna tema i u drami *(Dalila* 1859, *Julie* 1861).

Musseta je slijedio u proverbes *(Le pour et contre* 1854, *Le Cheveu blanc* 1860, *La Fée* 1866).

Idealistički romani, *Mme de la Seiglière* (1851) od Jules Sandeau-a i *Le Marquis de Villemer* (1865) od George Sand, bili su također prekrojeni za pozornicu.

20. Dok se ozbiljna komedija (»haute comédie«) ovako razvijala dijelom iz opreka prema romantičkoj strasti, a dijelom opet na osnovi Scribe-ove intrige, cvijeta baš za drugoga carstva i treće republike vaudeville, iz koga je izašla i Scribe-ova vesela igra. Vaudeville je literarna vrsta koja stoji izvan prave književnosti. Svrha mu je izazvati u publici smijeh i ugodno raspoloženje. Sredstva su mu zato: zamjena osoba (quiproquo), sakrivanje osoba i karikatura. U vaudeville ulazi naravno vrlo često i prikazivanje života (moeurs), ali samo u koliko se time može postići smijeh, prava svrha vaudeville-a.

Pisac vaudeville je *Théodore Barrière* (1837—1877), koji je, ponajviše u saradnji sa raznim autorima, napisao preko 100 veselih igara. I on uvodi u vaudeville savremene društvene prilike (moeurs), tako u *Les faux Bonhommes* (1856), kojima se pridružuju *Les fausses bonnes femmes* (1857). Dumasovoj *Dame aux camélias* napisao je pendant u *Filles de marbre.*

Komičnost mu nije lagana. Ima u njoj mnogo pesimizma. Čovjek je uopće prikazan kao pun griješaka i smiješnosti.

Drugačiji dojam ostavlja vaudeville *Labiche-a* (1818 do 1888). Uz saradnju kojih 12 autora sastavio je ovaj drugi Scrib e preko 150 šaljivih komada.

Glavna mu je svrha pobuditi veselje. Njegov se vaudeville dijeli u dvije vrste. U prvoj su komadi u kojima nema ništa doli šale *(Le Chapeau de paille d'Italie* 1851, *La Cagnotte* 1863, *Deux Papas très bien* 1845, *Embrassons-nous* 1850, *Une Femme qui perd ses jarretières* 1851, *Un Mari qui lance sa femme* 1864, *Le roi d'Amatibou* 1868, *Il est de la police* 1872, *Madame est trop belle* 1874, *Un Mouton à l'entresol* 1875 itd); u drugoj opet komadi u kojima ima opažanja i satire na savremeno društvo *(Le Voyage de M. Perrichon* 1860, *Le Misanthrope et l'Auvergnat, Célimare de Bien-aimé* 1863, *Le plus heureux de trois, La poudre aux yeux* i t. d.). Karakter francuskog egoističkog buržuja javlja se u obim vrstama.

*

21. Prema koncu drugoga carstva vaudeville dobiva parodističan karakter. Mjesto nekadašnjega coupleta dolazi muzika (glazba). Ovu su promjenu proveli *Ludovic Halévy* (1834—1908) i *Henri Meilhac* (1819—1881). Tema im je travestiranje i persifliranje poštenih i plemenitih i poznatih historijskih osoba, ukratko ono što Francuzi zovu »la blague« (ogovaranje). Tipovi su ove književne vrste *La belle Hélène* (1865), *La grande Duchesse de Gerolstein* (1867) i *Barbe-bleue* (1866).

Ovi autori stvaraju iz vaudeville-a jednu novu književnu vrstu, t. zv. genre parisien, prozvan po komadu *La Vie parisienne* (1867). Upravo bi se ta vrsta imala zvati comedie de moeurs parisiennes, jer joj je središte lagani pariški život, a junaci pridošlice iz svih krajeva svijeta, nesposobni za ikakav ozbiljan posao. Jedini im je bog graciozna pariška žena i jedina vjera uživanje bez obzira na moral. Ovamo spadaju komadi *La petite Marquise* (1874), *Brebis de Panurge* i *Froufrou* (1869).

Oba ova autora važna su za povijest vaudeville-a, ako i nisu uvijek radili zajedno. Halévy je pisao i satiričke romane (*Monsieur et Madame Cardinal* 1873, *Les petites Cardinal* 1880) i jedan kreposni, napisan kao utuk Zolinu naturalizmu (L'abbé Constantin 1882). Meilhac je opet sam pisao često šaljive lakrdije, kao *Gosse, Décoré* itd.

22. Ovo bi bila u kratkim potezima bilansa francuske drame prema koncu osamdesetih godina. Od toga se doba opaža reakcija. Dosadašnja drama, s obzirom na unutarnju strukturu, polazi od Scribe-a. Glavna joj je briga valjana intriga. Na intrigu se prislanja crtanje društvenih prilika (moeurs) i diskusije o raznim tezama. Sa ovom su strukturom drame nezadovoljni novi dramatičari. Oni smatraju intrigu sredstvom, ne ciljem. Osim toga njima se ne sviđaju stalne osobe, nosioci morala u drami, raisonneurs, personnages sympathiques, kakvih nalazimo kod Dumasa i kod Augiera. Te su osobe subjektivan pridodatak u drami; u običnom ih životu nema. Ove osobe zastupaju upravo pisca u dramskoj umjetnosti.

Reforma što ju hoće ova »comédie nouvelle« uperena je protiv pretjeranog gajenja intrige. Zahtijeva i u drami potpunu bezličnost (impersonalnost). Osobe se same imaju prikazivati. Comédie nouvelle hoće, ukratko, da restaurira umjetnost Molière-ovu.

23. Glavni zastupnik ove veoma važne reforme, koja modernu francusku dramu, kako ju je stvorio Dumas fils, opet približuje prirodi i istini, jeste *Henri Becque* (1837—1899), u Francuskoj na žalost dosta malo poznat dramatičar. Ono što Zoli nije nikako moglo poći za rukom, naime da uvede naturalizam na pozornicu, uspjelo je Becque-u. Poput Zole, i on crpi inspiraciju u tugaljivu opažanju (»observation amère«), u gorkoj istini (»vérité âpre«) i u pesimističkom opažanju realnosti. U ovim pravcima pogled mu je jasan i oštar.

Počinje romantikom, oponašajući Byrona, u komadu *Sardanapale* (1867), ali prelazi brzo na socijalne probleme u L'Enfant prodigue (1868), *Michel Pauper* (1871), *La Navette* (1879) i u *Les honnêtes Femmes* (1880). Michel Pauper je zbog rata ostao gotovo nezapažen. Pobudio je pozornost kod reprize.

Becque-ova su glavna djela ona koja su napisana u posve naturalističkome duhu: *Les Corbeaux* (1882) i *La Parisienne* (1885). *Les Corbeaux* su prijatelji nekog nedavno umrlog tvorničara, koji, kao gavranovi nakon njegove smrti, nagrnuše na ostavštinu, da je otmu udovici i djeci. Cijela bi porodica propala kod ovakovih lopova da se kći ne odluči poći za Teissiera, najgoreg od gavranova.

Les Corbeaux je drama u četiri čina. Glavno je lice upravo buržujska porodica *Les Vigneron,* kojoj odmah u prvome aktu umire glavar. Radnja je zamišljena u antitezi, omiljenoj još od vremena romantike. Porodica Vigneron pretstavlja dobre ljude. Les Corbeaux građanski su zlikovci u rukavicama. Kćer Blanche ostavlja zaručnik plemić zbog propasti porodice i ona poludi. Kći Marie se žrtvuje za porodicu. Ona polazi za škrca Teissiera, premda ga ne voli, zbog toga što joj obećava da će uzdržavati i njezinu porodicu. Drama pokazuje gledanje na svijet u smislu pesimističke antiteze. Simpatičkih lica, nosilaca ideje, nema. Čitava radnja približuje se jako tipu klasicističke simplikacije radnje.

La Parisienne je Clotilde, žena glupoga muža. Njen je ljubavnik neki cinik, koji se ponosi time što ima »poštenu« ženu za maîtressu.

Obje komedije pokazuju brutalnu naturalističku želju za iznašanjem rdavih stvari. To bi imao biti naturalizam na pozornici.

Henri Becque je ostavio još fragmenata, kao *Les Polichinelles* (pokušao ih je popuniti Henri de Noussane), gdje crta kapitalističku korupciju: panamistički način osnivanja banaka.

U maniri Becque-ovoj piše drame u novije doba i *Octave Mirbeau,* kao *Les Affaires sont les Affaires* (1903), gdje prikazuje financiera bez morala i skrupula, oca inteligentne kćeri i razvratna sina. Otac hoće da uda kćer za propala plemića; ova ga odbija, jer »je ne suis pas libre, j'ai un amant« (nisam slobodna; imam dragoga). Daleko je ciničkiji komad *Le Foyer* (1908), koji je morala policija zabraniti zbog nemoralnih i ciničkih scena.

24. Naturalizam se ipak na pariškoj pozornici nije mogao nikako udomiti. Istom 1887 pribavi mu Antoine čedno mjestance u kratkotrajnome Théâtre libre (1887—1897), osnovanom baš za naturalističke komade. Kasnije ga zamjenjuje po-

zorište l'Oeuvre, utemeljeno od Lugné-Poë-a, posvećeno literaturama novoga smjera, dramama simbolista i idealista.

Antoine-ovo je kazalište imalo iznositi na pozornicu Zolinu sredinu (milieu). Ali već kratko trajanje toga pozorišta najbolje dokazuje kako je bila nemogućna naturalistička drama. Zato se glavna zasluga Antoine-ova nema tražiti u iznašanju ovakovih drama, nego u tome što je stranim autorima, kao Ibsenu, Björnsonu, Tolstoju Hauptmannu i Sudermannu, otvorio put u Francusku. Time je pokazao Francuzima da za ozbiljni komad (haute comédie) ima i drugih sujeta, ne samo vještački sukob između muža i žene u braku i izvan njega.

U Théâtre-u libre pokušaše svoju sreću mnogi savremeni francuski dramatičari od imena, kao Becque, Hervieu, Brieux i Lavedan.

Naturalizam na pozornici dao je povoda stvaranju t. zv. comédie rosse, koja je imala dati krvave isječke iz života (tranches sanglantes de la vie) i govor (»jargon«) najnižih društvenih slojeva.

Od tendencija koje zastupaju Théâtre libre i théâtre de l'Oeuvre polaze najvažniji moderni dramatičari francuski kao de Curel, de Porto-Riche, Brieux, Donnay i Hervieu.

25. *François de Curel* (rođen 1854) zastupnik je psihološke drame. Živi na selu, daleko od Pariza i pariškoga života. Tu piše svoja djela. Zanimaju ga problemi iz socijalne i individualne psihologije, uopće savremeni čovjek, daleko više negoli pariški život. Potsjeća često na Marivaux-a iz osamnaestog vijeka. Ovdje ondje proviruje lirizam iz njegovih drama. Spaja tragičnost sa komičnošću. Tako u *L'Amour brode* (1893) crta, u obliku komedije, tragediju zaljubljenika, koji jedno od drugoga odviše traže.

Problem savremenog plemstva, koje se ne zna snaći u svijetu i živi samo za prošlost u ime porodice, obrađuje u *Les Fossiles* (1892); rastavu braka u *L'Invitée* (1893), modernu nauku u *La nouvelle Idole* (1895), brakolomstvo u pariškome smislu u *La Figurante* (1896). Neka gospoda ženi svoga ljubavnika političara, koji zbog položaja potrebuje pametnu i diskretnu ženu, sa mladom djevojkom pod uvjetom da ima pristupa do ljubavnika, no La Figurante ipak triumfira i zadobiva srce njegovo.

Dok je u *Les Fossiles* prikazao kontrast između staroga i mladoga plemstva (otac vojvoda od Chantemêle zastupa staro, a sin Robert novo plemstvo), staro koje se rezignirano povlači iz svijeta, i mlado koje mrzi mlitavost starih, u *Le Repas du lion* (1877) crta novo plemstvo u industrijalnim poduzećima i u radu na poboljšanju radničkoga stanja. Glavna osoba Jean de Sancy je varijacija Hamletove teme. Sumnja u zadaću, koju je preduzeo i ne zna bi li radnicima pomogao iz altruizma ili egoizma.

Problem vjere prikazuje u *La Fille sauvage* (pièce en six actes 1902), gdje crta djevojku što se iz divljaštva dovija do shvatanja civilizacije.

26. Poput Curela, bavi se socijalnim problemima i *Paul Hervieu* (1857—1915), koji, kao i toliki drugi produktivni francuski dramatičari (Capus, Caillavet i de Flers, Croisset, Courteline, Coolus, Wolf itd.), mnogo piše.

Započinje književnu karijeru 1880 (novela Tobie Reyond) crtanjem negativnih strana francuskoga društva, povodeći se za Zolom, Goncourtom, a možda više za Daudetom. Ima kao dramatičar dodirnih tačaka i sa Poë-om.

U njegovu književnom djelu igra malu ulogu fantazija i osjećaj. Tragika u njegovim komadima ne osniva se na sudbini ili karakteru, nego on svojim razumom pronalazi takove zakonske ustanove o kojima se dade debatirati.

Nastavlja tradiciju Dumas fils-a i spaja je sa manirom Henri Becque-a.

Iz drama mu kao i iz naturalističkih komada struji jak dah pesimizma. Nigdje ne prikazuje jake volje, nego uvijek ili instinkt ili pesimizam.

Studira nepravedne zakone i iskorišćivanje slabih. Kod njega su postojeći zakoni uvijek u konfliktu sa individualnom pravednošću i humanošću.

Između njegovih komada *Les Paroles restent* (1892, pièce à thèse protiv nesavjesne indiskretnosti), *Les Tenailles* (1895, pitanje rastave braka: žena teži za slobodom, muž joj to osporava na osnovu zakona); *La Loi de l'homme* (1891; obrađuje ponovno slabost žene pred zakonom itd.), najbolji mu je komad tragedija majčine ljubavi *La Course du flambeau* (1901).

Na početku dvadesetoga vijeka dao je i historijsku dramu iz doba revolucije *Théroigne de Méricourt* (1902).

Obrađuje također i melodramske sujete što stoje u vezi sa brakolomstvom i drugim bračnim događajima *(L'énigme* 1901, *Le Dédale* 1903, *Le Réveil* 1906, *Connais-ton* 1909). Od tih je osobito interesantna *Le Dédale,* na koju se u pogledu sadržaja naslanjaju Brieux-ovi komadi *Le Berceau* (1908) *i Suzette* (1909). Sličnu je temu obradio i Henri Bernstein u *Le Bercail* (1904). Žena se raspitala s prvim mužem, s kojim je rodila dijete i pošla za drugoga. Bolest je djeteta dovodi do zbliženja s prvim, ali neće da čini krivo ni drugome. Zato odlučuje da se posveti samo njezi djeteta.

Kako se vidi, pitanje djeteta, toliko važno za današnju neplodnu Francusku, nailazi na osobito zanimanje i u dramatici.

27. Augieur-ovu maniru nastavlja *Eugène Brieux* (1858 1932). Neki mu komadi kao *La Robe rouge, Les Remplaçants, Les Avariés, La Maternité, La Française,* trpe od preve-

like pedagoške tendencije. I novije su mu drame dialogizovane »conférences« o raznim socijalnim pitanjima. U *Les Avariés* (1905) pokazuje na opasnost spolnih bolesti za brak. U *Petite Amie* (1903) osuđuje društvene predrasude. Bogati je trgovac protiv svoga sina, — to je sadržaj drame —, zbog toga što se zaljubio u siromašnu radnicu. U *Maternité* (1903) obrađuje sujet Dumas Fils-a: zauzima se za nezakonitu djecu.

U crtanju života (moeurs) opaža se kod njega upliv Becque-ov. Započeo je raditi za Antoine-ov Théâtre libre sa *Ménages d'artistes* (1890), gdje prikazuje porodicu pseudogenija u naturalističkoj maniri.

Materiju ne uzima samo iz pariškoga života, nego i iz provincije. Brakolomstvo mu je najomiljelija tema.

Poput Curel-a i Hervieu-a, i on se bavi velikim socijalnim problemima. A poput Augier-a brani moral buržoazije. Tako u *Blanchette* (1893) iznosi sve same socijalne pojave: odgoj koji ne odgovara staležu (Seoska djevojka odgaja se za gospođicu), pretjeranu obrazovanost djevojaka nižih slojeva, karakter djevojaka koje su sa sela došle u grad. Tu traži da odgoj bude primijenjen staležu kome se pripada. U *Les trois filles de M. Dupont* (1899) prikazuje opet demoralizatorno djelovanje miraza. Uz to crta u tome komadu tri ženska udesa u jednoj porodici sa tri kćeri, od kojih se jedna zaboravi i bude prostitutka, druga ostade usidelica a treća se konvencionalno uda. *L'Engrenage* (1894) je satira na političku korupciju. Crta podmitljivost narodnih zastupnika. U *Bienfaiteurs* (1895) je protiv t. zv. modnog milosrđa (»mode de la charité«). Komad je posve tendenciozan (pièce à thèse). Ima da dokaže kako samo dobročinstvo bez ljubavi ništa ne znači. U *L'Evasion* (1896) rješava optimistički problem nasljedstva. Kći neke kurtizane i sin jednoga samoubice ljube se, ali se boje da nebi naslijedili opačine svojih predaka. Traže sredstava protiv toga i pobijede. »Nous avons tous en nous des énergies suffisantes pour combattre les tares héréditaires. Nul ne naît condamné par avance à tous les désespoirs«[1]), veli jedna osoba u komadu. Tendencija je očito uperena protiv Ibsenovih Sablasti.

Sasvim aktuelna pitanja obrađuje u *Le Berceau* (1898), *Résultat des courses* (1898), *La Robe rouge* (1900) i u *Les Remplaçantes. La Robe rouge* žigoše savremeni sudski postupak. Pokazuje kako osumnjičavanje suca istražitelja ništi obiteljski život nevino okrivljenoga. *Les Remplaçantes* obrađuje socijalno pitanje dadilja i majki, koje ne vole same dojiti svoju djecu.

Bez tendencije je *Simone* (1908), kojoj je predmet jedna porodična tragedija. Otac ubija majku zatečenu u preljubu. Odgaja sam svoje žensko dijete, ne saopćujući mu događaj. Konflikt nastaje kad djevojka za nj uistinu saznaje.

[1]) »Svi mi imademo dovoljno snage u sebi da pobijamo greške nasljedstva. Niko se ne rada da bude unaprijed osuđen na vječiti očaj«.

Zbog uspjelih komada, kao što su *Blanchette, Les Bienfaiteurs, Les trois Filles de M. Dupont, La petite Amie, Le Berceau* i *Simone* Brieux-a ubraja u među najbolje i najozbiljnije dramatičare francuske prve četvrti 20 vijeka.

Vrijednost mu diže i to što posjeduje osobit dar za crtanje sredine (milieu) i za dramsku tehniku (entente de la scène) i što znade vješto rješavati konflikte.

28. *Henri Lavedan* (rođ. 1859) naprotiv nije prijatelj teza, ali se i on bavi crtanjem pariškog i aristokratskog života (moeurs), imajući pred očima kadikad satiričku tendenciju.

Poput Hervieu-a, Lavedan je romanopisac i dramatičar. Satiričku je karijeru započeo sa serijom članaka u pariškim novinama u kojima crta otmjeni svijet pariški. Od 1890 je dramatičar. Sa *Une famille* (1890) ubrao je golem uspjeh. U *Le Prince d'Aurec* (1892), u kome prikazuje kontrast između sadašnjih plemića i njihovih slavnih predaka, obnovio je tradiciju Augier-ova *Le Gendre de M. Poirier*. Istu temu nastavlja i u *Les deux Noblesses* (1894). U prvoj drami crta frivolnost i nerad jednoga dijela plemstva, koje gubi čast u financijalnim spekulacijama. U drugoj odbacuje sin Aurec-ov sve titule i postaje, pod imenom Jacques Aoche, vrijedan tvorničar.

Lavedan ne nastavlja samo tendenciju Augier-ovu, nego i vaudeville nazvan genre parisien, koji stvoriše Meilhac i Halévy. Šteta samo što se ovako jak satirički talenat ograničio na ovu malovrijednu vrstu drame. Ovamo spadaju i *Les Marionettes* (1895), mali dijalozi iz najodličnijeg pariškog društva. *Les Viveurs* (1895) sadrže običnu pripovijest iz brakolomstva u građanskim slojevima za treće republike. Tu prikazuje trgovce, industrijalce, umjetnike, burzijance, ljekare u njihovim ljubavnim pustolovinama.

Za posljednjih je deset godina svoga stvaranja dao najbolje komade: *Les Médicis* (1901), *Le Marquis de Priola* (1902) i *Le duel* (1905). Dok je u prvom dao satiričku sliku modernoga skorojevića (parvenu), koji je, obuzet brigom za umjetnost kao Molièrov Bourgeois-gentilhomme, bez pravog razumijevanja, obnovio je u *Marquis de Priola* stari motiv don Juanski. Markiz je moderan Don Juan. Ako i mrzi žene (mizogin), uživa u tome što ih zavodi samo zbog toga da ih ponizi.

U *Le Duel* obradio je moderni religiozni problem, prikazujući dva brata, od kojih je jedan ljekar materijalista, a drugi svećenik i strogo religiozan čovjek.

Osobitog je uspjeha imao u novije doba sa *Marquis de Priola,* davan i kod nas u originalu.

29. Genre parisien, ljubavnu psihologiju velegradsku uzima za temu i *Maurice Donnay* (rod. 1860), koga smatraju za jednog od najboljih dramatičara u prvoj četvrti 20 vijeka. Već kao dvadesetpetgodišnji mladić počinje pisati devedesetih godina. Njegovo je polje ljubav i ženska duša viših slojeva. Donekle ga s pravom uspoređuju sa Racine-om i Molièrom, čiji je život sa Armande Béjart dramatizovao u *Le ménage de Molière*.

Podliježe moralizatornom uplivu devetnaestog vijeka u toliko, što se, djelomice, bavi feminističkim i drugim društvenim problemima. U *Paraître* (1906), primjerice, šiba društvenu manu: život preko svojih sredstava. Modernome je svijetu glavno pokazati se. U *Pétronne* crta sličan problem.

Počeo je na Brettl-u (cabaret) Chat-Noir na Montmartre. Prešao je k Antoine-u i postao napokon akademičar.

Eux (saynète 1891), *Savoir attendre* (1891), *Ailleurs revue* (1892), *Lysistrata* (1893), *Education du prince* (1894) *Folle Entreprise* (1894), *Phryné, scènes grecques* (1894) slike su iz odličnoga svijeta, pune katkad ujedljive satire u aristofanskome duhu. I *Pension de famille* (1894) pisana je u tom duhu. U nekom se pensionu između Nizze i Monaca sastaje odlično društvo. Tu se događaju višestruka brakolomstva.

U *Les Amants* (1895) i *La Douloureuse* (1897) obrađuje slične motive. U prvoj drami, u kojoj je psihološka motivacija izvrsna, obrađuje »second mariage«. Odlični se gospodin zaljubi u izdržavanu žensku. Svađa se s njome i rastavlja. Ona polazi za oca svoga djeteta, a on čini brak iz razuma (Verstandesehe). U drugoj se drami ljube junak i junakinja, varaju se i opet smiruju. Kako se vidi, sve su to teme pariškoga vaudeville-a.

U drugim dramama prikazuje zaljubljene iz različitih sredina (milieu). Tako u *Retour de Jérusalem* (1903) ljubavnu vezu između cionističke Židovke i francuskog buržuja, u *Oiseaux de passage* (1904) između francuskog studenta i ruske nihilistkinje.

U *L'Affranchie* (1898), *Le Torrent* (1899) i u *La Clairière* (1900, zajedno sa Descavesom) bavi se feminističkim problemima.

Osobit je uspjeh postigao sa šalom *La Bascule* (1901), u kojoj modernizira prastaru temu o čovjeku između dvije žene. Karakteri su tu osobito fino ocrtani.

30. Slikar ljubavi i patnja što s njome u vezi stoje jeste plodni dramatičar, kadikad i stihotvorac *Georges de Porto-Riche* (1849—1930). Poput Donnay-a, crta i on život otmjena svijeta (moeurs mondaines). Dok Donnay ironički opaža otmjeni svijet, crta Porto-Riche ljubavni život toga svijeta na vrlo fini naturalistički način (*Amoureuse* 1894, *Le Passé* 1898, *Théâtre d'Amour* 1898, *Les Malefilâtre* 1904).

31. Pored ove comédie nouvelle, koja je izašla iz Théâtre libre-a, a da nije stvorila niti se dala u službu ikakve škole, stoje postrance još neki dramatičari, od kojih valja osobito istaknuti Lemaître-a.

Jules Lemaître (1853—1914) literarni je kritičar, pjesnik, novelista i romanopisac. Kao dramatičar zadržao je ustaljenu tehniku. U nju je unio osobit dar psihološke analize. Pored toga, i satirička je tendencija u njegovim komadima dosta jaka. Na dramatskom je polju radio od 1889. Ali kao dramatičar nije stekao onakve slave kao na polju kritike.

Prva mu se drama *La Révoltée* (1889) odlikuje jakošću u opažanju i analizi. Mlada se djevojka odgojena u manastiru udaje. Umalo da se nije iznevjerila svome mužu. Ali se za vremena još vraća na pravi put. *Flipote* (1893) je komad iz glumačkog života, u kome se prikazuje kako je pravome umjetniku umjetnost nada sve. *Les Rois* (1893) je socijalan komad. Neki kralj uzalud nastoji da reformira savremeno društvo prema modernim idejama. *Le Député Leveau* (1894) je satira na zastupnike i političare. *L'Age difficile* (1895) je psihološka studija starih neženja (garçona), koji već počinju osjećati osamljenost. *Le Pardon* (1895) je također psihološka studija. Muž i žena opraštaju greške naizmjence.

32. Ova dosada studirana drama što bazira na savršenoj tehnici, intrigi, upravo na vaudeville-u, u koji uđoše savremeni život (moeurs) sviju staleža i raspravljanje (tretiranje) o raznim društvenim pitanjima, kao radničko, odgojno, pa politika, burza, rastava braka (feminizam), fizičko i psihičko nasljedstvo, nauka i dogme, čini se kao da prema koncu 19 vijeka nezadovoljava sasvim publiku. Pokazuje se kod nje neki preokret u ukusu, želja za romantičkom dramom u stihovima. Takve drame, kao primjerice Rostand-ov *Cyrano de Bergerac* (1897), doživješe neočekivan i nevidjen uspjeh, tako da mnogi pomišljaju da godina 1897 čini datum u francuskoj dramatici i da naviješta preporod latinske kulture.

Rostand (1868—1918) je doista nastavio narodnu francusku tradiciju u dva smjera: 1. u izboru materije, 2. u načinu obrade. Najviše ga je zanimala francuska historijska materija: doba precizioteta *(Cyrano de Bergerac)*, srednji vijek trubadurski *(Princesse lointaine)* i Napoleonov vijek *(L'Aiglon* 1900). Iznimku čini u *Chantecler*, u kome iznosi na pozornicu životinje starih francuskih bestiaire-a.

U obradi je težio, kao pravi Francuz, u prvom redu za jasnoćom. Poput Francuza iz doba precioziteta, volio je igre riječi, concette, liričko izražavanje. Toga svega ima u obilju u *Cyrano* i u *Chantecler*.

33. Povijesna se i herojska drama i prije njega držala na pozornici u cijelom ovom drugom periodu, ako je i bila

jako potisnuta u pozadinu. Na prekretnici iz 19 u 20 vijek, samo zbog opadanja interesa u publici za comédie de moeurs i pièce à thèse, čemu se pridružio još i idealistički pokret, što nastade kao reakcija naturalizmu, došla je ova drama do jačeg značenja. Vezu s njome imao je i Sardou-ov historijski vaudeville. Historijska tragedija u aleksandrincima nije dakle bez kontinuiteta. Ona je samo za vlade naturalizma bila potisnuta u pozadinu.

Najvažnija je drama ove vrste u starije doba naturalizma *La Fille de Roland* (1875) od *Henri Bornier-a* (1825—1901), koja obrađuje jedan motiv iz chanson de geste. Fatalizam dolazi u njoj do izražaja. Sin izdajice Ganelona ljubi kćer junaka Rolanda. Izdaja očeva leži kao neko prokletstvo na sinu. To je glavni predmet drame. Na nj se prislanja, kao patriotska tendencija, glorifikacija stare »douce France«.

Bornier je nastavio ovaj smjer u *La France .... d'abord* (1899), u kojoj sa patriotskom tendencijom, kao i u prijašnjoj, obrađuje francuski srednji vijek: borbu između vazala i vladaoca iz doba Blanche de Castille. Čitav se konflikt raspliće u toj drami na osnovu ljubavi prema Francuskoj.

Bol što je obuzela Francusku nakon rata sa Pruskom, čini se, kao da je za čas na novo oživjela ovu dramsku vrstu. *Dominique Parodi* (1842—1902) daje *La Rome vaincue* (1876), koja bi prijazno primljena.

Godine 1873 pokušao je Leconte de Lisle da obnovi Eshilovu tragediju *Les Erinnyes*, no bez uspjeha. Vrijeme je ipak minulo za tragediju.

Historija služi većinom, kao i u romantičko vrijeme, za oko, za dekoraciju. I Rostand-ov *Cyrano* nije tragedija, nego herojska komedija, koja nadovezuje na Scribe-ov, Sardou-ov historijski vaudeville.

Međutim se može kao izvjesno uzeti da je Bornier-ovoj tragediji pribavila uspjeh patriotska tendencija. Ova ista tendencija pribavila je slavu i *Coppée-ovoj* idealističko-historičkoj drami u stihovima. Slava mu počinje sa *Le Passant* (1869), komadom koji je više idila negoli drama. Čisto patriotski su *Deux Douleurs* (1870), *Fais ce que tu dois* (1871), *Les Bijoux de la délivrance* (1872), kako je i razumljivo, kad se imaju u vidu godine njihova postanka.

Coppée je romantičar u realističko doba. I on je kadikad dao život (moeurs) izvjesnoga doba i po koji problem (»cas de conscience«). Tako nas *Severo Torelli* prenaša u prilike (moeurs) Italije za doba renesanse. *Les Jacobites* (1883—1885) simbol je škotske lojalnosti. Hugo-ov način obrade historije pokazuje u *Pour la Couronne* (1894), koja se odigrava na Balkanu u 15 vijeku, a rješava i jedan »cas de conscience«: da li je građanska dužnost jača od sinovske, tj. da li sin smije ubiti oca, uhvaćena in flagranti u izdaji.

Uz put pominjem da je za Francuze karakteristično što ekzotične kraljeve uzimlju sa Balkana. Tako je uradio Daudet u romanu *Les Rois en exil*, a u najnovije doba Paul Hervieu u *Le Réveil* (1905) i Donnay u *Education du prince*.

I *Richepin* je u drami zakašnjeli romantičar: *Le Flibustier* (1888), *Le Chemineau* (1897), *La Gitane* (1900, tip fatalne žene što zaluđuje muškarca), *Don Quichotte* (1905, adaptacija poznatog Cervantesova romana), *La Belle au Bois dormante* (féerie lyrique, 1907, adaptacija jedne stare priče; u prologu govore životinje kao u Rostandovu Chantecler).

34. Simbolizam nalazi na pozornici pravog zastupnika u dvojici, u Belgijancu *Maurice Maeterlinck* (rod. 1862) koji je već od 1889 pisao misteriozne drame, i pjesniku-diplomati Paul Claudel-u.

Maeterlinck je, u glavnom, meditativna narav. Središte je njegovih meditacija smrt i njen odnos spram života. Tome je posvetio i svoju meditaciju *La Mort* (1913). Smrt i zagrobni život poima optimistički. »Le pire que nous puisse advenir«, veli, »c'est le sommeil sans rêve que nous comptons au nombre des grands bienfaits de la terre«.[1])

Drame su mu lirske prirode. Nikakve radnje, nego je sva pažnja posvećena crtanju tjeskobnog i sanjarskog raspoloženja i misterioznosti. U njima je ostao vjeran svojoj filozofiji i estetici. Misterij uspoređuje simbolički sa zatvorenim vratima, od kojih je ključ bačen u bunar, kome se nikada ne će doznati dubljina. Onaj kome će uspjeti da dođe do te beskonačne dubine, naći će ključ, naći će istinu života. Na ovakav se simboličan način vode dijalozi i u dramama njegovim.

Istina se po njegovu nazoru ne sastoji u jasnoći, u inteligenciji, nego u nesvjesnome i slutnji (intuition instinctive, kao i kod Bergsona). Čim je naša spoznaja veća, tim se više udaljujemo od pravog života, koji se sastoji u kontemplaciji *(Le Trésor des Humbles)*. U *Sagesse et destinée* kaže: »Il faut vivre, en attendant le mot de l'énigme« (Treba živjeti u iščekivanju riječi što će je reći zagonetka). Traženje tajne života je upravo život.

Maeterlinck je upravo optimista. Optimističko raspoloženje prevladava i u djelima mu: *Le Temple enseveli, Le double Jardin, L'Intelligence des fleurs*. U njima izrazuje ideju da će misao nadjačati materiju.

Sve ovo treba znati da mu se razumiju drame. Pošto mu je život misterij, zagonetka, u dramama ne crta karaktere koji rade, nego duše koje sanjaju ili slute *(La Princesse Maleine* 1889, *L'Intruse* 1890, *Les Aveugles* 1890, *Péléas et Mé-*

[1]) »Najgore što nam se smrću može dogoditi jeste spavanje bez sanja, ono što ubrajamo u najveća dobročinstva na zemlji.«

lisande 1892, *Alladine et Pallomides, Intérieur, La Mort de Tintagiles* 1894, preradena istom 1905, *Aglavaine et Sélisette,* historijski komad *Monna Vanna* 1902, *Joyzelle* 1903, sujet iz keltskog ciklusa: Joyzelle svladava čarobnjaka Merlina i ljubavlju iskuplja život svoga sina Lanceora).

Drame mu imaju filozofsku (moralnu) pozadinu. Tako i *Marie-Magdeleine* (1913), gdje prikazuje u pozadini boj između stoičke i Isusove nauke. Isus se ni ne pojavljuje na pozornici, a to je karakteristično za Maeterlinck-ov metod. Duhovni upliv djeluje na grešnicu. Taj duhovni upliv je i glavni junak drame.

Junaci su mu u prvim dramama slijepci, starci, ludaci i djeca, koji, vođeni nekom misterioznom moći sudbine, ne rade, nego svoje vrijeme provode u slutnji. Smrt im je jedina predodžba, a raspoloženje tjeskoba.

35. Za upoznavanje duhovnog razvitka mnogo su važnije drame *Paul C l a u d e l-a,* negoli njegova lirika zbog toga što se u njima jasno vidi razvitak idejnog pravca njegova. Počeo je u zbirci *L'Arbre* (1900) dramama pisanim sasvim u stilu Mallarmé-a i Rimbaud-a. Taman stil, kao u starih provansalskih pjesnika što je bio t. zv. le trobar clus (»zatvoreno pjevanje«), presićen nejasnim metaforama, miješao se sa scenama koje opominju na Eshila i Shakespeare-a.

U životu ljudskom vidi Claudel samo religiozne probleme. U *Tête d'or* daje tragediju ljudske preuzetnosti, u *L'Echange* tragediju strasti, da u *La Jeune Fille Violaine* završi sa važnošću molitve i žrtve. U *Partage du Midi* (1906) opet se vraća na romantičke sujete strasti, ali komadi *L'Otage* (1911) i *L'Annonce faite à Marie* (1912) znače definitivnu sređenost autorovu u promatranju vjerskih problema i u upotrebi kršćanske mistike, u tome kako je religioznost usko spojena sa životom.

Claudel je u svom spiritualističkom teatru adaptirao stari grčki teatar modernom shvaćanju religije. To se naročito vidi ako se promotri sadržina od *L'Annonce faite à Marie,* dramske vrste koja, kao i Maeterlinckova Monna Vanna, ide u historijsku tragediju. Ovaj put daje Claudel srednjo-vjekovnu mystère. Izgraden i prestiliziran komad nas uvodi u puni srednji vijek, u doba Karla VII, u okolinu Reimsa. Blizu samostana Monsauvierge (»brdo Blažene Gospe«) stari i pobožni Anne Vercors posjeduje imanje Vercors. Prije nego će poći na hodočašće u Jerusolim, ostavlja stariju dobru i milosrdnu kćer, Violaine seljaku Jacques-u Hury na brigu. Ali mlada njena sestra opaka Mara ljubi toga čovjeka i radi na tome da ocrni stariju sestru. Ona je vidjela kako je iz saučešća poljubila crkvenog graditelja Pierre-a de Craon, kad je obolio od neizlječive šuge. Na njoj se pojavljuje također šuga, a Jacques ju drži

krivom zbog poljupca i vrijeđa je. Polazi u samoću da, kao pustinjakinja, provodi bogougodan život, a Mara se vjenča sa Jacques-om. Prode tako osam godina. Na sam Badnjak umre im dijete. Majka, neobično rastužena zbog toga, polazi u spilju gdje Violaine živi od otpadaka hrane što joj je dobacuju ljudi i traži od nje da joj oživi mrtvo dijete. Violaine, kao nekad Marija Isusa, čuva dijete u spilji u svom odijelu. Sluša trublje koje navještavaju dolazak kralja u Reims i pjevanje anđela na nebu koji slave Blaženu Djevicu, Isusovu majku. U jutro Bog je učinio čudo, dijete je oživjelo. Ali opaka Mara čudi se što dijete ima plave oči, kao i Violaine, i kaplju mlijeka na usnama. Odakle to? To se objašnjava istom na samrti. Na Violaine-u se svalila kola s pijeskom i na pola mrtvu dovedoše je Jacques-u u Combernon. Ona mu otkriva tajnu. Ljubila je toliko dijete koje joj je donijela Mara, da je Bog učinio čudo u Badnjoj noći, te je ona kao djevica mogla dojiti dijete, koje je oživjelo, jer je bilo začeto bez grijeha. Violaine izdiše baš u času kad se otac vraća sa hodočašća. Da je Mara upravo uzročnica smrti njene, jer ju je udaljila od Jacques-a samo zbog toga da ovaj nema njenu plemenitu sliku pred očima, nije odlučno u ovoj drami. Svi joj praštaju zbog čuda, kojemu je dala povoda svojim činom. Na Monsauvierge-u, gdje su sve redovnice pomrle, čuje se misteriozno anđeosko pozdravljenje.

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći razvoj dramatike u ovom periodu: *Antoine:* Mes souvenirs sur le théâtre libre. Fayard 1922. *Arnold:* Das moderne Drama. 2 Aufl. Strassburg 1908. (Osvrće se i na noviju francusku dramu). *Banner Max:* Das französische Drama der Gegenwart. Leipzig 1898. *Bloch J.-R.:* Destins du théâtre. NRF 1930. *Clifford-H. Bissel:* Les Conventions du Théâtre bourgeois contemporain en France (1887—1914). (Upor. F. Gaiffe RHLF 40, 135). *Copeau J.:* Critiques d'un autre temps. NRF 1924. *Doumic René:* De Scribe à Ibsen. Le Théâtre *(U* osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). *England Sylvia-L.:* The caracteristics of french comedy during the period 1815—1848, RHLF 41, 185—197, 362—374. *Filon Augustin:* De Dumas à Rostand. 1898. *Gemier:* Le théâtre. Entretiens réunis par P. Gsell. Grasset 1925. *Küchler W.:* Das französische Theater der Gegenwart (Germ.-rom. Monatsschrift I i II). *Lemaitre Jules:* Impressions de théâtre. 1888 i sl., 10 vols. *Parigot H.:* Le théâtre d'hier. Lecène et Oudin 1892. *Petit de Julleville L.:* Histoire de la littérature dramatique depuis ses origines jusqu'à nos jours. 1891. *Rouché J.:* L'Art théâtral moderne. Bloud et Gay 1924. *Sarrazin J.:* Das moderne Drama der Franzosen in seinen Hauptvertretern 1888. *Sée E.:* Le théâtre contemporain. Colin 1928. *Thalasso A.:* Le théâtre libre. Essai critique, historique et documentaire. Soc. Mercure de France 1909. *Unruh Ferd.:* Das patriotische Drama in dem heutigen Frankreich. Njem. dis.

b) O Rostandu: *Kiessmann:* Rostand-Studien (Romanische Forschungen XXII). *Lautier A. et F. Keller:* Edmond —. Nouv. rev. cr. 1924. *Mugge Oskar:* — — als Dramatiker. Njem. dis. *Schenk A.:* Etudes sur la rime dans »Cyrano de Bergerac de M.« —. Njem. dis.

c) O Hervieu: *Burckhardt Dr. Helene:* Studien zu Paul — als Romancier und als Dramatiker. Zürich 1917. *Estève Edmond:* Paul —. Berger-Levreault.

d) O Maeterlincku: *Esch:* L'Oeuvre de Maurice —. 1912. *Leneveu G.:* Ibsen et —. Ollendorf 1902. *Van Bever A.:* — —. Sansot 1904.

e) O Becque: *Arnautović Al.:* Henri —. 3 vol. Presses univ. 1927 (thèse). *Dawson Eric:* — —; sa vie et son théâtre. Patoy 1923. *Got Ambroise:* — —, sa vie, son oeuvre. Crès 1920.

f) O de Curel-u: *Tite A.-G.:* François de — vu par un étranger. Impressions intimes. RHLF 36, 388—408. *Pronier Th.: Vie et oeuvre de — —.* 1934.

g) O ostalim: *Besançon J.-B.:* Essai sur le théâtre d'Henry Bataille. Groningue 1928 (Upor. Mornet RHLF 37, 123). *Borressn Alice:* Le théâtre d'Octave Feuillet. Spes 1929 (Upor. Mornet RHLF 37, 452). *Gaillard H.:* Emile Augier et la comédie sociale 1910. *Henry-Marx:* G. de Porto-Riche. Nouv. rev. crit. 1924. *Jordan L.:* Maurice Donnay (Germ.-roman. Monatsschrift IV). *René Lauret:* Le théâtre français contemporain. NSpr. 35 (1927), str. 573—591.

KNJIGA TREĆA

RAZVOJ FRANCUSKE KRITIKE U 19 VIJEKU

GLAVA PRVA

Kritika od 1820—1850

1. Razvoj se kritike u ovome vijeku, kao i razvoj ostalih književnih vrsta, dade razdijeliti u dva perioda. Oba imaju neke crte koje ih dijele, a jednu koja ih spaja zajedno, a dijeli kritiku devetnaestog vijeka od kritike osamnaestog i sedamnaestog vijeka.

Do devetnaestog je vijeka bila francuska kritika dogmatička, t. j. ispitivala je literarna djela prema tome kako su dosegla izvjestan estetski uzor, u koliko odgovaraju ukusu (»goût«) osnovanom na razumu i autoritetu. To je bila t. zv. critique philosophique.

Osamnaesti vijek i u ovome pravcu, sa Diderotom i Mercier-om (neka se ne zamijeni sa Népomucène Lemercier), traži reformu, ponajviše prema engleskim uzorima. Već je u 18 vijeku mjesto nekadanje *Querelle des anciens et modernes,* rasprave o tom da li su savremenici nadmašili stare Grke i Rimljane, nastala druga *Querelle de Boileau,* da li Boileau može biti vječit uzor.

2. Negativnu tendenciju kritike 18 vijeka, koja se je sastojala u traženju novih uzora vani i u nezadovoljstvu s onim što postoji, najpače sa klasičkom tragedijom i poezijom, nastavlja i *Mme de Staël,* utemeljiteljica romantičke, a po tome i moderne kritike. Njezin spis *De l'Allemagne* ne izražava ništa drugo nego nezadovoljstvo sa francuskom književnošću njezinog doba. Nezadovoljna sa domaćom, slavi tudu, njemačku književnost i stavlja je kao uzor Francuzima.

Pored negativnih, ima u Staëlice i pozitivnih kritičkih nazora. Od tih treba istaći njezino mišljenje, izraženo već u prvom njezinom kritičkom spisu *De la littérature,* da je književnost izraz društva u kojem se razvila. Ovo mišljenje preuzima kasnije i romantičar Barante.

Od spisatelja traži moral i religioznost. »Soyez vertueux«, veli, »croyants, libres, respectez ce que vous aimez, cherchez l'immortalité dans l'amour et la Divinité dans la na-

ture; sanctifiez votre âme comme un temple«.[1]) U tim je riječima sadržana cijela njezina estetika.

Romantička kritika polazi od Mme de Staël, ponajprije u negativnom pogledu. Zabacuje, kao i ona, klasičku književnost. Kao i ona, i poneki romantičari više cijene tuđe književnosti negoli domaću. Tako godine 1822 izdaje *Stendhal* poznatu brošuru *Racine et Shakespeare*. Pored Hugo-ova *Préface de Cromwell* ovo je manifest nove škole. Zabacuje Racine-a, Voltaire-a, Buffon-a, a uzvisuje Shakespeare-a zbog dubokog opažanja, koje omogućuje na pozornici »l'illusion parfaite«; preporuča, kao i Hugo, »la couleur locale«: samo je drugačije zove »originalité de lieu«.

Izgleda ipak da ovaj otac realističkog psihološkog romana ima i kao kritičar romantičara više pred očima realizam, negoli romantiku. Njegova inače netačna definicija romantike može se samo onda razumjeti, ako uzmemo da mu lebdi pred očima realizam. »Le romanticisme«, kaže, »est l'art de présenter aux peuples des oeuvres littéraires qui, dans l'état actuel de leurs habitudes et de leurs croyances, sont susceptibles de leur donner le plus grand plaisir possible«.[2])

Kako se vidi, u ovoj definiciji daje važnost onakvom književnom djelu koje odgovara sadašnjim nazorima naroda, a to je baš realizam. Ne treba ni spominjati da nijedno romantičko djelo nije ispunjavalo ovih uvjeta Stendhalovih.

Još se bolje ističe kao preteča realističke doktrine u *Introduction à l'histoire de la peinture en Italie* (1817), gdje daje teoriju sredine (milieu), koju će u čitavome opsegu u kritici istom provesti Taine. Tu kaže: »Mon but est d'expliquer comment chaque civilisation produit ses poètes«.[3]) Ovaj nazor ne provodi metodički kao Taine. Isto tako frazovito još kaže: »Le climat tempéré et la monarchie font naître les admirateurs de Racine«,[4]) ili, »L'orageuse liberté et les climats extrêmes produisent des enthousiastes de Shakespeare«.[5]) U ovim izjavama nalazimo zarodak Taine-ovoj teoriji sredine (milieu).

Poslije 1830 Stendhal se više ne javlja u kritici.

---

[1]) »Budite kreposni i slobodni. Vjerujte i poštujte ono što volite. Tražite besmrtnost u ljubavi i Božanstvo u prirodi. Neka vam duša bude sveta kao hram.«

[2]) »Romanticizam je umjetnost dati narodima takva književna djela kakva im pružaju najviše ugodnosti koliko ih samo može dopustiti sadašnje stanje njihovih navika i vjerovanja.«

[3]) »Meni je svrha da protumačim kako svaka civilizacija stvara svoje pjesnike.« Pjesnici su mu, prema tome, produkat izvjesne civilizacije..

[4]) »Umjerena klima i monarhija stvaraju poštovaoce Racine-ove.«

[5]) »Bučna sloboda i krajnja klima stvaraju oduševljene obožavaoce za Shakespearea.«

U pravcu oduševljenja za strane literature kreće se i djelo *De la littérature du midi de l'Europe* (1813), što ga tri godine poslije Staëličina djela piše Simonde de *Sismondi*. Ovo je djelo imalo veliki uspjeh kod romantičara i dalo je romantičkom oduševljenju poseban pravac. Skrenulo ga je od Engleza Byrona, Scotta na Italijane i Španjolce, pogotovo na ove posljednje.

Sa italijanskom književnošću upoznavaju romantičare i Emile *Deschamps* i *Fauriel*, koji je lično poznavao Montia i Manzonia. Ovaj posljednji je i sam učestvovao u borbi romantičara protiv tri jedinstava. Fauriel se bavi Danteom *(Dante et les origines de la littérature italienne)*. Oduševljava se za narodnu poeziju (grčku), a to je rijetkost kod francuskih romantičara *(Chants populaires de la Grèce)*. Narodnu je poeziju digla upravo njemačka romantika. U francuskoj se poeziji, osim njega, Mérimée-a i Nodiera, malo tko oduševljava za nju.

Kao i drugi, i Fauriel zalazi u romantičku borbu protiv tri jedinstava sa *Théorie de l'art dramatique*.

Ovakvo očito uzdizanje tuđine i traženje ljepote izvan domovine nepoznato je francuskoj kritici 18 i 19 vijeka. Iznimke ne čini ni Charles Perrault (1628—1703), koji je svojim spisom *Parralèle des anciens et des modernes* (1688—93, 2 sv.) izazvao polemiku t. zv. *Querelle des anciens et des modernes*, prepirku o tome da li su tadašnji Francuzi nadvisili svoje klasičke uzore. Francuzi vijeka Ljudevita XIV postaju svijesni svoje premoći nad starinom, pogotovo nad tuđinom. Ovaj nazor dominira i u 18 vijeku. Učini mu kraj romantička kritika djelima koje smo gore spomenuli.

3. Romantička je kritika u prvom redu bojovna. Ustaje protiv pseudoklasika. U drugom redu, ona traži strane moderne uzore. Bojovnost je njena trajala tako dugo dok nije romantički pokret posve prevladao. Bojovni se karakter gubi u drugoj poli kad kritika postaje posrednicom između pisaca i publike. Ona je to doduše uvijek bila, ali sad vrši posredovanje više tumačenjem piščevih odlika, negoli strogim suđenjem. I u drugoj će poli biti dogmatičnih kritičara. U Ferdinandu Brunetière-u naći će vanredno jakog zastupnika.

Pored spomenutih dviju odlika što ih je ispoljila romantička kritika, pokazuje se u njoj još i treća tendencija, koja će se istom u drugoj poli vijeka potpuno razviti: Kritika hoće da bude samostalna književna vrsta (genre littéraire), ili, kako bi se reklo, »la dixième Muse« (deseta Muza).

Kako je do toga došlo, pokazaće ovi reci.

Napokon je za romantike nastala još i četvrta osebujnost kritike. Ustalila se uska veza između kritike i književne produkcije. Poslije 1820 raspadaju se pisci u dva tabora: u

*

romantičare i klasičare. Svaki od ovih tabora ima svoje organe i svoje kritičare. Obima je zajedničko to što se autori i na jednoj i na drugoj strani miješaju u kritiku. Književnici pišu kritičke predgovore svojim djelima. Toga je doduše bilo i u 18 vijeku. Voltaire, Diderot itd. su i autori i kritičari. Ovu tendenciju nastavlja u manjoj mjeri i druga polovina 19 vijeka.

4. Od romantičkih autora bave se kritikom *Victor Hugo*, čije smo književne nazore već spomenuli, Alfred de Vigny, Lamartine, Stendhal, o kome kao kritičaru progovorismo malo više, Musset, Gautier i Sainte-Beuve.

Ovdje ćemo samo ukratko spomenuti razvoj kritičkih nazora Hugo-ovih. Do 1828 je religiozan kao i Chateaubriand. 1828 u predgovoru za *Odes et ballades* definira romantiku kao »libéralisme en littérature« (liberalizam u književnosti). U kasnijim predgovorima ističe socijalnu misiju umjetnikovu. Poslije 1830 je postao humanitaran. U predgovoru k *Cromwellu* je zahtijevao historičku dramu.

U glavnom može se reći da Hugo u svojim kritičkim predgovorima opravdava samoga sebe, svoju literarnu produkciju.

Njegovo stajalište prema istini u umjetnosti nije opće važeća formula, nego izraz vlastite produkcije. Kako smo vidjeli, istinito mu je spoj ružnoga i lijepoga, a to je formula njegovih romana i drama. Hugo najbolje dokazuje kako je književnik kao kritičar jednostran i uskogrudan, jer uzimlje za opće mjerilo one principe kojih se sam drži.

I *Alfred de Vigny* je kao kritičar istoga kalibra kao i Hugo. Od poezije i historijskoga romana traži ono što je i sam dao: filozofsku misao u lirici (poésie philosophique).

Lamartine se drži izvan škola, ali u svojim kritičkim djelima (*Les destinées de la poésie, Cours familier de littérature, Shakespeare et son temps,* kao i u pristupnom predavanju *Cours de réception* u Akademiju 1836) izlaže ono što je tražila romantika.

I Musset izražava sama sebe kad kao kritičar traži od pjesnika da bude lud kad pjeva. 1836 ustaje protiv romantike u *Lettres de Dupuis et Cotonet* predbacujući joj da je »littérature des adjectifs«, da joj je samo do slika i do forme. Ovo je samo jedna od njegovih trajnih nedosljednosti.

Kao Musset, i *Théophile Gautier* je jedan od vođa romantičke kritike. 1833 ruga se romantici u *Les Jeunes France,* uza sve što je u to vrijeme romantičan. On pokazuje još tu osobitost romantičke kritike da poput Hugo-a voli uplitati svoje kritičke nazore u roman. Tako karakteriše Shakespeare-a u svojem romanu *Mademoiselle Maupin.* Pravim

kritičarom postaje istom pedesetih godina. Za to posebice o njemu u poglavlju što slijedi.

Začudo što i *Casimir Delavigne-a,* koji nije romantičar po svojim književnim djelima, moramo ubrojiti među književnike koji traže novotarije, sve ako i ne odobrava Hugo-ovih i Dumas-ovih komada. 1825 govori nešto o novoj drami i njegove *Vêpres siciliennes* (1819) i *Paria* (1821) odaleču se zaista od klasičke sheme, pa ga donekle s pravom i sami romantičari do 1830 ubrajaju među svoje pristaše.

5. U protivnom taboru književnika i kritičara klasicista je *Népomucène Lemercier.* Kod njega se opet vidi kako književnik kao kritičar može da ima pogleda kojih se ne drži kao književni stvaralac. Do 1820 on je neke ruke poluromantičar. Zovu ga i prerani romantičar (»romantique prématuré«), jer mu drame (1800 *Pinto,* 1803 *Journée des dupes,* 1819 *Christophe Colomb)* pokazuju mješavinu tragičkoga i komičnoga, kako je Hugo tražio. Poslije 1820 najžešće ocrnjuje romantičare u klasicističkome časopisu *Athénée.* U osuđivanju nadvisuje i samu klasicističku periku *La Harpe-a.* 1825 skupio je sve svoje navale protiv njih u *Remarques sur les bonnes et mauvaises innovations.*

I prevodilac Ossiana, *Baour-Lormian,* uza sve što je bio saradnik romantičkoga časopisa *La Muse française,* spada ovamo. Spor romantičara i klasičara iznosi na pozornicu (*Le classique et le romantique* 1825), gdje se klasičar prikazuje kao pošten čovjek (»homme du bon sens«), a romantičar kao lupež i nitkov. Klasičarima, mahom liberalcima, romantičari su reakcionarci i slabi Francuzi zbog toga što traže uzore u tuđini. Kad se ovo zna, razumljiva je Baour-Lormianova književna lakrdija.

Zadnji je klasicistički književnik kritičar *Ponsard,* autor poznate *Lucrèce* (1840). Svoj kritički kredo objavljuje prije ovoga komada u provincijalnoj *Revue de Vienne.* Ideal mu je takav književnik koji bi spojio umjetnost Racine-ovu i Shakespeare-ovu. U kritici, dakle, ovim naglašavanjem Shakespeare-a čini koncesije romantici, kao što i u svojim tragedijama *Lucrèce* i *Charlotte Corday.*

6. Književna je kritika uopće usko spojena sa razvojem novinstva. Tako je bilo i u vrijeme romantike. I ona usredotočuje svoju književnu djelatnost u revijama, koje su mahom kratka vijeka. Hugov *Le conservateur littéraire* (utemeljen 1820) bio je također kratka vijeka. U razvoju je kritike u toliko važan što oduševljeno pozdravlja Lamartine-ove *Méditations,* pa se po tome vidi da romantika nadovezuje na Lamartine-a.

Nešto duljeg života bila je *La Muse française* (od jula 1823 do jula 1824). Redaktori su joj Hugo, Nodier i Emile

Deschamps, a suraduju, pored romantičara, i pisci koji naginju klasicizmu, kao Soumet, Ancelot i Guiraud. Uza sve što je ovo bio nepolitičan časopis, zastupao je ipak jaku reakcionarnu tendenciju. Hvalio je, na primjer, glavno djelo De Maistre-ovo *Soirées de St. Pétersbourg*. Priznaje u gdjekojim pitanjima autoritet Chateaubriandov. Sve ovo pokazuje kakve veze podržavaju romantičari.

U kritičkom pogledu zastupa časopis Hugo-ove nazore. Protivnik je klasicističkog isticanja grešaka u književnom djelu, protiv t. zv. »critique des défauts«, jer kritika ima da iznosi ono što je u djelu lijepo, pa da bude »critique des beautés«. Ovaj je nazor zastupao kasnije i Hugo u *William Shakespeare*. Za obojicu je kritičar prije svega obožavatelj umjetničkoga djela.

Ova romantička »critique des beautés« je veoma važna, jer je ishodište cijelog jednog smjera moderne kritike. Na nju zacijelo nadovezuje u drugoj polovini 19 vijeka i impresionistička kritika, koja anališući utisak što ga je književno djelo izazvalo, ide također zatim, da istakne ne toliko mane književnog djela, koliko ljepotu što je u njemu. Vidjećemo da i Gautierova kritika nadovezuje na nju.

U pogledu stila ustaje *La Muse française* protiv akademičke perifraze u poeziji. Drugi je romantički časopis *Minerve française* nešto dužega vijeka (1818—20). Zastupa i liberalnu tendenciju. U kritičkom je pogledu daleko zaslužniji *Globe* (utemeljen 1824), i to baš zbog toga jer u njemu debutiraju kao kritičari Sainte-Beuve i Gautier. Časopis nije bio posve romantički. Donosio je predavanja Villemain-ova i Cousin-ova. Romantičkoj je propagandi doprinio najviše time što je uzdizao Lamartinea i Shakespearea. Da se Shakespeare 1830 udomio u Francuskoj, zasluga je baš Globe-a. Od važnosti je i definicija romantike što je daje ovaj časopis: »Le romantisme est le protenstatisme dans les lettres« (Romantika je protestantizam u književnosti), koja se ima razumjeti tako, da je romantika donijela u oblast ukusa (»goût«) onu promjenu koju je donio protestantizam na vjerskom polju: naime prevlast individualizma.

Da su romantičarske revije bile sve kratkoga vijeka razlog je u bojovnosti njihovoj. Prema tome su to poduzeća književnih klika, vezana na smjer ljudi čiji pokret zastupaju. Nije dakle čudo što se nisu mogle održati ni onoliko koliko novine protivnog smjera.

7. Klasičarske su novine bile *(Constitutionnel, Le Journal des débats* i *Revue des deux mondes,* od kojih zadnje dvije još i danas postoje, naravno ne više sa starim programom. Constitutionnel-u je klasičar isto što i dobar Francuz, dobar patriota, dok mu je romantičar ljubitelj tuđine, reakcionarac, bolestan i lud čovjek.

La Revue des deux mondes je iz početka naginjala romantici. U to vrijeme, naime, suraduje u njoj Sainte-Beuve i brani romantiku. Oko 1833 postaje i on neovisniji od romantike. Rastaje se sa Hugo-om. Od to doba Revue je protivnica romantike.

8. Od romantičkih su kritičara od sporedne važnosti Jules Janin i Charles Magnin. Daleko ih nadvisuje Charles-Augustin *Sainte-Beuve* (1804—1869), autor psihološkog romana *Volupté* i romantički liričar, otac novijeg soneta.

Na kom je god polju djelovao, bilo na literarno-historijskom, bilo na vjerskom i političkom, svagdje je u toku vremena mijenjao nazore. Studirao je ponajprije medicinu. Kao kritičar *Globe-a* pristajao je uz klasicizam (1826). Kao pjesnik pridružio se zatim romantičkome *Cénacle-u* (1829). Sprijateljio se s Hugo-om i postao kritičar romantike. Poslije julske revolucije iznevjerio se romantici, u kojoj je bio kako kaže, »depuis la fin de 1827 jusqu'à juillet 1830« (od konca 1827 do jula 1830), i to radi toga što »Ils n'avaient de jugement: personne, ni Hugo, ni Vigny, ni Nodier ni les Deschamps« (Nijesu imali svoga suda; nitko, ni Hugo, ni Vigny, ni Nodier ni braća Deschamps). Priključio se Saint-Simonismu i Lamennaisu i posvetio se dnevnoj politici. U to ga je vrijeme zanimao jansenistički pokret; proživljuje istovremeno mističku krizu i daje se na pisanje goleme povijesti jansenizma *(Port-Royal* 1840, 7 svezaka). Zatim opet napušta crkvenopolitički i socijalistički rad. 1834 piše psihološki roman *Volupté,* u kome analizira sama sebe. S tim romanom kao i sa zbirkom pjesama *Pensées d'août* (1837) doživio je neuspjeh. Poslije februarske revolucije daje se opet na kritiku. Od 1850 piše u *Constitutionnel-u Causeries du lundi* (izdane u 15 svezaka 1857—1862), u kojima je preteča Taine-a.

Već je 1828 označio glavna načela svoje kritike, kojih se je držao čitava svojeg vijeka. Evo ih. Pjesnika treba razumjeti i suditi mu na osnovu njegove biografije, a ne po izvjesnim dogmatskim načelima. Zbog toga treba da svaki kritičar ima uvijek ovo troje na umu: 1) opće stanje književnosti u vrijeme pojave pisca, 2) njegov odgoj i 3) poseban dar što mu ga je dala priroda. Trideset godina kasnije ova je pravila samo detaljnije razložio.

U vjerskom se pogledu razvija Sainte-Beuve od pristaše osamnaestog vijeka, od t. zv. čovjeka prosvjete (Aufklärer) do pristaše poetičkog kršćanstva Chateaubriandova. Poslije julske revolucije koketira se jansenizmom, a na koncu je skeptik.

Kao političar razvija se od liberalca i socijaliste do pristaše Napoleona III, te konačno napada Chateaubrianda.

Kao kritičar nije toliko mijenjao nazore koliko kao političar. Bio je često puta vrlo maliciozan, osobito prema Gautieru. I u novije mu se vrijeme predbacuje zloba (»malignité«) i zavist (»jalousie«, »envie«). Po mišljenju je Lemaître-ovu, koji ga obožava, ipak najčitaniji pisac drugoga carstva. Dok je Lemaître-u Renan čovjek koji razočarava (»decevant«), a Taine teško čitljiv (assez difficile à lire), za Sainte Beuve-a kaže, da »ne cherche qu'à comprendre les hommes, les individus: et cela est moins impossible que de comprendre le monde ou l'histoire«.[1]) (Les Péchés de Sainte-Beuve, 1912).

9. U njegovom kritičkom radu, koji je od goleme važnosti za razvitak kritike uopće, treba razlikovati tri perioda. Od 1825—1835 pristaša je romantičkih novotarija. Drži ih se koliko u kritici, toliko i u poeziji i u romanu. Od 1835—1850 je literarni portretista. Od 1850—1860 je literarni historičar.

U prvom periodu poučava, svjetuje i brani romantičare. Zaštićuje ih od klasičara, koji ih objeđuju s nepatriotizma, na taj način što im traži djedove u francuskoj knjizi. Djedovi su im, veli, Plejada i Ronsard u 16 vijeku, a Chénier podkraj 18 vijeka, koji baš, uza sve što je klasičan, izlazi na javu u predvečerje romantike. U ovom smislu piše 1828 najbolje literarnohistorijsko djelo onoga vremena: *Tableau historique de la poésie française et du théâtre français au seizième siècle.*

U romantičku kritiku unosi nov momenat: individualističko stajalište. U književnome djelu gleda izraz individua: temperamenta. Njegovi sudovi o knjigama su upravo sudovi o ljudima koji su ih pisali. Nijedna mu pojedinost (détail), koja je u stanju objasniti piščev temperamenat, nije na odmet. On ih marljivo sakuplja.

Kad je ustanovio odnošaj djela prema piščevu temperamentu, onda ispituje odnošaj njegov prema vremenu u kojem živi. Nikako mu nije književno djelo izraz izvjesnog društva, kao Mme de Staël, Taine-u i t. d.

U glavnom se može reći da on kao kritičar podaje književne portrete. Ne zanima ga književni razvitak autorov. Sam kaže za sebe da daje prirodopis duhova (»histoire naturelle des esprits«). Svi njegovi radovi (*Portraits littéraires* 1844—1852, *Causeries du lundi* 1857—1862 i *Nouveaux lundi* 1863—1872) zbirke su portreta raznih književnih i društvenih ličnosti francuskih i stranih iz raznih vijekova. Najvažniji su o Dante-u, Froissart-u, Rabelais-u, Montaigne-u, Malherbe-u, Perraultu, Goetheu, W. Cowperu, Beaumarchaisu, Chateaubriand-u, Lamartine-u, Thiers-u, Gautier-u, Balzac-u i Sand-ovici. On je osnivač književnog portreta, omiljele kritičke vrste (genre) u Francuskoj i u ostalim evropskim književnostima.

[1]) »Ide samo za tim da shvati ljude, individue: to je lakše negoli shvatiti svijet ili povijest«.

Poslije pedesetih godina opaža se da i u njegovu kritiku prodire naučna manira, kao što smo vidjeli da prodire u roman. Pretendira na naučnost u dvojakom smjeru.

1) Hoće da poda t. zv »biologiju književnoga stvaranja« t. j. zakone po kojima ovakvo literarno stvaranje nastaje. Tvrdi, naime, da kao što ima u prirodopisu raznih rasa i vrsta (varieteta), tako ima i u književnosti raznih rodova i vrsta duha (esprit).

Ove svoje doktrine nije proveo u sistem. Niti je otkrio kakvih literarnih zakona, niti ikakvih porodica esprita. Ostao je kod portreta pojedinca (individua).

2) Prava se njegova naučnost sastoji u tome što uvodi u kritiku karakterističnu pojedinost (détail). Sakuplja sve, pa i najsitnije vijesti o spisatelju, anališe ih. Ovo istraživanje detalja nastavlja i Taine. Samo što ga ovaj upotrebljava za izgradnju svoga sistema, a Sainte-Beuve radi bez njega, uza sve što ga je htio imati.

Detalj igra veliku ulogu i u njegovoj najsjajnijoj psihološkoj studiji *Histoire de Port-Royal,* u kojoj je ocrtao francusko društvo 17 vijeka i sile koje su djelovale na književnost onoga doba. Lanson ispravno kaže da ovo nije povijest jansenizma, nego portreti pojedinih jansenista.

Iz drugog je perioda njegove književne kritike najvažnije djelo *Chateaubriand et son groupe littéraire,* u kojem crta početke romantike.

10. Sakupljanjem detalja uveo je Sainte-Beuve u književnu kritiku historijski metod. Prije njega upotrebljava ovaj metod klasičar *Abel-François Villemain* (1790—1870), profesor na Sorbonni, fini poznavalac grčke i rimske literature. Sa Mme de Staël je jedan od prvih utemeljitelja moderne literarne historije. Kao i Mme de Staël tako i on drži književnost za izraz društva. Literarna mu je historija, prema tome, ujedno i povijest opće civilizacije. Sa romantikom ga spaja jedino to što proučava tudinu. Poznavao je italijansku, španjolsku i englesku književnost i uspoređivao je sa francuskom.

Već u *Cours de littérature française* (1828—1830) traži intimne veze između književnih, političkih i društvenih pokreta, ali bez hronološke i biografske tačnosti. Crta u glavnim potezima velike smjerove izvjesne dobe i u ovaj okvir meće književnike kao pojedince (individue). Ide dakle obratnim putem od Sainte-Beuvea. Jedan crta najprije doba, pa onda individuum, a drugi obratno. Ovome je bilo, naime, kako smo vidjeli, stalo do toga da na individuumu prikaže izvjesno doba.

Villemain doživio je kao predavač, kao i Cousin, golem uspjeh. Oratorski dotjerana predavanja njegova posjećivalo je blizu 2000 slušalaca.

11. Od ostalih je klasicističkih historičara književnosti znamenit klasički filolog *Désiré Nisard* (1806—1889), koji je znao spojiti dogmatizam sa duhovitošću. Polazi od klasičkih autora i pri tome uspoređuje s njima savremene pisce, tako Hugo-a i ostale romantičare sa latinskim pjesnicima iz doba dekadence u *Les poètes latins de la décadence* (1834). Njegova je literarna dogma 17 vijek zbog toga što su autori toga doba znali izražavati u savršenoj formi generalne misli. Njegova je ideja da svaka književnost lutanjem i vrludanjem dolazi do kulminacije, nakon koje slijedi propadanje (dekadenca). Sve je to izložio u svome glavnome djelu *Histoire de la littérature française* (1844—1861).

Njegovo stajalište prema 17 vijeku zauzima u drugoj poli stoljeća Ferdinand Brunetière.

Od ostalih klasicističkih kritičara spominjemo samo Cuvillier-Fleury-a, koji se protivi romantici radi »le matérialisme de style«, pod čim razumijeva stil presićen metaforama. Za njega su romantičari isto takvi ljubitelji perifraze kao i klasičar Delille, s tom razlikom što su perifrazu još nadopunili metaforom. U ovome se i ne vara, jer i noviji kritičari, kao Lasserre, predbacuju također romantičarima »le matérialisme de style« (Le romantisme français, str. 248—292).

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći prikazi i kritički nazori književnika: *Edlich Bruno:* Jean-François de la Harpe als Kritiker der franz. Literatur. Njem. dis. *Faguet Emile:* La Critique de 1820 à 1850. (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). *Vial Francisque et Louis Denise:* Idées et doctrines littéraires du XVIIe, XVIIIe et XIXe siècle. 3 vols. *Vogler Heinrich:* Literaturgeschichtliche Kenntnisse und Urteile der Balzac's (Njem. dis.).

b) O Sainte-Beuve-u kao najvažnijem zastupniku kritike ovoga perioda postoji bogata literatura. *Bellessort A.:* — — et le XIXe siècle. Zerrin 1927. *Choisy L.-F.:* — — 1921. *Freeman Lewis Mott:* — —. New-York and London 1925. (Upor. Schinz RHLF 34, 146). *Giraud Victor:* Port-Royal de — —. *Guyot Charly* — — collaborateur au Mercure de France au XIXe siècle. RHLF 35, 528—545. *Lanson Gustave:* — — (članak u La Grande Encyclopédie). *Michaut G.:* 1) — — avant les Lundis. (Collectanea friburgensia, nouv. sér. f. V.) Fontemoing 1903. 2) — —, Hachette 1921. 3) Etudes sur — —. Fontemoing 1905. *Séché Léon:* — —. 2 vols. *Weinaud Dr. Johannes:* Quelques remarques critiques sur les idées littéraires de — —. Njem. dis. *Wilmotte Maurice:* — — et ses derniers critiques.

GLAVA DRUGA

Kritičari od 1850—1900

1. Kritika ovoga perioda nosi na sebi dvije značajke: 1) U njoj isčezava romantička bojovnost. 2) Približava se naučnom metodu.

Kritika romantičkoga perioda bila je, kako smo vidjeli, bojovna. Književnici se razdijeliše u dva oprečna i neprijateljska tabora, koji se pobijaju: u romantičare i klasičare. Svaka od ovih struja ima svoje teoretičare i kritičare.

U ovome drugome periodu nestaje iz književnosti dvaju isključivo oprečnih smjerova, a mjesto njih dolazi više škola; u glavnome četiri: preostaci romantičara, Parnasovci, koji su u neku ruku baštinici romantike, naturalisti i psiholozi, čemu se pridružuje u zadnjoj četvrti vijeka još kao peta škola: simbolisti raznih nijansa.

Faguet ispravno zaključuje da brojnije literarne škole povoljnije djeluju na razvitak kritike, negoli kad u književnosti vladaju isključivo dvije struje. Više raznih škola daje kritici mogućnost da razgleda više smjerova i sili je da se drži iznad njih, drugim riječima, da bude objektivnija, da se emancipira od škola, da postane samostalna književna vrsta (genre).

Književnika-kritičara imade i u ovom periodu, ali ne onoliko koliko ih je bilo za vrijeme romantike. Zola je u ovome pogledu direktan nasljednik romantičkih književnika kritičara. Kao Hugo što se borio za svoju romantiku, tako se i on bori za svoj naturalizam.

S druge je strane kritika podvržena duhu vremena. Sredina vijeka stoji pod moćnim uplivom prirodnih nauka koje, kako vidjesmo, prokrčuju sebi put i u poeziju i u roman. Ni kritika se ne može oteti ovoj tendenciji. Ona se sada još više približuje naučnom metodu negoli za vrijeme romantike. Kod Villemain-a i Sainte-Beuve-a vidjesmo da uvodi u nju historijski metod. U ovom periodu *Sainte-Beuve* stvara biološku teoriju i za kritiku, koje u praksi nije nikada proveo.

Naučno je stajalište u kritici preotelo maha posve kod Taine-a, Hennequin-a, dapače i kod Brunetière-a, kod koga to ne bi očekivali, i u novije doba kod Toulouze-a.

Ovo približavanje nauci imalo je za posljedicu odvajanje (separiranje) književne historije od literarne kritike.

Kod prvih naučnih kritičara Taine-a, Hennequin-a i Brunetière-a vidimo još jednaku brigu za sadašnje i prošle pisce. Ali kako duh naučne podjele rada traži specijalizaciju, ovo je separiranje sasvim opravdano (legitimno).

Historijski je metod Sainte-Beuve-a postao domena književne historije, dok smo danas u pogledu Taine-ovih i Brunetière-ovih književnih nazora postali mnogo skeptičniji. Ovo separiranje ima nadalje za posljedicu da kritika dnevnih književnih publikacija dobiva impresionistički karakter.

2. Progledajmo najprije književnike kritičare ovoga perioda. Prvi i glavni je *Emile Zola*, glava naturalističke škole. Glavni su mu kritički spisi *Mes haines* (1866), *Le roman expérimental, Les romanciers naturalistes, Le naturalisme au théâtre*. Reasumirajmo mu glavne nazore pregleda radi.

Cijelu svoju estetiku izražava u jednoj riječi: u istini. Njoj za volju ima romanopisac da žrtvuje maštu (fantaziju) i osobnost. Djelo ima da bude neosobno (impersonalno). Pisac bi trebao da bude u neku ruku naučenjak: da opaža činjenice, da ih bilježi i grupiše. Zola čak kaže da mora »eksperimentirati«, samo što nam je zaboravio razložiti kako romanopisac uopće može da eksperimentira, kad barata sa tvorevinama svoje mašte.

Mora se reći da je Zola nedosljedan kad kaže da je roman stvarnost gledana od temperamenta (»la réalité vue à travers un tempérament«), a to je osuda impersonalnosti. Dovle je Zola teoretičar naturalizma.

Kao kritičar mrzi romantičare Hugo-a, Sand-ovicu, Sainte-Beuve-a, sve ako i priznaje za sebe da se teškom mukom izliječio od romantičkoga čira (»virus romantique«), koji ga je u mladosti zarazio. Njegove su simpatije Musset, Goncourt, Daudet.

Kao Sainte-Beuve što je tražio u francuskoj knjizi prede romantičarâ, tako čini i Zola. Svome naturalizmu ispravno nalazi očeve u Stendhal-u i Balzac-u.

Drugi je književnik-kritičar *Paul Bourget*, obnavljač psihološkog romana. U psihologiji je učenik Taine-ov. Po njegovom mišljenju se u pjesnicima, romanopiscima i uopće ljudima od pera odražavaju ideje, osjećaji i život (»moeurs«) vijeka u kojem žive. Prema tome, ako se hoće da anališe naš vijek, moraju se u prvom redu analisati pisci.

Iz ove analize izlazi da su glavne sile što pokreću piscima ovoga vijeka nauka, pesimizam i kosmopolitizam. Ove je misli razvio u *Essais de psychologie contemporaine* (1883), i *Etudes et Portraits* (1888).

Kao književni teoretičar preporučao je još prije svojih psiholoških romana onakvu vrstu romana koja se je zvala »le roman d'observation morale«, a koju on zove »le roman psychologique«. Ovo je uistinu roman čisto francuske proveniencije. Njegovao se gotovo u svakom periodu francuske književnosti počevši od *La princesse de Clèves* do *Adolphe* i *Le Rouge et le Noir*. Tragova tome romanu ima i kod Balzaca i Sand-ovice. I Racine-ove tragedije kriju u sebi njegove elemente.

I *Marcel Prévost* osjećao je nakon kratkih književnih uspjeha potrebu da progovori u literarnoj debati. Naglašavao je, pozivajući se na Sand-ovicu, potrebu t. zv. »roman romanesque«, romana kojemu je sadržina fantastična.

U simboličkom je pokretu važan kao književnik-kritičar i kao branič novoga smjera *Stéphane Mallarmé*. Verlaine daje u pjesmi poetiku nove škole.

3. Naučna kritika (»critique scientifique«) nalazi svoga glavnoga reprezentanta u *Hippolyte-Adolphe Taine-u* (1828—1893), nasljedniku Auguste Comte-a u pozitivizmu, pristaši materijalističke filozofije 18 vijeka i neprijatelju svake metafizike. Djela mu obuhvaćaju filozofiju, literarnu kritiku i povijest. Ovdje ga promatramo samo kao literarnoga kritičara.

Učenik je »école normale«, u koju stupa 1848, a 1853 polaže doktorat. Zbog svojih filozofskih nazora bio je sumnjiv vlasti i svećenstvu. Profesorsku službu, za koju se u »école normale« izobrazio, nije nikada izvršivao. Prije nego se dao na filozofska i književno-historička djela, napisao je, među ostalim, i satirički roman iz savremenog života *Vie et opinions de Thomas Graindorge* (1867).

Od interesa je i to da je bio i pjesnik. Tako je osobita njegova pjesma mačku, u kojoj crta melanholičku flegmu.

Kao kritičar nije samo stvorio književno-historijski sistem, nego je i teoretičar naturalizma i svake književnosti koja ima naučne pretenzije. I Bourget-ova psihologija dobiva od njega poticaje.

Njegove književno-historijske radnje nisu ništa drugo nego zbirka sitnih činjenica (détails), protumačenih i sređenih u jedan sistem, baš onako kako kaže u predgovoru za veliko svoje djelo: *L'Intelligence:* »De tout petits faits bien choisis, importants, significatifs, amplement circonstanciés et minutieusement notés, voilà aujourd'hui la matière de toute science«.[1])

Kao literarni historik strog je determinista. Književno je djelo po njegovu nazoru nuždan produkat izvjesnih sila, koje valja metodički otkriti. U predgovoru za *L'histoire de la littérature anglaise* (1864) kaže: »Il n'y a ici (sc. u literarnim

[1]) »Sasvim sitne činjenice, važne, značajne, a obilno snabdjevene okolnostima što ih prate i u potankosti zabilježene, čine danas predmet svake nauke.«

djelima) comme partout qu'un problême de mécanique: l'effet total est un composé determiné tout entier par la grandeur et la direction des forces qui les produisent«.[1]) Svoj rad uporeduje sa radom botaničara ili čak, kako na citiranom mjestu kaže, mehaničara.

Sile iz kojih rezultira književno djelo, a koje kritičar ima naučno da ustanovi ove su: 1) postanak pisca (race), 2) fizički ili moralni okoliš (milieu), u kojem pisac živi, 3) vremenski momenat.

Pod ove tri tačke svrstava svoja opažanja o književnim djelima i činjenice što ih je o njima skupio. Izrazio ih je u ovim spisima: *Essai sur La Fontaine et ses fables,* (1853, drugo prerađeno izdanje 1860), *Essai sur le Tite-Live* (1856), *Essais de critique et d'histoire* (1857, a najtemeljitije u velikoj *Histoire de la littérature anglaise* (1864), *L'idéalisme anglais, étude sur Carlyle* (1864, *Le positivisme anglais, étude sur Stuart Mill* (1864), *Nouveaux essais de critique et d'histoire* (1865), kao i u svojim estetskim djelima *Philosophie de l'art en Italie* (1866), *L'Idéal dans l'art* (1867), *Philosophie de l'art dans les Pays-Bas* (1868).

Tako tumači priče La Fontaineove na osnovu karaktera stare francuske provincije Champagne, domovine njegove, na osnovu života koji je provodio, i na osnovu moralnih i intelektualnih navika društva 17 vijeka. Engleska mu je književnost produkat engleske rase, engleske klime i engleskog historijskog razvitka. Francuska mu je tragedija nuždan produkat francuske rase i antičke tradicije na dvoru Ljudevita XIV.

Jedina je greška ovoga književno-historijskoga determinizma, kako saglasno ističu i Faguet i Lanson, u tome što nikako ne tumači individualnost autorovu. Kao metod za tumačenje književnih vrsta (genres littéraires) čini njegova teorija zacijelo dobrih usluga. Po njoj se zaista tačno može shvatiti postanak francuske »tragédie classique«, ali se ne može objasniti razlika izmedu Corneille-a i Racine-a.

Dobro je, nadalje, do neke granice kod njega i to što se nije isključivo ograničio na gornja tri momenta, nego je zalazio i u samoga pisca, tražeći njegovu osnovnu sposobnost (»facultés maîtresse«). Ovim doduše širom otvara vrata prodiranju individualnosti piščeve, ali Faguet s pravom ističe da je ova Taine-ova misao dobra kao metod, a ne kao istina, jer ima pisaca s više osnovnih sposobnosti (»faculés maîtresses«), pa ih se ne može sve svrstati pod jednu formulu.

[1]) »Kao svagdje, tako i u književnim djelima postoji samo problem mehanike: ukupan rezultat je zbir posvema odreden veličinom i smjerom sila iz koji proishodi.«

6. I u čisto estetskim djelima obrazlaže Taine teoriju rase, sredine (milieu) i vremenskog momenta. Primjenjuje je na kiparstvo (skulpturu) grčku, slikarstvo i kiparstvo italijansko i slikarstvo nizozemsko. U definiciji umjetnosti što je podaje u ovo doba približuje se shvaćanju francuskog klasicizma 17 vijeka. Kao i Boileau, kaže i on, da je predmet umjetnosti imitacija prirode. Imitacija ne smije da ide do posvemašnje tačnosti (eksaktnosti), jer umjetnost imituje samo glavne crte prirode (les rapports et les dépendances des parties«), a i ove vrlo često mijenja. Vrijednost umjetničkoga djela zavisi od toga da li imituje bitne ili nebitne crte, trajne ili prolazne.

7. Taine-ovo poimanje umjetnosti i literarne historije stoji u uskoj vezi sa njegovom deterministićkom filozofijom, o kojoj ćemo govoriti u idućem poglavlju.

Njegova ssitematičarska priroda ispoljava se najbolje u književno-historijskim radovima. Nikada ne promatra činienica samih o sebi, nego ih uvijek dovodi u vezu sa svojim općim idejama, sa sistemom koji je prije stvorio. Sam najbolje karakteriše svoj duh riječima: »Način je moga mišljenja latinski i francuski« (Ma forme d'esprit est latine et française«). Ali ovaj način, kao romanski uopće, traži u prvom redu jasnoću i red. To hoće da uvede Taine i u književnohistorijske činjenice.

8. Naučnu je kritiku Taine-ovu samostalno dalje obradivao *Emile H e n n e q u i n* (1859—1888) u svome kritičko-teoretičkom djelu *Critique scientifique* (1888) i u primjeni (aplikaciji) misli što ih je tu iznio, u *Ecrivains francisés* (Dickens, Heine, Poe, Tolstoj). Stajalište je njegovo oprečno Taine-ovu, kako i sam kaže u *Critique scientifique.* Mjesto da studira kako je neka sredina djelovala na umjetnika, uzima sebi za zadaću da prouči kako je neka umjetnička osobnost (individualitet) djelovao na savremenike. Za ovu su mu svrhu osobito podesni strani pisci, koji su se u Francuskoj odomaćili. U službu analize ovako velike strane osobnosti stavlja modernu psihologiju i psihopatologiju, pa stoga naziva svoju kritiku »aestopsychologie« za to što spaja estetiku i psihologiju.

Prvi se korak što ga ovakav kritičar mora da poduzme sastoji u tome da anališe emocije koje umjetničko djelo budi, i sredstva kojima to postizava. (To je analiza estetička).

Drugi je korak u tome da kritičar na osnovu estetske analize pristupi analizi duševnosti (mentaliteta) autorova. (To je psihološka analiza).

Kako pak umjetničko djelo nije samo izraz nekog individualiteta, nego i društva u kojem autor živi, dužnost je kritičaru da poda i analizu sociološku.

Ove ga tri analize dovode do općenitog saznanja da nijesu mase vodiči ljudstva nego veliki ljudi.

Nakon ovih tri analiza prelazi na umjetničku sintezu.

9. Pored naučne kritike ima u ovome periodu i filozofska (»la critique philosophique«), ali se ne može podičiti takvim talentima kao prva. Zastupao ju Edmond *Scherer* (1815 do 1889), glava liberalnoga smjera među francuskim protestantima. Mnogo je godina pisao kritike za *Le Temps*. Sakupio ih je u *Études critiques sur la littérature contemporaine* (1863—1882). U literarnom djelu traži prije svega ideju. Dobro ocjenjuje samo one pisce koji izražavaju kakvu ideju.

Filozof u kritici bio je i Elme-Marie *Caro* (1826—1887), moralist, kojeg su osobito ženske volile čitati. Studirao je pesimizam u savremenoj literaturi *(Le pessimisme au XIX*e *siècle,* 1878).

10. Pored naučne, veoma je jaka u novome vijeku i moralistička kritika. U prvoj polovici vijeka zastupao ju je *Alexandre Vinet* (1797—1847, *Études sur la littérature française au XIX siècle* 1849, *Moralistes des XVI*e *et XVII*e *siècle* 1859, i *Histoire de la littérature française au XVIII*e *siècle* 1849, uz mnoštvo drugih spisa). Najuspjelija mu je *Etude sur Blaise Pascal,* poslije Sainte-Beuve-ova djela najbolje što je o ovoj temi u Francuskoj napisano.

Moralističko je stajalište zastupao i *Barbey-d'Aurevilly* (1808—1889), katolik u duhu Joseph de Maistre-a. Bio je svojim idealizmom u vrijeme cvata naturalizma protuteža ovoj »littérature documentaire« *(Les oeuvres et les hommes* 1862—1892), kako naziva naturalizam.

Moralističku je kritiku Vinetovu nastavio *Ferdinand Brunetière* (1849—1906), od 1886 profesor na (maître de conférences à) l'Ecole normale supérieure i urednik Revue des deux mondes. Veoma je jaka ličnost. U kritiku je unio polemičan ton, uza sve što je od književnosti tražio impersonalnost. Došao je tim tonom do velikog upliva. Naturalizmu je navijestio rat do istrage. *(Le Roman naturaliste* 1889, 2 izd. 1891). Ideal mu je klasički realizam 17 vijeka. Ovaj vijek ima da bude utuk osobnoj (personalnoj) književnosti *(Histoire et littérature* 1884, *Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française* 1880—1893). U uporedenju sa 17 smatra 18 vijek inferiornim. Prema ovome vijeku je Brunetière nepravedan.

Brunetière je tražio osnovicu za kritiku i socijalni život u autoritetu i čuvanju tradicije. Kako je rečeno, klasični vijek ima da bude uzor francuske književnosti. Prema ovome sudi i modernu književnost. Bio je dakle autoritativan kritičar, koji je u kritici zabacivao impresije isto onako kao i personalnost u književnosti uopće. Pored toga kod svakog se

umjetničkoga djela pita koliko odgovara uzdržavanju morala. Bossuet mu je zato najveći pisac što čuva moralnu tradiciju.

Glavna mu je briga voditi računa o tome kako će književno djelo djelovati na socijalni moral.

Književnost koja o društvu ne vodi računa uopće zabacuje. Zato se i protivi teoriji o samosvojnosti umjetnosti (»lart pour l'art«), i zamjenjuje ovu krilaticu sa umjetnošću koja služi životu (»l'art pour la vie«).

Razlikuje dvije vrste književnosti, višu i nižu. Viša je neosobna, objektivna (impersonalna), a niža lična (personalna).

12. I on se bavio naučnom kritikom. Od važnosti je za literarnu historiju njegova teorija o razvitku književnih vrsta. Po njoj su književne vrste (»genres littéraires«) identični sa Darwinovima speciesima. Kao ovi, kaže Brunetière, što nastaju, rastu i preobražuju (transformišu) se, boreći se među sobom, pa se u njihovom životu obavlja naravni izbor, tako je isto i kod književnih vrsta (»genres«): »Les genres se fatiguent, ils s'épuisent, se méconnaissent, meurent« (Književne se vrste izmaraju, iscrpljuju, ne razabiru se, izumiru). Sve je to lijepa matafora koju je i sam napustio u studiji o Balzacu. Ali se priznati mora da je ova teorija ipak dovela Brunetière-a na ispravan put pri promatranju razvitka književnih vrsta. Ispravno je upozorivao na književnu tradiciju, na upliv što ga čini pisano djelo na autore koji nanovo dolaze.

U zaslugu mu valja ubrojiti i to što je znao svaki put naglasiti ono što autor nova donosi u razvitku književne vrste. Zato je osobitu pažnju posvećivao prelaznim periodama, gdje se javljaju autori sa novim nijansama.

Uz to treba još naglasiti da od svih francuskih kritičara on ima najviše smisla za razvitak (evoluciju) u književnosti. To stoji također u vezi s time što je veću brigu posvećivao razvitku književnih vrsta, negoli kritičkim portretima.

Teoriju o književnim speciesima izložio je u *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature française* (1889), a primijenio je u *Époques du théâtre français* (1893) i *L'Evolution de la poésie lyrique au XIX siècle* (1894).

U ovom je smislu napisao i *Manuel de l'histoire de la littérature française,* samo što ga je nespretno razdijelio na dva paralelna dijelova, na raspravu i na pitanja i bilješke.

13. Do 1894 izgledalo je da je cio Brunetière-ov rad posvećen samo kritici savremenih djela i književnoj historiji. Ali ove godine istupa on i na socijalnom polju.

Istu bolest koju je konstatovao u savremenoj književnosti i protiv koje je ustao, prevagu naime ličnosti (personalnosti) i raspojasanog individualizma nad objektivnošću vidi i u savremenom francuskom životu, pa zato i protiv njega ustaje. I na socijalnom je polju branič tradicije i autoriteta.

Ustaje na obranu crkve i dogmi (*Discours de combat* 1900), jer je ona najbolja čuvarica tradicije i autoriteta. U ovom je smislu napisao i onaj famozni *Banqueroute de la science* i tako u neku ruku postao nedosljedan svojoj naučnoj teoriji razvitka u književnosti.

14. Cijelo njegovo nastojanje, ukratko, išlo je zatim da uspostavi tradiciju i autoritet na socijalnom polju i objektivnost u kritici. Za književnu je historiju veoma važan zbog svoga opsežnoga znanja, hronološke tačnosti i osobitoga isticanja književnog razvitka. Ukratko, jedna je od najvažnijih ličnosti u drugoj polovini 19 vijeka.

15. Objektivan je kritičar *Francisque Sarcey* (1828—1899), učenik Ecole normale (1851), profesor (1851—1858) poslije žurnalista i dramatički kritičar u *Tempsu* od 1867. I on polazi, kao i Brunetière, od ideala koji postavlja kao normu za književna djela. Stvorio je sebi ideal drame. Suštinu drame vidi u intrigi, koja budi u gledaoca radoznalost (»l'intérêt de curiosité«). Strasti, ideje i život (moeurs) ne smiju u drami da nadilaze shvaćanje prosječne francuske publike. Ovaj su ideal realizovali Scribe i Sardou, da ne spominjem legije drugih vještih dramatičara. Često je govorio da mu je miliji dobar mélodrame ili vaudeville, negoli onakvo umjetničko djelo koje nije »du théâtre«. Sa ovoga je stajališta promatrao i klasičke drame Sofokla, Racine-a, Molière-a, Shakespeare-a itd. Otklanja i Norvežane i Ruse i Shakespearea. Četrdeset je godina s ovoga stajališta prosuđivao francusku dramu u svojim bezbrojnim feuilletonima (sakupljenim u *Quarante ans de théâtre,* 8 sv. 1900).

16. *Emile Faguet* (1847—1916), profesor na Sorbonni, ide u red kritičara portretista. Osobito je umio analisati književnu osobnost na osnovu djela samih. Drugih detalja izvan piščevih djela ne traži. U vještini analize nema mu premca. Kao i ostali savremeni kritičari, i on se ograničio samo na novofrancusku književnost od doba renesanse. Period renesanse karakteriše u *La tragédie au XVI siècle* (1883), a ostale vijekove u monografijama *Seizième siècle* (1894), *Dix-septième siècle* (1885), *Dix-huitième siècle* (1890), i *Dix-neuvième siècle* (1887).

Slično Brunetière-u, i on je isticao 17 vijek na štetu 18 i dao se prema koncu svoga života na raspravljanje o socijalnim i političkim pitanjima (*Questions politiques* 1899, *Problèmes politiques du temps présent* 1901, *Politiques et moralistes* 1891—1900).

17. *René Doumic* (rod. 1860) sličan je Faguetu i Bourgetu. I on se ograničio na književna djela kad je htio da anališe osobnost piščevu i duševne smjerove dobe. Od obojice se razlikovao svojom bojovnošću. Od 1890 napisao je velik broj

kritičkih djela (*Portraits d'écrivains* 1892, *De Scribe à Ibsen* 1893, *Écrivains d'aujourd'hui* 1894, *Les jeunes* 1895, *Etudes sur la littérature française* 1896, *Essais sur le théâtre français* 1897).

18. Devedesetih se godina jače pomalja na vidik impresionistička kritika sa Jules Lemaître-om i Anatole France-om na čelu. Protivnik joj je bio, kako je i razumljivo, Brunetière. Ova vrsta kritike ima svoje opravdanje (raison d'être) u samom umjetničkom djelu, koje je zato napisano da čitalac uživa u njemu, a ne zato da ga »naučni« kritičar secira i da na osnovu njegovu studira doba ili osobnost piščevu. Ono nije samo zato tu da služi kao dokumenat. S punim se pravom može dakle kritičar ograničiti na to da anališe impresije koje na nj čini umjetničko djelo. Opasnost leži samo u tome što ova književna kritika neminovno mora da postane retorička, krasnorječiva. Ukloniti se ovoj griješci može samo kritičar jake literarno-historijske obrazovanosti.

Kako je već rečeno, korijeni ove vrste kritike sižu u romantičko doba. Direktan je nastavak romantičke »critique des beautés«, kojoj je i Victor Hugo bio veoma sklon.

Théophile Gautier i Paul de Saint-Victor (1827—1881) čine važnu kariku u razvoju ove kritičke vrste. *Gautier* ne daje u svojim kritikama drugo doli slike (uostalom kao i u svojoj poeziji) što su ih umjetnička djela u njemu izazvala. On ih ne anališe niti secira, nego ih slika ili opisuje u novoj pjesničkoj formi. Tako na pr. kad opisuje Lamartineove stihove: »Les vers se déroulent avec un harmonieux murmure comme les landes, les ondes d'une mer d'Italie ou de Grèce ... Ce sont des déroulements et des successions de formes ondoyantes, insaisissables comme l'eau: mais qui sont à leur but; et, sur leur fluidité, peuvent porter l'idée, comme la mer porte le navire«.[1]) Kako se vidi, ovakav kritičar neće da daje sudove, već nastoji da vještim upoređenjima što plastičnije izrazi svoj utisak.

Saint-Victor isto je takav kritičar koji neće da sudi; u retorici nadvisuje i samoga Gautiera.

19. Književnim djelima neće da sudi ni *Jules Lemaître* (1853—1914). Njemu je kritika više neka vrsta elegantnih igara, negoli ozbiljna studija. Poput pravoga Francuza, prijatelj je jasnoće i zdravoga razuma (»bon sens«), a neprijatelj je neodređenome, eksotičnome i simboličkome. Kao Gautier, u kritici je u prvome redu umjetnik, a sa kritičarima portreti-

[1]) »Stihovi se njegovi odvijaju u harmonijskom žuborenju, kao poljane, kao valovi Italijanskog ili Grčkog mora... To su odvijanja i slijedovi raznih oblika, koje poput valova, ne možeš da uhvatiš na vodi, a ipak su stigli na metu. Na svojoj tečnosti (fluidnosti) moga da nose ideju kao more što nosi ladu.«

*

stima zajedničko mu je to što studira duševna stanja pisaca po njihovim djelima. Kao Renan, prošao je istu školu. Bio je najprije seminarista, a onda je prešao u »École normale«. Od 1886 kritikuje pozorište i pisce (*Les Contemporains* 1885—1899, *Impressions de theâtre*, 10 ser. od 1888—1898).

20. Ovdje spominjemo *Anatole France-a* uza sve što je brzo ostavio kritiku. On je impresionist, sličan u duševnom pogledu Renanu i Montaigne-u. Njegove se sentencije, pisane u stilu Montaignea, iz književnog, društvenog i političkog života čitahu posvuda. Svoje feuilletone iz *Tempsa* sabrao je u *la Vie littéraire* (1888—1894).

Slijedeći primjer ostalih kritičara, bacio se je i on kao i Lemaître, na politiku. Lemaître je postao čak i vođ nacionalizma, dok se Anatole France ograničio na crtanje političkih prilika (moeurs). U ovome se pravcu očituje jedna tendenca savremenih kritičara francuskih. Ne ograničuju se samo na književnu kritiku, nego zahvaćaju cio duševni život svoga naroda. Ova je činjenica upravo posljedica naziranja na umjetničko djelo. U toku ovoga prikaza imali smo često puta prilike upozoriti na to da se umjetničko djelo shvaća kao izraz sredine (milieu) ili vremena. Kakvo čudo onda, kad se kritičar daje i na prosuđivanje vremena i sredine, političkih i socijalnih pravaca, i u tome aktivno učestvuje.

21. Simbolistička je škola našla teoretičara u prvo vrijeme u *Charles Morice* (rođ. 1861—1919) *(La littérature de tout à l'heure* 1889). Ali pravi teoretičar, promicatelj i pomagač ovoga pokreta bio je *Rémy de Gourmont* (1858 do 1915), jedan od glavnih urednika revije *Mercure de France*, veoma važne za sam pokret.

Kao pretstavnika simbolističke kritike karakterišu ga tri gledišta kojih se držao pri promatranju književnih djela: 1. Nije volio vulgarnost i predrasude kao i sve ono što se općenito uzimalo za utvrđeno. 2. Ovakve je nazore volio kritikom svoditi na pravu mjeru, razotkrivati (»dissocier les vérités admises«). 3. Sav taj kritički posao imao je jedinu svrhu da dokaže kako samo instinkt i kult ljepote mogu biti umjetnički kreativni. Ovamo idu *La Culture des Idées* (1901) i *Promenades littéraires* (5 serija 1904—1915).

Ali on nije samo kritičar, već je pjesnik i romanopisac, artist jednom riječju. Poznavao je književnički rad po sebi samom. Volio je i paradoksalne sudove i imao smisla za nauku (erudiciju). Ovamo idu *Le Problème du style* (1902), *Esthétique de la langue française* (1899) i *Le Latin mystique* (1908).

Opsežnošću i velikim smislom za analizu i filozofiju naličio je na književnika 18 vijeka, Voltaire-a na primjer. Kako je bio veoma pronicljiv i inteligentan, mogao je odmah prepoznati prave umjetnike. Smatra se s pravom jednim od glavnih pretstavnika savremene predratne francuske kritike, istoga reda kao i Brunetière, Faguet i Lemaître, koji svi ne preživješe svjetski rat.

22. *Eugène-Melchior Vicomte de Vogüé* (1848—1910) stekao je zasluga kao kritičar oko uvođenja Rusa u Francusku *(Le Roman russe, étude sur Pouchkine, Gogol, Tourguénieff, Dostoïevski* 1886), i Talijana *(d'Annunzio i Fogazzaro)*. On je u drugoj poli 19 vijeka nastavio romantičku tendenciju upoznavanja stranih literatura.

23. Gledanje na romantiku, na 18 vijek i na klasično doba karakteristično je za kritičku doktrinu velikog stilista, južnjaka (Provansalca) *Charles Maurras-a* (rođ. 1868). On je nepomirljiv protivnik romantike i individualizma, koji je raspojasala, kao i 18 vijeka, koji ju je upravo pripravio. Kao protutežu ovom pokretu ističe povratak klasičkoj disciplini, koja se očitovala u monarhiji, katolicizmu i klasičkoj franc. književnosti.

On nije toliko kritičar književnosti koliko socijalni i politički pisac i, sa ovog gledišta, on ne bi išao u ovo poglavlje, nego u zadnji odjeljak posvećen publicistima. Ali kritika književnosti kod njega usko je spojena sa socijalnom i političkom.

Kao Renan što je napisao *l'Avenir de la science*, tako on piše 1905 *L'Avenir de l'Intelligence*, gdje daje apologiju sređenog latinskog duha, a nemilosrdno šiba romantiku, koju čini odgovornom za sve zablude i neuspjehe Francuske u 19 vijeku, jer je smatra književnom manifestacijom antisocijalnih principa, kako veli, individualizma i liberalizma, stvarateljicom anarhije. (Ovamo idu *Trois idées politiques: Chateaubriand, Michelet, Sainte-Beuve* 1898; *les Amants de Venise* 1902).

Neobično je snažan dijalektičar i polemičar zbog toga što raspolaže dobrom dokumentacijom i umjetničkim stilom.

24. Lanson (Histoire de la littérature française, str. 1097, prema kraju prikaza o novijoj francuskoj kritici) govori s punim pravom o krizi koja je u njoj zavladala. Ozbiljni stari kritičari širokog pogleda, kao Brunetière, Faguet, Lemaître, Larroumet itd. usamljeni, izolirano stoje prema koncu 19 vijeka. Ni novine, ni revije ne vole više kritičkih studija. Traže se samo prikazi. Kritika se žurnalizirala. Prikazi se pišu na vrat na nos, ili da se prijateljski pokadi kojemu autoru, ili da se ubije nepoćudan autor ili glumac.

Moderna kritika pokazuje odviše mnogo subjektivizma. To sili duhove školovane u naučnoj disciplini da odnemare kritiku savremenih djela i radije se bacaju na književnu historiju.

Ova je kriza izbila još jače u prvoj četvrti 20 vijeka u posljednje dvije godine pred svjetski rat, od 1910 dalje, u vrijeme borbe oko t. zv. germanizacije Sorbonne, koja se zapodjela protiv ulaženja t. zv. njemačkog naučnog duha u Sorbonnu. Vođ je tog naučnog duha bio sam pokojni Lanson (umro 1935), koji kritiku dijeli na metodičku (critique méthodique) i umjetničku (»critique de talent«). Prva mu je naučna, literarno-historijska. Bavi se više prošlim književnim djelima negoli sadašnjim. Druga mu je impresionistička, koja analizira, prema kritičarevom ukusu, savremena djela.

Ova je kriza kritike bila neizbježiva. U uskoj je vezi sa modernom žurnalistikom i nervozom u radu. Književni prikaz treba brzo napisati a brzina se protivi metodičkom radu.

Već je u uvodu ovoga pregleda kritike spomenuto, kako je baš pojava impresionističke kritike simptom dijelenja književne historije od književne kritike. Ova je separacija išla sve dalje i dalje, dok nije dotjerala do diobe na prave književne historičare, koji se bave ispitivanjem činjenica književnosti i spadaju u nauku, i kritičare koji na osnovu svog subjektivnog ukusa analiziraju umjetnički utisak što ga čine savremena djela i spadaju u lijepu književnost (»belles-lettres«) upravo onako, kao i drama, roman i lirska pjesma. Književna historija je nauka (»une science«), a kritika književna vrsta (»un genre littéraire«).

LITERATURA PREDMETA:

a) Djela općeg karaktera o razvoju kritike i pitanju kritičkog i literarno-historijskog metoda: *Audiat P.:* La biographie de l'oeuvre littéraire. Champion 1925. *Becker Karl:* Zur Evolution der modernen französischen Kritik (Germ.-roman. Monatsschrift IV). *Brunetière Ferdinand:* L'Evolution des genres dans l'histoire d ela littérature. 2. éd. Évolution de la critique. Hachette 1890. Još uvijek nezastarjelo. *Engwer Dr. Theodor:* Emile Zola als Kritiker (Njem. dis.). *Faguet Emile:* La Critique. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). *Lanson Gustave:* La Méthode de l'histoire littéraire (Revue du Mois od 10. X. 1910). Méthode de l'histoire littéraire. Les Belles Lettres 1925. *Renard G.:* La Méthode scientifique de l'histoire littéraire. Alcan 1900. *Rudler Gustave:* Les Techniques de la critique et de l'histoire littéraires en littérature française moderne. Oxford 1923. (Raspravlja o metodu književne historije prema nazorima, koje je Lanson učinio popularnim u Francuskoj. Upor. Mornet RHLF 32, 147). *Van Tieghem:* Tendances nouvelles en histoire littéraire.

b) O Taine-u: *Chevrillon A.:* —. Plon 1932. *Giraud E.:* Essai sur Taine, son oeuvre et son influence. Hachette 1901. *Giraud Victor:* Hippolyte —. Etudes et documents. Vrin 1928. (Upor. P. Martino RHLF 36, 305). *Lanson Gustave:* — (članak u La Grande Encyclopédie). *Taillandier Saint-René G.:* Auprès de M. Taine. 1928.

c) O Brunetière-u: *Bondy L.-J.:* Le Classicisme de — —. Baltimore 1930. *Curtius:* — —. Strassburg 1914. *Faguet Emile:* Ferdinad —. Hachette 1911. *Fonsegrive G.:* — —. Bloud 1907. *Giraud V.:* — —, notes et souvenirs. Bloud 1907. —. Flammarion 1932. *Hocking Elton:* — —, the Evolution of a Critic. Madison 1936 (Upor. Pierre Moreau RHLF 43, 447). *Jecquier Walter:* — — et la critique littéraire. Lausanne 1922.

d) O Faguet-u: *Duval M.:* Emile —. Soc. fr. d'imp. et de libr. 1911.

e) O Lemaître-u: *Bordeaux Henri:* Jules Lemaître. Plon 1920. *Morice H.:* — —. Perrin 1924.

f) O Schéreru, Rémy de Gourmontu i Ch. Maurras-u: *Coulon Marcel:* L"Enseignement de Rémy de Gourmont. Ed. du Siège 1925. *Thibaudet A.:* Les Idées de Charles Maurras. NRF 1920. *Tremblay Napoléon:* La Critique littéraire d'Edmond Schérer. Arizona 1932 (Upor. Henri Tronchon RHLF 41, 612). *Truc Gonzague:* Charles Maurras et son temps. Boccard 1917.

KNJIGA ČETVRTA

GRANIČNE NAUKE (FILOZOFIJA, HISTORIOGRAFIJA I GOVORNIŠTVO)

GLAVA PRVA

Opći pogled na odnošaj između graničnih nauka i lijepe književnosti (»belles-lettres«) u Francuskoj

Još je neriješeno pitanje koliko u naslovu pomenute nauke spadaju u književnu historiju. Jedino je sigurno da lijepa književnost graniči s njima. Baš u 19 vijeku francuske književnosti vidjeli smo kako beletristika nastoji da populariše nazor na svijet koji vlada u filozofiji i u naukama.

Balzac se u predgovoru svojoj *Comédie humaine* (1842) pozivao na diskusiju što se vodila u Académie des sciences između Geoffroy Saint-Hilaire-a i Cuviera (1830) o jedinstvenosti organskoga svijeta, da bi opravdao »zoološko« promatranje ljudskoga društva u seriji svojih romana.

Naturalizam je, opet, nastojao da primijeni na svoje umjetničko stvaranje pozitivistički nazor na svijet koji je vladao u francuskoj filozofiji. Vidjećemo da između naturalizma i Taine-ova pozitivizma postoji mnogo dodirnih tačaka. Zolina vjera u nauku, koju uporno propovijeda, ima za ishodište Comte-ov pozitivizam i Renanov mladenački spis *L'avenir de la science* (1848), o kome će biti poslije govora.

Nema dakle sumnje da književna historija mora voditi računa ne samo o filozofiji nego i o naukama uopće, koliko stvaraju moderni nazor na svijet i koliko je ovaj našao odraza u lijepoj književnosti.

Karakteristično je koliko za modernu filozofiju toliko i za historiografiju da i u njih prodire sve više naučni duh i naučni metod. Danas filozof nije više spekulativan, kao što je prije bio. On mora da pozna rezultate nauka, ako hoće da mu spekulacije imaju vrijednost. Osim toga, mnoge su se filozofske discipline otcijepile od čiste filozofije, kao, na primjer, sociologija, psihologija itd., i postale isto tako pozitivne nauke, kao i fizika, biologija itd.

Naučni je duh također jako zahvatio i historiografiju. I ona je postavila sebi za zadaću sabiranje i kritikovanje malih činjenica, tako da moderni historik nema više volje za smione pjesničke sinteze, makar kako lijepe bile.

Lijepa je knjiga osobito u ovom vijeku crpila vrlo mnogo pobuda od historije. Nastala je vrsta romana što čini u neku ruku konkurenciju historiji: historijski roman, koji u drugoj poli 19 vijeka ni izdaleka ne igra ulogu što ju je imao za vrijeme romantike.

Historizam je, kako smo vidjeli, bio prodro i u dramu.

Govorništvo se oduvijek smatralo kao neka prikrpina lijepe književnosti ili beletristike. Međutim, u novije doba mu je važnost vanredno spala.

Moderni književni historičar mora dakle poznavati filozofiju, nauke i historiografiju, koliko dovode izvjesne ideje u lijepu književnost.

Pri tome je pitanje stila, koji može biti i u nauci, i u filozofiji i historiji isto tako umjetnički kao i u lijepoj književnosti, od sporedne važnosti. Zbog lijepa stila naučno djelo još ne postaje umjetničko.

GLAVA DRUGA

FILOZOFIJA I NAUKE

1. U francuskoj se filozofiji 19 vijeka bore dva smjera kao i u lijepoj književnosti: idealistički i pozitivistički. Oba smjera nadovezuju bilo direktno, bilo indirektno (ustajući protiv) na razvitak francuske filozofije u 18 vijeku.

Ovdje se radi samo o tome da skiciramo oba smjera. Potanja analiza pojedinih doktrina ne ide u okvir ove knjige.

Lockeov senzualizam je obradio *Etienne Bonnot de Condillac* (1715—1780) u *Essai sur l'origine des conaissances humaines* (1746) i u svome glavnome djelu *Traité des sensations* (1754, udopunjenom sa *Traité des animaux* 1775), u kojima označuje ćutilne osjete kao glavno vrelo saznanja (spoznaje), dok je u prvom djelu i refleksiju ubrajao u glavna vrela saznanja.

Condillaca nastavljaju fiziolog *Cabanis*, historičar *Daunou*, filozof *Destutt de Tracy* (1754—1836) i *Pierre Laromiguière* (1756—1837). Svi ovi poznati su pod ukupnim imenom »ideologa«, koje je mrzio Napoleon. Ova se »ideološka« škola jače javlja već za direktorija, a nastavlja predrevolucionarne senzualiste. Glavno im je »régéner l'entendement humain« (regenerirati ljudski um). Zasluga stekoše oko obnove starih francuskih akademija i oko organizacije više francuske nastave, osobito osnutkom École normale, koja je imala biti »séminaire de la nature, de la vérité, de la raison et de la philosophie« (seminar prirode, istine, razuma i filozofije). Iz nje izađoše, kako smo vidjeli, veliki francuski kritičari 19 vijeka.

Najljepši i najtrajniji spomenik ideološke nauke ostavio je marquis *Condorcet* u svome *Esquisse des progrès de l'esprit humain*, gdje crta sjajnu budućnost i savršenstvo što čeka ljudski rod kad zavlada senzualistička filozofija, razum i priroda. U Zolinoj vjeri u nauku mnogo što potsjeća na Condorceta.

2. Protiv senzualističke (= ideološke) filozofije podiže se u vrijeme romantike dvostruka oporba: teološka i spiritualistička. Prvoj su na čelu Louis de Bonald (1754—1820), Joseph de Maistre (1753—1821) i F. R. Lamennais, o kojima će biti

govora u trećoj glavi. Drugu školu zastupa Maine de Biran (1776—1824) i Pierre-Paul Royer Collard (1763—1845), koji se priključuju filozofiji Škota Reid-a i Dugald-a Stewart-a (t. zv. filozofiji of common sence). Po toj filozofiji prirođeni su principi istine. Po njima se sređuje ćutilno saznanje.

3. Njihov je učenik *Victor Cousin* (1792—1867). Ono što su romantičari bili na polju lijepe književnosti, to je bio Cousin na polju filozofije. Kao romantičari što su tražili lijepo posvuda i u svim vijekovima, u srednjem vijeku i u stranim književnostima, tako i on traži filozofsku istinu u svim sistemima, i preuzima samo one koji se međusobno slažu. To ga dovodi do eklektizma. Cousin je bio glava eklektičke škole u filozofiji.

Cousin naliči na Mme de Staël u tome što ide u Njemačku, ponajviše njenom i Constant-ovom pobudom. Od 1817 dalje, bio je tri puta u toj zemlji filozofa. Osobito je poštovao Hegela i pristajao uz njegov idealizam. Upoznao je sistem Kantov, Schellingov i Fichteov. Njihove je ideje upotrebljavao po eklektičkom principu.

Cousin je važna ličnost za francusku filozofiju iz dva razloga:

1) što je organizovao francusku višu filozofsku nastavu i što ju je nadovezao na Descartes-ovu tradiciju;

2) što je polazna tačka ne samo svojim učenicima nego i protivnicima kao Taine-u, negativno, naime, time, što oni ustaju protiv njegove filozofije, koja je u toku vremena postala službena.

Romantičarima naliči, nadalje, najviše svojim historizmom. Romantika je dala, kako se zna, velikih pobuda za historijske nauke. Cousin prenosi ovu općenitu struju vremena na filozofiju i daje se na izdavanje filozofskih autora. Ovaj izdavački rad nadmašuje po vrijednosti njegove historijsko filozofske rasprave. A i njegov eklekticizam posljedica je probuđenog historijskog smisla i ne bi bio moguć bez poznavanja prošlih filozofskih sistema.

4. Život se Cousinov dijeli na tri perioda. U prvom je bio profesor na Sorbonni i bavio se ponajviše historijom filozofije. 1820 izdaje Descartes-a, Prokla i prevodi Platona. 1828 drži predavanja vanrednom elokvencijom i sa silnim uspjehom (Odatle potječe *Introduction à l'histoire générale de la philosophie)*, a 1829 bavi se poviješću filozofije 18 vijeka. Zbog revolucije od 1830 prekida predavanja. Mijenja svoj električni sistem, čisti ga od panteističkih primjesa i njemačkih nazora i prilagođuje svakdašnjim nazorima o moralu, religiji i vlasništvu, tako da njegov eklektizam postaje državna filozofija (»philosophie de l'Etat«).

Generaciji koja slijedi ostala je dužnost da emancipira francusku filozofiju od Cousin-ova konservatizma i da je približi savremenoj nauci. Učinio je to najvećim dijelom Taine.

U drugom je periodu (1830—1850) državni savjetnik, član školskoga savjeta, direktor Ecole normale (1832), član Gornjeg Doma (pair de France, 1833) i ministar (1840). Sve je ove položaje upotrebio da usavrši filozofsku nastavu na francuskim univerzitetima. Glavno mu je djelo ovoga perioda *Sur le fondement des idées absolues du Vrai, du Beau, du Bien* (1846) i *Histoire de la philosophie* (1840—1841).

Treći je period (1851—1867) ispunjen studijama o francuskim ženama 17 vijeka, što je dalo povoda šaljivim primjedbama na njegov račun. Taine jednom govori podrugljivo »sur l'amour posthume de Cousin pour Mme de Longueville« (o posljednjoj ljubavi Cousin-ovoj prema gđi de Longueville). Bavljenje Pascalom dovodi ga opet na misao da prouči žene ovoga kruga (*Mme Jacqueline Pascal* 1844, *Mme de Longueville* 1853, *La duchesse de Chevreuse* 1856 i *Mme de Hautefort* 1856), a sve ovo da napiše *Société française au XVII*e *siècle d'après le grand Cyrus*.

Od njegove nauke zabilježiti nam je još ove tačke.

5. Cousin je išao zatim da stvori originalnu francusku filozofiju. Svoj sistem, koji zove spiritualizmom, dovodi stoga u direktnu vezu sa Descartesom, ocem francuske filozofije. Protiv osamnaestog vijeka postavlja metafiziku na psihologijsku bazu. U ovom se pogledu razlikuje od Descartes-a i od Nijemaca, koji je a priori konstruiraju.

Iznio je teoriju o neosobnom razumu (»la théorie de la raison impersonelle«), zatim nauku da se Bog i svijet ne daju razlučiti, kao ni konačno i beskonačno, i napokon da se u narodima i u velikim ljudima objavljuju ideje. Pristaša je francuskog zdravog razuma (»bon sens«).

U prvo vrijeme naučavali su on i njegovi učenici da je filozofija religija prosvjetljenih duhova, a kršćanstvo da je religija za mase.

6. Cousin je imao mnoštvo učenika, koji se baciše dijelom na razne specijalne filozofske discipline, a dijelom na povijest filozofije. Ovdje spominjemo samo one koji su važni za opći smjer mišljenja koji se ispoljuje u književnosti.

Tako se romantičko raspoloženje vremena veoma lijepo odrazuje u *Théodore-Simon Jouffroy* (1796—1842). Od filozofije traži odgovor na pitanja na koja i religija odgovara: sur l'énigme de la destinée humaine (o zagonetci ljudske sudbine). Kao učitelj posjeduje i on vanredan govornički talenat.

Félix Ravaisson (1813—1900) nije eklektičan kao učitelj već čisti spiritualista. U materiji vidi nematerijalno. Prirodu tumači duhom. Materija mu je zadnji stepen bitka (egzistencije). Prava je egzistencija samo duša. Prema koncu vijeka, kad se i književnost približila idealizmu, znatno je utjecao na duhove.

Etienne Vacherot (1809—1897) priznavao je, kao i učitelj, nuždu Boga, čistu apsolutnu egzistenciju i savršenstvo. U politici bio je intransižantan liberalac.

Pored ovih, teoretskih, odgojio je Cousin i više praktičnih filozofa, koji proučavaju politička i socijalna pitanja sa filozofskog stajališta. U svoje vrijeme bili su važni *Elme-Marie Caro* (1826—1887), *Paul Janet* (1823—1899) i *Jules Simon* (1823—1899).

Caro je kao učitelj mnogo doprinio širenju filozofskih misli među francuskom inteligencijom, objektivnim prikazivanjem i kritikom raznih sistema. Osobito se istakao pišući o pitanjima iz socijalne psihologije (*Etudes morales sur le temps présent* 1855, *Problèmes de morale sociale* 1876, *Le pessimisme au XIX siècle* 1878). Problem moralni i metafizički usko su mu spojeni. Ideja Boga je u centru njegove filozofije (*L'Idée de Dieu et ses nouveaux critiques* 1864).

Janet filozofira o svim pitanjima, a najviše o savjesti. Glavna su mu djela: *Causes finales, Morale i Famille*.

Simon je, naprotiv, brzo ostavio čistu filozofiju i posvetio se sasvim politici. Ali se njegov liberalizam osniva na filozofskim nazorima. Čak i radničko pitanje promatrao je sa apstraktnog, filozofskog stajališta (*L'ouvrière* 1863).

7. Među idealističkim filozofima koji polaze od Cousina ima, kao i u Njemačkoj, novokantovaca. Pod uplivom Kantovim stajao je i spomenuti Vacherot. Najvažniji je među njima *Charles Renouvier* (1815—1903), kojega se filozofija osniva na Comte-ovu pozitivizmu i Hume-ovu fenomenalizmu, ali se u fenomenalizmu drži kao i Kant zakona duha. Pristaša je slobode volje, na kojoj osniva moral. Među francuskim je filozofima zauzimao vidno mjesto, a imao je i dosta učenika.

U uskoj vezi sa Renouvier-ovom filozofijom stoji i *Charles Secrétan* (1815—1895), švajcarski filozof, čija je nauka poznata pod imenom filozofija slobode. (*Philosophie de la liberté* zove mu se glavno djelo).

Od Ravaissona polazi, ali stoji pod jakim uplivom Kanta, *Lachelier*, koji osniva svoju doktrinu na istraživanju o temeljima indukcije. Njegov se spiritualizam razlikuje od Cousinova time što usvaja Kantove principe.

Njegov je učenik *Emile Boutroux* (1845—1921).

Od obojice opet polazi *Bergson*.

Henri-Louis Bergson (rod. 1859) dao je svojom spiritualističkom filozofijom idejnu osnovicu i simbolizmu i savremenom Proustovu romanu.

Njegovo prvo djelo *Essai sur les données immédiates de la conscience* izlazi 1889, u vrijeme opadanja naturalizma i rađanja idealističkih smjerova u književnosti (simbolizam).

Na osnovu unutarnjeg opažanja došao je do saznanja da je jedina realnost bivanje ili trajanje (durée), koje je, budući pokretno i nedjeljivo, besprostorno i slobodno, isključivo kvalitativne prirode. Ovim svojim nazorom obnovio je staru Heraklitovu nauku.

Do pravog saznanja ne vode ni razum ni nauke koje se na njemu osnivaju, jer su one prilagođene prostoru i intelektualnim i jezičnim pojmovima, rođenim u nuždi života, nego samo unutarnje gledanje ili intuicija. Trajanje ili bivanje krije u sebi prošlost i sadašnjost, neprestano se obnavlja i neprestano je originalno, ne podleži ni jedinstvu ni mnogostrukosti, i prema tome ni prostoru, ni broju, ni mjeri.

Kritikom fičko-matematičkog vremena utvrdio je ispravnost svoga osnovnog nazora. Vrijeme sadrži seriju istodobnosti i momenata i nije isto što i bivanje (durée), koje je mobilni napredak. Sloboda postoji kao najneposrednija duhovna činjenica u vezi s njime.

U drugom svom djelu *Matière et mémoire* (1896) zabacuje psihofizički paralelizam. Naše tijelo je prostor i ima funkciju da prima i predaje utiske. Ovi se nevjerovatnom brzinom zgušćuju u bezbroj momenata i izazivlju oko sadašnje slike mnoštvo sjećanja, koje postoji u latentnom stanju. Sjećanju ne treba da odgovara nikakav proces u mozgu.

Na osnovu bezvoljnog sjećanja sagradio je Proust čitavu svoju seriju romana.

U ovim idejama kreću se i druga Bergsonova djela, kao *L'Energie spirituelle* (1919) i *Durée et Simultanéité, à propos de la théorie d'Einstein* (1922).

U trećem svojem glavnom djelu *Evolution créatrice* (1907) uzimlje ponovno u pretres svoj osnovni princip o bivanju (durée) i stvara od njega princip koji naziva životni zamah (élan vital), stvaralačku snagu života, evolutivnu i originalnu. Upoznati ovaj princip ne mogu intelektualističke nauke, koje čovjeku vrlo dobro služe za praktičke svrhe, ali su nesposobne da prodru u organski život i u duh. U nj može da prodre samo intuicija. Ovo saznanje vrlo je rijetko. Ostvaruje se samo onda ako se sjedinimo neposredno s našim bivanjem (durée).

U Maeterlinckovoj drami igra intuicija (= slutnja) veliku ulogu.

Sjajan stil, kojim Bergson piše, učini te se njegova filozofija brzo i jako raširila. Osim kod simbolista, kojima je savremena, i kod Prousta, koji se je na njemu direktno inspirirao, djelovala je jako i na polju estetike, kod futurista, kao

i na naučne (epistemološke) i religiozne filozofe (Le Roy, James) i na političke pisce (Sorel). Kao izrazit antiintelektualista obnovio je neku vrst misticizma i romantike. U kratko, njegova spiritualistička metafizika osniva se na intuiciji.

8. U idealističku filozofiju treba ubrojiti i *Alfred F o u i l l é e-a* (1838—1912), koji se bavio raznovrsnim filozofskim studijama. Ne poriče vrijednosti ni pozitivizmu, ni evolucionizmu. Ali medu faktore razvoja ubraja i ideje. Zato i zove svoju filozofiju: la philosophie des idées-forces. Za njega je sve misao i volja i time se približava filozofiji Schopenhauerovoj.

9. Idealističkoj se filozofiji mora pribrojiti i evolucionista *J.-M. G u y a u* (1854—1888), koji i estetiku i etiku postavlja na fiziološki temelj. »L'art«, kaže, »c'est de la tendresse« (umjetnost je nježnost) *(Les problèmes de l'esthétique contemporaine* 1884). Moral mu počiva na davanju sama sebe *(Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction,* 1885).

10. Kako se iz ovoga letimičnoga pregleda vidi idealizam je jako zastupljen u francuskoj filozofiji ovoga vijeka. U toku se decenija mijenjao u toliko što su mu sa dvije strane dolazile pobude: 1) sa strane Kantove filozofije, 2) sa strane nauka pribavljajući naučnu informaciju, nužnu modernome filozofu.

Da se je ova nužda osjetila i u idealističkoj filozofiji, ima se pripisati pozitivizmu.

11. Francuski idealizam nije ni u vlastitoj zemlji ni u inostranstvu toliko djelovao koliko pozitivizam, kome je otac *Auguste C o m t e* (rođ. 1798 u Montpellieru, umro 1857 u Parizu). Južnjak je (Méridional) kao i utemeljitelj naturalizma Zola.

Claude-Henri comte de S a i n t-S i m o n (1760—1825) nastojao je da društvo reformira na osnovi gospodarskoj, obrtnoj *(Réorganisation de la société européenne* 1814) i religioznoj *(Nouveau Christianisme* 1825), a politiku da izgradi kao pozitivnu nauku. On je ishodište Comte-ove sociologije.

Pobijajući Cousinov spiritualizam, Comte prihvaća Saint-Simonovu misao o politici i na njoj osniva svoju sociologiju.

Saint-Simon uči, tako i Comte, da se ljudsko mišljenje razvija od teologije preko metafizike do pozitivne nauke. U praktičnom pak pogledu razvija se čovječanstvo od stepena ratovanja do stepena mirna rada.

Svakome stepenu razvoja mišljenja odgovara, prema Comteu, izvjestan politički sistem. Politički se režim, pored toga, ravna i prema odredenoj formi vlasništva i produkcije.

Sve ove zasade ima da dokaže historija, koju Comte želi da učini također pozitivnom naukom.

Sve su ove misli zajedničke i Saint-Simonu i Comte-u.

U životu se Comteovu mogu tačno da razlikuju dvije faze: 1) naučna *(Cours de philosophie positive* (1838—1842) i 2) mistička. U prvoj izgrađuje svoju filozofiju. Za temelj svoje teorije saznanja (noetike) uzima iskustvo (empiriju). »Možemo da spoznamo«, veli, »samo pojave i njihove međusobne odnošaje. Što je za pojavama ne možemo da spoznamo: isto je tako nemoguće spoznati prvobitne uzroke ni posljednje pojave«. Stoga isključuje svaku metafiziku i teologiju iz oblasti saznanja.

Stalne odnošaje među pojavama naziva zakonima.

Svrha je znanju predvidjeti razvitak. »Savoir pour prévoir« (Treba znati da se može predviđati), veli on. Ovo je bila deviza i Zolina naučnog romana u prvo vrijeme. Empiričko opažanje imade vrijednost služi li stvaranju zakona. Ovako se shvaća nauka na pozitivnom stepenu razvoja mišljenja.

Prema tome, imademo da razlikujemo tri stepena razvoja mišljenja. Prvi je teološki, koji tumači sve događaje u svijetu kao akt volje inteligentnih natprirodnih bića. Drugi je metafizički, koji stavlja mjesto božanskih voljnih akata izvjesne apstraktne pojave, sile, kao osnovicu pojava. Treći stepen, naučni, napušta sve ovo i polazi od proučavanja pojava.

12. U ovom se pregledu nećemo baviti daljnom naukom Comteovom, ni njegovom inače vanredno važnom klasifikacijom nauka, ni osnutkom sociologije kao nauke. Za književnu je historiju, čini mi se, od veće važnosti da se zabilježi drugi mistički, sentimentalni period njegova života, jer je u ovome pravcu Comte-ov misticizam izražaj vremena i nalazi paralelu u Renanovom učenju pedesetih godina i u Zolinom naturalizmu.

Comte se u ovom periodu svoga života dao na stvaranje nove religije na naučnoj osnovici. Zahtjevi srca potisnuše intelekat. Srce ima da primi naučne rezultate kao religiju, stvar gotovo nemoguća. Jezgra je njegove religije ljubav prema čovječanstvu. Comte-ova religija humaniteta je religija bez Boga i besmrtnosti duše. Psihološki bi joj temelj imala biti ljubav; socijalna baza bila bi joj napredak u ljudskome društvu; svrha napredak čovječanstva; a dogme naučne zasade. Kult bi joj se sastojao u sjećanju potomstva, u štovanju zaslužnih ljudi, naukâ i čovječanstva, a moralka joj se osniva na altruizmu.

13. Jedan od glavnih njegovih učenika jeste poznati leksikograf *Emile Littré* (1801—1881), inače po zvanju ljekar. Poput učitelja, polazi i on od klasifikacije nauka. Zahtijeva da se i moral i religija podvrgnu nauci. Na koncu se reducira njegov pozitivizam na negaciju metafizike i religije.

14. Treći pozitivista, Taine, nije u filozofiji tako originalan kao Comte. Od Comte-a zavisi tek toliko što u t. zv. duhovne nauke (»sciences morales = povijest, književnost, kritika) unosi metod prirodnih nauka. Inače njegov pozitivizam znači izgradnju Condillac-ovog, Spinozinog, Hegelova i osobito Millova učenja.

Bogatim stilom kojim je pisao raširio je pozitivističko mišljenje u publici više nego iko. Možda je to i uzrok što mu Lanson u svojoj književnoj historiji daje toliko mjesta, dok Comtea jedva i spominje, što ne držim ispravnim.

Kao filozof počinje spisom protiv Cousin-ova spiritualizma *(Les philosophes français du dix-neuvième siècle,* 1856), u kojem se oduševljeno izjavljuje za Comte-a i Littré-a.

Kako je već rečeno, njegov pozitivizam ima svoje uzore i u Millu *(Le positivisme anglais, études sur Stuart Mill* 1864). Mill mu je, poslije Hegela, najveći filozof.

Na glavno filozofska djelo *De l'intelligence* uložio je dvadeset godina života. I zaista djelo je vanredno važno, jer je postavilo francusku psihologiju na nove fiziološke temelje i riješilo je metafizike.

Od interesa je upozoriti na hronološku koincidenciju ovoga djela sa naturalizmom, iz čega se jasno vidi da se lijepa književnost paralelno razvija sa filozofijom. Baš kad je naturalizam bio u naponu snage, izlazi Taine-ova knjiga.

Ova knjiga ne opisuje, već tumači; nije deskriptivna nego eksplikativna. Ne opisuje psihološke pojave (fenomene), već im traži temelje. Traži elemente saznanja i nalazi ih u apstrakciji, jedinoj sposobnosti ljudskoj, po kojoj se čovječja inteligencija razlikuje od životinjske. Iz apstrakcije izviru sve ideje, dapače i ideja našega »ja«.

Glavna mu je zasada, koju tu dokazuje, misao da su psihološke činjenice, kao i sve ostale, ispoljavanje (manifestacija) mehaničkog zakona o čuvanju materije.

Ovo je djelo imalo u lijepoj književnosti i kod obrazovanog svijeta više uspjeha nego u samoj filozofiji. Upliv na književnost (beletristiku) je očevidan.

Već i sam metod, kojeg se Taine drži, ima paralela u savremenom francuskom romanu. Eksperimenat i opažanje sitnih činjenica proglasuje glavnom osnovom moderne nauke. Romanopisci se laćaju istog metoda. U svojim bilježnicama skupljaju različite vijesti, sudbene i medicinske, da ih kasnije upotrebe u svojim romanima. »Reportage« i »fait divers« je od važnosti za romanopisca: to je »document humain«, za koji je Taine dao uzor.

Od Taine-a potječe ne samo sabiranje »documents humains«, nego i naučna poza pisaca naturalističkoga kova. U predgovoru *De l'intelligence* kaže: »*Ce que les historiens font*

sur le passé, les grands romanciers et dramatistes le font sur le présent«.[1]) Držeći se ovoga načela, Zola piše raspravu »Le roman experimental«, a Bourget psihologiju savremenog društva.

Od Taine-a potječe, nadalje, i poimanje duševnih problema u savremenom romanu. Taine svodi ideje na predodžbe (image), a predodžbe na ćute (sensations). Sve pak psihološke činjenice reducira na fiziološke, uvjetovane molekularnim gibanjem centralnoga nervnoga sistema.

U lijepoj književnosti ova materijalistička nauka ističe se na taj način što se naglašava samo ćut (sensation) i nagon (instinct), a sve ostalo se proglasuje za spiritualizam, laž nedostojnu učena čovjeka.

Za svoje analize Taine rado upotrebljava abnormalne slučajeve: somnabulizam, hipnozu, halucinaciju, ludost.

I ova se tendencija očituje u romanu onoga doba. Romanopisci često uzimaju iznimne (ekscepcionalne) ljude za predmet romana. Nevrosa i patološki slučajevi davali su prečesto materiju ondašnjem romanu. Goncourt je dapače išao tako daleko da je sam počeo ispitivati svoj nervozitet, misleći time koristiti romanu i nauci.

15. Drugi koji je veoma mnogo doprinio popularizovanju naučnih misli jeste *Ernest Renan* (1823—1892), Bretonac, kao i Chateaubriand i Lamennais. Ali on važi više kao historiograf negoli kao filozof.

Izišavši iz seminara napisao je mnogo puta spominjano djelo *L'Avenir de la science* (1848). Nauka mu je tada zamjenila vjeru, koju je napustio. Kao Comte, govori tu o tome kako treba urediti čovječanstvo na naučnoj osnovi. (»organiser scientifiquement l'humanité«). I zaista, ovo mladenačko djelo Renanovo odaje učenika Comte-ova. Na mjesto romantičkoga spasa na osnovu vjere (»salut par la foi«), kako su ga propovijedali Chateaubriand i Lamennais, ima da stupi Comte-ov spas na osnovu nauke (»salut par la science«). O moći nauke tako je uvjeren da od nje sve očekuje: spas roda ljudskoga i rješenje problema bitka. Ovo je uvjerenje imalo na sebi zaista religiozan karakter. Nije čudo da je Brunetière postigao tako golem uspjeh sa *Banqueroute de la science*, kad se vidjelo da svega onoga što se očekivalo nauka ipak ne može da pruži. Tada se i lijepa književnost počela da odvraća od nauke i da traži u carstvu sanja svoje ideale.

Kako je već rečeno, u pogledu oduševljenja za nauke Renanu je Comte bio učitelj. Ovome se uplivu pridružuje Hegelov. I on uči, kao i Hegel, da apsolutnog bitka nema, nego da sve postaje.

[1]) »Ono što rade historičari u pogledu prošlosti, to veliki romanopisci i dramatičari čine u pogledu sadašnjosti.«

U njegovim se nazorima dade ipak konstatirati velik upliv vjerskoga odgoja. Sve ako je i odlučan determinista, očuvao je ipak veliko poštovanje za one koji mogu vjerovati. Kao historičar, vidjećemo kasnije, zanimao se je samo za religiozne probleme. Moderni nazor evolucionistički prenosi i na historiju religija. Pokazuje da ni u religioznm stvarima nema ništa apsolutno, nego da se sve razvija. Za nj sve su religije jednako dobre.

Pored religioznih pitanja zanimaju ga i moralna. Za bazu morala uzima mogućnost slobode izbora i odluke, dakle slobodu volje.

Mnogi su ga nazivali diletantom zbog toga što je gledao da sjedini oprečna stajališta, kao što su, s jedne strane, determinizam i sloboda volje u moralnim pitanjima, a s druge, pozitivizam i poštivanje vjere. Izgleda, kao da se igra s filozofskim nazorima. Ali to ne stoji. On je svoje nazore uzimao vrlo ozbiljno. Do ovih je na oko protivnih nazora došao historizmom. Historijski ga je razvoj naučio poštivati vjeru.

U sebi je sjedinjavao dvije crte francuskoga duhovnoga razvoja 19 vijeka: oduševljenje za nauku (»goût scientifique), 2) romantičko oduševljenje za prošlost (goût romantique du passé«), pa je u svojoj osobi zadržao ono što je na prvi pogled nemogućno: pobožnost bez vjere. Sam reče za sebe: »Ma vie est toujours gouvernée par une foi que je n'ai plus« (Mojim životom upravlja uvijek vjera koje nemam).

Od Taine-a se bitno razlikuje ovaj idealistički pozitivista. (Nazovimo ga tako). Taine je sistematičar, Renan nije. Renan je više umjetnička priroda negoli čisto naučna. Filozofskoga sistema nije stvorio.

Karakteristično je da je svoje filozofske misli izrazio u dijaloškoj, dramatskoj formi *(Dialogues philosophiquės* 1876, *Drames philosophiques: Caliban, l'Eau de Jouvence, le Prêtre de Némi, l'Abesse de Jouarre* 1878—1896).

Lanson ispravno naglasuje da je Renanov upliv na lijepu književnost neodreden. Ipak ističe tri tačke gdje je taj upliv očit:

1) Od njega potječe sveopća radoznalost u 19 vijeku za religiozna pitanja i smisao za psihološke analize svetosti i pobožnosti. Ovo smo mogli konstatirati i kod samoga Zole. *Le Rêve* je naturalistička analiza egzaltirane vjere, *Rome* opet raspravlja o modernome katolicizmu.

2) Lanson kaže da zahtijevanje morala u umjetničkome djelu potječe od njega.

3) Nitko od njega nije bolje učio kako treba ljubiti čovjeka i težiti za istinom i dobrotom i onda kada nam to nije ugodno.

Od ovih će tačaka prva biti najpouzdanija.

16. Ovo su glavni prestavnici pozitivističkog pravca u filozofiji. Ovaj je pokret imao za posljedicu da su se od čiste filozofije otcijepile psihologija i sociologija kao posebne nauke. Ribotu je na pr. psihologija istotako neovisna o metafizici kao i fizika. Ove discipline ne idu više u okvir književnog pregleda kao što je naš.

17. O moralnim pitanjima, koja su uvijek zauzimala odlično mjesto u francuskoj književnosti, nije od potrebe ovdje zasebno govoriti, jer je to već učinjeno.

Jedna od karakteristika književnosti ovoga vijeka jeste baš to što ova pitanja prodiru u roman i u dramu, dapače i u poeziju. Prije su ih obrađivali poneki autori, kao Montaigne, Larochefoucauld, Pascal, Saint-Simon u zasebnoj književnoj vrsti, u tzv. didaktičnoj književnosti. Sada je to zahvatilo gotovo cijelu književnost, naročito roman i dramu, koje postaju odjedared tribine za razna pitanja.

Ovaj razvitak stoji u vezi sa općim miješanjem književnih vrsta već od doba romantike.

Osobito rado zalaze u književnu kritiku, kako smo vidjeli. Caro prelazi od filozofije kritici i u obim oblastima bavi se samo moralnim pitanjima. Brunetière i Faguet prelaze opet od književne kritike moralnoj i socijalnoj filozofiji.

Ovu fluktuaciju opažamo i u drami. Kako je već gore rečeno, Dumas fils pokazao je najbolje kako u nju zalaze moralne teze. Neće biti zgorega da na ovome mjestu spomenemo njegove vlastite riječi o pozornici: »Nous sommes donc perdus et, je le répète et l'affirme, ce grand art va s'effiloquer en oripeaux, paillons et fanfréluches, il va devenir la propriété des saltimbanques et le plaisir grossier de la populace, si nous ne nous hâtons pas de le mettre à la hauteur des grandes réformes sociales et des grandes espérances de l'âme«.[1])

18. Oko 1750 Voltaire je nazvao 18 vijek vijekom prirodnih nauka. Ni 19 ne bi se mogao drugačije nazvati. Iste je godine slavio Diderot indukciju i eksperimenat kao najjače oružje nauka; ali istom u 19 vijeku prodro je eksperimenat iz laboratorija kemičara u biologiju.

Claude Bernard (1813—1878) čini epohu sa svojom *Introduction à la médecine expérimentale.* (1865). Ova je knjiga u svoje vrijeme neobično uzbudila intelektualce. Svi su čekali s velikim uzbuđenjem na rezultate eksperimentalne fiziologije i psihologije. Razni patološki abnormiteti, ludaci, nasljeđem

[1]) »Mi smo dakle izgubljeni, i ova velika umjetnost (= dramska), opetovano tvrdim, raspašće se kao otrcane haljine, kriv biser i nakit bez vrijednosti, postane li vlasništvo pelivana i gruba zabava mase i ne stavimo li je što prije na visinu velike društvene reforme i velike nade duše.«

oterećeni (hereditarci) i sušičavi stojahu u središtu naučnog promatranja.

Romanopisci, glavni reprezentanti intelektualaca, vulgarizirali su ovo opće raspoloženje prema fiziologiji. Oduševljenje za eksperimenat, koji traži Claude Bernard za proučavanje fizičko-hemijskih procesa na polju fiziologije, zahvatilo je, kako smo vidjeli, i Zolu. I njegov roman, po vlastitim njegovim riječima, imao je da bude takova studija. Teorija nasljeđa (hereditacija) daje mu glavni motiv. Zola se i poziva na Bernarda.

Ovako očitih veza između romana i nauka ne susrećemo ni prije ni poslije naturalizma, kao ovog puta.

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći pregled: *Cahen Albert:* Ecrivains et orateurs religieux. Philosophes. (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Daje pregled za prvu polovinu 19 vijeka). *Cresson André:* Les Courants de la pensée philosophique française. 2 vols. *Parodi D.:* La Philosophie française contemporaine. 1919. *Thamin Raymond:* Philosophes, moralistes, écrivains et orateurs religieux. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Daje pregled za drugu polovinu 19 vijeka). *Hess Gerhard:* Franzosische Philosophie der Gegenwart. Junker & Dünnhaupt 1933.

b) O Cousinu: *Simon Jules:* — —. GEF.

c) O Comte-u: *Lévy-Brühl Lucien:* La philosophie d'— —. 1900.

d) O Taine-u v. bibliografiju na str.... á

e) O Bergsonu: *D'Amato F.:* Il pensiero di —. Città di Castello 1921. *Chevalier:* — —. 1928. *Le Roy:* Une philosophie nouvelle, — —. 1912. *Maritain:* La philosophie bergsonienne 1913. *Thibaudet:* Le bergsonisme. 2 vols. 1924.

GLAVA TREĆA

HISTORIOGRAFIJA

1. Klasičko je doba francuske književnosti bilo vrlo siromašno na polju historiografije. Mezeray i Velly, historičari onoga doba na glasu, danas su bez ikakve vrijednosti. 18 je vijek kušao i u ovoj oblasti da stvori nešto nova. Ali je filozofija ovladala ovdje kao i u ostalim granama, tako da se nije moglo doći do objektivnoga promatranja događaja.

Montesquieu piše, na primjer, *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* (1734) sasvim u duhu izvjesne filozofske doktrine, ne kao naučno, objektivno djelo u današnjem smislu. Kako već naslov kaže, ne crta razvoj događaja u povijesti, nego istražuje uzroke propasti rimske imperije. Traži dakle neku doktrinu. Što je u ovom djelu samo nabacio, to je u *Esprits des lois* (1778) razvio u potpuni doktrinarni sistem. Izrazio je tu misao veoma važnu i za duhove u 19 vijeku. Od nje polazi i sam Hippolyte Taine. Razvoj jednoga naroda, veli u tom djelu, osobito pak njegove institucije, zakoni i t. d., ovise o kakvoći tla, od klime, religije i karaktera njegova, dakle od onih faktora koje je Taine u svoj sistem unio pod imenom sredine (»milieu«) i »race«, čemu je dodao, kao treći faktor, vremenski momenat, za koji 18 vijek, kao doba nehistoričko, nije imao smisla, jer nije uopće imao smisla za historijski razvoj.

I *Voltaire* je u svojim historijskim djelima prije svega filozof. Njegov *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (1756) i *Siècle de Louis XIV* su doduše historijska djela, ali sa dosta malo smisla za prošlost, jer sam kaže da povijest prvih vijekova modernoga doba »ne mérite pas plus d'être écrite que celle des ours et des loups.«[1]) Moderni historičar ovako ne govori. Osim toga prevladava u njima antireligiozna tendencija.

Čudnovato je da klasičko doba (17 vijek) nije dalo nikakve narodne francuske povijesti. Još 1827, dakle u doba romantike, pita se Augustin Thierry: »Existe-t-il une histoire

[1]) »Ne zaslužuju da se piše o njoj više nego li o historiji medvjeda ili vukova.«

de France qui reproduise avec fidélité les idées, les sentiments des hommes qui ont transmis le nom que nous portons et dont la destinée a préparée la notre?«[1])

Povijest Francuske (naroda i države) daće istom romantika.

Početak 19 vijeka ne pruža ni u ovoj književnoj vrsti (genre littéraire) ništa. Marchangy, historičar koji je pisao u početku 19 vijeka, nije važan ni za opću ni za francusku historiografiju. Stoji doduše pod uplivom Chateaubriand-a, ali događaje shvaća suviše pjesnički, uostalom kao i njegov uzor. Već sam naslov njegove povijesti takve je prirode. *La Gaule poétique ou l'histoire de France considérée dans ses rapports avec la poésie, l'éloquence et les beaux arts* (1813). Za kraljevanje Franje I i Henrika IV kaže da bi se o njima mogla napraviti »un nouveau genre d'épopée héroïque, facétieuse et familière« (nova književna vrsta herojske, humorističke i porodične epopeje), dok bi se iz povijesti Chlodwigovih nasljednika dala stvoriti »la cantate, l'hymne, le dithyrambe, l'ode, l'héroïde trouveraient le sujet inspirateur« (kantata, himna, ditiramb, oda, heroida mogle bi se tu inspirisati). Ovo sve nije povijest nego književni sujet.

2. Pravu francusku historiografiju stvara romantika. Nju ide zasluga što je stvorila smisao (»goût«) za prošlost, osobito za ono što je u prošlosti slikovito (»pittoresque«) kao i za prošli način života (»moeurs«).

Romantička historiografija nema za sve prošle događaje jednak interes. Nju najviše zanima specijalno francuska povijest, a od ove naročito francuska revolucija i razna franačka i anglosaksonska osvajanja.

Romantička historiografija ima i svoju posebnu maniru prikazivanja. Umjetnošću prikazivanja ona hoće da prošlost živo i jasno obnovi ili evocira. Ona ide za tim, da dade, kako se običava reći »ressurection intégrale, complète du passé«, da prošlost uskrisi pred očima u potpunosti. Nju de Crosals zove školom imaginacije, a još zgodnije Pellissier, »école pittoresque«.

Romantičkom je historizmu otac Chateaubriand sa svojim *Les Martyrs*, kako smo već vidjeli. Ovo je djelo djelovalo veoma snažno i na maštu (imaginaciju) *Augustina Thierry-a*, koji sam kaže u predgovoru svoga djela *Récits des temps mérovingiens* (1840): »L'impression que fit sur moi le chant de guerre des Franks (tj. odsječak u spomenutom djelu Chateaubriandovu) eut quelque chose d'électrique. Je quittai la place où j'étais assis, et marchant d'un bout à l'autre de la

[1]) »Postoji li danas takva povijest Francuske koja bi vjerno reprodukovala ideje i osjećaje ljudi što nam predadoše ime koje nosimo i kojih je sudbina pripravila našu?«

salle, je répétai à haute voix et en faisant sonner mes pas sur le pavé: Pharamond! Pharamond! nous avons combattu avec l'épé..... Ce moment d'enthousiasme fut peut-être décisif pour ma vocation à venir«.[1])

Kako je ovo mjesto pisano u vrijeme kad je Chateaubriand bio vrlo popularan, nije isključeno da je Thierry ovo napisao da mu polaska. Budući da u njegovoj povijesti igra veliku ulogu slikovitost (»pittoresque«), ispravnije je ako i za Thierry-a ustvrdimo da je bio pod uplivom Waltera Scotta, kome se uostalom također divio.

3. Tendencija romantičara da uskrise ili evociraju prošlost i da nađu u njoj slikovitost (»pittoresque«), bila je korisna za nauku. Dala je povoda izdavanja historijskih spomenika svake ruke, raznih »journaux, mémoires itd., čime su se bavili Petitot, Monmerqué, Guizot, Buchon, Michaud, Poujoulat itd.

U prvom momentu kad je zavladalo opće romantičko oduševljenje za prošlost, o historijskoj se kritici nije moglo ni sanjati. Thierry-u je povijest nauka i umjetnost u isto doba. »Toute composition historique, kaže, est un travail d'art autant que d'érudition: le soin de la forme et du style n'y est pas moins nécesaire que la recherche et la critique des faits«.[2]) Isto kaže i Barante: »La parenté de l'histoire avec la poésie vient de ce qu'elle s'adressent toutes les deux à l'imagination«.[3] Za Micheleta veli opet Taine da je »un poète de la grande espèce« (pjesnik velikog ranga), a njegovo djelo naziva »l'épopée lyrique de la France« (lirska epopeja Francuske). Čim više prodire učenost (érudition) u povijest, tim više otpadaju dosjetke (anekdote) i slikovitost (pittoresque) iz historijskih spomenika. Počinje se razlikovati legenda od činjenica (»faits«). Ali tim manje postaje povijest privlačiva za književnike i veliku publiku.

Za romantičare bila je povijest velika zbirka raznih sukoba (konflikata), drama i epopeja, slika i lokalnog kolorita »couleur locale«. Za naučnog historika, koji ne ide za pjesničkim utiskom ni za uskrisavanjem prošlih misterija, ona postaje predmet hladnoga proučavanja. S pravom se Seignobos pita: »Ainsi privé par la critique de presque tous les matériaux dramatiques ou pittoresques, comment historien pourrait-il encore faire l'oeuvre d'artiste? Quels moyens lui restent-ils de manifester sa personnalité? Quelles qualités peut-il déployer? L'ordre, la clarté, la précision, la correction, la concision? Ce sont les qualités d'un bon traité de sciences naturelles ou de chimie: elles ne sufissent pas pour faire un écrivain célèbre: l'exemple de Fustel de Coulanges (vidi poslije) est là pour le prouver«.[1])

[1]) Ratno pjevanje Franaka ulektrizovalo me. Ostavih mjesto na kotovao, uz zvonki korak po pločniku: Faromund, Faramund, mi smo se borili mačem u ruci... Ovaj čas oduševljenja bio je možda odlučan za moj budući poziv.«

[2]) »Svaki historijski sastav je isto toliko umjetnički rad koliko i naučni: za nj je potrebna briga o obliku i stilu isto tako kao i istraživanje i kritika činjenica.«

[3]) »Srodstvo između povijesti i pjesništva dolazi odatle što se obje grane obraćaju maštи.«

Ova učena (erudiciona) tendencija koja je ubila interes što je romantika imala za ovu književnu vrstu (genre) napokon sasvijem izbacuje historiografiju iz književnosti, baš onako kako se još u povijesti književnosti 18 vijeka prirodopisca Buffona zbog stila i umjetničkog prikazivanja meće u književnost, a danas više nitko ni ne pomišlja na to da zoologe metne među književnike.

Sa romantičkom se historiografijom dogodilo isto ono što i sa književnom kritikom u zadnjoj četvrti 19 vijeka. Naučna se historija književnosti odvaja od kritike savremenih djela, koja se sve više i više žurnalizira.

5. Preporod (renesansa) francuskog historizma (ili historijskih studija u Francuskoj) usko je vezana sa romantičkom ljubavlju za kolorit (»couleur locale«), ova opet uz Chateaubrianda i Waltera Scotta. Osim ovih moralnih faktora ima i drugih, zacijelo mnogo jačih. Među njima je utjecaj francuske revolucije na duhove.

Revolucija je u Francuzima neobično pobudila patriotski osjećaj. Patriotizam je bio velik faktor kod historičara prve polovine 19 vijeka. Osjećamo ga kod Thierry-a, Micheleta, Guizota, a osobito kod Thiersa i Henri Martina. Evo, kako se, na primjer, Michelet teško rastaje sa poviješću Francuske, koju je započeo pisati iz patriotske ljubavi: »Chère France, avec qui j'ai vécu, et que je quitte à si grand regret!... S'il a fallu, pour retrouver ta vie, qu'un homme se donnât, passât et repassât tant de fois le fleuve des morts, il s'en console de te remercier encore. Et son plus grand chagrin c'est qu'il faut te quitter ici«.[2])

Istom Taine govori drugačije, pišući *Les origines de la France contemporaine:* »J'ai écrit comme si j'avais eu pour

[1]) »Kad kritika liši historičara sve dramatske i slikovite građe, kako bi mogao da stvori umjetničko djelo? Koje mu sredstvo još ostaje da pokaže svoju ličnost? Kakva svojstva može još da razvije? Zar red, jasnoća, tačnost, ispravnost i zbijenost? Ta to su svojstva dobre rasprave iz prirodnih nauka ili hemije, koja ne mogu da učine spisatelja slavnim. Primjer Fustelov to dokazuje.«

[2]) »S tobom sam, mila moja Francuska, živio i tebe tako teško ostavljam!... Kad je trebalo da se čovjek žrtvuje i da prođe toliko puta preko rijeka mrtvih, samo da pronađe tvoj život, on se tješi, zahvaljujući ti još. Njemu je najveća bol kad te mora ostaviti.«

sujet les révolutions de Florence ou d'Athènes«.[1]) Ali to je bilo u vrijeme kad pozitivistička neosjećajnost (impassibilité) prodire u historiju isto onako kako u književnost.

Možemo s pravom uzeti da je u vrijeme kad je osjećaj bio jedan od glavnih pokretača, a to je bilo u vrijeme romantike, od revolucije probuđeni francuski patriotizam bio glavni faktor historizma. Vidi se to i odatle što romantički historičari obrađuju mahom samo domaće teme, cjelokupnu francusku historiju, specijalno pak samo revoluciju, dok glavni reprezentanti naučne povijesti Renan i Fustel de Coulanges, uzimaju vanjske internacionalne predmete (sujets), prvi povijest judaizma, a drugi grčki i rimski svijet.

6. Renesansi historizma u doba romantike dale su povoda i stranačke borbe protiv restauracije. Liberalci, braniči narodnog suvereniteta i supremacije buržoazije, nastojali su da opravdaju poviješću svoje aspiracije i prava za koja su se borili. Klicu nove liberalne države vidjeli su u prošlosti, čak u vremenima feudalizma i invazije barbara.

Skoro svi francuski historičari u prvoj polovini 19 vijeka bili su ljudi od politike. Guizot je bio ministar, a Thiers pretsjednik republike. Svima je zajednička politička inspiracija. Barante i Michaud su jedini koji se nijesu miješali u politiku. Augustin Thierry baca se na historiju nakon političkih polemika i nakon što je pristao uz Saint-Simonove socijalne reforme. Politička borba i obrana narodnih prava zaokuplja cijeloga Micheleta. Guizot je kao historičar i političar jednako odlučan pristaša buržoazije. Ponosio se time što je »né bourgeois et protestant« (rođen kao buržuj i protestant). Svojim historijskim djelima hoće da prikaže kako je treći stalež (tiers Etat) došao do političke vlasti i kako je uopće došlo do političkih sloboda. I Mignet, uza sve što je kao liberalac bio rezerviran, tražio je često u prošlosti razloge za svoje držanje u sadašnjosti. Henri Martin je političar u toliko što je bio uvjeren republikanac i što se zanosio za više poslanje Francuske.

I kod Hrvata mogla bi se naći paralela za vezu političkih borbi sa razvitkom povijesti. Obrana narodnih prava protiv mađarskoga presizanja, isticanje državnog prava, donekle i primjer Mađara, dali su moćnu pobudu razvitku hrvatskoga historizma. I naši su historičari bili i dijelom jesu još i danas političari, kod nas Rački, a kod Srba Novaković.

7. Historija u ovome vijeku počinje se razvijati u dvije struje, slabo odijeljene jedna od druge.

Jedna nadovezuje na filozofsku historiografiju 18 vijeka, a druga stoji u uskoj vezi sa razvitkom lijepe književnosti.

[1]) »Ja sam pisao ovo djelo onako hladno, kao da sam imao za predmet florentinske ili atenske revolucije.«

Prva traži u historijskom razvitku jednu filozofsku misao. Ovamo idu Guizot, Mignet, Tocqueville, a u drugoj poli vijeka Taine.

Druga struja nastoji stilom i lijepim slikama obnoviti prošlost. Ovamo idu i Thierry i Michelet. Na ovu se struju prislanja i Barante kao čisto deskriptivni historičar.

8. Pogledajmo potanje glavne pretstavnike fr. historiografije ovih dviju škola, i to najprije filozofske.

François-Pierre-Guillaume Guizot (1787—1874), odgojen kao protestant u Genève, bio je pristaša Cousin-ove filozofije. Kao Cousin, bio je i on profesor povijesti na Sorbonni, sve dok nije postao ministar (prvi put 1830, a drugi 1840 do 1848). Kao historičara najviše ga zanimaju politički događaji. Ideal mu je jako, legitimno kraljevstvo, koje ne prisvaja sebi odveć velikih prava prema narodnim pretstavnicima, jak građanski stalež koji vlada, i kršćanstvo, koje jednako i s ljubavlju spaja kraljevstvo i građanski stalež. Prema tome, neprijatelj je tiranije i odveć velike demokratije.

Ove tri komponente svoga ideala vidi u povijesti civilizacije i crta ih u svojim historijskim djelima (*Histoire générale de la civilisation en Europe* 1828, i *Histoire générale de la civilisation en France* 1830). Oba djela sačinjavaju *Cours d'histoire moderne* (1828—1830).

Régime koji je nastupio 1830 godine drži krunom i naravnim razvitkom francuske povijesti.

Povijest engleske revolucije zanima ga samo toliko što u njoj vidi pobjedu građanske misli (*Histoire de la révolution d'Angleterre* 1827—8).

Historičari romantičkog perioda dosta se često bave engleskom poviješću. Guizot, Villemain i Thierry meću je u isti red sa francuskom. Ovo ima zacijelo svoj razlog u političkom karakteru njenom. U engleskoj se povijesti, naime, najbolje vidi kako se ostvaraju političke slobode. Kako je prva pola 19 vijeka u Francuskoj ispunjena gotovo isključivo borbama za političku slobodu, nije čudo što politički interes pobuđuje historičare na to da se bave engleskom poviješću.

Od romantičkih se historičara Guizot odvaja u toliko što nije nikakav slikar. On je kao historičar u prvome redu mislilac. Istom u svojim *Mémoires* (1856—68) pokazuje veću stilističku gipkost.

9. U Guizotovu historičku školu ide *François-Alexis-Auguste Mignet* (1796—1884). Od historičkih događaja zanimaju ga reformacija i revolucija. Pojedine faze revolucije drži neminovnim, nužnim, neizbježivim događajima u razvitku Francuske i sravnjuje ih sa prirodnim procesima kojih ljudska volja ne može skrenuti s njihova puta. On je u neku ruku historijski determinista. Chateaubriand mu stoga predbacuje da je njegov historijski nazor fatalistički. Istina je pak

to da je odlučni protivnik heroičkoga shvaćanja u povijesti i ograničuje se na prikazivanje sila koje pokreću mase. Glavno njegovo djelo *Histoire de la révolution française* (1824). prevedeno je na sve evropske jezike.

10. I grof *Alexis de Tocqueville* bavi se revolucijom, koju shvaća u glavnom kao Taine. Od ovoga je objektivniji. Problem moderne demokracije promatra kao aristokrat, kao legitimista i kršćanin.

Pošao je u Ameriku da, po nalogu svoje vlade, prouči zatvore. Više od kriminalističkih ustanovao zanimao ga amerikanski način života (»moeurs«) i demokratske uredbe. Plod ovih studija na licu mjesta bio je *La démocratie en Amérique* (1835—1874), djelo jake filozofske sadržine. Dijeli se na dva dijela. U prvom proučava amerikanske demokratske uredbe i njihovo postanje, a u drugom izlaže upliv što ga čine na stvaranje (formiranje) amerikanskoga duha (mentaliteta ili intelektualnosti).

Nakon studija amerikanske demokratije daje se na proučavanje francuske, što, na žalost, nije mogao dovršiti. Od ovih je studija izašao samo *L'ancien Régime et la Révolution* (1856), gdje je ocrtao polagani razvitak demokratskih ideja u 18 vijeku. Nije mu bilo suđeno ni da započne proučavati samu revoluciju i moderno društvo koje je iz nje proizašlo. Ovo će Taine-u donekle poći za rukom, ali ni njemu posve. Zbog toga pravo mi ne znamo u svim detaljima kako se ovaj legitimist drži prema revoluciji. Sigurno je samo to da ju nije smatrao nenadanim zlom, eksplozijom, nesrećom, koju treba proklinjati, nego događajem koji je bio pripravljen historijskim razvitkom, i zbog toga neminovan.

11. Naprama Guizotovoj filozofijskoj školi stoji historijska škola mašte (école d'imagination, école pittoresque). Prva traži u historiji misli i nadovezuje na filozofsku historiju 18 vijeka, a druga, koja je pendant romantike u historiji, ide zatim da poda što zanimiviju sliku prošlosti, da je evocira, kako se već i kod nas veli. Ova škola imade dva glavna predstavnika u Thierryu i Micheletu.

Augustin Thierry (1795—1856) oduševljavao se za Waltera Scotta i Chateaubrianda, kako je već rečeno. Oni kumuju njegovom načinu pisanja historije. Sam najbolje karakteriše svoje romantičko raspoloženje prema prošlosti u ovim retcima: »Toutes les fois qu'un personnage ou un événement me présentait un peu de vie ou de couleur locale, je ressentais une émotion involontaire«. (Kadgod mi je koje lice ili koji događaj pokazivao malo života ili lokalnog kolorita, nehotice sam bio uzbuđen).

U početku svoje spisateljske karijere pristaje uz Saint-Simona, kasnije prijateljuje sa Comte-om. Kao historičar ima velike pretenzije u romantičkom smislu. Hoće da nade glavni

zakon razvitka naroda. Taj vidi u osvojenju i pokorenju, u tome da jedna rasa nadvlada drugu. Sva su njegova djela pisana za to da dokažu ovu misao (*Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* 1826, *Récits des temps mérovingiens* 1840, *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers-Etat* 1853).

U engleskoj i francuskoj povijesti vidi vječiti konflikt izmedu germanskih osvajača i keltskih pobijeđenika. Posljedice germanskih osvajanja vidi dapače i u prilikama svoga vremena. Revoluciju smatra probuđenjem pobijeđenoga Kelta, dok su mu plemići pretstavnici pobjednika Germana. Mir će u Francuskoj biti mogućan, veli, samo onda kada uspije potpuno izbrisati tragove germanskog osvojenja, t. j., kad se bude moglo posvema zbaciti plemiće. Godine 1879 i 1830 su mu samo osvete (»revanche«) za franačko osvajanje.

Kako se vidi, ovo je u neku ruku rasistička doktrina u historiografiji. Kad kod Thierry-a ne bi bila jača slikovitost od rasizma, spadao bi u filozofsku historiografsku školu.

Ali po svojem metodu on nije čisti doktrinarac. U djelima kao što su *Histoire de la conquête d'Angleterre* i *Récits des temps mérovingiens* zašao je i u dokumente, u stare kronike i legende i kritikovao ih. Marljivo je iz njih vadio i najsitnije detalje, kadikad bez nužne kritike. Odviše često im je vjerovao.

Thierry spaja naučnu ljubav prema dokumentima sa svojom rasnom teorijom u namjeri da rehabilitira srednju klasu, buržuaziju, koja mu je zastupnica pobijeđenih Kelta. Ona pretstavlja »ces serfs, ces tributaires, ces bourgeois que des conquérants dévoraient à merci« (one robove što plaćaju porez, one građane koje proždirahu osvajači bez otpora).

Dokumentima se tako intenzivno bavio da je od toga i oslijepio. U idejnom je pogledu ovo bavljenje dobro djelovalo. Pri koncu je naime ipak uvidio neodrživost svoje rasne teorije u historiji. Kasnije su je drugi, kao Gobineau, Chamberlain, opet uskrisili; a uskrisuje se opet i u naše dane na raznim tačkama Evrope.

12. Dok su Guizot i Thierry bili pretstavnici buržuazije, bio je prijatelj sitnog naroda i demokrat sa jakom antiklerikalnom tendencijom (*Des Jésuites* 1843, napisano u zajednici sa Quinetom) *Jules Michelet* (1788—1874), koji i sam potječe iz vrlo siromašne porodice.

Kao sin štampara kojega su ruinirali prvi konsulat i carstvo, u mladosti poznavao je samo mizeriju. Zbog toga je žučljive naravi i razdražljive senzibilnosti, koja se odrazuje i u historijskim djelima mu. *Histoire de la révolution française* (1847—1853), jedno od glavnih djela njegovih, upravo kipi od mržnje na kraljevstvo i svećenstvo.

Istini za volju treba istaći da je religiozno raspoložen, protivnik je crkve, a ne vjere. To se vidi već odatle što u prvu njegovu lektiru pored Virgila, ide i Imitation de Jésus-Christ.

Virgil mu je otkrio melanholiju života, a Imitation Boga. Glavni mu je učitelj Italijan Vico, od koga prihvaća nauku da se u povijesti jasno vidi kako sloboda neprestano napreduje i zauzima sve veći opseg.

Od Thierrya, koji je kao vrela upotrebljavao većinom štampane kronike i pisce raznih memoira, razlikuje se bitno po tome što prekapa listine po arhivima, a ne zazire ni od umjetničkih ni književnih djela da ih upotrebi kao historijsku dokumentaciju.

Od 1831 bio je naizmjence profesor na Sorbonni i na Ecole normale, direktor Narodnog arhiva (1838), gdje je neumorno istraživao sa velikim zadovoljstvom. »Lorsque j'entrai, veli, pour la première fois dans ces catacombes des manuscrits, dans cette nécropole des monuments nationaux, j'aurai dit volentiers comme cet Allemand entrant au monastère de Saint-Vannes: Voici l'habitation que j'ai choisie et mon repos aux siècles des siècles«. (Kad sam ušao prvi put u ove katakombe rukopisa, u ovo grobište spomenika narodnih, rado bih bio rekao kao onaj Nijemac koji je ušao u samostan St. Vannes: »Evo stana koji sam odabrao i mog vječnog pokoja).

Prije ulaska u arhiv izdao je *Introduction à l'histoire universelle* i *République romaine* (1831), djela koja je zamislio kao predgovor francuskoj povijesti.

Od 1833 do 1867 izdaje u 24 sveske *Histoire de France*. Ovo se djelo rodilo usred revolucije 1830, koja se veoma dojmila njegove pučke duše. Srednji je vijek obradio (1833 do 1843) na osnovi vrela, koje je sam pokupio. U doba obrade ovoga djela oduševljavao se, poput ostalih romantičara, za srednji vijek, za kraljevstvo, crkvu i lensko plemstvo. Nakon što je, u zajednici sa Quinetom, napisao knjigu o Jezuitima (1843) i nastavljajući pisati povijest od 16 vijeka dalje, postao je potpun demokrat: Zamrzio je kraljeve i svećenike, a idol mu je postao narod. S ovoga je stajališta sudio historijskim veličinama. U ovo doba naliči Hugo-u.

Michelet zabacuje Thierry-jev pojam rase kao neuništivu historijsku jedinicu (»entité irréductible«) i njegovo mišljenje da se čak i nakon vijekova mogu raspoznati tragovi nekadašnjega odnošaja između pobjednika i pobijedenih. On se radije drži Vicove nauke da se čovječanstvo neprestano obnavlja i nanovo stvara.

Za primitivna vremena dozvoljava i Michelet da u njima djeluje rasa, ali što smo dalje od primitivnoga stanja, to je upliv rase slabiji. Sve kad bi i taj upliv bio očigledan, historičaru je u prvom redu do toga da uskrisi pred našim očima prošli život (ressurection de la vie intégrale).

Ali Micheletu nije dosta da, kao Barante, bude jednostavan stvaralac slika (»imagier«). On pretendira i na naučnu kvalifikaciju. Hoće da naučno dokaže kako su mase onaj elemenat koji pokreće revolucije.

Njegovo prikazivanje trpi od prevelikog osjećaja i ljubavi za pojedine faktore historije. Po volji pretjerava karakteristične crte i uzroke. Subjektivnost je u njegovoj historiji jaka i on ni ne nastoji da je obuzda.

Kao prikazivalac vanredan je. Daje prekrasne, dramatski žive slike, koje su na žalost samo na oko vjerne, u stvari prikazuju ono što Micheleta privlači. Moglo bi se gotovo reći da kod prikazivanja prošlosti misli uvijek na sebe.

Romantičko naziranje na prošlost karakterišu ove njegove riječi: »Je remplissais ces tombeaux de mon imagination, je sentais ces morts à travers les marbres et ce n'était pas sans terreur que j'entrais sous les voûtes où dormaient Dagobert, Chilperic et Frédégonde«.[1]) Romantički se »moi« javlja dakle u punoj mjeri kod njega. Lanson s pravom kaže da je njegova historija »un chef d'oeuvre romantique« (romantičko remek-djelo). Taine je također slično rekao: »Peut-être dans cinquante ans quand on voudra définir l'histoire de Michelet, on dira qu'elle a été l'épopée lyrique de la France.«[2]) Onaj njegov dio francuske povijesti koji obrađuje period od renesanse do Ljudevita XIV (pisan od 1855—1867) nazvaše zbog prevelike subjektivnosti zabavnim putovanjem.

Osim ljubavi za prošlost, njim ovladava i silna ljubav za prirodu. U svojoj historiji crta ne samo osobe nego i krajeve gdje se odigraše događaji. Postavlja povijest na geografsku podlogu.

Da se vidi kako je ozbiljno shvaćao ovaj način prikazivanja, treba istaknuti da je, htijući pisati rimsku povijest, išao u Italiju samo zato da dobije utisak kraja (paysage) i klime. »Telle la patrie, tel l'homme« (kakva je domovina, takav je i čovjek), njegovo je načelo.

Od važnosti je da se spomene još i ovo. Kad su ga nakon državnoga udara godine 1851 izbacili iz Collège de France i iz dragoga mu arhiva, jer nije htio priseći na novi ustav, počeo je redom obilaziti okolicu Pariza, Nantesa i Genove da uživa u prirodi. Piše tada prirodopisne i geografske stvarčice, u kojima se miješa lirizam sa poviješću i naukom *(L'oiseau* 1856, *L'insecte, La Mer* 1861, *La montagne* 1868).

Pored ovih djela, pisao je i djela odgojne sadržine, o porodici, djetetu i ženi, zatim razne političke i crkvene bojovne brošure.

---

[1]) »Ispunjavao bih ove grobove svojom maštom. Čutio bih mrtve kroz ove mramorne stijene. I samo obuzet užasom ulazio bih pod ove svodove gdje počivahu Dagobert, Hilperih i Fredegunda.«

[2]) Za pedeset godina možda, kad će se ocjenjivati Micheletova historija, reći će se da je to bila lirska epopeja Francuske.«

13. Dok se kod Thierrya i Micheleta ipak još vidi dosta dokrinarizma u shvaćanju historijskih događaja, čisti je deskriptivista *Aimable-Guillaume-Prosper Brugière baron de Barante* (1783—1866), poznat inače i kao prevodilac Schillerovih drama. On se ne brine za suštinu historijskog razvitka, što on znači, kao ovi što ih navedosmo, već poput Waltera Scotta, razvija slike iz prošlosti. Évoquer les images de la société passée (dočarati slike iz društva prošlosti), njegova je deviza. Nazvaše ga zbog toga s pravom dočaravalac ili maštalac (imagier). Da historijsko prikazivanje bude življe, uvodi u svoju povijest i dialoge.

Za pohvalu valja mu reći da je posve nepartajičan. Povijest svodi na pusto pripovjedanje, na ono što se kaže scribitur ad narrandum. Sam kaže u predgovoru za svoje glavno djelo *(Histoire de ducs de Bourgogne de la maison de Valois* (1821—1824) da mu je pred očima lebdio ideal Waltera Scotta. Historijski metod dolazi kod njega u toliko do izražaja što osobe karakteriše po vrelima.

Zanima ga i pitanje zašto 18 vijek nije poznavao historiografije. U *Tableau de la littérature française au 18 siècle* (1809) nalazi toj činjenici uzrok u tome što je 16 vijek prekinuo svaku vezu sa narodnom prošlosti. Istom romantika uspostavlja ovu vezu. Ona zbog toga donosi i historiografiju. On je upravo utvrdio činjenicu da romantika svagdje gdje se pojavljuje donosi i historiografiju.

14. *Joseph-François Michaud* (1767—1839) koleba između pripovjedalačkog (narativnog) i filozofskog metoda u pisanju povijesti. Znamenite su mu studije o srednjem vijeku, u kojima se zanio za staro viteštvo *(Histoire des Croisades* 1812—1822). Imade neku važnost i za stvaranje romantičkoga oduševljenja za Istok, kuda je i sam putovao da razgleda krajeve kojih historiju piše.

15. Doktrinarac nije ni *Louis-Adolphe Thiers* (1797—1877), poznati francuski državnik. Njegov je stil jasan i jednostavan, dosta udaljen od Micheletova. Zajedno sa Bérangerom i Hugo-om slavi velikoga cara i pomaže stvarati tzv. »légende napoléonienne«, koja je pripravila put Napoleonu III, čiju je kandidaturu kao narodni poslanik (1848—1851) branio protiv Cavaignaca. U povijesti žarki je patriota i slavitelj morala, koji jedini vodi uspjehu. Mirabeau-a, Danton-a, Robespierre-a i Napoleona zato slavi što su bili ljudi od uspjeha.

Rodom je iz Marseille. Kao advokat došao je u Paris 1820 i 1821 i sprijateljio se sa Mignetom. Nakon nekoga vremena što ga je proveo kao žurnalist, izdao je 1823 i 1827 *Histoire de la révolution française,* gdje brani revoluciju i njen duh protiv katoličke i monarhističke reakcije, protiv legitimista.

Najvažnijim svojim djelom *Histoire du Consulat et de l'Empire* (1845—1862), u kome oduševljeno crta slavu francuskog naroda, najviše je pomagao idolatriji i kultu velikoga cara. Napoleon III dade mu zbog toga naslov »historien national«.

Priznati mu se mora da je imao razumijevanja za događaje koje crta i da je pokazivao veliku ljubav za sitne činjenice (détail), tako značajne za način prikazivanja u lijepoj knjizi u 19 vijeku. Više puta čini mu se nužnije da iznese koji detalj finansijske, diplomatske ili vojničke prirode, nego da prikaže sam tok događaja. »Je n'ai pas craint, veli, de donner jusqu'au prix du pain, du savon et de la chandelle... J'ai cru que c'était un essai à faire que celui de la vérité complète.«[1]) On je prvi koji je unio sitni detalj u francusku historiografiju.

17. Žarki patriotizam kao Thiers pokazuje i *Henri Martin* (1810—1883). Inače se Martin od njega razlikuje poglavito time što se drži nazora da poviješću vlada Providnost *(De la France, de son génie et de ses destinées* 1847). Najveću čast Francuske vidi u činjenici, »qu'elle a représenté dans le monde la doctrine de l'âme immortelle, avec autant de grandeur que la Judée représentait le principe de l'unité de Dieu«.[2])

Oduševljavao se za keltski druidizam i u njemu slavi najčišći spiritualizam. Iz Atene piše jednom prijatelju: »Ne craignez pas que j'oublie nos druides pour Zeus Olympien ou pour Pallas Athéné; je suis un Celte incorrigible.«[3])

Dao se na pisanje historijskih djela *(Histoire de France depuis des temps les plus réculés),* nakon što je publikovao nekoliko historijskih romana iz doba Fronde. Nekoje partije, kao religiju Gala i feudalizam, izradio je na osnovu vrela.

17a. *Louis Blanc* (1811—1882) je, naprotiv, čisti oktrinarac. U povijesti zastupa socijalističku tezu. Njegovu bi retoričku historiju mogli nazvati tendencioznom (histoire à thèse). *Histoire de dix ans, de 1830 à 1840* (1841—1844) je upravo zbirka tužbi naroda na julsku dinastiju.

Neki napredak prema ovome djelu znači *Histoire de la Révolution française* (1847—1862). I on, kao i Tocqueville, stoji na stajalištu da je revolucija bila pripravljana vijekovima. U historiji vidi borbu triju principa: autoriteta, individualizma i bratstva (l'autorité, l'individualisme et la fraternité), od kojih svaki pobjeđuje u svoje vrijeme.

[1]) Nijesam se ustručavao da naznačim čak i cijenu hljeba, sapuna i svijeća. Mislio sam da treba učiniti pokus kako da se prikaže potpuna istina.

[2]) »Da je ona pretstavljala u svijetu nauku o besmrtnosti duše s toliko veličine s koliko je Judeja pretstavljala princip jedinog Boga.«

[3]) »Ne bojte se da ću zbog olimpijskog Zevsa ili Palas Atene zaboraviti na naše druide. Ostajem nepopravljiv Kelt.«

18. Ovo bi bila ukupna slika francuske historiografije iz doba romantike. U prvoj je poli drugoga carstva ova historiografija još uvijek u zamahu. Ali u drugoj poli drugoga carstva pretvara (transformiše) se pod uplivom Taine-a, Renan-a i Fustel de Coulangesa ova književna vrsta (genre littéraire) analogno razvitku u romanu i poeziji. Dok je romantička historiografija bila neki »mélange« naučnosti, filozofskih nazora, umjetničkoga stila i žarkoga patriotizma, pokazuje historiografija, vođena gornjom trojicom, veću brigu za naučnost i nastoji da osjećaje potisne u pozadinu (impassibilité). Slijedi dakle opći razvitak književnosti u doba pozitivizma.

19. Prije negoli se posvetiše historiji bili su Renan i Taine kritičari. To ih je bolje pripravilo za objektivnost, koje nema u romantičkoj historiografiji.

Renan (1823—1892), orientalista, bavio se semitskom filologijom *(Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* 1855, 2 izd. 1858). Sve ako je i bio izdavač Corpusa Inscriptionum semiticarum i profesor orientalnih jezika na Collège de France, nije bio čisti naučnik (»érudit«).

Kako smo već vidjeli, on je filozof, psiholog, koji, potpuno se pouzdavajući u nauku, pravi sebi od nje drugu religiju, nakon što je istupio iz teološkog seminara Saint-Sulpice. Istaknuto je već da je novo svoje vjerovanje formulirao u spisu *L'Avenir de la science* (1848). Da mu je ono ostalo svojina diljem čitava života, pokazuje već okolnost što je ovaj svoj prvijenac izdao istom 1890.

U historiju unosi čisto naučno raspoloženje. Utemeljuje posebnu historijsku granu (disciplinu) u Francuskoj: povijest religija. Prije njega su ovu nauku njegovali isključivo svećenici. Sa Renan-om prelazi u ruke laika. Odatle potječe i neobična polemika i buka kad je izašlo prvo njegovo djelo ove ruke *Vie de Jésus* (1863). Potrajala je gotovo dvije godine i pronijela mu ime po čitavome svijetu.

Već je gore rečeno da je istupio iz seminara zbog toga što se kolebao u pouzdanju u vjeru, ali da je uza sve to, diljem čitavog života očuvao najdublje poštovanje prema vjerskim pitanjima. Ova je pitanja, i to specijalno razvoj kršćanstva, učinio centrom svoga historijskoga proučavanja. Ova je istraživanja započeo s *Vie de Jésus* (1863). »C'était la première fois, kaže Seignebos, en France que la vie du fondateur du christianisme était présentée sous la forme d'une biographie historique«.[1]) Djelo je ušlo kao prvi svezak u *Histoire des origines du christianisme* u 8 svezaka, na kojima je radio punih dvadeset godina (1862—1882).

[1]) »Bilo je to prvi put u Francuskoj da je život osnivača kršćanstva bio prikazan u obliku historijske biografije.«

Vie de Jésus zaustavlja se kod muke Isusove. Dalje se nastavlja ovo djelo do propovjedanja Pavlova u *Les Apôtres* (1866), pa onda do njegova puta u Rim *(Saint Paul et sa mission* 1867). Proganjanje kršćanstva u Rimu, razorenje Jerusalima i prvo obrazovanje kršćanstva prikazuje se u *L'Antéchrist* (1873). Dalju povijest ovoga obrazovanja, redakciju prvih evanđelja i prvih sekta do Trajanova vladanja obrađuje u *Les Evangiles et la deuxième génération chrétienne* (1877). Organizacija crkve i kršćanstva pod Hadrijanom i Antoninom predmet je sveska pod naslovom *L'Eglise chrétienne* (1879). Djelo se završuje sa *Marc Aurèle et la fin du monde antique* (1881), sa prikazom filozofije ovoga cara, progona kršćana pod njegovom vladom, dogmi, obreda, načina života (moeurs) i konflikata među sektama.

Nakon što je obradio postanak kršćanstva do definitivnoga obrazovanja, odluči da mu prouči temelj odakle je nastalo, tzv. judaizam. Njemu je posvetio *Histoire du peuple d'Israël* (1887—1894).

Renan se kao historičar ipak nije mogao sasvim otresti romantike. Prije svega na romantiku potsjeća u njega pouzdanje u legende. »La légende naît d'ordinaire d'un mot juste, d'un sentiment vrai transformé en réalité au moyen de violences faites au temps et à l'espace«.[1])

U prikazivanju osoba Renan je psiholog. Poput književnih esejista daje portret pojedinaca (individua) ili izvjesnoga društva. A kod toga spaja naučnost (eruditiju) i maštu. Često ide i za književnim efektima. Zbog svega toga zaključuje ispravno Seignobos: »L'oeuvre historique de Renan est plutôt la création personelle d'un artiste de génie que le travail d'un érudit«.[2])

Ovakav način pisanja historije pribavio je Renanu velik upliv na intelektualce.

20. Ni *Taine* (1828—1895) nije u historiji pravi naučnik (érudit), sve ako na sva usta govori o svojoj naučnosti. Historičari naučenjaci nalaze u njegovu dokumentiranju mnogo netačnosti i naivnosti.

U razvitku Renan-ovu i Taine-ovu postoji vidna razlika. Dok Renan prilazi historiografiji od čiste erudicije, od semitske filologije, Taine joj prilazi od filozofije i literature. Nakon brojnih filozofskih i umjetničkokritičkih spisa piše djelo, jedinstveno u čitavoj francuskoj književnosti s obzi-

[1]) »Legenda se rada najčešće na osnovu neke ispravne riječi i izvjesnog osjećaja, samo što je to dvoje preobraženo time što je učinjeno nasilje vremenu i prostoru.« Ova njegova definicija legende sadrži mnogo istine, osobito kad se ima u vidu postanje epskih legendi iz starofranc. književnosti.

[2]) Renanovo historijsko djelo više je lična kreacija genijalnog umjetnika negoli naučnički rad.

rom na stil, trilogiju: *Les origines de la France contemporaine* u tri dijela (*L'ancien régime* 1876, *La Révolution* 1878—1884, od trećega je dijela *Le Régime moderne* dovršio samo prvi svezak *Napoléon*).

Taine piše povijest kao historičar doktrinarac 18 vijeka. Ide, naime, zatim da na osnovu historije nađe političku konstituciju koja bi najbolje odgovarala Francuskoj.

Prvi svezak, *L'ancien Régime*, opisuje uzroke, koji dovedoše do raspada staro francusko uređenje prije revolucije. Drugi dio trilogije obuhvaća tri sveske, od kojih prva obrađuje revoluciju do 1791, administraciju i nasilja ovog doba. Drugi je dio svezak *La conquête jacobine* historija jakobinske stranke od 1891 do izbora u Convention nationale. Treći svezak, *Le gouvernement révolutionnaire*, opisuje régime od 1793 i 1794.

Zbog stila i psihologije koju Taine podaje o masama i individuima djelo je izvršilo golem upliv na francuske intelektualce. Njegovo značenje za historijsku nauku karakteriše Seignobos ovako: »Les Origines de la France contemporaine ne serviront pas de manuel pour l'étude de la Révolution française, mais elles ont définitivement détruit la légende républicaine et préparé le terrain sur lequel commence à s'élever l'Histoire scientifique de la révolution.«[1])

Tim djelom razara Taine legendu o svetosti revolucije i razotkriva njezine jacobinske junake, legendu koju su stvorili romantički historičari i liberalne stranačke borbe u prvoj polovini 19 vijeka. Taine je prikazuje kao razorno djelovanje. Crta bestijalnost njezinih masa. U revolucionarnoj demokratiji vidi raspad staroga prokušanoga reda.

Raspravljajući o revoluciji i o razvitku događaja koji slijediše poslije nje, postavlja se Taine u pozu ljekara prema bolesniku. Opaža, skuplja i registrira svu silu malih činjenica, ako mu se čine dokazane, u tu svrhu da ustanovi prognozu, u ovom slučaju da pronađe pravu političku formu za Francusku.

U ovome ga djelu vodi politička doktrina. U njegovu djelu možemo da konstatujemo neke paralele koje postoje između njega i književnika naturalista. Jedan i drugi shvaćaju ljudsku narav na pesimistički način. Bête humaine je u svakom čovjeku, veli Taine, a vele tako i naturalisti. U svakom se kulturnom čovjeku, nakon odbitka svih kulturnih nanaslaga, može konstatirati gorila. Na ovome nazoru počiva i njegova politička doktrina. Da se uzmogne ova »bête humaine« držati na uzdi u društvenoj organizaciji, potrebna je jaka država. »Le gouvernement, c'est le gendarme armé contre le sauvage, le brigand et le fou que chacun de nous recèle« (Vlast je žandarm oboružan protiv divljaka, razbojnika i ludova koje svako od nas u sebi sakriva). Država je samo zato da štiti pojedinca i drži red u društvu. Ovo joj je glavna i najvažnija funkcija. Sve su ostale njezine funkcije bez velike vrijednosti, veli Taine. Plemići, veli dalje, najbolje vrše funkciju vladanja u državi.

Ove ideje, koje dokazuje u svojem djelu na praktičnim primjerima iz revolucije, donio je Taine iz Engleske. Odgovaraju posvema aristokratskim, liberalno-konzervativnim idejama Burkeovim. Civilizovano je društvo ili država, vele engleski doktrinarci, stvar vrlo komplicirana i krhka. Da može postojati, mora se podvrći običajima, a ne pameti. Njime može da vlada klasa, koja je nasljedstvom (hereditacijom) pribavila sebi poštovanje. Izabrani mandatari nisu za to sposobni. Ovo društvo, tj. država, raspada se i pada natrag u divlje stanje, čim zavlada racionalistički ustav i izabrana vlada. Ove ideje aplicira Taine na francusku revoluciju.

U Taine-ovo poimanje povijesti prodro je naučni, pozitivni duh vremena i volja za sistem uza sav doktrinarizam. Povijest mu je nauka koja ima da poda psihologiju individua i masa i da pronađe uzroke i zakone razvitka. I na nju bi htio primijeniti biološke zakone, kojih se sam nije nikada držao, jer ih se u povijesti nije mogućno držati. Ona bi, naime, imala da istraži »connexion des caractères, balancement organique, subordination des caractères, unité de composition, sélection naturelle« (vezu među karakterima, organičku ravnotežu, nuždu podvrgavanja pojedinaca, jedinstvo u sastavu i prirodno izbiranje vrednijih).

Od interesa je još konstatovati da ni od svoje teorije »milieu, race, moment« ništa nije mogao upotrebiti u ovom historičkom djelu. Jedino dolazi »moment« do izražaja pri analizi revolucionarnog duha. Seignobos s pravom ističe ove činjenice i dodaje da nije Taine, kako treba, formulirao nijednoga od ova tri faktora.

Taine je, prema mišljenju Seignobos-ovu, daleko od kritičkoga pisanja povijesti. Nikada ne ispituje vrijednost svojih svjedoka. Kao u literarnoj historiji, on je i ovdje sakupljač karakterističnih detalja, pa je bezrazložno i brzo generalizirao zaključke crpljene iz ovakvih vrela.

Seignobos ovako formulira svoj sud o Taineovom metodu: »Généralisations hâtives, dénombrements incomplètes, ignorance des évolutions parallèles, tous ces vices de méthode lui venaient d'un même défaut: il concluait trop vite parce qu'il se fiait trop à ses formules, et en cela il avait »l'esprit classique« qu'il attribue aux philosophes du XVIIIe siècle.

[1]) »Djelo Postanak savremene Francuske ne će služiti kao udžbenik za studiranje Francuske revolucije, ali je to djelo definitivno razorilo republikansku legendu i pripravilo teren na kome se počinje graditi naučna povijest Revolucije.«

Mais, en supprimant systématiquement des séries entières de faits nécessaires pour rendre l'ensemble intelligible, il obtenait un tronçon monstrueux, frappant pour l'imagination, et en cela il restait un romantique. Le désir scientifique de comprendre était moins fort chez lui que le besoin artistique d'être donné.«[1])

Sud je to koji na isto izlazi kao i kod Renana. Obojici je, čini se, glavno (préoccupation) artistička briga. Naučnost, koja izbija i u lijepoj književnosti i kod Taine-a, gotovo je istog karaktera. Očituje se u tri pravca: 1) kao bezosjećajnost (l'impassibilité), tako kod Taine-a, kao i kod Parnasovaca i naturalista; 2) u liku izvjesnih naučnih formula: kod Taine-a su to race, milieu, moment; u Zolinom romanu to su zakoni hereditacije. Ni jedan ni drugi ne provode dosljedno svojih misli; 3. kao sakupljanje sitnih značajnih činjenica. Ovoga su se trećega pravca tačno držali i Taine i naturalisti.

21. Moderna historiografija na osnovu kritičkih djela bez ikakve unapred stvorene doktrine, bilo moralističke bilo političke, potječe istom od *Fustel de Coulanges-a* (1830 do 1889), profesora na Sorbonni. On je počeo pisati povijest na stari način, tražeći u događajima ideju, konstrukciju, preranu sintezu.

La Cité antique (1864) je povijest razvoja starih gradskih država. Stare se državne tvorbe, uči Fustel, razvijaju paralelno sa vjerskim nazorima (»croyances religieuses«) i sa vjerskim institucijama. Institucije su nam njihove samo onda jasne ako ih studiramo uporedo sa starom vjerom. Fustel promatra najstarije vjere klasičkih naroda: Grka, Rimljana i indijskih Arijaca. Uvijek se vidi da se na osnovu tih religija gradi porodica sa nekom organizacijom vlasništva i nasljedstva. Porodicama su opet zajednički izvjesni kulti. Porodice se grupišu oko bogova prirode i stvaraju tako državu (cité = Stadt = Staat). U toku vremena mijenja se vjerovanje, a to uzrokuje revolucije u razvitku dotičnih država. Napokon izumiru stare vjere, a s njima i ove države. Ovaj zakon razvitka formulira Fustel ovim rečenicama: »Nous avons fait l'histoire d'une croyance. Elle s'établit, la société humaine se constitue. Elle se modifie, la société humaine traverse une série des révolutions. Elle disparaît, la société change de face. Telle a été la loi des temps antiques«.[1])

[1]) »Prenagljeno uopćavanje (generalisanje), nepotpunost, nepoznavanje usporednog razvitka, sve su to metodske greške koje su dolazile kod njega od iste glavne mane, od stvaranja prebrzih zaključaka, jer se odviše pouzdavao u svoje formule. U tome je imao »klasički duh«, koji pripisuje 18 vijeku. Ali time što bi sistematski zanemarivao čitave serije činjenica samo zbog toga da bi cjelinu učinio razumljivom, dobio bi monstruozan isječak koji je očaravao maštu. U tome je ostao pravi romantičar. Naučna želja bila je kod njega slabija negoli potreba umjetničkog izlaganja.«

Imajući u vidu vrijeme kada je ovo djelo izašlo, nije teško ustanoviti idejnu zajednicu koja ga veže sa Renanom i Leconte de Lisleom. Svima je zajednički religiozni problem.

Umjetnička strana, koja je bila jako istaknuta i kod Tainea i kod Renana, kod njega je svedena na minimum. Glavno mu je kritika vrela. U ovom pogledu čini Fustel epohu u razvitku historiografije u 19 vijeku.

Oko drugoga djela Fustelova o institucijama stare Francuske (1875), gdje je upotrebio isti metod kao i u *La cité antique*, razvila se živahna polemika, koja mu je napokon dala povoda da je napustio smjele sinteze i postao čist naučnik (érudit). Sada dolazi do ispravnoga zaključka da »pour un jour de synthèse il faut des années d'analyse« (za jedan dan sinteze treba godina i godina analize).

Ovaj drugi period njegove naučne djelatnosti karakterišu *Recherches sur quelques problèmes d'histoire* (1885), *L'Alleu et le domaine rural* (1889), *Le Bénéfice et le Patronat* (1890).

Napokon je 1888 izdao djelo, koje je prvi put izazvalo polemiku, u drugom izdanju *(Histoire des institutions politique de l'ancienne France* u 3 sv., *Monarchie franke* 1888, *La Gaule romaine et l'invasion).*

U prvom periodu svoga rada i Fustel je bio filozof historiograf. To se opaža u dva pravca: 1) što je tražio u povijesti jedan glavni princip, na koji bi mogao svesti cio razvoj društvene organizacije. U *Cité antique* je mislio da je našao taj princip u razvoju vjerovanja. Ali je kasnije (osobito u *Histoires des institutions)* sve više naglašavao važnost ekonomskih prilika, govoreći: »En tout temps et en tout pays la manière dont le sol était possédé, a été l'un des principaux éléments de l'organisme politique et social«.[2]) 2) Filozof se vidi i u tome što ga je uvijek zanimao problem evolucije (razvitka).

Sa Fustelom završujemo prikazivanje historičara širokih koncepcija, karakterističnih za dobu u kojoj su živjeli, i za razvoj historiografije kao književne vrste. Ima još legija drugih historičara, koji su po historijsku nauku možda još važniji od nekih, koje navedosmo: ali kako se bave specijalnim temama ne idu ovamo, nego u historiju kao nauku (erudiciju). Historija književnosti o njima nema da vodi računa.

[1]) »Dali smo historiju jednog vjerovanja. Kad se ono ustalilo, konstituiralo se i ljudsko društvo. Čim se modificiralo (promijenilo), i ljudsko je društvo proživjelo niz revolucija. Kad ga je nestalo, društvo je promijenilo svoj izgled. Tom zakonu bio je podvržen stari svijet.«

[2]) U svako vrijeme i u svakoj zemlji bio je način posjedovanja zemlje jedan od prvih elemenata političkog i socijalnog organizma.

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći pregledi: *de Crozals J.: L'Histoire* (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika. Daje pregled romantičke historiografije u prvoj polovini 19 vijeka). *Fueter E.:* Geschichte der neueren Historiographie. 2 izd. München-Berlin 1925. *Jullian C.:* Extraits des historiens français du XIXe siècle. Hachette 1897. (U uvodu daje se pregled razvitka). *Halphen L.:* L'Histoire en France depuis cent ans. Colin 1914. *Seignobos Ch.:* L'Histoire (U osmoj svesci Petit de Jullewille-ova zbornika. Vrlo dobar pregled fr. historiografije u drugoj polovici 19 vijeka).

b) O Renanu: *Darmesteter Mary:* La Vie de — —. Calman-Lévy 1898. *Lasserre P.:* Renan et nous. Grasset 1923. La Jeunesse de —, Histoire de la crise religieuse au XIXe siècle. 2 vols. Garnier 1925. *Pommier Jean:* — —. Perrin 1923. La Pensée religieuse de —. Rieder 1926. (Upor. H. Girard RHLF 34, 142). *Psichari Jean:* — —. *Séailles G.:* — —, essai de biographie psychologique. Perrin 1895.

c) O Taine-u: Upor literaturu na str. . *Monod Gabriel:* Les Maitres de l'historie. Renan, —, Michelet. Calman-Lévy 1894.

d) O Michelet-u: *Corréard:* —. Classiques populaires 1887. *Guéhenno J.:* L'Evangile éternel. Grasset 1927. *Halévy D.:* Jules —. Hachette 1928. *Lanson Gustave:* La Formation de la méthode historique de —. (Revue d'histoire moderne 1905). *Monod Gabriel:* —. Hachette 1905. *Rudler Gustave:* — historien de Jeanne d'Arc. T 1. La Méthode. Presses Universitaires 1925 (Upor. Mornet RHLF 33, 303). *Van der Elst Robert:* — naturaliste 1914.

e) O Guizot-u: *Bardoux:* —. Hachette 1894 (GEF). *de Crozals:* —. Lecène et Oudin 1894.

f) O Thierry-u: *Augustin:* —, Les Récits des temps mérovingiens. (»Les Grands Evénements littéraires«) Malfère 1919. *Jullian C.:* — — et la méthode historique. (Revue de synthèse historique 1906). *Valentin F.:* — —. Lecène et Oudin 1895.

g) O Fustel des Coulanges-u *Guiraud P.:* — — —. Hachette 1896.

h) O Tocqueville-u: *D'Eichthal G.:* A. de —. Calman-Lévy 1897.

GLAVA ČETVRTA

GOVORNICI I PUBLICISTE

1. Pod ovim naslovom ne kanim skicirati potpunu povijest francuskog govorništva u 19 vijeku, jer bi to dovelo do toga da bi se moralo, barem u kratkim potezima, prikazati i sve ono što stoji u uskoj vezi sa raznim vrstama elokvencije. Govoreći, primjerice, o parlamentarnom govorništvu, moralo bi se reći štogod iz povijesti francuskog parlamentarizma, o socijalnim i političkim borbama, a govoreći o crkvenom govorništvu, ne bi se smjeli mimoići crkveni i socijalni bojevi.

Govorništvo na univerzitetskim katedrama moralo bi se tumačiti u vezi sa poviješću književnosti, historiografije i naučnih disciplina, a to je već donekle učinjeno u prijašnjim poglavljima.

Sudbeno pak govorništvo ne ubraja ni jedan francuski historik u književnost, premda je to inkonsekvencija, jer ako se prvo ubraja, moralo bi se i ovo.

Jedino što onom prvom govorništvu daje prednost pred ovim, jeste okolnost da, poput lijepe književnosti, stoji u vezi sa općim idejnim pokretom.

Ovdje ćemo se zadovoljiti sumarnim pregledom da ne zastranimo u područja koja stoje u slaboj ili nikakvoj vezi sa književnošću.

Osim toga vrlo je teško odrediti koji publicisti idu u književnost, a koji ne. Lanson, čini se, uzima kao mjerilo formu u kojoj su pisali. Tako je uzeo u književnu historiju Cousin-a, a ispustio Maine de Biran-a. Uzeo je teoretičara anarhije P.-J. Proudhona, a ispustio tako važne duhove za razvitak ideja uopće kao što su Comte i Saint-Simon.

U ovaj su prijegled uzeta posljednja dvojica zbog važnosti za razvoj književnosti.

2. Očekivali bi da će Revolucija u svojim zakonodavnim tijelima, pučkim vođima, demagozima svake vrste biti vrlo plodonosna za razvitak parlamentarnoga govorništva. Tome nije tako. U pogledu elokvencije govornici su revolucije vrlo sterilni. Svoje govore su morali izrađivati i učiti prije nego će ih izreći. Iznimka je jedini Danton. Pravo se je govorništvo, kako ćemo niže vidjeti, razvilo istom od 1815.

U revolucionarnoj su se Konstituanti istakli kao govornici Mirabeau i Barnave, u legislativnoj skupštini i Konventu Vergniaud, a u Konventu Danton i Robespierre.

18 brumaire-a učini Napoleon svojim apsolutizmom kraj revolucionarnom govorništvu. Punih 15 godina ima Francuska samo jednog govornika, i to njega, koji svoju govorničku vještinu vježba u raznim proglasima na »Grande Armée«.

Dvije monarhije što slijede iza pada Napoleona, restauracija i julska monarhija povoljnije su za govorništvo. Izborni je red dao pravo biranja samo imućnim članovima buržoazije. Ova bira same obrazovane ljude. Oni govore uglađeno na način ideologa 18 vijeka. Puni su dijalektike, filozofskih i juridičkih razmatranja. Mašta i osjećaji ne igraju u njihovim govorima gotovo nikakvu ulogu.

3. Romantika stupa kasno na govorničku tribinu, istom sa uvođenjem sveopćeg prava glasa, a to je u burnoj godini 1848.

Za Restauracije je doduše već i Chateaubriand iznosio u svojim govorima sjajne slike i subjektivne osjećaje.

Za julske je monarhije bio Lamartine liričan kao govornik, kao što je bio i kao pjesnik.

Svi ovi elementi romantike daju karakter parlamentarnom govorništvu istom kasnije, kada se je romantika preživjela.

U govorima ovog vremena ima sve manje klasičke korektnosti, uglađenosti i logike, a mjesto toga pridolaze sve više demagoške allure: nasilnost i raspuštenost u dokazivanju. Političke strasti i mržnja slave orgije, a razni pučki i nedolični izrazi služe kao epiteta: »La tradition emphatique ou solennelle de l'eloquence jacobine, le rugissement et le laconisme reparurent à la tribune«,[1]) kaže Lanson.

Lamartine kao govornik istom sada dolazi do utjecaja. Čitavih sedmica ovladava mase. Victor Hugo mogao je da sada po miloj volji razvija svoje slike i sentenciozne antiteze.

Duh se ove godine ispoljava najbolje u govorima Ledru-Rollina (1807—1874), Louis Blanc-a (1811—1882) i Michel de Bourgesa (1798—1854). Njihovi su protivnici Dufaure (1798—1881), poznati nam već Montalembert i grof de Falloux (1811 do 1884), od kojih prvi brani buržoaziju, a druga dvojica crkvu.

Prema tome može se govorništvo od 1815, kada za nj počinje era, pa sve do 1848 označiti klasičkim. Uzrok tome razvoju valja tražiti ne samo u činjenici koja je gore istaknuta, nego i u tome što se u parlamentu vode borbe o principima legitimiteta i liberalizma. Govornici ih najprije moraju

[1]) Emfatička ili svečana tradicija jakobinskog govorništva, rika ili lakoničnost (kratkoća) opet se pojaviše na govornici.

izložiti u što zaokruženijim govorima, potražiti im uzroke u povijesti i na osnovu njihovu tumačiti nove događaje. Ovi principi potiskuju u pozadinu uz to stranačke i osobne interese. Sve je to bilo kadro dati govoru otmjenu formu i dostojanstvo.

U govorima dolazi do izražaja i izvjesna učenost. Pierre-Paul Royer-Collard (1763—1845), poznati nam već Benjamin Constant de Rebecque (1767—1830), grof de Serre (1776—1824), general Foy (1775—1825) iznesoše u svojim govorima čitav kurs konstitucionalne politike.

Od ovih su najznamenitiji Constant i Royer-Collard.

5. *Benjamin Constant,* član tribunata, odakle ga Napoleon isključuje zbog opozicijonalnog duha, državni savjetnik za vrijeme »Cent jours«, narodni poslanik 1819, pretsjednik državnog senata poslije julske revolucije, zastupao je pod ovim vladama, počevši od Napoleonova Konsulata do monarhije Louis Philippe-a, istu ideju: individualizam. Tu ideju vidi izraženu u Revoluciji, kao i u slobodama i garancijama sadržanim u »La charte«. Traži jaku vladu, koja je u stanju zaštićivati pojedince (individue), ali da ne presiže u njihova prava.

Ako bi se i Chateaubriand i Lamartine mogli nazvati romantičkim govornicima obzirom na njihov stil i osjećaje, Constant je romantičar jedino obzirom na individualističke ideje koje u govorima zastupa. Inače je u politici učenik 18 vijeka.

U spisima *L'esprit de conquête et l'usurpation* (1813) i *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes* bavi se razlikom izmedu antičkoga i modernoga shvaćanja slobode. Stari su shvaćali slobodu kao pravo građanina da odlučuje o općim stvarima na javnim mjestima, dok se moderna sloboda sastoji u tome da se individui podvrgnu jedino zakonima, da smiju izraziti svoje mišljenje, sastajati se, imati utjecaj na vladu, raspolagati sa samim sobom, da smiju upravljati pretstavke i molbe vlasti. Narodu da bude sretan, nužna je sloboda.

Izmedu 1817—1831 imao je veliko značenje i utjecaj i kao govornik i kao publicista.

6. *Royer-Collard-a* zadesila je pod Napoleonom ista sudbina kao i Constanta. 10 fructidor-a isključio ga je Napoleon kao narodnog poslanika iz zbora »Cinq Cents«. 1811 imenovao ga je ipak profesorom moderne filozofije na Sorbonni, gdje je predavao filozofiju Škoćana i Reida, a pobijao Condillac-ov senzualizam. Za restauracije se pojavio opet na političkom polju, odakle ga nestaje poslije 1830. U Komori je bio vod t. zv. doktrinaraca, koji dadoše sve glavnije državnike orleanističke.

U svojim govorima drži se dvaju principa: 1) Pobija onakav pučki suverenitet kakav se je ispoljio u vrijeme Revolu-

cije. 2) Brani slobode koje je stekla buržoazija. U politici je bio legitimista. Samo stara dinastija, veli, može imati pravo na prijestolje. Pravo dinastije neka ograniče obje Komore, tako da je upravo suverena vlada, a ne dinastija. Zlorabe vladine suverenosti mogu se ograničiti slobodom štampe i nepremjestivošću sudaca.

7. Julska je monarhija, koja je nastala iz borbi na govorničkoj tribini, bila također povoljna za govorništvo. Ali se nije držalo na visini općih principa, kao za restauracije. Nakon pobjede liberalizma na svim linijama snizuju se diskusije na obranu interesa i politike jedne društvene klase, i to buržoazije. Osobna pitanja pojedinih političara, stranački interesi za održanjem na vlasti ili za rušenjem ministarstava dolaze već sad u prvi red govorničkih tema. Ova mana govorništva vuče se otsada kroz cijelu francusku parlamentarnu povijest.

Za vrijeme dugog osamnaestgodišnjeg vladanja Louis Philippe-a odlikuju se na tribini poglavito Pierre-Antoine Berryer (1790—1860), poznati nam historičar Guizot, grof Charles de Montalembert (1810—1870), Casimir Perrier (1777 do 1832), Victor de Broglie (1875—1870) i poznati nam Thiers (1797—1877), od kojih su najznamenitiji Guizot i Thiers.

Guizot je zastupnik buržoazije, kakav je bio i kao historičar. Buržoaziju kao pretstavnicu političkog razbora drži jedinom dostojnom nositeljicom sloboda. Religiju smatra nužnom za održanje reda u društvu. Kao protestant želi da crkve budu jako organizovane protiv nedisciplinovanih duhova. U svome buržuaskom stajalištu išao je tako daleko da se je protivio pravu glasa advokata i ljekara, ako su bez novčanog cenzusa.

Thiers je, naprotiv, žurnalist i kao govornik i kao historičar. Nije metafizik kao Guizot, nego je jasan i razgovjetan, i kad piše povijest i kad govori o ekonomskim pitanjima, o revoluciji, o carstvu, o budžetu ili o vojničkim pitanjima. I na tribini je kao i u povijesti patriota, oduševljen za vojničku čast Francuske. Do nje mu je više stalo negoli do obrane interesa srednje klase.

Do 1850 izbija u njegovim govorima više ambicija negoli ideja. Pod drugim carstvom je već ugledan govornik.

Već od 1864 žigoše slaboće ovoga carstva, upozoruje na zanemarivanje vojske, dok se Pruska sve više i više vojnički diže. Carstvu već u to doba proriče propast, a nitko mu ne vjeruje.

Za svoga pretsjednikovanja, ako i kratkotrajnoga, uništio je monarhističku manjinu i udario jake temelje trećoj republici.

8. Drugo je carstvo bez parlamentarnoga režima, a to je bila velika zapreka za razvitak govorništva. U Napoleonovom se zakonodavnome tijelu ističe Thiers, narodni poslanik od

1873, Jules Favre (1809—1880), član zakonodavnoga tijela od 1858, Léon Gambetta (1838—1882), izabran za narodnoga zastupnika 1869. Sva ova trojica zastupaju govorništvo i pod trećom republikom; članovi su vlade od »Défense nationale«.

Jules Favre rodom je iz mističnog Liona, kršćanin je, republikanac, mističan i sentimentalan, drži patetističke govore deset godina u parlamentu treće republike.

Gambetta je južnjak; glavni je pomagač u stvaranju i disciplinovanju republikanske stranke.

U prvom periodu (1870—1876) republikanskoga govorništva prvak je Thiers. Na govornici se obrađuju samo visoko ozbiljna pitanja: odgovornost za poraz u ratu, reorganizacija zemlje u političkom, vojničkom i socijalnom pogledu.

U drugom periodu (1876—1889) nastoje pristaše republike da provedu u zakonodavstvu laički princip. Ako se i poštuje religija, hoće se da školstvo bude racionalističko i što neovisnije od klera. Stranke, opet, koje su neprijateljski raspoložene prema republici, nastoje uzdržati stari upliv crkve u školama i u državi. U ovom je drugom periodu prvak Gambetta, uz kojeg se ističu Jules Ferry (1832—1895) i de Freycinet. Od radikalnih govornika spomenimo ove: Henri Brisson, René Goblet i Georges Clémenceau. Filozofi su Jules Simon i Chalemel-Lacour (1827—1896). Glavni govornici desnice, koji brane stare principe, jesu biskup Charles-Emile Freppel (1827—1891) i grof Albert de Mun.

Treći period (od 1889 do konca devetnaestog vijeka i dalje) karakteriše stvaranje glavnih republikanskih zakona. Kao govornici se ističu Alexandre Ribot, Waldeck-Rousseau, Raymond Poincaré, Léon Bourgeois i Jean Jaurès (1859 do 1914).

9. Od govornika (historičara i filozofa) što djeluju na univerzitetu spomenuli smo već glavne: Guizota, Cousina, Jouffroy-a, Villemain-a, Edgara Quineta i Micheleta.

Drugo je carstvo otpustilo Quineta i Micheleta iz univerzitetske službe i tako je izginula sva elokvencija na visokoj školi.

U drugoj je poli 19 vijeka naučni duh, koji je ovladao univerzitetima, upravo neprijateljski raspoložen prema govorništvu u ovim ustanovama. Taine i Renan mrze govornički talenat. Govorništvo u ovoj polovici zastupaju filozof Caro i i kritičar i historičar književnosti Brunetière.

Govorništvo sve više iščezava sa univerziteta i ustupa mjesto suhom naučnom istraživanju. Govornički se talenat sve više povlači u novinarske uvodne članke i u »conférences« o raznim pitanjima, u akademičke »discours de réception« i u stranačke harange.

Lanson konstatira krizu i u parlamentarnom govorništvu ovako: »La causerie sans façon s'est introduite à la tribune:

insensiblement les magnifiques rhéteurs se sont démodés, ont paru un peu ridicules. L'éloquence a semblé devenir une chose d'un autre âge«.[1])

10. Od produkata modernoga govorništva najvažnija je «conférence«. Njih drže i književnici i političari i umjetnici kao i pobornici raznih ideja (feministkinje). Ova forma govorništva odgovara onome što inače zovemo u književnoj kritici »essai«. Od conférenciera bili su najvažniji Sarcey, Brunetière, Lemaître.

11. U crkvenom govorništvu Francuska je imala oduvijek vanrednih pretstavnika. Nekoji od njih, kao Bossuet, Bourdaloue i Massillon, zauzimaju u francuskoj književnosti odlična mjesta. »L'esprit philosophique« 18 vijeka potisnuo je ovu književnu vrstu sasvim u pozadinu. Restaurira ga romantika. Chateaubriand pripravlja ugled katolicizmu. Njemu se moćno pridružuje Joseph de Maistre i Lamennais, o kojima će malo niže biti govora. Sva trojica stvaraju osjetnu reakciju racionalističkom 18 vijeku.

Na ovu se reakciju oslanja i obnavljač crkvenoga govorništva u 19 vijeku, dominikanac *Henri-Dominique Lacordaire* (1802—1861), koji je započeo svoje »conférences religieuses« u Notre-Dame de Paris 1835.

Lacordaire je podrijetlom iz Burgundije, iz domovine Bossueta i sv. Bernarda. Razvija se od Volterijanca do demokratskoga katolika. Neko je vrijeme radio zajedno sa Lamennais-om, dok se ovaj nije raskrstio sa Rimom (*Considérations sur le système philosophique de M de la Mennais* 1834). Na njega je uplivisala i Mme Svěčin, Ruskinja, koju je de Maistre obratio katolicizmu (*Correspondances de P. Lacordaire et de Mme Swetchine* 1864).

Otkad se je rastao sa Lamennais-om, ispovijedao je čistu ortodoksiju. Samo je pridržao prvobitnu misao Lamennaisovu: izmirenje katolicizma sa modernom demokracijom. I on hoće da dovede u sklad dogmu i modernu slobodu.

U svojim propovjedima (*Oeuvres complètes* 1872—1873) obrađuje sva pitanja modernoga vremena. Dokazuje da ih kršćanstvo rješava, u isti mah, i liberalno i demokratski.

Njegovi »discours religieux« nijesu prodike (sermons) u starom smislu, nego prave moderne »conférences«. On, uostalom, u ovom vijeku nije jedini koji je kušao preporoditi staru prodiku. Prije njega je radio u ovom smislu Frayssinous (Défense du christianisme).

Osim prodike obnovio je Lacordaire i pogrebne govore (oraison funèbre), vrstu govorništva koja je cvijetala u 17 vijeku, a potpuno zaspala u 18. Od govora ove ruke najvažniji je onaj o generalu Drouotu (1847).

[1]) »Razgovor bez pravog oblika ušao je na govornicu. Nečujno su divni retori izašli iz mode i izgledali malo smiješni. Čini se kao da je govorništvo postala stvar nestalog doba.«

Od drugih propovjednika vrijedni su spomena samo Ravignan (1795—1858), jezuita Félix Dupanloup (1802—1878), o. Hyacint Loyson, koji se kasnije iznevjerio katolicizmu, a osobito o. Didon, koji je pobijao Renan-ov Vie de Jésus (*Vie de Jésus Christ, La divinité de Jésus Christ* 1894) i tražio, poput Lacordairea, u katolicizmu lijek svim modernim nevoljama ((*L'homme selon la science et la foi* 1875, *La science sans Dieu* 1878).

12. Sa govorništvom stoje u uskoj vezi pisci, koji se bave savremenim političkim i socijalnim pitanjima. Kod mnogih je retorika glavni elemenat dokazivanja (argumentacije). Idu dakle ovamo.

Za Restauracije je, osim Benjamin Constant-a, veoma važan pisac-pamfletista *Paul-Louis Courier de Méré* (1772—1825), odličan grecista onoga vremena (*Pastorales de Longus ou Daphnis et Chloé* 1810) i poštovalac 16 vijeka. (Čita još Amyota i Contes de la reine de Navarre). U politici je liberalni buržuj. Iz mržnje na Burbonce slavi Napoleona. Njegovi su polemički spisi po sadržaju doduše lokalne prirode (*Pétitions aux deux chambres* 1816, *Procès de Pierre Clavier Blondeau* 1819, *Simple discours de Paul Louis, vigneron de la Chavonnière, aux membres de la Commune de Véretz à l'occasion d'une souscription pour l'acquisition de Chambord* 1821, *Pétition pour des villageois qu'on empêche de danser* 1824), ali su puni stila i poezije, premda obiluju napadajima. Ovo je zadnji pretstavnik klasičnoga stila u Francuskoj.

13. Preći ćemo preko političkih pisaca julske monarhije, Cormenina (1788—1868) i Armanda Carrela (1800—1836) i zaustavićemo se kod najvažnijih mislilaca četrdesetiosme godine, kod Pierre-Joseph Proudhona (1809—1865).

Za vrijeme februarske revolucije razvio je najveću svoju djelatnost, bio član Konstituante i zbog prevelike revolucionarnosti utamničen i protjeran. Osnivač je naučnog socijalizma u Francuskoj.

1840 piše kao odgovor na pitanje Akademije u Besançonu djelo *Qu'est-ce que la propriété*, gdje daje glasovitu definiciju vlasništva: »La proprieté, c'est le vol« (Vlasništvo je krađa).

Apsolutna pravednost i sloboda za sve (*La justice dans la révolution et dans l'église*) polazna mu je tačka. Prava su svih individua jednaka. Svaka tiranija, svaki suverenitet, bio demokratički ili monarhijski, imade da prestane. Trajnoga vlasništva ne smije biti. Zamijeniti ga imade individualni privremeni posjed, koji se stiče vlastitim radom.

Praktično provedenje ovih problema zamišlja na zadružnoj osnovi na taj način da se najprije udruže pojedinci, a onda da se asocijacije pojedinaca (individua) udruže opet među-

sobno (*Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère* 1846, *Oeuvres complètes* 1868—1876, *Correspondance* 1875).

Proudhon je započeo katolicizmom, a smirio se u Hegelovoj filozofiji. U razvoju i u događajima traži tezu, antitezu i sintezu. Tako mu je teza komunizam, antiteza vlasništvo, a sinteza je spoj obojega u obliku zadružnosti (asocijacija) i priznavanja privremenog individualnog vlasništva.

14. Prije njega zastupao je socijalizam komunističke boje *Henri de Saint-Simon* (1760—1825). Kako je bio sasvim religiozan (*Catéchisme des industriels* 1823, *Nouveau christianisme* 1825), išao je zatim da reformira društvo u vjerskome pogledu na osnovu djelotvorne bratske ljubavi i komunizma. Radničko pitanje drži najvažnijim u modernome društvu.

Njegovu teoriju dalje razvijaju Saint-Amand Bazard (1791 do 1832) i Enfantin (1796—1864), koji izdaju časopis Le Producteur. 1828 tumači Bazard Saint-Simonovu doktrinu (*Exposition de la doctrine de Saint-Simon* 1828—1830).

Praktički je provodi Enfantin, osnovavši jedno imanje po njenom principu.

Ovu dvojicu spominjemo zbog toga što je na njihove skupštine u Rue Taranne dolazila i romantička mladež. Na taj su način već onda ulazile socijalističke ideje u književnost. Nema sumnje da ovdje imamo tražiti zarodak modernoga socijalnoga pjesništva, naročito socijalnog romana.

Komunističko uređenje društva zahtijevao je *François-Marie-Charles Fourier* (1772—1837) (*Traité de l'association domestique et agricole* 1822).

15. Ovo bi bili najvažniji publicisti romantičkoga perioda. Zajednička je njima svima velika koncepcija radikalne društvene reforme.

Mnogo skromniji su politički pisci drugoga carstva: Lucien-Anatole Prévost-Paradol (1829—1870), Louis Veuillot (1813—1883) i romanopisac Edmond About (1828—1885). Gotovo isključivo su žurnalisti. Prévost-Paradol je pobudio u svoje vrijeme pozornost sa knjigom *La France nouvelle* (1868), u kojoj proriče dekadenciju Francuske, dezorganizaciju vojske i budući sukob sa Pruskom. Za reorganizaciju Francuske traži parlamentarni režim, odgovorno ministarstvo i slobodno izabrano pretsjedništvo. Bio je majstor u retoričkom stilu.

16. Povratimo se katoličkim publicistima, ili bolje da kažemo, smjeru koji je inaugurirao Chateaubriand, probudivši osjećaj za ljepotu katoličke vjere (*Le génie du christianisme*). Kako je već istaknuto, ovaj je smjer reakcija duha revolucije i filozofiji 18 vijeka. Znatno ga je potkrijepio konkordat što ga je 1802 (Iste godine izlazi i Chateaubriandov Génie) sklopio Napoleon sa Vatikanom.

Chateaubriandov katolicizam i legitimističke nazore nadvisuje grof *Joseph-Marie de Maistre* (1754—1821), stariji brat pripovjedača Xavier de Maistrea, zastupnik sardinskoga kralja na petrogradskome dvoru (1802—1816).

Francusku revoluciju drži nekom vrsti božje kazne (*Considérations sur la France* 1816). Zabacuje racionalizam 18 vijeka, a napose konstituciju (*Essai sur le principe générateur des constitutions politiques et des autres institutions humaines*). Političke su uredbe djelo božje providnosti. Papa mu je pravi suveren i nepogrešiv čuvar kršćanstva. *Du pape* (1819) najvažnije mu je djelo.

Sve šizmatičke crkve su na putu da postanu protestantske, jer »aucune religion ne peut supporter l'épreuve de la science sauf une« (sc. katolicizam). Cet oracle est plus sûr que celui de Calchas: la science est une espèce d'acide qui dissout tous les métaux exceplé l'or«.[1])

Zahtijeva apsolutno kraljevstvo, kome je kontrola samo kraljeva savjest i božja providnost (*Soirées de Saint-Pétersbourg ou Entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence* 1821). Isto tako zabacuje i galikansku crkvu (*De l'église galicane dans son rapport avec le souverain pontife* 1821). U izlaganju zla na zemlji upravo je paradoksalan. Zemlja, veli, žeđa za krvlju, za božjom institucijom rata i za krvnikom. Uništi li se institucija krvnika, raspad je neizbježiv (*Oeuvres*).

Što se paradoksalnosti tiče, naliči veoma Rousseau-u, koga je mrzio iz dna duše. U povoljnijem se svijetlu prikazuje u *Lettres et opuscules inédits* (1851) i *Mémoires politiques* (1858). Iz njih izlazi on kao okretan diplomat, kao duhovit čovjek i nježan otac.

17. Istu je doktrinu zastupao i savremenik njegov *Vicomte Louis de Bonald* (1754—1840), samo u drugačijoj formi, kao filozof, metafizičar. Ovaj je već 1796 izložio svoju nauku o teokratskoj monarhiji (*Traité du pouvoir politique et religieux: La législation primitive* 1802). Glede duha 18 vijeka istoga je mnijenja, kojega je bio i de Maistre (*Recherches philosophiques* 1818). Sve su zlo, od kojega društvo boluje, skrivile filozofske nauke. »Mi tražimo, veli, nauku i mudrost kao Grci, a ipak kršćanstvo sadrži i metafizičku i moralnu istinu«.

18. Od ove dvojice pristaša legitimista sasvim se razlikuje *Hugues-Félicité de la Mennais*. (Poslije raspada sa crkvom pisao se Lamennais, 1782—1854). Rodio se u Saint-Malo u Bretagni kao i Chateaubriand. Sa de Maistre-om i de Bonaldom to mu je zajedničko što je za teokratičku monarhiju i

[1]) »Nijedna vjera, osim jedne ne može da izdrži iskušenje nauke. Ovo proročanstvo je izvjesnije nego Calchasovo: nauka je neka vrst kiseline u kojoj se tope sve kovine osim zlata.«

za autoritet i što mrzi galikanizam i individualistički razum. Ali se razilazi od njih u pogledu legitimiteta, koji zabacuje.

Prvo njegovo djelo *Essai sur l'indifférence en matière de religion* (1817—1823) je ishodište velikoga katoličkoga pokreta, koji je usko spojen sa historijom francuskoga naroda u 19 vijeku. U ovom djelu razvija Lamennais misao, koju je još prije obradio u *Réflexion sur l'état de l'église en France pendant le XVIII siècle et sur sa situation actuelle* (1808). Već tu kaže da zlo od kojega trpi društvo dolazi od indiferentizma u vjerskim stvarima. Odatle izvire nevolja da se ljudi bave samo materijalnom kulturom, a nikako duhovnom. Zbog toga se opet dijele ljudi na dvije grupe, na jedne koji uživaju i na druge koji trpe. Uživanje je zahvatilo dapače i svećenstvo. Napoleonov je konkordat učinio od njih činovnike, kojima je stalo samo do mirnog uživanja. Osnovnu njegovu misao o vjerskome indiferentizmu izrekao je već Bossuet. On ju je samo dalje razvio. Ova mu je misao temelj čitave filozofije (pensée, philosophie mennaisienne).

Lamennais razlikuje tri vrsti indiferentizma. Prvi se može nazvati utilitarističkim deizmom. To je nazor da je vjera politička institucija, zgodna za vladanje masama. Drugi je sentimentalni theizam, nazor naime, koji dopušta da ima Bog, ali niječe objavu. Treći je protestantizam, koji dopušta objavu, ali dozvoljava svakome da je tumači kako hoće.

U drugom filozofskom djelu *Essai-a* iznosi dokaze o postojanju Boga. Zabacuje Descartesove kriterije božje egzistencije. Za božju egzistenciju govori samo istina, koja se očituje u »universel sentiment de l'humanité« (općem osjećaju čovječanstva). Ta se opet istina očituje u tradiciji, kojoj je najbolji čuvar crkva, a tumač papa.

Ova je nauka naišla na odobravanje svećenstva. Da predobije i Vatikan za nju, ide 1824 prvi put u Rim, gdje ga je Leo XII, čini se, prijazno primio.

1828 izdaje *Des progrès de la Révolution et de la guerre contre l'église,* u kojem tvrdi da je kršćanstvo u bitnosti doktrina slobode. Svećenicima tu dovikuje: »Soyez prêtres, prêtres et évêques, et rien de plus. Aucune fonction n'est plus compatible avec votre ministère« (Budite svećenici, svećenici i biskupi, i ništa više. Nijedna druga funkcija nije spojiva sa vašom službom).

1830 osniva sa svojim prijateljima kratkotrajni časopis *L'avenir,* koji nosi značajni motto: »Liberté, Dieu« i osniva društvo pod imenom »Agence générale pour la défense de la liberté religieuse« (Sveopća agencija za obranu vjerske slobode).

Njegovu nauku ipak osudi Rim, a ujedno i časopis i društvo. Učenici, među njima i Lacordaire, napuštaju ga. Ne htijući se pokoriti crkvenim odredbama, stupio je ponajprije u

republikansku stranku, u kojoj je bilo, uz političare, i mistika i utopista, a zatim se povukao u La Chesnaie kod Dinanta, gdje je napisao u evanđeoskom obliku *Paroles d'un croyant* (1833). Tu razlaže kako su ljudi u bitnosti jednaki i braća. Stoga bi se morali ljubiti i međusobno pomagati. Ali mjesto ravnopravnosti, slobode i pravde, kako bi se moralo očekivati, pokazuje nam stvarnost (realnost) gazde i robove. Ovakav sistem podržava ne samo militarizam, nego i izopačena nauka Kristova. Ugnjetavači prilagodiše sebi kršćanstvo i načiniše na zemlji Satanovu mjesto države božje (cité de Dieu). Treba nastojati da i na zemlji dođe do carstva božjega, u kome neće biti intolerancije. Dok se to ne zbude, neka se oni koji trpe zadovolje meditacijom. Kako se vidi, i u ovom djelu iznosi iste misli o demokratskom kršćanstvu na osnovu evanđeoske slobode i ravnopravnosti kako i prije.

Svoje putovanje u Rim i boravak tude opisao je u *Les affaires de Rome* (1836), djelu, iz kojega izbija veliki spisateljski talenat.

Da konačno fiksira svoj religiozno-filozofski sistem, napisao je *Esquisse d'une philosophie* u tri dijela, od kojih je dovršio prva dva (1841—1846). Tu još iznosi neke nove misli. U prirodi vidi zakon evolucije i napretka. Zabacuje nauku o prvom grijehu. Ljepota u prirodi manifestacija mu je Boga.

Lamennais je pjesnički talenat. Njegova djela pokazuju duhovnu vezu sa romantičarima, s kojima pokazuje jednaku ljubav za Miltona i Dante-a. On je u neku ruku katolički romantičar, obnovitelj Danteovog djela u 18 vijeku.

Pored pjesničkog, očituje se u njegovim djelima i jak govornički talenat. Crte njegove osobe i nauke prikazao je Zola u Pierre Fromentu, glavnome junaku u *Lourdesu* i *Rome,* u ciklusu *Les trois villes.*

19. Nema sumnje da bi u razvoju govorništva, publicistike i filozofije u francuskom 19 vijeku mogli razlikovati dva odsječena pravca, koja smo vidjeli i u razvitku historiografije i književnosti u užem smislu riječi, a to su romantika i pozitivizam. De Maistre, de Bonald i Lamennais zastupaju, primjerice, dva oblika romantičke religiozne reakcije protiv 18 bezbožnog vijeka. Socijalni reformatori velikoga stila, kao što su Saint-Simon i Proudhon, imaju u svojim djelima također izvjestan elemenat romantike. Filozof Cousin je zacijelo romantičar u toliko što traži elemente svoga sistema u stranih filozofa.

U ovom pregledu nisam pokušao svrstati publiciste u ova dva pravca, jer je zasada još teško znati što u govorništvu, filozofiji i publicistici spada romantičkom, a što pozitivističkom mišljenju, kad još ni sam pojam romantike nije posve tačno utvrđen ni na čisto književnom polju. Ni Lanson, pisac najboljeg priručnika francuske književnosti, ne kuša dati de-

*

finicija u ovome pogledu, već se zadovoljava time što u poglavlja pod L'époque romantique (1820—1850) i Le naturalisme (1850—1890) svrstava filozofe, publiciste i govornike samo zbog toga što hronološki ovamo spadaju bez obzira, kako idejno stoje prema tim pokretima.

LITERATURA PREDMETA:

a) Opći prikazi: *Cahen Albert:* Ecrivains et Orateurs religieux. (U sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika za prvu polovinu 19 vijeka). *Charléty S.:* Histoire du saint-simonisme. 1896. *Faguet Emile:* Politiques et moralistes du XIXe siècle. 1891. *Henri Michel:* 1) Ecrivains et orateurs politiques de 1814 à 1852 (u sedmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). 2) Ecrivains et orateurs politiques de 1852 à nos jours (u osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika). *Reinach J.:* 1) Les conciones français. 1893. 2) L'Eloquence française depuis la Révolution jusqu'à nos jours 1894. *Seignobos Ch.:* Histoire politique de l'Europe contemporaine. Evolution de partis et des formes politiques 1814—1896. 2 izd. 1899. (Vrlo dobro i za informaciju o francuskoj političkoj povijesti u 19 vijeku). *Thamin Raymond:* Moralistes, écrivains et orateurs religieux. (U osmoj svesci Petit de Julleville-ova zbornika).

b) O de Maistre-u: *Albalat Antoine:* Joseph — —. Vitte 1914. *Cogordan G.:* — — —. Hachette 1894 GEF. *Dermenghen E.:* Le Centenaire de — — —. (Le Correspondant od 10. III. 1921). *Grasset E.:* — — —, sa vie, son oeuvre. Perrin 1901. *Latreille:* — — — et la papauté. 1906. *Vermale F.:* 1) Les origines du Pape de — — —. RHLF 35, 64—72. 2) Les origines des »Considérations sur la France« de — — —. RHLF 33, 521.

c) O Proudhon-u: *Droz Edouard:* —. 1909.

d) O Saint-Simonu: *Boissier G.:* — —. Hachette GEF.

e) O Lamennais-u: *Brunetière Ferdinand:* —. Revue des deux Mondes od 1. II. 1893. *Duine F.:* —, sa vie, ses idées. Garnier 1922. *Maréchal C.:* La dispute de l'Essai sur l'Indifférence. Champion 1925. (Upor. Jean Dagens RHLF 36, 613). *Vulliard P.:* Les Paroles d'un Croyant. Malfère 1928.

f) O ostalima: *Le Comte de Haussonville:* Lacordaire GEF. *Gaschet R.:* La Vie et la mort tragique de P.-L. Courier. Hachette 1914. *de Remusat Paul:* A. Thiers. GEF. Spuller E.: Royer-Collard. GEF.

DODATAK I

Hrvatski i srpski prijevodi iz francuske književnosti 19 i 20 vijeka

Ova bibliografija nastala je iz potrebe zadavanja prijevodnih studija u Seminaru za romansku filologiju na univerzitetu u Zagrebu.

Studenti romanisti pregledali su do 1929 pod mojim vodstvom ove časopise: a) Bosanska Vila (ćir.), Brankovo Kolo (ćir.), Dom i Svijet, Hrvatska Sloga, Iskra (ćir.), Javor (ćir.), Novi Vijek, Prosvjeta (Zagreb), Stražilovo (ćir.), Vienac; a od 1930 do 1938 pod vodstvom prof. M. Deanovića: b) Balkan 1886—1887, Behar 1900—1910, Dalmatinski Glasnik, Danica ilirska, Delo (ćir.), Glasnik Matice Dalmatinske, Glasonoša 1861—1865, Hrvatska Kruna, Hrvatska Smotra (1906—1908), Hrvatsko Pravo, Kriminalna Biblioteka (1924—1930), Nada (Sarajevo), Pozor—Obzor (1860—1930), Srpski Književni Glasnik (1901—1932), Zora Dalmatinska.

Osim ovih pregledao sam lično još ove časopise: Glasnik Jugosl. prof. Društva, Književni Jug, Hrvatska = Jugoslavenska Njiva, Hrvatska Prosvjeta, Lovor, Nova Evropa, Napredak, Nastavnik, Nova Nada, Otadžbina, Pregled (Sarajevo), Prosvetni Glasnik, Savremenik, Vijenac (Obzor) i Vijenac, list za književnost i umjetnost. Nekoje podatke dobio sam direktno od prevodilaca.

Da se dođe do potpune bibliografije naših prijevoda izašlih u časopisima, trebaće još mnogo rada na sistematskom iscrpljivanju naših periodičkih publikacija. A ni ono što je iz pomenutih časopisa već iscrpljeno i ovdje objavljeno nije se moglo prokontrolisati ni identifikovati sa originalima.

Za bibliografiju prijevoda izašlih u zasebnim knjigama upotrebio sam ova bibliografska pomagala:

a) Rukopisni i štampani (1913) Katalog Kr. sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Za 1928—1939 postoji u ovoj biblioteci potpuna bibliografija srpskohrvatskoslovenačkih izdanja. Za to se podaci za ove godine mogu donekle smatrati kao iscrpni.

b) Katalog Narodne biblioteke u Beogradu. I Književnost srpska. Beograd 1894 (ćir.).

c) Katalog knjižare Mite Stajića, Beograd 1905 i 1912 (ćir.).

d) Katalog knjižare Gece Kona, Beograd 1938.

e) Bibliografija M. Deanovića, Strani Pregled VI (1936).

f) Bibliografija Biblioteke stranih pisaca (Beograd), Strani Pregled VI (1936).

g) Stojan Novaković: Srpska bibliografija za noviju književnost 1741—1867. Beograd 1869, kao i nastavak ove bibliografije u Glasniku Srpskog učenog Društva sv. 26, 27, 31, 35, 40, 41, 43, 44, 46, 57, 59, 61 i 65.

h) Jugoslovenski bibliografski Godišnjak za 1933 god. Beograd 1935.

Prema tome, bibliografija koju ovdje dajem nije ni potpuna ni naučna. Potpuna nije ne samo zbog toga što nije bilo moguće sistematski iscrpsti sve dosadašnje periodičke publikacije hrvatske i srpske nego i zbog toga što sam morao ispustiti i već zabilježene prijevode, budi da autore nijesam mogao identificirati na osnovu Thieme-ove bibliografije ili da mi pisanje njihovih imena nije bilo posve pouzdano.

Naučna nije zbog toga, što bibliografske podatke nijesam mogao lično provjeriti, već sam se ograničio da ih ispišem iz gornjih bibliografskih vrela onako kako sam našao.

Kakva je da je, ova bibliografija već sada pruža bazu za korisna opažanja o našim prijevodima iz najmodernije francuske književnosti. Vidi se da se najviše prevode romani, u početku (a i kasnije) onakovi koje traži prosječna publika žedna senzacionalnosti, kasnije romani umjetničke vrijednosti. Može se konstatovati, nadalje, da se poneka djela prevode po pet i više puta. Od franc. autora koji se najviše prevode, ističu se: Balzac, Bourget, Coppé, Daudet, Dumas père, A. France, V. Hugo, Loti, Maeterlinck, Maupassant, Mérimée, Montépin, M. Prévost, Verne i Zola. Zapaža se, na posljetku, golema razlika u prevođenju prije i poslije svjetskog rata i t. d.

Vrijednost ovoga golemog prevođenja ostaje da se izučava i da se tako doskoči jednoj našoj nevolji. Kod nas još ne postoji umjetnička kritika prijevoda.

Da se skrati citiranje, kraćena su samo mjesta izlaženja prijevoda: B = Beograd, N. S. = Novi Sad, S = Sarajevo, Z = Zagreb. Izdavačke knjižare nijesu navođene što će trebati učiniti u budućoj generalnoj bibliografiji naših prijevoda učinjenoj na naučnim principima.

Da se ne prenatrpa kraćenje, imena časopisa nijesam kratio, već samo imena velikih kolekcija, kao BSP = Biblioteka stranih pisaca (Beograd), SKZ = Srpska književna zadruga, ZB = Andrićeva Zabavna Biblioteka, Tisuću najljepših novela (Zagreb) = 1000 nn. Pr. = preveo.

Od nauka ušle su u ovu bibliografiju samo filozofija (i pedagogija) i historija, a od ostalih oblasti samo publicistika. Tako sam postupio zbog toga da bi ova bibliografija ostala u skladu s mojim predavanjima koja u ovoj knjizi publikujem. To ne će važiti za buduću generalnu i naučnu bibliografiju naših prijevoda.

Imao sam namjeru da priključim u ovu bibliografiju i slovenačke prijevode, ali zbog teškoća obavještenja morao sam protiv volje napustiti ovu ideju. Ni ovo ne će važiti za buduću generalnu jugoslovensku bibliografiju naših prijevoda iz francuskoga.

Uz naslov prijevoda dao sam u zagradi naslov i godinu originala svagdje gdje se to moglo učiniti bez naročitog istraživanja. Ni ovo ograničenje ne će važiti za buduću generalnu i naučnu bibliografiju.

Imena francuskih autora, prava i pseudonime, dao sam prema pomenutoj Thieme-ovoj bibliografiji. Iz istoga vrela pridao sam uz ime na čelu alineje i hronološki podatak o životu.

Ako je prijevod izašao ćirilicom, francuski sam naslov jednostavno transliterirao prema današnjoj našoj fonetskoj ortografiji za latinicu i nisam prenosio čak ni imena u francusku ortografiju. Ako sam tako postupio i u imenima franc. autora, koja su štampana majuskulama na početku alineje, označio sam transliteriranje zvijezdicom. To znači da takovo ime autora nisam mogao dosada identifikovati prema francuskim originalima. U svim takvim slučajevima radi se manjom o piscima bez naročite važnosti.

ABOUT (Edmond, 1828—1885): **1** Notarov nos (Le nez d'un notaire, 1862). Pripovjetka. Pr. J. Jurković. Z. 1863. **2** Abecedar radnika. 2 izd. Pr. Vukotinović Ljudevit. Z. 1870, str. 127, 8°. **3** Pukovnijska pomenica. Paris, 1856). Pripovjetke: 1. Markizina mati. 2. Ujak i nećak. B. 1883, str. 160 (ćir.). Pr. Milka Grgurova. **5** Gorski car (Le roi des montagnes, 1856). Pr. Đura Životić. 2 sv. B. 1884, str. 130; 1885, str. 145 (ćir.). **6** Oživeo. Čudnovata istorija jednog pukovnika. Pr. G. B. 1887, str. 145 (ćir.). **7** Kanonikova ćerka. Pripovetka. Pančevo. Narodna biblioteka sv. 216 (ćir.).

ABRAY (Michel): Pierre i Cecile. Pr. Pavlovna. Vijenac 29, 332.

ACKER (Paul, 1874—1915): Buntovnik (Le manifestant) »Journal« od 10 svibnja, »Narodne novine« 1911, 17. V. br. 114.

ACHARD (Amédée, 1814—1875): Jadvigin zavjet (Le Serment d'Hedwige, 1870). Pr. Vladimir Pacel, »Vienac« 1869, br. 24—29.

ADAM (François-Etienne, 1836—): Jova brašnar. Pr. Vladimir M. Jovanović. SKZ 14, str. 105.

ADAM (Paul, 1862—1920): Zablude ljubavnog života. 3 izd. Z. 1930 (ćir.).

AFFRE (Marie): Najsilnija ljubav, 1923. Zabavna knjižnica »Nedjelje« sv. 3.

AJALBERT (Jean, 1863): Il était une fois. Pr. Rikard Katalinić Jeretov, Prosvjeta Z. VII (1900), str. 492.

* **AKREMAN (Alber):** Sve je veća skupoća. Pregled S I (1927), br. 9, str. 15.

ALBERT-JEAN (1892): Zatočena ljubav (L'Amour sous clef 1931). Predgovor, pr. Tin Ujević. ZB. Z. 1932.

ALLARD (Paul): Rat špijuna (La guerre des espions). Pr. Mirko Pećar .B 1936, 8°, str. 260 (ćir.).

ANDRIEUX (Jean-Stanislas, 1759—1833): Mlinar od Sans-Soucia. Pr. Hugo Badalić. Vijenac 22, str. 65.

ANET (Claude, 1868; pseud. de Jean Schopfer): **1** Arjana (Ariane, jeune fille russe, 1920). Pr. Filip M. Dominiković. ZB 446. Z. 1928. **2** Mayerling. Pr. dr. Ivo Hergešić. ZB 490. Z. 1930. **3** Potresla se zemlja od istoka (Quand la Terre trembla, 1921). Predgovor i pr. Ilija Kecmanović, 1932. ZB 295—300.

ANGELLIER (Auguste): 1 I tako ćemo biti postavljeni (Ainsi nous, resterons separés). **2** Kalež cjelova (Le calice des baisers). Pr. oboje Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 97.

APOLLINAIRE (Guillaume, 1880—1918): **1** Harry, ja nisam kriva. Z. 1929. 1000 nn. sv. 6. **2** Izbjeglica iz Landor Roada. **3** Jecaji. Pr. 2—3 J. Popović. Vijenac VI (1928), str. 169. **4** Ruža iz Hildeshajma. Pregled S I (1927), br. 11, str. 14.

ARDEL (Henri): Bijeli san (Rêve blanc). Pr. R. M. Ivanović (dr. Rudolf Maixner). ZB. Z. 1924.

ARÈNE (Paul, 1843—1896): **1** Simonettina priča. Pr. B. »Narodne novine« 1912, 12-I, br. 18. **2** Umiranje cvrčaka. Pr. I. S. »Sr. knj. glasnik« 25 (1928), str. 492, Z. 1931. 1000 nn., 26. **3** Umiranje cvrčaka. Pr. I. S. Sr. knjiž. glasnik 24 (1928), str. 492. **4** Boranija seljaka Pitaliga. Pr. I(sidora) S(ekulić). Sr. knj. glasnik XXVI (1929), str. 413.

ARVERS (Félix): 1 Sonet. Prevela K. B. Sr. knj. glasnik XXXI (1913), str. 429. **2** Sonet. Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

AUBRY (Octave, 1881): Marija Valevska (Le grand Amour caché de Napoléon: Marie Walewska, 1926). Pr. Branko Radošević. ZB. Z. 1926.

AVRIL (Adolphe d'): Istorijska razmatranja o Bugarskoj. Pr. G. Badovski. Zemun 1864, str. 32 (ćir.).

BAILLON (André, 1875): O jednoj Mariji. (Histoire d'une Marie). Roman o ženi. Pr. Branko Filipović. B. 1929, 1936, str. 219. 8°. Biblioteka Nolit. Beletristika. Predgovor Charles Vildrac. Upor. prikaz J. Đorđevića Glasnik Jugosl. prof. Društva IX (1929), str. 419.

BALDE (Jean): Prinos. Pr. A. Š. i Lj. M. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 29, 74.

BALDENSPERGER (Fernand, 1871): Balzac ili Proust. Prev. Nera Pikelmajer, »Srpski književni glasnik« Knj. XXXIII 1931, str. 101.

BALET (Leo): Mrtva ljubav. Z. 1918. Svjetska knjižnica knj. 9.

BALZAC (Honoré de, 1799—1850): **1** Eugénie Grandet. »Sloboda« 17-8-1887, do 1-10-1887, br. 186—233. **2** Čiča Gorijo. Pr. i predgovor Jovan Jovanović, B. 1901, SKZ X (1901) 70. **3** Kobna klisura. »Dom i svijet« 1905, br. 6—14. »Hrvatska biblioteka« Z. 1905. **4** Povijest trinaestorice. »Dom i svijet« 1914, br. 13—24. **5** Žena od trideset godina (Femme de trente ans). Predgovor i pr. Iso Velikanović. Z. 1916, 1922.

ZB. **6** Vesele priče. Knj. I. Pr. Iso Velikanović, Z. 1918 = Vragometne priče (Les Contes drolatiques). ZB 494. Z 1931. = Golicave priče. SB. B. 1933, str. 570 (Ilustr. Gistav Dore) (ćir.). **7** Žrtva žene. Koprivnica 1919, »Svjetska biblioteka« sv. 17—18. **8** Krvnik. Pr. Branimir Pekarić, Virovitica 1919. **9** Žena od trideset godina. Z. 1922. Hrvatska biblioteka br. 1198—1141. **10** Connestablovica. Pr. Iso Velikanović. Z. 1922. **11** Eugenija Grande. Pr. D. L. Đokić, »Sr. knj. glasnik« II, br. 2, 3, 4, 5, 6; III br. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Knj. IV. br. 1, 2, 3, 4. **12** Povijest trinaestorice. Z. Hrvatska biblioteka sv. 762—767. **13** Evgenija Grande. Roman sa studijom Hipolita Tena o Balzaku. Pr. D. L. Đokić. B. 1902, str. LVI + 306 (ćir.). **14** Golicave priče. Pr. Bosa Petrović. Knj. I i II B. 1933, str. 273, 570 (ćir.). **15** Don Žuan od Belvedera. Pr. Desanka M. Pavlović. B. s. a., str. 39 (ćir.). **16** Kad žena zri. Roman. Pr. Nikola T. Petrović. B. 1934, str. 324 (ćir.). **17** Sitan grijeh. Pr. Iso Velikanović. (U »1000 najljepših novela«, sv. 52—54, str. 44. Z 1933). **18** Odabrana dela. B 1934, 1935. 8°. Knj. 1 i 2. Slike iz pariskog života. Siromašni rođaci: Rođaka Beta. Pr. Jelisaveta Marković. Str. 286, 302. Knj. 3. Slike iz palanačkog života: Uršula Mirue. Pr. Raško V. Dimitrijević. Str. 311. Knj. 4. Slike iz seoskog života: Seoski slikar. Pr. Ilija Kecmanović. Str. 319. (ćir.). Knj. 5. Slike iz privatnog života. Čiča Gorio. Pr. Jelisaveta Marković. Za štampu priredio Radoje L. Knežević. Str. 351. Knj. 6. Slike iz palanačkog života: Ljiljan u dolu. Pr. Milan T. Đorđević. Za štampu prir. Radoje L. Knežević. Knj. 7 i 8. Slika iz vojničkog života: Šuani. 1 i 2. Pr. Miroslav M. Grujičić. Za štampu prir. Radoje S. Knežević. Str. 240, 232. Knj. 9. Slike iz privatnog života: Zapisi dveju mladih žena. Pr. Bogdan Jovanović. Za štampu prir. Radoje S. Knežević. Str. 276. Knj. 10. Pripovetke. Pr. Dušan L. Đokić. Str. 348. Knj. 11 i 12. Slike iz privatnog života: Beatrisa. 1 i 2. Pr. Miloš Savković. Str. 256. Knj. 13, 14 i 15. Slike iz pariskog života: Banka Nisenžan i druge pripovetke. Pr. Jelisaveta Marković, Milorad S. Živčević i Desanka Maksimović. Veličina i propadanje Cezara Birotoa. 1 i 2. Pr. I. P. Dimitrijević. Za štampu priredio Radoje S. Knežević. Str. 288. Knj. 16 i 17. Slike iz pariskog života: Siromašni rođaci. Rođak Pons. 1 i 2. Pr. Olga Kosanović. Za štampu priredio Radoje S. Knežević. Str. 304, 300. Knj. 18, 25 i 26. Slike iz seoskog života. Seljaci 1 i 2. Pr. Jelisaveta Marković. Za štampu priredio Radoje S. Knežević. Str. 316. Seoski popa. Pr. Iva R. Dimitrijević. Za štampu priredio Radoje S. Knežević. Knj. 20, 21, 22 i 23. Slike iz palanačkog života. 1 i 2. Pr. Ilija Kecmanović. St. 314 i 229. Pjereta. Pr. Predrag Karalić. Za štampu priredio Radoje S. Knežević. Str. 292. Porodica Marana. Sarazin. Vojvotkinja de Lanže. Pr. Miroslav M. Grujić, Raško Dimitrijević i Jelisaveta Marković. Str. 324. Knj. 24. Slike iz privatnog života. Pukovnik Šaber. Feragus. Zlatooka devojka. Pr. Radmila Jovanović, Desanka Pavlović i Nataša Rajković. Str. 333. **19** Napoleonov genije. Sr. knj. glasnik, n. s. III (1921), str. 218 (ćir.). **20** César Birotteau. Pr. J. Jurinjak. Merkurov Vjesnik Z 1931.

BANVILLE (Théodore de, 1823—1891): **1** Život u snatrenju. Obzor 1-V-1889, br. 101, 2-V-1889, br. 102. **2** Zlatno siromaštvo. Obzor 17-II-1894, br. 39. **3** Grengoar. Pozorišna igra u 1 činu. Pr. Jovan Đorđević, Pančevo 1883. »Biblioteka narodna« (Braće Jovanovića) 56, str. 61, 12° (ćir.). **4** Ezop (Esope, 1893). Komedija u tri čina. Pr. Vlad. Stanimirović. B. 1922, str. 62 (ćir.).

BARBEY D'AUREVILLY (Jules-Amédée, 1808—1889): Don Juanova najljepša ljubav (Le plus bel amour de Don Juan, 1924). Z 1923.

BARBI (Henry): 1 Srbi pod Jedrenom. Pr. M. Zebić. B 1913, 8°, str. 78 (ćir.). **2** Srpske pobede (Les Victoires serbes). B 1913, 8°, str. 242. Upor. referat dra Laze Markovića, Delo LXVIII str. 249.

BARBIER (Henry-Auguste, 1805—1882): **1** Nisa. Pr. M. Grlović, »Vijenac« XIV/4. **2** Idol. Sr. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 264. **3** Mikel Anđelo. Pr. Vladimir M. Jovanović. SKZ 14, str. 102. Isto pr. A. I. Sr. knj. glasnik XXIV (1910), str. 658.

BARBUSSE Henry (1874): **1** Bregalnica (Srpsko-bugarski rat 1913). B 1914. **2** Oganj (Le Feu). Knj. I i II. Z 1919—1920. Pr. Nikola Andrić, ZB 146—147. **3** Intelektualcima (Lettre aux intellectuels 1921), Wien, »Biblioteka Svetlost« br. 1. **4** Svetlost Clarté 1919. Roman. Pr. Srećko Džamonja. B 1923, str. 311 (ćir.). **5** Isus (Jésus 1927). B 1928 (ćir.). **6** List (La Lettre). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 1. **7** Vatra. Hrv. Njiva I (1917), str. 353.

BARRÈS (Maurice, 1862—1923): **1** Vrt na Orontu (Un jardin sur l'Oronte 1922). Predgovor R. Maixner. Pr. Zlatko Terković. — O krvi, slasti i smrti (Du sang, de la volupté et de la Mort). Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB. Z 1923. **2** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Radoje L. Knežević. Moris Bares od g. dr. Miodraga Ibrovca. Koleta Bodoš (Collette Baudoche 1909). Vrt na Orontu. B 1928, str. XXXVI + 269 (ćir.) BSP. sv. 4. **3** Ljubav u zemlji Thule. U » 1000 nn. 52—54, str. 47—56. Z 1933). **4** Izola Bela. Pr. Paulina Lebl. Sr. knj. glasnik XXXII (1914), str. 89 (ćir.). **5** Dve žene britskog građanina. Pr. P(aulina) L(ebl). Sr. knj. glasnik XXXI (1913), str. 727 (ćir.).

BARRIÈRE (Théodore, 1823—1877): Požar u djevojačkoj školi. Pr. Romanić. Z 1899. »Hrvatska kazališna biblioteka« 13.

BARTHÉLEMY (Jean-Jacques): Na ligurskim bregovima. Pr. V. Gaj. Danica ilirska 17, 2-V-1863.

BARTHOU (Louis, 1862—1934): Političar. Pr. Ljubomir Ninić. Predgovor: Dušan S. Nikolajević. B 1935, str. 78.

BASCHET (Jacques): Utočište (Le Refuge). Predgovor. Pr. Verka Skurla-Ilijić. ZB. Z 1923.

BAUDELAIRE (Charles, 1821—1867): **1** Pjesme u prozi (Petits poèmes en prose 1868): Toljaga, Dobnik, Pseto i staklenka. »Sloboda« 18-3-1889. **2** Stranac. Pr. V. Maluševv. Iskra B 1903, str. 342. **3** Opijajte se. Pr. S. Iskra, B 1904, str. 347. **4** Sirotinjske oči. Pr. S Iskra, B 1905, str. 282. **5** Časovnik. Pr. S. Iskra, B 1905, str. 26. **6** Dvorska budala i Venera. Pr. I. Iskra, B 1906, str. 368. **7** Les fleurs du mal. Pr. K. Palavestra, S 1918, »Mala biblioteka« sv. 191. **8** Cveće zla. Pr. Mita Jovanović. B 1937, str. 111 (ćir.). **9** Male pjesme u prozi (na omotu: Proza). Pr. Ivo Šrepel, Z 1920, str. XVII + 181. **10** Crtice. Pr. M. Š. »Vijenac« XXI. **11** Iz zbirke »Fleurs du mal« De profundis clamavi. »Vijenac« XXXV, 473. **12** Moesta i errabunda (Les fleurs du mal) »Brankovo kolo« XII, 269. **13** Iz »Petits poèmes en prose« Prev. Mirko M. Kosić, »Brankovo kolo« XVI, str. 166. **14** Litanija sotoni, »Brankovo kolo« XVII, str. 68. **15** Budi pribran. Pr. u prozi M. Damjanović. Bos. Vila XXIV (1909), str. 230 (ćir.). **16** Svako ima svoju himeru. Pr. u prozi Jelena Ćorović. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 102 (ćir.). **17** Albatros. Pr. E. N. Sr. knj. glasnik XXX (1913), str. 668 (ćir.). **18** Čovjek i more (L'homme et la mer). **19** Poziv na put (L'invitation au voyage). Pr. oboje Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 257. **20** Mačke. Slepci. Pr. Ž. Petrović. Pregled S VI (1931), str. 297, 369 (ćir.).

BAZIN (René, 1853—1932): **1** La terre qui meurt. Pr. Dušan Tamindžić, S 1920. **2** Udaja gospojice Gimel Tipkačice (Le mariage de Mlle Gimel 1909). Z 1923, »Narodna politika« knj. 1. **3** Noel: Gospoda de Orfej. Pr. Jelena Ilijić, »Brankovo kolo«, II, br. 45. **4** Zemlja umire (La terre qui meurt 1894). Seljački roman. Pr. Vojmil Rabadan. Z 1935, 8°, 168 str. Pučka knjižnica društva sv. Jeronima 470. **5** Stefaneta (Stéphanette). Pr. Slavko Šarić. Kat. tjednik S. 1929 br. 46—52, 1930 br. 1—12.

BAYARD (Jean-François-Alfred, 1796—1853, avec Sauvage): Rukavica i lepeza (Le gant et l'éventail 1856). Šaljiva igra u tri radnje. Pr. Oberknežević, N. S. 1878, str. 138. Zbornik pozorišnih djela 13.

BEAUDOUIN, Dom: Duhovi. Pr. O. fr. Ljudevit Vičić. Z 1938, 8°, str. 31.

BEAUME (Georges, 1861): Jabuke. Pr. A. Draženović. Vijenac XXXIII, 608, 628, 650.

BEAUX (George): Majur. Hrvatski dom 27 IV 1896.

BÉDIER (Joseph, 1864—1937): Le roman de Tristan et Isolde. Pr. Desanka M. Pavlović. B 1921. Biblioteka »Misao« 1.

Comte BÉGOUËN: Napoleon i Karađorđe. Pr. Jelena Skerlić-Čorović. Prosv. glasnik XXXIX (1922), str. 72, 145 (ćir.).

BELLAIGUE (Camille, 1858): Tanhäuser. Pr. Dr. H. Prosvjeta Z III, br. 12, 13.

BELOT (Adolphe, 1830—1890): **1** Osveta. Pr. F. B-ć. Dom i svijet 1897, br. 10—22. **2** Grof Jajob. Bjelovar. Domaća knjižnica sv. 1. **3** Usta gospođe H * * * (La boute de Mme. X., 1882). Pr. V. M. B. 1887, str. 271 (ćir.). **4** Ubistvo u hipnozi. Roman. Pr. I. U. B. 1902. str. 199 (ćir.). **5** Lutka. Pr. Dr. A. Harambašić. Prosvjeta Z V (1897).

*** BELPERON (P.):** Čemberlen. Pr. Dobrivoje Dim. Branković. B 1939. Bibl. Ljudi i Dela.

BENOIT (Charles): Zakoni francuske politike. Pr. Mita Dimitrijević. B 1928.

BENOIT (Pierre, 1881): **1** Koenigsmark (1918). Predgovor i pr. Artur Schneider. Z 1921, ZB. 194—196. **2** Slano jezero (Le lac salé 1921). B 1921 (ćir.). **3** Atlantide (1919). Pr. Predrag Karalić. B 1922 (ćir.). **4** Gospodarica Libanona (La Châtelaine du Liban 1924). Obzor 22-2-1926, br. 51 i 28-3-1926 br. 85. **5** Istražna komisija. »Kriminalna biblioteka« VI. **6** Atlantida. Pr. Jakša Sedmak. ZB. Z 1921. **7** Alberta (Alberte 1926). Pr. Zlatko Terković. ZB. Z 1927. **8** Ponoćno sunce (Le Soleil de minuit). Pr. Stevan Janjić. ZB 492. Z 1931, 8°, str. 179. **9** Za Don Karlosa (Pour Don Carlos). Roman. Pr. Svetislav Petrović. B 1922, str. 329 (ćir.). **10** Jakobov Zdenac (Les puits de Jacob 1925). Pr. Vinko Esih. Z 1925, str. 221. **11** Mormonka. Slano jezero. Roman iz mormonskog života. Z 1925, str. 221. **12** Plesačica Agar. Pr. Vinko Esih. Z 1932, 8°, str. 121 + 3. **13** Za Don Karlosa. Roman. Pr. M. M. Ilić. Sr. knj. glasnik n. s. II, III i IV (1921).

BENTZON (Théodore, 1840—1907) (Mme Thérese Blanc): Griža savesti. Roman. Pr. Đ. B. Nestorović. B 1886, str. 192.

BÉRANGER (Pierre-Jean, 1780—1857): **1** Oproštaj Marije Stuart. Pr. J. Hranilović. Vijenac 1875, br. 20. **2** Laste. Pr. Milorad Popović Šapčanin. Javor 1879, br. 24, str. 747. **3** Poslanički izvještaj. Pr. V. Jovanović, Stražilovo 1887, br. 36, str. 562. **4** Prokleto proljeće. Pr. Utješenović. Vijenac II, br. 16. **5** Victor Hugo i renaissance. Delo XXIII, sv. 1, str. 66. **6** Kleto proleće. **7** Oproštaj Marije Stuartove. **8** Ivetotski kralj. **9** Navukodnosor. **10** Dvorski pesnik. **11** Poslanički izveštaj. **12** Dojkinja. **13** Kućni prijatelj. **14** Moja republika. **15** Razbijena violina. **16** Vaspitanje nekih devojaka. **17** Nema više pesama. **18** Mlada pesnikinja. **19** Putnik. **20** Glicera. **21** Mala vila. **22** Tako mora biti! **23** Sudbina. **24** Zimska pesma. **25** Proleće i jesen. **26** Bračni ugovor. **27** Čovek u svom redu. **28** Dobričina. **29** Marka. **30** Julski grobovi. Pr. 6—30 Vladimir M. Jovanović: S francuskog Parnasa. B 1893 SKZ 14, str. 3—58 (ćir.).

*** BERANŽE (H.):** Viktor Igo i renesans francuski. Delo XXIII, str. 66—80.

BERGSON (Henri, 1859): **1** O duši i telu. Pr. Dr. Nikola M. Popović. B 1920, str. 62 (ćir.). **2** O smehu (Le rire 1900). Esej o značenju smešnoga. Pr. S. Džamonja. B 1920, str. 147 (ćir.). **3** Materija i Memorija (Matière et memoire 1896). Ogled o odnosu tela i duha B 1927, str. 259 (ćir.). **4** Stvaralačka evolucija (L'évolution créatrice 1907. Pr. Dr. Filip Medić. B 1932, str. 334 (ćir.).

BERNARD (Emile): Protiv impresionizma u slikarstvu. Pr. Z. K. Delo 69, sv. 2, 3. str. 248, 454.

BERNARD (Tristan): **1** Galantni direktor. Pr. Jakša Sedmak. Z 1938, 8°. 1000 nn. br. 100—102, str. 175—180. **2** Šta li će nam reći? Pregled S I (1927) br. 10, str. 13 (ćir.). **3** Dobri sudija. Pregled S I (1927) br. 41, str. 14 (ćir.).

BERNARDIN de Saint-Pierre (1737—1814): **1** Pavle i Virginija (Paul et Virginie 1887). Pr. A. Šenoa, Z 1877. Zabavna knjižnica Matice Hrvatske 1. **2** Indijska koliba (Chaumière Indienne 1790). Pr. I. Gostiša. Vijenac 1875, br. 34—38. **3** Paul et Virginie. Pr. Dimitrije K. Kristić, B 1921.

BERNHARD (Mme Sarah, 1884—1923): Priča. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov, Prosvjeta Z VI (1898), str. 423.

BERNOVILLE (Gaëtan): Isusovci. P. Ivan Nikolić. Z 1938, str. 296. Knjižnica »Život«.

BERTHET (Elie, 1815—1891): **1** Alem-Oko. Pr. Milka Milić. Narodne novine 1879-13-V, br. 110—149. **2** Alem-oko. Pr. Milka Milić, Z 1880. **3** Kamenolomi. Pr. S. Širola, Karlovac 1901. **4** Zločin u Pierrefitteu (Le crime de Pierrefitte 1879). »Dom i svijet« 1903 br. 20—24. **5** Modra sjenica. Pr. M. Draženović. »Vijenac« XXXIII, str. 245.

BERTRAND (Louis): Sanguis Martyrum — krv mučenika. Roman iz 3 stoljeća. Pr. Antun Šimčik. Jeronimska knjižnica 416. str. 320. Z 1933.

*** BEŽON (T.):** Maniman. Roman. Pr. Đ. B. Nestorović. B 1881, str. 123 (ćir.).

*** BIJOTEJ (Pjer):** Navika. Pregled S I (1927) br. 4, str. 13 (ćir.).

BINET-VALMER (1875):**1** Čuvarica. Narodne novine 1912, 4/3, br. 53. **2** Lucien (1910). Predgovor i pr. R. M. Ivanović (R. Maixner), Z 1922, ZB 303.

BINET (Alfred, 1857—1911) et Th. Simon: **1** Ispitivanje i merenje inteligencije kod dece. Pr. Momčilo A. Miletić. Paraćin 1929, 8°, 64 + XIX (ćir.). **2** (et J. Passy): Psihološke studije o dramskim piscima. Pr. M. Arer. Delo 29. sv. 2, str. 281; 30, sv. 2, str. 232 (ćir.). **3** Suvremene misli o školi i djetetu. 2 sv. Pr. Milutin Popović i dr. Matija Lopac. S 1926 i 1927. Upor. prikaz Tunkl Antun, Napredak LXVI (1926), str. 244 i LXVII (1927), str. 274.

BIRABEAU (André): **1** Ogrtač od zibelina. **2** Skupljač maraka. Pregled S I (1927) br 2, str. 13 i br. 6, str. 12 (ćir.).

*** BIRNA-PROVEN (Margarita):** Knjiga za tebe (Livre pour Toi). Predgovor Anri Bataj. Pr. Siniša M. Švabić. B 1920, str. 118 (ćir.). Upor. prikaz A. B. Savremenik XV, str. 192.

BLANC (Louis-Jean-Joseph): Istorija deset godina 1930—40. Knj. I. Pr. Vladimir Milojević. B 1886 (ćir.).

*** BLANŠKOTOVA:** Suze. Pr. Vladimir M. Jovanović. SKZ 14, str. 114 (ćir.).

BLUM (Léon, 1872): **1** O braku (Du mariage). Pr. Elza Dolić. Z 1938, 8°, str. 258. **2** Da budeš socijalista (Pour être socialiste). B 1937, 8°, str. 23. »Oslobođenje« Biblioteka za ek., soc. i pol. probleme (ćir.).

BOCAGE (Paul): Sestra Cecilija. Narodne novine 1896 25/11 br. 272—282.

*** BODUEN Š.:** Tolstoj i deca. Pr. A. J. Nova Evropa XIX (1929), str. 328 (ćir.).

BOEUF (Francis): Služavka. Hrv. Njiva III (1919), str. 48.

BOISSIER (Gaston): Javna nastava u rimskom carstvu. Pr. Ivan Širola. Napredak XXXIX (1898), str. 37, 51, 69, 148, 165, 181, 198, 212, 228.

BON (L.-C.): Osnovna škola u Njemačkoj i Francuskoj. Pr. Jagoda Truhelka. Napredak XLI (1900), str. 364, 383, 396.

BONNEAU (Albert): Gusarski voda. Avanturistički roman. S. 1929. Nar. bibl. Malih Novina sv. 30.

BONNET (Max): Predmet i zadatak klasične filologije. Pr. Milivoj J. Popović. Prosv. glasnik XXV (1904), str. 381, 473, 580, 691 (ćir.).

BONNETAIN (Paul, 1858—1899): Izgubljena ljubav. Pr. Z. M. Prosvjeta, Z XIX, str. 476—479.

BORDEAUX (Henri, 1870): **1** Otvori oči (Les yeux qui s'ouvrent 1908). Predgovor. Pr. Ivan Krnic, Z 1918. ZB 93—94. **2** Posmrće. Kriminalna biblioteka 1925, sv. 10, str. 241. **3** Poručnikov zločin. »Kriminalna biblioteka« 1926, sv. 22, str. 520. **4** Zavijani tragovi (La neige sur le pas 1912). Pr. Budimir Blaženković. ZB. Z 1920. **5** Jamila pod cedrovima (Yamilé sous les cèdres 1923). Pr. Dr. Filip M. Dominiković, ZB 1925. **6** Bez povratka (La Fée de Port-Cros ou la Voie sans retour (1926). Pr. M. Radeka. ZB. Z 1927. **7** Vunena haljina (La Robe de laine 1910). Pr. Zlatko Ferković. ZB. Z 1927. **8** Vunena haljina (La Robe de laine). Roman. Pr. D. Frtunić. B 1921, str. 238 (ćir.). **9** Zavičaj. Roman. Pr. D. M. Popović. Vranje 1926, str. 167 (ćri.). **10** Jedna poštena žena. Roman. Pr. Dušan M. Popović. B 1934, 8°, str. 111 (ćir.). **11** Čovek koji je izgubio svoje ime. Pr. Bog. Janjić. B s. a. str. 35 (ćir.). **12** Lui Hemon, život i rad. v. Hémon Louis: Izabrana dela. Knj. I. B 1928, str. XXI (ćir.). BSP. **13** Kraljica ptica. Pr. Nikola Trajković. B 1930, 8°, str. 78. Narodna knjižnica sv. 60. (ćir.). **14** Strah od života (La peur de vivre). Pr. Slavko Šarić. Kat. tjednik S 1932, br. 7—52, 1933 br. 1—6.

BORDEU (Charles de): Moje obraćenje. Pr. dr. Fran Binički. Hrv. Prosvjeta VIII (1921), str. 165.

BOREL (Emile): Slučaj. Pr. M. L. i Z. M. Z 1920, 8°, str. 176. Odabrana djela iz prirodoslovlja III. Upor. prikaz Željka Markovića Jugosl. Njiva IV (1920), str. 785.

BOUCHET Maurice: Užasna noć. Pr. R. K. Dom i svijet 1896, str. 410.

BOUILHET (Louis, 1824—1869): Jednoj ženi (A une femme). Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

BOULENGER (Marcel, 1873—1932): **1** Uslužnost. Pr. V. S. Obzor (Nedjeljni prilog) 15-9-1907, str. 248. **2** Ratni doživljaji. Obzor (Nedjeljni prilog) 24-11-1907, str. 318.

BOURDALOUE L.: Dva govora otca (Deux sermons). Sv. I—III. Pr. Fiamin Ivan. Kraljevica 1874—1877, 39 str., 8°.

BOURGEOIS (Léon, 1851—1925): Demokratija. Pr. M. Đ. Milojević. Sr. knj. glasnik. XV (1905), str. 360.

BOURGET (Paul, 1852—1936): **1** Uskrs. »Hrvatski dom« 29-4-1897. **2** Tri djevojčice (Trois petites filles 1899). Narodne novine 1896. 24/9 br. 219—232. **3** Prijateljstvo jedne gospođe. Narodne novine 1896 9/10 br. 232—233. **4** Stara slika. Narodne novine 1896 12/10 br. 234. **5** Engleskinja. Narodne novine 1896 17/10 br. 239—241. **6** Grofica de Candale. Narodne novine 1896 13/10 br. 235—238. **7** American girls. Narodne novine 1898 23/2 br. 43. **8** Knjiga nacrta. Narodne novine 1898 26/5 br. 119. **9** Igrač. Prev. J. I-ć. Narodne novine 1898 11/7 br. 155—156. **10** Strašna zagonetka. Pr. J. K. Dom i svijet 1899, br. 17—24. **11** Žensko srce. Dom i svijet 1904, br. 16—21. **12** Svetac. Prev. I. I. Narodne novine 1905, 22/8, br. 191—205. **13** Fetiš. Prev. I. I. Narodne novine 1905, 16/6, br. 137—142. **14** Život pripada mladosti. Dom i svijet 1905, br. 20—21. **15** Nihilistkinja. Prev. S. Iskra, B 1906, str. 262. **16** Monika (Monique 1902). Obzor 1-8-1913, br. 208, 28-8-1913, br. 235. **17** Rastavljena žena. Z 1916. **18** Lazarina (Lazarine 1917). Pr. Nikola Andrić. Z 1917. ZB 85—86. **19** Život pripada mladima. N. S. 1919. Ognjanovićeva Univerzalna biblioteka 7. **20** Druga ljubav. Predgovor i pr. Nikola Andrić. Z 1919. ZB 128 (s fr. originalom). **21** André Cornélis (1887). Pr. Paula D. Z 1920. ZB 181—182. **22** Ljubavno zločinstvo (Un crime d'amour). Pr. Budimir Blaženković. Z 1921. ZB 212—214. **23** Simona. Pr. Oskar pl. Salopek. Vijenac XXIV, 804 str. **24** Dobričina. Pr. N. Andrić, Vijenac XXIV, str. 71. **25** Cosmopolis (1892). Pr. V. Borota, Vijenac XXV, br. 5—25, 27—38. **26** Steeple-Chase (1899). Pr. P. Kreković, Vijenac XXVI br. 46—50. **27** Hippolyte Adolphe Taine. Pr. Kovačević David. Prosvjeta, Z I. br. 41—47. **28** Saida. Pr. Milan Marković, Prosvjeta Z VI (1898), str. 416—422. **29** Musique. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Prosvjeta VIII (1900), str. 290. **30** Žensko milosrđe. Pr. Ivan Krnic, Prosvjeta Z X (1902), br. 8—10. **31** Hvala. Pr. M. G. Prosvjeta Z, XIX, str. 769—770. **32** Kandidat. Pr. Kumičić M. Prosvjeta Z XXI 1913, str. 113—122. **33** Prosidba. Pr. U Brankovo kolo VI, br. 11 (ćir.). **34** Tri djevojčice. Pr. Jovan Ivković, Brankovo kolo VI, br. 47 (ćir.). **35** Vaskrs. Pr. M. H. Karmena, Brankovo kolo XV, 168. **36** Strašna zagonetka. Hrvatska biblioteka 239—241. **37** Brat g. Vipla. Pr. Bor. Popović, Delo XXX, sv. 1, str. 111 (ćir.). **38** Laži. Pr. M. Uskoković, Delo 62—66 (1913/3) (ćir.). **39** Charles Baudelaire. Pr. Radmilo Jovanović, Delo 69 (1913), sv. 2, 3, str. 178, 362. **40** Dvije sestre (Les deux soeurs). Predgovor i pr. Nikola Andrić. ZB. Z 1916. **41** Učenik (Le Disciple 1889). Pr. Janko Jurinjak. ZB 166—168. Z 1920. **42** Vojvotkinja u plavom. (La Duchesse bleue 1898). Roman. Pr. V. Rosić. B s. a., str. 300 (ćir.). **43** Ljubavno zločinstvo (Un crime d'amour 1886). Roman. Pr. Budimir Blaženković. Z 1921, str. 169. **44** Roman četvorice. Književni kuriozum. Z 1924, str. 126. **45** Tri devojčice. Zabavnik SKZ 2, Pripovetke I (ćir.). **46** Simone. Pr. Jakša Sedmak. Z 1931. Tisuću najljepših novela sv. 29. **47** Nemeza (Némésis 1918). Pr. Ivo Blažević. Z 1932, 8°, 144 str. Pučka knjižnica sv. Jeronima knj. 401. **48** (zajedno sa Bordeaux i Barbusse): Novele. Pr. sa fr. B s. a., str. 50 (ćir.). **49** Seoska milosnica. Pr. L. Bos. Vila 24 (1909), str. 10 (ćir.). **50** Stara slika. Pr. L. Bos. Vila 24 (1909), str. 361. **51** Istorija jedne ljubavi. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 29 (1914), str. 113—115. **52** Učenik. Lovor I, (1905), str. 152—160, 204 do 207 (nedovršeno). **53** Ljetna noć (Nuit d'été). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 98.

BOUSSENARD (Louis): 1 Sultan od Bornea. S 1928. Nar. bibl. 12. **2** Pod žarkim nebom. Fantastično-avanturistički roman. S 1928. Nar. bibl. **3** Grbavi vitez. Avanturistički roman. S 1929. Nar. bibl. sv. 27. **4** Bengalski davitelji. S 1930. Nar. bibl. 38.

BOUTROUX (Emile): Škola i život. Prosvetni Glasnik XXXVIII (1921), str. 597—605 (ćir.).

BOUVIER (Alexis, 1836—1892): **1** Jedan istinski događaj. Dom i svijet 1889, br. 4. **2** Greh ili osveta ili žena mrtvačeva. B 1906, str. 548 (ćir.).

BOUVIER (Ch.): Nagrada. Pripoviedka. Pr. N. Kokotović. Z 1890.

BOVE (Emmanuel, 1898 —): Umorstvo Suzy Pomier. Z 1937. Univerzalna bibl. I, kolo I, 1.

BOYLESVE (René Tardiveau, 1867—1926): **1** Miris boromejskih otoka (Le Parfum des îles Borromées 1898). Predgovor i pr. Nikola Andrić. Z 1918. ZB 119—120. **2** Igračica iz Tanagre. B 1931. Narodna knjižnica 81 (ćir.).

***BRASAT A. (i J. KOVEN):** Greh i kajanje. Roman iz vremena španjolske inkvizicije. Pr. s fr. Đorđe Popović. 1—2. B 1877 (ćir.).

BRAUNSCHWIG (M. et G.): Roditeljski dnevnik. Po fr. Vlad. T. Spasojević. B 1913, str. 187 (ćir.).

BRETON (André): Manifest nadrealizma. Vijenac VI (1926), str. 347.

BRIAND (Aristide, 1862—1932): Reči mira (Paroles de paix). Pr. S. Petrović. B 1928 (ćir.).

BRISEBARRE (Edouard, 1818—1871) et **Marc Michel:** Bengalski Tigar (Un tigre du Bengale 1849). Pr. Romanić, Z 1899—1904. Hrv. kazališna biblioteka 15.

BRIZEUX (Auguste, 1806—1858): **1** Jakov zidar. **2** Rafailo. Pr. Vladimir Jovanović: S francuskog Parnasa. B 1893, SKZ 14, str. 71 (ćir.). **3** Sarana sirotne devojke. Pr. u prozi M. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 148 (ćir.).

BROCHET (Henri): 1 Gospa i strijelac (L'archer vaincu par Notre Dame). Vizija u jednom činu. Pr. i inscenirao Vojmil Rabadan. Z 1934. Knjižnica Dr. Sv. Jeronima 439. **2** Sv. Franjo i Zao čovjek (Saint Fran-

çois et le méchant Homme). Pr. i inscenirao Vojmil Rabadan. Z 1934, str. 31. Knjižnica društvene pozornice sv. 12.

BRUNETIÈRE (Ferdinand, 1849—1906): Théophile Gautier. Pr. S. Iskra, B 1907, str. 262—98.

* **BULJ (J. N.):** 1 Pripovetke mojoj kćeri. Pr. sa franc. Sv. 1, 2. N. S. 1882 (ćir.). 2 Saveti mojoj kćeri. Knj. 1, 2. N. S., 8°, 1883 (ćir.). 3 Zbornik pripovedaka za odrasle devojke. Pr. sa fr. Pančevo 1886 (ćir.).

* **BULJ (Žan):** Odabrane pripovetke za žensku decu. Pr. M. Kalić. N. S. 1871 (ćir.).

CAPUS (Alfred, 1858—1922): Dva brata (Deux frères 1919). Pr. Radoslav L. Janković. B 1930, 8°, str. 67. Nar. knjižnica V, 24 (ćir.).

CARRÉ (Michel, 1819—1872) i Barbier Jules: 1 Jovančini svatovi (Les noces de Jeanette). Šaljiva opera u 1 činu. Složio Viktor Mase. Pr. Marinović J. Nikola. B 1883, 8°, str. 53 (ćir.). 2 i Battu Léon: Ženidba pri fenjerima. Opereta u 1 činu. Složio Ž. Ofenbah. Pr. N. J. Marinović. B 1884 (ćir.).

CASALIS (Henri): Drhtaji cveća. Pr. G. B. Sr. knj. Glasnik XXIX (1912), str. 30 (ćir.).

CASSOU (Jean, 1897—): 1 Pariški pokolj (Les massacres de Paris). Pr. Neda Živković-Kruška. Z 1938. 8°, str. 304. Binoza, Svjetski pisci. 2 Torkvemada. Pr. Al. Pregled S XI (1935), str. 357. 3 Unamuno — simbol Španije. Pr. Alk. Pregled S XIII (1936), str. 102.

CELIER René: Pređašnji život. Narodne novine 1911, 19/4, br. 90.

CENDRARS (Blaise): U srcu sveta (odlomak). Pr. X. Sr. knj. Glasnik XXXIII (1931), str. 588 (ćir.).

CÉSANNE (Jacques): Groblje. Pr. P. Petrović. Delo LXX (1914), str. 33 (ćir.).

CHADOURNE (Louis, 1890—1925): Gospodar broda. (Le Maître du navire). Avanturistički roman. Pr. R. M. Ivanović. Z 1934, 8°, str. 232. ZB 564.

CHAIGNON (Pierre): Svećenik na oltaru ili dostojno prikazivanje sv. mise. Pr. Oton Knezović. S 1938, 8°, str. 309. Vrelo života.

CHAMPAGNE (Maurice): 1 Tajne okeanskih dubina. S 1928. Nar. bibl. 5. 2 Ludakova osveta. S 1928. Nar. bibl. 7 3 Jogijeva tajna. S 1930. Narodna bibl. 36.

CHAMPSAUR (A.): Koprena. Roman. B, str. 371 (ćir.).

CHANTAVOINE (Henri): Uspavanka. Pr. Drag. M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 258.

CHARLES (Pierre): Molitva svih časova. I—III serija od trideset i tri razmatranja. Pr. Đuro Gračanin. S 1935, 1936, 8°, str. 172, 147 i 148. Vrelo života 3, 4.

CHARPENTIER (Armand, 1864): Dobar plesač. Pr. M. K. Dom i svijet 1902. str. 170.

CHATEAUBRIAND (Vicomte François-René de, 1768—1848): 1 Isus Krist i život mu. Pr. F. Ivanišević. Obzor 9-I-1889, br. 8. 2 Zgode posljednjega Abanseraža (Avantures du dernier Abencerage 1806). Pr. M. Vežić. Vijenac II, 16, 17, 18. 3 Atala. Roman. Pr. D. Jevrić. P. 1882, str. 113 (ćir.). 4 Potonji Abenseraž. Po — spjevao Nikola I, knez Crne Gore. Cetinje 1894, str. 111 (ćir.). Celokupna književna dela. Ur. Dušan Vuksan. Podgorica 1937, str. 653 (ćir.).

CHAVETTE (Eugène): 1 Nezasitljivost. Pr. J. Franić. Dom i svijet 188, br. 12. 2 Gdje je miliunar. Pr. A. Svilanić. Dom i svijet 1894, br. 1—24. 3 Gdje je miliunar. Pr. A. Svilanić. Z s. a. Hrvatska biblioteka 130—138. 4 Giljotiniran po pristanku. Pr. D. L. Đokić. Sr. knj. glasnik I n. s., str. 92 (ćir.).

CHÉNEDOLLÉ (Charles-Pioult de, 1769—1833): Kitica ljubica. Pr. V. T. Obzor 1 IV 1898, br. 74.

CHÉNIER (André, 1762—1794): 1 Iz francuske romantične književnosti (lirike). I Kraj obale. II Eufrozina. Pr. T. M. Srp. knj. Glasnik XXX (1930), str. 90 (ćir.). 2 Zvezdana noć (u prozi). Pr. M. D. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 149 (ćir.). 3 Mlada zarobljenica. Pr. M. D. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 164 (ćir.). 4 Mlada Tarentinka (u prozi). Pr. M. D. M. Bos. Vila 24 (1909), str. 247 (ćir.).

CHERBULIEZ (Victor, 1829—1899): 1 Teterolova Osnova (L'idée de Jean Téterol). Obzor 29 X 1886, br. 248, 31 XII 1886, br. 299, 3 I 1887, br. 1, 24 I 1887, br. 1, 24 I 1887, br. 18. 2 Roman jedne čestite žene (Le roman d'une honnête femme 1866). Pr. R. Franković. Narodne novine 1890, 25/9, br. 220—288. 3 Roman jedne poštene žene. 2 sv. Pr. J. V. Nestorović. B 1889, str. 176, 177—366 (ćir.).

CHUQUET (A.): Žan Žak Ruso. Pr. D. Bos. Vila 24 (1909), str. 11.

CLARETIE (Jules, 1840—1913): 1 Cigareta. Pr. V. Narodne novine 1896, 17/9, br. 213. 2 Nestalo ga. Pr. -ić. Dom i svijet 1898, str. 90. 3 Mrtvačevo oko. Z 1900. Hrv. biblioteka 267—269. — Mrtvačevo oko. Pr. L. M. br. 17—24, Dom i svijet 1900. 4 Marie-Marion. Narodne novine 1905, 10/6, br. 133. 5 Maramica. Pr. B. Obzor 19 V 1907, br. 132. 6 Marcel. Vijenac XXXIV, str. 579. 7 Pelivan. Pr. D. M. Vijenac XXXIV, str. 804, 821. 8 Komedijaš. Priča. Pr. D. L. Đokić. B 1890, str. 60 (ćir.).

CLAIRSANGE (J): Pod okriljem smrti ili zlato Guadalkanara. Doživljaji među ljudožderima. S 1929. Nar. bibl. 31.

CLAPARÈde (Ed.): 1 Izbor zvanja, njegovi problemi i metode. Pr. Ilija Opačić. B 1929 (ćir.). 2 Škola po meri. Pr. Svetozar Rančić. Predgovor: Milorad Vanlić. B 1929. Savr. pedagoška bibl. 1 (ćir.). (Upor. prikaz J. Babića, Glasnik Jugosl. prof. Društva IX, 1929, str. 652).

CLARET DE LA TOUCHE (Alojzija Margareta): 1 Knjiga o beskrajnoj ljubavi. Pr. Josip Dujmović. S 1935, 8°, str. 168. 2 Na službu Isusu svećeniku. I Putovi božji. II Naumi božji. Pr. Ivan Dujmušić. S 1936, 1937, 8°, str. 251, 292.

CLAUDEL (Paul): Djevica o podne (La Vierge à midi). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 130.

CLERGET (Pierre): La Suisse au XX siècle. Pr. Nemanja Vukičević. Srp. književ. glasnik XXIII (1909), str. 304—395.

COCTEAU (Jean): Anđelova leđa. Pr. X. Sr. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 591 (ćir.).

COLETTE (Colette Willy), Mme de Jouvenel, 1873—): Mitsou ili kako devojke postaju pametne (Mitsou, ou comment l'esprit vient aux filles 1919). Pripovijest o jednoj varijetskoj plesačici. Predgovor i pr. Jakša Sedmak. ZB. Z 1933, str. 205.

COLETTE (Sidonie-Gabrielle): Uspomena. Pr. Jakša Sedmak. Z 1938, 8°. 1000 nn., 97—99, str. 157—170.

COMPAYRÉ (Gabriel, 1848—1913): 1 Montenjeva pedagogija. Pr. Božidar P. Vesić. B 1936, 8°, str. 24 (ćir.). 2 Žan Žak Ruso. Pr. Jelisaveta S. Markovića. B 1911. Zemun 1913 Napredak: kulturni problemi. 3 Teorijska i praktična pedagogija. Pr. Rista Ognjanović. B 1907, 8°, str. XIV + 486. 4 Isusovci u uzgajanju i obučavanju. Pr. Ivan Širola. Napredak L (1909), str. 113, 161, 210, 296, 344, 388, 4 Compayré o Herbartu. Napredak XLVII (1906), str. 724, 754, 773, 788, 804, 818.

CONSCIENCE (Henri, 1812—1883): 1 Škrtac (L'avare 1877). Pr. I. Zorić. Obzor 8 XI 1892, br. 255, i 20 XII 1892, br. 290. 2 Flandrijski lav (Le lion de Flandre 1862). Pr. A. Harambašić. Prosvjeta XIV (1906). 3 Suza. Pripovetka. B 1895, str. 104 (ćir.). 4 Tvrdica. B 1868, str. 95, 8° (ćir.). 4 Škrtac. Pr. I. Zorić. Z 1893.

CONSTANT (Henri-Benjamin [Constant de Rebecque], 1767—1830): 1 Adolf (Adolphe 1816). Pr. M. Đorđević. »Srp. knj. glasnik« XVIII (1907). B 1921 (sa predgovorom prevodiočevim o B Constantu(»Napredak«. 2 Adolf. Predgovor: Werter i Adolf, pr. Dr Ivo Hergešić. ZB 485. Z 1930.

CONSTANT (Jacques): U tajnoj službi. Pr. N. N. Kriminalna biblioteka god. VII, br. 3.

CONSTANTIN-WEYER (Maurice): Jedan se čovjek nagiba nad svoju prošlost (Un homme se penche sur son passe 1929). Predgovor. Pr. Zlatko Terković. ZB 482. Z 1930.

CONVERT (H.): Euharistijska razmatranja. Prema sv. Ivanu Vianneyu. Pr. N. P. S 1938, 8°, str. 170. Vrelo života.

COPPÉE (François 1842—1908): **1** Oprost. Pr. D. Kovačević. Prosvjeta Z st. 791—93. **2** Bolesnik. Pr. Herzog A. Prosvjeta Z II, str. 10 do 15. **3** Za stolom. Pr. M. Mareković, Prosvjeta Z IV, str. 622—623. **3** Nesretnica. Pr. M. Mareković, Prosvjeta Z V (1897), str. 54—57. **5** Mladahni grijeh. Pr. I. V. Prosvjeta Z V (1897, 22—24. **6** Ljubavna pisma. Pr. M. Mareković, Prosvjeta V (1897), str. 687. **7** Margot. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov, Prosvjeta Z VI, (1898), str. 228—230. **8** Kršćanski preporod. Pr. V. Deželić. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 34—35. **9** Moj prijatelj Meurtrieur. Prosvjeta Z XVI (1908), str. 408—411. **10** Tiha ljubav. Pr. S. Kranjčević. Prosvjeta Z XXI (1913) str. 37. **11** Dragovoljna smrt. Pr. M. Šrepel. Vijenac XVI, str. 315. **12** Komad kruha. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XVII, str. 135. **13** Vojnički kaput. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XVII, st. 343. **14** Zločinac iz ljubavi. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XVII, str. 310. **15** Rasvijetljeno okno. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XVII, str. 102. **16** Pjesnikova drugarica. Pr. Gjuro Arnold. Vijenac XVII, str. 87. **17** Zločinac iz ljubavi. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XVII, str. 310. **18** Lavlji nokat. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XIX, str. 40. **19** Mladi dani. Pr. N. Andrić. Vijenac XXII, br. 15—33, str. 35—38. **20** Oprostio je. Pr. M-ć. Vijenac XXV, str. 767. **21** Pred sudom. Pr. A. Benešić. Vijenac XXII, S. 737. **22** Pusta kuća. Vijenac XXVI, st. 828. **23** Grijeh mladosti. Vijenac XXVI, br. 17—19. **24** Posinak. Pr. I. Krnic. Vijenac XXVIII, St. 828. **25** Krsni kum. Pr. S. Širola. Vijenac XXIX, St. 656. **26** Idila za vrijeme opsade. Obzor 14-5-1880, br. 111, 14-6-1880, br. 155. **27** Prava sreća. Hrv. pravo 5-8-186. **28** Panflet o panflatu. Slobora 2 i 3-3-1886. **29** Drama. Hrv. domovina 22-7-1892. **30** Zlo uspjele ženidbe. Hrv. domovina 5-10-1893. **31** Divlji kesteni. Sloboda 16-12-1893. **32** Sestra po mlijeku. Pr. Dragica Š-ć. Dom i svijet 1893. br. 14. **33** Oče naš. Obzor 2 i 7-1-1890 br. 1, 4. **34** Oprost. Obzor 16-5-1893, br. 111. **35** Zlatni novac. Obzor 25-9-1893, br. 219. **36** Suparnica. Obzor 22 i 23-8-1895, br. 191, 192. **37** Poginula u moru. Pr. Lj. Vernić. Obzor 15-10-1896, br. 237. **38** Kum. Hrvatski dom 18-9-1896. 39 Oproštenje. Pr. J. Ivković. Brankovo kolo 1896, br. 4 (ćir.). **40** Komadić kruha. Hrv. pravo 16-9-1896. **41** Stara odora. Hrv. pravo 7-9-1936. **42** Ljubavna pisma. Hrv. domovina 25 i 26-3-1797. **43** Plemeniti zločin. Pr. I. Krnic, Dom i svijet 1897, br. 2—4. **44** Chanson. Pr. M. Sabić. Nada S, br. 2 (1899). str. 26. **45** Romanca. Pr. M. Sabić. Nada S, br. 2 (1899), str. 26. **46** Cjelov. Pr. M. Sabić. Nada S, br. 2 (1899), str. 26. **47** Jeka. Pr. M. Sabić. Nada S, br. 2 (1899), str. 26. **48** Slučaj. Obzor 12-4-1900, br. 85. **49** Jedan događaj. Pr. M. Iskra B 1903, str. 139. **50** Badnja noć. Dom i svijet 1909, str. 474. **51** Je li zločin. Dom i svijet 1909, str. 455. **52** Stara dolama. Pr. Lujo Varga, Obzor 3 i 4-4-1909. **52** Prezrena. Hrv. pravo 23-9-1909. **53** Jedan sastanak. Hrv. pravo 25-9-1909. **54** Carski Božić. Pr. M. Grlović. Narodne novine 1913, 3-2- br. 27. **55** Novele. Pr. D. Tamindžić, S 120. **56** Nesretan slučaj. Kriminalna biblioteka 1925, sv. 12, str. 299. **57** Dobrovoljna smrt. Pr. V. Frank, Prosvjeta Z, str. 242—245. **58** Iz djela »Spasonosne boli«. Pr. M. Ivanišević. Vijenac XXXII. **59** Utopila se u moru. Pr. J. Ivković. Brankovo kolo II, br. 21 (ćir.). **60** Oporavljenik. Pr. V. Mitrović. Brankovo kolo V, br. 46 (ćir.). **61** Cokule malog Vučka. Pr. M. Budisavljević Prijedorska. Brankovo kolo VIII, br. 3 (ćir.). **62** Mala prodavačica novina. Pr. N. Stajić. Brankovo kolo XIII, str. 311 (ćir.). **63** Propala. Pr. P. Aničić, Brankovo kolo XVI, s. 697 (ćir.). **64** Krivac. 2. izd. Pr. Dušan M. Popović. B 1936, 8°, str. 208 (ćir.). **65** Novele. Pr. Dušan Tamindžić, B 1927, str. 160 (ćir.). **66** Izgubljeno dijete. Z 1929. Tisuću najljepših novela sv. 4. **A. 67)** Namernik. Pozorišna igra u 1 činu, u stihu. Pr. N. J. Marinović. Prešt. iz Pogleda. B 1889 (ćir.). **67** Polka i galop. Paji-buji. Pr. Dušan L. Đokić. Otadžbina VIII (1890), str. 490 (ćir.). **68** Za navek. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 26 (1911), str. 20 (ćir.). **69** Babe. Pr. M. D. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 265 (ćir.). **70** Sestra po mlijeku. Pr. Mih. Đorđević. Bos. Vila 23 (1908), str. 328, 343. **71** Meteori. Meniet. Pr. Vladimir M. Jovanović SKZ 14, str. 111—3.

CORDAY (Michel, 1870—): Lutka. Pr. Jakša Sedmak. Z 1938, 8°. 1000 nn, 97—99, str. 85—90.

CORMENIN (le vicomte de) [Louis-Marie de la Haye] 1788—1868): O'Connel. Vijenac IV, br. 27—28.

CORMON (Pierre-Etienne Piestre, dit Eugène, 1811—1903): et Lockroy: Vilarovi dragoni (Les dragon de Villars, 1856). B 1921.

CORNU (Marcel): Humanistička misao u nastavi i njeni protivnici. Pr. Lazar I. Đurović. B 1938, 8°, str. 1—7 (ćir.).

CORTHIS (Mme André [pseud. de Mlle Andrée Husson], 1895): Za samu sebe (Pour moi seule 1919). Pr. Nikola Andrić. ZB. Z 1921.

COSTE (Charles): Psihologija savremene borbe. Pr. Aleksandar J. Vučković. Z 1934, 8°, str. 254 (ćir.).

COSTER (Charles-Théodore-Henri de, — 1879): Blanka, Klara i Kandida. Pr. L. M. Z 1931. 8°. 1000 nn. sv 37

COUE (Emile): Gospodarenje samim sobom pomoću svesne autosugestije (La Maîtrise de soi-même par l'autosuggestion consciente). Pr. Miroslav Nikolić. B 1934, 8°, str. 183. Bibl. naučno-popularna (ćir.).

COTTIN (Marie-Joséphine Risteau, Vve, 1770—1807): Elizabeta ili prognana u Sibiriju (Elisabeth, ou les exilés de Sibérie, 1806). Z 1847. Zabavna čitaonica.

COULEVIN (Pierre de) [pseud. de Mlle Favre de Coulevain] † 1913): Pobjednica Eva (Eve victorieuse 1901). Predgovor. Pr. dr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB Z 1924.

COUPERUS (Louis): Sudbina. Z 1915, ZB 36.

COURIER DE MÉRÉ (Paul-Louis, 1772—1825): Zgoda u Kalabriji. Pr. V. P-ć. Dom i svijet 1896.

COURTELINE (Georges [Georges Moinaux], 1858?—1929): **1** Dobra mušterija (Un client sérieux 1897). Komedija u 1 činu. N. S. 1924, str. 48 (ćir.). **2** Što god hoćeš. Pr. Bogdan Popović. Sr. Knj. Glasnik II (16 V 1901), str. 281—285 (ćir.). **3** Paten protiv Bunjasa. Pr. N. N. Kriminalna biblioteka V. **4** Molim karte, gospodo! Pr. I. K. Dom i svijet 1902, str. 11. **5** Što se može dogoditi poštenom nalazniku. Obzor 21 II 1906. **6** Sat. Dom i Svijet 1913. str. 136. **7** Nos generala Suifa. Pr. X. Sr. knj glasnik IX (1923), str. 501 (ćir.). **8** Naši političari. Pr. B(ogdan) P(opović). Sr. knj. glasnik XI (1924), str. 13. **9** Stepenice. Pr. N. Sr. knj. glasnik XXX (1913), str. 91 (ćir.). **10** Molim za karte, gospodo. Pr. D. L. Đokić. Sr. knj. glasnik II (1901). str. 369 (ćir.). **11** Gospodin koji je našao časovnik. Pr. N. N. Sr. knj. glasnik XXXII (1914), str. 488 (ćir.).

COUSINET (Roger): Moderna pedagogija. Prosvetni Glasnik XXXVIII (1921), str. 458—466 (ćir.).

CRAVEN (Mme Augustus [née Pauline de Ferronays], 1820—1891): Cvjetanja (Fleurange 1871). Pr. Kristiana Solveigs. Vienac XXI (1889), br. 1—6, 8—21. 23—42, 44, 46—52.

CRODYS (Pierre): U carstvu bezbožnika (Dans l'Empire des Sans-Dieu). Pr. Slavko Šarić. Kat. tjednik S 1937 br. 9—52, 1938 br. 1—31 = S 1938 8°, str. 154. Academia Reginae Apostolorum.

CROISET (P.): Pobožnost k presvet. Srcu Isusa Krista našega gospodina. Razmišljanja o božan. srcu Isusovu i životopis sestre M. Margarite Alacoque. Z 1883, 1885.

CROS (Charles): Budućnost (Avenir). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 98.

CRUIF (Paul de): Lovci mikroba. Bogovima ravni ljudi koji su učinili dvanaest otkrovenja (Microbe hunters) 35 sl. Pr. Mihajlo Dobrić. B 1934, 8°, VIII + 507 (ćir.).

DANGER (Henri): Ljubite se medusobno. Kopirao riječju. Živ. M. Radosavljević. Bos. Vila XVIII (1903), str. 404.

DALCROZ (Emile-Jacques): Bonhomme Jadis. Pr. S. Hristić. Srp. knjiž. glasnik XXII (1909), str. 842.

DANCRAY (Paul): 1 Borba za milione. Senzacionalni avanturistički roman. S 1929. Nar. bibl. 25. 2 Gospodari Himalaja. Avanturistički roman. S 1931, 8°, str. 256. Nar. bibl. 42.

DANRIT = Commandant Driant **(Alfred-François,** 1855—1916): 1 Zarobljenici mora. Z s. a., str. 266. 2 Robinzoni zraka (Robinsons de l'air). Pr. M. L. Z s. a. str. 343.

DARESTE (Pierre): Češko pitanje. Delo 88, sv. 3, str. 416.

D'ARTOIS (Armand): Proljetna pesma. Pr. Vladimir M. Jovanović. SKZ 14, str. 115 (ćir.).

DAUDET (Alphonse 1840—1897): 1 Sidonija. Pr. J. Miškatović. Z 1876, str. 291, 8°. (Preštamp. Obzor 16-VIII do 3-XI-1876). 2 Mali špijun. Pr. St. Javor 1878, br. 49, str. 1525 (ćir.). 3 Chauvinova smrt. Obzor 5-IV-1881, br. 87. 4 Pariske crtice. Pr. E. Matić, Z 1883. 5 Arleskinja (L'Arlesienne 1872). Pr. Milana. Javor 1885, br. 22, str. 697 (ćir.). 6 Beaucairska diližansa. Slobora 25-V-1886. 7 Bixionova lisnica. Sloboda 11-III-1886. 8 Opsada Berlina. Nar. Novine 1888, br. 240, 241. 9 Trasteverina. Nar. Novine 1888, br. 242, 243. 10 Bandit Quastana. Nar. novine 1888, br. 200—202. 11 Stari komedijaš. Nar. novine 1888, 5-IX, br. 204. 12 Korepetitor. Obzor 8-VIII-1890, br. 182. 13 Ulomak iz jednog lista neke žene. Pr. M. Nar. novine 1891, 2-V-, br. 100. 14 Nesporazumak. Pr. M. Nar. novine 4-V-1891, br. 101, 102. 15 Fromon i Risler (Fromont jeune i Risler ainé 1874). Roman iz pariskog života. Pr. D. M. Đorić. B 1901, str. 347 (ćir.). 16 Roza i Ninette (Rose et Ninette 1892). Pr. Milivoj M. Obzor 21-VII-1892 do 19-VIII-1892, od br. 165 do br. 189. 17 Smokva ljenivca. Pr. E. Dom i svijet 1893, br. 16. 18 Arlesanka. Pr. M. C. Dom i svijet 1895, str. 10. 19 Pokrajinski klub. Sloboda 4-VII-1895. 20 Zadnji školski dan. Pr. I. Kernic. Dom i svijet 1895, str. 151. 21 Delfinova smrt. Pr. B. M. Hrv. pravo 20-XII-1895. 22 U tvrdi. Pr. I. Kernic. Dom i svijet 1897, str. 395. 23 Svjetionik na otoku. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1897, str. 91. 24 Posljednji časovi broda Semillante. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1897, str. 96. 25 Zastavnik. Pr. -in. Dom i svijet 1898, str. 233. 26 Razbojnik Quastana. Pr. V. Petrović. Dom i svijet 1898, str. 26. 27 Fedora. (La Fédor 1897). Pr. Petrović-Iskra B 1889, str. 336, 337, 396 (ćir.). 28 Fromont jeune et Risler aîné (1874). Pr. M. Đorić. Srp. knj. glasnik III, br. 4—16, august 1901. 29 Sapho (1884). Pr. M. Nedić. Z 1901. Moderna biblioteka 9. 30 Tartaren na Alpima (Tartarin sur les Alpes 1885). Pr. D. L. Đokić. Srp. knjiž. glasnik V (1902), (ćir.). 31 Arlezijanka. Pr. Pavlović. Iskra B 1902, str. 147 (ćir.). 32 Kobno pismo. Pr. dr. Š-ć. Dom i svijet 1902, str. 403. 33 Kukunjanski parok. Iskra B 1902, str. 278 (ćir.). 34 Stari. Iskra B 1903, str. 20. 35 Pripovijetke. Pr. D. L. Đokić. B 1903. SKZ 84. 36 Nabob. (Le Nabab 1877). Pr. J. Skerlić. Srp. knjiž. glasnik XVI, str. 70. 37 Priča o čovjeku zlatna mozga. Behar S 1906. 38 Tajna jednog mlinara. Behar S 1906. 39 Bixijeva lisnica. Behar S 1906. 40 Segvinova koza. Behar S 1906. 41 Dolazak u vodenicu. Pr. Petrović. Iskra B 1907, str. 257. 42 Zvijezde. Behar S 1908/9. 43 Odiberta. Pripovetka. Pr. B. B 1903, str. 59 (ćir.). 44 Tartarin Taraskonac (Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon 1872). Pr. Đokić. Z 1913, B 1911 SKZ. 45 Numa Rumestan (Numa Roumestan 1880). Pr. Miodrag Ibrovac. Sr. knj. glasnik XXV—XXVIII (1910—1912) = S 1918. Odabrana biblioteka 10 (ćir.). 46 Mališan (Le petit chose 1868). Pr. M. Bogdanović. B 1920. 47 Grijeh žene. Pr. Dip. Z 1920. 48 Za vrijeme carstva. Pr. J. Tomasović. Koprivnica 1921. Zbirka glasovitih djela 5. 49 Pisma iz mog mlina (Lettres de mon moulin 1869). Pr. I. Lulić. Z 1921. Narodna knjižnica 4. 50 Besmrtnik (L'immortel 1888). Pr. D. B. Jovanović. B 1921. Savremena biblioteka 12. 51 Deližanac iz Bokera. Kriminalna biblioteka 1925, sv. 15.

52 Partija biljara. Pr. E. Prosvjeta Z I,str. 793—94. 53 Zvijezda. Pr. I. K. Prosvjeta Z II, str. 705—707. 54 Umjetnička putovanja po provinciji. Pr. I. K. Prosvjeta Z III, str. 498—499. 55 Opsada Berlina. Pr. I. K. Prosvjeta Z III, str. 267—270. 56 Nevaljao vojnik. Pr. I. K. Prosvjeta Z III, s. 202. 57 Lažljivka. Pr. L. V. T. Prosvjeta Z IV, str. 55—56. 58 Starci. Pr. L. M. Vijenac XI, br. 45. 59 Lisnica moga prijatelja. Pr. F. T. Vijenac XIV, br. 30. 60 Zadnji dan škole. Pr. M. Šrepel. Vijenac XV, str. 822. 61 Grofica Irma. Pr. M. Šrepel, Vijenac XV, str. 822. 62 Koza gospodina Seguina. Pr. M. Šrepel, Vijenac str. 795. 63 Dijete uhodom. Pr. I. Šrepel, Vijenac XVI, str. 55. 64 Pjesnik Mistral (1855). Pr. M. Šrepel. Vijenac XVI, str. 298. 65 Pjevački par. Pr. I. Šrepel, Vijenac XVI, str. 91. 66 Krada. Pr. I. Šrepel, Vijenac XVII, str. 552. 67 Slijepi car. Pr. M. Šrepel, Vijenac XVII, str. 583—99. 68 Dvije gostionice. Pr. M. Šrepel. Vijenac XVII, str. 423. 69 Otac Achilles. Pr. M. Šrepel. Vijenac XVII, str. 616. 70 Arthur. Pr. M. Š. Vijenac XVIII, str. 148. 71 Moj prvi rad. Vijenac XX, str. 695. 72 Pogibao. Pr. N. Andrić. Vijenac XX, str. 811. 73 Francuske vile. Vijenac XX, str. 72. 74 Prividenje kod marskog suca. Vijenac XX, str. 629. 75 Hercegova smrt. Pr. N. Andrić. Vijenac XXIII, str. 357. 76 Partija biljara. Pr. N. Andrić. Vijenac XXV, str. 817. 77 Fédor. Pr. I. Krnic. Vijenac XXX, Br. 9—10, 13—16, 17, 19, 21. 78 Stup obitelji. Pr. I. Krnic. XXXI, br. 1—18, 20—22, 25—42. 79 Zvijezde. Pr. M. Divković. Vijenac XXXIV, str. 647. 80 Lijepa Nivernjanka (La belle Nivernaise 1886). Pr. A. Draženović. Vijenac XXXIV, str. 388, 404, 412, 436, 451. 81. Lijepa Nivernjanka. Brankovo kolo II (1897), br. 26—31 (ćir.). 82 Posljednje predavanje. Brankovo kolo II, br. 13 (ćir.). 83 Jourdan Glavosječa. Pr. M. Pejnović. Brankovo kolo III, br. 1—24 (ćir.). 84 Arleskinja. Pr. D. Tomić. Brankovo kolo VI, br. 30 (ćir.). 85 Sidonija. Pr. I. M. Z 1876. 86 Dvije stare duše. Pr. M. Tomić. Brankovo kolo VI, br. 49 (ćir.). 87 Pjesnik Mistral. Pr. M. Nikolić. Brankovo kolo VI, br. 46 (ćir.). 88 Pop iz Kukunjana. Pr. N. Nikolić. Brankovo kolo VI, br. 50. 89 Zvezde. Pr. M. Nikolić. Brankovo kolo VI, br. 46. 90 Tuga za kasarnom. Pr. S. A. Petrović. Brankovo kolo VII, br. 39 (ćir.). 91 Si-Sliman. Pr. S. A. Petrović. Brankovo kolo VII, br. 15 (ćir.). 92 Balade u prozi. Pr. M. Nikolić. Brankovo kolo VII, br. 1. (ćir.). 93 Bandit Quastana. Brankovo kolo VIII, br. 38 (ćir.). 94 Špijun dečko. Brankovo kolo VIII, br. 14 (ćir.). 95 Sanginerska morska kula. Pr. M. Srbljan. Bosanska vila II (1887), str. 229 (ćir.). 96 Balade u prozi (Letres de mon moulin). Pr. M. Ivančević. Bosanska vila III, (1888), str. 275. 97 Adolf Belot: Sapho. Pr. M. Grol. Srp. knjiž. glasnik str. 786. 98 Prognani kraljevi (Les rois en exil 1879). Pariski roman. Pančevo 1881, str. 432 (ćir.). 99 Tartaren na Alpima. Novi podvizi taraskonskog junaka. Pr. Dušan Đokić. Sr. knj. glasnik VI (1902) = B. 1902, str. 250 (ćir.). 100 Pripovetke iz »Contes du Lundi«. 1. Zastavnik. 2 Otac i sin. 3 Marka. 4 Mali stan. 5 Artur. 6 Kadur. 7 Partija biljara. 8 Opsada Berlina. B 1891, str. 87 (ćir.). 101 Nabob. Pr. A. Stanojević (u podlisku (ćir.). Samouprave) B 1906 (ćir.). 102 Roza i Nineta. Roman. Pr. Sava Obradović. Skoplje 1922, str. 96 (ćir.). 103 Safo. Roman. B s. a., str. 186 (ćir.). 104 Taraskonska luka. (Port-Tarascon 1890). Posljednji doživljaji slavnoga Tartarena. Pr. Jer. Živanović. B 1924, str. 187 (ćir.). 105 Tartarin Taraskonac. Pr. Dušan L. Đokić. B 1922, str. 132 (ćir.). 106 Mališan (Le Petit Chose). B 1931, 8°, 138 str. (ćir.). 107 Pisma iz moje vodenice (Lettres de mon moulin 1869). Pr. M. Đorđević. B, str. 136 (ćir.). 108 Tartaren Taraskonac. Roman. Pr. M. Đorđević. B 1936, 8°, str. 86 (ćir.). Biblioteka »Radost« 11. 109 Pisma iz mog mlina. Z 1921, str. 103. 110 Žak (Jack 1879). Pr. Milan Đorđević. B 1930, 8°, str. 512 (Zabavnik SKZ 23) (ćir.). 112 Pripovetke. Narodna biblioteka, Pančevo, sv. 28 (ćir.). 113 Pripovetke Alfonsa Dodea. Pr. Dušan L. Đokić. Predgovor dr. Jovana Skerlića o životu i radu Dodeovom. SKZ 84, XII (1903). 114 Zvijezde (Pripovijest provansalskog ovčara). Pr. Mladen Vukmir. Z 1930. Tisuću najljepših novela sv. 22.

*

115 Pisma iz moje vodenice. Pr. M. Đorđević. B 1935, 8°, 136 str. Biblioteka »Radost« sv. 9—10. **116** Lepa Niverneza i izabrane pripovetke. Pr. Andreja N. Milićević. B 1937, 8°, 152 str. Klasična dela omladinske književnosti (ćir.). **117** Mališan (Le petit Chose 1868). Pr. R. Dimitrijević. B 1937, 8°, 93 str. Biblioteka Radost sv. 15. **118** [G. de Maupassant —O. Mirbeau] Francuske novele. Z 1921 Zabavna knjižnica 9. **119** Opsada Berlina. Pr. Dušan Božić. Bos. Vila XIV (1899), str. 20 (ćir.). **120** Korniljeva tajna. Pr. Milovan Đ. Glišić. »Niz odabranih pričica«. B 1886 (ćir.). **121** Zastavnik. Pr. Miodrag Ibrovac. Bos. Vila XVII (1902), str. 307 (ćir.). **122** Majka. Pr. F. Sr. knj. glasnik VII (1902), str. 181 (ćir.). **123** Zvezde. Pr. Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913, str. 71. **124** Wood'stown. Fantastička priča. Pr. Vitomir Rakić. Hrv. Prosvjeta XVII (1930), str. 71. **125** Sappho. Vijenac (Obzor) IV, str. 206, 263, 299, 334, 367. **126** Pripovetke. Preveli K. D. K. i R. B. (upor. Delo XVI, 536). **127** Prognani Kraljevi. Pr. Đ. Popović (upor. Delo XVI, 536).

DAUDET (Ernest, 1837—1921): **1** Razvod braka. Hrv. domovina 25 I 1892. **2** Sužnji ljubavi. Pr. N. Klemenčić. Z 1913.

DAVID-SAUVAGEOT (A.): Opasnosti od realizma i naturalizma u svima vremenima (Odlomak iz dela »Realizam i naturalizam u literaturi i umetnosti«). Prosvetni Glasnik XXVIII (1907), str. 189 (ćir.).

DAVIGNON (Henri): Dva kratka misterija. Pr. Jakša Herceg. Hrv. Prosvjeta XI (1924), str. 38, 87.

DAYES (Jean de): U radionici (A l'atelier). Pr. Slavko Šarić. Kat. tjednik S 1931, br. 7—32.

DÉBIDOUR (X.): Diplomatska istorija Evrope od otvaranja bečkog kongresa do zaključenja berlinskog (1814—1878). Pr. Dr Dragomir Ikonić. Knj. I i II. B 1933, 1934, str. 729. Bibl. jav. prava (ćir.).

* **DEBRIJE (Žak):** Staviski. Najveći hohštapler sveta i kompanija. Istinit roman od —. B 1934, 8°, str. 1235 (ćir.).

DECOURCELLE (Pierre, 1856—1929): Dva djeteta (Les deux gosses 1898). Srp. knjiž. glasnik knj. XIV, br. 7, s. 545 (ćir.).

DEKOBRA (Maurice, 1885): **1** Gondola krilatih nemani (La gondole aux chimères 1926). Predgovor. Pr. A. S. (Artur Schneider. ZB Z 1926. **2** Madona spavaćih vagona (La Madone des sleepings 1926). Pr. Josip Horvat. ZB 435. Z 1928. **3** Madona spavaćih kola. B 1934, str. 308 (ćir.). **4** Ponoćni moral. Pr. Ivan Petrović. Z 1929, str. 48. **5** Amandina. B 1932, 8°, 15 (ćir.).

DELACOUR (M. i L. Morand): Muž pred vratima. Opereta u jednom činu. Pr. Nikola J. Marinović. B 1885 (ćir.).

DELARUE-MARDRUS (Mme Lucie, 1880): **1** Između dvije ljubavi (A côté de l'Amour 1926) i Pjevačica (La Cigale 1926). Pregovor. Pr. Stjepan Gruber (Dr Annie Cella). ZB 425. Z 1928. **2** Novele. B 1928 (ćir.). **3** Zbogom vrtovima. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 50.

DELAVIGNE (Casimir, 1794—1843): **1** Smrt Jeanne d'Arcove. Pr. T. Maretić. Vijenac VII, str. 37. **2** Očekivanje. Pr. Vladimir M. Jovanović, s francuskog Parnasa. B 1893 SKZ 14, str. 70 (ćir.).

DELLY (Marte): **1** Magali. Pr. Verka Ilijićeva. Z 1923. ZB 314, **2** Dvije duše (Entre deux âmes). Pr. Viktor Bićanić. ZB 438. Z 1928. **3** Bijela mačka. Roman. Pr. Evgenija Šah. Z s. a. str. 176. **4** Dva srca. Roman jednog braka. Pr. Dr Ivan Blažević. Književ. dobrih romana 248. Z 1928, str. 181. **5** Tajna rijeke Luzerte. Roman. Pr. Dr Božena Deželić. Z s. a., str. 144. Knjižnica Pučka sv. Jeronima sv. 322.

DELEGRANGE (J.): U Panevropi. Vizija. Pr. Đ. J. Kiselinović. Nikšić—Berane 1932, 8°, str. 27 (ćir.).

DELPIT (Albert 1849—1893): **1** Promašen život. Pr. Ivan. Obzor 28 VIII 1906, br. 227, 6 IX 1906, br. 236. **2** List. Pr. F. T-ć. Vijenac XIII. **3** Mejdan komandantov. Pr. N. Andrić, Vijenac XX, str. 644. **4** Pismo. Pr. F. C. Vijenac XXVIII, str. 280. **5** Zapovjednikov dvoboj. Pr. Milka Perković. Z 1938, 8° 1000 nn 99—99, str. 133—141. **6** Kako je postala

poezija. Pr. u prozi Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 148 (ćir.).

DERÈME (Tristan): Zelenilo pozlaćeno (La verdure dorée). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 98.

DÉROULÈDE (Paul, 1846—1914): **1** Ne... Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Prosvjeta VII (1899), Z, str. 411. **2** Strah. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Vijenac XXXI, 433. **3** Živio! Pr. Sima Avramović. Delo XII, sv. 2, str. 185.

DESBORDES-VALMORE (Marceline, 1787—1864): **1** Ispovijest. Pr. M. Sabić. Prosvjeta II, Z, str. 90. **2** Sadieve ruže. Pr. T. M. Sr. knj. glasnik XXX (1930), str. 9 (ćir.). **3** Saadijeve ruže. Pr. N. H. Ilić. Bos. Vila 23 (1908), str. 426 (ćir.). **4** Uspomena. Pr. N. H. Ilić. Bos. Vila 23 (1908), str. 426 (ćir.). **5** Šta si učinio. Pr. B. B. Sr. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 661 (ćir.).

DESCHAMPS (Emile): Novinstvo u Sjedinjenim državama. Hrv. kruna 1909, br. 141, 142, 144, 1910, br. 1.

DESLYS (Charles, 1820—1885): Pierre. Pr. M. B. V. Vijenac 1871, br. 26—27.

DESPAX (Emile): A. Nanie. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 1.

DEUBEL (Léon): Bijeda (Detresses II). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XV (1928), str. 253.

DIEHL (Charles, 1859—): **1** U Bosni i Hercegovini (En Bosnie-Herzégovine 1901). Pr. M. Dragutinović. Delo 23, str. 24 (ćir.). **2** Vizantinske slike. I i II. Pr. Olga Kosanović. Predgovor: Filaret Granić. B 1928 i 1929. SKZ XXX 203, str. XXXII 217 (ćir.). **3** Istorija vizantinskog carstva (Histoire de l'empire byzantin 1919). Pr. Radoslav Perović. B 1933, 16°, VIII str. 288, 3 karte (ćir.). **4** Teodora, vizantinska carica. Pr. D. Đ. B 1908, 8°, str. 30 (ćir.). **5** Život carice u Vizantiji. Pr. Jelena Ćorović. Bos. Vila 26 (1911), str. 138, 153, 178, 205 (ćir.).

DIVOIRE (Fernand): Jesenjin. Pr. T(in) U(jević). Pregled S XI (1935), str. 18

DOMANGE (Maurice): Pedagoške ideje Kabea. B 1937 (ćir.).

DOMBRE (Roger): Doživljaji jednog macana. Pr. Đorđe Arandelović. B 1937, 8°, str. 148. Klas. dela omlad. književnosti (ćir.).

P. DONCOEUR S. J.: Sadanje nade katolicizma u Francuskoj. Pr. D. K. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 194, 260.

DORGELÈS (Roland, 1886): **1** Odlazak (Partir 1926). Predgovor: Pr. Jakša Sedmak. ZB 449. Z 1929. **2** Kabaret lijepe žene (Le cabaret de la belle femme 1919). Pr. Josip Berković. Z 1934, 8°, 1000 nn. Sv. 70—72, str. 191—201. **3** Crveni barjačić. Pr. M. B. Sr. knj. glasnik V n-s. (1922), str. 419, 495 (ćir.).

DORNIS (Jean Mme Guillaume Beer) [pseud. de Mme Alfred Droin]: **1** Aginica. Obzor 15 VII 1896, br. 161. **2** Pobratimi. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 672—674. **3** Jela. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z IX (1900), str. 191—194.

DOUCHE (K. A.): Dečji svet. B 1934, 8°, str. 80. Bibl. »Radost« 4 (ćir.).

DOUILLET (Joseph): Razgolićena Moskva. Šta učiniše nesretnici od Rusije za ovih deset godina. B 1929 (ćir.).

DOUMIC (René): Labiševo pozorište. Pr. S. P. Sr. knj. glasnik V n. s. (1922), str. 548 (ćir.).

DOURLIAC (Arthur): Kako je deda Todor putovao. Brankovo kolo VIII, br. 34.

Commandant **DRIANT = DANRIT (Alfred-François,** 1855—1916): Zarobljenici mora. Dom i svijet 1912, br. 1—15.

DROINE (A.): Lenost. Fec. Pr. u prozi. J. D. Bos. Vila XXIX, str. 124.

DRONSART (Marie): Današnje Muslomanke. Pr. Ivan Širola. Napredak XLI (1900), str. 39, 55, 70, 89.

DU BOISGOBEY (Fortuné, 1821—1891): **1** Ne ubij. Pr. A. Svilanić. Dom i svijet 1898, br. 1—7. **2** Tajinstveni slučaj. Dom i svijet 1909, br. 17—23. **3** Zločin u pariskoj operi. Z 1912. Hrv. biblioteka 689—694. **4** Okovi ljubavi. Z 1912. Hrv. biblioteka sv. 699—673. **5** Zločin u pariskoj operi (Le crime de l'Opéra 1879). Dom i svijet 1912, br. 11—24. **6** Okovi ljubavi. Dom i svijet 1912, br. 1—14. **7** Carigradske noći (Les nuits de Constantinople 1882). Dom i svijet 1913, br. 9—24. Hrv. biblioteka br. 741—747. **8** Ženska ruka. Senzacionalni kriminalni roman. Pr. Đ. Bugarski. Nihiliste u Parizu. B 1906, str. 531 (ćir.). **9** Krvava tajna. Kriminalni roman. B 1890. (ćir.).

DUCANGE (Victor-Henri-Joseph-Brahain, 1783—1833): Slike iz života. Nar. novine 1871, br. 1—4.

DU GARD (Roger-Martin): Žan Baroa (Jean Barois). B 1939. Biblioteka Zenit (ćir.).

DUHAMEL (Georges, 1884): **1** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Nikola Trajković. Predgovor od Miloša Savkovića. Ponoćna ispovest. Ratne novele. Ponsoova ljubav. Konjanik Kivelije. Badnje veče. Poručnik Doš. Gospođa u zelenom. B 1928, 1933, str. XXIX + 243. BSP. **2** Prizori budućega života (Scènes de la vie future 1930). Pr. Ladislav Žimbrek. Z 1934, str. 203. Biblioteka Slovo. **3** Balada o čoveku lišenom svega. Pr. J. Popović. Vijenac VI, str. 71. **4** Korijat. Pr. M. B. Sr. knj. glasnik VI, VII (1922), str. 574, 12 (ćir.). **5** U vinogradu. Pr. R. D. Pregled S XI (1935), str. 222 (ćir.). **6** Cifre. (Iz knjige »Civilisation«). Pr. R. Dimitrijević. Pregled S XI (1935), str. 19.

DUMAS père Alexandre, 1803—1870): **1** Gospodične od Saint-Cyra (Les demoiselles de Saint-Cyr 1843). Pr. Vežić Vladislav. Vienac franceskoga, talijanskoga i španjolskoga zabavnoga književstva. Sv. I Z 1852. **2** Iz zapisnika starog kapetana. Glasonoša V, 1865, 22—23. **3** Tisuću i jedno strašilo. Nar. Novine 1870, br. 211—246. **4** Antonija. Pr. T. Hoffmann. Nar. novine 1870, br. 77—113. **5** Posjet u Nimes. Sloboda 27 VII 1881. **6** Put po Kavkazu 1858—1859. Pr. A. Harambašić. Sv. 1, 2. Z 1888. **7** Kako je napuljska općina rasvijetlila grad. Pr. J. **8** Berza. Stražilovo 1888, br. 35, st. 553. **9** Grof Monte-Christo 1844—1845). Pr. A. Harambašić, Z 1896—1897. **10** Ljubavni roman. Pr. K. M. Dom i svijet 1899, br. 3—7. **11** Kin ili neurednost i genije (Kéan ou le désordre et le génie 1846). Srp. knjiž. glasnik 1904 (ćir.). **12** Napoleon Bonaparta ili trideset godina iz istorije Francuske (Napoléon Bonaparte, ou trente ans de l'histoire de France 1831). Drama u VI dejstva. Pr. Ljubomir P. Nenadović. B 1850, str. X + 178 (ćir.). **13** Dva pehara. Obzor 2 XI 1907, br. 297. **14** Ljubavni roman. Z 1907. Hrv. biblioteka 205—206. **15** Grof Monte Christo. Dom i svijet 1908, br. 1, 2, 4. **16** Le Prince: Mrtvačka ruka. Dom i svijet 1909, br. 1—24. **17** Posljednji dani kraljice Marije Antoinette. Dom i svijet 1909, br. 1—16. **18** Ženski rat (La guerre des femmes 1845—1846). Z 1918. **19** Dvadeset godina poslije (Vingt ans après 1845). Pr. Tenjac, Z 1919. Hrv. biblioteka 976 do 985. **20** Kraljičin gjerdan. Roman. 2 knj. 1920. 8°, str. 453. Hrv. biblioteka 1069—1078. **21** Lady Hamilton. Posljednja Nelsonova ljubav. Z 1922, str. 572. **22** Grof Cagliostro. Historijski roman. Knj. I—III. Z 1922, str. 764. **23** La dame de Monsoreau (1846). Pr. M. L. Z 1923. **24** Dvorski ludak. Z 1923. Hrv. biblioteka 1—3. **25** Junak. Pr. J. Prigl. Vijenac XX, str. 197. **26** Jedno pismo o feminizmu gđi Schalinga-Lewy. Delo XIII, sv. 2, str. 333. **27** Fernanda (Fernande 1884). Z. **28** Buna. Roman iz francuske revolucije. Pr. Mita Đorić. 2 izd. sa slikama. B 1891, str. 509 (ćir.). **29** Krvavi dani (II deo bune). Roman iz francuske revolucije. 2 izd. sa slikama. Pr. Mita Đorić. B 1891, str. 1455 (ćir.). **30** Kraljičin derdan (Le collier de la reine 1849—1850). Roman. Pr. Mita Đorić B 1891. 2 izd. sa slikama. B 1891, str. 600 (ćir.). **31** Pariski mohikanci (Les Mohicans de Paris 1854—1855). Roman u 2 knj. Pr. A. St. Jović. B 1897, str. 360 (ćir.). **32** Tri musketara. Roman u 2 knj. Pr. D. L. Đokić. B 1887—1898, str. XVI + 829 (ćir.) = B 1898. **33** Kraljica Margo (La reine Margot 1847). Roman. Pr. Jovan V. Nestorović. B 1900, str. 816 (ćir.). **34** Gospođa Monsoro (La Dame de Monsoreau 1846). Roman u 3 knjige. Pr. Jovan V. Nestorović. B 1900, str. 994 (ćir.). **35** Tajne španske inkvizicije. Roman. **36** Vitez Mezonruž (Le chevalier de Maison rouge. Pr. M. P. Roman u 2 sveske. B 1899, str. 288; 1900, str. 269 (ćir.). **37** Četrdeset i pet plemića (Les quarante cinq 1848). Roman. Sv. 1—3. Pr. J. V. Nestorović. B 1901, str. 939 (ćir.). **38** Dvadeset godina posle. Istor. roman u 3 sv. B 1901, str. V + 467, III + 463, III + 483 (ćir.). **39** Krvava pariška svadba. Historijski roman. Z s. a., str. 643. **40** Mrtvačka ruka. Nastavak romana Grof Monte Christo. Z s. a., 8°, str. 416. **41** Četrdeset i pet. Historijski roman Z s. a., str. 634. **42** Priče o životinjama. B 1934, str. 160 (ćir.). **43** Grof od Monte Hristo Po — — posrbio Milan D. Rašić. Beč 1855. Čast prva — šesta. B 1864 čast I—V, 1865 čast 6 i 7, čast 8. B 1868 (ćir., upor. Novaković br. 1985, 2711, 2834). **45** Lov na medvede. (Male Priče, g. I, B 1898, str. 46, ćir.). **46** Tri mušketira (Les trois mousquetaires 1844). Historički roman. Pr. M. Lovrenčević. Z. **47** Izabrana djela. Sv. I. Z 1890. **48** Liderik i Nibelunzi. Pr. Predrag D. Stojaković, B 1934, 8°, 72 str. Nova knjižnica. **49** Da se svrši na lepo. Pr. Vladislav M. Jovanović. SKZ 14, str. 92 (ćir.). **50** Kako je napuljska opština rasvijetlila grad. Pr. Josip Bersa. Stražilovo IV (1888), str. 553.

DUMAS fils (Alexandre, 1824—1895): **1** Žene koje ubijaju i žene koje glasaju (Les femmes qui tuent et les femmes qui votent 1880). Pr. Milenko Sandić. B 1881, str. 85 (ćir.). **2** Gospođa s kamelijama. Z 1919, str. 184. **3** Gospođa s kamelijama (La Dame aux Camélias). Pr. Car J. Marko. Dubrovnik 1883, 8°, str. XI + 234 (Preštamp. Slovinac 1883) (ćir.). **4** Gospođa s kamelijama (La dame aux camélias 1848). Z 1910. Hrv. biblioteka 559—562. **5** Deniza (Denise 1885). Drama u 4 čina. Pr. M. Đorđević. Mostar, str. IV + 236, 1898 (ćir.). **6** Claudeova žena (La femme de Claude 1896). Pr. Provizorni. Srp. knjiž. glasnik XV (1905), str. 458 (ćir.). **7** Kneginja od Bagdada (La princesse de Bagdad 1881). Pr. X. Srp. knjiž. glasnik XV (1905), str. 458 (ćir.). **8** Gospođa sa kamelijama. Pr. A. Hadži-Serafimović. S. D. Janković i Živ. J. Đorić. B 1911, str. 186 (ćir.). **9** Denise. Drama u četiri čina. Pr. Pero Gavranić. Z 1885. **10** Gospođa sa kamelijama. Z 1891.

DUMAS (André): Večito prisustvo. Nokturno u 1 činu (L'éternelle présence. nocturno en un acte 1917). Pr. Ž. Petrović. Skoplje 1939, 8°, str. 15. Mala pozornica sv. 25.

DUMAS (Charles-Robert): Pismo jednog djeteta. Nar. novine 25 IX 1911, 219.

DUPRÉ DE SAINTE-MAURE (E.): Eremitě u Rusii ili primětbe na nravi i običaje Russke u početku XIX. věka. Pr. M. Milutinović. N. S. 1856. str. 138 (ćir.).

DURAND (E.): Korsikanac ili ostrvo krvne osvete. Senzacionalni istoriski roman. B 1932, 8°, str. 747 (ćir.).

DURAND (Yvonne): Sreća bretonske žene. Pr. B. B. Nar. novine 21 I 1914, br. 16.

DURKHEIM (Emile): Vaspitanje, njegova priroda i njegova uloga. Pr. R(adoje) L. K(nežević). Glasnik Jugosl. prof. Društva XII (1931), str. 206.

DURAS (Victor): Internacionalna državna organizacija. Pr. R. M. Pregled S. III (1912), str. 382 (ćir.).

DURTAIN (Luc, 1881): **1** Captain O. K. (1831). Predgovor i pr. dr. Ivo Hergešić. ZB 534. Z 1932, 8°, 191 str. **2** Frank i Marjorie. Predgovor. Pr. B. J. (Branka Dizdarević). ZB 575. Z 1935, 8°, 244 str.

DURUY (George, Gospodica M.): Prođe kao san... Prevela M. Otadžbina IX (27), str. 330, 457, X (28, 1891), str. 133, 449, X (30), str. 61, 272, 400, 576 (ćir.).

DURUY (Victor, 1811—1894): **1** Poviest Grčke (Histoire grecque 1851). Sa kartom stare Grčke. Pr. Dr Petar Tomić. Z 1881, str. 528.

Svjetska poviest II. **2** Istorija srednjega veka. Pr. P. B 1894 (ćir.). **3** Borba religije i filozofije u vremenu Sokratovu. Pr. P. O. Prosvetni Glasnik XXVIII (1907), str. 36 (ćir.).

DUVAL (Alexandre-Vincent-Pineux, 1767—1842): Josip u Misiru (Joseph 1807). Muzik-drama u 3 čina. N. S. 1889, str. 50 (ćir.).

DUVERNOIS (Henri, 1875): **1** Tajna jednoga ljetnikovca. Dom i svijet 1913, str. 107. **2** Fuga (La Fugue 1830) i Umoren zmijin skot (Morte la bête...). Predgovor i pr. N. Andrić, Zagreb 1922. ZB 301. **3** Jedne kišne noći. Pr. Nikola Trajković. B 1931, 8°, 93 str. Narodna knjižnica sv. 65 (ćir.).

ECKARD (Jean): **1** Čika Lebonar. Pr. M. Grol. Srp. književ. glasnik XIX (1907), str. 767. **2** Korsikančev hitac. Dom i svijet 1912, str. 483. **3** Bogorodica ljubavi. Roman. Pr. Nikola Trajković. B s. a., str. 169. Narodna knjižnica. **3** Serenada. Pr. u prozi M. Milinković. Bos. Vila 23 (1908), str. 362 (ćir.).

ELSKAMPF (Max): Sad eto opet Nedjelja je (A présent c'est encore Dimanche). Pr. Drag. M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 258.

ESQUIROS (Alphonse, 1814—1876): **1** Emilo devetnaestog veka (L'Emile du XIXe siècle, 1870). Pr. M. Đ. Milićević. B 1872 (ćir.). **2** Jakobinci. Pr. Dragolj. Stojković. Odštamp. iz »Istoka« sv. I B 1874 (ćir.).

EEKHOUD (Georges, 1854): **1** Kees Doorik (1883). Predgovor i pr. N. Andrić, Z 1922. ZB 273—275. **2** Crveni pijetao. 1000 nn. sv. 51. Z 1933, str. 171—197.

ERCKMANN (Emile 1822—1899) **CHATRIAN (Alexandre,** 1826—1890): **1** Povijest djeda Miše. Pr. M. Grlović, Z 1886. **2** Stari krojač. Pripovetka. B 1896, str. 25 (ćir.). **3** Slavni doktor Mateja (L'illustre docteur Mathéus 1859). Pr. Đ. V. Todorović. B 1903, str. 316 (ćir.). **4** Brđani (L'Invasion ou le fou Yégof). Istoriska pripovetka. Pr. M. Đ. Glišić. B 1879. str. 128 (ćir.). **5** Crna kuga. Pripovetka. Pr. Mil. Đ. Glišić. B 1885, str. 139 (ćir.). **6** Vaterlo (1865). Pripovetka. Pr. Okica Gluščević. B 1886, str. 288 (ćir.). **7** Gospođa Tereza (Mme Thérèse 163) ili dobrovoljci 92 godine. Pripovetka. Pr. Okica Gluščević. B 1886, str. 226 (ćir.). **8** Rat ili nepobedivi Suvarov. Istoriski događaj u 11 slika. Pr. D. R. Lazarević. N. S. 1897, str. 185 (ćir.). **9** Dva brata (Les deux frères). Pripovetka. Pr. Glišić Đ. Milovan. B 1878, 8°, str. 234 (ćir.). **10** Prijan Fric (L'ami Fritz 1864). Pr. Milan Grlović. Z 1887. **11** Gospodarsko blago. Pr. Milovan Glišić. Videlo 1886 (ćir.). **12** Neznani genije. »Niz odabranih pričica«. Pr. Milovan Glišić. B 1886. **13** Repata zvezda. Pr. isti, ibidem. **14** Uzdasi obešenog. Pr. isti, ibidem. **15** Matica. Pr. isti, ibidem. **16** Mirtila. Pr. isti, ibidem.

ESCRAGNOLLE-TAUNAY (A. d'): Inocentija. Roman. Pr. Dr Zoran Ninić. Z 1925, str. 196.

ESPARBÈS (Georges d', 1864—): **1** Oporuka. Pr. M. B. Z 1932, 8°. 1000 nn., sv. 48, str. 53—59. **2** Vojnik. Hrv. Njiva I (1917), str. 72.

ESTÈVE (H.): Dvije majke. Evanđeoska slika u 1 činu. Pr., uredio i uvodom popratio Vojmil Rabadan. Z 1932, 8°, str. 21. Puč. Knjiž. Sv. Jeronima 379.

FAGUET (Emile, 1847—1916): **1** Uvođenje u književnosti (Initiation littéraire 1913). Pr. Drag. L. Stevanović. B 1922, str. 177 (ćir.). **2** Ljubav. Pr. N. N. B 1929, str. 59 (ćir.). **3** Uvođenje u filozofiju (Initiation philosophique 1912). Pr. Drag. Stefanović B 1920, str. 165 (ćir.). **4** O Stendalu. Pr. Svetislav Petrović. (Uz prevod Stendalovog romana Crveni i Crni u Zabavniku SKZ). **5** Prosper Mérimé (U: Izabrana dela. Pr. M. B 1928, str. 41 (ćir.). **6** Pozorište i umetnost. Pr. Bor. P. Delo XXXIII (1904), str. 68—82. **7** Na pitanje: kakav je moralni uticaj kritičarev? Pr. L. R. K. Delo XXXIII (1904), str. 244. **8** Tolstoj i Mopasan. Pr. O. G. Sr. knj. glasnik XXXII (1914), str. 46. **9** Čitanje kritičara. (Iz

L'art de lire). Pr. S. Z. Sr. knj. glasnik XXXI (1913), str. 684. **10** Ana Karenjina, drama u sedam slika, od Edmona Giro. Pr. D. J. Sr. knj. glasnik XVIII (1907), str. 616.

FALEY (Charles): Morska vučica. Krim. biblioteka III.

FARGUE (Léon-Paul): Nocturne. Pr. J. Popović. Vijenac VI, str. 72.

FARRÈRE (Claude, 1875): **1** Boj kod Čušime (La Bataille 1909). Predgovor i pr. Nikola Andrić. ZB 1915, 1916 (ćir.). **2** Civilizirani ljudi (Les Civilisés 1905). Pr. Zlatko Tuđin i S. Lazarević. ZB Z 1921. **3** Gospođica Dax (Mademoiselle Dax, jeune fille 1907). Pr. Zlatko Gorjan. ZB, Z 1923. **4** Male saveznice (Les petites alliées 1910). Pr. Z. D. ZB, Z 1924. **5** Iz mornarskog života. Priče. Jelena Skerlić-Ćorović. Sar., str. 72 (ćir.). **6** Kad se voli. Pr. Ž. Milićević, B, str. 28 (ćir.). **7** Opium. Pr. Milan Draganić. Z 1923, str. 213. **8** Civilizovani. Roman. Pr. Dragosav O. Blagojević. Naslovna slika od M. Jovića. B 1923, str. 130 (ćir.). **9** (i Paul Chack) Pomorske bitke kod Koronela i Falklanda. Pr. Borivoj Leontić. Split 1930, str. 90. Biblioteka Jadranske Straže br. 8. **10** (i Paul Chack) Smrt Emdena. B 1929. Bibl. »Časovi odmora« sv. 1. **11** Uvele ruke. Pr. L. Doroghy. Z 1932. 1000 nn., sv. 44, 8°, str. 19—42. **12** (i Paul Chack) Avetinjska eskadra. Pomorske bitke od septembra 1914. Pr. Miodrag Rajičić. B 1938, 8°, 244 str. (ćir.). **13** Onaj koji je ubio (L'homme qui assassina 1907). **14** Tripolitanac. Pr. M. B. Novi Behar XII (1939), str. 200—202.

FAURE (George): U mreži zlatnoga pauka. S 1932, 8°, str. 256. Nar. bibl. Malih Novina.

FAVRE (Louis): Naučni duh i naučni metod. Pr. Milan Šević. B 1921, str. 88 (ćir.).

FERNIC (Pierre-André): Zvijer sa sedam ogrtača (La bête aux sept manteaux). Pr. Miloje Fruškogorac (Nikola Andrić) ZB 585. Z 1935, 8°, 160 str.

FERRE (Georges): Robijaši, kolonisti i kanaci. Pr. dr. Sloven Smodlaka. Z 1933, str. 138. Binoza IV, kolo III, 16.

FERRIÈRE (Adolphe): **1** Aktivna škola. 3 izd. Z 1928. **2** Škola podobnosti. Pr. J. S. Jovanović. B 1932, 16°, str. 143 (ćir.). **3** Aktivna škola. Pr. Ilija P. Opačić. B 1935, 8°, str. XXXII + 178 (ćir.). **4** Preobrazimo školu. Pr. Franjo A. Filipović. Z 1935, 8°, str. 71. **5** Samoradnja kod dece. Pr. Dragoslav Ilić. B 1938, 8°, str. 32. Savr. ped. bibl. 12 (ćir.). **6** Herman Lić, tvorac u Nemačkoj novih škola u prirodi. Prosvetni glasnik XXXVIII (1921), str. 675 (ćir.). **7** Škola podobnosti. Pr. Jovan S. Jovanović. B 1931 (upor. prikaz Cvetka Đ. Popovića, Glasnik Jugosl. prof. Društva XII, str. 863. **8** Koedukacija polova. Glasnik Jugosl. prof. Društva X (1930), str. 241, XI (1931), str. 252 (ćir.).

FERRIÈRE (E.): Primena istorije evolucije u jezicima. Pr. Jovan Skerlić. Prosvetni Glasnik XX (1899), str. 30 (ćir.).

FERVAL Claude, 1856 [Baronne aimery Harty de Pierrebourg, née Thomas-Galline]: Kleopatra (La Vie et la mort de Cléopatre 1923). Predgovor i pr. Ivo Hergešić. ZB, Z 1926.

FEUILLET (Octave, 1821—1891): **1** Filipova ljubav. Pr. A. Hadžić. N. S. 1868, str. 200; 1878, 12°. Bibl za ženski svet, sv. VI (ćir.). **2** Mala grofica. Pr. A. Hadžić. N. S. 1877, str. 121, 12° (ćir.). Biblioteka za ženski svet I. **3** Jadna Alijeta (La Morte 1886). Predgovor i pr. N. Andrić. ZB Z 1913. **4** Dnevnik jedne žene (Le Journal d'une femme 1878). Pr. Nikola Andrić. ZB Z 1914, 1921. **5** Roman siromašnog mladića (Le roman d'un jeune homme pauvre 1858). Roman. Pr. Aleksandra Jovanović. B 1931, 8°, str. 183 (ćir.). Narodna knjižnica sv. 70. **6** Roman siromašnog mladića (drame 1859). Drama u 5 činova. Pr. S. Savković. Zbor. poz. dela, sv. 27. N. S. 1890, str. 93 (ćir.). **7** Roman siromašna mladića. Pr. Gruber Đuro. 2 sv. Z 1883/4, 16°. Hrvatska biblioteka XIV i XVI sv. **8** Roman siromašnog mladića. Pr. Đorđe Popović (prvi put u Sedmici 1858). Pančevo 1878, 12°, str. 230 (ćir.). **9** Mala kneginja

(La petite comtesse 1857). Pr. J. Jurković. Z 1864. **10** Prijateljeva oporuka. Roman. Pr. R. Franković. Z 1889. **11** Dnevnik jedne žene. Pr. Jovan Grčić. Stražilovo VII (1894), str. 336, 454, 471, 487, 502, 518, 533, 547, 568, 580, 594, 615 (ćir.).

FÉVAL (Paul, 1817—1887): **1** Grbonja ili vitez Lagarder (Le chevalier de Lagardère). Roman iz prošlih vremena sa slikama. B 1908, str. 1850 (ćir.). **2** Crni prosjak (Le mendiant noir 1847). Pr. Martinoviča Marija. B 1871 (ćir.). **3** Zaboravljen. Pr. Desanka Ilićića. Bos. Vila 24 (1909), str. 24 (ćir.).

FINOT (Jean): 1 Katihisis srećnog života. Pr. Petar M. Ilić. Delo L (1909), str. 237—245 (ćir.). **2** Nauka o sreći. Pr. P. M. Ilić. Delo XLVII (1908), str. 120. B 1921, str. 120.

FLAMMARION (Camille, 1842—1925): **1** Smak sveta (La fin du monde 1893). Pr. M. Vujanović. N. S. 1894, str. 230. Niš 1895 (ćir.). **2** Ljubav na zvezdama. Psihološka novela. B 1888, str. 62 (ćir.). **3** Uranija (Uranie 1889). 3 knj. Pr. Stev. D. Popović. B 1893, str. 74, 1894 str. 170, 175—354 (ćir.). **4** Posljednji dani ljudi (La fin du monde 1893). Z 1920, str. 110. **5** Život na Martu. Pr. O. Kučera. Vienac XVII (1885), str. 603, 618, 635, 652. **6** Duša u zračnom ruhu. Pr. Josip Prigl. Vienac XIX (1887), str. 444, 456. **7** Merkur. Pr. J. Mihajilović. Bos. Vila VIII (1893), str. 174. **8** Pripovijest o repatici Z 1916. **9** Propast svijeta. Z 1918. **10** Posljednji dani ljudi. Z 1920. 8—9 izašlo u Popul. bibl. Hrv. prirodosl. društva sv. 1, 4, 9.

FLAUBERT (Gustave, 1821—1880): **1** Salammbô (1862). Predgovor i pr. Ivan i Jakša Sedmak. ZB 104—6. Z 1918. **2** Izabrana dela. Knj. I 1, 2. Pr. Dušan L. Đokić. Gustav Flober od Žorža Pelisje. Gospoda Bovari (1857). B. 1928, 1933, str. XXI + 248, 256. Knj. II. Pr. Dušan L. Đokić. Gospoda Bovari (roman). Treći deo. B 1928, str. 256 (ćir.). BSP = Sr. knj. glasnik VIII (1903), str. 574, IX (1903 19, 92, 181, 251, 336, 502, 577, X 1903 21, 102, 175, 260, 345, 418, 503, 568, XI (1904), str. 26, 97, 174, 328, 411, 493. 576, XII (1904), str. 649, 729, 811. **5** Gospoda Bovary. Vienac III (1912), str. 11, 38, 77, 114, 139, 177, 207, 240, 270, 299, 343, 361. **6** Legenda o svetom Julijanu Gostoprimcu. Prevela P. L. Sr. knj. glasnik XXIX (1912), str. 178, 257, 336 (ćir.).

FLEURIOT (Zénaïde): Nemo srce. Pr. Vlad. P. Spasojević. B 1939, 8°, str. 240 (ćir.). Klas. dela omlad. književnosti.

FONTENELLE (René): Mali katekizam o katoličkoj akciji. Pr. Miho Pušić. S 1935, 8°, str. 14. Knjižnica »Zvijezda mora« Hvar IV.

FORMONT (Maxime, 1864—): Sirena (La Sirène 1926). Novela. Pr. M. M. B s. a., str. 92 (ćir.).

FORT (Paul, 1872): Iz »Seoskih balada«. Pr. V. J. Ilić. Brankovo kolo XVI, 295.

FOUDRAS (Le marquis Théodore-Louis-Auguste de 1810—1872): Crna gospoja. Dom i svijet 1913, br. 1—24.

FOUILLÉE (Alfred, 1838—1912): Nietzsche et l'Immoralisme (1902). Pr. dr. Petronijević. Srp. književ. glasnik XII, 1904, br. 6—16.

FOULON-DE-VAULX (André, 1873): Jesen u njezinom vrtu. Pr. J. Pantelić. Brankovo kolo X, str. 1387.

FOURNIER (Eugène): Prvi i posljednji poljubac. Pr. I. Širola. Vijenac str. 312.

FOURNIER (Georges): Joseta. Pr. A. Draženović. Vijenac XXXII, br. 37—38.

FRANCE (Anatole [Jacques-Anatole Thibault], 1844—1924): **1** Lucifer. Pr. Vel. Iskra B 1899, str. 279 (ćir.). **2** Zločin Silvestra Bonara (Le crime de Sylvestre Bonnard 1881). Pr. Svetislav A. Petrović. Srp. književ. glasnik XIX (1907), str. 409, 489, 566, 648, 730, 810, XX (1908) i XXI (1908) (ćir.). **3** Iz »Epikurova vrta« (Le Jardin d'Épicure 1894). Pr. J. S. Srp. književ. glasnik VII, (1902), str. 537 (ćir.). **4** Gospoda s lepezom. Pr. F. K. Dom i svijet 1902, str. 153. **5** Prva jesenja zima. Pr. S. K. P. Iskra B 1903, str. 340 (ćir.). **6** Državni udari. Pr. J. G. Srp.

književ. glasnik X (1903), str. 306 (ćir.). **7** Ispovest jednog skeptičara. Pr. S. Iskra B 1904, str. 211 (ćir.). **8** Krenkebil (Crainquebille 1904). Pr. M. Đorđević. Srp. književ. glasnik XV (1905), str. 730, 805, 885 (ćir.). **9** Gospođica Roksana. Obzor 1, 2, 3, 4 IV 1906, br. 89. **10** La Muiron. Obzor 13, 14 IV 1906, br. 101, 102. **11** Knjiga moga prijatelja. Pr. V. Nikolić. B 1915. **12** Taida (Thaïs 1890). Pr. i predgovor N. Andrić. Z 1917, ZB. **13** Zločin Silvestra Bonara. Predgovor Krejči, Z 1918. **14** Bogovi žedaju (Les dieux ont soif 1912). Pr. H. Grgurić. Z 1918. **15** Crveni krin (Le lys rouge 1894). Pr. A. Schneider. Z 1918. ZB. **16** Pobuna anđela (La révolte des anges 1914). Z 1919. **17** Epikrov vrt. Pr. J. Skerlić. S 1920 (ćir.). **18** Baltazar 1899). B 1920 (ćir.). **19** Bogovi su žedni. Pr. Jovanović. B 1921 (ćir.). **20** Crveni krin. Pr. R. Karadžić. B 1922 (ćir.). **21** Savremena historija. Brijest na bedemu. Pr. Z. Vernić. Z 1922. **22** Pobuna anđela. Pr. R. Karadžić. B 1922 (ćir.). **23** Baltazar. Pr. I. Krnic, Vienac XXX (1898), str. 31, 63, 79. **24** Gospođa u bijeloj haljini. Madame Lyzy. Pustinjak Z Hrv. biblioteka 833. **25** Historijske minijature. S Maia biblioteka 186. **26** Gospođa sa bijelom lepezom. Pr. Petrančić. Prosvjeta Z VI (1898), str. 263. **27** Nakon tri veka, božićna mašta. Pr. Badem. Delo 35 (1905), str. 37 (ćir.). **28** Ludi ljudi u književnosti. Pr. M. Ilić. Delo 36, sv. 3, str. 323 (ćir.). **29** Žan Martou. Pr. B(ranko) L(azarević). Delo 61 (1906), str. 377 (ćir.). **30** Taida. Pr. Steva Marinković. Delo 66, 67, 68, 69 (1913), (ćir.). **31** Crni hlebovi. Pr. D. Brankovo kolo I, br. 14 (ćir.). **32** Lepa gospođa Trevjer. Pr. V. Stajić. Brankovo kolo VIII, br. 43 (ćir.). **33** Istorija. Brankovo kolo XX, str. 249 (ćir.). U staro dobro doba. »Krim. biblioteka« 1925, sv. 14, st. 348. **34** Brijest na bedemu. Socijalni roman. Z, str. 147. **35** Epikurov vrt. Pr. Jel. Skerlić-Ćorović. S 1920, str. 119 (ćir.). **36** Želje Žana Servijana. Pr. Radivoje Karadžić B 1922, str. 131 (ćir.). **37** Komična istorija. Pr. A. M. Z 1933, str. 160. **38** Mišljenja g. Žeroma Konjara (Les opinions de Jérôme Cognard 1893). Pr. Vladislav Rosić. B 1922, str. 155 (ćir.). **39** Mršava mačka. Pr. Jelena Skerlić-Ćorović. B 1921, str. 80 = Sr. knj. glasnik XXX (1913), str. 745, 826, 908 XXXI (1913), str. 182, 265 (ćir.). **40** Na belom kamenu. Pr. Radivoje Karadžić. B 1923, str. 188 (ćir.). **41** Na kapiji budućnosti. Pr. Radivoje Karadžić. B 1910, str. 37 (ćir.). **43** Pečenjarnica kod kraljice Pedok (La rôtisserie de la reine Pédauque 1893). Pr. Vladislav Rosić. B 1921, str. 202 (ćir.). **44** Pobuna anđela. Pr. Radivoje Karadžić. B 1922, str. 277 (ćir.). **45** Crveni krin. Pr. Radivoje Karadžić. B 1922, str. 293 (ćir.). **46** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Svetislav Petrović. Ka prvoj knjizi »Biblioteke Stranih Pisaca«, od g. Bogdana Popovića. Anatol Frans od gde Isidore Sekulić. Zločin Silvestra Bonara. B 1928, str. XXXI + 263 (ćir.). BSP. **47** Opasna krađa. B 1935. Golicave priče (ćir.). **48** Pelivan Naše Gospe. Pr. Ljubo Wiesner. Z 1930, 8°. 1000 nn. sv. 22. **49** Studentima (Aux Étudiants 1910). Pr. A. A. Sr. knj. glasnik XXVII (1911), str. 527. **50** Pevač iz Kine. Pr. Mih. Đorđević. Bos. Vila XXVII (1912), str. 193, 217 (ćir.). **51** Silazak fratra Marboda u pakao. Pr. S. Sr. knj. glasnik XXIX (1912), str. 857 (ćir.). **52** Ernest Renan. Pr. S. P. Sr. knj. glasnik XXIX (1912), str. 130, 207 (ćir.). **53** Suzana. Pr. J(elena) Ć(orović). Bos. Vila XXVIII (1913), str. 239. **54** Ograničavanje polja i postanak svojine. Pr. J(elena) Ć(orović). Sr. knj. glasnik XXX (1913), str. 145. **55** Za Maćedoniju i Jermensku (1903). Pr. M. L. Sr. knj. glasnik XXIX (1914), str. 714 (ćir.). **56** Budizam. Pr. Jelena Skerlić-Ćorović. Sr. knj. glasnik 3 (1921), str. 287. **57** Bogorodičin igrač. Sr. knj. glasnik V n. s. (1922), str. 94. **58** Crni hljebovi. Hrv. Njiva I (1917), str. 685. **59** Lopta siromašnog komedijaša. Pr. Ž. M. Perić. Srpski Pregled I (1895), str. 181.

FRANZ (Clément): Nova francuska lirika. Vijenac VII, str. 356.

FRAPIÉ (Léon, 1863): Očinska taština. Nar. novine 1906, 13/11, br. 262—263.

FRIEDMANN (Georges): Dijalektički materijalizam i uzajamno dejstvo (Matérialisme dialectique & action réciproque). B 1935, 8°, str. 36 (ćir.).

FROMENTIN (Eugène, 1820—1876): Dominik (Dominique 1863). Roman. B, str. 228 (ćir.).

FRONDAIE (Pierre, 1884—) [René Fraudet]: Sezona u Kairu (L'Eau au Nil 1926). Pr. Zlatko Terković. Z 1936, 8°, str. 196. ZB 586.

FUSTER (Charles, 1866—): **1** Snijeg (Iz zbirke L'âme des choses, 1888). Pr. R. Katalinić-Jeretov, Prosvjeta Z VII (1899), str. 218. **2** Ne govori (Ne parle pas). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 231. **3** Krila sna (Les Ailes du Rêve). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 231.

GABORIAU (Emile, 1835—1873): **1** Paklenske muke (La vie infernale 1870). Pr. M. Kumičić. Z 1866. **2** Gospodin Lecoq (M. Lecoq 1869). Pr. L. I. Z 1883, 8°, str. 789. Preštamp. Pozor 2 XII 1882, br. 278. **3** Udova Lerouge. Pr. Vlahović. Dom i svijet 1888, br. 1—21. **4** Ljubavne zgode grofice Brinvilliers. Pr. V. M. Dom i svijet 1898, br. 18—24. **5** Zločin u Orcivalu (Le crime d'Orcival 1867). Dom i svijet 1901, br. 1—13, 15, 17—23. **6** Spis broj 113 (Le dossier n° 113). Z 1901. **7** Pariške varalice. Z 1904. **8** Prevarene žene. Dom i svijet 1908, br. 1—7. **9** Pariško roblje. Z 1908. **10** Radi žene. Z. **11** Ljubavne zgode grofice Brinvilliers. Pr. M. V. Z. **12** Mala deca iz Batinjole (Le petit vieux de Batignolles 1876). Kriminalna pripovetka. Pr. M. A. Rašković. B 1889, str. 110 (ćir.). **13** Fascikula br. 113 (Le dossier n° 113). Krivični roman u 8 sv. Pr. Steva P. Vidaković. 4 knj. B 1888, str. 129, 131; 1889, str. 104, 63 (ćir.). **14** Otmeni krugovi. Roman. Pr. Stev. P. Vidaković. 1—2. B 1890 (ćir.).

GALLET (Louis): 1 Lahorski kralj. Z 1900. **2** Kapetan davo ili pustolovine Cyrana de Bergeraca. Z s. a. **3** Đamile. Romantička opera u 1 činu. Pr. Milan Dimović. Z 1920, str. 32 (ćir.).

GASQUET (Joachim): Pjesma šume (Les Chants de la Forêt). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 232, XIV (1927), str. 102.

GASTINE (Louis): Lukrecija Bordžija. Pr. Andreja N. Milićević. B 1936, 8°, str. 279 (ćir.).

GAUD (Auguste): Pjesma kiše (La cantilène de la pluie). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 232.

GAUGUIN (Paul): Noa — Noa. Z 1933. 1000 nn. sv. 55—57.

GAUTIER (Théophile, 1811—1872): **1** Legenda. Obzor 27 IV 1900, br. 87. **2** Ljubavne ljestvice. Pr. Mell. Iskra B 1905, str. 78. **3** O djetetu s hljebnim cipelicama. Hrv. smotra 1907, str. 25. **4** Golubovi. Pr. H. Iskra, B 1907, str. 361. **5** Kleopatrina noć. Z 1922. **6** Villars Henry: Pogreb. Pr. A. Draženović. Vijenac XXXII, str. 781. **7** Kinezijada. Pr. J. Ilić. Brankovo kolo XIII, str. 1410. **8** Što kažu laste. Pr. V. Ilić. Brankovo kolo XIII, br. 1154. **9** Karvan. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Nada S VI (1900), str. 310. **10** Mademoiselle de Maupin (1835). Predgovor i pr. A. Schneider. ZB 441. Z 1917. **11** O djetetu s hljebnim cipelicama. Z 1929. 1000 nn., sv. 10. **12** Roman jedne mumije (Le roman de la momie 858). Roman. Pr. Nikola Trajković. B 1931, 8°, str. 182. Narodna knjižnica (ćir.).

GEBHART (Émile, 1839—1908): **1** Brat Vuk. Pr. D. Karjanov. Hrv. kruna XV, 1907, br. 12. **2** Judina posljednja noć. Pr. L(jubo W(iesner). Z 1932, 8°. 1000 nn., sv. 41, 39—48 str.

GEFFROY (Gustave, 1855—1926): Žorž Klemanso. Pr. Andreja M. Milićević. B 1938, 8°, str. 303. Narodna kultura (ćir.).

GÉRALDY (Paul, 1885—): **1** Krstovi. Pr. J. Pantelić. Brankovo kolo X, str. 1387. **2** Balada. Pr. J. Pantelić. Brankovo kolo X, str. 1387. **3** Crni lovac. Pr. J. Pantelić. Brankovo kolo XII, str. 172. **4** Vrlo prosto kraljevanje. Pr. B. Vesić. Brankovo kolo XVIII, str. 327. **5** Kraljevstvo sasvim skromno (Royauté très simple). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 102. **6** Izljev ljubavi (Expansion). Pr. Slavko Ježić Novosti Božić 1938.

GÉRIN (Paul): Škola budućnosti. B 1937.

GHEBHARD (Émile): Prva hrišćanska crkva u Atini. Pr. Svetislav Petrović. Prosv. glasnik XIII, str. 24 (ćir.).

GHÉON (Henri, 1875—) [Le docteur Vanglon]:: **1** Tri kralja (Le voyage de trois rois). Il. François Bisson. Scenska obrada i crteži: Vojmil Rabadan. Z 1934, 8°, str. 52. Pučka knjiž. sv. Jeronima 456. **2** Tri kralja. Z 1935, str. 45. Knjižnica dobre djece sv. 4. **3** Santaremski đaci (Les petits clercs de Santarem). Misterij u 3 čina. Pr. i inscenirao Vojmil Rabadan. Z 1935, 8°, str. 56. Pučka knjiž. dr. sv. Jeronima 454.

GIDE (André, 1869): **1** Nemoralan čovjek (L'immoraliste 1902). Obzor 23 VI 1925, br. 166, 27 VII 1925, br. 199. **2** Pastoralna simfonija (La symphonie pastorale 1920). Pr. L(jubo W(iesner). Nar. novine 1931, 17/8. br. 86—100. Biblioteka »Narodnih novina« sv. I, str. 96. **3** Tijesna vrata (La Porte étroite 1909) i Povratak rasipnog sina (Le retour de l'enfant prodigue 1909). Predgovor i pr. dr. Antun Bonifačić ZB 452. Z 1929. **4** O uticaju u književnosti (De l'influence en littérature 1900). Pr. Sv. Živković. Z 1924, str. 32. Predgovor I. Nevistića. = Književni Pregled S. I (1923), 13, 89 (ćir.). **5** (i drugi): Svedočanstva o Sovjetskoj uniji. Očevidci govore. B 1937, str. 62 (ćir.). **6** Izabrana dela. Knj. I. Predgovor i pr. Marko Ristić. Podrumi Vatikana (Les Caves du Vatican 1914). B 1928, str. XXIX + 320 (ćir.). BSP. 7 Krivotvoritelji (Les faux monnayeurs 1926). Roman. Pr. dr. Antun Bonifačić. Z 1939, 8°, 318 str. Savremena biblioteka knj. 2. **8** Škola za žene (L'école des femmes 1930). B 1929. Knjižnica, Narodna — Kolo I, sv. 2 (ćir.). **9** Povratak rasipnog sina (Le retour de l'enfant prodigue 1909). Pr. Antun Branko Simić. Književnik 1929, br. 1. Z 1932, 8°. 1000 nn., sv. 38—39, str. 141—156. **10** Put u Kongo (Voyage au Kongo 1928). Pr. Dragan Težak i Drago Ivanišević. Z 1934, 8°, 236. Biblioteka »Slovo«. **11** Povratak iz S. S. S. R. (Retour de l'U. R. S. S.). Z 1937, 8°. str. 79. **12** Razočarani komunisti. Porazno svjedočanstvo komunističkoga pisca André Gide-a o sovjetkoj Rusiji. Z 1937, 8°, 40 str. Moderna socijalna kronika sv. 27. **13** Betsabeja. Pr. A. Bonifačić. Vijenac VI, str. 25. **14** Povratak rasipnog sina. Pr. A. Bonifačić (dodano Tijesnim Vratima ZB 452). **15** Pismo Anđeli o Ničeu. Pr. H. Alkalaj. Pregled S VIII (1932), str. 332. **16** »Cveće zla«. Pr. H. Alkalaj. Pregled S IX (1933), str. 86.

GILLET (O. M. S.): Tendencija današnje intelektualne omladine. Pr. dr. Josip Nagy. Z 1933, str. 19.

GILLIARD (Pierre): 1 Stric boya. Pr. M. M. Nar. novine 1907, 30/9, br. 216—223. **2** Tragična smrt Nikole II i njegove porodice (Le tragique destin de Nicolas II et de sa famille). Pr. Nikola Andrić. ZB. Z 1921.

GIONO (Jean): 1 Žetva. Roman. Pr. Dr. Josip Bogner. Z 1935, 8°, str. 159. Svjetski Pisci knj. 27. **2** Rob (L'Esclave). Pr. Josip Berković. Z 1934. 1000 nn., sv. 67—69, str. 1—42, 8°.

GIRARDET (Marija): Zlatni okovi. Pr. Danica R. Dom i svijet, 1898, s. 250.

GIRARDIN (Emile de, 1806—1881): **1** Ne šali se s boli (Il ne faut pas jouer avec la douleur). Pr. M. P-ć. Obzor 7 XI 1887, br. 253, 26 XI 1887, br. 270. **2** Ararov šešir. Pr. I. Romanić, Zagreb.

GIRARDIN (Mme Emile de, 1804—1885) [Mlle Delphine Gay]: Strah od radosti (La joie fait peur 1854). Pozorišna igra u 1 činu. S nemačke prerade Hajnriha Laube, pr. Milan Petrović. V. Kikinda 1889. Pozorišna biblioteka 5 (ćir.).

GLOUVET (Jules de, 1838): Dub. Nar. novine 1889, 2/1, br. 1, 2.

GOBINEAU (Le comte Joseph-Arthur de, 1816—1882): **1** Kandaharski ljubavnici. Hrv. pravo 2 VI 1896. **2** Kandaharski ljubavnici. Pr. Salih Emin. Behar S 1900—1901. **3** Preporod u Italiji (La Renaissance 1877). Knj. I: Savonarola. Cesare Borgia. Pr. D. Grdenić. Z 1922, str.

168. Narodna knjižnica 73—80. **4** Isto. Pr. Isa Velikanović. Z 1923. Moderna knjižnica sv. 67—75. **5** Mikelanđelo u Renesansi. Nova Evropa XVI (1928), str. 322 (uz ova dva zadnja prevoda upotrebljen i njem. prevod B. Jolesa u Insel-Verlag 1922).

GOLL (Iwan): **1** Akacija. Pr. J. Popović. Vijenac VI, str. 169. **2** Konac pesnika. Pregled S I (1927), br. 9, str. 12 (ćir.). **3** Tri mladića današnjice. Pregled S I (1927), br. 34, str. 10 (ćir.). **4** Pjesme Manjane, malajske djevojke. Pr. Tin Ujević. Pregled S X (1934), str. 145.

GONCOURT (Edmond, 1822—1896, **et Jules,** 1830—1870): **1** Renata Mauperinova (Renée Mauperin 1864). Pr. Luka Rubčić. ZB 235—9. Z 1921. **2** Moda za francuske revolucije. Vijenac VIII, br. 43. **3** Financijalna bijeda i burzovna ciganija za francuske revolucije. Vijenac VIII, br. 45.

GONDINET (Edmond, 1829—1888) et Philippe Gille: Lakme (Lakmé 1883). Opera u 3 čina. Pr. Milan Dimović. B 1921, str. 83 (ćir.).

* **GORS (H. de, i T. de Boregar):** Kroz Abisiniju. Putopisne avanture. Sa 26 slika u tekstu. Pr. Drag. Jovanović. B 1909 (ćir.).

GOURMONT (Rémy de, 1860—1915): **1** Priroda ljubavi (Physique de l'amour 1904) Pr. R. Marjanović. B 1925, str. 215 (ćir.). **2** Snijeg (La neige). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 60.

GRANDFORT (Maurice): Nije ga razumjela. Pr. A. M. Dom i svijet 1902, 430.

GREGH (Fernand, 1873): **1** Povratak. Pr. Boža Vesić. Brankovo kolo XVIII, str. 306 = Bos. Vila XXVII (1912), str. 166 (ćir.). **2** Čas prošlosti. Pr. S. J. Sr. knj. glasnik XXIII (1909), str. 341 (ćir.). **3** Šutnja vode (Le silence de l'eau). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 2.

GRELLEPOIS (Léon): Parižke humoreske. Vienac XIII, str. 8, 11.

GRÉVILLE (Henry, 1842—1902) [Mme Alice Durand]: **1** Savelieovo okajanje (L'expiation de Savéli 1876). Pr. L. Aleksandrović. Pozor 29 I 1884, br. 24, do 4 III 1884, br. 53. **2** Pariške tajne. Obzor 11 II 1891, br. 33, 8 IV 1891, br. 79. **3** Kneginja Ogerov (La princesse Oghérof 1877). Pr. J. Veličković. Nar. novine 1895, br. 26—100. **4** Ostavljena. Hrv. pravo 30 IX 1904. **5** Poslije kiše. Pr. A. D. Nar. novine 1906, 21/7, br. 18, 168. **6** Ksenija. Roman. Pr. Nikola Andrić. Z 1919. **7** Sonja. Pr. D. Tamindžić. S 1921. **8** Izgubljena (Perdue 1881). Roman. Pr. A. Gligorijević. B 1899, str. 300 (ćir.). **9** Sonja. Pr. M. i M. J. B 1900, str. 279 (ćir.). **10** Dosija (Dosia 1876). Roman. Pr. B. Mušicki. N. S. 1887, str. 186 (ćir.). **11** Kumjasinovi (Les Koumiassine 1877). Roman u dva dela. Pr. B. Mušicki. N. S. 1885, 1887, str. 312. Biblioteka odabranih romana III—IV (ćir.). **12** Njanja (Niania 1878). Pr. A. Gavrilović. B 1898, str. 162 (ćir.). **13** Nasledstvo Ksenijino. B 1889, str. 214. **14** Ksenija (L'Héritage de Xénie 1880). Predgovor i pr. Nikola Andrić. ZB 134. Z 1919. **15** Sonja (Sonia 1877). Pr. Dušan Tamindžić. B 1927, 1929, str. 233 (ćir.). 16 Prvo cvijeće. Pr. Mateja Ivanovna. Vijenac VI, str. 71.

GSELL (Paul, 1870): Ljepota žene. Nar. novine 1911, 21/10, br. 242.

GUÉRIN (T.): **1** Četrnaest pjesama svete Terezije od malenoga Isusa. Z 1928. **2** Laka večer... (Le soir léger). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 259.

GUESDON (Henri): Lutka — Vojnik. Drama. Pr. i prired. Vojmil Rabadan. Z 1928. Pozorišna knjižnica Narodne Prosvjete 4.

GUIBERT (J.): **1** Proljeće života. Mladićima pri ulazu u život. Pr. J. Felicinović. Šibenik 1930, 16°, str. 93. **2** Dužnosti sjemeništarca. Pr. Niko Tabulov Truta. Šibenik 1932, 8°, str. 61.

GUILLEMONT (Jules): Dobrotvor. Pr. A. Draženović. Vijenac XXXIII, 750.

GUIZOT (François-Pierre-Guillaume, 1787—1784): Demokratija u Francuskoj [De la Démokratie en France 1849] (Pisano u januaru mjesecu 1849). Izdao Miloš Popović. B 1849, str. 69 (ćir. upor. Novaković, Srpska bibliografija 303, br. 1576).

GUYOT (M.): **1** Budućnost umetnosti i poezije. P J(ovan) S(kerlić). Sr. knj. glasnik III (1901), str. 294, 384, 451, IV (1901), str. 49, 121, 196 (ćir.). **2** Realizam u književnosti. Pr. Jovan Skerlić. Prosv. glasnik XXIV (1903), str. 79 (ćir.).

GYP (Mme la comtesse de Martel de Janville, 1850—1932): **1** Koliko po sto? Pr. I. Dom i svijet 1897, str. 249. **2** Na povratku sa rendezvousa. Pr. D. S-ć. Dom i svijet 1900, br. 109. **3** Pozdrav. Pr. A-s. Nar. novine 1900, wo/5, br. 123. **4** Krpičina udaja. Pr. M. Gorski. Nar. novine 1906, br. 142—192. **5** Liljanina strast. Z 1915, ZB 33, god. 3. **6** Biserka (Bijou 1896). Pr. Zlatko Terković ZB 154—5. Z 1920. **7** Korizina udaja. Roman. B 1932. Narodna knjižnica kolo 24 (ćir.).

HALÉVY (Léon): Poezija. Pr. Vladimir M. Jovanović. SKZ 14, str. 73 (ćir.).

HALÉVY (Ludovic, 1834—1908): **1** L'Abbé Constantin (1882). Nar. novine 1889, 6/9, br. 204—214. **2** Marcel. Nar. novine 1891, 4/4, br. 76 do 99. **3** Delija djevojka. Roman. N. S. 1885, str. 171 (ćir.). **4** Pop Kosta (L'abbé Constantin). Pripovetka. Pr. Đorđe S. Simić. B 1884, 12°, str. 117. (Preštamp. Srpske Novine 1884) (ćir.). **5** Pop Konstantin. Roman. Pr. Bor. P. Tasić. B s. a., str. 142 (ćir.). Narodna knjižnica sv. 56. **6** Kriketa (Criquette 1883). Pr. Mostić P. I. B 1886 (ćir.). **7** Brak iz ljubavi. Pr. Dušan L. Đokić. Otadžbina X (31, 1892), str. 597 (ćir.). **8** San. Pr. ***. Otadžbina IX (1890), str. 111 (ćir.).

HANOTAUX (Gabriel, 1853—): **1** Jesenji utisci. Pr. D. Kovačević. Prosvjeta Z XIII (1905), str. 734. **2** Berlinski kongres (Le Congrès de Berlin. Revue des deux mondes 47, 1908). Delo 49 (1908), str. 28, 145. **3** Jesenji utisci. Pesme u prozi. Pr. N. K. Iskra B 1911 (ćir.).

HARAUCOURT (Edmond): Zapis (Les Legs). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XV (19285, str. 253.

HARRY (Myriam, 1875—): **1** Pod Galaadsskim balzamima. Pr. E. K. Behar S 1908/9, str. 43. **2** Ostrvo sladostrašća (L'île de volupté 1908). Pr. Andreja N. Milićević. B 1938, 8°, str. 272. Mod. svetski pisci (ćir.).

HATZFELD (Adolphe, 1824—1900): O književnoj kritici (La critique littéraire, Le Correspondant 166, 1892). Pr. D. Kovačević. Vienac XXVIII (1896), br. 33, 35, 38, 39, 41, 43, 44.

HAUMANT (Emile, 1859—): **1** La formation de la Yougoslavie. Pr. J. M. Jovanović, Srp. knj. Glasnik XXXV (1932), str. 57 (ćir.). **2** Ivan Turgenjev i Žorž Sand. Strani Pregled I, str. 197—200 (ćir.). **3** Turgenjev i Flober. Strani Pregled V, str. 1—7 (ćir.). **5** Srpsko-hrvatska narodnost. Pr. N. N. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 359 (ćir.). **6** Sutrašnja Srbija. Pr. N. N. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 431 (ćir.).

HÉMON (Louis, 1880—1913): **1** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Vladimir Spasojević. Lui Hemon, život i rad, od Henri Bordoa. Marija Šapdelen (Maria Chapdelaine 1916). B 1928, (1931) str. XXI + 195 (ćir.) BSP. **2** Lizi Blekston i druge pripovetke. Pr. Predrag Vulić. B 1929, str. 56. Narodna knjižnica br. 9 (ćir.). **3** Marija Chapdelaine. Pr. Slavko Sarić. Kat. tjednik S 1935 br. 42—52, 1937, br. 1—52. = S 1937, 8°, str. 156. Academia Reginae Apostolorum. **4** Marija Chapdelaine. Pripovijest iz francuske Kanade. Pr. dr. Drago Ćepulić. Vijenac I, str. 12, 32, 52, 72, 91, 112, 129, 132, 153, 171, 215, 232, 253, 274, 291, 311.

HENRI (Robert, 1863): Veliki skandali u istoriji. Knj. 1 i 2. (Les grands procès de l'histoire 1921—8). Pr. Stojan Živadinović. B 1938, 8°, str. 512 i 514. Svedočanstva o velikim ljudima i događajima 14 i 15.

HENRI (Victor): Savremeno stanje eksperimentalne pedagogike, njeni metodi i zadaci. Pr. Svet. Popović. Prosv. glasnik XXIV (1903), str. 75, 199, 353 (ćir.).

HENRY (Lucien): Porijeklo religije. Pr. D. Kovčić. Z 1938, 8°, str. 191. Naučna biblioteka 11.

HENRY (M.): Lažni grof. Pripoviest. Z s. a.

HENRY (O.): **1** Grad bez događaja. B 1937, str. 80 (ćir.). **2** Žuti đavoli. (Lao-Hu — Gospodin Tigar). Junački roman sa dalekoga istoka. B 1936, 8°, str. 278 (ćir.). **3** Amerika. Humoristične priče. Pr. S. M. Petrović. B s. a., str. 71 (ćir.).

HERBIGNY (D'): Vladimir S. Solovjev. Z 1929.

HEREDIA (José-Maria de): **1** La prière du mort. Pr. Miloš M. Pirođanac. Delo XXXIX (1906), str. 25 (ćir.). **2** Crkveni prozor sa šarenim oknima. Zaborav. Maris Stella. Antonije i Kleopatra. Krevet. Pr. Z. (M. D. Milinković). Bos. Vila 24 (1909), str. 40, 85 (ćir.). **3** Zaborav. Mrtvačeva molba. Nadgrobni epigram. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXV (1910), str. 662—4 (ćir.). **4** Rob. Pr. Zd. Marjanović. Bos. Vila 26 (1911), str. 230 (ćir.). **5** Šest »Trofeja« (Prognanica. Trebija. Posle Kane. Mrtvi Grad. Samuraj. Rob). Pr. Momčilo Nastasijević. Srp. knj. Glasnik VIII (1923), str. 415 (ćir.).

HERMANT (Abel, 1862): **1** Mladi dani. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z IV, br. 17—23. **2** Ispovijest savremenog čovjeka (Confession d'un homme d'aujourd'hui 1903). Predgovor. Pr. R. M. Ivanović (Rudolf Maixner). ZB. Z 1927.

HERVIEU (Paul, 1857—1915): *1* Zagonetka (L'énigme 1912). Pr. M. M. Rakić. Srp. književ. glasnik XIV, 1905, str. 453 (ćir.). **2** Reči ostaju (Les paroles restent 1893). Pr. M. Grol. Srp. književ. glasnik VIII, 1/1 1903 (ćir.). **3** Novac. Roman. B. s. a., str. 288 (ćir.). **4** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Jelisaveta Marković. Pol Hervje, život i rad, od Jelisavete Marković, Kako su se sami naslikali (Peints par eux mêmes 1893). B 1928, str. 1928, str. XXVIII + 269 (ćir.). BSP knj. 2.

HERVILLY (Ernest de, 1839—1911). Jeftino selenje. Pr. D. L. Dom i svijet 1902, s. 409.

HIRSCH (Charles-Henri, 1870): Preplitanje. Pr. N. Andrić. Z 1919.

HOURTICQ (Louis-Léon, 1875—): Uvod u istoriju umetnosti. Estetika, istorija, tehnika. Pr. Milivoje M. Vasić. B 1927, str. 80 (ćir.).

HUGO (Victor-Marie, 1802—1885): **1** Angelo, padovanki okrutnik (Angelo, le tyran de Padoue 1835). Z 1841. Izbor igrokaza ilirskoga kazališta, sv. IX. **2** Skupost i nenavist. Pr. A. N. G. Danica hrv. slav. dalmatinska, br. 13, 27/3 1847. **3** Posljednji dan odsuđenika (Le dernier jour d'un condamné 1829). Nar. novine 1871, br. 76—102. **4** Lazara. Pr. Fr. Ciraki. Vijenac 1873. **5** Moskva. Pr. I. T. Vijenac 1873, br. 26. **6** Ljudevit XVII. Pr. T. Maretić. Vijenac 1875, br. 4. **7** Oganj s neba. Pr. J. Hranilović. Vijenac 1878, br. 33. **8** Atlant i brda. Pr. M. Popović. Javor 1879, br. 7, str. 201 (ćir.). **9** Pesma. Pr. M. Popović. Javor br. 10, str. 289 (ćir.). **10** Raka i ruža (La tombe et la rose). Pr. M. Popović. Javor 1879, br. 35, str. 1099 (ćir.). **11** Bug-Jargal (1818). Pr. J-ć. Nar. novine 1879. 21/2, br. 43—99. **12** Jednoj djevojci. Pr. J. Jovanović-Zmaj. Javor 1881, br. 16, 487 (ćir.). **13** Jean Valjean. Sloboda 22/6 1881, br. 74, 17/7 1881. *14* Mali Pavle. Pr. M. P. Šapčanin. Stražilovo III (1887), str. 642 (ćir.). **15** Prvi poljubac (iz Le dernier jour d'un condamné). Javor 1887, br. 50, str. 796 (ćir.). **16** Nekoliko pisama. Obzor 28/10—30/10 1896, br. 248—250. **17** Les Contemplations V. Pr. M. Sabić. Nada S br. 1, 1/1 1896, str. 14. **18** Deoil Boat (brod davao [iz Radnici na moru, Les travailleurs de la mer 1866]. Pr. K. S. Hrv. sloga 1899, br. 198. **19** Sirotinja. Pr. Odavić, Iskra B 1899, str. 231 (ćir.). **20** Iz Legende vekova: Natpis. Devet stotina godina pre Hrista. Pr. S. Pandurović. Srp. književ. Glasnik VIII (1903), str. 594. (ćir.). **21** Zvonar majke Božje Pariske (Notre-Dame de Paris 1830). Pr. I. K. Z 1903. **22** Isto. Dom i svijet 1903, br. 1—17. **23** Kralj se zabavlja (Le roi s'amuse 1832). Pr. M. Rakić. Srp. književ. glasnik XI. br. 4, 16/2 1904, str. 294—302 (ćir.). **24** Bug-Jargal. Pr. Milan Drvodelić. Koprivnica 1920. **25** Bogorodičina crkva u Parizu. Pr. Dušan Đokić. B 1898, 1922 (ćir.). **26** Jadnici (Les misérables 1862).

B 1922. **27** Claude Gueux (1829). Tužna pripovest jednog robijaša. Krim. biblioteka 1925, br. 6, str. 145. **28** [pored, Chénier André, Musset Alfred] Iz francuske romantične lirike. Pr. T. M. Srp. književ. glasnik XXX (1930), str. 90 (ćir.). **29** Iz »Les contemplations«. Brankovo kolo XI, 1523—4 (ćir.). **30** Tri godine posle. Brankovo kolo XII, 112 (ćir.). *31* Svetlana. Pr. V. J. Ilić. Brankovo kolo XIV, 536 (ćir.). **32** Zanos. Pr. B. J. Nikolić. Brankovo kolo XVI, 761 (ćir.). **33** Posle bitke. Pr. B. J. Nikolić. Brankovo kolo XVI, 760 (ćir.). **34** Raka i ruža (La tombe et la rose). Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z II, str. 41. **35** Les contemplations I, 115. Pr. M. Sabić. Prosvjeta Z II, str. 90. **36** Chanson (Les contemplations IV). Pr. M. Sabić. Prosvjeta Z II, str. 90. **37** Jučer na večer. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z IV, str. 638. **38** Čemu ... Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z X (1902), str. 155. **39** Ruža i grob. Pr. A. Petravić. Prosvjeta Z XV (1907), str. 67. **40** Ljudevit XVII. Pr. V. Bakotić. Provjeta Z XVI (1908), str. 284. **41** Vandeja. Pr. V. Bakotić. Prosvjeta Z XVI (1908), str. 310—311. **42** Zadatak. Pr. Z. T. Vijenac II, br. 20. **42** La chanson. Pr. T. Maretić. Vijenac VIII. **44** Koprena. Pr. J. Hranilović. Vijenac VIII, br. 45. **45** Napoleon II. Pr. M. Grlović. Vijenac XIV, br. 15. **46** Fiat voluntas. Vijenac XVIII, str. 37. **47** Jadnici. Roman u 20 sv. Pr. Mita Rakić. B 1872, 1912, str. 2369 (ćir.). **48** Devedeset treća (Quatre-vingt-treize 1874). Roman u 2 sv. Pr. Jovan Đaja. B 1884/5, str. 192, 8°. (Prešt. Nov. beogr. Dnevnik), str. 216 (ćir.). **49** Moji sinovi. B 1881, str. 15 (ćir.). **50** Pomorac. Pr. Dragoslav Ilić. B. s. a., str. 55 (ćir.). **51** [i Georges Sandeau]: Dedine i babine priče. B 1935, str. 156 (ćir.). Zlatna knjiga v. 54). **52** Ruj Blaz (Ruy-Blas 1838). Drama — —. Pr. u stihovima Andreja Milićević. Predgovor Svetislav Petrović. B 1936, 8°, XVIII + 134 str. SKZ XXXIX, 268 (ćir.). **53** Rabotnici na moru (Les travailleurs de la mer 1866). Roman. Pr. Đorđe Popović. NS 1867, str. 205 (ćir.). **54** Na belom hlebu. Pripovetka. Narodna biblioteka, sv. 124 i 128. Pančevo (prev.) 1866 (ćir.). **55** Claude Gueux. Z 1933, kolo II, 9, str. 48. Džepna biblioteka. **56** Devedeset tri. Roman. Pr. Marija Fabković. Sv. I: Na morju. Sv. II (1876). Kraljevica 1875, 16°. Zabavna knjižnica sv. 7—22. **57** Siromah Klaudije. Pr. Vladimir Nikolić, B 1869, str. 44, 16° (ćir.). **58** Mirabo.Studija. (Etude sur Mirabeau 1834). Pr. S. J. Z. B 1881 (ćir.). **59** Pomorci. Pr. Dragoslav Ilić. B 1928 (ćir.). **60** Žan Valžan (Jadnici). Sv. 1—90. Z 1930. 8°, str. 1434. **61** Dedine i babine priče. Ilustr. Žedrinski. B 1932, 8°, 159 str. Zlatna knjiga br. 16 (ćir.). **62** Vandeja se buni (Devedeset treća). Roman. Pr. P. M. Petrović i Milivoj Pavlović. B 1935, 8°, XIII + 376 str. Svetski klasici. **63** Na belom hlebu. Poslednji dani na smrt osuđenog (Le dernier jour d'un condamné). Pr. B. Damjanović. B 1938, 8°, 102 str. Biblioteka Eos universal sv. 1. **64** Claude Gueux. Pr. Vladimir Nikolić. **65** Dvadeset treća. Preveli Petar Milanović 1874/5, Jovan Đaja 1884 (I), Okića Gluščević 1885 (II). Za br. 64 i 65 upor. M. Ibrovac Strani Pregled VI, str. 21 sl. **66** Pesme protiv tiranije. Pr. Dragiša Stanojević. B 1891 (ćir.). **67** Veni, vidi, vici. Pr. Voj. J. Ilić. Bos. Vila 23 (1908), str. 375 (ćir.). **68** ***. Pr. Voj. J. Ilić. Bos. Vila 23 (1908). str. 392 (ćir.). **69** Iz »Les Contemplations«. Pr. Voj. J. Ilić. Bos. Vila 24 (1909), str. 5. **70** Za Srbiju (1876). Pr. M. L. Srp. knj. glasnik XXIX (1912). str. 711 (ćir.). **71** Ispaštanje. Pr. Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVII (1912), str. 9, 25 (ćir.). **72** Pošto sam. Pr. u prozi Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913) (ćir.). **73** Ovaj vek. Ekstaza. Opšta sreća. Zbogom. Jednoj mladoj devojci. Posledica jedne zabave. Grob i ruža. Mati i dete. Pesma. Jutrenja postojnica (prevod 1894, 1888). Našto plakati? Nada u Boga. Pr. Vladimir M. Jovanović: S franc. Parnasa. SKZ 14, str. 75—91 (ćir.). **74** Zalasci sunca. Junske noći. Pr. T. M. Srp. knj. glasnik XXX (1930), str. 92 (ćir.).

HUGUES (Clovis): **1** Mali mrtvac. Pr. S. D. Mijalković. Otadžbina X (29, 1891), str. 400 (ćir.). **2** Pred pad. Pr. X. Srp. knj. Glasnik XXXI (1913), str. 280 (ćir.).

HUON (François de): Sin. Pr. V. Iskra B 1904.

IDOUX (Marius): Istorija Si-Muhamed-ben-Aisa. Pr. Etincelle. Bos. Vila XIV (1899), str. 127 (ćir.).

IVOI (Paul d', 1856—1915) [pseud. de P. Deleutre]: **1** Gospodari groma (Les voleurs de foudre 1912). S 1928. Nar. bibl. 4. *2* Plavi otrov (Le poison bleu 1926). Avanturistički roman. S 1928. Nar. bibl. sv. 6. **3** Neobična oporuka. S 1928. Nar. bibl. 16. **4** Drugovi bijelog lotusa (Les compagnons du lotus blanc 1903). Ekscentrični putovi oko svijeta. S 1928. Nar. bibl. 18. **5** Kapetanova tajna. S 1928. Nar. bibl. 20. **6** Diamant boga Ozirisa. Avanturistički roman. S 1928. Nar. bibl. 21. **7** Kapetan Nilia (Le capitaine Nilia 1899). Avanturistički roman. S 1928. Nar. bibl. 19. **8** Put kroz oblake. Avanturistički roman. S 1929. Nar. bibl. 22. **9** Ukrotitelj zlata (Les dompteurs de l'or 1914). S 1929. Nar. bibl. 23. **10** Nevidljivi neprijatelj. S 1929. Nar. bibl. 24. **11** Inkin zavjet. S 1931. Nar. bibl. 44.

JACOB (Max): **1** Moj život. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 497 (ćir.). *2* Oni su se tome zajedno smejali u kavani. Pr. M. V. Pregled S X (1934), str. 478 (ćir.).

JACQUES (Norbert): Dr. Marbuse kartaš. Roman. Pr. Eugen Šarin. Z 1928, str. 195.

JACQUIN (J.) i FABRE (A.): Mali brodolomci sa »Titanica« (Les petits naufragés du »Titanic«). Pr. Milan Radeka. ZB 423. Z 1928.

JALOUX (Edmond, 1878): **1** Ćutljiva. Pr. T. Čupović. Nar. novine 1913, 17/1, br. 13. **2** Izgubljene ljubavi (Les amours perdues 1819). Predgovor. Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). — Ostalo je šutnja (Le reste est silence). Pr. dr. Drago Ćepulić. ZB 345. Z 1924. **3** Crna lepeza (L'Eventail de crêpe 1911). Predgovor. Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB 323. Z 1923. **4** Zlatno stubište (L'Escalier d'or 1922). Pr. Filip M. Dominiković ZB. Z 1930. **5** Tebe bih volio. (O toi que j'eusse aimée 1827). Pr. M. L-ć. Z 1929.

JAMMES (Francis, 1868): **1** Klara d'Ellébeuse (Clara d'Ellébeuse, ou L'histoire d'une ancienne jeune fille 1899). Predgovor. Pr. dr. Artur Schneider. ZB 467. Z 1929. **2** Prevareni muž. Z 1929. 1000 nn., sv. 3. **3** Razumna udaja. Pr. Ljubomir Maraković. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 262, 414. **4** Krčma na cesti. Pr. Dr. Drago Ćepulić. Hrv. Prosvjeta X (1923), str. 77, 130. **5** Molitva da jedno dijete ne umre (Prière pour qu'un enfant ne meure pas). Blagovaonica (La Salle à manger). Pod jesen vidi se... (On voit quand vient l'automne). Sva kuća ruža bi... (La maison serait pleine de roses). Ko zvona poj... (Comme un chant). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XI (1924), str. 338, 497. **6** Molitva da budem jednotavan. Prière pour être simple). Molitva da drugi budu sretni (Prière pourque les autres aient le bonheur). Molitva da priznam svoje neznanje (Prière pour avouer son ignorance). Molitva da mi žena bude jednostavna (Prière pour avoir une femme simple). Molitva da slavim Boga (Prière pour louer Dieu). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1915) 59, 154. **7** Proljetni snopovi (Les Gerbes du Printemps). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 90. **8** Vilinski nokturn (Les nuits qui me chantent). din župnik ozeronski. Pr. dr. F. Binički. S 1932. **10** Molitva da dijete ne umre. Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

JANIN (Jules, 1804—1874): **1** Posljednji dani kraljice Marije Antoinette. Vijenac VIII. **2** Bijela kosa kraljičina. Pr. M. N. Javor 1878, br. 24, str. 737.

JAURÈS (Jean, 1859—1914): **1** Veliki govor protiv rata održan 25 jula 1914 godine. Pr. Jela Grujić. Kragujevac 1934, str. 16 (ćir.). **2** Internacionalizam i patriotizam. Pr. Milorad N. Derić. B 1924, str. 180 (ćir.). **3** Uzroci francuske revolucije. Pr. M. Pavlović. B 1928. Istoriska biblioteka (ćir.).

JEAN (Henri): Prava mama. Doživljaji jednoga dečka iz Maslinjara. Pr. Mil. D. Petković. B 1928. Zlatne knjige za mlad naraštaj V.

JOUHANDEAU (Marcel) [pseud. Marcel Provence]: Beliza ili nema raja. Pr. D. A. Z 1937, 8°. 1000 nn., sv. 94—96, str. 16.

JULLIEN (Jean, 1854—1919): Pobuna. Pr. Zorin. Dom i svijet 1894, str. 311.

JUSSIEU de: Jutro. Pr. Sima Matavulj. Narodni List 1873, br. 80.

KESSEL (Joseph) [i Jelena Izvoljska]: **1** Slijepi kraljevi (Les Rois aveugles 1926). Predgovor. Pr. Svetozar Lazarević. ZB. Z 1926. **2** Sužnji (Les Captifs 1828). Predgovor i prijevod Ivan Krnic. ZB. Z 1927. Crvena stepa (La steppe rouge 1923). Pr. V. Stajić. N. S. 1927, str. 116.

KOCK (Charles-Paul de, 1793—1871): **1** Barunica Blaguiskoff (La baronne de Blaguiskof 1866). Pr. R. K. Dom i svijet 1899, br. 8—14. **2** Gospojica sa tri steznika (La dame aux trois corsets 1865). Pr. A. S. Dom i svijet 1901, br. 9—17. **3** Tri opasna poljupca. Pr. A. S. Dom i svijet 1904, br. 6—10. **4** Grbonja. Roman. B 1892, str. 158 (ćir.). **5** Mala Mara. Humoristićan roman. Pr. Mita Đorić. B 1892, str. 358 (ćir.). **6** Ljubavnik mesečine (L'amant de la lune 1847). Roman sa slikama u 2 knj. B 1909, str. 606 (ćir.).

LABICHE (Eugène, 1815—1888): **1** Nemam vremena. **2** [sa Michel-om]. Jedva steče zeta. Šala u 1 činu. N. S. 1934, str. 46 (ćir.). Pozorišna biblioteka br. 25.

LABOULAYE (Edouard, 1811—1883) [René Lefebvre]: **1** Boginje. Vijenac IV, str. 506. **2** Pariz u Americi (Paris en Amérique 1863). Pr. Vladimir Nikolić. 3 sv. B 1869, 16°, str. 155, 144, 154 (ćir.). **3** Vaspitanĕ u Americi. Pr. Đ. Milićević. B 1863, str. 16 (ćir.). **4** Abdalah, arapska pripovetka (Abdalah 1859). Pr. Đorde Popović. B 1877.

LACHANDRE (Georges): **1** Generalica. Pr. J. P. Dom i svijet 1888, br. 20. **2** Osveta jednog klovna. Krim. biblioteka 1925, sv. 4, str. 109.

LACOUR-GAYET (G.): »Institut de France« u Parizu. Izvod učinio A. S. Nova Evropa XII (1925), str. 441.

*** LA HARP (Ž. F. de):** Kazotovo proroštvo. Pr. Bogdan Popović. Srp. knjiž. glasnik 1 IX 1902, str. 62—67 (ćir.).

LALLEMANT (Louis-Ljudevit): Nauka o duhovnom životu. Pr. Petar Živković. S 1934, 8°, str. 287. Vrelo života.

LAMARTINE (Alphonse de, 1790—1869): **1** Pazke varhu Sarbie (iz Voyage en Orient 1835). Pr. A. T. B. Danica horv. slav. dalm. 1848, 7/10, br. 41, 42. **2** Graziella (1852). Sloboda 28/6 1881. **3** Isto. Pr. A. Orešković. Beč 1882. Karlovac 1883, str. 134, 8°. **4** Usamljenost (L'Isolement, 1820). Pr. Pavlović. Iskra B 1903, str. 4 (ćir.). **5** Leptir. Pr. I. Krnic. Prosvjeta V (1897), str. 239. **6** Knjiga života. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VI (1898), str. 454. **7** Što je pripravilo francuski prevrat. Pr. M. B. V. Vijenac IV, str. 465. **8** Himna boli. Pr. J. Hranilović. Vienac XIV, b. 24. **9** Molitva. Pr. M. Šrepel. Vienac XIX; st. 785. **10** Seoska crkvica. Vijenac XX, str. 33. **11** Večer. Pr. M. Nikolić. Vienac XXIX, st. 543. *12* Nada u Boga. Pr. J. Hranilović. Vienac XXI, str. 177. **13** Novinstvo i klubovi za francuskog prevrata. Pr. B. M. V. Vienac 1873. **14** Jezero (Le Lac). Pr. D. S. Delo 42, sv. 2, str. 204 (ćir.). **15** Gracijela. Pr. Miodrag M. Rajković, Bibl. »Naše iskre« br. 12 Kruševac 1930, str. 122 (ćir.). [Upor. prikaz R(adoja) M. K(neževića), Glasnik Jugoslavenskog prof Društva X (1930) str. 898]. **16** Lamartinova istorija žirodinstva (Histoire des girondins 1847). Prvi deo. B 1875, str. 180, 8° (ćir.). *17* Hymne de la nuit. Pr. Petar I Petrović-Njegoš (1861). Manje Pjesme. SKZ 141, 187 (ćir.). **18** Osama (L'Isolement). Povratak u svoju zemlju. Bademova grana (La branche d'amendier). Leptir. Povratak. Bratstvo. Pr. Vladimir M. Jovanović: S franc. Parnasa. B 1893. SKZ 14, str. 60—67 (ćir.). **19** Jesen. Pr. u prozi Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 148. **20** Zvono (La Cloche). Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

LAMBRY (Léon): Hodočasnik Gangesa. S 1930. Nar. bibl. sv. 39.

*

LAMENNAIS (Hugues-Félicité-Robert de la Mennais, 1872—1854): **1** Glas iz tamnice (Une voix de prison 1841). Pr. R. Sloboda 2/12 1886. **2** Pomažite jedan drugog. Pr. Lj. J. Č. Iskra B 1903, str. 89 (ćir.). **3** Lameneova kamarila, ili reči vernoga (Paroles d'un croyant 1933). Pr. Dukić D. 1871 (Upor. glasnik Srp. uč. Dr. 35, 269). **4** Kamarila. Pr. Ljubomir M. Nenadović. 8°, str. 9 (upor. Stojan Novaković 307).

LANGLOIS (Ch.): Pitanje o srednjoj nastavi u Francuskoj i Evropi. Pr. Vl. Savić. Prosv. Glasnik XXII (1901), str. 241, 351, 481 (ćir.).

LANSON (Gustave): Metoda književne istorije. Pr. Tasa P. Milušić. Prosvetni Glasnik XXXII (1911), str. 381, 516 (ćir.).

LAPAIRE (Hugues, 1869): **1** Zmije će ti srce ispiti. Nar. novine 191, 30/6, br. 46. **2** Crvena soba. Pr. M. Vitković. Z 1931. 1000 nn. sv. 33, str. 33—36, 8°.

LAPIN (Charles): Ljubavnik u suknjama. Pr. M. J. Z 1918.

LARBAUD (Valéry): Moja muza. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 497 (ćir.).

LARGUIER (Léo): Kad jednom budem star (Lorsque je serais vieux). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 60.

LAVEDAN (Henri, 1859): **1** Snubok na pokusu. Pr. -ć. Dom i svijet 1901, str. 189. **2** Tko je kriv? Pr. A. M. Dom i svijet 1903, str. 269. **3** Pod starost. Pr. N. M. Iskra B 1906, str. 37 (ćir.). **4** Pijanino. Pr. G. Berić. Srp. književ. glasnik XXIII, 1909, str. 89 (ćir.). **5** U Sen-Siru. Pr. Bor. Popović. Delo XXVI sv. 1, str. 46. **6** Glasovir. Pr. I. Krnic. Vienac XXX (1898), str. 798, 819. **7** Pisma. Pr. I. Krnic. Vienac XXX, str. 667.

LAVISSE (Ernest): Laička škola. Pr. Mih. D. Milinković. Glasnik prof. Društva V (1925), str. 595.

LEBESGUE (Philéas, 1869—): **1** Francuske i srpske junačke pjesme. (Njihova bitna uloga u održanju narodnosti). Pr. J. I. Strani pregled I, str. 129—137 (ćir.). **2** Predavanje. Pr. M. D. Nova Evropa I (1920), str. 436. **3** Istok i zapad. Srp. knj. glasnik 21 (1927), str. 349 (ćir.). **4** Novogrčki duhovni preporod. Pr. Bogdan Radica. Nova Evropa XXI (1930), str. 359.

LEBESGUE (Raymond): Hristovo stradanje u francuskom pozorištu. Strani pregled VII i VIII, str. 192—195 (ćir.).

LEBLANC (Maurice, 1864—1925): **1** Gentleman Arsen Lupin (Arsène Lupin gentleman cambrioleur 1907). Predgovor. Pr. Zlatko Terković. ZB 390. Z 1926. **2** Arsen Lupen, kavaljer razbojnik. B (ćir.). **3** Arsen Lupen protiv Šerloka Holmsa (Arsène Lupin contre Cherlock Holmes 1908). Roman. B (ćir.). **4** Kristalno oko. Roman. B (ćir.). **5** Šuplja igra. Roman. B (ćir.). **6** Vanredne pustolovine Arsena Lupina. Ispovijesti Arsena Lupina. Pr. Iso Velikanović. Z 1930, 8°, str. 82.

LE BON (Gustave, 1842—1931): **1** Psihologija žene (Aforizmi). Pr. Z Delo 69 (1913), str. 176 (ćir.). **2** Psihologija gomila. Pr. Živ. Živanović. B 1896 (upor. Delo XII, str. 161—166, ocjena Dr. M. P. V.). **3** Mišljenja i verovanja. Pr. Blagoje Marković. Z 1920, 8°. **4** Psihologija gomilâ. Z 1920. »Narodna knjižnica«. **5** Francuska revolucija i psihologija revolucije. Pr. Zlatko Hribar. Z 1920. »Narodna knjižnica 31—35 (upor. prikaz u Jugosl. Njivi IV, str. 177). **6** Psihologijski zakoni o razvoju naroda. Pr. Slavko Ježić. Z 1920.

LE BRAZ (Anatole, 1859—1926): **1** Primorska uspavanka. Pr. Boža Vesnić. Brankovo kolo XVIII, 515 (ćir.). **2** Marie-Ange (Bretonska novela). Pr. M. G. Z 1932, 8°, str. 33—80. 1000 nn., sv. 42.

LE CARDONNEL (Louis): **1** Rana misa (Messe du matin). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 90. **2** Mrtvi grad (La ville morte). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 31. **3** Molitva. Pr. Ton Smerdel. Hrv. Prosvjeta XXIII (1936), str. 296.

LECLERC (Louis-Georges): Rasprava o stilu. Preveo Vasilije Medan. B 1932, str. 28 (ćir.).

LECONTE DE LISLE (1818—1894): **1** Hialmarovo srce. Pr. J. Ilić. Brankovo kolo XIII, str. 1318 (ćir.). **2** Elfi. Pr. M. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 102 (ćir.). **3** Hijalmarovo srce. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 24 (1909), str. 373 (ćir.). **4** Podne. Pr. u prozi M(iodrag) Ib(rovac). Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 832. **5** Slonovi. Pr. M(iodrag) Ib(rovac). Srp. knj. glasnik XXV (1910), str. 831 (ćir.). **6** Hjalmarovo srce. Pr. M(iodrag) Ib(rovac). Srp. knj. glasnik XXV (1910), str. 505 **7** Studen vetar noćni. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXV (1910), str. 507 (ćir.). **8** Veče jedne borbe. Pr. E. N. Srp. knj. glasnik XXIX (1912), str. 829 (ćir.).

LE FAURE (Georges): Gusari zlatne zemlje. Avanturistički roman odbjeglih robijaša. S 1929. Nar. bibl. 28.

LEFEBVRE (Henri): Šta je dijalektika. Pr. Alk. Pregled S XII (1936), str. 253, 404.

LEFÈVRE (Maurice): Dvor od artije. Pr. D. Jevrić. Stražilovo 1893, br. 41, 42, str. 647, 663.

LE GOFFIC (Charles, 1863—1932): Pirat sa ostrva Lerna (Le pirate de l'île Lern 1913). Pr. Aleksandra Jovanović. B 1930, 8°, str. 189 (ćir.). Narodna knjižnica sv. 46.

LEGOUVÉ (Ernest, 1807—1903): **1** Ocevi i deca u 19 veku. Dete i dečak (Les pères et les mères au XIX siècle 1867—1869). Pr. M. Đ. Milićević. B 1872, str. 216 (ćir.). **2** Ocevi i deca u 19. veku. Mladić i momak. Pr. M. Đ. Milićević B 1873 (ćir.). **3** Kćeri i sinovi. Prizori i studije iz porodičnog života. Pr. Jovan Nestorović. B 1900, str. 301 (ćir.). **4** Moralna istorija žena (Histoire morale des femmes 1848). Pr. Milićević Đ. M. B 1876, str. 222, 8° (ćir.). **5** Fotografija u porodici. Pr. Milić M. Milićević. B 1886 (ćir.).

LEMAIRE (Ferdinand): Samson i Dalila. Opera u 3 čina i 5 slika. Pr. K. P. B 1930, 16°, str. 46. Pozorišna biblioteka 6 (ćir.).

LEMAITRE (Jules, 1853—1914): **1** Idealista. Nar. novine 1897, 11/11, br. 258. **2** Srce čovjekovo. Obzor 2/9 1899, br. 201. **3** Najstarija kći. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1899, str. 151. **4** Filozofija odijevanja. Nar. novine 1901, 8/7, br. 154. **5** Spas životinja. Pr. M. Iskra. B 1906, str. 332 (ćir.). **4** Sveta deva i anđeli. Pr. G. Berić. Iskra B 1906, str. 331 (ćir.). **7** Saraja. Pr. N. M. Iskra B 1907 (ćir.). **8** Zvono. Pr. M. G. Nar. novine 1912, 31/5, br. 125. = 1000 nn. sv. 44, str. 77—84, 8°. **9** Drugi život sedmorice zaspalih. Pr. Grgur Il. Berić. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 90 (ćir.). **10** Najstarija. Pr. K. Novičevićeva. Delo VII, sv. 2, str. 269 (ćir.). **11** Paul Hervieu. Riječi ostaju. Pr. S. A. P. Delo XXVI, str. 127 (ćir.). **12** Kraljevna Lilith. Pr. I. K. Švrljuga. Vijenac XXII, str. 212. **13** Myrrha (1894). Pr. P. Gavranić. Vienac XXII, br. 2—3. **14** Sofija de Montcernay. Pr. I. K. Švrljuga. Vienac XXII br. 6—7. **15** Najstarija. Pr. Vienac XXVIII, str. 230. **16** Englezi i Francezi. Pr. I. Krnic. Vienac XXIX (1897), str. 31. **17** Na selu. Pr. I. Krnic. Vienac XXIX (1897), str. 36. **18** Salon. Komedija u 3 čina. Pr. Milan Đ. Matejić. V. Kikinda 1913, str. 11 (ćir.). **19** Salon. Komedija u 3 čina. Pr. Nikola S. Gajić. B 1933, str. 88 (ćir.). **20** Kneginja od Bagdada. Pr. X. Srp. knj. glasnik XV (1905), str. 448 (ćir.). **21** Dulčinea. Odlomci iz dnevnika gđe Klelije Eponine Dinon. Prva Pomisao. Pr. J(elena) Ć(orović)-S(kerlić). Srp. knj. glasnik IX (1923), str. 254—263, 570, X (1923), str. 577 (ćir.). **22** Ernest Renan. Pr. M. M. Ilić. Srp. knj. glasnik VIII (1924), str. 373—379 (ćir.).

LEMOYNE (Ivan Krst.) i Eugenije Ceria: Don Bosko. Pr. Marko Soljačić. Z 1934, 8°, str. 314.

LE NOIR (Christian): Mađioničarske tajne. Vanredno izdanje »Zlatne knjige«. B 1931, 8°, str. 110 (ćir.).

LENORMAND (Marie): **1** Večiti prorok. Najnoviji sanovnik po zapisima na glasu vračare parizke. Izd. N. Vasiljević. Zemun 1870 (ćir.). **2** Najnoviji sanovnik. Sa roždanikom, večitim kalendarom i jednom zbirkom poučnih i poleznih stvari. B 1873 (ćir.). **3** Život Marije Lenorman, u Parizu najslavnije budućnosti ispitateljice. Prešt. H. A. O. P. B 1873 (ćir.). **4** Proricanje sudbine pariške proročice. B 1931, 8°, str. 47 (ćir.).

LENOTRE (J.): Građanka Vilirue. Pr. D. G-c. Delo LIII (1909), str. 252 (ćir.).

LEOTAUD (Paul): 1 Smrt Šarl-Luja Filipa. Pr. G. Srp. knj. glasnik 27 (1929), str. 338—344 (ćir.). 2 Beleške. Pr. G. Srp. knj. glasnik 27 (1929), str. 344—350 (ćir.).

LE QUEUX (William): Oko za oko. Kriminalni roman. Pr. Joe S. Rendulić. Z 1930. ZB 488.

LEROUX (Gaston): 1 Rodoljublje. Hrv. domovina 18/2 1895. 2 Na morskoj obali. Hrv. domovina 18/2 1895. 3 Tajna žute sobe. Dom i svijet 1914, br. 10—18. 4 Crna kula. Pr. Čakić. Split 1922. 5 Tajna žute sobe. Z s. a. 6 Miris gospođe u crnini. B s. a., str. 386 (ćir.).

LE ROUX (Hugues-R.-C.-Henri, 1860—1925): Bogati ljudi. Dom i svijet 1902, str. 451.

LE ROY (Grégoire): Posljednji posjet (La dernière visiteuse). Pr. Drag. M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1926), str. 61.

LESUEUR (Daniel, 1862—1920) [pseud. de M. Henri Lapauze, Mlle Jeanne Loiseau]: Pravo na silu (Le droit à la force 1909). Roman. Pr. Mita Jovanović. B 1931, str. 226. Narodna knjižnica (ćir.).

LEVEL (Maurice, 1875): 1 Blagajnik. Obzor 24/3 1895. 2 Užas (L'épouvante 1908). Obzor 18/2 1896, br. 107. 3 Iluzija. Pr. V. Iblerova. Nar. novine 1905, 9/6, br. 132. 4 Učenjak. Pr. V. Iblerova. Nar. novine 1905, 12/8, br. 184. 5 Samoća. Nar. novine 1911, 4/9, br. 202. 6 Gospodin? Pr. N. N. Krim. biblioteka IV. 7 Brzi voz u deset časova. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV.

LEYGUES (Geoges): Vaspitanje, jedna glava iz dela »Škola i život«. Pr. Milan A. Kostić. Nastavnik XV (1904), str. 190 (ćir.).

LHANDE (Pierre): Moj mali misnik. Z 1928.

L'HERMITTE (Pierre): Žena zatvorenih očiju (La Femme aux yeux fermés). Pr. Slavko Šarić. Kat. tjednik S 1927 br. 15—40.

LISSE (Georges de): Na tračnicama. Nar. novine 1900, 3/4 br. 7, 78.

LOCKROY-SIMON (Joseph-Philippe, 1803—1891) et Cormons: Villarovi dragoni (Les dragons de Villars 1856). B 1921.

LOISEAU (Charles): 1 Ravnoteža na Jadranskom moru 1901. Pr. S. Jovanović. Srp. knj. glasnik knj. III (1901), br. 1 (ćir.). 2 Jedan popularan filozof. Delo XXII, sv. 2, str. 254 (ćir.). 3 Ugarska i opozicija hrvatska. Delo VIII, sv. 1, str. 48 (ćir.). 4 U Crnoj Gori. Pr. A. A. Srp. knj. glasnik XXIX (1912), str. 699, 784 (ćir.).

LOLIÉE (Frédéric): Žene drugog carstva (Les Femmes du second empire). Pr. Nikola Andrić. Z 1917. ZB 63—4.

LONDRES (Albert): 1 Na robiji (Au bagne 1924). Krim. biblioteka 1925. 2 Među ludama (Chez les fous 1925). Pr. N. N. Krim. biblioteka god. III. 3 Zemlja Abonosa (Terre d'ébène 1929). Pr. Milan V. Bogdanović. B 1932, 8°, str. 201 (ćir.). Biblioteka Nolit. 4 Put u Buenos Aires. Report o trgovini belim robljem. Pr. Dr Josip Bogner. Z 1934, 8°, str. 256. Binoza V, kolo IV, sv. 23. 5 Teror na Balkanu. Pr. A. D. Batrinski. Z 1933, str. 158. Bibl. Epoha.

LORIOT (Charles-Florentin): Termontida. Pr. u prozi M. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 201 (ćir.).

LORRAIN (Jean, 1855—1906): [Paul Duval]: Iz zapisa jednog eteromana. Pr. N. N. »Krim. biblioteka« IV.

LOTI (Pierre, 1850—1923) [Julien Viaud]: 1 Tri kasbanske gospođe (Les trois dames de Kasbah 1884). Pr. pl. S Obzor 25/10 1892, br. 244, 3/11, 1892, br. 251. 2 Stari vjerovjesnik iz Anama. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1898, str. 87. 3 Pjesma o starim supruzima. Pr. L. V. T. Obzor 21/1 1898 br. 16, i 24/1 1898, br. 18. 4 Islandski ribar (Pêcheurs d'Islande 1886). Pr. T. Dovijanićeva. Predgovor S. Matavulj B 1899, SKZ 56. 5 Visoki zid. Hrv. Pravo 24/4 1900. 6 Moja dva posljednja lova. Pr. J. P. Nar. novine 1900, 29/8, br. 197. 7 Moja rođakinja iz Senegala. Pr. D. Š-ć. Dom i svijet 1901, str. 249. 8 Moja dva posljednja lova. Dom i svijet 1903, str. 453. 9 Dva govečeta. Pr. S. A. Petrović. Iskra B 1903, str. 84 (ćir.). 10 Mornarova smrt. Nar. novine 1911 4/3, br. 52. 11 Gospođa Krizantema (Madame Chrysanthème 1887). Pr. Nikola Andrić. Z 1913. ZB. 12 U haremu (Les Désenchantées). Predgovor. Pr. Nikola Andrić. Z 1913. ZB 3. 13 Azijada (Azijade 1870). Pr. Nikola Andrić. Z 1916. ZB. 14 Mornar (Matelot). Pr. Zlatko Terković. Z 1920. ZB 163. 15 Roman jednog spahije (Le roman d'un spahi 1881). Z 1920. ZB 153. 16 Pomorac (Le matelot 1893). Roman. Pr. Dušan Tamindžić. S 1921. B 1927, str. 143 (ćir.). 17 Islandski ribari. Vienac XXIII, 8—23. 18 Pjesma o starim supruzima. Pr. I. Pilar. Vienac XXVIII, str. 644. 19 Ponoćka u Fontarabie. Pr. I. Krnic. Vienac XXX (1898), str. 14. 20 Žalost starog kažnjenika. Pr. LVT. Prosvjeta Z IV, str. 116—118. 21 Obesvedenje. Brankovo kolo I, br. 15 (ćir.). 22 Zid pred prozorom. Brankovo kolo VI, br. 28 (ćir.). 23 Moj brat Iv (Mon frère Yves 1883). Brankovo kolo VII, br. 43—45 (ćir.). 24 Starica. Pr. V. Stajić. Brankovo kolo VII, br. 29 (ćir.). 25 Ženidba Lotijeva (Le mariage de Loti 1882). — Rarava. Pr. D. L. Đokić. B 1893, str. 216. = B 1922, str. 186. 26 Razočarane. Roman iz turskih savremenih harema. B s. a. 27 Roman jednog spahije (Le Roman d'un spahi). Pr. S. Lazarević. ZB 153. Z 1920. 28 Islandski ribar. Roman. Pr. Ilija Dovijanović. N. S. 1926, str. 151 (ćir.). 29 Islandski ribari. Pripoviest. Pr. E. Petrović. Z 1891. 30 Gospođa Hrizantema. Pr. M. S. Nedić. B 1930, 8°, str. 154 (ćir.). Savremena biblioteka br. 42. 31 Mornareva sahrana. (Odlomak iz romana Moj brat Iv.). Pr. M. M. Ilić. Srp. knj. glasnik IX (1923), str. 335 (ćir.). 32 Paskala Ivanović. Pr. D. L. Đokić. Srpski Pregled I (1895), str. 36, 68 (ćir.). 33 Zemlja bezimena. Srpski Pregled I (1895), str. 311 (ćir.).

LOUTIL [pseud. Pierre L'Hermite]: Kako sam ubila svoje dijete. Pr. Robert Schütz. Ill. L. Gignoux. Z 1930, 8°, str. 264. Pučka knjiž. sv. Jeronima 313.

LOUYS (Pierre, 1870—1925): 1 Afrodita (Aphrodite 1896). Z 1920. 2 In Plano. Pr. dr. M. Iskra B 1911, str. 267—270 (ćir.). 3 Žaluzija. Nar. novine 1911, 4/3, br. 52. 4 Žena i njena igračka (La Femme et le pantin 1898). Predgovor. Pr. Krešo Dončević. ZB 334. Z 1924. 5 Priča. Pr. B. P-ć. Z 1932, 8°. Tisuću najljepših novela, sv. 43, str. 47—54.

LUCAS (Hippolyte:Julien-Joseph, 1807—1878): 1 Sreća u nesreći. Pr. R. Franković. Nar. Novine 1883, 10/5, br. 107—109. 2 Zle prigode. »Pozor« 1862, br. 150—151. 3 Shakespeareova murva. Pr. Gj. Arnold. Vijenac XV, str. 223, 238.

MACÉ (Jean): 1 Sluge želudca. Pisma o čovečijem životu. Pr. Stevan Milićević. Knj. I B 1872 (ćir.). 2 Istorija jednog zalogaja hleba. Pr. Vlad. Karić. B 1874 (ćir.). 3 Šta biva od zalogaja hleba. Pisma jednoj devojčici o životu čovečijem i životinjskom. Pr. M. D. Milićević. Prešt. iz Škole. B 1874, 8°, str. 216 (ćir.). 4 Događaji zalogaja hljeba. Pr. Marija Fabković. Z 1872. 5 Djedova aritmetika. Pr. Marija Fabkovićeva. Z 1875, 8°, str. 81.

MADAME DE THÈBES: Tajna sna. Pr. Napoleon Petrović. Z 1937, 8°, str. 188. Univerzalna naklada 1.

MAËL (Pierre [pseud. collectif de Charles Cause 1862—1905 et Charles Vincent, 1851—1920]: Kralj prerije. Pr. Andreja N. Milićević. B 1937, 8°, str. 186. Klasična dela omladinske književnosti (ćir.).

MAETERLINCK (Maurice, 1862): 1 Misli o pitanju rasa. Hrv. Smotra 1907, 241. 2 Život pčela (La vie des abeilles 1901). Pr. Z. Marković, Z 1907. 3 Smrt. Pr. Barač. Split 1918. 4 Mudrost i sudbina (La sagesse et la destinée 1898). Z 1918. 5 Modra ptica (L'oiseau bleu 1909). Pr. Vidaković. S 1918 (ćir.). 6 Tamo unutri (Intérieur 1919). Pr. Tomislav Prpić. Z 1923, str. 20. Kazališna bibl. br. 71. 7 Vjetrenje. Pr. B. Blažeković. Vijenac XXV, str. 713, 749. 8 Nevidljiva dobrota. Pr. I. Pilar. Vijenac XXVIII, str. 663. 9 Unutrašnja ljepota. Pr. M. Šrepel. Vijenac XXVIII, str. 283. 10 Šutnja. Pr. I. Pilar. Vijenac XXVIII, str. 564. 11 Monna Vanna (1902). Pr. A. Andrić. Vijenac XXXV, str. 3, 45; 8, 81, 121, 146, 180, 208. 12 Molitva. Vijenac XXXV, str. 405. 13 Slijepci (Les

aveugles 1890). Pr. B. B. Obzor 4/10 br. 227, 4/10 br. 228, 8/10 br. 230, 9/10 br. 231, 12/10 br. 234, 17/10 br. 238. **14** O nepravičnosti prema smrti. Pr. D. V. Ljotić. Delo 67 (1913), str. 353 (ćir.). **15** Pokolj nevinih. Z 1933. 1000 nn. Sv. 58—60. **16** Sestra Beatrice (Schwester Béatrix 1900). Miracle u 3 čina. Pr. Tomislav Prpić. Z 1930, 8°, 49 str. **17** Kad se duša probudi (Iz Le Trésor des Humbles). Pr. M(arin) Sabić. Lovor I (1905), str. 41—43. **18** Ja sam tražio trideset godina. Pr. Zd. Marjanović. Bos. Vila str. 231 (ćir.). **19** Chanson. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 61.

MAINAGE (Th.): Svjedoci kat. obnove (Les Témoins du Renouveau catholique). Z »Knjige kat. života sv. 4«.

MAISTRE (Xavier de, 1763—1852): **1** Put oko moje sobe (Voyage autour de ma chambre 1794). Pr. A. D. Radosavljević. Brankovo kolo II, br. 33—44 (ćir.). **2** Mlada Sibirka (Prascovie, ou la jeune Sibérienne 1915). Pr. Nikola Popović. B 1932, str. 84 (1936), 8°, str. 78 (ćir.). **3** Mlada Sibirka. Pr. Milan F. Rakovčević. Nikšić-Berane 1934, 16°, 79 str. (ćir.). **4** Gubavac iz Aoste (Le lépreux de la cité d'Aoste 1811). Pr. D. A. Z 1936, 8°, 1000 nn sv. 85—87, str. 26.

MAIZEROY (René, 1856—1918) [Le Baron Toussaint]: **1** Premijera izgubljenog raja. Pr. Senjanin. Hrv. pravo 19/5, 1897. **2** Mala kraljica. Z.

MALICET (Léon): Abdikacija. Brankovo kolo III, br. 19.

MALLARMÉ (Stéphane, 1842—1898): **1** Uzdah. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z VII (1899), str. 187. **2** Morski vjetrić (Brise marine). **3** Prikaza. Preveo 2 i 3 Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 102. **4** Počinak u porcelanu. Pr. T(in) U(jević). Pregled S XI (1935), str. 371.

MALOT (Hector, 1830—1907): **1** U porodici (En famille 1893). Il. E. Bajar. B 1934, str. 104 (ćir.). Biblioteka Radost sv. 6. **2** Romain Kalbris (1869). Pripoviest za odraslu mladež. Pr. Dragojla Lopašić. Karlovac 1882, str. 168. **3** Bez porodice (Sans famille 1878). Il. E. Samonova i E. Bajar. 1932, 3 izd. 1936, 8° 128 str. (ćir.). Biblioteka Radost sv. 2. **4** London noću. Pr. N. N. Krim. biblioteka III.

MALRAUX (André): **1** Osvajači. Roman. Pr. A. Bonifačić. Z 1932, 8°, str. 210. **2** U ćeliji. Pr. Alk. Pregled S XIV (1938), str. 265.

MARGUERITTE (Paul, 1860—1918): **1** Narukvica. Hrv. dom 5/9 1899. **2** Krinka. Pr. -ić. Dom i svijet 1901, str. 51. **3** Ljubavna sreća. Pr. B Obzor 17—20/11 1806, br. 205—7. **4** Bijeli oklopnik (Le Cuirassier blanc 1892). Predgovor. Pr. Nikola Andrić. ZB 13. **5** a) Ljubavnici. Pr. S. Jutriša. Z 1917, b) Ljubavnici (Amants 1890). Pr. Miloje Fruškogorac (N. Andrić). ZB 558. Z 1934, 8°, str. 223. **6** Bijeli oklopnik. Pr. O. Salopek Vijenac XXV, str. 783. **7** Roman dječje duše. Pr. Ivo Hergešić. Z 1929. 1000 nn. 5. **8** Blizu smrti. Pr. Mih. Đorđević. Bos. Vila 24 (1909), str. 184 (ćir.).

MARGUERITTE (Victor, 1866): **1** Leilah (1921) 1921. **2** Žena kroz život (La garçonne 1926) I, II. Roman. B 1929, 1937. Bibl. Književnost (ćir.). **3** Muškobana. Roman. B 1935, 8°, 112 str. Savremena biblioteka, književnost.

MARINO (Maurice): **1** Zlatna pagoda 1930, 8°, str. 256. Nar. bibl. 40. **2** Deniza, vračareva kći. S 1932. Nar. bibl. 77.

MARIOTTE (Charles): Ostrvo izgubljenih brodova. Fantastički roman. Pr. Nikola Trajković. B 1930, 8°, str. 128. Narodna knjižnica 61 (ćir.).

MARIOTTE (Emile): Govor cveća. Pr. J. Pantelijć. Brankovo kolo X, str. 1387 (ćir.).

MARITAIN (Jacques, 1882—): **1** Religija i kultura (Religion et culture 1931). Z 1935, 8°, str. 75. **2** Andeoski naučitelj. Pr. V. Poljak. Z 1936, 8° str. 192.

MARNI (Auguste): Što se jednom zbilo. Dom i svijet 1909.

MARNIER (Xavier): Sjeta. Pr. Rikard Katalinić-Jeretov. Nada S VI (1909), str. 315.

MARS (Georges): Tajne harema. Pripoviest. Pr. Lj. M. Z 1890.

MARSOLLEAU (Louis): Ofelija. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Nada S VI (1900), str. 343.

MARTEL (Tancrède, 1857):**1** Moj prvi divljak. Pr. F. A. Dom i svijet 1898, str. 390. **2** Gospoda časnici na lovu. Pr. Dr. Š-ć. Dom i svijet 1902, str. 10.

MARTIN (Alexandre): Značaj karaktera u životu. Pr. P. I. Ilić. Nastavnik IV (1893), str. 217 (ćir.).

MASARD (Emile): Obrana Pariza. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV, broj 1.

MASPERO (Gaston, 1846—1916): Poviest iztočnih naroda u starom vieku (Histoire ancienne des peuples de l'Orient, 1875). Pr. Gavro Manojlović. Z 1884, 8°, str. 464.

MAUCLAIR (C. Faust, dit Camille, 1872): **1** Sjena ljubavi. Pr. I. V. Nar. novine G 1906, 4/8, br. 180. **2** Madija ljubavi (La magie de l'amour 1921). Pr. Radivoje Karadžić. B 1922, str. 181 (ćir.). **3** Prividenje. Pr. J. Pantelijć. Brankovo kolo XII, 172 (ćir.). **4** Kontrasti. Pr. J. Pantelijć. Brankovo kolo XII, 172 (ćir.). **5** Fizička ljubav (De l'amour physique 1912). Knj. I Žena. Knj. II. Prostitutka. Pr. Radivoje Karadžić. B 1921, 1923. str. 69, 109 (ćir.). **6** Žena i prostitucija. Z 1929. **7** Minute. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 61.

MAUPASSANT (Guy de 1850—1893): **1** Horla. Sloboda 10/10 1887. **2** P[illegible]tak. Obzor 6/10 188, br. 230. **3** Ures. Pr. Kokotović. Dom i svijet 1888, br. 2. **4** Utvora na brodu. Pr. L. Dom i svijet 1888, br. 3. **5** Čudo. Obzor 1/3 1889, br. 59. **6** Kišobran. Pr. G. Obzor 10, 11 III 1890, br. 87, 88. **7** Braća (Pierre et Jean 1888). Pr. Emilijan Petrović. Z 1890. Nar. novine 1890, 10/3, br. 57—59—105). **8** Naše srce. Obzor 17/6—24/7 1890, br. 137—169. **9** Živčana trzavica. Pr. Lj. Vernić-Turanska. Obzor 9/10 1896, br. 232. **10** Zarobljenici. Pr. V. pl. Borota. Nar. novine 1890 16/6 br. 136—138. **11** Gospodica Zlata. Hrv. dom 12/2 1891. **12** Prikaza. Hrv. domovina 28/7 1892. **13** Književnik. Pr. Đorđe K. Javor 1892, br. 48, s. 756 (ćir.). **14** Dijete. Pr. Dragica Š-r-ć. Dom i svijet 1893, br. 15. **15** Samoća. Sloboda 29/11 1893. **16** Dijete. Sloboda 12/8 1893. **17** Z Bogom. Dom i svijet 1894, str. 296. **18** Ubojica. Pr. N. K. Dom i svijet 1894, str. 45. **19** Menuet. Pr. I. K. Obzor 13/8 1895, br. 185. **20** Konobaru! Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 306. **21** Denis. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 192. **22** Luda. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 254.**23** Ruka. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 245. **24** Pustolovina Waltera Schnaffsa. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 71. **25** Dva prijatelja. Pr. L. Č-ć. Dom i svijet 1895, str. 92. **26** Na moru. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 112. **27** Na putu. Pr. A. N. Klečki. Dom i svijet 1895, str. 272. **28** U pijanstvu. Hrv. domovina 21/9 1896. **29** Gospodin Fifi. Hrv. domovina 24/9 1896. **30** Relikvija. Hrv. Domovina 19/11 1896. **31** U čamcu. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 115. **32** Zarobljenici. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 271. **33** Jedna večer. Hrv. Domovina 2/1 1896. **34** Ispovijed. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 175. **35** Krvava osveta. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 334. **36** Bačvica. Pr. A. C-r. Dom i svijet 1897, str. 132. **37** Povratak. Pr. M. L. Dom i svijet 1897, str. 294. **28a** Tat. Pr. A. K. Dom i svijet 1897, str. 174. **29a** Lugar. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1898, str. 390. **30a** Na selu. Pr. K. V. Belovarac. Dom i svijet 1898, str. 370. **31a** Osakaćenik. Dom i svijet 1898, str. 31. **32a** Starudije. Iskra B 1899, str. 345 (ćir.). **33a** Rastanak. Iskra B 1899, str. 361 (ćir.). **34a** Kupalište knezova. Dom i svijet 1899, str. 411. **35a** Kušnja. Pr. -n. Dom i svijet 1899, str. 372. **36a** Miraz. Pr. M. L. Dom i svijet 1899, str. 352. **37a** Mrtva ruka. Dom i svijet 1899, str. 386. **38** Varka. Pr. -n. Dom i svijet 1899, str. 366. **39** Vrpca. Pr. S. K. Dom i svijet 1899, str. 115. **40** Na prodaju. Dom i svijet 1899, str. 392. **41** Iz pisma što je nađeno kod utopljenika. Dom i svijet 1900, str. 334. **42** Pustolovina u Parizu. Pr. Hinko S. Dom i svijet 1900, str. 291. **43** Dvoboj. Pr. -ić. Dom i svijet 1900, str. 308. **44** Mala Roque (La petite Roque 1886). Pr. -ić. Dom i svijet 1900, br.

10—13. **45** Na vodi (Sur l'eau 1818). Obzor 17/11 1900, br. 264. **46** Na vodi. Pr. Vjekoslav Jelavić. Nada S VI (1900), str. 277. **47** Drhćuća ruka. Dom i svijet 1900, str. 429. **48** Relikvije. Dom i svijet 28/5 1900. **49** Uz odar mudraca. Hrv. pravo 5/3 1901. **50** Ljubavnik u neprilici. Pr. D. L-ć. Dom i svijet 1901, str. 10. **51** Sa sela. Pr. D. A. G. Iskra B 1901, str. 351. **52** Nakit. Nar. novine 1903, 10/1 br. 7, 8. **53** Dunda. Pr. St. K. Pavlović. Srp. knj. glasnik X (1903), str. 115—126, 184—194, 270 do 281, 358—371 (ćir.). **53** Orla (Le Horla 1887). Pr. V. Milićević. Mostar 1903. Mala biblioteka sv. 48 (ćir.). **54** Mali vojnik. Pr. Svet. A. Petrović. Srp. knj. Glasnik IX (1903), str. 193 (ćir.). **55** U proleće. Pr. Svetislav A. Petrović. Srp. knj. Glasnik XII, (1904), str. 971—979. **56** Ivičin otac. Pr. A. S. Dom i svijet 1904, str. 470. **57** Ispovest. Pr. Stanka Glišićeva. Srp. knj. glasnik XI (1904), str. 90—98 (ćir.). **58** Otac. Pr. Miodrag Ibrovac. Srp. knj. glasnik XIII (1904), str. 179—189 (ćir.). **59** Simonov tata. Pr. D. L. Đokić, Srp. knj. glasnik XIV (1905), str. 98—108 (ćir.). **60** Izabrane pripovijetke i novele. Z 1905. **61** Na konju. Pr. V. Novak. Obzor 18/10 1905, br. 240. **62** Abbé Vilbois. Pr. Ivan. Obzor 18-25-7-1906, br. 188—190. **63** Književnik. Hrv. smotra 1907, br. 248. **64** Mamsell Fiffi. Obzor 10/3 1907, br. 68. **65** Upravitelj. 9/6 1907. br. 158. **66** U proljeće. Pr. -ć. Obzor 28/7 1907, br. 199. **67** Mis Henrieta. Pr. S. G. Iskra. B 1911, str. 261; 305 (ćir.). **68** Na putu. Pr. Baby Hinchenbeck-Georgijević. Nar. novine 1913, 18/8, br. 189. **69** Yvetta. Pr. A. Nar. novine 1913, 10/2, br. 33—64. **70** Pletenica. Pr. K. Malinar. Nar. novine 1913, 13/3 br. 60. **71** Naše srce. Pr. J. Ćorović. S 1917 (ćir.). **72** Ivette. Z 1917. **73** Baština (L'héritage 1888). Z 1918. Humoristička knj. sv. 118—120. **74** Jaka kao smrt (Fort comme la mort 1889). Predgovor i pr. I. Velikanović. Z 1918. ZB. **75** Umiranje duše. Izabrane novele. Z 1918. **76** Novele. Koprivnica 1920. **77** Strah i druge pripovetke. Pr. D. Tamindžić. Mostar 1920 (ćir.). **78** Novele. Pr. Rakošev-Pekarić. Z 1921. ZB. **79** Na vodi. Pr. M. Car. B 1921 (ćir.). **80** Prvi poljubac. Zemun 1922. **81** Luđak. Krim. biblioteka 1925, sv. 11, str. 264. **82** Ubica. Krim. biblioteka 1925, sv. 15, str. 366. **83** Korzikanska osveta. Krim. biblioteka 1925, sv. 4. str. 107. **84** Dva prijatelja. Pr. Ljub. Mih. Delo IV, sv. 3, str. 373 (ćir.). **85** On? Delo VIII, sv. 2, str. 209 (ćir.). **86** Samoubistvo. Delo VIII, sv. 3, str. 391 (ćir.). **87** Gospođica Fifi. Delo X, sv. 3, str. 381 (ćir.). **88** Prosjak. Pr. J. K. Delo XVII, sv. 2, str. 254 (ćir.). **89** Pesma mesečevu zraku. Pr. P-gi. Delo XXX, sv. 2, str. 164 (ćir.). **90** Jaka kao smrt. Pr. Vladislav Rosić. Delo 38 (1906), str. 103, 181, 350, 39 (1906), str. 26, 225, 319, 40 (1906), str. 72, 234, 357, 41 (1906), str. 112, 250, 385 (ćir.). **91** Dve male priče. Noć. Naša pisma. Pr. Dim. Jov. Danić. Delo XXXVIII (1906), str. 153 (ćir.). **92** Grob. Pr. Z. K. Delo 63 (1912), str. 192 (ćir.). **93** Majka Divljanka. Pr. M. Z. Novak. Vijenac XX, str. 500. **94** Prijatelji. Pr. N. Andrić. Vijenac XXIII, str. 788. **95** Jedan portret. Pr. Vl. P-C. Vijenac XXVII, str. 9. **96** Nemoćnik. Pr. Vl. P-ć. Vijenac XXVII, str. 26. **97** Tko zna? Pr. Vl. P-ć. Vijenac XXVII, str. 26. **98** Horla. Pr. Lj. Krnic. Vijenac XXXIV, str. 680. **99** Slika. Brankovo kolo I, br. 25 (ćir.). **100** U proljeće. Brankovo kolo I, br. 10 (ćir.). **101** Miraz. Pr. S. Brakus. Brankovo kolo VI, br. 9 (ćir.). **102** Isčekivanje. Pr. V. Stajić. Brankovo kolo VII, br. 29 (ćir.). **103** Samoća. Pr. M. Popović. Brankovo kolo XI, st. 1611 (ćir.). **104** Mrtva. Pr. Delfa I. Ivanića. Brankovo kolo XII, str. 236 (ćir.). **105** Miraz. Brankovo kolo XIII, str. 1045 (ćir.). **106** Mrtvačka ruka. Pr. N. Stajić. Brankovo kolo XIV, str. 24 (ćir.). **107** Postelja. Brankovo kolo XIV, str. 682 (ćir.). **108** Razvod braka. Brankovo kolo XVI, str. 650, 663 (ćir.). **109** Nakit. Pr. R. S. Ljubojević. Brankovo kolo XVI, str. 203, 213 (ćir.). **110** Ordonanc. Brankovo kolo XVI, str. 584 (ćir.). **111** Ljubav. Brankovo kolo XVII, str. 813 (ćir.). **112** Jedna velika strast. Pr. G. Berić. Brankovo kolo XVIII, str. 334 (ćir.). **113** Tona. Brankovo kolo XVII, str. 85, 102 (ćir.). **114** Rodoubojica. Pr. E. Prosvjeta Z I, str. 839, 842. **115** Materina osveta. Pr. I. Širola. Prosvjeta Z III, str. 22—24. **116** U proljeće.

Pr. I. K-c. Prosvjeta Z III, str. 105—107. **117** Kišobran. Pr. P. Gršetić. Prosvjeta Z IV, br. 12—13. **118** Prosjak. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z IV, str. 367—368. **119** Tombouctou. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z IV, str. 234—237. **120** Ures. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z IV, str. 272—275. **121** Umrla. Pr. L. V. T. Prosvjeta Z IV, str. 221—222. **122** Ukosnica. Prosvjeta Z V 1897), str. 332—334. **123** Coco. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VII (1897), str. 385—386. **124** Otac i sin. Pr. A. Harambašić. Prosvjeta Z XVIII, str. 453—457. **125** Majka Sauvage. Pr. N. N. Krim. biblioteka III. **126** Mala Roka. Pr. N. N. Krim. biblioteka V. **127** Nasljedstvo. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV. **128** Na putu. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV. **129** Strah. Pr. N. Kokotović. Dom i svijet VI, 21. **130** Majstor Belhomme i njegova buha. Z Humoristična knjižnica 3, br. 47—48. **131** Čudne priče. Z s. a. **132** Pjer i Žan. Roman. Pr. D. L. Đokić. B 1891, str. 200 (ćir.). **133** Pripovetke. Pr. D. L. Đokić. B 1905, str. 80 (ćir.). **134** Prvi poljubac. Parnica gospođice Lino. Andrina bolest. B 1899, str. 63 (ćir.). **135** Pokajan greh. Pripovetka. Pr. V. Bajkić. B 1892, str. 20 (ćir.). **136** Nasledstvo. Roman. Pr. Ž. R. i Dr. S. K. B 1897, str. 95 (ćir.). **137** Prodane ženske ili kuća slobodne ljubavi. Pr. Đ. H. S. B 1898, str. 92 (ćir.). **138** Sestre Rondoli (La soeurs Rondoli 1884). Zbirka novela. Predgovor: Tolstoj o Maupassantu. Pr. Iso Velikanović. ZB 493. Z 1918, 1931. **139** Biser. B 1927, str. 16 (ćir.). **140** Izlišna lepota. B, str. 46 (ćir.). **141** Kuća kod crvenih lampi. B, str. 88 (ćir.). **142** Lijepi Georges. Roman. Z 1891. Mala biblioteka Minerve sv. 1. **143** Mala Rok. Pr. Voj. Dulić. B 1930, str. 44, 8° (ćir.). **144** Pripovetke. Pr. Grgur Berić. B 1912, str. 294; 1915, str. 136 (ćir.). **145** Celokupna dela. Knj. 1—12. B (ćir.). **146** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Jelena Ćorović. Porodični krug. Mala Roka. Prosjak. Jedna prodaja. Zaštitnik. Dva prijatelja. Čiča Milan. Odlikovan. Momče. Čašu piva. Pustolovina Valtera Šnafsa. Noć. Mesečina. Menuet. Ljubav. Zakupac. Jedno veče. Usamljenost. B 1928, str. XXVII + 257 (ćir.). BSP.: Sabrana dela. U dvanaest knjiga. Il. Vladimir Kirin. Predgovor Branko Lazarević. SBZ B 1933. knj. 55 Jedan život. Pr. Petar M. Petrović. Str. 300. Knj. 56 Ljubimac. Roman. Pr. Milan Kašanin. Str. 370. Knj. 57 Nova banja. Roman. Pr. Dr. Milan Marković. Str. 287. Knj. 58 Jaka kao smrt. Pr. Vladislav Rosić. Str. 285. Knj. 59 Naše srce i Pjer i Žan. Romani. Pr. Jelena Ćorović. Str. 335. Knj. 60 Strasti. Pripovetke. Pr. Milan Nedić. Str. 310. Knj. 61 Seljaci. Pripovetke. Pr. Dušan L. Đokić. Str. 319. Knj. 62 Zamke. Pripovetke. Pr. Vladislav Rosić. Str. 304. Knj. 63 U ratu. Pr. Miodrag Rajičić. Str. 310. Knj. 64 Ljubavnici. Pripovetke. Pr. Dušan L. Đokić. Str. 311. Knj. 65 Naličja. Pripovetke. Pr. Milan V. Bogdanović. Str. 304. Knj. 66 Vodom. Pripovetke. Pr. Marko Car i Miodrag Rajičić. Str. 316 (ćir.). **147** Biser Pariza. B 1928 (ćir.). **148** Nekad. Pr. Branimir Pekarić. Sisak 1930, 8°, 130 str. **149** Pripovetke [Orden. Mudrac. Andrejina bolest. Dete gospođe Lino. Spasena. Nesmotrenost. U vagonu. Rigla. Rđa. Drvene cipele. U proleće. Odmazda. Brkovi. Idila. Nekad. Rožeov način. U šumi. Bombar. Šala.] B 1930, str. 153. Humoristička biblioteka. [Upor. prikaz R(adoja) L. K(neževića), Glasnik Jugosl. prof. Društva X (1930), str. 897]. **150** Horla. Pr. Veljko M. Milićević. Z 1934, 8°. 1000 nn. sv. 61—63, str. 75—105. **151** Biser. B 1935. Golicave priče. **152** Megdan. Pr. Pavle Popović. Dubrovnik (Kalendar 1903). **153** Treba li latinski jezik? Srp. knj. glasnik IX (1903), str. 433—442 (ćir.). **154** [A. Daudet, O. Mirbeau]: Francuske novele. Z 1921. Zabavna biblioteka 9. **154** Ispovest. Sraman hleb. »Novi Beogradski dnevnik« 1884 (ćir.). **155** Ljubav. Pr. Dušan L. Đokić. Otadžbina X (30, 1892), str. 40 (ćir.). **156** Strah. Pr. Damjan Đ. Omčikus. Bos. Vila VII (1892), str. 278, 293 (ćir.). **157** Na vodi. Pr. Sima Matavulj. Javor 1893, str. 51 (ćir.). **158** Pripovetke I. Pr. Dušan L. Đokić. B 1905 (ćir.) (upor. R. Srp. knj. glasnik XV, 1905, str. 795). **159** Moja žena. Pr. M. Milinković. Bos. Vila 24 (1909), str. 329, 345 (ćir.). **160** Mala Roka. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 653, 732, 816, 897 (ćir.). **161** U porodici. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str.

647, 730, 813 (ćir.). **162** Svršeno. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 405 (ćir.). **163** Momče, čašu piva. Pr. J(elena) Ć(orović). Srp. knj. glasnik XXIX (1912), str. 405. (ćir.). **164** Gospodin Paran. Prevela S. G. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 821, 901, XXIX (1912), str. 14, 101 (ćir.). **165** Usamljenost. Pr. Jelena Corović. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 86 (ćir.). **166** Zaštitnik. Pr. J(elena) Ć(orović). Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 565 (ćir.). **167** Na vodi. B 1921 (Prva četiri odjeljka. Pr. 1893 Simo Matavulj u zemunskom Javoru; dopunio i dovršio Marko Car. Upor. Dr. Ljuba Perković Srp. knj. glasnik IV [1921], str. 157). **168** Mesečina. Pr. M. M. Ilić. Srp. knj. glasnik V n. s. (1922), str. 260. **169** Prosjak. Pr. Vinko Petrić. Izraz I (1939), str. 250 (sa predgovorom o Maupassantu). **170** Lijepi Georges (Bel Ami). Roman. Pr. Slavko Ježić. Z 1932.

MAURIAC (François, 1885): **1** Plamena rijeka (Fleuve du feu 1923) i Poljubac gubavcu (Le baiser au lépreux 1922). Pregovor. Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB 368. Z 1925. **2** Isusov život. Pr. Branislava Nedić. B 1939, 8°, 272 str. (ćir.). **3** Iz podneblja. Pr. Jelisaveta Ibrovac. Strani Pregled VI, str. 17—20 (ćir.). **4** Mrtva žena. Pr. Ljubomir Marković. Hrv. Prosvjeta VIII (1921), str. 42.

MAURIAC (Pierre, [pseud. Drouin Maurice]: **1** Rastavljena. Roman. Pr. J. Bonacci. Z 1932, 8°, str. 209. **2** Robijaš (Forçat). Pr. Ivo Dobrić. S 1935, 8°, 246 str.

MAUROIS (André, 1885) [A. Herzog]: **1** Ariel ili Život Shelley (Ariel, ou La Vie de Shelley 1923). Predgovor. Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB, Z 1925 **2** Eduard VII i njegovo doba. Pr. Nikola Andrić. Z 1937, 8°, str. 352 ZB 595. **3** Atmosfere ljubavi. Il. Gérard Cochet. Pr. Jakša Sedmak. Z 1932, 8°, str. 259. ZB 531. **4** Podneblja. Roman. Pr. i predgovor Jelisaveta Ibrovac. B 1938, 8°, str. 237. SKZ XLI, knj. 279. **5** Disraeli. Lord Beaconsfield (La Vie de Disraëli 1927). Pr. Ivo Hergešić. Z 1939, 8°, 267 str. **6** Američki romansijeri. Pregled S XIII (1935), str. 585.

MAYRAN (Mme Camille): [pseud. de Mlle Saint-René Taillandier]: Povijest Gottone Connixloo (Histoire de Gotton Connixloo 1918). Pr. N. Andrić, ZB 118. Z 1918.

MAZON (André): Institut slovenskih nauka u Parizu. (Izvod iz L'Institut d'Etudes slaves de l'Université de Paris, p. 31 učinio A. Simonović). Nova Evropa XII (1925), str. 249.

MEILHAC (Henri, 1932—1897) et Halévy L.: Carmen. Pr. A. Harambašić, Z s. a.

MÉLESVILLE (Anne-Honoré-Joseph, 1787—1865) [Baron Duveyrier]: Čudnovati povratak Napoleona I. Istorička drama. Pr. Dim. Koč. Pešika. B 1870 (ćir.).

MENDÈS (Catulle, 1843—1909): **1** Akrobatka. Pr. Č. Obzor 11/1 1889, br. 10. **2** Sunovrat. Sloboda 2/7 1895. **3** Živ zakopan. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 407. **4** Uvela usta i mladi poljubac. Obzor 16/9 1899, str. 213. **5** Veliki put. Obzor 1899, 16/IX, str. 213. **6** Tri odijela. Obzor 25/11, 1899, br. 272. **7** Lea. Pr. E. Behar S 1908/9, str. 290. **8** Njegovo ime i prezime. Brankovo kolo VII, br. 29 (ćir.). **9** Gost. Pr. I. K. Prosvjeta Z III, str. 526—528. **10** Lav. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VIII, s. 738. **11** Slatka bol. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 234. **12** Les revenants. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 738. **13** Zaboravljene ljubavne riječi. Pr. J. Špoljar. Prosvjeta Z XX, str. 414—416. **14** Veština voleti (L,art d'aimer 1894). Pr. Radivoje Karadžić. B 1921, str. 133 (ćir.). **15** Na delu. Pr. M. K. Đ. B 1932, 8°, str. 32. Savremena ljubavna biblioteka br. 7.

MÉNIER (Charles): Tajanstvena noćna posjeta. Pr. N. N. Krim. biblioteka V.

MÉRIMÉE (Prosper, 1803—1870): **1** Nikola Gogolj (1851). Pr. D. J. V. Javor 1882, br. 35—46 (ćir.). **2** Mateo Falcone (1876). Pr. L. B-r. Dom i svijet 1888, br. 23. **3** Utvara Karla IX. Pr. M. L. Dom i svijet 1888, br. 21. **4** Abbé Aubain. Pr. S-Š. Obzor 4/10 1889, br. 229, 7/10, br. 231. **5** Juriš na utvrdu. Pr. A. S. Dom i svijet 1896, str. 152. **6** Vizija Karla XI (Vision de Charles XI). Pr. Pavle Popović. Srp. knj. glasnik IX (1903), str. 570—577 (ćir.). **7** Ilska Venera (La Venus d'Ille 1837). Pr. Svetislav A. Petrović. Srp. knj. glasnik XIV, str. 814—823, 894—906, 17 (knj. XV 1905) (ćir.). **8** Kronika o vladavini Karla IX (Chronique de régne de Charles IX, 1829). Pr. D. L. Đokić. Srp. knj. glasnik XV (1905), str. 88—97, 169—186, 251—259, 327—357, 412—422. 508—515, 575—587, 663—672, 730, 812, 904 XVI (1906), str. 15, 101, 182, 257, 344, 410, 502, 572, 652 (ćir.). **9** Mateo Falcone. Pr. D. Nar. novine 1906, 29/11, br. 276—79. **10** Colomba (1830). Pr. M. Groll. B 1910. SKZ (ćir.). **11** Karmen (1847). Z 1917. Merkurova zab. knjižnica sv. 5. **12** Pripovetke. Pr. S. Petrović. B 1922. SKZ (ćir.). **13** Lokis (1869). Pr. Jurčić. Vijenac 1874, br. 39—44. **14** Tamango (1881). Pr. Svetislav S. Petrović. Srp. knj. glasnik XV (1905), str. 341—350, 417—425, 503—510, br. 5 (ćir.). **15** Hronika o vladavini Karla IX. Pr. Dušan L. Đokić. B 1908, str. 284 (ćir.). **16** Žana i Marijana. Roman u dve knj. **17** Colomba. Predgovor i bilj. Pr. Dr. Ivo Hergešić. Z s. a., str. 170. Ilustr. omlad. bibl. XVI. **18** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Dušan L. Đokić. Prosper Mérimé od Emila Fagea. Hronika o vladi Karla IX. B 1928, str. LI + 324 (ćir.) BSP. **19** Karmena. Pripovetka. Narodna biblioteka sv. 48 Pančevo (ćir.). **20** Mateo Falkone. 1000 nn. Z 1933, sv. 58—60. **21** Kolomba ili krvna osveta na Korzici. Pr. Mih. Đ. Glišić. B 1877, 12°, str. 192 (ćir.). **22** Kolomba. Pr. J. K. Švrljuga. Z 1881. **23** Kolomba ili krvna osveta na Korzici. Pr. Milan Gruber. Z 1885. **24** Kolomba. Roman u dva dela. Pr. Đ. J. Kiselinović. Nikšić-Berane 1932, 8°, 159 str. (ćir.). **25** Mateo Falkone. Pr. S. P. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 335. **26** Zauzeće zapada. Pr. S. P. Srp. knj. glasnik V n. s. (1922), str. 341.

MÉROUVEL (Charles): **1** Pariski pakao. Dom i svijet 1913, br. 1—15. **2** Pariski pakao s. a. Hrv. biblioteka br. 725—731. **3** Kreolkino srce. Najnoviji istoriski roman u 8 svezaka. B 1895, str. 128 (ćir.).

MERRIL (Stuart): Uskrsna pjesma (Chanson des Pâques). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 130.

MÉTÉRIÉ (Alphonse): Mir srca (La paix du coeur). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV (1927), str. 103, XV (1928), str. 253.

METIVET (Lucien): Naše duše. Z 1905.

MEURICE (Paul, 1820—1905): Čitulja. Pr. A. Srp. knj. glasnik XVI, 1906, str. 79.

MICHEL (Georges, 1843—1900): Sudija. Brankovo kolo XV, str. 437.

MICHELET Jules, 1798—1874): **1** Žena (La femme 1860). Pr. Avgustin Ujević. B 1922, str. 347 (ćir.). **2** Moja knjiga. Pr. A. I. Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 927 (ćir.).

MIGNET (François, 1796—1884): **1** Istorija francuske revolucije od 1789 do 1814 godine (Histoire de la révolution française depuis 1789 à 1814, 1824). Pr. Ljuba P. Nenadović. 1 i 2 deo. B 1863 str. 255, 223 (ćir.). **2** Poviest francuske revolucije. Pr. Ivan Rabar. Z 1892. Mat. hrv.

MIOMANDRE (Francis de, 1880): Koliba ljubavi (La Cabane d'amour, ou le retour de ol'ncle Arsène (1919). Predgovor. Pr. R. M. Ivanović (R. Maiksner). ZB. Z 1926.

MIRBEAU (Octave, 1848—1917): **1** Nijema voda. Hrv. dom 13/3 1896. **2** Posao je posao (Les affaires sont les affaires 1903). Pr. M. G. Srp. knjiž. glasnik XVIII (1907), str. 55 (ćir.). **3** Dva prijatelja. Pr. -il-. Obzor 29/6 1907 br. 173. **4** Tatou. Hrv. smotra 1907, br. 44. **5** Biserka. Z 1920. ZB. **6** Dnevnik jedne sobarice (Le journal d'une femme de chambre 1900). Z 1920. **7** Na morskoj pučini. Krim. biblioteka 1926, sv. 23, str. 549. **8** Čobanče. Krim. biblioteka 1926, sv. 22, str. 510. **9** Bolnik. Pr. N. Andrić. Vijenac XXIII, str. 72. **10** Nova umjetnost. Pr. V. M. Vijenac XXXIV, str. 88. **11** Na drumu. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV. **12** Dnevnik jedne sobarice. B (ćir.). **13** Vrt mučenja (Le jardin

des supplices 1899). Roman. B 1922, str. 174 (ćir.). **14** Osetljiv čovek (L'homme sensible 1919). Pr. M. Anastasijević. B, str. 51 (ćir.). **15** Sebastijan Roch (Sébastien Roch 1890). Roman naravi. Pr. H. G. i J. Č. Z, str. 252. **16** Osetljiv čovek. Pr. M. Anastasijević. Z 1930. 1000 nn. sv. 18. **17** [G. de Maupassant, A. Daudet]: Francuske novele. Z. Zabavna biblioteka 9. **18** Na susret sreći. Pr. D. L. Đokić. Otadžbina X (32, 1892), str. 179 (ćir.). **19** Nova umjetnost. Pr. V. M. Vienac XXXIV (1902), str. 88. **20** »Za našu djecu«. Hrv. Njiva I (1917), str. 231.

MISTRAL (Frédéric, 1830—1914): Arkolski tambur. Pr. O. Salopek. Vijenac XXV, 781.

MOINEAUX (Jules): **1** Prokleti šešir. Pr. B. F. Dom i svijet 1898, str. 30. **2** On je gluh. Z, str. 22. Hrv. kazališna biblioteka. **3** Gluvi zet. Šala u jednom činu. N. S. 1937, str. 38 (ćir.).

MONDESIR DE PIARON (le général): Albanska golgota. Uspomene i ratne slike. Pr. Ljubiša Milovanović. B 1916, 8°, str. VI + 88 (ćir.).

MONOD (Adolphe, 1802—1856): Naznačaj ženskinje po svetoj božijoj riječi. S ruskog prijevod: Kuzmanović Bogdan. Pešta 1867, str. VIII + 53.

MONTÉGUT (Emile): Ljudske rase. Pr. Đ. M. Milićević. B 1865, str. 45 (ćir.).

MONTÉPIN (Le comte Xavier de, 1826—1902): **1** Gitana. Z 1864—1868, sv. 1—6 u zbirci »Poviednik«. **2** Ljubav luđaka (Les amours d'un fou 1849). Nar. novine 1874, br. 130—162. **3** Vražje lutke. Z 1869—1870. **4** Krvava ruka. Pr. Fran Vrbanić po Alex. Patuzzi-u. Preštamp. Obzor 31/5 1881, br. 123, do 2/11 1881). Z 1882. **5** Crvena vještica. Pr. Staparić. Pozor 2/1 1882 br. 1, do 6/9 1882, br. 204. **6** Mačje oko. Roman. 1—3. Z 1891. (Dom i svijet 1890. br. 1—24). **7** Tajne crvene kuće. Pr. N-ić. Dom i svijet 1899, br. 1—16. **8** Miraz od tri milijuna (Trois milions de dot 1891). Hrv. Pravo 8/6 1897. **9** Tajne lađe Titana. Hrv. Pravo 23/1 1899. **10** Margaretin muž. Hrv. Pravo 23/1 1899 do 14/3 1902. **11** Bračne drame (Les drames du mariage 1878). Z 1900. **12** Čovjek sa voštanim kipovima. Pr. M. L. Dom i svijet 1901, br. 6—24. **13** Krvava ruka. Pr. M. L. Z 1902. Hrv. biblioteka. **14** Čovjek sa voštanim kipovima. Z 1902. Hrv. bibl. **15** Njegovo veličanstvo novac (Sa Majesté l'argent 1877). Hrv. pravo 7/10 1902. **16** Žrtva ljubavi. Dom i svijet 1904, br. 1—5. **17** Žrtva ljubavi. Hrv. biblioteka. **18** Tajinsteni ubojica. Z 1905. Hrv. biblioteka. **19** Mačje oko. Z 1906. **20** Tko je ubio Mariettu. Hrv. pravo 31/7 1906. **21** Gospođa de Treva (Madame de Trèves 1882). Hrv. Pravo 11/1 1908. **22** Bračne drame. Hrv. Pravo 1/5 1910. **23** Kćerka seoskog učitelja. Hrv. Pravo 27/11 1910. **24** Pariska vračara. Dom i svijet 1910, br. 1—21. **25** Tajna lađe »Titan« (Le secret du Titan 1883). Z 1912. Hrv. biblioteka. **26** Miraz od tri milijuna. Z 1914. Hrv. biblioteka. **27** Liječnik luđakinja. Z 1921. **28** Tajne crvene kuće. Z. Hrv. biblioteka. **29** Pariska vračara. Z s. a., Hrv. biblioteka. **30** Tri miliona miraza. Roman. B 1896, str. 503 (ćir.). **31** Pariske grešnice. Pr. J. Radočaj. B 1899, str. 576 (ćir.). **32** Lov na milione. Krvava drama u 4 knj. Pr. M. Đorić. B 1890, str. 1028 (ćir.). **33** Orgistkinja ili trostruki zločin u Sent-Uenu. B 1897, str. 216 (ćir.). **34** Crvena maska (Le masque rouge 1858). Roman. Pr. M. Savić. B 1895, str. 460 (ćir.). **35** Prosjakinja kod crkve Sv. Silpisa (La mendiante de Saint-Sulpice 1895). Pr. Drag. Jovanović. U 2 knj. Sa 150 slika. B 1908, str. 835 (ćir.). **36** Gitana. Roman iz južno-američkog života. Knj. I. Deo I. B (ćir.). **37** Ema Žuber prozvata mačije oko (Simone et Marie). Krivični roman. Deo I. Krvava noć. Sv. I. B (ćir.). **38** Sveta osveta. Roman. 1—5. B 1886 (ćir.). **39** Gitana. Historičko-ljubavni roman. Sv. 1—55. Z 1930, 8°, 660 str. **40** Don Kihote. Pr. K. Dragutinović. Delo XII, str. 256—277 (ćir.).

MONTESQUIOU-FEZENSAC (Robert de, 1855—1921): **1** Luciferi. Pr. X. Srp. knj. glasnik 33 (1931), str. 496 (ćir.). **2** Lucifers. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 154.

MORAND (Paul, 1888): **1** Nordijska noć. Obzor 11/7 1925, br. 183. **2** Živi Budha (Buddha vivant 1828). Kronika XX vijeka. Pr. Rudolf Bićanić. Nordijska noć (La Nuit nordique) i Madžarska noć (La Nuit hongroise). Predgovor i pr. dr. R. M. Ivanović (Rudolf Maiksner). ZB 427. Z 1928. **3** Zatvoreno noću (Fermé la nuit 1923). Pr. Bog. Janjić. B 1930, 8°, str. 100 (ćir.). Narodna knjižnica br. 27. **4** Signal za uzbunu. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 589 (ćir.).

MORÉAS (Jean, 1856—1910) [Papadiamantopoulos]: **1** Noćni posao. Pr. V. J. Ilić. Brankovo kolo XV, str. 518 (ćir.). **2** L'investiture. **3** Jutro na ladanju (La Matinée champêtre). **4** Djevojka govori (Une jeune fille parle). Pr. br. 2—4 Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 155, XIII (1926), str. 166.

MOREAU (André): Merilac duša. Pripovetka. Pr. Božidar Vesić. Banja Luka 1934, str. 90 (ćir.).

MOREAU (Hégésippe, 1810—1838): **1** Hrastova imela. Pr. A. Draženović. Vienac XXXIII, str. 689, 709. **2** Hrastova imela. Pr. M. G. Srp. knj. glasnik VII (1902), str. 575 (ćir.).

MORET (Auguste): Donna Diana. Vesela igra. Pr. I. Zahar. Z Izbor dramat. diela iz repert. narod. hrv. kaz. sv. 3.

MOURRET (Fr.): Papinstvo Rimu, Crkvi i civilizaciji. Pr. Ivan Dujmušić. S 1930.

MOUTON (Eugène, 1823—1902): Kapetanove pustolovine. Ilustrovano. Pr. Iso Velikanović. Z. str. 181.

MOZADE (Charles de): Gospođa Rolandova. Pr. F. St. Vijenac IV, br. 40—41.

MURGER (Henry, 1822—1861): **1** Scene iz ciganskog života. Pr. Milivoj Maksimović. Stražilovo VI (1893), str. 709, 726, 742, 759 (ćir.). **2** Jelena. Nar. novine 1871, br. 38—62. **3** Iz umjetničkog života. Dom i svijet 1914, br. 18—24. **4** Prvi grijeh Margerite. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VI (1898), str. 425. **5** Iz umjetničkog života. Z s. a. Hrv. biblioteka. **6** Bijele ljubice. Pr. V. Dukat. Vijenac XXII, str. 117. **7** Čergaštvo. Slike iz pariskog književničkog i umetničkog ižvota. Zemun 1900, str. XVI + 353 (ćir.). **8** La Bohème (Scènes de la vie de Bohême 1851). Pr. Jakša Sedmak. ZB. Z 1919. **9** Fransinin Muf. Pr. *** Srp. knj. glasnik VII (1902), str. 258, 412 (ćir.).

MUSSET (Louis-Charles-Alfred de, 1810—1857): **1** Mušica (La Mouche). Pr. A. Šenoa. Pozor 1867, br. 113—121. **2** Pjesnikova žudnja. Pr. M. Popović. Javor 1883, str. 97 (ćir.). **3** Sjeti me se (Rappelle-toi 1852). Pr. S. Javor 1883, br. 12, str. 355 (ćir.). **4** Lepeza. Pr. Y. Obzor 13/12 1887, br. 283, 22/12 1887 br. 291. **5** Prava ljubav. Dom i svijet 1903, br. 10—13. **6** Ticijanov sin (Le fils du Titien). Pr. N. A. Srp. književ. glasnik XIII, br. 5, 1/12, 1904, str. 329—339, 408—420, 493—505, 571 (ćir.). **7** Pesma. Pr. Mladi-Ilić N. Iskra B 1905, str. 109 (ćir.). **8** Mimi Pinson (Mlle Mimi Pinson 1852). Z 1923. **9** Hugo Victor, André Chénier: Iz francuske romantične lirike. Pr. T. M. Srp. književ. glasnik XXX, 1930, str. 90 (ćir.). **10** Ti mi kažeš. Pr. M. Sabić. Prosvjeta Z II, str. 90. **11** Vidio sam tvoje lice bijelo. Pr. Sabić M. Prosvjeta Z II, str. 90. **12** Seti me se. Pr. Nikola H. Ilić. Delo XXXIV (1905), str. 293 (ćir.). **13** Lucija. Pr. D. N. Bataveljić. Delo 40, sv. 2, str. 231 (ćir.). **14** Majska noć (La nuit de mai 1929). Pr. R. Karadžić. Delo 70, sv. 3, str. 350 (ćir.). **15** Pero i Kamila. Vijenac II, br. 21—24. **16** Andaluskinja. Pr. I. T. Vijenac VIII, br. 4. **17** Ticijanov sin. Pr. -e-. Vijenac IX, br. 20—24. **18** Margot. Pr. M. Vijenac XII, br. 47—50. **19** Croissilles. Pr. M. Vijenac XV, str. 630, 645, 662, 677. **20** Listopadska noć (La nuit d'octobre 1829). Pr. A. Harambašić. Vijenac XXVIII, str. 777. **21** Frederik i Bernereta (Fréderic et Bernerette 1840). Pr. Čedomir Đ. Marinković. B, str. 86 (ćir.). **22** Croisilles. Pr. D. A. Z 1936, 8°. 1000 nn. sv. 88—90, str. 97—123. **23** Pesma. Šta je poezija. Mara. Gospodici ***. Zbogom. Sonet čitaocu. Pr. Vladimir M. Jovanović: S franc. Parnasa. SKZ 14, str. 93—99. **24** Noć u avgustu. Pr. u prozi N. M. Bos. Vila 23 (1908), str. 358 (ćir.).

25 Mome prijatelju Alfredu T. Pr. Voj. J. Ilić. Bos. Vila 23 (1908), str. 376 (ćir.). **27** Pesma o Fortuniju. Pr. u prozi N. H. Ilić. Bos. Vila 23 (1908), str. 367 (ćir.). **28** Sećaj me se. Pr. Voj. J. Ilić. Bos. Vila 24 (1909), str. 5 (ćir.). **29** Zbogom. Suzana. Pr. u prozi Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVII (1912), str. 147 (ćir.). **30** Pepi. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 830. **31** Nemačka Rajna. Pr. M. M. Srp. knj. glasnik XXX (1913), str. 591 (ćir.). **32** Majska noć. Pr. S. P. Delo LXX (1914), str. 350—353 (ćir.). **33** Tuga. Pr. T. M. Srp. knj. glasnik XXX (1930), str. 90.

MUSSET (Paul-Edme de, 1804—1880): Satanske duše. Istorijski roman. Pr. K. V. Veljković. 2 sv. B 1891, str. 316 (ćir.).

NAPOLEON BONAPARTE (1762—1821): **1** Napoleonov prestolni govor. Nar. novine 1865, br. 40. **2** Život Caesarov. Nar. novine 1866, br. 116. **3** Napoleona Bonaparta sebe istoga opis. Izvod iz sobstvenoga Bonapartova rukopisa od ednoga Amerikanca. S nemačkoga pr. Zuban Lazo. B 1843. str. 142 (ćir.).

NAUDEAU (Ludovic, 1872): **1** Bugarski vojnik. Pr. M. P. S. Delo 68, sv. 1, str. 206 (ćir.). **2** Slasti Japana (Plaisirs du Japon 1922). Predgovor Albérié Cahnet (L'Illustration 1922). Pr. R. M. Ivanović (R. Maiksner). Z 1922. ZB 312.

NERVAL (Gérard de, 1808—1855, Gérard Labrunie, dit) [pseud. de Beuglant, Aloysius, Fritz, Gracian, Lord Pilgrim]: **1** Sylvija. Pr. O. S. Obzor 25/8 1892, br. 193, do 2/9 1892, br. 200. **2** Crna tačka. Pr. T. M. Srp. knj. glasnik XXX (1930), str. 10 (ćir.). **3** Fantazija. Pr. B. B. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 661 (ćir.).

NIGOND (Gabriel, 1878): Na grobu George Sandove. Pr. B. Vesić. Brankovo kolo XVIII, str. 612 (ćir.).

NOAILLES (Ctesse Mathieu de): 1 Žaljenje (Les Regrets). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 50. **2** Poklonstvo prirodi. Smrt govori čoveku. Pr. F(rano) Alf(irević). Pregled S IX (1933), str. 333, 334 (ćir.). **3** Pjevam zato, kad me jednom biti neće... Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

NOIR (Louis): 1 Krivi bogovi. Pr. N. Kokotović. Dom i svijet 1888, br. 4. **2** Prokleta gostionica. Pr. D. L. i T. N. B 1906, str. 260 (ćir.).

NORIAC (Jules-Claude-Antoine, 1827—1882) [Jules Cayron]: Moj prijatelj Jacques. Pr. J. Prigl. Vijenac XX, str. 295.

NORMAND (Jacques): Dug. Obzor 6/9 1899, br. 204.

NOTIER (Georges): Čudnovato srodstvo. Pr. Gj. Bajković. Javor 1880, br. 48, str. 1506.

NUITTER CH. (i J. Derley): 1 Čaša čaja. Vesela igra u 1 činu sa 4 lica. Pr. J. Romanić. Z, str. 50. **2** Šolja čaja. Komedija u jednom činu. N. S. 1937, str. 32 (ćir.).

*** NUR (Mišel):** Postupanje sa ženama. Pregled S I (1927), br. 22, str. 14 (ćir.).

OHNET (Georges, 1848—1918): **1** Jadi tetke Uršule. Pr. I. K. Dom i svijet 1889, br. 11—15. **2** Sergij Panin (Serge Panine 1884). Obzor 19/4 do 13/7 1891 br. 87—157.**3** Put do slave. Hrv. pravo 27/8 1908. **4** Kradljivka. Pr. Vl. Dukat. Vijenac XXIII, br. 6—7. **5** Jadi tetke Uršule. Pr. T. K. Z s. a. 8°, str. 63. Hrv. biblioteka 61. **6** Vlasnik talionica (Le maître de forges 1884). Hrvatska Vila 1885. **7** Grofica Sara (La comtesse Sarah 1883). Roman u dva dela. Pr. Branko Mušicki. B 1886, str. 144, 160 (ćir.). **8** Jogunica (Maître de forges). Roman u dva dela. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1885, str. 221, 186 (ćir.). **9** Ona hoće. Roman. Preveo Sanzorej. B 1908, str. 52 (ćir.). **10** Jadi tetke Uršule. Pripovietka. Pr. J. Koetschet. Z 1889.

ORMEVILLE (Charles d'): Ruy Blas. Lirička drama u 4 čina. Glazba od Fr. Marchettia. Pohrv. J. E. Tomić. Z 1875, 16°, str. 79.

OSMONT (Mme Ane): Sonet. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 49.

PAINLEVÉ (P.): O metodu u naukama. Nap. — i Bouasse H. B 1928, ser. I. Pedagogijska knjižnica sv. 51, 52 i 53.

PALÉOLOGUE (Maurice, 1859—): **1** Duhovne sile Rusije. Pr. Božidar Vesić. Banja Luka 1932, str. 58 (ćir.). **2** Imperatorov roman (Le roman tragique de l'Empire. Alexandre II, 1923). Z 1935. ZB. **3** Kavur (Un grand réaliste: Cavour 1926). Pr. Brana I. Marković. Predgovor: Marko Car. SKZ XLI, 284.

PAYOT (Jules, 1859—): **1** Intelektualan rad i volja (Le travail intellectuel et la volonté, 1919) I deo. B 1928 (ćir.). **2** Saveti i praktična uputstva nastavnicima i nastavnicama pre ulaska u javan život. Pr. N. M. Rakić. B 1912, str. 248 (ćir.). **3** Intelektualni rad i volja. Pr. Jovan M. Jovanović. B 1920 (ćir.). (Upor. prikaz Vl. Dvornikovića Jugosl. Njiva VI, 2, 1923, str. 230).

PEAU (Emanuel): To je bio slavuj. Pr. N. Stajić. Brankovo kolo XIII, 480 (ćir.).

PÉCHARD (Charles): Uspomene jednog policajnog komesara. Pr. N. N. Krim. biblioteka VI.

PÉLADAN (Joséphin-Sar, 1859—1918): **1** Una cum uno. Predgovor. Pr. Nikola Andrić. ZB. Z 1919. **2** Svemoćno zlato (Les amants de Pise). Pr. Milan Zorić. ZB. Z 1922. **3** Muž pobjednik. Roman. Pr. Milan Zorić. Z 1923, str. 166. ZB 316.

PELLETIER (Maurice): 1 Landrijeva tajna. Pr. N. N. Krim. biblioteka III. **2** Đavo u škripcu. Pr. N. N. Pr. N. N. Krim. biblioteka III.

PELLISSIER (Georges, 1852—1918): **1** Gustav Flober, v. Flaubert Gustave: Izabrana dela. Knj. I. B 1928, str. XXI (ćir.). BSP. **2** Književna anarhija. Pr. Grgur Berić. Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 910 (ćir.).

PÉRIN (Mme Cécile): Litanije (Litanies). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 49.

PETITHUGENIN (Jean): Afričke misterije. Avanture filmskih operatora-glumaca. S 1930. Nar. bibl. 34.

PETTIT (Charles, 1875—): Ratna zemlja »Banzai«. Pr. dr. David Kovačević. Prosvjeta. Z XIII (1905), str. 687—688.

PICARD (Edmond): Ribnjak. Pr. Boža Vesić. Bos. Vila 26 (1911), str. 231 (ćir.).

PILON (Edmond): Trandovilje (Les roses trénières). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XV (1928), str. 252.

PINON (René): 1 Balkanska kriza. Delo 43, (1908), str. 32, 48. str. 34 (ćir.). **2** Novi oblik međunarodne borbe — bojkotovanje. Delo 51, sv. 3, str. 277, knj. 52, sv. 1, str. 21 (ćir.). **3** Austrija i balkanski rat. Pr. V. Ninčić. Delo 66, sv. 2, 3, str. 277, 400 (ćir.). **4** Englesko-nemačko suparništvo. Pr. M. Zebić. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 772, 853, 936, XXIV (1910), str. 44 (ćir.).

PIROU (Gaëtan): Korporatizam. Korporatizam i liberalizam. Korporatizam i etatizam. Korporatizam i sindikalizam. Pr. Dragaš Đ. Denković. B 1938. 8°, str. 49. Bibl. Politika i društvo 16 (ćir.).

PISANI (Paul de): 1 Francusko ratovanje po Dalmaciji i Lici 1809. Pr. Šišić Ferdo. Prosvjeta Z I, br. 27—33. **2** Zadnji dani republike dubrovačke. Pr. Šišić Ferdo. Prosvjeta Z I, br. 35—42.

PLIVIER (Théodore): Kaiserove kulije. Roman. Pr. Rudolf Crnić. Z 1934, str. 305.

POINCARÉ (Henri): 1 Slobodno ispitivanje u nauci. Pr. Grgur Berić. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 931 (ćir.). **2** Humanističke studije i eksaktne nauke. Pr. J. Lukić. Prosvetni glasnik XXXV (1914), str. 213—222 (ćir.). **3** Čudorednost kao opće dobro. Hrv. Njiva I (1917), str. 465.

PONSON DU TERRAIL (Le Vicomte Pierre-Alexis de, 1829—1821): **1** Plava vlasulja. Pr. R. S. Dom i svijet 1892, br. 7—11. **2** Liječnikova tajna. Pr. F. K. Dom i svijet 1904, 20—24. **4** Majčina znamenka. Z 1906. Hrv. biblioteka. **5** Tajno društvo crvenih krabulja. Z 1912. Hrv. biblioteka. **6** Tajno društvo crvenih krabulja. Dom i svijet 1912, br. 1—24

7 Božićna priča: Tri žučaka. Armand. Ime vilino. Pr. Draženović. Vijenac XXXII, str. 796. 8 Tajanstveni Pariz (La Paris mystérieux 1868). 5 sv. B 1899, str. 760 (ćir.).

PRESSENSÉ (Mme Edmond de, 1827—1901) [née Dehault]: Dječji svijet (Un petit monde d'enfants). Pr. Zrnić. Z 1919.

PRÉVOST (Marcel, 1862): 1 Oči. Hrv. Pravo 22/11 1895. 2 Ljubomor. Obzor 16/3 1896. 3 Žrtva rijeke Seine. Pr. M. L. Dom i svijet 1903, str. 448. 4 Biješke abnormalnog čovjeka. Hrv. pravo 1/4 1903. 5 Pisma parižanke o ljubavi. Z 1904. Hrv. biblioteka. 6 Isto Dom i svijet 1904, br. 7—15. 7 Velika subota. Obzor (uskrsni prilog) 1907. 8 Slijepčeva ljubav. Hrv. Pravo 25/11 1907. 9 Zašto žene rado govore. Dom i svijet 1910. str. 114. 10 Dim. Hrv. Pravo 27/7, 1910. 11 Žene pjesnikinje. Nar. novine 1911, 31/5 br. 125. 12 Nimba. Nar. novine 1912, br. 34—63. 13 Ženina jesen (L'automne d'une femme 1893). Predgovor Pr. I. Žilić. Z 1914. ZB. 14 Kamila (Mademoiselle Jaufre 1889). Pr. dr. Nikola Andrić. Z 1915. ZB. 15 Poludjevice (Les demi-vierges 1894). Pr. I. Velikanović, Z 1916. 16 Kći preljubnica. Z 1916. 17 Zločin. Pr. V. M. Z 1929. 1000 nn. sv. 13. 18 Pjer i Tereza (Pierre et Thérèse 1909). Roman. B 1922, str. 235 (ćir.). 19 Nimba (i druge pripovijesti, 1898). Pr. Miloje Fruškogorski (N. Andrić), Z 1922. 20 Rukavice. Vijenac XXVIII, str. 39. 21 Oči. Brankovo kolo XIII, str. 243, 269. 22 Jesen jedne žene (L'autone d'une femme 1893). Pr. Branko Lazarević. Delo 42, str. 390, 43 (1907), str. 108, 44 (1907), str. 109, 250, 364, 45 (1907), str. 36, 160, 328, knj. 46 (1908), str. 48, 223, 338, knj. 47 (1908, str. 98 (ćir.). 23 Ženska pisma (Lettres de femmes 1892). 1 Dve šiparice. 2 Požrtvovanje. 3 Vatra. 4 U pomoć. 5 Izbor ljubavnika. Razbiranje (pitanje i odgovor). 7 Poslednji ljubaznik. Pr. V. B 1899, str. 91 (ćir.). 24 Nova ženska pisma (Nouvelles lettres de femmes 1894). B 1899, str. 242 (ćir.). 25 Gospodin i gospođa Molog (Monsieur et Madame Moloch (1896). Pr. R. M. Ivanović (R. Maixner). ZB. Z 1921. 26 Donjuanke (Les Don Juanes 1925). Pr. Nikola Andrić. ZB. Z 1922. 27 Njegova ljubovca i ja (Sa maîtresse et moi 1926). Pr. Branko Radošević. ZB. Z 1925. 28 Julianina udaja (Le Mariage de Julienne 1896). Pr. Mil. Fr. (Nikola Andrić). ZB 526 Z 1932, 8°, str. 163. 29 Duša žene. Pr. Drag. M. Todorović. B 1929, str. 47 (ćir.). Univerzalna biblioteka. 30 Ženski listovi. Knj. I, II i III. Z. (Zabavna knjižnica 13, 14 i 15. 31 Nimba. Z Zabavna knjižnica 18—19. 32 Ženska pisma. Pr. Slavko Ježić. Z 1923.

PROVINS (Michel, 1861): 1 Dva života. Pr. V. I. Nar. novine 1901, 5/10, br. 229. 2 Psiholog. Nar. novine 1901, 30/8 br. 198. 3 Moderni stil. Nar. novine 1911, 13/1 br. 10. 4 Junak. Obzor 11/2 1906, br. 40.

PROUST (Marcel, 1871—1922): 1 Bergotteova smrt. Pr. I. P. Z 1931, 8°, 1000 nn., sv. 26, str. 45—51. 2 Šuman. Pr. Tin Ujević. Pregled S IX (1933), str. 582. 3 »Mala fraza« Vantejeva. Pr. A. Pregled S IX (1933), str. 714.

PRUVOST (D.): Lurd. Divote Masabjelske špilje. Ukazanje, čudesa i ustanove. Pr. Ivan I Maračić. Z 1931, 8°, str. 190.

Quillard (Pierre): Lied. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 165.

RADIGUET (Raymond, 1903—1923): Đavo u čovjeku (Le diabe au corps, 1923). Pr. St. Purec. Z 1931, 8°, str. 92. 1000 nn., sv. 36.

RAMBAUD (Alfred, 1842—1905): Poviest Rusije od početka do danas. Sa preko 100 slika uz dva zemljovida. Pr. i podpunio Dr. P. Tomić. Sv. 1—9. Z 1890.

RAMEAU (Jean, 1859): 1 Model. Pr. V. Borota. Nar. novine 1890, 8/5, br. 106. 2 Dobri otac. Krim. biblioteka 1925, br. 6, str. 144. 3 Crni pajac. Krim. biblioteka 1926, sv. 22, str. 508.

RAMÉE (Louise, de la) [pseud. Ouida]: 1 Dvije drvene cipelice. Povijest jedne brabantske djevojke (Djevojačka knjiga). Pr. Ljubomir Ivanović. Z 1931, 8°, str. 180. ZB 499. 2 Lady Hilda. Roman. Pohrv. V. Krišković. Z 1889.

READ (Henri-Charles): 1 O, kako malo treba (Il suffit fort peu de chose). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 232. 2 Ludibria ventis. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 26 (1911), str. 20 (ćir.).

RECLUS (Elisé, 1830—1905): Šta priča planina. Pr. Đura Milijašević. Predgovor: A. Stanojević. SKZ IX (1900), 64 (ćir.).

RÉGNIER (Henri de, 1864): 1 Teško viće. Pr. B. Vesić. Brankovo kolo XVIII, 611 (ćir.). 2 Dvije ljubovce (La double Maitresse 1900). Predgovor. Pr. Vl. Tr. Branjski (Vladimir Treščec). ZB. Z 1925. 3 Strah od ljubavi (La peur de l'amour 1907). Roman. B, str. 261 (ćir.). 4 Vesti iz Venecije. Pr. B. B. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 750 (ćir.). 5 Odelette. Pr. Drag. M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 155. 6 Žuti mjesec (La Lune jaune). Hrv. Prosvjeta XIV, str. 65. 7 Lokrum. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik VIII (1923), str. 353 (ćir.).

REÍBRACH (Jean, 1855): 1 Usidjelica. Pr. V. Iblerova. Nar. novine 1905, 17/8, br. 187—8. 2 Lutka. Pr. M. Novaković. Brankovo kolo III, br. 9 (ćir.).

REMIER (Claude): Tajne giljotine. Pr. N. N. Krim. biblioteka IV.

RENAN (Enest, 1823—1892): 1 Vjerski pokret u Evropi. Nar. novine 1874, br. 49—51. 2 Što je narod (Qu'est-ce qu'une nation 1882). Pr. P. Tomić, Vienac XIV, str. 29—31. 3 Erna Kosilisova. Pr. J. Adamović, Vienac XXII (1890), str. 215, 228. 4 Život Isusov (Vie de Jésus 1863). Pr. Jelena Skerlić-Ćorović. B 1921, str. 194 (ćir.). Odabrana biblioteka 16. 5 Uspomene iz detinjstva i mladosti (Souvenirs d'enfance et de jeunesse 1883). Pr. Radoje L. Knežević. Predgovor dra Miodraga Ibrovca. SKZ XXXII, br. 224, (1930) (ćir.). 6 Život Isusov. Pančevo 1873, str. 224, 8° (ćir.). 7 Šta je narod? Pr. Sandić Milenko. B 1883, 16°, str. 35 (ćir.). 8 Moja molitva na Akropolju kad uspeh da razumem njegovu savršenu lepotu. Pr. Bogdan Popović. SKG X (1903), str. 148—153 (ćir.). 9 Pomirenje sa zaboravom (Iz dela »Budućnost nauke«). Pr. P. L. A. Srp. knj. glasnik VIII (1924), str. 133 (ćir.). 10 Život Isusov. Z 1921. Prosvjetna biblioteka 8—9.

RENARD (Georges, 1847—1930): 1 Le régime socialiste (1898). Pr. K. D. Kumanudi. Srp. knjiž. glasnik XIII, 1904, br. 8—16, 602—613 (ćir.). 2 Moralna reforma i društvena reforma. Pr. B. L. Srp. knj. glasnik XVII (1906), str. 684—692, 774 (ćir.). 3 Poseta jednom pesimistu. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str. 769 (ćir.). 4 Da li je čovek slobodan. Pr. Mih. M. Živančević. B 1930, str. 144 (ćir. Upor. prikaz J. Babića, Glasnik Jugosl. prof. Društva X, 1930, str. 237.)

RENARD (Jules, 1813—1877): 1 Labud. Pr. R. Iskra B 1904, str. 179 (ćir.). 2 Honorina. Pr. M. M. Ibrovac. Srp. knj. glasnik XVII, (1906), str. 885 (ćir.). 3 Pietas. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Vijenac XXXI, str. 88.

RESSEGUIER (Jules de): Tajna. Pr. Vladimir M. Jovanović: S franc. Parnasa. B 1893. SKZ 14, str. 59 (ćir.).

RETTÉ (Adolphe): 1 Na umoru. Pr. M. P...ć. Hrv. Prosvjeta I (1914), str. 238. 2 Serenada. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 103.

REYNAUD (Jean-Charles): Lurdsko čudo. Savremeni roman. Pr. Eugenija Šah. Z 1930, 8°, str. 87. Pučka knjiž. sv. Jeronima 270.

RÉVILLON (Tony): 1 Bura. Brankovo kolo VIII, br. 19 (ćir.). 2 Isto. Pr. A. Draženović. Vijenac XXXIV, str. 166.

RIBOT (Théodule, 1839—1915): Bolesti volje (Les maladies de la volonté, 1883). Pr. V. S. Velić. B 1912, 2. izd. 1914, str. 174 (ćir.). (Upor. prikaz Vlad. Dvornikovića, Jugosl. Njiva VII, 2, 1923, str. 37).

RICHARD (Gaston-Ch.): U pomrčini Crne Indije. S 1928. Nar. bibl. 9.

RICHEBOURG (Emile, 1833—1898): 1 Očeva kletva. Virovitica 1920. 2 Dve majke (Deux mèers 1879). Krivični roman. Pr. Nik. J. Protić. B 1906, str. 265 (ćir.). 3 Nevernica. Roman. B 1890. 4 Grešnica. Roman. Pr. A. Karanović. B 1892.

RICHEPIN (Jean, 1849—1930): **1** Puška maloga Isusa. Pr. I. Krnic. Dom i svijet 1896, str. 471. **2** Frula. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Nada S br. 13, 1889, str. 204. **3** Na dva vrana konja. Pr. Bogdan Popović. Srp. knj. Glasnik IV, (1901), str. 247 (ćir.). **4** Sestra Doktruve (Soeur Doctrouvé 1882). Pr. Grgur Il. Berić. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 888—904 (ćir.). **5** Jedna priča s drugog svijeta (Une histoire de l'autre monde 1882). B 1910. Književ. zabavnik sv. 1 (ćir.). **6** Majka Antoinetin dečak. Pr. D. I. Ivanić. Brankovo kolo VIII, br. 8 (ćir.). **7** Skvrna grobova. Pr. S. Polić. Vienac XXVIII (1896), str. 731. **8** Remek-zločin. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z V (1897), str. 174—179. **9** Zavodnica (La glu 1881). Roman. Pr. I. R. Dimitrijević. B 1934, 8°, str. 163 (ćir.). Biblioteka svetski roman. **10** Uspesi Cezara Bordže (Les débuts de César Borgia 1882). Roman. Pr. Radovan Dimitrijević. S, str. 68 (ćir.). **11** Zgoda s drugoga svijeta. Z 1929. 1000 nn. (sv. 4. **12** Konstan Ginjar. Pr. K. M. Novičiceva. Delo VI, str. 280—283 (ćir.). **13** Safo 42 olimpijade 610 god. pre Hrista. Pr. M. D. Milinković. Bos. Vila 2 4(1909), str. 151, 170, 186, 232 (ćir.). **14** Prosjakova smrt. Epitaf ma za koga. Pr. M. M. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 835, 836. **15** Zgoda s drugoga svijeta. Pr. Iso Velikanović. Srp. knj. glasnik XX (1927), str. 76, 127, 181, 222, 338, 421 (ćir.).

RICHET (Charles, 1850): Essai de Psychologie Générale (1887). Pr. dr. V. A. P. Srp. književ. glasnik XIII, 1904, str. 474.

RIGAUD (André): Neobično putovanje Teddy Hubbartha (L'étrange voyage de Teddy Hubbarth). Pr. Z. D. ZB 458. Z 1929.

RIMBAUD (Arthur): 1 Pesme (Osećanje. Spavač u dolini. Orman). Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. Glasnik XXVIII (1912), str. 31 (ćir.). **2** Le dormeur du val. Pr. Dragutin Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 260.

RIOU (Gaston): 1 Dosada Bude. Pr. V. S. Srp. knj. glasnik XXX (1913), str. 685, 854 (ćir.). **2** O ratu. Hrv. Njiva II (1918), str. 120.

RIVOLET (J.): Alkesta, antička drama u tri čina sa prologom (Evripid). Preradio — —. Pr. P. J. Odavić. Mostar 1904. (Upor. referat Bor. P. Delo XXXIV, str. 271) (ćir.).

ROBIN (Mlle): Saveti o čitanju. Pr. Vlad. T. Spasojević. Prosv. Glasnik XXV (1904), str. 46 (ćir.).

ROCHER (Georges): Segafilje. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Vienac XXX, str. 358.

ROD (Edouard, 1857—1910): **1** Neuspjeh. Hrv. domovina 1/8 1892. **2** Bilanca. Pr. J. Prigl. Nar. novine 1906, 14/7, br. 162—164. **3** Bilans. Pr. M. P. Delo XVIII, sv. 3, str. 446 (ćir.).

RODENBACH (Georges): U pokrajini (Een province). Epilog: Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1926), str. 260.

RODIN (Auguste): Korisnost u umetnosti. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXX (1913), str. 367 (ćir.).

ROGER (Noëlle) [Mme N-E. Pittard, née Dufour]: Novi potop (Le nouveau déluge 1922). Roman. Pr. Verka Skurla-Ilijić. Z 1933, str. 240. ZB 544.

ROHAN (Duchesse de): Sej i bretonska pjesma. Pr. M. V. Radonjić. Bos. Vila 24 (1909), str. 342.

ROLLAND (Romain, 1868): **1** Povratak u zavičaj. (Odlomak iz romana Žan-Kristof, VIII knj.: Prijateljice). Pr. B. M. Srp. književ. glasnik XXVII (1929), str. 419 (ćir.). Z 1933. 1000 nn., sv. 49, str. 63—70, 8°. **2** Ivan Krištof (Jean Christophe 1905). Pr. D. Grdenić. Z Moderna književnica. **3** Gorući grm (Le buisson ardent 1911). Roman. Z, str. 206. **4** Žan Kristof. Knj. I: Zora: Knj. II: Jutro. Knj. III: Mladić. Pr. Olga Kosanović. B 1922—1924, str. 147, 158, 206 (ćir.). **5** Petar i Luca (Pierre et Luce 1920). Pr. Slavko Ježić. Z 1932, 8°, str. 118. Mala biblioteka Minerve sv. 10. **6** Tolstoj (Vie de Tolstoï 1911). Pr. Dr Dušan Stojanović. B 1928, str. 108 (ćir.). **7** Betovenov život (1903). Pr. O. S. Obradović. B, str. 128 (ćir.). **8** Život Betovenov. Pr. Božidar Kovačević. B 1923, str. 79 (ćir.). **10** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Branislav Miljković.

Kako valja čitati drame, od Bogdana Popovića. Romen Rolan, život i rad, od Branislava Miljkovića. Igra ljubavi i smrti (Le jeu de l'amour et de la mort 1925). Vuci. (Drame). B 1928, 1932, str. LXXIV + 230 (ćir.). BSP. **11** Očarana duša. Kragujevac 1928 (ćir.). 12 Djetinjstvo jednog glazbenika. Pr. Radoslava Matasić. Vijenac VII, str. 512. **13** Kola Brenjon (Colas Breugnon 1918). Pr. Milan V. Bogdanović B 1939. Edicija A. D. (ćir.).

ROLLINAT (Maurice, 1853—1903): Razbojnik. Pr. P-gi. Delo XXXIII (1904), str. 8 (ćir.).

ROMAINS (Jules, 1885) [pseud. de Louis Farigoule]: **1** Marseljanka. Brankovo kolo VIII, br. 45 (ćir.). **2** Oda gomili koja je ovde. Pr. J. Popović. Vijenac VI, str. 71.

ROSNY (J.-H.) [pseud. coliect. des frères Boex] Joseph-Henri [pseud. Enacrios]: Neobičan čuvar kreposti. Dom i svijet 1904, str. 429.

ROSNY Ainé (J.-H.: Vatra. Roman o pećinskom čovjeku. Il. Đura Pavlović. Pr. Miloš Stevanović. B 1938, 8°, 264 str. Plava ptica, knj. 5 (ćir.).

ROSTAND (Edmond, 1868—1918): **1** Romantične duše (Les Romanesques 1894). Pr. S. Pandurović. Srp. književ. glasnik XXIII, 1909, str. 429 (ćir.). **2** Chantecler (1910). Pr. I. P. Z 1910. **3** Sirano de Beržerak (Cyrano de Bergerac 1898). Pr. Milan Dimović. B 1914, str. 244 (ćir.). Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str. 500, XXX (1913), str. 735, 817, 898, XXXI (1913), str. 19, 100, 175, 254, 338, 414, 501, 579, 657, 732, 819, XXXII (1914), str. 15, 97, 175. **4** Kralj Petrova četiri vola. Pesme. B 1919 (ćir.). **5** Romantične duše. Pr. S. Pandurović. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 429, XXVIII (1912), str. 645, 732, 810, 890, XXIX (1912), str. 9, 88, 168, 246. Z 1920. Savremena biblioteka. **6** Sirano de Beržerak. Herojska komedija u 5 činova. B., str. 237 (ćir.). **7** Stara priča. Pr. u prozi D. M. Bos. Vila 24 (1909), str. 164 (ćir.). **8** Siparov dvoboj. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 676 (ćir.). **9** Gaskonjski kadeti. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 678 (ćir.). **10** Sari. Pr. Mih. D. Milinković. Bos. Vila 26 (1911), str. 231 (ćir.). **11** Orlić (L'Aiglon). Pr. M. Dimović. Srp. knj. glasnik VIII n. s. (1923), str. 88, 173 (ćir.). **12** Oda suncu (Ode au soleil). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XV (1928), str. 252. **13** Kostim maloga Žaka. Pr. Slavko Ježić. »Mladost« Z 1925.

ROUGE (Jean de): Svedok. Bankovo kolo III, br. 7.

ROUVIER (Gaston): 1 Javna nastava u Francuskoj početkom XX veka. Pr. Petar A. Tipa. Nastavnik XVII (1906), str. 28, 102 (ćir.). **2** Novi univerziteti francuski. Pr. P(etar) A. T(ipa). Prosv. glasnik XXVII (1906), str. 44 (ćir.).

SAINT-EXUPÉRY (Antoine de): Noćni let (Vol de nuit). Pr. Dragan Težak. Z 1934, 8°, str. 164. Bibl. »Slovo«.

SAINT-HILAIRE (Emile-Marco de, 1796—1887): Napoleonijade. Knj. I. B 1902, str. 69 (Pr. B. St. L).

SAINT-MARC GIRARDIN (1801—1873): Putnici po Istoku. N. S. 1861, str. 70 (ćir.).

SAINTE-BEUVE (Charles-Augustin): Bio sam. Pr. u prozi M. Damnjanović. Bos. Vila 24 (1909), str. 230 (ćir.).

SALARDENNE (Roger): Tajanstvena kruglja. Pr. Vlatko Radić. Z 1930, 8°, str. 240. Književno vrelo 1.

SAMAIN (Albert, 1859—1900): **1** Ksantipa. Pr. J. Pantelijć. Brankovo kolo XII, 171 (ćir.). **2** Infantkinja. Pr. Bogdan Popović. Srp. književ. glasnik IV (1901), str. 275—276 (ćir.). **3** Hyalis, mali faun s modrim očima. Z 1928, 1929. 1000 nn. sv. 1. **4** Himera. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 21 (ćir.). **5** Krunisanje. Pr. B. B. Srp. knj. glasnik XXVII (1912), str. 750 (ćir.). **6** Večer (Soir). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 166.

SAND (George, 1804—1876) [Mme Dudevant]: **1** Vražja baruština (La mare au diable 1846). Nar. novine 1877, br. 44—72. **2** Markez de Villemer (Le marquis de Villemer 1861). Dom i svijet 1908, br. 8—20.

3 Jacques (1834). Roman u listovih. Z 1872, str. 346, 12°. 4 Nahod Franjo (François le Champi 1849). Pr. Maretić Tomo. Sa životopisom pišćevim. Z 1877, 8°, str. 204. Zab. knjižnica Mat. hrv. 2. 5 Uskok (L'Uskoque 1839). Pr. M. J. B 1868, str. 84, 8° (Zabavna čitaonica sv. VI) (ćir.). 6 Dedine i babine priče. Il. Žedrinski. B 1932, 8°, str. 159 (ćir.). Zlatna knjiga br. 16 (ćir.). 7 Đavolja bara (La mare au diable 1846). Pr. R. V. Dimitrijević. B 1935, 8°, 97 str. Biblioteka »Radost« sv. 12 (ćir.).

SANDEAU (Jules, 1811—1883): 1 Pukovnik Evrard. Pr. A. Šenoa. Pozor 1867, br. 98-III. 2 Galebova stena (La roche aux mouettos 1871. Pr. M. Đ. Milićević. B 1874, str. 264, 12° (Perštamp. Škola) 1896 (ćir.). 3 Mandica (Madeleine 1848). Pr. J. Prigl, Z 1889. 4 Galebova stena. Pr. M. Đorđević. B 1938, 8° (ćir.). Bibl. Radost 17.

SANON (H.): Dnevnik pariskih krvnika 1685—1847. Z 1925, str. 533.

SARCEY (Francisque [ou Sarcey de Suttières], 1828—1899): Jedan listak iz istorije »Francuske komedije«. Srp. knj. Glasnik III (1901), str. 67, 152 (ćir.).

SARCEY (Yvonne): 1 Put ka sreći. Mlada devojka. Žena, dete. Pr. V. T. Spasojević. B 1912, str. X + 97, 109 i 53. B 1920, str. 208 (ćir.). 2 Da srećno živiš. Pr. Vlad. T. Spasojević. B 1924, str. 180 (ćir.).

SARDOU (Victorien, 1831—1908): 1 Granata. Pr. A. F. Dom i svijet 1896, str. 195. 2 Vještica (La Sorcière 1904). Pr. -ć. Obzor 28/4 1906, br. 115.

SAUVAGE (Thomas-Marie-François, 1794—1877): 1 Rukavica i lepeza (Le gant et l'éventail 1859). Pr. Oberknežević. N. S. 1878. Zbornik pozorišnih djela sv. 13 (ćir.). 2 Prekasno. Hrv. dom (Sloboda) 4/12 1895.

SAUVAGE (Marcel): Memoari Đozefine Beker. Za štampu priredio — B 1929 (ćir.).

SCHURÉ (Edouard, 1842—): Evolucija božanstva. Od Sfinge do Krista (L'évolution divine. Du Sphinx au Christ). Pr. dr. Ivo Hergešić. Z 1933, str. 283.

SCRIBE (Eugène, 1791—1861): 1 Čaša vode (Le verre d'eau, ou les effets et les causes 1840). Pr. Veržić Vladislav. Z 1853. Vijenac franc., tal. i španj. zabavnoga književstva, sv. I. 2 (i Legouvé): Adrienne Lecouvrerova (1849). »Danica Ilirska« br. 1, 19/1 1867. 3 Crni domino (Le domino noir 1837). Pr. J. E. Tomić. Z 1874. 4 Milosnica (La favorite 1831). Pr. I. Trnski. Z 1875. 5 Robert Đavo (Robert le Diable 1831). Pr. I. Trnski. Z 1876. 6 Hugenoti ili noć sv. Bartola (Les Hugenots 1836). Pr. H. Badalić. Z 1877. 7 Nijema iz Portici (La muette de Portici 1828). Pr. J. E. Tomić. Z 1877. 8 Afrikanka. Pr. J. E. Tomić. Z 1879. 9 (i Lemoine): Put kroz prozor (Une femme qui se jette par la fenêtre 1847). Z Hrv. kaz. biblioteka br. 35.

SÉAILLES (Gabriel): 1 Vaspitanje i Revolucija. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 436, 528 (ćir.). 2 Umetnost i život. Pr. Grgur Berić. Srp. knj. glasnik XXVII (1911), str. 847 (ćir.).

SÉGALAS (Anaïde): Mali nov marjaš. Pr. u prozi Mih. D. Milinković. Bos. Vila XXVIII (1913), str. 260 (ćir.).

SÉGUR (Mme la comtesse Eugène de, 1799—1874) [née Sophie Rostopchine]: 1 Gostionica k andelu čuvaru (L'auberge de l'Ange-Gardien 1863). Pr. Luka Rajić. Rijeka 1903. 2 Doživljaji jednog magarca (Mémoires d'un âne 1860). Pripovetka za decu. Pr. Srnić Vit. B 1932, str. 32 (ćir.). Biblioteka Mala dečja, br. 42. 3 Ugledi za malu decu. Pr. Anastasijević i Milovanović. Deo I. B 1870, 8°, str. IV + 114 (ćir.).

SÉGUR (Mgr. Louis-Gaston de, 1820—1881): Prigovori i odgovori. Štivo od pet časa. S 1891.

SEIGNOBOS (Charles, 1854—) (A. Metin): 1 Najnovija svjetska povijest od 1815 do 1900 (Histoire politique de l'Europe contemporaine 1896—7). Knj. 1 i 2. Pr. Stjepan Radić. Z s. a., str. 592. 2 Historija savremene civilizacije (Histoire de la civilisation 1884). Pr. dr. Slavko Ježić. Z 1923, str. 154. 3 Istorija obrazovanosti. Pr. Vlad. J. Radojević i Milivoje Anastasijević. Knj. I. Stari vek. B 1908, 8° str. VI + 338. B 1910, 8° str. IV + 383 (ćir.).

SERTILLANGES (A.-D.): 1 Isus (Jésus). Pr. Slavko Šarić. Z 1939, Književnica za društvo i obitelj. 2 Dodir sa životom (Iz La Vie intelectuelle). Pr. Ljubomir Marković. Hrv. Prosvjeta VIII (1921), str. 270.

SILVESTRE (Armand, 1838—1901): 1 Mi smo prošli. Pr. M. Nikolić. Vijenac 30, 356. 2 Tri pripovijetke. Pr. Bistrić. Dom i svijet 1888, br. 8 3 Poreznik. Pr. J. N. Dom i svijet 1898, str. 434.

SIM (Georges): Bič Pacifika. Avanturistički roman. S 1930, 8°, str. 256. Nar. bibl. 37.

SIMON (Jules, 1814—1896) [Jules Simon Suisse]: 1 Premières années. Pr. K. D. Kumanudi. Srp. književ. glasnik br. 3, 4, 1, 16 VI 1902 (ćir.). 2 (i Gustav) Žena XX veka. Pr. M. Đ. Milićević. B 1894.

SOUCHON (Paul): Podnevna elegija (Élégie à midi). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 65.

SOUDAY (Paul): Misli o kritici. Pregled S XI (1935), str. 223 (ćir.).

SOUPAULT (Philippe): 1 Cruz alta. Pr. J. Popović. Vijenac VI, str. 169. 2 Suvremeno francusko pjesništvo. Pr. S. Š. Savremenik XXII (1929), str. 302. 3 Westwegs. Pr. X. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 590 (ćir.). 4 Smrt Nika Kartera. Pregled S I (1927), br. 6, str. 12 (ćir.).

SOUVESTRE (Emile, 1806—1854): 1 Stare slike. Pr. M. L. Vijenac XII, str. 12. 2 Fiamma. Pr. F. Tonković. Vijenac XIV, 13—14. 3 Rezbar iz Crne Šume. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z V (1897), br. 11—12. 4 Muž gospođe de Solanž (Le mari de Mme de Solange). B 1886, str. 64 (ćir.). 5 Ujak iz Amerike. Pr. Ž. P. B 1901, str. 14 (ćir.). 6 Filozof sa mansarde (Un philosophe sous les toits 1850). B 1928 (ćir.).

SOUVESTRE (Pierre) (i Marcel Allain): 1 Strašilo svijeta ili čovjek sa 100 lica. S 1930, 8°, str. 446. 2 Fantom. S 1929, sv. 1—22.

SPIESS (Henri): Ruke (Les Mains). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 103.

STENDHAL [Henry Beyle] (1783—1842): 1 Crveni i crni (Le Rouge et le Noir 1830). Pr. I. Lulić. Obzor 20/4—20/10 1922, br. 106—286. 2 Crveni i crni. Roman. Z 1923, str. 603. 3 O ljubavi (Essai sur l'amour 1822). Pr. Veljko Milićević. S 1922, str. 436 (ćir.). 4 Parmski kartuzijanski manastir (La Chartreuse de Parme 1839). Roman. Pr. Dušan L. Đokić. B 1934, 8°, str. 528. Zabavnik SKZ XXV (ćir.). [Upor. prikaz R. L. Kneževića, Glasnik Jugosl. prof. Društva XIV (1933—4), str. 765.] 5 Crveni i crni. Hronika XIX veka. Pr. Vlad. S. Spasojević. B 1929, str. XLVI + 547 (ćir.). Sa studijom o Stendalu. Pr. Svetislav Petrović. Zabavnik Srp. knj. zadr. 20. 6 Vanina Vanini (1921) ili pojedinosti o posljednjoj zavjeri Karbonaraca otkrivenoj u papinskoj državi. Z 1934, 1000 nn., sv. 70—72, 8°. 7 Beleška o Bonaparti. Srp. knj. glasnik n. s. III (1921), str. 215 (ćir.).

SUE Eugène-Marie-Joseph, 1804—1875): 1 Skupost. Nar. novine 1876, br. 228—276. 2 Lijenost. Nar. novine 1877, br. 74—117. 3 Tajne grada Pariza. Pr. E. Kumičić. Dom i svijet 1897, 1—24. 4 Isto (Les mystères de Paris 1842—1843). Hrv. biblioteka 173—178. 5 Deca ljubavi (Les enfants de l'amour 1850). Roman. Z 1895, str. 334 (ćir.). 6 Tajne Pariske. Pr. Balaicki Dimitrije. Čast I—III. Zemun 1855, str. 248. (Upor. Novaković Bibl. br. 1944) (ćir.). 7 Večiti Juda (Le juiff errant 1844—5). Pr. Zdravković J. Svetozar. B 1867. (Upor. Novaković Bibl. br. 3049) (ćir.).

SULLY PRUDHOMME (René-François-Armand): 1 Oči. Pr. M. Sabić. Nada S br. 1, 1/1 1896, str. 14. 2 Molba. Pr. M. Sabić. Nada S V (1899), str. 26. 3 Kad bih. Pr. Odavić. Iskra B 1900, str. 269 (ćir.). 4 Kad izdahne drago biće. Brankovo kolo V, br. 4 (ćir.). 5 Labud. Brankovo kolo XIII, str. 1185 (ćir.). 6 Skraćeno vreme. Pr. J. D. Pešika. Brankovo kolo XIII, 77 (ćir.). 7 Ugašena zvezda. Brankovo kolo XIII, str. 1283 (ćir.). 8 Slomljena vaza. Pr. B. J. Nikolić. Brankovo kolo XVI, 760

(ćir.). **9** Kiša. Pr. B. Vesić. Brankovo kolo XVIII, 227 (ćir.). **10** Lasti. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z V (1897), str. 239. **11** Lijerak dana. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z V, 239. **12** Ovdje dolje. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Vienac XXX, 214. **13** Sonet. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXXI (1909), str. 587 (ćir.). **14** Kajanje. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 586 (ćir.). **15** U zavejanoj kolebi. Pr. S. M. Luković. Srp. knj. glasnik XVIII (1907), str. 12 (ćir.). **16** Buđenje. Pr. Stevan M. Luković. Srp. knj. glasnik XVII (1907), XIX (1907), str. 11 do 13 (ćir.). **17** Pesme. Pr. M. Srp. knj. glasnik XIX, str. 501. **18** Kraljica bala. Pr. Bogdan Popović. Srp. knj. glasnik 1 V 1902, str. 665—667 (ćir.). **19** Razbijena vaza. Danaide. Ovde dole. Pr. Vladimir M. Jovanović. S franc. Parnasa. SKZ 14, str. 107—110 (ćir.). **20** Kraljica bala. Pr. B. P. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 664 (ćir.). **21** Agonija. Pr. u prozi Z. Bos. Vila 23 (1908), str. 277 (ćir.). **23** Osame. Prepevao Mil. Mikić. Paraćin 1909, 8°, str. 43 (ćir.). **22** Sumnja. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 26 (1911), str. 20 (ćir.). **24** Ono što traje. Tijelo i duša. Zemaljske ljubavi. U žalosti. Sličnost. Pr. Zdenka Marjanović. Bos. Vila 26 (1911), str. 163 (ćir.). **25** Budućim pesnicima. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 20 (ćir.). **26** San. Prevela K. B. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 429 (ćir.). **27** Otadžbina. Prevela K. B. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 421 (ćir.).

SUPERVIELLE (Jules): U prostoru i u vremenu. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 498 (ćir.). Pr. J. Popović. = Vijenac VI, str. 73.

TAINE (Hippolyte-Adolphe, 1828—1893): **1** Beleške o Engleskoj (Notes sur l'Angleterre 1872). Pr. J. J. Srp. knj. Glasnik X (1903), str. 547—559, 606—615, 655—667, XI (1904), str. 55, 279—294, 367—385, 450 do 463, 529—541 (ćir.). **2** Klasična i germanska umjetnost. Pr. M. Š. Vienac XVII (1885), str. 254. **3** Filozofija umjetnosti (Philosophie de l'art 1865). Pr. V. Polić. Vienac XXVII (1895), str. 30—339. **4** Balzac. Njegov život i karakter. Pr. Bogdan Popović. Srp. knj. Glasnik I (1901), str. 267, II (1901), str. 105, 214, 286 (ćir.). **5** Balzac (zajedno s prijevodom romana Evgenija Grande. Pr. D. L. Đokić. B 1902, str. LVI.) (ćir.). **6** Filozofija umetnosti. Pr. Arsen Vencelides. S 1921, str. 464 (ćir.). **7** Balzak od Hipolita Tena. SKG 1901, 16 III, str. 267—274, 1 IV str. 50—55, 16 IV str. 106—113, 1 V str. 214—217, 16 IV str. 268 do 294. Preštampano u Zabavniku SKZ XV, str. V—XXXVI (ćir.). **8** Filozofija umetnosti. Pr. Vladimir Ribnikar. Otadžbina X (31, 1892), str. 363 (ćir.). **9** Uvod u istoriju engleske literature. Prosvetni Glasnik XXIX (1908). str. 627, 684 (ćir.).

TAILLANDIER (René-Gaspard-Ernest, 1817—1879) [Saint-René Taillandier, pseud. F. de la Genevais]: Srbija u devetnaestom veku (Karađorđe i Miloš). Od ustanka na Dahije 1804 do jevropskog mira 1830. (La Serbie 1871). Pr. Nikola S. Jovanović-Amerikanac. B 1887 (ćir.).

TALLEYRAND (Charles-Maurice de, 1754—1838): Goethe i Napoleon. Stražilovo VI (1893), str. 709, 726, 742, 759 (ćir.).

THARAUD (Jérôme [1874] et **Jean** [1877]): Ljubovca službenica (La maîtresse servante 1911). Predgovor. Pr. Zlatko Gorjan. ZB. Z 1924.

THÉRAMONDE (Guy de): Milosrdna laž. Brankovo kolo XI, 1710 (ćir.).

THEURIET (André, 1833—1907): **1** Angjelinina sreća. Nar. novine 1877, 10/1, br. 7—71. **2** Froidevillska parnica. Nar. novine 1889, 13/12, br. 287—8; 1890, br. 36. **3** Topnik. Pr. O. Salopek, Obzor 6/3, 1893, br. 53. **4** Tajanstveno dopisivanje. Pr. -t-. Narodne novine 1900, 18/7 br. 163. **5** Mečkari. Srp. knj. glasnik XV (1905), str. 577 (ćir.). **6** Zločinac. Pr. D. Nar. novine 1908, 1/5, br. 102. **7** Put maloga Gaba. Pr. D. Nar. novine 1908, 15/2, br. 38. **8** Gerardova ženidba (Le mariage de Gérard 1875). Pr. Han. Z 1911. **9** Jagorčika. Pr. I. Krnic. Prosvjeta Z VI (1898), br. 4—5. **10** Samoća. Pr. J. Hranilović. Vijenac XIX, str. 721. **11** Udovičin sin. Pr. D. Slankamenac. Brankovo kolo IV, br. 39. **12** Kuća na obali jezera. Pr. D. Slankamenac. Brankovo kolo IV, br. 35. **13** Klodina.

Pr. D. Slankamenac. Brankovo kolo VII, br. 28. **14** Šetnja po vodi. Pr. B. J. Nikolić. Brankovo kolo XVI, 760. **15** Mišlina (Micheline 1919). Roman. B., str. 47 (ćir.). **16** Na mome prozoru. Pr. Đ. H. Serafimović. Bos. Vila 23 (1908), str. 301 (ćir.).

THEVENIN (René): **1** Ogrlica gvozdenog idola. S 1928. Nar. bibl. **2** Misteriozni stanovnik džungle. Avanturistički roman. S 1930, 8°, str. 256. Nar. bibl. 32.

THIERS (Adolphe, 1797—1877): Istorija francuske revolucije i konsulstva i carstva. Pr. Mihajlo M. Magdalenić. B 1902 (ćir.).

TILLIER (Claude, 1801—1844): Ujak Benjamin (Mon oncle Benjamin 1843). Predgovor. Pr. Iso Velikanović. ZB. Z 1917.

TINAYRE (Mme Marcelle, née Chasteau, 1877): **1** Zvijezda. Nar. novine 1911, 23/12 br. 295. **2** Buntovnica (La rebelle 1905). Pr. Nedić. B 1922. Savremena bibl. 20. **3** Kuća grijeha (La Maison du péché 1902). Predgovor. Pr. Petar Žuljević. ZB. Z 1925.

TINSEAU (Léon de, 1844—1921): **1** U radu je sreća. Nar. novine 1889, br. 11—56, 14/1. **2** Crni biser. Pr. Dragica S. Dom i svijet 1898, str. 432. **3** Crni biser. Nar. novine 1902, 3/4 br. 76.

TOCQUEVILLE (Le comte Charles-Alexis-Maurice-Cérel de, 1805—1859): O demokratiji u Americi (De la démocratie en Amérique 1835—40). Sv. I i II. Pr. Nastas Petrović. B 1872, 1874, 8°, str. 296 (ćir.).

TOEPFFER (Rodolphe, 1799—1846): **1** Među kriomčarima. Pr. V. Petrović. Dom i svijet 1896, br. 20—21. **2** Na velikom Saint-Bernardu. Pr. D. I. Bataveljić. Delo knj. 33, sv. 2, str. 204 (ćir.). **3** Veliki Sv. Bernar. Pr. P. S. Srp. knj. glasnik XVI (1906), str. 896, XVII (1906), str. 14 (ćir.).

TOUDOUZE (Gustave, 1845—1904): Avetinje (Les Cauchemars 1889). Pripovetka za odrasle. Pr. M. N. Pejinović. B 1897, str. 134 (ćir.).

TOUDOUZE (Georges G.): Mali kralj od Isa. Pr. Ilija Kecmanović. B 1937, 8°, str. 175. Klas. dela omlad. književnosti (ćir.).

TROCHU (Francis): Župnik arski sveti Ivan Marija Vianney 1786—1859). Pr. Ivan Filipović. Z 1932, 8°, str. 251.

UCHARD (Mario, 1824—1893): **1** Remon. Otadžbina IV str. 306, 488, VI (1888), str. 46, 491, VII (1888), str. 217, 395, VIII (1889), str. 309, 449, 584 (ćir.). **2** Lepa Američanka. Roman. Pr. Jovan V. Nestorović. B 1900, str. 237 (ćir.).

ULAR (Alexandre): Žuta opasnost (Les fortunes chinoises). Pr. St. Predić. Delo XXXIV (1905), str. 341—353 (ćir.).

VACQUERIE (Auguste, 1818—): Ljubavna patnja. Pr. Vladimir M. Jovanović: S franc. Parnasa. SKZ 14, str. 103 (ćir.).

VALANDRÉ (Marie de): Zastava. Pr. u prozi M. D. Milinković. Bos. Vila XXVII (1912), str. 147 (ćir.).

VALDAGNE (Pierre): Između ljubavi i poslova. Roman. Pregled S I (1927) br. 36 str. 13, br. 37 str. 14, br. 38 str. 13, br. 39 str. 11, br. 40 str. 17, br. 41 str. 17, br. 42 str. 17, br. 43 str. 15, br. 44 str. 17, br. 45 str. 13 (ćir.).

VALENTIN (Albert): Udovica. Pr. E. N. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 740 (ćir.).

VALERY (Paul): **1** Razmatranja. Pr. R. Matasić. Vijenac VI, str. 32. **2** Beleške o smislu. Pr. H. Alkalaj. Pregled S VIII (1932), str. 516. **3** Razmatranja o progresu. Pregled S IX (1933), str. 501. **4** Zora. Pr. H. Alkalaj. Pregled S XI (1935), str. 462.

VALLERY-RADOT (Robert): Prisutnost (Présence). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 131.

* **VALMI-BES (Ž.):** Pejsaž. Pr. G. B. Srp. knj. glasnik XXV (1911), str. 676 (ćir.).

VAN DE VELDE (Henry): Amo. Hrv. Njiva I (1917), str. 287.

VAN HASSELT (André-Henri-Constant, 1806—1874): Balada. Pr. Vladimir M. Jovanović: F franc. Parnasa. SKZ 14, str. 100 (ćir.).

VAN LERBERGHE (Charles): **1** Zlatna barka. Pr. K. Petrović. Bos. Vila 26 (1911), str. 20 (ćir.). **2** Moja sestra kiša (Ma soeur la pluie). Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 259.

VAN TIEGHEM (Paul): **1** Pregled istorije evropske književnosti (Précis d'Histoire littéraire de l'Europe 1925). Pr. Dr Milan Marković. Uvod srp. izdanju napisao Bogdan Popović. B 1932, str. XV + 357 (ćir.). **2** Uporedna i opšta književnost (La littérature comparée 1931). Strani Pregled IV, str. 164—171.

VAN VERMESKERKEN (Henri): Strah od talismana. Pregled S I (1927), br. 44, str. 17 (ćir.).

VAUTEL (Clément, 1876—): **1** Naš popa kod bogataša (Mon curé chez les pauvres 1923). Pr. M. Đorđević. B 1928, 1931 8°, str. 120. **2** Robinzoneta, kraljica crnačkog ostrva. Pr. Nikola Josifović. B 1934. Zelena biblioteka sv. 3.

VERHAEREN (Emile, 1855—1916): **1** Svetinja. Pr. A. Savićeva. Brankovo kolo XIV, 182 (ćir.). **2** Užari. Pr. A. Savićeva. Brankovo kolo XV, 39 (ćir.). **3** Vetar. Pr. II-gi. Delo XXXIII (1904), str. 292—4 (ćir.). **4** Molitva. Herkul. Pr. M. Damjanović. Bos. Vila XXVII (1912), str. 133, 211 (ćir.). **5** Narod. Pr. Mirko Damjanović. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 423 (ćir.). **6** Zlato. Pr. Mirko Damjanović. Srp. knj. glasnik XI (1924), str. 344 (ćir.). **7** Jedno jutro. Pr. Bogomir Dalma. Srp. knj. glasnik XI (1924), str. 583 (ćir.). **8** Slatki monah (Moine doux). Siromasi (Les Pauvres). Večernje (Les Vêpres). Pr. Dragutin Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 165, 166. **9** Dvije pjesme. Pr. R. Matasić. Vijenac VII, str. 513.

VERLAINE (Paul, 1844—1896): **1** O Bože moj! Pr. Bogdan Popović. Srp. književ. glasnik IV, br. 3, 1/11 1901, str. 179—180 (ćir.). **2** Moje srce tuži, plače. Pr. Odavić, Iskra B 1901, str. 23, str. 232 (ćir.). **3** Posle tri godine. Pr. Mell. Iskra B 1905, str. 56 (ćir.). **4** Mjesečina. Vijenac XXXV, 175. **5** Sjetni razgovori. Vijenac XXXV, 506. **6** U tamnici. Vijenac XXXV, 175. **7** Green. Pr. R. Katalinić-Jeretov. Prosvjeta Z VIII (1900), 310. **8** Moj Bog mi je rekao.... Pr. Bogdan Popović. Srp. knj. glasnik 1 XI 1901, str. 180—184 (ćir.). **9** ***. Moj porodični san. Jesenja pjesma. Pr. Z. Bos. Vila 23 (1908), str. 261—2. **10** Duet. Pr. Dušan Tamindžić. Bo. Vila 23 (1908), str. 467 (ćir.). **11** Sreća. Savitri. Sumrak mističnog večera. Pr. E. N. Srp. knj. glasnik XXX (1913), str. 192, 350, 512 (ćir.). **12** Sagesse I Un grand sommeil noir... II O mon Dieu. Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta VIII, str. 528. **13** Un grand sommeil noir... Pr. Ljubomir Maraković. »Zrno« S 1919. **14** Nevermore. Serenada. Chanson d'automne. Blijedi mjesec (La Lune blanche). Zar ne? (N'est-ce pas?) Majci Mariji. Pr. Dragutin Domjanić. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 182, 183. **15** Jesenja pjesma (Chanson d'automne). Pr. Slavko Ježić. Novosti Božić 1938.

VERMON (Pierre): Vinograd. Brankovo kolo VIII, br. 39 (ćir.).

VERNAY (Louis): Budimo odvažni, čvrste i stalne volje, a kanimo se bojažljivosti. Dom i svijet 1913, br. 1—5.

VERNE (Henry): Logika srca. Pr. J. Barač, Split 1920. »Univerzalna bibl.« sv. 25.

VERNE (Jules, 1828—1905): **1** Put k središtu zemlje (Voyage au centre de la terre 1864). Pr. J. Rorauer. Z 1870. Hrv. bibl. **2** Izvanredno putovanje I. Od zemlje do mjeseca ravan put (De la terre à la lune 1865) za 97 sati i 20 minuta. II Put oko svijeta (Autour de la lune 1870). Z 1875, str. 324, 8°. Ilustr. **3** Izvanredna putovanja. Put oko zemlje za osamdeset dana (Le tour du monde en 80 jours 1873). Pohrv. T. M. Z 1876, 8°, str. 188. Ilustr. **4** Polumjesec sa buntije. Pr. G. J. G. Javor 1880, br. 49, str. 1537 (ćir.). **5** Zimovanje u ledu (Un hivernage dans les glaces 1874). B 1881. **6** Sara. Pr. L. Kauzlarić. Pozor 24/11—10/12 1883, br. 271 do 283. **7** Odlomak iz istorije znamenitih putnika i puteva (Histoire des grands voyages et des grands voyageurs 1870). Pr. I. Ivanić. Javor 1884, br. 45, st. 1427, br. 47, str. 1493 (ćir.). **8** Zima na sjeveru. Obzor

1886 11/11—29/11. **9** Deset sati na lovu. Obzor 22/7—28/7 1887, br. 165 do 170. **10** Frit-Flak (Fritt-Flacc 1886) Nar. novine 1889, 12/7, br. 158—159. **11** Put oko zemlje za 80 dana. Pr. J. Vitanović, 1900. **12** Brzi vlak budućnosti. Dom i svijet 1905, str. 150. **13** Dvadeset tisuća milja ispod mora (Vingt mille lieues sous les mers, 1869—70). Pr. -n. Dom i svijet 1905, br. 14—24. **14** Čitulja. Srp. književ. Glasnik XIV, 1905, str. 557 (ćir.). **15** Crna Indija (Les Indes Noires 1877). Pr. I. Marić. S 1907 (ćir.). **16** Matija Sandorf (Mathias Sandorf 1885). Obzor 18/7 1908, 2/4 1909, br. 196 do 92. **17** Zvijezda juga ili u zemlji dijamanata (L'étoile du Sud 1884). Pr. A. J. Z 1918. **18** Put k središtu zemlje. Pr. J. R. Dom i svijet II, br. 11—24. **19** Drama pod oblacima (Un drame dans les airs 1874). Pr. L. M. Vijenac IX, 18—19. **20** Gospodar svijeta (Maître du monde 1904). Z Hrv. Biblioteka sv. 892—95. **21** U školi Robinzona (L'école des Robinsons 1882). Z s. a. Hrv. Biblioteka, knj. 896—99. **22** Svet pod morem. Pripovetka. Pr. Đ. N. 2 izd. B 1890, 1892, str. 392 (ćir.). **23** Pet stotina milijuna Begominih (Les cinq cents millions de la Bégum 1879). Pripovetka. B 1885, str. 168 (ćir.). **24** Pusto ostrvo. Pripovetka sa slikama. Pr. T. I. S. B 1895, str. 186 (ćir.). **25** Zelen zrak (Le rayon vert 1882). Pripovetka. Pr. Milenko Sandić. B 1884, 12°, str. 171 (ćir.). **26** Tvrdoglavi Keraban (Kéraban le Têtu 1883). Pr. Jovan Nestorović. 2 knj. B 1886, str. 173 i 176. (ćir.). **27** Crna Indija. Pripovetka. Pr. Jovan Ma-Marić. Sa 16 slika. N. S. 1887, str. 208. **28** Južna zvezda ili dijamantska zemlja. Čudnovato putovanje. Ilustr. N. S. 1889, str. 254 (ćir.). **29** Putovanje triju Rusa i triju Engleza po Južnoj Africi (Aventures des trois Russes et de trois Anglais dans l'Afrique australe 1872). Priča sa slikama. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1884, str. 216, 8° (ćir.). **30** Jedna srećka br. 9672 (Un billet de lotterie no 9672, 1886). Roman sa slikama. Pr. Ivan Ivanić. N. S. 1889, str. 177 (ćir.). **31** Martin Pac. Priča. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1886, str. 70 (ćir.). **32** »Delfin« najbrži brod na svetu. Priča. N. S. 1886, str. 91 (ćir.). **32** a) Kenčeler. Putnički dnevnik Dž. R. Kozalona. Sa slikama. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1886, str. 212 (ćir.). **33** Patnje pod oblacima i nad oblacima. Pr. Đ. Magarašević. Buntovnici s morskog broda. Priča. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1886, str. 60 (ćir.). **34** Plovigrad (Une ville flottanfe 1871). Priča. Pr. Branko Mušicki. N. S. 1885, str. 192 (ćir.). **35** Carev glasnik, od Moskve do Irkucka. Pr. Sava Petrović. 2 knj. N. S. 1879, str. 278, 264. Bibl. za ženski svet, sv. X—XI (ćir.). **36** Otkrivenje zemlje. 2 sv. P 1881, str. 295 i 306 (ćir.). **37** Deca kapetana Granta (Les enfants du cap. Grant 1881). Pr. Drag. N. Jovanović. Sa 172 slike. B 1910, str. 364 (ćir.). **38** Pet nedjelja u balonu (Cinq semaines en ballon 1863). Predgovor. Pr. Iso Velikanović. ZB. Z 1914. **39** Carev glasnik. Veliki scenički komad u 10 slika s pevanjem i igranjem. Po Žilu Vernu napisao N. Oto. Pr. Milan Đ. Matejić. Vel. Kikinda 1913, str. 96 (ćir.). **40** Arhipelag u plamenu (L'archipel en feu 1884). Roman za decu. Pr. D. Đ. B, str. 190 (ćir.). **41** Buntovnici na morskom brodu. Putopis. B 8° (ćir.). **42** Varoš koja pliva (Une ville flottante 1871). Scena na Atlanskom oceanu. Pr. D. I. Jovanović. B 1927, str. 170 (ćir.). **43** Gospodar sveta. Roman iz Amerike. B, 8° (ćir.). **44** 20.000 milja ispod mora. Putopis. B 1936, str. 156 (ćir.). **45** 20.000 milja pod morem. Z, str. 171. **46** Delfin, najbrži brod na svetu. Doživljaji na moru. Pripovetka. Pr. D. N. Jovanović. B 1928, str. 94 (ćir.). **47** Dunavski razbojnici. Roman jednog krmara. B, 8° (ćir.). **48** Zelen zrak. Zabavni horizont. B, 8° (ćir.). **49** Zimovanje na ledu. Život na ledenom moru. B, 8° (ćir.). **50** Zlatan vulkan (Le volcan d'or 1906). Roman. B, 8° (ćir.). **51** Južna zvezda. Omladinski roman. B, 8° (ćir.). **52** Kin-Fo. Doživljaji čudnoga Kitajca. B, 8° (ćir.). **53** Ledena pustinja (Le désert de glace 1866). Omladinski roman. B, 8° (ćir.). **54** Lov na meteore (La chasse au météore 1908). Popularisanje nauke o meteorima. B, 8° (ćir.). **55** Luđak u balonu. Patnje pod oblacima i nad oblacima. Pr. D. N. Jovanović. B 1927, str. 74 (ćir.). **56** Na severnom polu. Put na magnetski pol sveta. B, 8° (ćir.). **57** Osvajač vazduha. Pr. D. N. Jo-

vanović. B 1929., str. 208 (ćir.). **58** Otkrivenje zemlje (Découverte de la terre 1870). Pronalasci i ispitivanja novih zemalja pre Hrista. B 1929, str. 296 (ćir.). **59** Pet nedelja u balonu. Omladinska knjiga. B, 8° (ćir.). **60** Prav a osuđen ili osam stotina milja niz Amazon. Roman. Pr. Glišić Đ. Milovan. Knj. I i II. B 1884, 8°, str. 162, 129, 8°. (Preštamp. »Srpske Novine« 1884) (ćir.). **61** Pet stotina miliona Begominih. Pripovetka. B 1885, 8° (ćir.). **62** Provala mora. Omladinski roman. B, 8° (ćir.). **63** Put u sredinu zemlje. Roman. Pr. D. N. Jovanović. B 1927, str. 238 (ćir.). **64** Putovanje sa zemlje na mesec. Omladinski roman. B 8° (ćir.). **65** Put oko zemlje za 80 dana. Omladinski roman. B 8° (ćir.). **66** Put u sredinu zemlje. Omladinski roman. B 8° (ćir.). **67** Selo u vazduhu (Le village aérien 1901). Omladinski roman. B 8° (ćir.). **68** Svetiljka na kraju sveta. Omladinski roman. B 8° (ćir.). **69** Svet pod morem. Roman iz morskih dubina. B 8° (ćir.). **70** U pustinjama Afrike. Omladinski roman. B 8° (ćir.). **71** Carev glasnik. Mihajlo Strogov (Michel Strogoff 1867). Knj. 1 i 2. B 8° (ćir.). **72** Crna Indija. Ilustrovano. B 8° (ćir.). **73** Četiri meseca na moru. Putne beleške Dž. R. Bazalona. B 1928, str. 182 (ćir.). **74** Putovanje u sredinu zemlje. Pr. Antić A. i Đokić J. B 1873, str. 324, 12. (Preštampano iz Budućnosti) (ćir.). **75** Putovanje sa zemlje na mesec i oko meseca. Pr. Gavrilović T. Vasa. B 1874, 8°, str. 124 (ćir.). **76** Pet nedelja u balonu. Putovanje po Africi. N. S. 1875, str. 312, 12°, 2. izd. 1882 (ćir.). **78** Doktor Oks i njegova posla (Le docteur Ox 1874). Pripovetka. Pr. Milovan Đ. Glišić. (Preštamp. iz Srpskih Novina). B 1877, 8°, str. 90 (ćir.). **79** Put oko sveta za osamdeset dana. Pančevo 1880 (ćir.). **80** Doktor Oks. Pr. F. Vinkovčanin. Z 1887. **81** Put k središtu zemlje. Roman sa slikama. Z 1890. **82** Tvrdoglavi Keraban. 1—2. B 1886 (ćir.). **83** Pet stotina miliona Begominih. Pr. D. N. Jovanović. B 1928 (ćir.). **84** Put u sredinu zemlje. Pr. D. N. Jovanović. B 1928 (ćir.). **85** Zelen zrak. Pripovetka. B 1928 (ćir.). **86** Na severnom polu. Pr. D. N. Jovanović. B 1929 (ćir.). **87** Dvadeset tisuća milja pod morem. Ilustr. Z 1930, 8°, 170 str. **88** Deca kapetana Granta. 1, 2 i 3 knj. (Les enfants du capitaine Grant 1867—8). Pr. Ivan R. Dimitrijević. B 1937, 8° str. 172, 194 i 188. Klas. dela omlad. književnosti (ćir.). **89** Celokupna dela. Pr. D. N. Jovanović. B 1935, 1936, 8° (ćir.): Arhipelag u plamenu. Str. 136. Gospodar sveta (Maître du monde 1904). Str. 138. Selo u vazduhu. Str. 143. **90** Dvadeset hiljada milja pod morem. Il. V. J. Žedrinski. Pr. i prerada. B 1936, 8°, str. 160 (ćir.). Zlatna knjiga 61. **91** Censeler. Dnevnik putnika Kozalona. Il. Đorđe Lobačev. B 1938, 8°, str. 156. Zlatna knjiga 76 (ćir.).

VIARDOT (Louis): Monna Alherez. Pr. L. Pozor 1866, br. 177—8.

VIELÉ-GRIFFIN (Francis): **1** Ponoćna misa. Pr. M(iodrag) I(brovac). Srp. knj. glasnik V n. s. (1922), str. 30 (ćir.). **2** I drugi će doći s poljana... (D'autres viendront par la prée...) Pr. Dragutin M. Domjanić. Hrv. Prosvjeta XIV, str. 102.

VIGNON (Claude): Lukrecija. Nar. novine 1878, 19/4, br. 91—109.

VIGNON (Max): Razorna zadovoljstva. Roman. B 1928 (ćir.).

VIGNY (Alfred de, 1797—1863): **1** Urota za vlade Ljudevita XIII. Nar. novine 1896, 14/12, br. 287, 1897, br. 112. **2** Život i smrt kapetana Renoa ili trskovača. Pr. J. M. J. Srp. knj. Glasnik IV (1901), str. 332, 421 (ćir.). **3** Kurjakova smrt. Pr. Miloš N. Đorić. Srp. knj. Glasnik XXX (1930), str. 172 (ćir.). **4** Loreta ili crveni pečat. Pr. T. Srp. knj. Glasnik VI (1902), str. 1134, 1215, VII (1902), str. 18 (ćir.). **5** Robovanje i velićina vojničkog poziva. Pr. Dušan L. Đokić. Upor. Radoje L. Knežević. Glasnik Jugosl. prof Društva XIV (1933—4), str. 765 (ćir.). **6** Mojsije. Pr. dr. M. Đorić. Srp. knj. Glasnik n. s. LVII (1939), str. 340 (ćir.).

VILLEBOIS (Henry de): Nesporazumljenje. Pr. -ić. Dom i svijet 1901, str. 91.

VILLETARD (Pierre, 1874): **1** Lutke se razbijaju (Les Poupées se cassent 1920). Pr. Jakša Sedmak. ZB 30. Z 1923. **2** Izabrana dela. Knj. I. Pr. Jelisaveta Marković. Romani Pjera Viltara od Jelene Marković.

Lutke se lome (Les poupées se cassent 1920). B 1928, 1931, str. XVII + 236 BSP (ćir.).

VILLIERS DE L'ISLE-ADAM (Auguste, 1840—1889): **1** Silnikova tajna. Pr. A. R. Dom i svijet 1897, str. 275. **2** Labudovi. Hrv. smotra 1907, str. 258. **3** Mučene nadom. Prevela P. L. Srp. knj. Glasnik XXVII (1911), str. 886 (ćir.).

VINCENT (Jacques, 1850—) [Mile Angèle Dussaud, Mme Arthur Bory]: Merima. Roman. N. S. 1885, str. 192. Bibl. odabranih romana VI (ćir.).

VITIS (Charles de): Roman radnice. S 1909.

VITTECOQ (E.): Pol Roben kao vaspitač. B 1937 (ćir.). (U Stein-Ehrlich, Vera: Vaspitanje male dece. B 1937).

VOGÜÉ (Le vicomte Eugène Melchior de, 1848—1910): **1** Iz doba nevoljništva. Pr. M. Ivančević. Javor 1899. br. 8, str. 117.2 Stric Feđa. Pr. R. S-ć. Dom i svijet 1895, str. 49. **3** Jean d'Agrève (1897). Predgovor. Pr. N. Andrić, Z 1918. ZB. **4** Mrtvi što govore (Les morts qui parlent 1899). Pr. G. Berić. Vukovar 1919. Savremena biblioteka.**5** Iz vremena ruskog nevoljništva. Pr. N. Andrić. Vijenac XX, str. 823. **6** Vangheli (1906). Pr. F. Ciraki. Vijenac XXVIII, br. 20—23, 25—26. **7** Gogolj. Pr. L. Knežević. Delo XXIII, sv. 1, str. 39 (ćir.). **8** Vandel i druge pripovetke. Pr. Nikola Trajković. B 1930, 8°, 80 str. Narodna knjižnica sv. 37 (ćir.). **9** Zimske priče. Pr. Sima Matavulj. Srp. knj. Glasnik XXI (1908), str. 859 (ćir.). **10** O Maksimu Gorkom. Srp. knj. Glasnik IV (1901), str. 226 (ćir.).

VOLNEY (Le comte Constantin-François, Chasseboeuf de, 1757—1820): Na razvalinama. Pr. Srbljan. Bos. Vila I (1886), 103 (ćir.).

VOTIER (Georges): Čudnovato srodstvo. Pr. Đ. Rajković. Javor 1880, br. 48, str. 1506.

WAGNER (Charles, 1852—1918): **1** Za zastorom. Pr. Romanić Z s. a. Hrv. kaz. biblioteka. **2** Kraj ognjišta (Auprès du foyer 1898). Pr. Spasojević. B 1922 (ćir.).

WAILLY (Comte de): **1** Kralj nepoznatog. S 1929. Nar. bibl. sv. 26. **2** Misteriozni svijet. Fantastični doživljaji u zemljinoj utrobi. S 1929. Nar. bibl. 29.

WEBSTER (Jean): Tata Dugonja. Pr. Andreja M. Milićević. B 1938, 8°, str. 173. Klas. dela omlad. književnosti 13.

ZACCONE (Pierre): **1** U pariskih podkrovnicah. Pr. A. S. Dom i svijet 901, 1—7. **2** Nepoznati iz Bellevillea. Pr. R. S. Dom i svijet 1901, 13—22. **3** Stanica br. 7, Dom i svijet 1902, br. 19—24.

ZAMACOIS (Miguel, 1866): Zločinstvo gospodina Bouruche-a. Pr. Jakša Sedmak. 1000 nn. sv. 97—99, str. 105.

ZOLA (Emile, 1840—1902): **1** Nevolja. Pr. Ta. Javor 1881, br. 22, str. 695 (ćir.). **2** Lili. Pr. Ta. Javor 1881, br. 18, str. 567 (ćir.). **3** Selo velikih bitaka. Sloboda (Sušak) 14/6 1884. **4** Moj susjed Jakob. Sloboda (Sušak) 3/7 1885. **5** Uspomene. (Sloboda) Sušak 21/8 1885). **6** Vila ljubavi. Sloboda (Sušak) 31/12 1885. **7** Krv. Sloboda (Sušak) 7/6 1886. **8** Velji Miško. Pr. Kauzlarić. Sloboda (Sušak) 25/7 1886. **9** Juriš na mlin. Pr. M. Jurmić. Obzor 28/12—31/12 1892 br. 296—299. **10** Svečanost u Coquevilleu (La fête à Coqueville 1890). Pr. Oskar pl. Salopek. Obzor 22/2—2/3 1893, br. 43—50. **11** Krv. Hrv. pravo 28-8-1896. **12** Kako se umire. Pr. Svet. A. Petrović. Srp. knj. Glasnik VIII (1903), str. 332, 422, 496, 584 (ćir.). **13** Malj. Drama po romanu L'assomoir (1877). Napisali: Biznah i Gastino. Pr. Provizorni. Srp. knj. glasnik XIII, br. 6, 15/11; 1904. str. 456—461 (ćir.). **14** Iz »Uspomena«. Pr. D. Srp. knj. Glasnik XII (1904), str. 1138—1144 (ćir.). **15** Svadbeno putovanje. Pr. I. P. Nar. novine 1907, 17/7, br. 162. **16** Život u ljubavi. Pr. M. Kumičić. Hrv. pravo 2/1 1907. **17** Noć ljubavi. Z 1917. Merkurova zab. knjiž. sv. 4, (1885). **18** Germinal. Pr. I. Velikanović. Z 1919. **19** Slom (La débâcle 1892). Pr. I. Velikanović, Z 1919. **20** Slom. Pr. V. i Z. Z 1919. Moderna knjiž. sv. 9—11. **21** Novele. Smrt Olivier Bécaille-a (La mort d'Olivier

Bécaille 1884). Koprivnica 1920. Svjetska bibl., sv. 32—33. **21** Čovjek zvijer (La Bête humaine 1890). Predgovor. Pr. J. Sedmak. Z 1922. ZB 283—284. **23** Tereza Raquinova (Thérèse Raquin 1867). Pr. B. Zajčić. Z 1922. Moderna knjiž., sv. 62—63. **24** Grijeh abbé Moureta (La faute de l'abbé Mouret 1875). Z 1923. Narodna knjiž. sv. 91—98. **25** San (Le rêve 1888). Z 1924. Narodna knjiž. **26** Rim (Rome 1896). Pr. Lj. Wiesner. Z 1925. Moderna knjiž. 81—86. **27** Kako se umire. Pr. S. P. B 1930. Narodna knjiž. sv. 53. **28** Slava Coquevillska. Pr. A. Harambašić. Prosvjeta Z V (1897), br. 22—24. **29** Četiri dana Jeana Gourdona. Vijenac XIII, 40—42. **30** Pariski događaj. Pr. E. Matić. Vijenac XIV, br. 31—34. **31** Vila ljubav. Vijenac XIX, str. 808. **32** Sestrica ubogih. Pr. A. Harambašić. Vijenac XIX, br. 47—50. **33** Plesna bilježnica. Pr. A. Harambašić, Vijenac XX, str. 5. 167—182. **34** San. Pr. V. Borota. Vijenac XXIV, br. 20—34. **35** Propast. Pr. O. Salopek. Vijenac XXV, str. 734—753. **36** Dugan Micky. Pr. I. Krnic. Vijenac XXIX, str. 572. **37** Noć ljubavi (Pour une nuit d'amour 1889). Z. Merkurova biblioteka sv. 4. **38** Novac u književnosti. Pr. E. Podolski. Balkan I. 1886, str. 158—159, 171—174. **39** Njegova ekselencija Eugène Rougon (Son Excellence Eugène Rougon 1876). Pr. Z. Doroghy. Z 1924, ZB. 339. **40** Lurd (Lourdes 1894). Pr. Lj. Wiesner. Z 1915. Moderna knjiž., sv. 3—4. **41** Poplava (L'inondation 1888). Pr. Manojlović. Bos. Vila I. **42** Nana (1880). Roman u 2 sv. sa slikama. B 1883/4, str. 649. N. S. 1888, str. 272, 273—558 (ćir.). **43** Nantas (1884). Pripovetka. B 1884, str. 86 (ćir.). **44** Nevolja. Pr. J. Dr. U. B 1888, str. 30 (ćir.). **45** Slom (La Débâcle 1892). Roman u 3 sv. Pr. D. Dovijanić. B 1893, str. 312 (ćir.). **46** Iz ljubavi. Novela. Pr. Mih. Dobrić. Č. 1894, str. 59 (ćir.). **47** Je li umro? Novela sa 3 slike. Pr. St. P. Vidaković. B 1889, str. 56 (ćir.). **48** Najnovije pripovetke: 1 Četiri doba iz života Jovana Gurdona. 2 Legenda o malom plavom ljubavnom ogrtaču. 3 Bez rada. 4 Kupanje. 5 Mačiji raj. 6 Postna beseda. 7 Pleća gde markize. 8 Mika dugajlija. 9 Sused Jakov. 10 Kovač. 11 Lila. 12 Med jagodama. Pr. Dragutin I. Marković. B 1897, str. 137 (ćir.). **49** Žak Damur (Jacques Damour 1884). Pripovetka. Pr. Nikola Šumonja. P 1887, str. 62 (ćir.). **50** Poplava. Novela. B 1892, str. 40 (ćir.). **51** Kod ženskog raja. Roman. N. S. 1904, str. 366 (ćir.). **52** Je li umro. Novela. N. S., str. 64 (ćir.). **53** Kako se umire. Pripovetke. Pr. S. P. B 1930, 1932, str. 64 (ćir.). Narodna knjižnica sv. 53. **54** Nana. Knj. 1 i 2. Pr. I. Dimitrijević i M. Šare. B 1933, str. 222, 253 (ćir.). [Upor. prikaz R(adoja) L. K(neževića), Glasnik Jugosl. prof. Društva XIV (1933—1934) str. 177]. **55** Priče Ninoni (Contes à Ninon 1864). Pr. Radivoje Karadžić. B 1920, str. 151 (ćir.) **56** San. Roman. Pr. V. T. B. Z 1924, str. 196. **57** Tereza Raquinova. Roman. Z s. a., str. 200. **58** Četiri dana Jeana Gourdona (Jean Gourdon 1894). Pr. Viktor Fink. Z s. a., str. 94. **59** Žan Gurdon. Zabavnik SKZ, 2 Pripovetke I (ćir.). **60** Zemlja (La terre 1887). Pr. Dr. Ivo Hergešić. Crteži Krsto Hegedušić. Z 1933, 8°, str. 240, 244. Bibl. savremen. pisaca II, knj. 1—3. **61** Jacques Damour. Pr. Branimir Pekarić. Sisak 1931, 8°, 44 str. **62** Naïs Micoulin (1884). Pr. Selim Rakošev. Sisak 1931, 8°, 39 str. **63** Rad (Travail 1901). Sv. I—II. Pr. August Cesarec i M. Ivanić. Il. Krsto Hegedušić. Z 1934, 1935, 8°, 293, 303 str. Biblioteka savremenih pisaca II, knj. 4—5. **64** Kapetan Drajfus. Istinit roman. B 1934, 8°, 649 str. (ćir.). **65** Svetkovina u Coqueville-u. Pr. D. A. Z 1935, 1000 nn., sv. 73—75, 8°. **66** San (Rêve). Pr. Sima Matavulj. Podlistak Glasa Crnogorca. Upor. Srp. knj. glasnik XXI (1908), str. 859,

* **ŽENEVREJ (A.):** Ombra. Roman. Pr. s franc. V. J. Nestorović. N. S. 1883, 12°, str. 196 (ćir.).

DODATAK: Pod zbirnim naslovom izadoše još ovi prijevodi: **1** Bogdanović Milan: Moderne francuske pripovetke. Pr. — —. B 1920 (ćir.). (Zastupljeni su: J. Richepin, A. France, G. d'Esparbès, G. Vallon, R. Boylesve, H. Lavedan, M. Prévost, J.-H. Rosny stariji, L. Delarue-Mardrus, M. Leblanc, Gyp, M. Provins, A. Picquet, H. de Lord, T. Bernard, M. i A. Fischer i G. Courteline. Nijesu uključeni u gornju bibliografiju.) **2** Ježić Slavko: Francuska lirika (XII—XX stoljeće). Z 1939, ZB 602 (Sadrži Ježićeve, Domjanićeve, Sedmakove i Harambašićeve prijevode iz Lamartine-a, Musset-a, L. Bouilhet-a, F. Arvers-a, Sully Prudhomme-a, Paul Fort-a, F. Jammes-a, M. Maeterlincka, Verlaine-a, F. Carco, Paul. Géraldy, A. de Noailles i P. Valéry-a. Nije iscrpljeno u gornjoj bibliografiji.). **3** Jovanović M. Vladimir: S francuskoga Parnasa. B 1894, 8°, str. XVII + 220. SKZ II kolo, 14 (Iscrpljeno u gornjoj bibliografiji. **4** Popović J.: Iz savremene francuske lirike. Vijenac VI str. 71—73, 169 (Sadrži prijevode iz Apollinairea, Soupaulta, Golla, Romains-a, Duhamela, Fargue-a, Supervielle-a. Iscrpljeno u gornjoj bibliografiji). **5** Iz moderne francuske lirike. Srp. knj. glasnik XXXIII (1931), str. 496, 588, 645—6 (Iscrpljeno.).

Dopuna člančiću **DAUDET (Alphonse): 128** Kraljevićeva smrt. Mladi Istranin 1909 = Nazor-Barac: Hrv. čitanka za III razred srednjih škola = Mladost 1937/8. **129** Potprefekt u polju. Mladi Istranin 1909.

DODATAK II

BIBLIOGRAFIJA

hrvatskih i srpskih radova o francuskoj književnosti 19 i 20 vijeka

U ovom odjeljku pobilježiću sve radove do kojih sam mogao doći, a napisali su ih Hrvati i Srbi o francuskim stvarima iz ova dva vijeka. Ova biografija ima da posluži onima koji budu htjeli studirati pitanje kako su naši ljudi[1]) proživjeli ova dva vijeka francuskog duhovnog razvitka i što su o tome napisali.

Kao kod svih malih naroda Srednje Evrope i Balkana, tako i kod nas francuski klasicizam nije bio od važnosti za naš duhovni razvitak. Istom novija francuska književnost od romantike do danas postade duhovno dobro iz kojega i mi crpimo pobude na jednak način kao i Česi, Madžari, Rumuni, Bugari i Turci.

Da bi se francuska književnost ova dva vijeka mogla proučavati u vezi s našom, držao sam potrebnim da dam ove dvije bibliografije. Književni časopisi pregledani su gotovo u potpunosti, ali nije iscrpljena dnevna štampa koja sadrži također mnogo članaka iz ove oblasti i buduća ih naučna bibliografija ne će smjeti da mimoiđe. Popisane su i disertacije (teze) naših ljudi, koliko se odnose na ova dva vijeka, bez obzira na to kojim jezikom su pisane.

Uza sve što je ova bibliografija nepotpuna, ipak se već sada na osnovu njenih podataka mogu praviti interesantna opažanja. Na srpskoj se strani opaža, primjerice, da svi važniji historičari domaće književnosti i književni kritičari polaze od proučavanja francuske književnosti (upor. Pavle Popović, Jovan Skerlić, Bogdan Popović, Branko Lazarević i t. d.).

Osim toga, iz ove se bibliografije vidi i to koji su francuski pisci najviše zanimali naše ljude. I možda bi najbolje bilo da je ova bibliografija izrađena po istom kalupu i po istim geslima po kojima su g. Miodrag Ibrovac i pokojni Pavle Popović izradili bibliografiju o srpsko-hrvatskoj (jugoslovenskoj) književnosti u Francuskoj (upor. Le Monde Slave, VIIIe année, t. II (1931), no 2, p. 288—320: Essai de Bibliographie française de la littérature yougoslave). To znači da se ovaj posao morao razraditi po francuskim smjerovima i piscima, o kojima su naši ljudi pisali, a ne kao ovdje, da su pojedini otsječci načinjeni prema našim autorima. To zaista škodi preglednosti predmeta o kome je riječ. Ali takvu bibliografiju može, prema potrebi, sebi svaki čitalac sam da napravi na osnovu ove. Ako hoće, na primjer, da sazna što su naši ljudi pisali o Zoli, Bourgetu, simbolizmu i t. d. on će prelistati ovu bibliografiju, koja i onako nije pregolema, da se je ne bi moglo brzo pregledati. Ja nisam htio da postupim na ovaj način zbog toga što sam unaprijed znao da ne mogu da dam u sadašnjem času potpunu bibliografiju. Ovo su tek privremene bilješke, kao i one gore o hrv. i srp. prijevodima, dobivene prelistavanjem naših književnih časopisa. Ispustio sam samo manje člančiće, nekrologe, nepotpisane ili potpisane samo početnim slovima. Kao gore što je dana bibliografija prijevoda bez obzira na vrijednost, tako i ova. Čisto politička i naučna književnost (érudition) nije uzeta u obzir, nego sastavci o franc. književnosti, filozofiji i najnovijoj povijesti, o franc. životu, školama i publicistici.

[1]) Osim naših pisaca uzeti su u obzir i oni rijetki Francuzi koji su živjeli među nama.

Za pitanja koja čine predmet ove bibliografije postoji od 1937 i časopis publicističko-naučnog karaktera pod naslovom Annales de l'Institut français de Zagreb. Uređuje ga direktor toga Instituta g. Jean Dayre. Dosada izašlo 8 sveščića.

Kratice su iste kao gore.

ADAMOVIĆ (dr. Julije): 1 Uspomene o Eiffelovu tornju. Vienac XXII (1890), str. 12. **2** Francuska Akademija i najnoviji joj član Pierre Loti. Vienac XXIII (1891), str. 472, 489. **3** Francuska drama. Z 6896, 8°, str. 218. Mat. Hrv.

ALFIREVIĆ (Frano): Francuska knjiga o Sarajevu. Rene Peltje, Sarajevo i njegova okolina (Sarajevo et sa région). Pregled S X (1934), str. 517.

ALKALAJ H.: Romanska tehnika u »Krivotvoriteljima« od André Gidea. Pregled S. XV (1939), str. 488.

ANDRASSY (Juraj): La France du second Empire vue par témoins Croates. Ann. de l'Inst. fr. de Z. I (1937), str. 15—34.

ANDRIĆ (dr. Nikola): 1 Francuski esprit. Vienac XXI (1889), str. 715, 730. **2** Književno pismo iz Pariza. Vienac XXII (1890), str. 568. **3** Pierre-Alexandre Chatrian. Vienac XXII (1890), str. 612. **4** Književnički pogledi Pierre Lotijevi. Vienac XXIV (1892), str. 270. **5** Ernest Renan. Vienac XXIV (1892), str. 663. **6** Albert Wolf. Vienac XXIV (1892), str. 48. **7** Guy de Maupassant. Vienac XXV (1893), str. 454, 465. **8** Iz najnovije francuske dramatike. Vienac XXVII (1895), str. 108, 140, 156. **9** Paul et Victor Margueritte. Vienac XXVIII (1896), str. 630. **10** François de Curel. Vienac XXVIII (1896), str. 648. **11** Gaston Paris. Vienac XXIX (1897), str. 94. **12** Cyrano de Bergerac. Vienac XXX (1898), str. 746, 779, 794. **13** O stogodišnjici Balzacova narođenja. Vienac XXXI (1899), str. 308, 324, 337. Osim toga mnoštvo feljtona u Obzoru i predgovora o franc. piscima u ZB, koju uređuje. Upor. Hergešić: Le soixantedixième anniversaire de N. Andrić. Ann. de l'Inst. fr. de Z I, (1937), str. 161—167.

ANDROVIĆ (Ivan): Viktor Hugo. Novi Viek III (1898), str. 663—665.

ANTOLJAK (S.): 1 Etat des esprits à Zagreb et en Croatie à l'égard des Français en 1809. **2** Comment la Dalmatie devint française. Oba članka u Ann. de l'Inst. fr. de Z II (1938), str. 270—276, III (1939), str. 50—56.

ARNAUTOVIĆ (Aleksandar): 1 Henri Becque. 3 vol. I. Biographie, 555 p. II Forme. Originalité. 382 p. III Devant ses contemporains et la postérité p. 633. Paris, Presses universitaires (1927), **2** Henri Becque, poète. Paris 1929. 20 p. **3** Francusko-jugoslovenski stihovi. S. Knj. glasnik n. s. 21 (1927), str. 376 (ćir.). **4** Parižanka, od Anri Beka. Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str. 784 (ćir.).

AVRAMOVIĆ (Sima J.): Gospodin Ministar. Kom. u pet činova od Žila Klarsija, pr. Ć. S. Simić. Otadžbina VI (1887), str. 330.

BARAC (Antun): Notes sur les Français dans la littérature de l'Illyrisme. Ann. de l'Inst. fr. de Z I, str. 73—85.

BATUŠIĆ (Slavko): 1 Romain Rolland kao čovjek i književnik. Savremenik XX (1927), str. 375. **2** Bizet sur la scène croate. Ann. de l'Inst. fr. de Z II, str. 339—341.

BELIĆ (dr. Aleksandar): Ernest Deni. Prosv. Glasnik XXXVIII (1921), 85 (ćir.).

BERIĆ (Grgur Il.): 1 Francuski duh u književnosti. Delo LIII (1909), str. 38—57, 159—178 (i zasebno otštampano, ćir.). 2 »Parnas«, poreklo, shvatanje umetnosti, najvažniji pretstavnici Bibliografija. Prosvetni Glasnik XXXIV (1913), str. 442 (ćir.). 3 Jedna klerikalna tvrđava. Narodne osobine. Jugosl. Njiva IV (1920), str. 722.

BLAGOJEVIĆ (Rikard): Vjesnici nove Francuske. Hrv. Prosvjeta V (1918), str. 331, 430.

BOGDANOVIĆ (Milan): Škola za poetsku tehniku: Unanimizam. Srp. knj. glasnik n. s. 3 (1921), str. 633.

BOGNER (Josip): Jules Romains. Savremenik XXIV (1931), str. 141.

BONIFAČIĆ (dr. Antun: 1 Ljudi zapada. Eseji o Andreu Gideu i Henry de Montherlantu. Z 1929, str. 67. 2 Čista poezija. Vienac VI (1928), str. 188. 3 Pismo iz Pariza. Vijenac VI (1928), str. 434. 4 Henry de Montherlant. Savremenik XXII (1929), str. 337, 428. 5 Blaise Cendrars: Rum. Savremenik XXIV (1931), br. 5. 6 Ravnoteža francuske rase. Jugosl. Njiva IX 1 (1925), str. 133. 7 André Gide. Jugoslavenska Njiva IX, 2 (1925), str. 242, 288, 315, 333, 368.

BOSANAC (dr. Stjepan): 1 Prilog poznavanju francuskoga i njemačkoga književnoga ukusa. Savremenik XVI (1921), str. 240. 2 Filozof Bergson o vrijednosti klasične nastave. Nast. Vjesnik XXXII (1924), str. 34. 3 Kako je uređena nastavna uprava u centralističkoj Francuskoj. Nast. Vjesnik XXXII (1924), str. 274. 4 Franceska akademija znanosti za popravak materijalnog stnaja profesora visokih škola. Nast. Vjesnik XXVII (1919, str. 26. 5 Uređenje nastavne uprave u Francuskoj. Prosvj. glasnik XXXIX (1922), str. 473, 555 (ćir.).

BOŠKOVIĆ (dr. Hijacint): 1 Henri Bergson. Hrv. Prosvjeta XXI (1933), str. 148. 2 Bergson o kršćanstvu. Hrv. Prosvjeta XXIII (1936), str. 35.

BUBANOVIĆ (dr. Fran): Bergson i vitalizam. Hrv. Njiva I (1917), str. 75.

BUBLIĆ (Dragan): 1 Fragment o Baudelaireu. Savremenik XVI (1921), str. 61. 2 Čitajući Barbussea. Savremenik XVI (1921), str. 62. 3 Remy de Gourmont kao pjesnik. Savremenik XV (1920), str. 129. 4 Dinamika u poeziji XV (1920), str. 177.

BUEROV (A. R.): Henri Bremond. (Prigodom primanja André Bellessorta u Akademiju). Hrv. Prosvjeta XXIII (1936), str. 250.

BUTKOVIĆ (Zvonimir): 1 Chantecler. Savremenik V (1910), str. 210. 2 Gautier. Savremenik VI (1911). 3 Madame Tallien. Savremenik VIII (1913), str. 749. 4 Bovaryzam. Savremenik XI (1916), str. 400.

BUTORAC (Pavao): Psihologija novih vremena (Le Bon). Hrv. Prosvjeta XVII (1930), str. 15, 41, 58.

CAR (Marko, 1860—): 1 Iz ratnih zapisa (1914—1918) I deo: Besmrtna Francuska. Zadar 1918, str. 44. (Upor. prikaze Milčinovića, Savremenik XIV, 1919, str. 97). 2 Ogledi i predavanja: Evolucija kritike u Francuskoj. Stendal, poklonik energije: B 1931, 8°, str. 212 (ćir.). 3 Eseji. SKZ XXXIX (1936): Uspomene Renouove (ćir.). 4 Aleksander Dima mladi. Uspomene i bilješke. (Moje Simpatije, kolo II, str. 173—197. Mostar 1897, 16° (ćir.). Isto kao predgovor prevodu romana Gospoda sa kamelijama 1896 (ćir.). 5 E. Melhior De Vogiję. (Moje Simpatije, kolo II, str. 199—236. Mostar 1897, ćir.). 6 Hipolit Ten i moderna kritika u Francuskoj. Stražilovo VI (1893), str. 248—254 (preštampano u Moje Simpatije I 1895, (ćir.). 7 Alfred de Mise. Stražilovo VI (1893), str. 410 do 412, 443—447 (preštampano u Moje Simpatije I 1895, upor. prikaz Bogdana Popovića, Srpski Pregled I. 1895, str. 24). 8 Teofil Gotije. Stražilovo VI (1893), str. 702, 729 i 746 (preštampano u Moje Simpatije I 1895) (ćir.). 9 Podgrejani simbolizam. Srp. knj. glasnik n. s. I (1920), str. 120 (ćir.). 10 Prežvakani simbolizam. Hrv. Njiva II (1918), str. 623.

CELLA (Annie): La tragédie de la femme et le théâtre d'Alfred de Musset. (Thèse présentée à Zagreb). Préface de Jean Gaudefroy-Demombynes. P. 1926, 8°, str. 96.

CIHLAR (Milutin, pseudonim M. Hajev): Zola i Tolstoj. Ulomak iz studije »Moderni moraliste«. Nova Nada I (1897), str. 18—22, 55—58.

COLUSSI (Emilio): Charles Beaudelaire. Drame lyrique en cinq actes. Z 1935, 8°, str. 132.

CRNJANSKI (Miloš): Pisma iz Pariza. Paris. Nova Evropa II (1921), str. 154, 188, 231, 351, 427.

ĆOKORILO (Đorđe A): Značaj kulturne borbe u Francuskoj. Delo XXXVI (1905), str. 164, 301 (ćir.).

ĆOLAK-ANTIĆ (B.): Hetman, drama u pet činova u stihovima, od P. Deruleda. Srpski Pregled I (1895), str. 285 (ćir.).

ĆEPULIĆ (dr. Drago): 1 Anthologie de Poèmes yougoslaves contemporains. Traductions de Philéas Lebesque et une étude préliminaire de B. Tokin. P 1919. Jugosl. Njiva IV (1920), str. 577. 2 Francuski prijevod najmodernije domaće lirike, od gospodice Annie Cella. Jugosl. Njiva IV (1920), str. 657. 3 Prijevod Bourgetova učenika. Hrv. Prosvjeta VII (1920), str. 284. 4 Kritika jedne savremene knjige (D. Parodi, Le problème moral et la pensée contemporaine. Jugosl. Njiva V (1921), str. 605, 619. 5 Paul Claudel. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 19, 59, 105, 150. 6 Premijera Claudelove »Blagovijesti« u Narodnom Kazalištu. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 138, 280. 7 Decentralizacija, pučko kazalište i štovanje svetaca. Hrv. Prosvjeta IX (1922), str. 378. 8 Francis Jammes, katolički pjesnik. Hrv. Prosvjeta X (1923), str. 69, 111, 165, 274. 9 Pučka drama u Belgiji. Hrv. Prosvjeta X (1923), str. 195. 10 Preporod pokrajinskih akademija u Francuskoj i misao intelektualne decentralizacije. Nast. Vjesnik XXXII (1924), str. 61. 11 Regionalizam i kongres regionalističke federacije. Nast. Vjesnik XXXII (1924), str. 274. 12 Novo djelo o P. Claudelu. Hrv. Prosvjeta XIV (1926), str. 243. 13 U spomen Ch. Péguyu. Hrv. Prosvjeta XIII (1926), str. 246. 14 Poezija i mistika. Hrv. Prosvjeta XVI (1929), str. 143, 169, 244.

ĆURČIN (Dr. Milan): Foriel i njegove preteče u Nemačkoj. Srp. knj. glasnik XXVII (1911), str. 666, 759 (ćir.).

DABINOVIĆ (Antun): La France révolutionnaire et les pays balkaniques. Ann. de l'Inst. fr. de Z. I (1937), str. 87—97.

DAVIČO, KOSTIĆ, MATIĆ: Položaj nadrelaizma u društvenom procesu. B 1932.

DEANOVIĆ (dr. Mirko): 1 Prijevodi iz romanskih književnosti u »Zabavnoj biblioteci«. Strani Pregled VI (1935), str. 100—107. 2 Le théâtre français et le théâtre italien à Zagreb du moyen âge au milieu du XIX siècle. Mélanges Hauvette. Paris 1934.

DELIBAŠIĆ (Mihajlo): 1 Ideje francuskog simbolizma i naša najnovija lirika. Pregled S III (1929), str. 42. 2 Ideološki presek francuskog romantizma. Pregled S V (1930), str. 399 (ćir.).

DIKLIĆ (Sava): Tjelesne kazne u njemačkim i francuskim školama. Napredak XXXIX (1898), str. 276.

DIMIĆ (Vasa): Srednje škole u Francuskoj. Nastavnik V (1894), str. 194, 305.

DRAGUIKI: Žil Vern u srpskom prevodu. Bos. Vila IX (1894), str. 204.

DRAGUTINOVIĆ (M. K.): Pozorišni pregled (J. Favr: Jovanka od Arka, Al. Dima: Henrik III i njegov dvor. Delo II, str. 276.

DRAINAC (Rade): Umjetnost proživljena u Parizu. Vijenac VI (1928), str. 265.

DUKAT (Vladoje): 1 Gyp. Vienac XXIX (1897), str. 126. 2 Jedan hrvatski nasljedovač Cyrana de Bergeraca. Savremnik XV (1917), str. 322.

DVORNIKOVIĆ (Vladimir): 1 Savremena filozofija I i II knjiga. 2 Borba ideja.... Bergson. B 1937, 332. 3 Bergsonova filozofija intui-

cije. Nova Evropa I (1920), str. 430. **4** Psihologija Teodora Ribota. Napredak LIII (1916), str. 11, 56, 95, 136. **5** Maurice Maeterlinck: Mudrost i sudbina. Smrt. Hrv. Njiva II (1918), str. 637, 867.

ĐERIĆ (Milorad N.): Žan Žores. Sr. knj. glasnik n. s. VIII (1924), str. 442 (ćir.).

Đ(OKIĆ) (D[ušan] L.): Za Krunu od Fransoa Kope. Srpski Pregled I (1895), str. 66 (ćir.).

ĐORĐEVIĆ (Mih. J.): Edouard Driault: La Question d'Orient. Paris 1905. Prikaz. Srp. knj. glasnik XVI (1906), str. 145 (ćir.).

ĐORIĆ (Dr. Miloš N.): »Bolesno« u literaturi. Srp. knj. glasnik n. s. XXX (1930), str. 98—105 (ćir.).

GJURANEC (dr. Miho): Problem o čovjeku po .... Victoru Hugou ..... komparacija. Z 1935, str. 210.

FIDELIS: Moderna duhovna lirika u Francuskoj. Robert Vallery-Radot. Hrv. Prosvjeta VII, str. 195.

GALOGAŽA (S.): Naša belettristika u Francuskoj. Savremenik XV (1920). str. 86.

GEORGIJEVIĆ (Krešimir): Sloveni u Van Tigemovu Pregledu evropske književnosti. Glasnik J. prof. Društva XIII (1932—3), str. 241 (ćir.).

GLIŠIĆ (Milovan): **1** Prosvetne novine u Francuskoj. Prosv. glasnik IV (1883), str. 546. **2** Prosvetne beleške o Francuskoj. Prosv. glasnik IV (1883), str. 626.

GOLDBERG (Dr Jos.): Sirano de Beržerak i teorija relativnosti. Srp. knj. glasnik n. s. IX (1923), str. 534 (ćir.).

GRAČANIN (Dr Đuro): Moderni filozof — branitelj kršćanstva: Omogućuju li Bergsonove koncepcije kršćanstva ispravno poimanje naravnog i nadnaravnog reda? S 1935.

GRADO (Artur): **1** Francesko novinarstvo. Vienac XXIX (1897), str. 28, 29, 30. **2** Stendhal (Henry Beyle). Vienac XXIX (1897), str. 26.

GRĐENIĆ (dr. Dragutin): **1** Emile Verhaeren (1855—1916). Savremenik XII (1917), str. 67. **2** Savremena francuska lirika. Savremenik X (1915). **3** Romain Rolland. Hrv. Njiva I (1917), str. 195.

GROL (Milan): **1** Reči ostaju, od Pola Hervija. Srp. knj. glasnik VIII (1903), str. 234 (ćir.). **2** Miseovo veče: Marianina ćud. Ne zareci se. Srp. knj. glasnik VIII (1903), str. 462 (ćir.). **3** Mona Vana, od Morisa Meterlincka. Srp. knj. glasnik VIII (1903), str. 538 (ćir.). **4** Gavrani, od Hanri Beka. Srp. knj. glasnik VII (1902), str. 546 (ćir.). **5** »Ibzen i Meterlink«, od Ž. Lenevea. I. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 855, 939 (ćir.). **6** Ivan Turgenjev po prepisci sa svojim francuskim prijateljima. Prikaz djela E. Halpérine-Kaminský. Srp. knj. glasnik V, str. 371. **7** Safo, od Alfonza Dodea i Adolfa Beloa. Srp. knj. glasnik XVII (1906), str. 786 (ćir.). **8** Posao je posao, od Oktava Mirba. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 53 (ćir.). **9** »Zločin i kazna«, od Delijera. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 931 (ćir.). **10** »Čika Lebonar« od Žana Ekara. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 767 (ćir.). **11** Sarduova »Teodora«. Srp. knj. glasnik XX (1908), str. 529. **12** Pozorišne kritike. B 1931 Savremenik Srp. Zadruge I, 3 (ćir.).

HERGEŠIĆ (dr. Ivo): **1** Francuska lirika od godine 1800 do danas. Z 1931, str. 165. **2** Baudelaireov slučaj. Sep. Obzor 1933. **3** Evropski romantizam. Z 1931, 4, 31. (Preštampano iz Hrv. Revije. **4** Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu. Z 1933 = Revue de litt. comparée 1932. **5** Književna situacija u Francuskoj. Kolo MH, Z 1933. **6** Zapadnjački pogledi na književnost. Hrv. Revija. Z 1935, 4°, str. 15. **7** Strani i domaći. Z 1935. Mat. Hrv. (Upor. Škerlj, Strani Pregled VII i VIII (1937), str. 311—315). **8** Zola i naše doba. Z 1933. **9** Osnovi savremene francuske lirike. Savremenik XXIV (1931), br. 3. **10** Pjesnik rada i pravičnosti. Savremenik XX (1927), str. 435. **11** Slava Edmonda Rostanda. Savremenik XXII (1929), 1. **12** Umro Edouard Schuré. Savremenik XXII (1929), str. 221. **13** 100-godišnjica francuskog romantizma.

Savremenik XX (1927), str. 542. **14** Nova drama Curelova. Savremenik XXI (1928), str. 40. **15** Tko može da čita Valérya. Savremenik XXI (1928), str. 41. **16** François de Curel. Savremenik XXI (1928), str. 263. **17** Les éditions de la Matica hrvatska du point de vue français. **18** A propos de Zola en Croatie. **19** Le répertoire français du théâtre de Zagreb. Br. 17—19 u Ann. de l'Inst. fr. de Z. I (1937), str. 112—145, 167—170, II (1938), str. 228—232.

HINKOVIĆ (dr. Hinko): Comédie Française. Nada S VI (1900), str. 104.

HRANILOVIĆ (Jovan): **1** Franceska drama. Vienac XXXII (1900), str. 270. **2** L'Inconnu od C. Flammariona. Vienac XXXII (1900), str. 271. **3** Razvitak franceske poezije u posljednjoj četvrti stoljeća. Vienac XXXIII (1901), str. 279. **4** Maurice Maeterlinck: »Le tempie enseveli«. Vienac XXXIV (1902), str. 444.

IBLER (Janko): »Pourlatizam« i sloboda stvaranja. Vijenac V, str. 147.

IBROVAC (Jelisaveta): André Moroa. Strani Pregled VI str. 1—16.

IBROVAC (Miodrag dr., 1885— **):** **1** J.-M. Heredia. Sa vie, son oeuvre. P. 1923. **2** Les sources des Trophées. P. 1923. **3** Lamartine. Strani Pregled IV 152—158 (ćir.). **4** Jedan nepoznati prevod Hasanaginice. Strani Pregled I, str. 171—174 (ćir.). **5** Viktor Igo. Strani Pregled VI, 21 (ćir.). **6** Gete i Francuzi. Strani Pregled IV, 55 (ćir.). **7** Moris Bares. Strani Pregled I, 1—30, 92 (ćir.). **8** Novi podatci o Lamartinovom putu po Istoku. Strani Pregled I 191—192 (ćir.). **9** Sebastien Real, jedan podražalac naše narodne poezije. Strani Pregled I 225—235 (ćir.). **10** Rober de Fler. Strani Pregled I 286—287 (ćir.). **11** Dva nepoznata prevoda Merimeovih »ilirskih« pesama. Strani Pregled 206—208 (ćir.). **12** Ernest Renan. Predgovor prevodu »Uspomene iz detinjstva« od Renana. SKZ (ćir.). **13** Francuski utjecaji na srp.-hrv. i slovenačku književnost. St. Stanojević: Narodna enciklopedija srp.-hrv. slov. I str. 684—690 (ćir. i lat.). **14** Fileas Lebeg. Strani Pregled I 137—143 (ćir.). **15** Gi de Mopasan: Pripovetke. Pr. Grgur Berić. I sv. Prikaz. Srp. knj. glasnik XIX (1912), str. 151 (ćir.). **16** Alfons Dode: Tartaren Taraskonac. Pr. Dušan L. Đokić. B 1911. Prikaz. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 154 (ćir.). **17** Napad, od Anri Bernstena. Srp. knj. glasnik XXX (1913), str. 612 (ćir.). **18** Auguste Gauvain. Nova Evropa, knj. I (1920), str. 68 (ćir.). **19** Ernest Dénis. Nova Evropa II (1921), str. 4. **20** Pjer Loti i naš narod. Nova Evropa XVI (1928), str. 126.

ILIĆ (Petar M.): Jules Payot: Le travail intelectuel et la volonté. P 1920. Prikaz. Prosv. glasnik XXXVII (1920), str. 191 (ćir.).

ILIJIĆ (Stjepko): **1** Napoleon I i Chateaubriand. Iz Revue bleue iscrpio — —. Novi Viek III (1898), str. 559—562. **2** Umjetnost i moral. Novi Viek III (1898), str. 408—412. **3** Moderno francesko pjesništvo. Novi Viek III (1898), str. 94—100. **4** Jules Michelet. Novi Viek III (1898), str. 274—277. **5** The Atlantic Monthly o prednjačenju francuske literature. Nada S VII (1901), str. 285. **6** F. Brunetière i najmoderniji književni pokret. Nada S VII (1901), str. 182. **7** Nervoznost u romanopisaca i pjesnika XIX vijeka. Nada S VII (1901), str. 364—366. **8** Besvjesno stvaranje u genija. Nada S VII (1901), str. 350. **9** Sarah Bernhardt. Vijenac I, str. 280. **10** Novi smjerovi pojezije. Savremenik V (1910), str. 363, 461. **11** Posljednje godine Guy de Maupassanta. Savremenik XXI (1928), str. 446.

IVAKIĆ (Joza): Dvije francuske premiere (Balzac: Mercadet; Henry Bernstein: Tajna). Savremenik XIV (1919), str. 158.

JANKOVIĆ (Dragomir): **1** »Arlezijanka«, od Alfonza Dodea. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 697 (ćir.). **2** Dima: Misli gde Obre. Trka za uživanjem. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 866 (ćir.). **3** Kriza u Francuskoj komediji. Srp. knj. glasnik V (1902), str. 133. **4** Srpsko narodno pozorište sa Ečegarajem i Skribom. Srp. knj. glasnik III (1901), str. 63 (ćir.).

JAKŠA (Čedomil): 1 Važno književno pitanje. Vienac XXV (1893), str. 739. 2 Mladi naraštaj u književnosti. Novi Viek II (1898), str. 40—56, 107—110, 171—175, 234—242. 3 Književno pismo (Io): Parnasijanci i Fr. Coppée. Novi Viek I (1897), str. 745—748. 4 Discours de combat [Brunetière]. Vienac XXXII (1900), str. 249. 5 Novije pjesništvo u Francuskoj. Nada S VII (1901), str. 52, 69.

JANJIĆ (Steva): 1 O savremenoj francuskoj kritici. Savremenik XXIV (1931), str. 307. 2 Roman koji nije dobio nagradu. Savremenik XXIV (1931), br. 9. 3 Laureat populističkog romana. Savremenik XXIV (1931), str. 149.

JELAČIĆ (Al., B. Radica, A. Ciliga): Andrî Žid na povratku iz Sovjetske Rusije. Nova Evropa XXX (1937), str. 11.

JELAVIĆ (Vjekoslav): Književna pisma: Francuska. Glasnik Mat. dalm. II, str. 2, 78, 304 (povodom smrti Zole), I (1902), str. 98, 210, 326, 435.

JEŽIĆ (Slavko dr.): 1 Labiche: Firentinski šešir. Prikaz. Vijenac I str. 259. 2 Louis Léger. Vijenac I, str. 399. 3 Jean Aicard i A. G. Matoš. Savremenik XIX (1926), str. 36. 4 »Florentinski šešir« od Labiche. Savremenik 1923, str. 234. 5 S. Guitry, Moj otac je imao pravo. Novosti VI (1920). 6 Prix Goncourt 1921. Hrvat III (1922). 7 Anatole France. Hrvat IV (1922). 8 Abel Hermant. Hrvat V (1922). 9 Brieux, Amerikanci kod nas. Novosti 1920. 10 Pierre Louys. Predgovor Lulićevu prijevodu Afrodite. Narodna knjižnica Z 1920. 11 Marcel Prévost. Predgovor prijevodu Ženskih pisama. Z 1923.

JOVANOVIĆ (Dr Dragoljub): Anatol Frans. Nova Evropa XI (1925), str. 217.

JOVANOVIĆ (Đorđe): Realizam i metafizika Marsela Prusta. Pregled S XV (1939), str. 468.

JOVANOVIĆ (Jovan M., 1869—1939): 1 O životu i radu Honoré de Balzaca. Predgovor prevodu Čiča Gorio. SKZ 70 (1901). 2 Ogist Goven. Srp. knj. glasnik n. s. XXXIII (1931), str. 44—45 (ćir.). 3 Moralna kriza u Francuskoj. Srp. knj. glasnik n. s. IV (1921), str. 133 (ćir.).

JOVANOVIĆ (Jovan V.): Razvitak francuske istoriografije u novom veku. Delo XXVIII (1903), str. 30, 247, 336, XXIX (1903), str. 80.

JOVANOVIĆ (Slobodan): 1 Gospođa San-Žen, komad u četiri čina od Sardua i Moroa. Srp. Pregled I (1895), str. 94 (ćir.). 2 Za Krunu, drama u pet činova, u stihovima, od Fransoa Kopea. Srp. Pregled I (1895). str. 187 (ćir.). 3 Ravnoteža na Jadranskom Moru od Šarla Loazo. Srp. knj. glasnik III (1901), str. 61 (ćir.). 4 Političari i Moralisti XIX veka od E. Fagea. Srp. knj. glasni kI (1901), str. 137 (ćir.). 5 Mirabo, od Luja Bartua. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 452 (ćir.). 6 Stendhal. Nova Evropa I (1920), str. 47. 7 Benžamen Konstan. Nova Evropa XXIII, str. 88.

JOVANOVIĆ (Vojislav M., 1884—): 1 »La Guzla« de Prosper Mérimée. Les origines du livre. — Les sources. — Sa fortune. Préface d'Augustin Filon. Etude d'histoire romantique. Paris, Hachette, 1911, 8°, p. X + 566. 2 »Gusle« Prospera Mérimea u Engleskoj književnosti. Srp. knj. glasnik XVII (1901), str. 925 (ćir.). 3 Klod Foriel i srpska narodna poezija. Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str. 199, 269 (ćir.). 4 Vampirizam u romantičkoj književnosti. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912), str. 48. 128 (ćir.).

KATALINIĆ-JERETOV (Rikard): 1 Listak: Francezka. Novi Viek II (1898), str. 506—508, 639, III (1898), str. 256. 2 Sa pariskih pozornica. Nada S (1898), str. 10, 255—256. 3 U Parizu marta 1899 (Sa pariskih pozornica). Nada S V (1899), str. 124. 4 Léon Dierx. Prosvjeta Z VII (1899), str. 567. 5 Paul Déroulède. Prosvjeta Z VII (1899), str. 614. 6 »L'aiglon«. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 219. 7 Iz franceske književnosti. Courierova povjest savremen. slav. literature. Prosvjeta Z VIII (1900), str. 454.

KLOBUČAR (Josip): Francusko pučko školstvo. Napredak XLVII (1906), str. 312, 330, 344, 376, 461.

KNEŽEVIĆ (Radoje): 1 Zidanje Skadra i Pad jednog anđela. Strani Pregled I 158—163 (ćir.). 2 René Dinan, uskok. Strani Pregled IV 115 (ćir.). 3 Noćna zabava E. Žalua (La Fête nocturne, par Edmond Jaloux 1925). Nova Evropa XII (1925), str. 314. 4 Jean Vast Delaroïere (Lamartinov saputnik po Istoku). Nova Evropa XVII (1928), str. 109 (ćir.).

KOSTOVIĆ (Jakša): Louis Le Cardonnel. Hrv. Prosvjeta X (1923), str. 92.

KOŠUTIĆ (Radovan): Uzroci preporođaju književne kritike. Studija iz francuske književnosti. B 1894, 8°, str. VIII + 83 (upor. ocjenu Bogdana Popovića Delo V, str. 130—142, ćir.).

KOVAČEVIĆ (B.): Balzak na srpsko-hrvatskom. Glasnik J. prof. Društva XV (1934—1935), str. 178.

KRNIC (Ivan): 1 Iz suvremene francuzke književnosti. Prosvjeta Z III (1895), str. 287. 2 André Theuriet. Vienac XXX (1898), str. 16. 3 G. Flauberta »Madame Bovary«. Savremenik VIII (1913), str. 171, 234, 286.

KRŠIĆ (Jovan): Henri Bergson. Pregled S III (1929), str. 61.

KUMANUDI (Kosta, 1874—): 1 Benžamen Konstan (političar i politički filozof). Sr. knj. glasnik XXVI (1911), str. 207, 287 (ćir.). 2 Valdek Ruso. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 750 (ćir.). 3 Jedno mišljenje o Bosni i Hercegovini. Srp. knj. glasnik VI (1902), str. 1102 (ćir.). 4 Jedan pošten radnik (Prve godine od Žila Simona). Srp. knj. glasnik V (1902), str. 614 (ćir.). 5 Artur Šike: Stendal-Bel. Prikaz. Srp. knj. glasnik IX (1903), str. 464 (ćir.). 6 Nemačka socijalna demokratija (Milhaud: La démocratie socialiste allemande, prikaz). Srp. knj. glasnik XII (1904), str. 856, 938 (ćir.).

KUS-NIKOLAJEV (Mirko): U međuvremenu.... Emile Zola, Jean Jaurès Z 1937, str. 139.

GOLENIŠČEV-KUTUZOV (Vasilije): 1 Puškin i francuska književnost (1837—1937). Strani Pregled VII i VIII 169—191 (ćir.). 2 Fransoa Moriak. Strani Pregled VII i VIII 207—214 (ćir.).

LALIĆ (dr. G.): Iz francuske književnosti: Najnovija filozofska dela u Evropi. Savremenik XXIV, str. 218.

LAZAREVIĆ (Branko, 1883—): 1 Gi de Mopasan. Predgovor: Sabrana djela SB knj. 55—56 1933 (ćir.). 2 Ana Karenina, komad u pet činova, po romanu L. Tolstoja napisao Edmond Giro. Delo XLIII (1907), str. 126 (ćir.). 3 Kojim putem. Srp. knj. glasnik n. s. IV (1921), str. 281, 355 (ćir.). 4 Repriza Gospođe s kamelijama. Srp. knj. glasnik XXV (1910), str. 689 (ćir.). 5 Gospođa Iks, od Bisona. Srp. knj. glasnik XXIV (1910), str. 861 (ćir.). 6 O preradama romana u drame. (Povodom »Ane Karenjine«. Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 229 (ćir.). 7 Gostovanje gospođice Rene Parni. Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 63 (ćir.). 8 Vihor od Anri Bernstena. Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 547 (ćir.). 9 Genijalni slikar, od Tristana Bernara. Srp. knj. glasnik XXVII (1911), str. 701 (ćir.). 10 Buridanov magarac od Roberta de Flera i Gastona A. de Kajavea. Srp. knj. glasnik XXVII (1911), str. 769 (ćir.). 11 Gostovanje gospođe i gospodina Silvena. Srp. knj. glasnik XXVII (1911), str. 943 (ćir.). 12 S ljubavlju se ne šali, od Alfreda de Misea. Srp. knj. glasnik XXVII (1912), str. 61.

LEBL-ABBALA (Paulina): Viktor Igo u srpskoj književnosti. Srp. knj. glasnik XXIX (1912), str. 527, 842 (ćir.).

LENAC (R.): 1 Bourget o Lotiju. Vienac XXVII (1895), str. 698. 2 Louis Pasteur. Vienac XXVII (1895), str. 729.

L(IVA)D(IĆ) (dr. Branimir Wiesner): 1 Maeterlinck: Život pčela. Pr. M. Z 1917. Prikaz. Savremenik XIII (1918), str. 310. 2 Gavault i Charvay: Gospodica Josette, moja supruga. Savremenik III (1908), str. 123.

LUKOVIĆ (Kosta): 1 Historičar Monmartre-a. 2 Proučavanje duša (»Onaj stari, od Žorž de Porto-Riša). Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 552 (ćir.).

LJOTIĆ D. V.: Maurice Maeterlinck, La Mort (referat). Delo LXVII (1913), str. 446—450.

MAIXNER (Rudolf): 1 Charles Nodier en Illyrie. Revue des études slaves IV, p. 252—263. 3 Nodier u Iliriji. Rad Jugoslavenske Akademije, knj. 229. 3 Francuski prijevod Gundulićevog »Osmana«. Nast. Vjesnik XXIX (1921), str. 294. 4 Prevod Baudelaireovih Malih pjesama u prozi. Jugoslav. Njiva V (1921), str. 637. 5 Th. de Banville. Savremenik 1923, str. 174. 6 René Marran: Batouala, véritable roman nègre. Prikaz. Savremenik 1923, str. 231. 7 Pierre Loti, Savremenik 1923, str. 411. 8 Théodore Zloch-Dobar, écrivain français. 9 Balzac et les Slaves du sud. 10 Le comte Janko Drašković et la France. 11 Un combattant de Waterloo au ban Jelačić. 12 Le comte Edgard de Corberon. 13 A. T. Brlić, émissaire du ban Jelačić en France. Br. 8—12 u Ann. de l'Inst. fr. de Z I (1937), str. 35—44, 58—62, II (1938), str. 173—193, 222—223, 302—315, III (1939), str. 1—49.

MALUŠEV (Dušan): Bodleru. Sonet. Delo XLIII (1907), str. 147.

MANOJLOVIĆ (Todor, 1883—): Gijom Apoliner. Strani Pregled II 1—13 (odlomak iz »Osnove i razvoj moderne poezije«).

MARAKOVIĆ (Ljubomir): 1 Evolucija književnih vrsta. Hrv. Prosvjeta VII (1920), str. 33. 2 Moderne francuske pripovetke. (Prikaz prevoda Milana Bogdanovića). Hrv. Prosvj. VII (1920), str. 246. 3 Union catholique d'Etudes internationales, ib. IX (1922), str. 241. 4 Katolička književnost u Belgiji, ib. IX (1922), str. 422. 5 Intelektualni život. ib. VIII (1921), str. 304. 6 Novo djelo Henri Ghéona. ib. XIII (1926), str. 198. 7 Nova djela H. Ghéona. ib. XIV (1927), str. 70. 8 Maska i kadionica. ib. XIV, str. 119. 9 Današnja književnost. ib. XIV, str. 222. 10 »Pod suncem sotone. ib. XIV (1927), str. 92. 11 Paul Claudel. ib. XIV, str. 72. 12 Novi roman G. Bernanosa. ib. XV (1928), str. 44. 13 Nova drama R. Rollanda. ib. XVI (1929), str. 66. 14 Radost (Georges Bernanos, La Joie 1929). ib. XVI (1929), str. 172. 15 O Francisu Jammesu. ib. XVI, str. 242. 16 Igra pakla i neba. ib. XVII (1930), str. 91. 17 Evropska književnost. ib. XIX (1932). 18 Francis Jammes. ib. XX (1933), str. 99. 19 Pismo Panaita Istratija Romainu Rollandu. ib. XX (1933). 20 Odgovor Gospodnji (A. de Chateaubriand: La Réponse du Seigneur). ib. XX, str. 350. 21 Za pučku pozornicu. ib. XXI (1934), str. 286. 22 Augustin. ib. XXI, str. 258. 23 Salazar, ib. 24 Parsifal 1914. ib. XXI, str. 257. 25 Paul Bourget. ib. XXIII (1936), str. 14. 26 Louis Le Cardonnel. ib. XXIII, str. 212. 27 François Mauriac. ib. XXIV (1937), str. 74. 28 Zola. ib. XXIV (1937), str. 436.

MARJANOVIĆ (Milan): 1 »A rebours« od Joris Carla Huysmansa. Nova Nada I (1897), str. 181—182. 2 Historijska i aktuelna kritika. Glasnik Matice dalm. III, str. 350.

MARKOVIĆ (Jelisaveta): Pol Hervje. Predgovor. Hervieu Paul: Izabrana dela. Knj. I 1928, str. XXVIII BSP (ćir.).

MARTINOVIĆ (Ivan): Učitelji iz hrvatske vojne krajine u službi francuske vlade god. 1809 i 1810. Napredak LXIII (1922), str. 292.

MARKOVIĆ (dr. Milan): 1 Crnogorac Alfons Dodea (Zaseban otisak iz Letopisa Matice srpske. N. S. 1938 8, str. 7 (šir.). 2 Likovi Pariza. Preštampano iz Godišnjaka Matice srpske. B 1934, str. 14 (ćir.). 3 Alfons Dode i Servantes. Iz Venca (knj. XVIII, sv. 7 1 8) B 1933 (ćir.). 4 Gi de Mopasan. Nova Banja. Savr. bibl. knj. 57 (ćir.). 5 Dve nove teze u Balzaku. Strani Pregled V 176—7 (ćir.). 6 Van Tieghem Philippe: Tendances nouvelles en histoire littéraire. Strani Pregled IV 113 (ćir.). 7 Fernand Baldensperger: Alfred de Vigny. Strani Pregled IV 104 (ćir.). 8 Posljednje rasprave o Balzaku. Strani Pregled II 108 (ćir.). 9 Ivan Turgenjev i Francuzi. Strani Pregled IV 191—205 (ćir.). 10 Jedan Dodeov jugoslovenski roman. Strani Pregled V 27—37 (ćir.).

MASOVČIĆ (Ante): 1 Demange. Savremenik VI (1911), str. 76. 2 Tri mlade pojave. Savremenik VI (1911), str. 138. 3 Spomenik Verlaineu. Savremenik VI (1911), str. 380.

MATAVULJ (Sima, 1852—1908): 1 Predgovor prevodu Islandski ribar Pier Lotija. SKZ 56 VIII kolo (1839 ćir.). 2 Zolino poreklo. Delo IV, str. 523—4. 3 Naše primorje u Napoleonovim planovima. Delo IV, str. 504—511. 4 Tenova filozofija. Delo VII, str. 71—80.

MATIĆ (Tomo): Prosper Mérimée's Mystifikation croatischer Volkslieder. Afsl. Ph. XXVIII i XXIX.

MATOŠ (Antun Gustav, 1873—1914): 1 Stendhal. Nada S. 1901, str. 103, 118, 135, 156, 166. Ogledi str. 106—166. 2 Zola i El. Bourges. Nar. Novine 21 X 1902. 3 U Parizu 5 siječnja 1903 (H. Becque). Nada S IX (1903), str. 107. Ogledi str. 78—88. 4 Amori et dolori sacrum (M. Barrès). Nada S IX (1903), str. 250. 5 Barrès. Mlada Hrvatska 1902, str. 106. 6 Baudelaire (1903). Vidici i putevi 1907, str. 169. 7 Verlaineov pobratim (Rimbaud). Hrvatska Smotra 1908, str. 95, 113. 8 Verlaineov život. Hrvatska Sloboda 24 XII 1909. 9 Dvije smrti (J. Moréas). Hrvatska Sloboda 9 IV 1910. 10 Umjetničke novosti (Th. Gautier). Savremenik 1910, str. 537. 11 Th. Gautier. Obzor 23 IX 1911. 12 Barrès i Greco. Obzor 25 IV 1912. 13 Revolucijski roman (A. France). Obzor 21 VII 1912. 14 Nove studije o Flaubertu. Obzor 12 II 1913. 15 Maeterlinck o smrti. Obzor 23 II 1913. 16 Novi Barrèsov roman (La colline inspirée). Obzor 7 III 1913. 17 Realizam i artizam. Savremenik 1911, str. 556. 18 Zastarjelost literarnih termina. Nar. novine 27 III 1909. 19 Osuda romantike. Obzor 24 VII 1910. 20 Romantički bogomrak. Obzor 11 VIII 1912. (Popis ostalih radova v. u disertaciji dr. Josipa Tomića, str. 129 do 135.)

MEŠTROVIĆ (Ivan): Quelques souvenirs sur Rodin. An. de l'Inst. fr. de Z (1937), str. 2—14.

MERZ (Ivan): 1 Proživljavanje rata. (Uz Barbusseov Oganj). Hrv. Prosvjeta VII (1920), str. 88. 2 Katolička tragedija (Paul Claudel: L'Annonce faite à Marie). ib. VIII (1921), str. 274. 3 Zolin »Lurd«. ib. X (1923), str. 316. 4 Paul Claudel (Iz zagrebačke disertacije: Djelovanje liturgije na francusku književnost od Chateaubrianda [1801] do danas). ib. X (1923), str. 414. 5 XXII poglavlje iz ove disertacije. Katolički list 16. VIII. 1923, str. 394. 6 Georges Goyau, l'Effort catholique dans la France d'aujourd'hui. 7 L'Art pour Dieu. Hrv. Prosvjeta XII (1925), str. 73, 123.

MIHIČIĆ (A. V.): O pjesniku L. Le Cardonnelu. Hrv. Prosvjeta XVI (1929), str. 173.

MILAČIĆ (Dušan): 1 Le théâtre inédit de Honoré de Balzac. 2 vols. P. Hachette 1930 (Upor. L. Ćurčić, Dve nove knjige Dr. D. Milačića na francuskom. Glasnik Jugosl. prof. Društva X, str. 743.) 2 Sara Bernar. B 1937, 8°, str. 115. Biografije znamenitih ljudi broj 4 (ćir.). 3 Posljednje rasprave o Balzaku I. Strani Pregled IV 108 (ćir.). 4 P. Martino: Francuski naturalizam (prikaz). Sr. knj. glasnik n. s. X (1923), str. 53 (ćir.). 5 Miodrag Ibrovac: Žoze-Marija de Heredija (prikaz djela José-Maria de Heredia. Sa Vie. Son oeuvre. Les sources des »Trophées«). Sr. knj. glasnik n. s. XI (1924), str. 133 (ćir.). 6 Fransisk Sarse kao pozorišni kritičar. Sr. knj. glasnik n. s. XXII (1927), str. 460—465. 7 Hipolit Ten. Sr. knj. glasnik n. s. XXV (1928), str. 601. 8 Francuske osobine. Sr. knj. glasnik n. s. XXXI (1930), str. 599—605. 9 Benžamen Konstan. Sr. knj. glasnik n. s. XXXII (1931), str. 300—303. 10 Les Textes français. Prikaz. Glasnik J. prof. Društva. XI (1931), str. 69. 11 Pierre Gastinel: Le Romantisme d'Alfred de Musset. Prikaz. Glasnik J. prof. Društva XIV (1933—4), str. 283. 12 »La Chanson de Roland« par E. Faral. Prikaz. Glasnik J. prof. društva XV (1934), str. 190.

MILKA (pseudonim): George Sand. Nova Nada II (1898), str. 62 do 65.

MILČETIĆ (Ivan): Sava, Dunav i Balkan. Putovanje medu Hrvati, Srbi i Bugari. Napisao M. L. Léger. Vienac XVI (1884), str. 624.

(MILČI)NOV(IĆ): Naša prijevodna književnost. Savremenik XI (1916), str. 366.

MILINKOVIĆ (Mih. D.): Jedna francuska knjiga o našim dacima (Amédée Moulins: L'Université française et la jeunesse serbe 1917). Prosv. glasnik XXXVII (1920), str. 116 (ćir.).

MILJKOVIĆ (Branislav, 1890—): Romen Rolan, život i rad. Izabrana dela knj. I. B. 1928, str. 74 BSP (ćir.). Sr. knj. glasnik n. s. XXVII (1929), str. 274, 361, 443 (ćir.).

MIODRAGOVIĆ (Jovan): **1** Škola i učitelj u Francuskoj. Prosv. glasnik II (1881), str. 666 (ćir.). **2** Teorijska i praktična pedagogija od Gabrijela Kompejrea. Pr. Rista Ognanović. B 1907. Prikaz. Prosvj. glasnik XXVII (1907), str. 696 (ćir.).

MITROVIĆ (Pavle): **1** Louis Léger: Serbes, Croates et Bulgares. Paris 1913. Prikaz. Bos. Vila XXIX (1914), str. 78 (ćir.). **2** Pregled istorije francuske književnosti. S 1920, 8°, str. 32.

MLADENOVIĆ (dr. Ranko): Tempo u francuskom pozorišnom salonu. Sr. knj. glasnik n. s. XXVI (1929), str. 540.

MRAZOVIĆ L.: Dalila od O. Feuilleta. Vienac VIII (1876), str. 331.

NAGY (dr. Josip): **1** Ecole nationale des Chartes. Jugosl. Njiva V (1921), str. 148, 574. **2** Francuska, Italija i Vatikan. Jugosl. Njiva V (1921), str. 417. **3** Od Gambette do Clémenceau. Savremenik 1923, str. 343. **4** Diplomatsko značenje francuskog doba u hrvatskoj povijesti. Savremenik XIX (1926), str. 109. **5** Strossmayer et Thiers. **6** Michel: La Question de l'Adriatique (1914—18). Br. 5 i 6 u Ann. de l'Inst. fr. de Z. I (1937), str. 45—50, II (1938), str. 226—7.

NASTASIJEVIĆ (Momčilo): Beleške sa boravka u Parizu. Strani Pregled I 79—86 (ćir.).

NEVISTIĆ (Ivan): **1** H. Ghéon »Siromah pod stepenicama«. Vijenac VI (1928), str. 72. **2** H. R. Lenormand: Promašeni životi. Jugosl. Njiva VII (1923), 2, str. 318.

NIKOLAJEVIĆ (Svetomir, 1844—1922): Osnovna nastava u Francuskoj. Prosvj. glasnik IV (1883), str. 529 (ćir.).

NODIER (Charles): Statistique illyrienne. Articles, Télégraphe officiel 1813 rédigées et annotés par France Dobrovoljc, Janko Tavzes. Ljubljana 1933 (cf. R. Dollot, RhlF 41, 459).

NIKOLIĆ (Andra): **1** Žilj Vern u srpskom prevodu. Otadžbina II., str. 468 (ćir.). **2** Lamartinova Istorija žirondinstva. Otadžbina II str. 156 (ćir.).

OGNJANOVIĆ (Risto): **1** Iz izvještaja jednog francuskog školskog nadzornika. Napredak XIX (1908), str. 36, 123, 374, 418. **2** Literarna nastava u francuskoj osnovnoj školi. Napredak L (1909), str. 176.

OMČIKUS (Damjan Đ.): Prilikom smrti Aleksandra Dimasa mlađega. Bos. Vila XI (1896), str. 111, 128, 143, 176 (ćir.).

OREŠKOVIĆ (Alfred): Kratka poviest franceske književnosti. Preradio — —. Osiek 1884 8°, str. 138.

PAKIĆ (Vitomir): Alphonse Daudet i njegove pripovijetke. Hrv. Prosvjeta XVII (1930), str. 70.

PASARIĆ (Josip): **1** Franceska drama posljednjih 50 godina. Vienac XXXI (1899), str. 143. **2** Franceski plagijat XIX vijeka. Vienac XXXI (1899), str. 192. **3** Turgenjev i franceski jezik. Vienac XXXI (1899), str. 460. **4** Iz mladosti Guya de Maupassant. Vienac XXXI (1899), str. 683. **5** Maeterlinck. Vienac XXXI (1899), str. 604. **6** Franceski upliv u njemačkoj književnosti. Vienac XXXII (1900), str. 351. **7** Reforma srednje škole u Francuskoj. Nast. Vjesnik XXXI (1923), str. 93. **8** Promjena u organizaciji francuskih srednjih škola, ib. XXXIII (1925), str. 248. **9** Nova nastavna osnova u franc. srednjim školama. ib. XXXIII (1925), str. 353. **10** Nove naučne osnove za srednje škole u Francuskoj i Italiji. ib. XXXII (1924), str. 317.

PAVELIĆ (Milan): Adolf Retté. (Par crta o njegovu djelovanju iza obraćenja.) Hrv. Prosvjeta II (1915), str. 265.

PAVLOVIĆ (Dragoljub S.): Francuska i engleska revolucija. Kulturno-istorijska paralela.) Prosv. Glasnik XIII (1892), str. 20, 113, 186, 256, 350, 422, 513.

PAVLOVIĆ (dr. Tod. Lj.): **1** Religija po Emilu Dirkemu. Delo LXXI (1914), str. 378—388 (ćir. nedovršeno). **2** L'idéal démocratique et la discipline militaire (thèse). Paris, Chapelet 1911, 8°, str. 198.

PELEGRIN: Poseta Anatolu Fransu. Srp. knj. glasnik V (1922), str. 107 (ćir.).

PETLIĆ (Matija): Jedno važno filozofsko djelo. Hrv. Prosvjeta VIII (1921), str. 114, 147.

PETRAVIĆ (Ante): **1** Listak: Francezka. Novi Viek I (1897), str. 63, 125, 188, 253, 381, 445, 573, 538; III, str. 188, 446. II, str. 124, 252, 314, 446, 508, 637. **2** Iz francuske knjige. Nada S III (1897), str. 400. **3** Pabirci iz francuske knjige. Nada S IV (1898), str. 176, 208. **4** O plagijatu. Nada S VII (1901, str. 232, 246, 263, 278. **5** Biblijska Ruta u umjetnoj poeziji. Nada S IX (1903), str. 170, 183. **6** Književna kronika: Francuska, Glasnik Matice dalm. III (1904), str. 432—435.

O. PETRIC (Daniel Svetozar O. F. M.): **1** Le groupe littéraire de la Minerve française (1818—20). Paris, Boccard 1927, 8°, p. 224. **2** Francuski neokatolički pisci od revolucije do danas (Les écrivains catholiques français de la révolution jusqu'à nos jours). Mostar 1938, str. 176. Savremena pitanja, sv. 41—42.

PETRONIJEVIĆ (Dr. Branislav): Alfred Fouillée: Nietzsche et l'Immoralisme. Prikaz.

PETROVIĆ (I. M.): O engleskoj i američkoj lirici. Drugo pismo: Francuski uticaj. Nova Evropa III (1921), str. 406.

PETROVIĆ (dr. Ljubomir): **1** Studije iz francuske književnosti. Savremenik SKZ V (ćir.). **2** Povodom Floberove prepiske (Pismo). Mogućnost B 1929, str. 62 (ćir.). **3** Žozef Žuber-Vovnarg-Šanfor-Rivarol. Što treba pre svega znati o stilu. B 1937, 92 str. (ćir.). **4** Tehnika stila. Osnovni pojmovi. B 1937, str. II 184 (ćir.). **5** Pregled francuske književnosti od postanka do danas. B 1929. (Upor. prikaz L. Ćurčića. Glasnik J. prof. Društva IX (1929), str. 727.)

PETROVIĆ (Nikola S.): **1** Ogled francuske bibliografije o Srbima i Hrvatima 1544 do 1900. B 1900. Posebna izdanja Srp. Akademije (ćir.). **2** Alie Hanoum: Les Musulmanes contemporaines. Prikaz. Bos. Vila X, str. 349, 364 (ćir.). **3** Srpstvo u francuskoj književnosti. Bos. Vila X (1895), str. 285, 301 (ćir.). **4** L. de Contenson: Chrétiens et Musulmans. Paris 1901. Prikaz. Srp. knj. glasnik X (1903), str. 69 (ćir.). **5** René Henry: Question d'Autriche-Hongrie et la question d'Orient. Srp. knjiž. glasnik XV (1905), str. 873 (ćir.).

PETROVIĆ (Svetislav): **1** Lamartinovo putovanje po Srbiji. Kronike. **2** Pred Lamartinovim spomenikom. Strani Pregled IV 160—163 (ćir.). **3** Predgovor prevodu Andrije Milićevića Ruy Blas drama Viktora Hugoa SKZ XXXIX (1937 ćir.). **4** »Tentažilova Smrt« od Morisa Materlinka. Sr. knj. glasnik n. s. III (1921), std. 65 (ćir.). **5** »Romantične duše« od E. Rostana. — Simona od Brijea. Sr. knj. glasnik n. s. IV (1921), str. 458 (ćir.). **6** U pozorištu. B 1928. (Predgovor Bogdana Popovića.)

PETROVIĆ (Uroš dr., 1888—1915): **1** Hippolyte Taine, historien littéraire du XVIIe siècle (thèse). Paris, Bonvalot-Jouve, 1907, 86 p. **2** »Platonski brak«, drama od Žil Lemetra. Srp. knj. glasnik VII (1902), str. 67 (ćir.). **3** Evolucija Tenove doktrine. Srp. knj. glasnik XX (1908), str. 42 (ćir.). **4** O veštini pisanja. Srp. knj. glasnik XIX (1907), str. 832 (ćir.). **5** Zašto se više ne kupuju romani? (Iz savremenog francuskog književnog života). Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 108 (ćir.). **6** U čemu se sastoji umetnička proza. (Prikaz knjige g. Lansona, L'Art de la Prose.) Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 53 (ćir.). **7** L'Esprit scien-

tifique et la Methode de l'Histoire littéraire. Prikaz. Srp. knj. glasnik XXXI (1911), str. 310 (ćir.).

POLIĆ (Nikola): Gobineau: Renesansa. Savremenik 1923, str. 126.

POLITEO (Dinko): **1** Osvrt po romanskom svietu I. Vienac XI, str. 252. **2** Talleyrandovi memoiri. Vienac XXIII (1891), str. 252, 270, 335, 345, 395. **3** Francuska komora o Emilu Augieru. Vienac XXIII (1891), str. 811, 830. **4** Novi francuski akademici. Vienac XXVII (1895), str. 428. **5** Jules Simon. Vienac XXVIII (1896), str. 395. **6** Dva francuska romana. Vienac XXVIII (1896), str. 462, 492, 508. **7** Edmond de Goncourt. Vienac XXVIII (1896), str. 478. **8** Alphonse Daudet. Vienac XXIX (1897), str. 839. **9** Emile Zola. Vienac XXXIV (1902), str. 683. **10** Na uspomenu V. Hugo-u. Vienac XXXIV (1902), str. 167.

POLITEO (dr. Ivo): Dematerijalizacija bogatstva. Savremenik VII (1912), str. 697.

POPOVIĆ (Bogdan): **1** Sporna mjesta u prevodima. Jedna Dodeova rečenica. Strani Pregled, mart 1927, str. 3—15 (ćir.). **2** Donja Diana od Moreta: srpski po preradi Vestovoj. Otadžbina 1887 čl. 59, str. 474 do 480. Prešt. u Almanahu novim generacijama. B 1926, str. 18—26 (ćir.). **3** Radovan Košutić: Uzroci preporađaju književne kritike. Studija iz francuske književnosti. B 1894. Delo 1895, knj. V, str. 130—142 (ćir.). **4** Aleksandar Dima sin. Delo VIII (1895), str. 329—332 (ćir.). **5** Predgovor romanu Tri mušketira od Aleksandra Dima oca, u prevodu Dušana L. Đokića. B 1896, str. 1—VIII. **6** Emil Zola. Srpski književni glasnik 16 IX 1902, str. 238—240 (ćir.). **7** Hose Marija de Heredia. Srpski književni glasnik XXVI (1911), str. 22, 116 (ćir.). **8** Ogledi iz književnosti i umetnosti. Knj. I B. 1914. **9** Stevan Malarme. Simbolizam i drugi »izmi«. Srpski književni glasnik i mart 1921, str. 397—400. **10** Suvremeni roman. B 1927, str. IV 349 (ćir.). Otadžbina VI (1827), str. 319, 491 (ćir.). **11** K prvoj knjizi »Biblioteke stranih pisaca«. V. Anatole France, izabrana djela. Knj. I B. 1928. **12** Članci i predavanja o književnosti i umetnosti, jeziku i moralu. SKZ XXXV/1933 (ćir.).

POPOVIĆ (Borivoje): Gustav Flober. Srp. knj. glasnik XII (1904), str. 686, 770 (ćir.).

POPOVIĆ (Đorđe): Nemci i Francuzi. Po francuskom — —. Stražilovo VII (1894), str. 78, 92, 109, 125, 140, 155, 173, 190, 206, 238, 253.

POPOVIĆ (Pavle, 1868—1939): **1** Francuski moralisti (tema za prof. ispit). B 1893, str. 37 (ćir.). = Prosv. glasnik XIV (1893), str. 528. **2** Mopasan i naše narodne pripovetke. Bosanska vila XXIX (1914). Iz književnosti II; cf. Prilozi XVIII 659, 29 (ćir.). **3** Intelektualne veze francuske i srpske. Sr. knj. Glasnik 1925, XIV 563; cf. Prilozi XVIII 665, 138. **4** Sent-Bev i njegova »Knjiga otrova« Srp. knj. Glasnik 1926 XIX 29—33; cf. Prilozi XVIII 665, 151.

POPOVIĆ (Slobodan): »Psihologija« od Žorža Dime. Prosv. Glasnik XL (1924), str. 442.

POPOVIĆ (Stevan): Reforma srednje-školske nastave u Francuskoj. Prosv. Glasnik II (1881), str. 624, 653 (ćir.).

POPOVIĆ (Vasilj): Razvitak i duh francuske istorije. B 1939, 8°, str. 44. Bibl. Kolarčevog Narodnog univerziteta 40 (ćir.).

POPOVIĆ (Dr. Vl. A.): Frédéric Queyrat: Les Jeux des enfants, Prikaz. Srp. knj. glasnik XVI (1906), str. 476 (ćir.).

PREDIĆ (Milan): **1** Sveti plamen, od Pavla Hervie. Srp. knj. glasnik XXII (1909), str. 536 (ćir.). **2** Gospođica Žozeta, moja žena, od Pola Gavoa i Rišara Šarvea. Srp. knj. glasnik XXII 1909), str. 686 (ćir.). **3** Braća Karamazovi, od Žana Kopoa i Žana Kruea. Pr. D. Frtunić. Srp. knj. glasnik XXIX (1912), str. 311 (ćir.). **4** Braća Karamazovi, po romanu Dostojevskoga izradili Žak Kopo i Žan Krue. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 699. **5** Između vodvilja i komedije. Gostovanje francuske družine g. Gastona Diboska i gđe Žane Roli. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 891 (ćir.). **6** Sirano od Beržeraka, od Edm. Rostana. Srp. knj. glasnik XXXII (1914), str. 700.

PRODANOVIĆ (Jaša M.): **1** Naši i strani. Sarcej. B 1924, str. 155 (ćir.). **2** Dve pedagoške knjige. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 234 (ćir.). **3** Silven Rudes: Knjiga o sreći. Pr. P. M. Petrović. Prikaz. Srp. knj. glasnik XXXI (1913), str. 468 (ćir.). **4** Žil Pajo: Intelektualni rad i volja. Nastavak vaspitanja volje. Pr. Jov. M. Jovanović. B 1920. Prikaz. Prosv. glasnik XXXVIII (1921), str. 169 (ćir.).

PROHASKA (dr. Dragutin): **1** Romain Rolland: Vie de Tolstoï. Paris 1911. Prikaz. Srp. knj. glasnik XXVIII (1912I), str. 712 (ćir.). **2** Kod Louis Légera. Savremenik VII (1912), str. 199. **3** E. Denis. Savremenik VII (1912), str. 267. **4** Pismo Romain Rollanda Maksimu Gorkomu. Hrv. Njiva I (1917), str. 504. **5** Nove ideje u francuskoj estetici. Savremenik XIV (1919), str. 81. **6** Misao »Mrtvih kapitala« u francuskoj literaturi. Jugosl. Njiva IV (1920), str. 521.

PROTIĆ (Božidar): O centralizaciji u Francuskoj. Jugosl. Njiva IV (1920), str. 842.

PROVIZORNI: **1** Dve škole, od Alfreda Kapisa. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 380. **2** Samson od Anri Bernstena. Ibidem XXIII (1909), str. 620. **3** Javni život, od Emila Favra. Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 860 (ćir.). **4** Rostanov »Orlić«. ibidem XXIV (1910), str. 225 (ćir.). **5** Sukob, od Pjera Bertona. ibidem XXIV (1910), str. 300 (ćir.).

RABADAN (Vojmil): Smijeh i francuska pozornica. Hrv. Prosvjeta XXIII (1935), str. 48.

RAC (Stanko): **1** Pariški dojmovi. Vienac VI, str. 158, 189. **2** Romantizam u slikarstvu. Savremenik XX (1927), str. 402.

RADICA (Bogdan): **1** Ideje Juliena Bende. Savremenik XXI (1928), str. 50. **2** Jedna historija talijanske književnosti (Crémiéux: Panorama de la Littérature italienne. Paris 1928). Prikaz. Savremenik XXII (1929), str. 173. **3** U magli jednog stoljeća. Savremenik XXIV (1931), br. 6. **4** Dva svedoka današnje Evrope. (Povodom sedamdesetgodišnjice Romena Rolana i Benedeta Kročea). Nova Evropa XXIX (1936), str. 91 (ćir.). **5** Pariz i Francuska 1937 (Utisci sa Svetske Izložbe). Nova Evropa XXX (1937), str. 347. **6** Povratak k čoveku, ili slučaj Andre Žida (Svedočanstva vremena). Nova Evropa XXVI (1933), str. 177 (ćir.).

RADIĆ (Stjepan): »Evropa i austrijsko pitanje na osvitu XX veka« od Andrea Šeradama. Srp. knj. glasnik II (1901), str. 154, 229, 300 (ćir.).

RADOJKOVIĆ (Miloš): L'opinion française et le mouvement illyrien. Le Monde slave XII, II (1935), p. 323—352.

RADOSAVLJEVIĆ (dr. Pajo): **1** Francuska pedagoška literatura. Napredak L (1909), str. 38, 359, LI (1900), str. 282, 321, 427, LII (1911), str. 128, 423, LIII (1912), str. 130, 222. **2** Iz francuske pedologije LII (1911), str. 183, 230, 269.

RAKIĆ (Milan M.): **1** »Kralj se zabavlja«, od V. Higa. Srp. knj. glasnik XI (1904), str. 294 (ćir.). **2** Zagonetka, od Pola Ervija. Srp. knj. glasnik XV (1905, str. 453 (ćir.).

RATKOVIĆ (Risto): O zenitizmu. Savremenik XXIV (1931), str. 201.

RES: Henry Bordeaux: Otvori oči. ZB 1918. Prikaz. Književni Jug II, str. 108.

RIMARIĆ-VOLINSKI (K.): Čovjek naših dana u antiknom Rimu (R. Chauvelot: L'Ile trajane, roman). Prikaz. Hrv. Prosvjeta XXI (1934), str. 115.

RISTIĆ (Marko): Današnje postajanje nadrealizma u Francuskoj. Savremenik XXIV (1931), str. 240.

SABIĆ (Marin): **1** M. de Vogüé i ruska književnost u Francuskoj. Vienac XXII (1890), str. 378, 398, 414, 427. **2** Ch. M. Leconte de Lisle. Književni prikaz iz francuske književnosti. Prosvjeta Z III (1895), str. 16, 52, 75. **3** Književno evangjelje Guy de Maupassanta. Prosvjeta Z III (1895), str. 167. **4** Novi roman Daudetov. Vienac XXVII (1895), str. 169, 184. **5** Richepinov »Chemineau«. Vienac XXIX (1897), str. 371, 385, 402, 417, 435. **6** Novi romansijeri i pripovjedači francuski. Nada S. V (1899), str. 134, 152, 168, 186, 201, 217. **7** Poezija budućnosti. Nada S. VI (1900),

str. 295, 311, 327. **8** Iz nove francuske lirike. Nada S. VII (1901), str. 63—64, 80, 352. **9** Preporod idealizma. Prosvjeta Z IV (1896), str. 504, 534, 562, 596. **10** Narodna književnost i kozmopolitizam. Glasnik Matice dalm. I (1902), str. 357—369.

SANDIĆ (Aleksandar): Viktor Igo. Stražilovo 1885, str. 663 (ćir.).

SARAZIN (F.): Ogledi iz francuske književnosti. Z 1926, str. 259.

SAVKOVIĆ (Miloš): **1** Zolin udeo u srpsko-hrvatskom realizmu. Srp. knj. glasnik n. s. XXII (1927), str. 421, 492 (ćir.). **2** Dode u srpsko-hrvatskoj književnosti. Srp. knj. glasnik n. s. XXIII (1928), str. 429—442 (ćir.). **3** Mitologija moderne drame. Srp. knj. glasnik XXIV (1928), str. 348—356 (ćir.). **4** L'influence du réalisme français dans le roman serbo-croate. Paris 1935 (thèse). Upor. prikaz Barac, Slavia (Prag), XIII, (1837/8).

SCHAMS (Gustav): De Stendhal (Henry Beyle. Nada S VII (1901), str. 103, 118, 135, 150, 166.

SEKULIĆ (Izidora): **1** Anri Masis: Odbrana Zapada (Henri Massis, défense de l'Occident, prikaz). Sr. knj. glasnik n. s. XXI (1927), str. 373 (ćir.). **2** Anatol Frans. Izabrana dela knj. I. B. 1928, BSP (ćir.). **3** Pol Valeri (Odlomak). Sr. knj. glasnik n. s. XXIII (1928), str. 516—519 (ćir.). **4** André Malraux: »La Vie royale«. Srp. knj. glasnik n. s. XXXII (1931), str. 316—319 (ćir.).

SKERLIĆ (Jovan L.): **1** L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. Dissertation de doctorat présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Lausanne 1901, p. 233. (Upor. Milan Grol, »Javno mišljenje u Francuskoj« od Dr. Jovana Skerlića Srp. knj. glasnik IV, 1901, str. 230). **2** Pogled na današnju francusku književnost. Letopis Matice srp. knj. 213 (1902 ćir.). **3** O životu i radu Dodeovu. Predgovor Đokićevu prevodu Dodetovih pripovjedaka SKZ, 84 XII (1903 ćir.). **4** Prosper Merimée i njegova mistifikacija srpskih narodnih pesama. Srp. knj. Glasnik IV (1901), str. 355 VIII 1904, i IX 1908. **5** Književne studije SKZ XXXVII 1936 (ćir.). **6** Poslednji roman Dodeov. Delo XVIII, str. 498 (ćir.). **7** Vojislav M. Jovanović: »La Guzla« Prikaz. Srp. knj. glasnik XXVI (1911), str. 874, 947 (ćir.). **8** Dve nove studije o Merimeovoj mistifikaciji srpskih narodnih pesama. Srp. knj. glasnik XXI (1908), str. 375 (ćir.). **9** Francuski romantičari i srpska narodna poezija. Šarl Nodje. Srp. knj. glasnik XII (1904), str. 746, 837 (ćir.). **10** Još jednom o »Guslama« Prospera Merimea. Srp. knj. glasnik XII (1904), str. 981 (ćir.). **11** Maks Nordau o današnjoj francuskoj književnosti. Srp. knj. glasnik X (1903), str. 214 (ćir.). **12** Dogmatička i impresionistička kritika. Srp. knj. glasnik V (1902), str. 208, 290 (ćir.). **13** Gijo. Srp. knj. Glasnik III (1901), str. 210 (ćir.). **14** »Nabob« Alfonsa Dodea u srpskom prevodu (Nabob. Pr. Al. Stanojević B. 1905. **15** U. Petrović: H. Taine, historien littéraire du XVIIe siècle P. 1907. Prikaz. Srp. knj. glasnik XVIII (1907), str. 856. **16** Benžamen Konstan. Srp. knj. Glasnik XIX (1907), str. 24 (ćir.). **17** Francuski romantičari i srpska narodna poezija. Mostar 1909 (ćir.). **18** Sirano de Beržerak. Prikaz prevoda. Srp. knj. Glasnik XXIV (1910), str. 556 (ćir.). **19** Narodni univerziteti u Francuskoj. Prosv. Glasnik XXII (1901), str. 763 (ćir.).

SKERLIĆ-ĆOROVIĆ (Jelena): P Géraldy: La guerre, Madame. Prikaz. Književni Jug III (1919), str. 328.

SKOK (dr. Petar (1881—): **1** Louis Maigron: Le roman historique à l'époque romantique. Časopis pro moderní Filologii (Prag) IV, str. 72—73 (prikaz). **2** O Balzacu i njegovim veselim pričama u hrvatskom prijevodu. Hrv. Nj. II 466—468, 486—487. **3** Leconte de Lisle: Les montreurs. Eclaircissements. La petite Revue Z II p. 42—43. **4** Henri de Régnier. Odelette. Eclaircissements. La petite Revue Z II 130—133. **5** Baudelaire: L'Albatros. La petite Revue Z II 91—92. **6 Fr.** Viélé-Griffin: Minuit. Éclaircissements. La petite Revue Z. III p. 8—10. **7** Des Granges: Histoire illustrée de la littérature française. Morceaux choisis des auteurs français. Nastavni Vjesnik XXIX, str. 369—370 (prikaz).

8 Francuska kritika u XIX stoljeću. Jugoslovenska Njiva VII, knj. II str. 23—28, 56—62. **9** Giraud-Mangin: Secrétaire d'ambassade. Jugoslovenska Njiva VII knj. II str. 392 (prikaz). **10** Renan. Jugoslovenska Njiva knj. I, str. 138—145. **11** Naše narodne pjesme u francuskom prijevodu. Savremenik XV, str. 92—93. **12** »Rabevel« Jugoslovenska Njiva VIII, str. 168—170 (prikaz). **13** Anatole France. Jugoslovenska Njiva VIII, knj. 2 p. 331—337. Uz članak o Anatole France-u, ibidem, str. 353 do 354. **14** Rabaté, La geste de Marko. Jugoslovenska Njiva VIII knj. 2, str. 313—314 (prikaz). **15** Maurice Barrès. Jugoslovenska Njiva VIII, knj. 1, str. 329—337. **16** Šestogodišnjica »Académie des Jeux Floraux« u Toulousi. Jugoslovenska Njiva VIII, knj. I, str. 440—442. **17** Najnovije djelo o grofu Gobineau. Jugoslovenska Njiva IX, knj. I, str. 76—77 (prikaz). **18** Francuski naturalizam. Jugoslovenska Njiva knj. I, str. 178 do 180. **19** Sveti Aleksije. Jugoslovenska Njiva knj. I, str. 320—327 (prikaz). **20** P. Hermand: Les idées morales de Diderot. Časopis pro Moderní Filologii XIII, str. 72—74 (ocjena). **21** Glavne osobine francuske romantike. Vijenac VI, 65—71, 107—113. **22** Zola i Kumičić. Jugoslovenska Reč I br. 21 i 22, str. 12. **23** Dve generacije hrvatskih frankofila. Pravda XXIX, br. 10, str. 115—118 (6—9), I, (1933) 28 (ćir.). **24** Štrosmajer i Francuska. Riječ XXVI, br. 16, str. 1—4. **25** Starčevićeva frankofilija. Novosti XXVII, br. 125 (§ V 1933), str. 13. **26** Lamartine i Ilirci. Novosti XXVII (1933) br. 326 (23 XI), str. 23. **27** Napoleonov Katehizis u Iliriji. Pravda br. 10. 567—70 XXX, 7, 8, 9, 10 aprila 1934, str. 13 (ćir.). **28** Iz predistorije ilirskoga pokreta. Pravda XXXI (1935) br. 10. 962, str. 8/7 V 1935 (ćir.). **29** Le mouvement illyrien et les Français. Monde slave, t. II, juin 1935.

SLUČAJNI (pseudonim): Marsel Prust »U tražnji izgubljenog vremena«. Sr. knj. glasnik n. s. V (1922), str. 213—215.

SPEKTORSKI (Evgenije): Hipolit Ten i njegove ideje. Sr. knj. glasnik n. s. XXVI (1929), str. 28—40.

STAJIĆ (V.): Romen Rolan. Nova Evropa XII (1925), str. 43.

STANOJEVIĆ (A.): Iz naše emigracije. Francuska i prihvatanje naše izbjegle omladine. Emigracija i njena propagandistička književnost. B. 1930, str. 55.

STARČEVIĆ (Tješimir): **1** Fromon i Risler. Pr. Mita Đorić. Prikaz prevoda. Srp. knj. Glasnik III (1901), str. 313 (ćir.). **2** Čergaštvo od H. Miržea. Prikaz prevoda. Srp. knj. Glasnik II (1901), str. 10 (ćir.).

STOJANOVIĆ (Milenko): Njegoš kao prevodilac Lamartina. Strani Pregled II 56—60 (ćir.).

STOROV (Branko): Verlaine. Pjesma. Hrv. Prosvjeta XVI (1929), str. 243.

SUBOTIĆ (Nedjeljko): Anatole France kao skeptik. Hrv. Prosvjeta XVIII (1931), str. 138.

SUŠILOVIĆ (Vitomir B.): **1** Novi književni pokret u Francuskoj. Hrv. Prosvjeta XVIII (1931), str. 70. **2** Julien Green i njegov roman. ib. str. 115. **2** Charles Le Goffic. ib. XIX (1932), str. 91. **4** Dijete u franc. književnosti, ib. str. 118. **5** In memoriam René Bazin, ib. str. 186. **6** O čvoru otrovnice (François Mauriac): Le noeud de vipères. ib. str. 215. **7** Ropsor bez duše, ib. XX (1933), str. 155.

ŠEMOL-VUKASOVIĆ: Francuske vilinske priče. Strani Pregled IV 179—190.

ŠEVIĆ (Milan): Iz francuske pedagoške literature. Napredak LX (1919), str. 38.

ŠIMČIK (Antun): Paul Claudel o svom »Kristofu Kolumbu«. Hrv. Prosvjeta XVII (1930), str. 151.

ŠIMIĆ (A. B.): Marcel Proust. Savremenik 1923, str. 117.

ŠIROLA (Ivan): Pučka škola u Francuskoj. Napredak LIII (1912), str. 417, 461.

ŠREPEL (Ivo): **1** »Promašeni život« od Lenormanda. Savremenik 1923, str. 462. **2** Tajna pomladene Francuske (Reakcija na materijali-

zam — Charles Péguy — André Suarès — Paul Claudel — Francis Jammes). Savremenik XXI (1928), str. 384, 470, 510. 3 Usponi i pobjede Andréa Gidea. Savremenik XXII (1929), str. 87.

ŠREPEL (dr. Milivoj): 1 Impresionizam. Vienac XVI (1884), str. 770. 2 Potonji Abenseraž. Po Chateaubriandu spjevao knez Nikola. Vienac XX (1888), str. 411, 430, 444, 458. 3 Emile Augier, listak iz povjesti moderne drame. Vienac XXI (1890), str. 702.

ŠTEDIMLIJA (S. M.): Pozicija nadrealizma. Savremenik XXIV (1931), str. 200.

ŠVRLJUGA (I.): 1 Pogled po romanskom svijetu. Vienac IX (1887), str. 7, 13, 17. 2 Osvrt po romanskom svietu I. Vienac X (1878), str. 383. 3 Parižki listovi. Vienac XII (1880), str. 18, 23.

TEŽAK (D.): Povodom poslednjih prevoda Andre Žida. Nova Evropa XX (1929), str. 348. (Odgovor Bonifačića, ibidem str. 386, replika Težaka, ibidem str. 387).

TIPA (Petar A.): 1 Kriza srednje nastave u Francuskoj. Nastavnik XI (1900), str. 288. 2 O moralnom vaspitanju u francuskim srednjim školama. Nastavnik XV (1904), str. 48.

TOMIĆ (Ivo): L'Uscoque de George Sand. Ann. de l'Inst. fr. de Z. II (1938), str. 211—217.

TOMIĆ (dr. Josip): 1 Matoš i Bodler. XX vek B. 1939 (sveska za februar, odlomak iz doktorske teze, ćir.). 2 Matoševo poznavanje francuske književnosti. Doktorska disertacija (teza). Z 1939, 8°, str. 152.

TOMIĆ (dr. Petar): 1 Kako se širi prosvjeta u Francuskoj. Napredak XLVI (1905), str. 636. 2 Pestalozzijev zavod u Iverdonu. Napredak XLVI (1905), str. 793.

TOMIČIĆ (Stjepan): 1 Pierre de la Gorce — Vojvoda Maurice de Broglie. Uz primanje vojvode de Broglie u Francusku Akademiju. Hrv. Prosvjeta XXIII (1935), str. 53. 2 Bergsonovo pismo o kršćanskoj filozofiji. Hrv. Prosvjeta XXIII (1935), str. 263.

TRBOJEVIĆ (dr. D.): Novi nastavni program srednjih škola u Francuskoj. Glasnik J. prof. Društva XIV (1933—4), str. 25.

TRESIĆ-PAVIČIĆ (dr. Ante): 1 Spiritualistička filozofija. Iz knjige Cours de Philosophie od Charles Dunan-a, iscrpio — —. Novi Viek III (1898), str. 152—161, 204—210. 2 Cyrano de Bergerac. Nada S V (1899), str. 54, 70, 88, 104, 118. 3 Nova književna struja u Francuskoj. Vienac XXXV, str. 17, 54.

TRIVUNAC (Miloš): 1 Gaston Paris. Srp. knj. Glasnik VIII (1903), str. 444.

TRSTENJAK (Davorin): Pedagoški pokušaji u Francuskoj i Holandiji. Napredak LII (1910), str. 471.

TRUHELKA (Jagoda): Reforma viših pučkih škola u Francuskoj. Napredak L (1909), str. 275.

UJEVIĆ (Tin): 1 Njemački sud o francuskoj kulturi. (Povodom knjige E. R. Kurcijusa). Nova Evropa XXVI (1933), str. 297 (ćir.). 2 Kod g. Andre Bretona. Razmišljanja o nadrealizmu kao živopisnom fragmentu. Pregled S X (1934), str. 589. 3 Revizija Bodlerova procesa. Pregled S X (1934), str. 313. 4 Jubilej francuskog simbolizma. Pregled S XI (1935), str. 357. 5 Prokletstvo Bodlera. Pregled S XI (1935), str. 5. 6 Ključ ljubavi. Artur Rimbo. Pregled S XI (1935), str. 150.

VUJIĆ (Vladimir): 1 Džems i Bergson. Sr. knj. glasnik n. s. VI (1922), str. 587. 2 Bergsonova filozofija. Prosv. glasnik XXXIX (1922), str. 26, 87, 186.

VINKOV (B. pseudonim): Cyrano de Bergerac. Nova Nada III (1899), str. 101—104.

VELIN (L. K.): Amijel i Prust. Nova Evropa IX (1924), str. 439.

VELJKOVIĆ (V. S.): Žil Delafos: Teorija reda (Jules Delafosse: Théorie de l'ordre. Paris 1901). Srp. knj. glasnik VII (1902), str. 616 (ćir.).

VOJNOVIĆ (Ivo): 1 Edmond Rostand. Književni Jug III (1919), str. 10. 2 Francuski intelektualci u ratu, ibidem str. 327.

VOJNOVIĆ (knez Lujo dr.): 1 Iz Taineove prepiske. Savremenik V (1910), str. 242, 339, 422, 574, 638. 2 Vicomte Eugène-Melchior de Vogüé. Savremenik V, str. 706.

VUČETIĆ (Mato): Pariske šetnje. Z 1929 (Upor. prikaz B. Radice. Savremenik XXII, 1929, str. 114).

VUKIĆEVIĆ (Nemanja): 1 Croyance religieuse et croyance intelectuelle, par Ossip-Lourié, Paris 1908. Prikaz. Srp. knj. glasnik XXI (1908), str. 942 (ćir.). 2 Alexandre Zévaès: Le socialisme en France depuis 1871. Paris 1908. Prikaz Srp. knj. glasnik XXIII (1909), str. 66, 143 (ćir.). 3 Pierre Clerget: La Suisse au XX siècle. Paris 1909. Srp. knj. Glasnik XXIII (1909), str. 304, 392 (ćir.).

VULOVIĆ (Svetislav): Adrijana Lekuvrerova od Skriba i Leguvea. Lukrecija Bordžija od Viktora Iga. Otadžbina I (1875), str. 498.

WARNIER (Raymond): 1 Pismo iz Francuske. Savremenik XX (1927), str. 228. 2 Kulturni odnosi između Francuske i Jugoslavije. Nova Evropa XVII (1928), str. 105.

WENZELIDES (Arsen): M. Barrès: Genij Rajne. Jugosl. Njiva VII, 2 (1923), str. 41.

WIESNER (Ljubo): 1 Tri posjeta kod g. André Rouveyrea. Savremenik XIX (1926), str. 127. 2 Uz članak g. Rouveyrea. Savremenik XIX (1926), str. 183. 3 Jean Richepin. Savremenik XX (1927), str. 36. 4 Novi radovi g. André Rouveyrea. Savremenik XXI (1928), str. 48.

ŽILIĆ (Ivan): 1 Bergson o umjetnosti. 2 Francuski roman prije rata. Savremenik XI (1916), str. 238, 273.

ŽIVANOVIĆ (Jovan): 1 Nekoliko primečanija na knjigu Slaveni u Turskoj od Kiprijana Roberta. B. 1890, str. 99. Spom. srp. kr. Akad. 6 knj. (ćir.). 2 Srpski jezik u »Potonjem Abenseražu«. Stražilovo IV (1888), str. 525 (ćir.).

ŽIVOJNOVIĆ (Velimir): 1 Iz književnosti i pozorišta. Porto Riche. B. 1928, str. 200 (ćir.). 2 Među strancima. Književni ogledi. B. 1932, str. 82 (ćir.).

ŽUJOVIĆ (Jovan M.): 1 O francuskom duhu i karakteru. Sr. knj. glasnik n. s. X (1923), str. 347, 448 (ćir.). 2 Influence intelectuelle française sur les Serbes. Conférence. Vannes 1918. (Upor. prikaz D. Milinkovića, Prosv. Glasnik XXXVII (1921), str. 113. 3 Francuska nauka. Prosvetni Glasnik XL (1923), str. 273, 349, 451 (ćir.).

KAZALO PISACA

U ovaj alfabetski popis francukih i inostranih pisaca nijesu unijeti pisci koji se pominju u oba dodatka zbog toga što se lako nadu. Broj se odnosi na stranice. Debelo štampani brojevi označuju glavna mjesta na kojima se govori o pojedinom piscu; ostali brojevi upućuju na mjesta citiranja pisaca.

a) Francuski

About (Edmond) 288
Ackerman Mme 83, 153
Adam (Paul) 186, 192, 193
Aicard 152, 172
Ampère 26
Andrieux 65, 88
Antoine 213—214, 218
Arnault 86
Augier 200, **201—204,** 205, 208, 212, 217
Bachon 87
Baculard d'Armand 9
Balzac (Honoré de) 22, 31, 36, 107, 109, **120—127,** 134, 135, 136, 153, 168, 174, 175, 200, 203, 204, 208, **210—211,** 232, 236, 248
Banville 134, **142,** 145, 152
Baour-Lormian 65, 86, 229
Barante (baron de) 28, 34, 225, 266, 267, 2.., **272**
Barbey d'Aurevilly 154, 157, 167, 240
Barbier (Auguste) 81
Barnave 282
Barrès (Maurice) **186—187,** 192, 193
Barrière 206, 211
Baudelaire 81, 134, **143—144,** 145, 152, 154, 156, 157
Bataille (Frédéric) 152
Batault (Georges) 154, 156
Batteux (l'abbé) 7, 8
Bazard (Saint-Amand) 288
Bazin (René) 184
Beaumarchais 232
Becque (Henri) **212—213,** 214, 215
Benoît (Fernand) 161
Bellay (Du) 22
Béranger **66—67**
Bergerat (Emile) 152
Bergson (Henri) 161, 194, 221, **253—255**
Bernard (Claude) 135, 175, 260, 261
Bernardin de Saint-Pierre 2, 3, 7, 53, 57, 69, 189
Bernstein (Henri) 215
Berquin 3
Berryer 284
Bertrand (Louis) 190
Blanc (Louis) 273
Blémont (Emile) 152
Boileau 1, 8, 22, 38, 51, 225
Bonald (Louis de) 28, 40, 250, **289,** 291
Bordeaux (Henry) 184
Borel (Petrus) 81
Borelli (Vicomte de) 152
Bornier (Henri) 220
Bossuet 156, 286
Bouchardy 89
Bouchaud (Pierre de) 152
Bouchor (Maurice) **152**
Bouhélier (Saint-Georges de) 142, 155, 161
Bouilhet 134, **144**
Bourdaloue 286
Bourgeois (Anicet) 89
Bourgeois (Léon) 285
Bourges (Michel de) 282
Bourget 63, 138, **152,** 153, **182—184,** 192, **236,** 237, 242, 258
Boutroux 253
Boylesve (René) 188
Brieux 13, 214, **215—217**
Brifaut 29
Brizeux (Auguste) **81—82,** 83, 141
Brunetière 227, 234, 235, 236, **240—242,** 243, 258, 260, 285, 286
Broglie (Victor de) 284
Buchon 264
Buffon 226, 265
Cabanis 121, 250
Cabet 131
Caillavet 215
Capus 215
Carmontelle (Louis Carrogis) 99
Caro 240, 253, 260, 285
Carrel (Armand) 287
Chalemel-Lacour 285
Chantavoine (Henri de) 151
Charrière (Mme de la) 106
Chateaubriand 3, 5, 25, 38, 40, 41, 46, **51—58,** 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 78, 87, 107, 113, 141, 156, 189, 228, 230, 231, 232, 233, 245, 258, 263, 264, 265, 267, 282, 283, 286, 288
Chatrian 189
Chênedollé 65
Chénier (André) 2, 3, 28, 69, 71, 140, 141, 232
Chénier (Joseph) 3
Cherbuliez **187—188**
Choderlos de la Clos 8
Cladel (Léon) 188
Clémenceau 285
Claudel 159, **222—223**
Collin d'Harleville 88
Comte 37, 135, 136, 147, 237, 248, **255—256,** 257, 258, 268, 281
Condillac 135, 136, 250, 257
Condorcet 1, 250
Constant (Benjamin) 3, 58, **62—63,** 182, 251, 283, 287
Coolus 215
Coppée 145, **149—150,** 151, 220—221
Cormenin (L. de) 287
Corneille 1, 20, 29, 31, 45, 47, 87, 88, 201, 238
Cottin (Mme) 88, 106, 107
Courier de Méré 287
Courteline 215
Cousin 9, 153, 230, 233, **251—252,** 253, 255, 257, 267, 281, 285
Croisset 215
Cros (Guy-Charles) 142, 161
Crosals (de) 263
Curel 183, **214—215,** 216
Cuvier 248
Cuvillier-Fleury 234
D'Alembert 1
Danton 281, 282
Daudet (Alphonse) 138, 151, **172—174,** 215, 221
Daunou 250
Delille 3, 5, 65, 66, 71, 234
Delaroche (Achille) 159
Delavigne 66
Déroulède 152
Desbordes-Valmore 83, 157
Descartes 251
Des Essarts (Emanuel) **151**
Deschamps (Antoine, Emile) 41, 78, **79—81,** 227, 230, 231
Des Rieux (Lionel) 159
Destutt de Tracy 135, 250
Diderot 1, 4, 7, 8, 28, 31, 90, 225, 228, 260
P. Didon 287
Dierx (Léon) 145, 151
Donnay 183, 214, **218**
Dorchain 152
Doumic **242—243**
Ducis 4, 86
Ducray-Duminil 88, 106
Dufaure 282
Duhamel 157, 161
Dumas fils 200, 201, **204—208,** 212, 215, 216, 260
Dumas père 30, 36, 38, 39, 42, **95—97,** 107, 109, **111—112**
Dupanloup 287
Du Plessis (Frédéric) 151
Dupont (Pierre) 145
Duras (Mme de) 106, 107
Dussault 28
Duval (Alexandre) 88
Duvergier 26
Enfantin 288
Ennery 89
Erckmann-Chatrian 130, **189**
Estaunié 193
Etienne 88
Fabre (Ferdinand) 188
Faguet **242,** 260
Falloux (de) 282
Farrère 190
Favre (Jules) 285
Fauriel 34, 227
Fayette (Mme de la) 237
Ferry (Jules) 285
Feuillet (Octave) 186, **187,** 211
Féval (Paul) 131
Flaubert 36, 44, 45, 109, 134, 137, 143, 144, **167—169,** 172, 173, 174, 175, 180
Flers (de) 215
Florian 3
Fontenelle 6, 8
Fort (Paul) 159
Fouillée (Alfred) 255
Fourier 131, 288
Foy (général) 283
France (Anatole) 145, 151, **190—192,** 243, **244**
Froissat 232
Freppel 285
Fromentin **188**
Freycinet (de) 285
Gain-Montagnac 87
Gambetta 285
Gasquet 160

Gautier (Judith) 188
Gautier (Théophile) 3, 22, 23, 26, 42, 77, **79—80, 119—120,** 134, 135, 140, 141, 142, 143, 145, 149, 155, **288—229,** 230, 232, **243**
Gay (Sophie) 106
Genlis (Mme de) 106
Geoffroy Saint-Hilaire 248
Gide (André) 162, 193, **196**
Gille (Philippe) **151**
Girardin (Emile de) 131
Ghil 156
Gobineau (de) 44, 269
Goblet 285
Gombault 137
Gomberville 137
Goncourt (Edmond, Jules) 134, 136, **169—172,** 177, 215, 236, 258
Gourmont (Rémy de) **244**
Gregh (André) 145
Gregh (Fernand) 155, **158**
Grenier (Edouard) 145
Grimm 8
Guérin (Charles) 159, 161
Guillaume de Cabestang 151
Guiraud (Alexandre) 2, 230
Guizot 9, 34, 87, 264, 265, 266, **267,** 268, 269, **284,** 285
Guttinguer 29, 41, 78
Guyau 55
Halévy (Ludovic) 212, 217
Haraucourt (Edmond) 152
Hauranne 26
Helvétius 135
Hénault 87
Hennequin (Emile) 235, 236, **239**
Heredia (José-Maria de) 145, **147—149,** 157, 196
Hervieu (Paul) **186,** 192, 201, 214, **215,** 216, 217, 221
Houssaye (Arsène) 151
Houville (Mme Gerard d') 188
Hugo (Victor) 1, 4, 14, 22, 25, 26, 30, 32, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 53, 62, 66, 67, **76—79,** 81, 89, 90, **91—95,** 99, 103, 107, **109—111,** 134, 135, 137, 139, **140—141,** 142, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 157, **165—167,** 177, 226, **228,** 229, 230, 231, 235, 243, 270, 282
Huysmans 180, **181—182,** 185, 196
Jammes (Francis) **158—159,** 161, 255
Janet (Paul) 253
Jaurès (Jean) 285
Jouffroy **252,** 285
Joy (de) 86
Jubinal 141
Kahn (Gustave) 156, **159**
Kock (Paul de) 106, 131
Krudener (Mme de) 107
Labiche 88, **211**
Lachelier 253
La Calprenède (de) 137
Lacaussade 145
Lacordaire **286,** 287, 290
Lacroix (Paul) 107, 112
Lafenestre 151
La Fontaine 238
Laforgue (Jules) 156
La Harpe 229
Lahor 151
Lamartine 3, 32, 36, 40, 41, 46, 58, 65, **67—71,** 76, 77, 82, 140, 145, 147, 228, 230, 232, 282, 283
Lamennais 40, 231, 250, 258, 286, **289—291**
La Mettrie 1
Lancival (Luce de) 86
Laprade (Victor de) 82—83
La Tailhède (Raymond de) 159
La Rochefoucauld 260
Laromiguière 250
Lavedan 214, **217**
Le Braz 189
Lebrun 5, 33, 66, 140
Leclercq 99
Leconte de Lisle 37, 134, **137, 142,** 145, 147, 153, 169, 190
Ledru-Rollin 282
Le Goffic 160, 189
Legouvé 86, 99
Lemaître (Jules) 152, 219, **243—244,** 286
Lemercier (Népomucène) 4, 8, 86, 87, 90, 225, **229**
Lemoyne (André) **150—151**
Léonard 3
Leroux (Pierre) 131
Le Roy 285
Lesueur Daniel (Mme) 153
Le Tourneur 4
Littré (Emile) **256,** 257
Liégeard 152
Loève-Veimars 121, 154
Lombard (Jean) 193
Loti (Pierre) 58, **189—190**
Louys (Pierre) 193
P. Loyson (Hyacinthe) 287
Louvet de Couvray 8
Lugné-Poë 214
Maeterlinck 200, **221—222,** 254
Magre (Maurice) 161
Maindron (Maurice) 193
Maine de Biran 251, 281
Maistre (Joseph de) 40, 240, **250,** 286, **289,** 291
Maistre (Xavier de) 289
Malherbe 232
Mallarmé 155, **157,** 196, 222, 237

Manuel (Eugène) **144—145**
Marc (Gabriel) 152
Marchangy 263
Margueritte **184—185,** 192, 193
Marivaux 4, 214
Marmontel 4, 27
Martin (Henri) 265, 266, **273**
Massillon 286
Maupassant **180—181**
Maupertuis 7
Maurras (Charles) 160, **245**
Meilhac 212, 217
Ménard (Louis) 151
Mendès (Catulle) 145, **146**
Mérat (Albert) 151
Merill (Stuart) 156 161
Mérimée 35, 36, 52, 90, 107, **112—113, 118—119,** 227
Mercier (Louis-Sébastien) 3, 90, 225
Meulan (Pauline de) 106
Mezeray 262
Michaud 266, **272**
Michelet 245, 265, 267, 268, **269—271,** 272, 285
Mignet 266, **267—268**
Millevoye 66, 71
Mirabeau 282
Mirbeau (Octave) 186, 213
Mistral 172
Molière 13, 176, 210, 212, 217, 218, 242
Monmerqué 87, 264
Montaigne 190, 191, 232, 260
Montalembert 282, 283
Montesquieu 262
Montolieu 106
Moréas 157, **159—160**
Moreau (Hégésippe) 78, 82
Morice (Charles) 244
Muller (Jean de) 192
Mun (Albert de) 285
Murger (Henri) **130**
Musset (Alfred de) 38, 40, 46, 56, 67, **74—76,** 79, 86, **99—103,** 119, 140, 141, 145, 149, 195, 211, 228, 236
Nadaud (Gustave) 145
Napoléon 2, 28, 40, 65, 66, 81, 282, 288, 290
Nerval (Gérard de) 40, 81, 153
Nisard **234**
Nivelle de la Chaussée 4
Noailles (Comtesse de) 142, 158, 161
Nodier 41, 78, 89, 227, 229, 231
Nolhac (Pierre de) 152
Normand (Jacques) 152
Pailleron 210
Parodi (Dominique) 220
Parny 3, 65
Pascal 146, 260
Paté (Lucien) 152
Pégny (Charles) **161**
Pellissier 263
Perrault 227, 232
Perrier (Casimir) 284
Petitot 87, 264
Picard (Gaston) 192
Pigault-Lebrun 106
Pixérécourt 4, 89, 106
Plessys (Maurice de) 159
Ponchon (Raoul) 152
Poincaré (Raymond) 285
Ponsard 22, 99, 137, **200—201,** 229
Ponson du Terrail 131
Porto-Riche (de) 214, **218**
Poujoulat 264
Pouvillon (Emile) 189
Prévost (Marcel) **185,** 192, 237
Prévost-Paradol 288
Proudhon 37, 131, 281, **287—288,** 291
Proust 162, 193, **194—196,** 254
Quinet (Edgar) 270, 285
Rabelais 124, 232
Rabusson (Henri) 187
Racine 1, 8, 20, 45, 47, 96, 159, 201, 218, 226, 238, 242
Rameau (Jean) 152
Ratisbonne (de) 151
Ravaisson (Félix) **252—253**
Raynaud (Ernest) 159
Raynouard 4, 86, 87, 90
Rebell (Hugues) 160
Régnier (Henri de) 142, 156, **157,** 161, 188
Relecte (Hugues) 193
Rémusat (Mme de) 106
Renan 191, **245,** 248, **258—259,** 266, **274—275,** 278, 285, 287
Renouvier (Charles) **253**
Rétif de la Bretonne 8, 131
Ribot (Alexandre) 260, 285
Ricard (Xavier de) 145, 146
Richepin 81, **150,** 152, 221
Rictus (Jehan) 145
Rictus (Fernand) 161
Rimbaud (Jean-Artur) 158, 193, 222
Rivoire (André) 161
Robespierre 282
Rod (Edouard) **184,** 185, 200
Rodenbach 160
Rolland (Romain) 186
Rollinat (Maurice) 152
Romains (Jules) 155
Ronsard 159, 232
Rosny (Henri et Joseph) **185—186**
Rostand 219, 220
Rousseau 5, 6, 7, 8, 23, 24, 30, 31, 38, 39, 42, 43, 44, 51, 53, 58, 59, 60, 62, 67, 75, 113.
Royer-Collard 251, 283

Saint-Félix (Jules de) 201
Saint-Simon 37, 131, 231, **255,** 256, 260, 266, 268, 281, **288,** 291,
Saint-Victor (Paul de) **243**
Sainte-Beuve 66, 78, 79, **80,** 140, 149, 152, 154, 159, 167, 168, 228, 230, **231—233,** 235, 236, 245
Salvandy 107
Samain (Albert) 158
Sand (George) 32, 34, 36, 45, 58, 76, **113—117,** 152, 187, 207, 211, 232, 236, 237
Sandeau 113, 118, 211
Sarcey 242, 286
Sardou **208—210,** 220, 242
Scarron 14, 137
Scherer (Edmond) **240**
Scribe 4, 5, **103—104,** 205, 206, 208, 211, 212, 242, 243
Scudéry (Mlle de) 137
Sedaine 4, 8
Secrétan (Charles) 253
Ségalas (Anaïs) 83
Seignobos 264, 275, 277
Senancourt **62—63**
Serre (comte de) 283
Silvestre (Armand) 145, 151
Simon (Jules) 253, 285
Sismondi 26, 227
Sorel 137, 255
Soulary 82
Soulié 88, 106, 131
Soumet 230
Souza (Mme de) 106
Souza (Robert de) 156
Staël (Mme de) 5, 9, 15, 27, 34, 35, 46, 51, 53, **58—62,** 63, 65, 90, 106, **225—226,** 227, 232, 233, 251
Stendhal (Henry Beyle) 4, 29, 36, 63, 107, 120, **127—130,** 135, 168, 182, **226,** 228, 236, 237
Sue 88, 106, 131
Sully Prudhomme 145, **146—147,** 152, 153
Taine 9, 136, 226, 231, 232, 235, 236, **237—239,** 248, **257—258,** 259, 262, 265, 267, 268, 274, **275—278,** 285
Tastu (Amable) 83
Theuriet (André) 151, 189
Thiers 26, 232, 265, **272—273, 284**
Thierry 9, 56, 107, 262, 263, 264, 265, 267, **268—269,** 272
Tillier (Claude) **130—131**
Tinayre (Mme) 188
Tocqueville (A. de) 267, **268**
Toulouze 235
Ulbach (Louis d') 137
Urfé (Honoré d') 137
Vacherot **253**
Vacquerie (Auguste) 145
Valade (Léon) 151
Valéry (Paul) 162, 193, **196—197**
Velly 262
Vergniaud 282
Verhaeren 142, 156, **160—161**
Verlaine 155, **156—157,** 158
Verou 131
Veuillot 288
Vicaire (Gabriel) 152
Vielé-Griffin 142, 156, 161
Vigny 32, 38, 46, 56, 58, 67, **71—74,** 82, 90, **97—98,** 107, **108—109, 118** 140, 141, 145, 165, 170, 228, 231
Villemain 106, **233,** 235, 267, 285
Villiers (Charles de) 62
Villiers de Lisle-Adam 154
Vinet (Alexandre) 240
Vitet 90
Voltaire 4, 6, 7, 8, 28, 45, 76, 226, 228, 260, 262
Vogüé (E.-M. de) 188, **245**
Waldeck-Rousseau 285
Watelot 27
Wolf 215
Zola 8, 32, 33, 34, 120, 121, 129, 135, 136, 137, 138, 154, 169, 170, 172, 173, **175—180,** 181, 182, 192, 194, 200, 212, 215, 235, **236,** 248, 250, 256, 258, 259, 261, 291

b) Strani

Anakreon 142
Arhiloh 2
Bion 141
Björnson 214
Byron 34, 67, 68, 74, 75, 80, 97, 100, 142
Cervantes 81
Cowper (W.) 232
D'Annunzio 245
Dante 81, 124, 232, 291
Darwin 241
Dickens 239
Dostojevski 196
Dugald Stewart 251
Eshil 142
Fichte 251
Fogazzaro 245
Foscolo 70
Goethe 20, 51, 53, 54, 57, 59, 67, 81, 90, 147, 232
Gogolj 245
Gray 5
Guillaume de Cabestang 151
Hauptmann 214

Hegel 251, 257, 258, 288
Heine 239
Hesiod 142
Hobbes 44
Hoffmann (E. T. A.) 40, 113, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 153, 154
Homer 142
Horacije 2, 142
Hume 253
Ibsen 34, 153, 214
Kant 251, 253
Klopstock 72
Kumičić 12
Leopardi 145
Lessing 8, 90
Lewis (Maturin) 121
Lope de Vega 22
Lukrecije 146
Marx (Karl) 43
Matoš G. A. 35
Mažuranić (I.)
Mill 257
Milton 72, 81, 291
Mistral 151, 152
Nehajev 168
Newton 7
Nietzsche 44, 153, 196
Novaković 266
Ossian 5, 28, 57, 65, 67, 229
Petrarca 67, 68, 81
Platen 81
Platon 251
Poë (Edgar) 143, 153, 154, 155, 239
Preradović 43
Proklo 251
Puškin 245
Rački 266
Radcliffe (Anne) 88, 121
Reid 251, 283
Richardson 8, 57
Rückert 81
Schelling 251
Schiller 3, 20, 34, 59, 81, 90, 100, 101, 102, 109, 272
Schlegel (A. W.) 26, 27, 28
Schopenhauer 146
Scott (Walter) 30, 34, 107, 108, 112, 120, 153, 272
Shakespeare 4, 20, 22, 34, 74, 81, 86, 90, 96, 97, 102, 124, 226
Sofokle 142
Sudermann 214
Swedenborg 121, 123
Uhland 81
Teokrit 142
Tieck 81
Tolstoj 7, 153, 214, 239
Turgenjev 34, 116, 245
Varchi 102
Vico 270
Virgil 270
Vojnović 12
Wagner 153, 155
Young 5

STVARNO KAZALO

Sadrži izraze koji pripadaju jeziku književne kritike, povijesti, književnosti i filozofije. Koliko im se značenje ne vidi iz navedenih mjesta, posebice su objašnjeni. Brojevi se odnose na stranice.

Aestopsychologie 239
aleksandrinac, franc. narodni stih od 12 slogova, 33
aliteracija, opetovanje istih konsonanata u stihu, 156
Amadis de Gaule, roman koji se razvio iz starofranc. junačkih epova 5
antika, klasična grčko-rimska kultura 46, 71, 141, 142, 159
antiteza, retorička figura kontrasta, umjetnički princip u prikazivanju kontrasta u istom licu, 91, 92, 94, 108, 109
arheologija (nauka o starim iskopinama) u lirici i romanu 119, 144, 168
aristokratska poezija, koja ne ide za tim da bude svima razumljiva, 149
l'art pour l'art 26, 119
asonanca, opetovanje na koncu svakog stiha istog naglašenog vokala, 155
autobiografija, književno djelo u kojem autor piše o samome sebi, kao metod služi i u noveli 81 i u romanu 63
autori (pisci) kao kritičari 225—227, 228, 229, 236—237
balada, engleska pučka, 34
Bohême, u etimologičkom značenju »Češka«, u prenesenom »ciganin«, kao literarni izraz označuje umjetnika ili pjesnika koji ne voli redovan život običnog građanina, 130, 150
bon sens »zdrava pamet«, odlika francuskog duha, 6, 137, 201, 252
brakolomstvo (adultère) kao književni motiv 10. 12, 13, 99, 114, 206, 215, 216, 218
Brunetière, definicija romantike 36
burlesque, burleskno, književni pridjev ital. porijekla (p o è m e g e n r e —) od ital. b u r l a »šala« i znači »komičan« zbog ekstravagantnosti ili presvlačenja (travestiranja) 22
Chanson de geste, starofrancuska junačka epopeja, 141
Chat-noir 154
cénacle (od lat. cenaculum »blagovaonica«) 25, 41, 42, 71, 74, 79
conférence, predavanje slično eseju u kritici, 216, 286
couleur locale, lokalni kolorit, izražaj romantičke književnosti, 4, 10, 23, 30, 39, 40, 96, 107, 136, 142, 147, 165, 265
comédie. Razlikuju se ove vrste u modernoj književnosti: — de caractère (prikazuje komičnost u karakteru) 104, — larmoyante (koja komičnošću izaziva suze) 4, 88, — de moeurs (contemporaines) 7, 104, 200, 210, — nouvelle 219, — rosse 214, haute — 211, 214, — à thèse (tendenciozna) 34
critique des beautés, kao prethodnica impresionističke kritike, 230
cubisme, smjer modernog slikarstva u Parizu koji ne će da oponaša prirodu, nego ističe geometrijske forme u stilu (cubus) 193
Časopisi romantički 81, simbolistički 155
dadaïsme (od djetinje riječi d a d a), pokret umjetničko-književni nastao 1916 u Zürichu, koji ističe autoironiju, prezir prema publici i u stilu otsustvo razboritog značenja. Nastavak u surréalisme, 139, 193
dandy, dandysme, engleska riječ iz početka 19 vijeka, označuje elegantnog i mekoputnog gospodina, ironički raspoloženog, koji ispoljuje prezir prema drugima, a naročito prema društvenim konvencionalnostima 75, 103
décadents, décadence, naziv dan od protivnika jednom dijelu (1885-6) simbolističke škole za koju se tvrdilo da daje poeziju presićene civilizacije, kao u doba pada rimske imperije. Od optužaba stvoriše pjesnici svoj program. Oprekа su pozitivizmu. 143, 154
demokratičnost u poeziji i romanu 37, 149
deskriptivna lirika, koja voli opisivati okoliš, 66, 82, 146
détail, karakteristična pojedinost u poeziji i romanu kao osnovica lijepoga, 99, 149, 153, 168, 193, 273
determinizam (od lat, determinare »odrediti«), filozofska nauka po kojoj svaka činjenica nužno potječe od prethodnog uzroka. Ova nauka isključuje čudo ili slobodnu volju ili slučaj. Ne smije se zamijeniti sa fatalizmom, 237—259
document humain, skupljanje činjenica iz života kao metod realističkog romana, 127, 135, 169, 172, 174, 257
dogmatička kritika 225, 226
doktrina, doktrinarac, lat. riječi kojima se označuje slijepo pristajanje uz neku ideju 10, 22, 47, 175, 276, 278, 283
don Juan, književni motiv raspuštenika, 102
drame romantique kao literarna vrsta 46
Ecole romane 160
eklektizam, grčka riječ (znači upravo »izbor«) kojom se označuje filozofska nauka sastavljena iz različitih sistema 251, 252
eksotizam, grčka riječ (od e k s o »van«) koja označuje književni ukus koji se inspiriše u stranim zemljama 57, 118, 142, 144, 147, 149, 151, 167
eksperimenat »pokus« igra veliku ulogu u naturalističkom romanu 135, 259, 260
elegija, elegičnost u lirici, izražava tužaljke i melanholiju, 66, 77
Engleska, književni upliv, 2, 34, 137
ennui »dosada« znači duhovno raspoloženje nezadovoljnika u lirici, koje se zove i engleskom riječi s p l e e n, Renéovo ili Wertherovo raspoloženje ili svjetska bol 25, 54, 142
esprit, duhovitost kao svojstvo francuskoga stila u običnom saobraćaju i književnosti 13, 100
esprit géométrique, oznaka kartezijanskog racijonalizma, 7
epitet, grčka riječ kojom se označuje pridjev kao stilistička figura, 148
étalage du moi, oznaka romantičkog iznošenja ličnih osjećaja u književnim djelima 37
evolucijonizam, filozofska nauka o neprestanom razvijanju na svijetu, 259
Fabliaux, srednjovjekovna vrsta humoristične književnosti 13, 123
fantastika, kao književni motiv u noveli i romanu označuje prikazivanje događaja van obične prirode, 20, 40, 113, 115, 117, 121, 123. Upor. i le merveilleux romantique 120.
fatum »sudbina« igra veliku ulogu u romantičkoj književnosti, 39
feminizam, ženski pokret koji ide za izjednačenjem polova 117
fenomenalizam, filozofska nauka o tome da možemo upoznati samo pojave, 253
filozofija u kritici 240 i u historiografiji 267—268, 269
forma, glavna težnja Parnasovaca, kult forme 3, 142 i sl.
francuski karakter u literaturi 13
futuristi, artistički, književni i politički smjer koji je započeo Marinetti u Italiji 1909. Ističe se bukom i silnim elanom. Dovodi se u vezu i sa kubizmom, dadaizmom i surrealizmom, 155, 254
Genre littéraire »književna vrsta« 109 i passim, — frénétique 109, parisien 212, 218
gotska umjetnost 40
Grčka 2 i sl., 31, grčke balade 34, grčki uzori 38, 82, 141, Helada 147
grotesque, ital. pridjev koji označuje smiješno zbog bizarnosti 14, 22, 91
Hereditacija, biološka nauka o nasljedu kao osnovica naturalističkog romana 175, 178 i passim, 261
l'hermétisme, tajinstvenost kao izražajno sredstvo u simbolističkoj lirici, 161
Hirsutes 154
historija: historizam označuje tendenciju koja sve svodi na prošlost 249, 251, historijski roman

107, 108, 110, 112, 117, 120, historijska drama 100, 219—220, historijski vaudeville 209, historijski metod u kritici 233, historijska škola mašte 268, 271
honnête homme znači u 17 vijeku dobro odgojenog (= uglađenog) čovjeka ugodna u društvu (société mondaine) 6
humanistes, simbolistička škola 155
humanitarnost, književna tendencija koja ide za tim da podigne osjećaj za radnika, pale djevojke, za sve one koji su žrtva društvenog poretka, 79, 96, 111, 116, 140, 165, humanitarni roman 32
Hydropathes 154
Idealizam u filozofskom smislu, niječe mogućnost spoznaje vanjskog svijeta, jer možemo upoznati samo svoje ideje. Može biti i opreka materijalizmu. Tada znači nauku da samo ideje postoje. U literarnom značenju znači opreku realizmu. Tada prikazuje umjetnost koja se brine samo za umjetnikovo pojimanje lijepoga 253—255
ideolozi su filozofi 18 vijeka iz vremena revolucije i kasnije, koji su naučali moral bez obzira na religiju. Riječ ima još dva značenja: 1) »čovjek koji postavlja teorije bez obzira na stvarnost«, 2) »pristaša neostvarivih ideja (šimera)« 1, 40, 250
idila je pripovijetka iz pastirskog života, idilički roman 117
imagination »mašta«, glavni elemenat romantike, 10
l'impassibilité je tendencija lirike da što više potisne u pozadinu izražaj intimnih osjećaja 145, 168
imperijalizam Seillièreov 44
impresionizam (izraz stvoren prema slici Monet-ovoj Impression) je književna tendencija koja čitavo prikazivanje svodi na ćute (utiske) i ne brine se za gramatičku korektnost rečenice, samo da bi se jače izrazio lični utisak. Impresionistička kritika 230, 243
impersonalnost je, kao i l'impassibilité, tendencija sakrivanja ličnosti u lirici, 119, 136, 173
individualizam je opreka kolektivizmu. Znači promatranje prava i dužnosti sa gledišta pojedinca, 6, 9, 25, 35, 36, 42, 43, 230, 241, 283
intuicija je način saznanja, prema kojem duh upoznaje istinu ne posredstvom analize, nego odjedared i neposredno, 254
Italija 81, 82, 148
Jeunes »Mladi« 154
Klasicizam je književna teorija 17 vijeka koja počiva na ravnoteži istine i ljepote u umjetničkom djelu. Nazvana je ovako jer se u ovom pravcu držala antike ili klasičnih autora, 1, 2, 3, 4, 5, 8, 27, 46, 65, 67, 86, 99, 141; klasična starina 202; klasički ukus 41, 82; klasička simetrija 42, — tradicija Parnasovaca 151. Postoji i pridjev klasicistički »što pripada ovome ukusu«, klasicistički junak 39, — poezija 27, — tragedija 4, v. tragédie classique, — stil 5, 33. Opreka je romantici 62
kozmopolitizam književni (le cosmopolitisme littéraire) je tendencija obrazovati ukus na književnim proizvodima svih naroda. 10, 34, 35
Lanson, definicija romantike 36, o porijeklu Zolina romana 167
liberalizam u umjetnosti 24, 25, 26
mal du siècle »svjetska bol«, Renéovo ili Wertherovo ili Byronovo raspoloženje 23, 38, 51, 52, 53, 57, 60, 63, 71, 73, 80, 98
mélange des genres »mješanje književnih vrsta« 41, 260
mélodrame je dramska vrsta koja ide za tim da uzbudi gledaoca patetičkim ili emfatičkim sredstvima i ne brine se za umjetničku stranu ni za psihološku istinu. 89, 90, 103, 114, 120, 123, 165
Mesijaniste 43
milieu »društvena sredina«, važan pojam u realističkom i naturalističkom romanu, 99, 122, 172, 238
Mitologija klasična 53. U novoj književnosti opreka joj je le merveilleux chrétien 53, 54, 121, 141
mistika »direktno općenje duše sa Bogom« 44, estetički misticizam Flaubertov 44, 45
moralistička kritika 240
moeurs 7, 170, 172
motiv je naziv koji se često upotrebljava u književnosti i umjetnosti. Znači bitnost sadržine. 168, 185, 205. Strast kao književni motiv 10; veselje života kao lirski motiv 142; donhuanski motiv 149

mystère »srednjovjekovna drama iz života svetaca« 152
Napoleonov kult »légende Napoléonienne« 66, 77, 81
narodna pjesma srp.-hrv. 35, — — francuska 152, 157
naturalizam je najprije filozofski izraz (termin). Znači tumačenje stvarnosti na osnovu snage same prirode. Kao književni izraz označuje oponašanje moralne ili materijalne prirode u književnosti i umjetnosti. Ovaj izraz nije kod književnika ujednačen. Klasičari 17 vijeka su naturaliste samo u pogledu razuma i moralne istine. Kod Zole znači uvođenje nauke u roman. 8, 12, 134, u poeziji 136, opreka je romantici 137, stil 138—139, na pozornici 213
naturistes 155
naučna kritika 235, 237—240, 241, — historiografija 265 i sl.
nezdrava poezija 150
Nous autres 154
nuance u simbolističkoj poeziji 155
Njemačka 9, 59, 61, 62, — upliv 34, — filozofija 153
Orijent 55, 69, 74, 78, 119
Parnas, Parnasovci 12, 22, 67, 77, 145 i sl., 150, 151, 153, 159
Paroxystes 155
paysage »krajina« kao književni motiv 69, 172
perifraza je retorička figura kojom se služe klasiciste da opišu stvar, mjesto da je direktno imenuju, 65, 148
pesimizam označuje u književnosti rđavo raspoloženje i gledanje zla u životu 72, 73, 142, 154
personalnost »isticanje ličnosti« 6, personalan roman 63
pièce à thèse »tendenciozna drama« 33, 98, 200, 203, 207, 209, 216
pittoresque »slikovit«, pridjev uzet iz tal. jezika, izveden od pittore »slikar«, da se u romantičkoj književnosti označi ono što naročito može da očara maštu. 5, 34, détail pittoresque 79, 92, 107, 111, 129, 264, 268.
pjesnik kao opreka društvu u romantičkoj književnosti 98
poésie du terroir »lirski motivi iz rodnog kraja, provincijska poezija« 81, 82, 151, 152
pointe označuje u pjesmi kratku, suptilnu i duhovitu misao kojoj je autor posvetio naročitu pažnju 155
pozitivizam označuje filozofiju koja isključuje metafiziku. 153, 250, 253, 255—258, 260, 266
precioznost, preciositet, jeste salonski stil 17 vijeka koji izbjegava banalne riječi i nadomještava ih perifrazama i metaforama. 117, 219
primitivnost opreka je izvještačenosti, kulturi 24
proverbe, dramska vrsta, 99
pseudoklasicizam jeste klasicizam koji se više ne osjeća, nego je književna manira. 12, 28, 29, pseudoklasični galantni i pastirski roman 30, — izvještačenost 165
Racijonalizam (od lat. pridjeva rationalis »razuman«, ratio »razum«) je nauka koja isključuje autoritet, tradiciju i objavljenu istinu, a dopušta da samo razum odlučuje u naučnim, političkim i vjerskim stvarima. 6, 24, 35, 36, 38, 39, 43, kao opreka romantici 43
radnik u književnosti 144
raisonneur, personnage sympathique u drami 206, 212
realizam (od lat. pridjeva realis »stvaran«, res »stvar«) kaže u književnoj historiji da je svrha umjetnosti tačno oponašanje prirode. Upotrebljava se često kao sinonim za naturalizam. 12, 122, Gautierova vrsta realizma 134
rejet (»prebacivanje«) znači u franc. versifikaciji donekle isto što i enjambement (»zakoračenje«). To je izolirana riječ — postavljena na početak stiha, da dobije više izražajne snage. 71
religiozne krize i problemi u romanu, 158, 170, 176
Revolucija, značenje u franc. književnosti, 25, 65
Rim, Rimljani 2, 31 i passim
Roland, klasička starofranc. epopeja, 5
rokokó, stilski razvitak baroka u franc. arhitekturi 18 vijeka, koji karakteriše čudnovato i bogato grupiranje kamenja, 50
roman, književna vrsta koja se razvila pretvaranjem starofrancuske epike u prozu, — d'analyse ili psihološki 63, — za prvog carstva 106, crnački — 109, — kao en-

quête sociale 170, eksperimentalni — 135, — feuilleton 106, 131, — de moeurs contemporaines 7, 118, 120, 124, 127, 200, — mondain 116, moralistički 200, pomorski — 131, kao prirodopis 121, — de passion 117, personalan (avtobiografski, lirski) 63, — pseudohistorique (ili galantni, pastirski) 30, 107, razbojnički — 131, realistički (ili naturalistički) — 107, romaneskni ili fantastički — 117, ruski — 34, seoski — 116, simbolički (ili legendarni) — 117, socijalistički — 117, — o umjetniku 170

romanesque (pridjevna izvedenica od r o m a n, v. gore, pomoću posuđenog sufiksa -e s q u e) 20, 27

romantique 27

romantizam ili romantika: 1—134; — drama (osobine) 29, 89, 90—96; — elementi 36, (Balzac) 36, (Baudelaire) 143, (Mérimée) 118, (Flaubert) 167, étalage du moi 137, — historizam 263, — historiografija 262, 267 i sl., — u Hrvata 10, — junak 39, 92, 97, 114, — montreurs 142, — nezadovoljnik sa društvom 38, — u 18 vijeku 5, — roman 29, — i socijalne doktrine, socijalni — 43, 131, 165, 288; — strast (glavni književni motiv) 12, 38, 39, 91, 107, 113—114, (Balzac) 120 i sl., 122, 129, 202, 204, 207

Saloni, važnost u franc. književnosti, 5, 10, — moeurs 7, — ukus (goût) 10, 30, 32

le satanique kod Baudelaire-a 143

saynète (od šp. s a i n e t e »začin«), mala komedija sa dva ili tri lica, 218

Seillière, kritika romantike, 44

sensibilnost (= sensibilité) znači gotovo isto što individualizam, budući da su osjećaji najkarakterističnija emanacija pojedinca (individua); osnovni elemenat romantike 6, 10, 28, 60, 161

sentiment de la nature »osjećaj prirode«, književni motiv 31, 58, 124

senzualizam (od lat. pridjeva s e n s u a l i s »ćutilni«, od s e n s u s »ćutilo«) filozofska nauka, prema kojoj naša saznanja dolaze kroz ćutila. 1, 250, 283

Slavjanofili 43

slikarstvo, veza sa književnošću, 153, 157

sloboda umjetničkog stvaranja 42

socijalizam 115

spiritualizam (od lat. pridjeva s p i r i t u a l i s »duhovni« od spiritus »duh«), filozofska nauka koja tačno razlikuje duh od materije i proglasuje nadmoć duha nad materijom. 253, 273

stojicizam, Zenonova i Epiktetova nauka koja traži sreću u neovisnoj volji zadovoljnoj sa samom sobom. 74

strašno kao književni motiv 109

simbolika (imenica stvorena od pridjeva od grč. symbolon »znak«) shvaća živu stvarnost kao izraz sakrivene misli, 30

simbolizam, književni smjer koji traži u živoj stvarnosti skrivene dublje elemente muzike, misli, osjećaja i t. d.; u ovom značenju riječ je gotovo sinonim za spiritualizam i subjektivizam. 12, 79, 153 i sl., 193, 194, 200, 254, — drama 221—223, — estetika 143, — kritika 244, poezija kao sinteza svih umjetnosti 155

société mondaine »odlično, svjetsko, uglađeno društvo« 10, 24

subconscient, ukupnost psiholoških činjenica o kojima imamo slabo znanje, 162

subjektivizam (od lat. pridjeva s u b j e c t i v u s što pripada ličnosti) znači isto što i personalnost, gleda na svijet sa gledišta ličnog »ja«. 67, 141, 154, 193, 200

sublime »uzvišeno« kao književni motiv 91

surréalisme (od pridjeva surréaliste, koji je upotrebio 1916 G. Apollinaire) je književni i slikarski smjer koji se osniva na duhovnim pojavama izvan razbora ili moralnih i estetičkih obzira, na duhovnoj aktivnosti izraženoj u snovima, somnambulizmu, transama i t. d. Stoji u vezi i sa Freudovom psihoanalizom. Teoretičari su mu A. Breton i Ph. Soupault. 1, 193

style empire, stil koji vlada u umjetnosti i dekoraciji za vrijeme prvog carstva; uzimlje starorimske i egipatske elemente, voli pravilnu liniju i svečanost; odgovara klasicizmu. 50

style soutenu, stil kojim govore lica klasične tragedije 45

Španija 56, 74, 75, 91, 92, španjolska drama 35, — romance 34

Teleološko promatranje prirode (od grčke riječi t e l o s »svrha«) 8

temperamenat u romanu 121, 169

tendencija u romanu 121, 160

Théâtre libre 213, 214

tipičnost kao opreka karakterističnosti 38

tragédie classique, franc. književna vrsta, 1, 28, 29, 30, 39, 45, 65, 86 do 87, 90, 91, 99, 137

Trecento, ital. književni period, 20

trois unités »tri jedinstva«: mjesta, vremena i radnje. osnov tehnike u klasičkoj tragediji, 31

Unanimistes 155

uokvirena pripovijetka 54, 69

utilitarizam (od lat. pridjeva u t i l i s »koristan«), traženje korisnoga u umjetnosti 37, 204, 208, u realizmu 134, u drami 200

Vaudeville (od normandijske doline V a u d e V i r e, gdje su se pjevale pjesme zasebne vrste), književna vrsta, koja je najprije značila satiričku pjesmu, zatim malu scensku kompoziciju burlesknog i lascivnog sadržaja ispripletenu laganim pjesmicama 4, 66, 103, 104, 211

vers libre, stih koji se ne osniva, kao romanski uopće, na određenom broju slogova, 156

Žene pjesnikinje 83, 153